

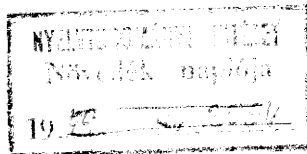
MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA
SIMONYI ZSIGMOND

XXXVII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1908.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

NYOMTATTA SZÁMMER IMRE SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

Lelt.
1980.

Lelt. rev.
1965

A Magyar Nyelvőr 1908. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Alexics György	Gesztesi Gyula	100 Pál Antal
Alföldy Marcell	Gombkötő Antal	Pálfi Márton
Asbóth Oszkár	Győrffy Iván	Patyi István
Ádám Imre	Haiman Hugó	Pécsi János
5 Badinyi Mátyás	55 Halász Ignác	Pintér Jenő
Bagyary Simon	Herczeg Ferenc	105 Ponori Thewrewk
Bajza József	Herrmann Antal	Emil
Balassa József	Herman Ottó	Prohászka János
Balogh Jenő	Hevesi János	Réső Ensel Kálmán
10 Baloghy Dezső	60 Hollósi Rupert	Réthei Prikkel
Baranyai Zoltán	Horváth Kálmán	Marián
Barcsa János	Horger Antal	Révész Ernő
Bartal Antal	Huszák József	110 Rubinyi Mózes
Bartók Jenő	Jenő Sándor	Schön József
15 Batta Béla	65 Joannovics György	Schuchardt Hugó
Belányi Tivadar	Jurassa Endre	Simai Odön
Benedek Károly	Kardeván Károly	Simon József
Benedek Marcell	Kardos Albert	115 Simonyi Jenő
Benkőczy Emil	L. Keczer Géza	Simonyi Kálmán
20 Bérczy Fülöp	70 Ketskés Győző	Stoll Ernő
Bihari Imre	Zsigmond	Szabó István
Bitzó Sarolta	Kemenes Péter	Szánthó Gábor
Blanár János	Kertész Manó	120 Szász Ferenc
Bodoki Zoltán	Keszthelyi Miklós	Székely Artúr
25 Borbély György	Kiss Samu	Szeremley Császár
Borsodi László	75 Klaniczay Sándor	Lőránd
Böngérfi János	Komáromy Lajos	Szilágyi Adam
Buzás Dezső	Komjáthy Sándor	Színi Péter
Csapodi István	Koritsánszky Ottó	125 Tarczai Lajos
30 Csefkő Gyula	Kovács Asztrik	Téger Béla
Cserna Andor	80 Kovács Márton	Trencsény Károly
Csernák Szaniszló	Kőrösi Sándor	Vámbery Ármin
Csokán Pál	Köveskuti Jenő	Varga Ignác
Csúri Bálint	Kristóf Domokos	130 Varga Imre
35 Czuppon Elek	Kropf Lajos	Vass Árpád
Dávid Pál	85 Kulcsár Gyula	Vázsonyi Izidor
Deák Farkas	Laczkó Géza	Veress Miklós
Dénes Szilárd	Lányi Béla	Verő Leó
Dézsai Lajos	Lőwinger Mór	135 Versényi György
40 Egri Anna	Mariánovics Milán	Vértés O. József
Engel Vilmos	90 Mártonfi Lajos	Vértessy Dezső
Erdélyi Lajos	Máthé Dénes	Vida Sándor
Erdős Dezső	Mátrai Ferenc B.	Viski Károly
Feleki Sándor	Melich János	140 Volák Lajos
45 Fodor Ignác	Mészöly Gedeon	R. Vozáry Gyula
Forgon Pál	95 Mihálik Imre	Wichmann György
Fülöp Adorján	Mihály Ferenc	Widder Salamon
Gagyhy Dénes	Mikó Pál	Zágonyi György
Galamboz Dezső	Ósz János	145 Zolnai Gyula
50 Gerencsér István	Pál András	

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

825

826

827

828

829

830

831

832

833

834

835

836

837

838

839

840

841

842

843

844

845

846

847

848

849

850

851

852

853

854

855

856

857

858

859

860

861

862

863

864

865

866

867

868

869

870

871

872

873

874

875

876

877

878

879

880

881

882

883

884

885

886

887

888

889

890

891

892

893

894

895

896

897

898

899

900

901

902

903

904

905

906

907

908

909

910

911

912

913

914

915

916

917

918

919

920

921

922

923

924

925

926

927

928

929

930

931

932

933

934

935

936

937

938

939

940

941

942

943

944

945

946

947

948

949

950

951

952

953

954

955

956

957

958

959

960

961

962

963

964

965

966

967

968

969

970

971

972

973

974

975

976

977

978

979

980

981

982

983

984

985

986

987

988

989

990

991

992

993

994

995

996

997

998

999

1000

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A CSÁNGÓK EREDETE NYELVJÁRÁSAIK ALAPJÁN.

A brassómezei és háromszéki csángók.

A magyar nyelvjárástannak egy érdekes, újabb fejezetét kívánom bemutatni, amelyben a nyelvjárástan a hazai történelemnek segéd tudománya és ott, ahol a történelem sokszor nem szolgáltat adatot és biztos útmutatást, az illető nyelvjárás megfigyelése és összehasonlítása adja meg a fölvilágosítást egyes telepítések és települések történetére nézve. Ebbe a körbe tartozik a székelyek és a csángók eredetének kérdése is; az utóbbiról kívánok ez alkalommal szólni s ezzel részben az Árpád-kori magyarság és a székelyek történetéhez is adalékokkal járulni. Tanulmányom eredetileg bíráló ismertetésnek készült Horger Antalnak „A csángó nép és név eredete” c. cikkére, amely az Erdélyi Múzeum 1905. évi folyamában jelent meg s a brassói reáliskola 1904—5. évi értesítőjében is közzé van téve egypár kihagyással (3—39. l.). Horger eme tanulmányának eredményeit már régebben óhajtottam ismertetni s hozzáadni azt, amit e kérdésre vonatkozólag még tudunk és mondhatunk. E célból a nyár folyamán az összes főbb csángó vidékeket személyesen fölkerestem s utam eredményeit részben alább fogom ismertetni, fölhasználva mindazt, amit idevonatkozólag csak fölhasználhatunk. Ezekkel kapcsolatban majd hozzászólók Zolnainak Horger fennebbi tanulmányát ismertető cikkéhez (M. Nyelv 1 : 400 l.), a Századoknak idevonatkozó rövid ismertetéséhez (1907. évi folyam 274 l.), Melichnek a csángó név eredetére tett megjegyzéséhez (Ny. K. 35 : 479) és ugyancsak Horgernek a keleti székelység nyelvjárási térképéről szóló dolgozatához is, minthogy az ezzel szintén összefügg (M. Nyelv 1 : 446).¹

¹ Itt még csak öszinte köszönetet kell mondanom mindazoknak, akik utamban szívesen fogadtak és gyűjtésemben támogatni szívesek voltak. Így Kárpáti Grácián moldvai, szabófalvi, Szabó István bukovinai, istensegitsi kath. lelkész uraknak, érdemes hazánkfiaiak; továbbá Martinás Antal szabófalvi földbirtokosnak és Pozson György klézsei atyánkfiaiak;

1. Horger vizsgálatai szerint a csángók s először is a hétfalusi csángók eredetének kinyomozása végett nem kell sem a kúnokhoz, sem a besenyőkhöz kalandoznunk, mint Orbán Balázs és Jerney János tették. Nem tartja valószínűnek, hogy ezek a hétfalusi csángók, valamint a brassó megyei többi magyar községek, Apáca, Krizba és Barcaufalu lakói, akiket szintén neveznek csángóknak, már a szászok előtt (tehát 1211, illet. 1213 előtt) is ott laktak volna. *A hétfalusi csángók csak a szászok beköltözése után települtek mai helyükre*; ezt bizonyítja, hogy nem igen volt szántóföldjük és évszázadok óta kénytelenek voltak pár szomszédos szász község fölös termőföldjét bérelni. Pedig, ha a szászok előtt kerülnek oda, lehetetlen, hogy ne vették volna birtokukba a dúsan termő Barcaságot. A telepedés eme sorrendjét támogatja a hétfalusi csángók és oláhok egymáshoz való birtokviszonya is; e szerint az oláhok, akikkel csak 1551 óta találkozunk e községek lakói közt, e községeknek csak a hegyek oldalára eső szélein laknak. T. i. a szászok után jött csángók a síkság szélére szorultak; a még későbbben települő oláh parasztok pedig a hegyek oldalára. S valószínűleg IV. Béla telepítette ki e csángókat a töröcsvári vár védelmére, még pedig a székelységből.

Hogy a székelységben hol találhatók meg elődeik, arra Horger öt nyelvjárási sajátság után indul, amelyek Hétfaluban divatosak és pár helyt még többé-kevésbé feltalálhatók. Ezek: *é, ó, ő* kettőshangzók; a *hojszu, ajszu*-féle eredetibb *j*-vel bíró helycserés alakok (még eredetibb *hoszjú, aszjú* helyett); *házik, magik* féle többes 3. sz. birtokos személyragos használat; a *kézvel, lábval* féle ragozás; és effélék: *lábo* e h. lába, *jártom* e h. jártam stb. Ez öt sajátság alapján, amelyek részben megvannak a nagyküllőmegyei Halmágy és az udvarhelymegyei

Szabó Antal és Ambrus Ferenc hadikfalvi tanító uraknak, Wisniewski Antal nyelvünkért buzgó, idegen származású, de igazi magyar kath. lelkész úrnak Andrásfalván; Deák János v. községi bírónak Gyimesben; Huber Viktor keresztvári tanító úrnak, Györgybiró Lajos tiszttartó úrnak és családjának Bodolán, Rozsondai Károly ág. ev. lelkész, Pajor Mihály ig. ottani ev. ref. lelkész úrnak, Kiss Árpád csernátfalusi, Deák Sándor türkösi és Borcsa Mihály v. bácsfalusi ág. ev. lelkész uraknak, Bohus Pál apácai ág. ev. esperes úrnak; Horváth László barcaufalusi lelkész és fia, Horváth Gyula tanító úrnak; Sexti Kálmán krizbai ág. ev., Kolumbán Ferenc hídvégi ev. ref. lelkész, Györgybiró Sámuel ottani igazgató-tanító, Rácz Albert árapataki, Csulak Zsigmond erósi ev. ref. lelkész uraknak. Külön köszönettel kell adóznom Csefkó Gyula hosszufalusi polg. isk. tanár úrnak, k. barátomnak és gyűjtőtársamnak.

Zsombor lakóinak nyelvében is, s egytől-egyig megvannak a csiki községeknek egy Csikszereda körül elterülő csoportjában és jobbra a Háromszékmegye keleti síkságán fekvő községek nyelvjárásában is, azt találta Horger, a nyelvjárási és telepedési viszonyok összevetése után, hogy e háromszéki keleti székelységből valók mindeme csoportok s így a hétfalusi csángók is. Hogy ez a megoszlás mikor történt, mindjárt az első település alkalmával-e vagy csak később és tervszerűen történt-e, hatósági intézkedésre vagy önkényt, arra egyelőre nem felelt.

A többi csángó telepek közül a barcasági három magyar falut kihagyta Horger, minthogy azok lakóit szerinte csak újabban nevezik csángóknak. A moldvai csángók pedig véleménye szerint eredetileg szintén nem voltak egyebek (?), mint a hétfalusi, halmágyi és zsombori csángók s ama 13 csiki község lakói, azaz a Kézdivásárhelytől délre letelepedett háromszéki székely csoportnak egy olyan része, mely a helyszűke miatt az ojtózi szoroson át Moldvába vándorolt. — A gyimesi csángók pedig nyelvjárásuk és telepedési viszonyaik szerint azokból a felcsiki községekből származtak, amelyek ott a gyimesi szoros előtt fekszenek; eredetileg mint pásztorok jártak föl a havasokra. — A bukovinai csángókról s visszatelepedett rajaikról nem szól Horger, mert abban semmi tisztázni valót nem talál (?). A csángó név eredetére nézve pedig azt találja, hogy az a *cammog* ige eredetibb *cam* tövének egyik változata volna *cs*-vel kezdődő alakvegyüléssel s *csamogó*-t, „nyájaik után erre-arra járó“ pásztorokat jelentene a *csángó* szó; tehát a hétfalusi csángók odatelepülésük idején még nem földművelők, hanem állattenyésztést űzők lettek volna.

Horger dolgozatának itt csak ránk vonatkozó részét bírálva, elismerés illeti a kezdetért és hogy fölszínre kívánta hozni mindazt — mint mondja — amit történelmi és nyelvészeti tudásunk mai eszközeivel a csángó nép és név eredetéről ki lehet deríteni. Azonban nem mindent hozott föl, amit csak lehetett, mint ki fogom mutatni. Nem teljes szerintem már a csángók csoportjainak fölszámllálása sem, akadnak hézagok a történelmi adatokban és a nyelvjárási alap, amelyre épített, igen szűk s így az eredményeket nem fogadhatjuk el mindenben. De egypár közülök így is szép és érdekes s elérte célját (v. ö. bevezetését, Erd. Múz. 1905:65.) — Azonban hadd lássuk saját csoportosításomat a csángókról, az effajta kutatásokhoz szerintem

szükséges módszert, s ily módon egyelőre a *brassómezei és háromszéki csángók eredetét*.

2. Úgy látszik, Horger figyelmét elkerülte, hogy a fennebb említett „csángó“ telepeken kívül annak nevezik még Háromszéken Keresztvár (előbb Nyén, hajdan Kreutzburg) és Bodola magyar lakóit Hétfalu közelében; valamint Hidvég, Árapatak, Előpatak és Erősd magyar lakosságát is a brassómezei Földvár közelében. Úgy hogy tulajdonképen szélesebb értelemben véve más csángókról is szólhatunk s csángó alatt általában mindazokat a főként székely eredetű lakókat érthetjük ott a székelyek közelében, akik oláhok vagy szászok (s általában idegenek) közt élve magyarságukat viseletben vagy nyelvben többé-kevésbé elveszítették és akik nemcsak *‘é*, *‘ó*, *‘ő* kettőshangzós nyelvjárásban beszélnek, hanem többfélék lehetnek. (Ezért írtam a címben is: „nyelvjárás a i k alapján.“) Így a hétfalusi, gyimesi, moldvai és bukovinai csángókon kívül a brassómezei 3 megyebeli magyar falu: Apáca, Krizba és Barcaufalu lakói is ide tartoznak, akiket a hétfalusiakkal együtt brassómezei csángóknak mondhatunk; aztán Keresztvár-Bodola és Hidvég-Erősd ma háromszékmegyei községek lakói, egyszóval: a háromszéki csángók is; továbbá Halmágy, Zsombor sőt állítólag Szakadát, nagyküllő- és udvarhely-, illetve szebenmegyei községek lakói, meg a dévai, pancsovidéki, aradmegyei és tudtommal még a marosludasi visszatelepült bukovinai csángók. Én mindama főbb csoportokról, így a bukovinai csángókról is kívánok szólni — hisz azok eredete sem épen teljesen ismeretes — s az utóbbi csoportokat is érintem.

3. (Módszer.) Mindeme csángótelepek eredetét pedig, valamint egyes más hazai néptörzsek eredetét is a nyelvjárások alapján szerintem nemcsak egypár nyelvtani sajátság után állapíthatjuk meg, hanem sok sajátság alapján. A történelmi egykori v. későbbi adatokon (oklevelek és krónikák adatai), s a gazdaságtörténelmi kutatásokon (telek- és határrendszer s az ezekből levonható telepedéstörténeti tanulságok) és a helyszínén esetleg hallható népi hagyományon s egyházi feljegyzéseken és az egyháztörténelmi vonatkozásokon kívül¹ számbaveendők nemcsak a helynevek (dülő- és helységnevek) — kellő kritikával, — de a család-

¹ Hogy t. i. minő egyházi fönnhatóság alá tartoztak évtizedeken vagy századokon át.

v. vezeték- és keresztnévek is.¹ Hisz ezek használatukkal és alakjukkal mintegy annak a nyelvjárásnak is adatai s útmutatással szolgálnak más vidékekre. — Továbbá figyelembe veendő a pontos fonétikai megfigyeléseken (esetleg fonográf használatával is felvett hangtörvényeken) kívül a tájszavak,² mégpedig az eddig közölt és felgyűjtendő összes tájszavak (szókincsbeli egyezések), főként bizonyos műveltség-történeti szócsoporthoz szerint, amelyek pl. részben a távolabbi rokonság, vagyis a nyelvrokonság kérdésében is fontosak.³ Aztán a főbb szótani, alak- és jelentéstani és jellemző mondattani sajátosságok s idegen hatások, főként ha kormeghatározó értékük van; szólásformák, köszönések, egyező észjárás, összefüggő szövegek stb. — Mindezek természetesen összehasonlító nyelvjárástani alapon, vagyis összevetve más nyelvjárások használatával és tájszavaival.⁵ Sőt itt-ott a nyelvtörténet és az összehasonlító nyelvészet is megszólaltatható volna bizonyos adatokra nézve (az illető nyelvjárás nyelvemlékei is, ha vannak.) — E történelmi és nyelvi bizonyítékok mellett figyelembe veendő a néprajzi sajátosságok: típusok és jellemvonások, faji természet; viselet, építkezés (pl. a ház és a kapu), házi butorzat (pl. a tulipános láda), jogi intézmények és szokások; s végül a népköltés (folklor) is, mert ezek szintén szolgáltathatnak bizonyos meglepő egyezéseket s fölvilágosító vonatkozásokat és kapcsolatokat.⁵ Egy szóval minden, ami csak lehető, ha más sorrendben is, csakhogya az indukció teljes legyen!

¹ Természetesen ez utóbbiak csak a kereszténység felvétele utáni időkből erednek; de ezek alapján is elég messzi lehet visszakövetkeztetni: egészen a Szt. István koráig. A családnevekre vö. a magyar nemzetségek neveit pl. Karácsonyi Jánostól, Magyarország családait Nagy Ivántól, az erdélyi családokra még Kőváry László munkáit, aztán általában a Turul c. folyóiratot stb.

² Ezek fontosságára vö. dr. Sebestyén Gyula A székelyek neve és eredete c. műve 93. l. is.

³ Így a *testrészek, rokonsági hifejezések, tulajdonságok nevei, ruházat*; továbbá a *ház és környéke, épületek, gazdasági eszközök és műszók*; pl. a marhatartás, szántás-vetés körébe eső kifejezések, székér és részei stb.; *állatok, növények, ásványok nevei; ételek, sütés, mosás, kendertörés, fondás, szövés, időbeosztás* stb. Mindezek esetleg egy kimerítőbb tájszótár segítségével vagy ellenőrzésével is; aminő pl. részben Kriza tájszótára is.

⁴ Vö. Balassa: A m. nyelvjárások osztályozását és jellemzését, Színnyei Magyar Tájszótárát és a Nyr. nyelvjárásleírásait és népnyelvi közleményeit. Itt jó szolgálatot tennének bizonyos nyelvjárási térképek is egyes nyelvjárási sajátságokról; ilyenek azonban nálunk még nincsenek.

⁵ Gondolom, ezek azok, amiket részben hangsúlyoz és értékesíteni kíván dr. Sebestyén Gyula is A székelyek neve és eredete c. művében, vö. pl. különny. 100. l. és vö. Schuller Adolf cikkét is: Nyelvtudomány és telepítések története, Nyelvtudomány c. új folyóiratunk I. köt. 81. l.

Természetesen a hangtani egyezésekben és különbségekben, tájszavakban stb. meg kell különböztetni a különböző rétegeket mint a geológusnak vagy a régiségbuvárnak, mik tartozhatnak a régi közösséghez, az egykori nyelvállapothoz, és mik újabb fejlődésűek; mik nincsenek és nem is voltak meg; nyelvjáráskeveredés esetén mi az egyik és mi a másik nyelvjárási eredménye; honnan, mely utakon — valóságos közlekedési utakat is értve, milyen folyók mentén — történhetett a település és keveredés; s nagy kritikával kell egybevetni pl. egymás mellett lakás esetén az egyezéseket, amik későbbi fejlődés eredményei is lehetnek s akkor nem bírnak bizonyító erővel. Végül kutatandó az illető néptörédék neve is, amennyiben lehetséges.

Az így körvonalozott módszer alapján kísérlem meg tárgyalni először is a brassómezei és háromszéki csángók eredetét.

I. A brassómezei csángók.

1. Hétfalusi csángók.

A hétfalusi csángókat tehát Horger szerint sem kúnoknak, sem bessenyőknek nem kell tartanunk, hanem székelyeknek, akik a mai Háromszékmezeje keleti részén lakó székelységből váltak volna ki. Különben már Horger előtt főként székelyeknek tartotta és igyekezett bizonyítani őket pl. Orbán Balázs (Székelyföld 6: 90—91. l.), valamint Kolumbán Lajos is (A hétfalusi csángók a múltban és jelenben 1903. 12—14.). — Mielőtt nyelvjáráruk vallomására térnénk, előre kell bocsátanunk, mintegy érdekességül, hogy pl. maga a hétfalusi értelmiség, amely közvetlen közelből figyeli e csángókat, kétféleképpen vélekedik: egyik része szintén székelynek tartja, a kisebb rész azonban a székelytől különböző magyarnak, amely mintegy megveti és lenézi a székelyt. Majd meglátjuk, mit mond a nyelv!

Előbb a történelemre térve Orbán Balázs szerint, a csíki székely krónika alapján, már Szt. István korában ott laktak volna e csángók, mint székelyek s a Székelyföld kiegészítő részét tették volna. Azonban nem tekintve a csíki krónikának immár kimutatott megbízhatatlanságát, mi is kérdezhetnők: miért nem foglalták el akkor a jobb, nagyobb termőföldeket e csángók, ha már a német lovagrend és a szászok előtt ott voltak? Hogy azonban már a német lovagok idejében, 1211—1225-ig, költözhettek esetleg a Barcaságra s így a mai Hétfalu területére is egyes „magyarok“

és „székelyek“, mutatja Vilmos erdélyi püspöknek 1213-iki adománylevele, melyben a papi tizedet a német lovagoknak engedi, kivéve a betelepülendő magyaroktól és székelyektől beveendő, a kik neki adják e tizedet.¹ Így tehát már ekkor lehettek volna ott „magyarok“ — egyenesen így fejezve ki — és „székelyek“, s főként székelyek, kiket a magyar királyok telepítettek volna ki tán már II. Endre, nem is IV. Béla idejében, már a tatárjárás előtt. (Vö. erre Orbán B. 6:88—89. l., Pávai Vajna Elek nagyenyedi orsz. hites ügyvéd levelét a brassóvidéki tizfalusi magyarság ügyében, 1874. 7. l. és Kállay, A nemes székely nemzet ered. 161. l.) Ezeket a székelyeket utóbbi szerint a régi magyar királyok telepítették volna ki a véghegyek, kivált Töröcsvár őrizetére, vagy önkéntesen is mentek lakni és a székelyek ispánja igazgatta őket, mint *Comes Siculorum Brassoviensium*, amire okleveleket idéz a XIV. századból. (Vö. Kállay id. h. 161—162. l.) Ime a Horger székelyeiről már a történelem tud, de igen bizonyos magyarokról is, mint fennebb láttuk. — A hétfalusiaknak mint „colonosoknak“ a megtelepítéséről szól Szeli József volt 18. századi hosszufalusi képzett pap is 1763-ban a barcasági magyarokról írt krónikájában,² úgylátszik, a hagyomány alapján. E mű, melyet a hosszufalusi evang. lelkész, Masznyik Gyula úr szivességéből használtam, Nagy Lajos korában telepített be e községek lakóit a töröcsvári vár védelmére, mint fegyveres határőröket ú. n. plájásokat. Ugyancsak e mű egy másik telepítésről is szól, hogy t. i. 1389-ben a brassói fekete templom építésekor települtek volna meg sokan, mint munkások külső országokból (ez alatt székelyesen tán „Magyarország“ is érthető, mely a székely szerint „oda ki“ van.) Időnként szászok is kerültek a hétfalusi magyarság közé, mint ezt a Szász, Girószász, Ander és más nevek is mutatják s vannak másunnan települtek is, mint szintén a nevek mutatják: Rác, Privigyei stb. (Vö. Kolumbán Lajos: A hétfalusi csángók a múltban és jelenben, 1903. 11. l.). Kerülhettek később közéjük ismét a székelységből katonaszökevények is (vö. A háromszéki nyelvjárásról szóló dolgozatom kivonatát Akad. Értes. 1907. 15. l.) meg iparosok, s állítólag valami nagy tűzvész alkalmával is székelyek. Van egy pár meg-

¹ Székely oklevéltár 1:4 l. Teutsch és Firnhaber-féle Urkundenbuch für Geschichte Siebenbürgens 1:11; Zimmermann-Werner Urkundenbuch 1:16; Hunfalvy: Oláhok tört. 1:218. és Szilágyi S. Erd. tört. 1:37.

² Meg is jelent a Prot. Egyházi és Isk. Lap 1862-ik évf. 41. számában Borcsa Mihály v. bácsfalusi ev. lelkész közlésében.

magyarosodott oláh is, mint a nevek mutatják. Az állítólagos besenyőkről és kúnokról majd alább.

Mindezek a nyelv tanúsága szerint következőleg állnak. A hétfalusi családnevek legnagyobb része Háromszéken, Csikban és Udvarhelyszékben feltalálható székely név.

Ilyenek pl. a 3 faluban, Pütkörcen : Deákok, Bálintok, Barti, Korodi, Fejér, Orsi, Jakab, Sipos, Orbán, Barabás, János, Vajda, Biró, Veres ; Zajzonban e neveken kívül még : Geci, Székél, Máté stb. Tatrongon : Csiki, Papolci, Balázs, Balog, Simon, Pál, Mátyás. A 4 falu közül Hosszúfaluban : Bartos, Szörnyi, Keresztes, Benedek, Kovács, Kuti, Kocsis. Csernátfaluban : Kiss, Pap, Nagy, Kovács, Dávid, Istók, Benedékkáplár, Mikes, Mircse, Veress Kapitány, Gyurka stb. Türkösben : Berecki, Gödri, Pünkösti, Gyérkő (vö. szék. Györke), Sós, Tótpál, Lőrinc, Farkas, Barta, Ópra, Borbély, Sándor, Mezei, Szöcs, Györke, Kajcsa, Boros. Hosszúfalu-Fürészmezőn : Bence, Török, Lénárd, Fazakas, Miklós, Hammas, Gyák (Deák) és Györdeák. Bácsfaluban : a már látott Simon, Vajda, Bálint, Benedék, Kórodi, Orsai, Pünkösti és más neveken kívül Lukács, Dombi, Szörnyü, Gábor stb. (Vö. mindezekkel *Kríza* : Vadrózsák 384 l., családnevek ; bár ott sincs meg minden székely családnév).

Ellenben más vidékekre utalnak vagy részben idegenek pl. Bácsfaluban :

Magdó, Köpe, Bacsó, Vikos, Pajor, Tomos, Borcsa, Jónás, Mancók, Sára. Türkösben : Rákóciak, Csákiak, Marótiak, Boskádi, Gocsmán (az ilyenek egyháziak voltak a szászok alatt) Giresek, Girások, Girószászok, Gaudiak, Szászok (többfélék) Partin (szintén szász eredetű), Fálnagyok (elődeik falunagyok, azaz birák voltak) Lányi, Pozsár, Mártis (Mártonból) Molda (tán Moldva, oláh), Buda (vö. székelyben Budai), Piroksa, Andir (szász eredetű lesz), Sának, Cimbor, Gyulai, Nagyok, Tikosi (=Tyukosi) stb. Csernátfaluban : Magdó, Köpe, Ober (bizonyára a finánc obertől (=biztos), Jónás, Islik (szász) stb. Hosszúfaluban : Mihók (alföldi), Csabai (vö. Csaba várost), Csarmazi, Bibó, Sinka, Erdélyiek (bizonyára mivel „Erdélyből“, kívülről jöttek) Major, Pandi, Mina, Buna, Sári, Tomos. Fürészmezőn : Köpe, Csiri, Andér, Panuca, Raul, Aliz stb. Tatrongon : Barkó, Csuka, Fórizs, Dinka, Varró. Zajzonban és Pütkörcen : Rab, Paizs, Fóris, Fóriska, Jónás, Szakál, Vörnika stb.

Mint látjuk, nem mind székely családnevek, mint ahogyan pl. a mindent székelyesítő Orbán B. is általánosította még az első tekintetre idegen eredetűeket is (Székelyföld leírása 6 : 91 l.).

A személynevek is részben a székelyeknél divatosak, részben mások : *Istán* és *Isván*, *Andris* (András), *Rákis*, *Sári*, *Kati*, *Anni* (székelyben : Ani), *Ilona*, *Máris*, *Rebus*, *Vilmus* (leánya) és *Furuzs*, (Fruzsina) *Ruzsa* (Rózsa), *Éfraim* stb.

Nyelvjárásuk sem csak székely, mint Horger és előtte

mások is tartják,¹ hanem részben magyarországi (királyhágón-inneni) és erdélyi magyar is. Nevezetesen már azon rövid közlés alapján is, melyet Hunfalvy Pál a Magyar Nyelvészet V. évf. 345—48. lapján egy hétfalvi ifju² után tett közzé nemcsak általános székely nyelvjárási sajátosságokra találunk, mint a *-ni, nitt, nul, niil*, ragok használata (*Andrásni-Andrásékhoz*) s nemcsak a csiki székelyben előforduló *megegye, megigya* (e h. megeszi, megissza) és a *hojz, hojszu, tajszit* régiebb *j-s* alakokkal találkozunk; hanem efféle magyarországi, északkeleti nyelvjárásterületi használattal is: *üssünk a kutyát, látunk a madarat* (ld. M. Nyelvészet 5:345. l.). S a tájszavak közt is nemcsak székely tájszavakat, hanem másokat is találunk, mint *hinyározni*: futkosni (vö. Zemplén m. Tállya M. Tsz.) *csetenye*, ünnepre vágott zöld fenyügaly (vö. Zsobok, Kalotaszegen is ebben az alakjában, a székelységben más alakban M. Tsz.) stb. Aztán pl. azon szójegyzék alapján is, melyet Lőrincz Károly közölt a Nyr. 2:327—28. l. a 70-es években 1849-ből, nemcsak csiki, háromszéki és udvarhelyszéki, de magyarországi tájszavak is vannak, mint pl. *csügger*: ölelget, vö. *csüged*: valamibe kapaszkodva lóg, Komárom m. Naszvad, M. Tsz. stb. (Többet nem is idézek, mert a közlés régi, bár tudjuk, Lőrincz eléggé megbízható). Vö. továbbá a Nyr. többi közleményeit.³

De a Nyr. eme közleményein kívül kezemben van Kiss Béla csernátfalusi születésű, most bácsfalusi ev. lelkésznek és Csefkó Gyula hétfalusi polg. isk. tanárnak tájszó-gyűjtése is. Ezek is csak arról győznek meg, amiről közvetetlen a hely színén tett személyes tapasztalataim és gyűjtéseim is, hogy t. i. e nyelvjárás egy része nem székely, a székely nyelvjárásokból nem magyarázható meg, hanem a székelységen kívül eső, főként magyarországi nyelvterületről való. Ilyenek pl. amiket Horger sem vett figyelembe — a rokonsági kifejezések közt az *ipam, napam* (a székelységben: *apósom, anyósom* vö. régi M. Tsz.; az *após* és *anyós* pedig a székelységben úgy látszik még a

¹ Kriza, Vadrózsák; Munkácsi. A moldvai csángók, nyelvj. Nyr. 9:445, Balassa: A m. nyelvjárások oszt. és jell., Kolumbán Lajos id. m. 13. és több l. stb.

² Borcsa Mihály megjegyzése szerint tán zajzoni Rab István költő, egykori pesti diák.

³ 2: 528, 3: 326, 373; 4: 556, 5: 329, 377; 6: 180; 16: 477, 526, 575; 21: 144, 478, 528; 22: 48, 94, 285 stb. (vö. Nyelvőrkaluz 133 l.) Papp György, Borcsa Mihály, Bartha Károly, Kolumbán Samu és Hermann Antaltól. E közlésekben effélék is olvashatók pl. *metéltes*=(székely) laska, *pajta*=(székely) istálló v. estálló stb. Amazok nem székely, hanem csak magyarországi kifejezések.

dunántúliakkal való közösségből valók vö. uo. és új M. Tsz., meg Horváth Ádám, Jutalomfeleletek 1821. 57. l.); továbbá *mányi*: öreg anya (= másik anyó, vö. Csallóköz, Komárom, Hont m., Halmágy és Udvarhely m. Homoród vidéke, Zombor; a székelységben csak itt, M. Tsz., a többi székelységben: *nagy-anyó*, *nanyi*, *nanyika* stb.) *mápó*: öreg apa (= másik apó, vö. *máskapó* Barcaufalu, Brassó m.; M. Tsz. szerint a „Székelyföldről“ Kriza, holott csak Hétfaluból, vö. Vadr. 508, székelységben: *nagyapó*, *nagyapám* stb.; *mápó* tán a többi magyarságban sem használatos, legalább a M. Tsz. alapján nem állapítható meg, de ugyanaz az észjárás van benne, mint a *mányiban*); a személynév másoknál a *mü* és *münk* székelyes alakok mellett Hétfaluban *mink* is (pedig ez utóbbi csak a Királyhágón innen hallható, a székelységben nem); aztán a *menek*, *menen*, *menünk* palócságban, Kalotaszegen, Lozsádon, Moldvában és Dunántúl használt igealakok, (Háromszéken, Csikban és Udvarhelyszéken, tehát a székelységben *menyek*, *menyen* stb. ld. M. Tsz.), a *gyün* (= székelyben: *jő*), *vagynak*, *gyűjcsük*, *gyűjtik* (Háromszéken: *gyűccsük*, *gyűttik*), *híták* = a székelységben: *hitták*; *pajta* a székelységben csak *disznópajtu*, *tyukpajta* stb. és nem *istáló*; *fazik*, *portika*, mint Debrecenben, ill. Dunántúl Göcsejben, Veszprémbe (székelységben: *fazék* és *fazak*, *portéka* MTsz.).

De rendszeresen nézve a sajátságokat, a hang- és szótanban székelyesek a Horgertől, sőt már előtte Krizától (Vadrózsák 562. l.) Hunfalvytól (A székelyek 26.) és Steuertől (Csiki székelység Nyr. 22. k.) említett sajátságokon kívül mások is. Tehát először is az *ié*, *úó*, *üő* kettőshangzók, amelyek ugyan Bácsfalu-Brassófelé a négy faluban némelykor nem is igen hallszanak; a *hojszu*-, *ajszu*-féle alakok, mint Csikban; *házik*, *magik*, mint az egész keleti székelységben; *kézvel*, *lábval*, mint Csikban és Háromszék egyik részén; *lábo*, *jártom* e h. lába, jártam. Továbbá az is = *se*, mint a keleti székelységben s *buza*, *kut* stb. rövid *u*-, *ü*-vel, mint e székelység egy részében pl. Hszken, Orbaiban és Alsósepsiben; *le*, *te*, *nem*, *se* zártan mint Orbaiban; *fazik* és *portika* mellett *ösveny* stb. Aztán az éneklő hangsúly; *juttam*, *vettem* = jutottam, vetettem h.; *papnitt* = a papéknál; a-sza, *sze* nőgató elem, pl. *acca* (= adsza); a *fijadot*, *ruhádot* stb. zárt magánhangzós ragos alakok, *ikes* igeik ragozása stb.¹ ezek is több-

¹ Tehát nemcsak 5 közös sajátság, mint Horger állította.

nyirc¹ mind székelyes, még pedig *e-ző* vagy keleti székelységből való elemek.

A tájszavak közül pedig székelyek, azaz a keleti székelységben használt eredeti vagy idegen szók a már említetteken kívül a következők: testrészek közt: *ajak* = áll (!), *arr* = orr, *meije* = melle, *állkapcája* = állcsontja, *forcsoka* = farcsoka, *sorka* = sarka. Külső és belső tulajdonságokra: *rusnya* = csunya, *cofra, cudar, cégér* szintén rosszaló értelemben; *feketemájú* = rosszindulatú stb. Ruházat: *rokoja* = alsószoknya, *kendüőcske* = fejre való ruha, szék. *kendőcske*, *csepesz* = főkötő, *surc, karínca* = kötény (másként *előroha* is szék. és Dtül vö. MTsz.), *rékli, vizika* = női ruhaderék, *tászlí* = gallér a ruhán, *zsebruva* és *kusrova* (vö. szék. *küsrüva*) = zsebkendő, *gagya* = *gatya*, *zeke* = férfi darócfelőltő, *harisnya* = fehér daróc férfi nadrág; *dészü* = öv; *suba* = női felső; *ruva, rongya, gunya* mint a székelységben = amit mosóba tesznek. Csángós a *kurti* = férfi ujjas értelemben (szék.-ben női kabát), *flanér* = mellény, vö. szék. *fláner*, gyapjuszövetből való és *pendele* = szék. *pendej* (= alsóing), de ezek is a székelyhez állnak közel (a *pendele* még az északkeleti és felső dunántúli nyjok alakjaihoz is vö. MTsz.). [Idegen pl. és a székelytől is különbözik: *zselétke* = mellény, a szék. *lájbi* helyett; *barancsik* = sárga selyem fátyol.] Épület és részei: *eresz* (= előszoba), *nagyház* (= diszszoba), *kicsi ház* (= kisebbik szoba) és *pince*, mint a kel. székelységben és főként Dunántúl is [ellenben *pítvar* is, s *kamara* királyhágóninnyi és erdélyi magyarsággal a szék. *tornác* és *kicsi ház* h.]: aztán *csür, sitüőkemence*, stb. Házi szükségletek: *kaszten* = szekrény, *karos szieék* [és csángósan inkább: *karospad*], ládáspad (= háló pad); *táltartuó*; *findzsiacsák, tángyiérkák*, (= tányérok), *csipor* (= csupor) stb. Házi állatok közt: a *csitkuó* és *macsi* (= csikó, az utóbbi inkább megszólításban), *ártán* = herélt disznó stb. Kerti növények és gyümölcs: *murok, celler, petrezsejem, divó*. Ételnevek közt: *laska* (szék., a *metéltes* másik neve), *káposztalélaska, szilvásláska, turós kása* stb. Sütés kifejezései: *vonuó* (szénvonó) *lapát, harizsoló* v. *hadaró* (amaz pl. Tatrangon, ez Csernátfaluban), *peneti* (= szék. peheteg, kemencesepriü). Kender-törésnél és szövésnél: *tiluó, héhel* [ellenben csángós pl. a *vagdaluó* = szék. törő), *guzsaj* = rokka, *fejtüő, nyüst* 3. sz.

¹ Mert mindezek közül néhány másutt is előfordul pl. *házik, buza, juttam* stb. Dunántúl is.

birtok személyraggal: *nyüstye*, *porong* (= amivel a vásznat kifeszítik), *vetőllő*, *cső*, *csőllőkerék*, *tekerőlevel*, *esztováta*, *fejfa*, *hasolló* (szék. hasajó), *bétürni* = felgyűrni a vásznat. Varrásnál: *tűő* (szék. tű), *tőddzölés*; mosásnál: *lug*, *lugz^uókád*, *forr^uáz*, *bétörzsöl* (a rongyát), *sujok* (= sulyok) stb. Gazdasági műszók: *hámbár* és *szuszák* (szék. szuszék) *derékszög*, *rókinca*, *lűőcs*, *fürgető* (vö. szék. fergettyű). [Ezek mellett természetesen nagy számú oláh és egy pár német és szász kifejezés is van, melyek a székelyben többnyire nincsenek meg, mint pl.: *buzája* = ajka, *gyéte* = cipő, *borbát* = serény, *bakóc* (*backholz*) = sütőfa stb. stb.; de ezek későbbi felvételek.]

A helynevek is többnyire székelyek vagy székelyes használatuak v. részben a székelységben is előforduló idegen helynevek pl.: *Dánpatakára menők* (határrész Zajzonban), *Ponkok* (uo. = domboshely), *Burdus iéle* (éle), *Assó iéle*, *Csiklon* (vö. szék. Csukjon, Háromszék¹), *Száraz vőgye*, *Asszeg*, *Fesszeg* (a falu alsó és felső része, Pürkerecen) *Epresmart Eger* (égerfás volt bizonyosan), *Nyáros vőgy* (Hosszufalu) stb.

Egyéb szók, s szótani és mondattani sajátságok, melyek a székelységben feltalálhatók pl.: *ajszu* (= asszú, Csikban), *akajsza*: akassza (uo.), *anyó*, *apó*: anya, apa megszólításban; *árdé*: nagyobb fajta paprika, *bánda* = banda, *bihaj* = bivaly, *bodócs* = éretlen gyümölcs, *bőrszivar*: szivar, *bu*, *busul* = bú, búsul, *bucsálódik* = töpreng, *busitt* = alkalmatlankodik vmi kéréssel, *buszu*: bosszu, *éveg* = üveg, *elig* = alig, *féreg* = egér, *ganci* = gunár, *hitvány* = sovány, *istrang* = kötél, *merén*, *mimmerén* = folyton, teljesen; *sárig* = sárga, vö. szék. sárigság és sárig Csikm., stb. Aztán a *tehen*, *vereb*-féle alakok; a kicsinyítő képző sűrű használata. A mondattanban az igeidők: *ira*, *írt vala*, *írt vót*, *írni fogott* stb. a *kell* és szerkezete, pl. *el kell mennyek*; *gyere nálunk* = hozzánk stb.

Ellenben a székelységben nem így v. nem fordulnak elő a már fent említettekén kívül még pl. *pennig*, és *peddig* = szék. pedig, *hoas* (szék. havas), *hoaz* (= havaz), mint Halmágyon és Göcsejben), *vüsel* (szék. visel), *tühüs* és *tüs* (szék. tövis), *borju* (szék. bórnyu), *tyükör* (szék. tükör); *cőkör* = szatyor (szék. szotyor), *tökell* a napról, odatűz, *faszola* = szék. faszujka, *hivu* (padlás, szék. inkább híju és hijju), *nyő* = szék. nő (*nyő-re*

¹ Bár az idegen helynevek egyezése nem igen számít; esetleg csak az egykori idegen lakók közösségére utalhat.

vö. Dunántúl MTsz.), *s'árszik* (sárszik) = fáj (Halmágyon is, MTsz.), *nem tuggyunk* = nem tudjuk, *azt mondunk* = mondjuk; *tikmony* = tojás, *fokán* = fakanna, szék. vizes kártya, *piliszka* (szék. pujszka), *kegyend* (**kegyelmed*, maga, szék. inkább *kend* és *k'ed* v. *keed* v. *kjed*), stb.

(Folytatása következik.)

ERDÉLYI LAJOS.

BAJZA JÓZSEF KÖLTŐI NYELVÉRŐL.

Nyelvészetünknek valóságos hamupipőkéje jeles költőink nyelvének elemzése. A régi nyelv, a nyelvjárások, a rokonnyelvek mind megkapják avatott vizsgálóikat, csak nagy íróink nyelvével nem törődnek komolyan. Folyton jelennek meg ugyan értekezések, melyek egy-egy kiváló stilstánk sajátosságainak kutatását tűzik ki célul, de — tisztelet a kivételnek — nem sok köszönet van e cikkekben. Többnyire egyszerű nyelvtani, vagy stilisztikai összeállítások pár frázis kíséretében. Szerzőik előszedik a kézikönyvekben található szabályokat és azon nyargalnak, melyiket hogyan követte emberük. Az ilyen statisztikának megvan ugyan a maga értéke, de képet egyáltalán nem nyújt az illető költő nyelvéről. Olyan ez, mintha azt tudnók, hogy egy óra készítéséhez ennyi meg ennyi ezüst, réz és acél kell, de hogy ez anyagokból miként készül el az óra, arról sejtelmünk sem volna. Ezt az eljárást talán *dogmatikusnak* lehetne nevezni, mert bizonyos kész dogmák érvényesülését vizsgálja.

Próbálkoztak egy másik móddal is, a *históriáival*. Itt azt állapították meg, hogy milyen rétegeket lehet megkülönböztetni a költő nyelvében. Mit vett a régi íróktól, a néptől, a művelt köznyelvből, kortársaitól? és mi az új, az eredeti nála? — Kétségtelenül magasabb színvonalú módszer, mint a dogmatikus, de tiszta fogalmat így sem nyerünk költőnk nyelvéről. Hogy előbbi hasonlatunknál maradjunk, olyan ez, mintha az óra részei elkészítve feküdnének előttünk, de, mert nem tudjuk a részek rendeltetését, az órát végeredményben ép oly kevéssé állíthatjuk össze, mint az első esetben.

Hogy az óra elkészülhessen, a költő nyelvét átérthessük, arra egy harmadik — tudtunkkal eddig még nem alkalmazott — módszer vezet: a *psychologiai*. Ez magában foglalja az előbbi

kettőt is, mint előkészítő fokozatokat. Igenis a dogmatikus eljárás példatárára szükség van; mert ez az alap, amire építünk, nélküle ítéleteink ingadozók és felületesek lesznek. A történeti összehasonlítás ad kezünkbe helyes mérőpálcát a költő nyelv- és stíltörténeti fontosságának kijelölésénél, de ez még nem elég. A két módszernek közös hibája, hogy bizonyos kész kaptafákra akar szabni egy örökké változó lelki folyamatot. Durva, külső eszközökkel megy neki finom, benső élményeknek. A nyelvet valami önálló, mástól független dolognak és mintegy öncélnak tekinti. Pedig a nyelv nincs önmagáért, hanem a gondolatért, melyet vele akarunk kifejezni. A nyelv élettelen tetem, melynek életet, érdeket, lelket csak a gondolat ad. A lélek úr a szervezeten, a lelket kell megfigyelnünk, ha meg akarjuk érteni a szervezet működését. A test csak megjelenés a lélek számára, lényegéhez nem tartozik, szoros viszony csak azért van közöttük, mert a külvilágnak csak a test útján fogható fel a lélek. A költőnek is csak a külvilág számára van szüksége nyelvre. Átérezhet, átélvezhet, átélhet költeményeket anélkül, hogy nyelvi kifejezést adna nekik. Csak ha szükségesnek tartja velünk is tudatni belvilága rejtélyeit, kénytelen a nyelvhez folyamodni. Mi azonban egyedül a nyelv útján érthetjük meg a költőt. A költői nyelvnek ezért egyetlen feladata megérezékeltetni a költői tartalmat, a költői hangulatot.

Ha ezeket megfontoljuk, a költői nyelv pszichológiai elemzésében legelőbb is arra fogunk törekedni, hogy legalább főbb körvonalalaiban tisztába jöjjünk írónk költészetének lényegével. A tartalmi és hangulati alapsajátságok ismerésével felfegyverkezve vesszük vizsgálat alá a nyelvet. Az előkészítő fokozatok szolgáltatják az adatokat, az adatok lélektani magyarázatát pedig most találjuk meg. Hogy mért vette át ezt a dolgot ettől az elődjétől és mért nem amazt is, mért használta ezt a szerkezetet és nem amazt is, erre most kapjuk meg a választ. Feltárul előttünk az a bűvös kohó, ahol a költői teremtés titokzatos munkája folyik. A költő az egyetlen, aki igazán teremt az irodalom mezején, s most beférközünk a sejtelmes alkotás legmélyébe, megnyílnak előttünk a költő gondolkodásának és érzésének legnagyobb, legelragadóbb mezői. Olyan élvezet ez, melynél nagyobb csak maga az alkotás lehet. Ide vezethet a pszichológiai módszer, ha megtalálja majd a maga igazi nagy mesterét.

Ilyen szempontokból tekintve költőink nyelvét, rájövünk, hogy sok igazságtalan ítéletet hallottunk még legnagyobb íróinkról is. Széltében hibáztatják pl. Zrínyi, Kemény és Madách nyelvét. Pedig Zrínyi görgeteges nyelve az egyedül megfelelő éposza zordon tartalmának (ezért nem sikerült pl. Greguss átdolgozása.) Kemény Zsigmond nehézkes stílusa henső kapcsolatban áll regényei tragikumának fejlődésével és Madách küzdése a kifejezéssel a legjobb tükre a nagy bölcsészeti problémákon való tépelődésnek, mely hatalmas színjátékának tartalma.

Más színben tűnik fel Bajza József költői nyelve is, mint eddig feltűntették. Az ő költői nyelve úgy él az irodalmi köztudatban, mint a csináltság és kicirkalmazottság mintaképe. Ez annak az egy-pár támadásnak az eredménye, mely költői nyelvét érte. Elfogultság vezette a támadókat és a költői nyelv lényegének félreismerése. Ezért elvetve az eddigi nézeteket a pszichológiai módszer segítségével vesszük vizsgálat alá Bajza József költői nyelvét.

Aki csak felületesen is ismeri Bajza verseit, bizonyára tudja, hogy valami csendes borongás költeményeinek az alaphangulata. A költő elégedetlen a világgal. Miért elégedetlen, bajos rá kézzel fogható okot hozni. Ő maga ugyan hoz reá magyarázatokat, de ezek képzeltek, a valóságnak nem felelnek meg. Az igazi ok nem a külvilágban van, hanem a költő belsőjében. A bánat emberének született, a mélabú az osztályrésze. Alig is fűződik ezért költészete a külvilág eseményeihez, azok meglehetősen hidegen hagyják, tőlük elvonatkozásban él. Csendesen panaszkodik magában, lemondóan megnyugszik sorsában; tudja, hogy e földön rajta változtatni nem lehet, összes bizalma az enyészetben, a túlvilágban van.

A szelid, bánatos lemondás és a valóságtól lehető elvonatkozás — ezt a két sajátságot lehet költészete alapvonásainak nevezni. Ezeknek megfelelőleg verseinek nyelvi jelenségei is két alaptulajdonságra vezethetők vissza: a *lágyságra* és az *irreálisra*. Verseinek tartalma és hangulata szentimentális, gyöngéd, olvatag: nyelve is édeskés, finom, lágy; érzéseiben elzárkózik a valóságtól, a külvilágtól és egy sajátos ábránd világában él: nyelvben sem használja az élő, vagy irodalmi nyelv sajátságait, hanem teremti magának — mégis némi előzményekre támaszkodva — egy külön nyelvet, egy irreálisat,

azaz olyat, melyet soha senki sem beszélt, nem fog beszélni és nem is beszélhet, mert a valóhoz alig van köze.

A lágyságból és az irrealitásból iparkodunk megmagyarázni minden nyelvi sajátságot. Természetesen e két alap egymást sokszorosan áthatva, összeolvadva jelenik meg Bajza verseiben. Határozott szétválasztásuk ezért lehetetlen is. Egyszerűség kedvéért külön-külön ismertetjük mind a két tulajdonságot, de a határvonal nem egyszer teljesen el fog mosódni.

I.

Mikor 1835-ben Bajza verses kötetét első ízben kiadta, bevezetésül egy verset intézett lantjához. Ennek első szakasza így hangzik:

Zengj, oh lant húrodon
Igéző éneket,
Hangod szelid legyen,
Olvasszon szíveket.

Nem hiába intette szelidségre lantját, szelidség formában és tartalomban, gyöngéd lágyság bel- és külformában jellegzőek verseire. Óvatosan gyöngédre csiszolja ki a verselést, szereti a mérséklő, lágyító képzőket, jelzői és metaforikus kifejezései csupa törékenység, képeit és hasonlatait a természet puhább jelenségeiről veszi — ime a nyelvi lágyság jelentkezései!

A verselésre mindig igen nagy gondot fordított. Toldyval való levelezése tele van verstani vitatkozásokkal. Hónapokig, sőt évekig elesztergályozza verseit, mielőtt kiadja őket. A formának e nagy tiszteletét a klasszikus iskolától örökölte, különösen Kazinczytól és Szemerétől. Klasszikus formában pár szép epigramma kivételével alig irt valamit, de a nyugateurópaiaknak annyira hívtuk volt, hogy sohasem tett kísérletet a magyar verselésben és Petőfinek is azt tanácsolta, írja mértékben népdalait. Bajza jámbusai, trocheusai, rimei majdnem kifogástalanok.¹ A hosszú versszakokat és sorokat nem szereti. Nyolc sor, nyolc szótag a legnagyobbak, rendesen beéri kevesebbel. Egy hosszabb sort többnyire egy rövidebb követ s ennek következtében a rím vagy keresztrím, vagy félrím. Rövid formában aztán

¹ Mint verselési foltokat említsük meg feltűnőbb elizióit: *visszhangzzék* (152), *szerelm* (157), *imádt* (156), *nyugti* (166), *fényljenek* (201). Mind fiatalkori verseiből; az eliziót különben keményen elítéli (6: 207). A számok mindig a Badics-féle Bajza-kiadásra utalnak. Ahol kötetszám nincs, az első értendő.

meglepő könnyűséggel mozog. Mikor Vörösmarty Bajza verseit az akadémiai nagy jutalomra ajánlotta, Bajza és Kölcsey hatásának tulajdonította azt a nagy érzéket a formai csínosságához, mely az akkori fiatal költőknél tapasztalható volt.

A nyelv lágyágát emeli az is, hogy Bajza szereti a kicsinyítő és gyakorító képzőket. Ezzel mintegy eltompítja a fogalmak és cselekvések kiélezett voltát, határozatlanabbakká és lágyabbakká teszi őket. Legfeltűnőbb a gyakorító -z képző kedvelése. Kisfaludy Sándor Himfyjében lép fel e képző először sűrűbben: Helmeczynél rendszeressé válik, de legkövetkezősebben Bajza és iskolája használta. Bajzánál olvassuk a következő igéket: *omladoz* (155), *olvadoz* (156), *lejtez* (162), *zengedez*, *terjedez* (163), *hervadoz* (163), *vágyadoz* (166), *fedezget* (176), *lengedez* (177), *nyiladoz* (182), *csörgedez* (205), *csüggedez* (227), *porladoz*, *riadoz* (245), *áradoz* (251), *tünedez*, *zengedez* (252), *hamvadoz* (256), *sohajtoz* (257), *hintez* (274) stb.

Többi hasonló képzői közül csak egyet említünk meg, az -ng gyakorító képzőt: *mereng*, *suhong*, *borong*, *dereng* (157), *ömleng* (161), *kereng* (167), *állong* (223), *szorong* (249), *szállong* (257). Ezek divatját is Kisfaludy Sándor kezdte. Legjobban Szemere Pál szerette őket.

Jelzői és metaforái a nyelv ékítése mellett mindig gyöngédebbé teszik jelzettüket. A túlságosan határozott fogalmat hajlékonyabbá, lágyabbá teszi egy-egy jelzővel. Az esti szellő neki *bájló rózsás lehellet* (156), a kék *titkos-fájdalmas* (157), a magány *elszenderült*, a *mézajkú* fülemülének *szívolvasztó* a panasz (159), az őszi alkony *édes-kínos* (160), a Hold sugara *csendesesen rezgő* (161), tavasszal a halmok *illatos* szele leng (167), a lányka haja *szőke fényű fűrt* (169), a rózsaszál *könny-nevelte* (185) stb.

Jelzői költői nyelvének egyik jellemzetes szépségét teszik. Nagy részük eredeti s máshová alig is illenek, mint csak épen arra a helyre, ahol állnak, de tagadhatatlan, hogy Bajza átvett nem egyet Kisfaludy Sándortól, Szemerétől, Kölcseytől, Vörösmartytól és másoktól is. Kisfaludytól való pl. a már említett *édes-kínos* (Édes-kínos emlékezet, Oh Badacsony szürete), Szemerétől az ilyenek, mint a *messze* síphang (158, Reám derül a messze kor homálya), *titkos* vidék (165 V. ö. Szemere 168¹),

¹ Szemerének a Szvorényi-féle, Vörösmartynak a Gyulai-féle (1884), Kölcseynek a Jancsó-féle (? 1886) kiadását használok. A lapszámok mindenütt az első kötetre utalnak.

Vörösmartyótól vette a messze láthatáron *elvonuló* fellegek képét (166. V. ö. 14), valamint a *futó szél szárnyain* elszállást is (166. V. ö. 6), ami egyébként eredetileg Kölcseytől való, nála u. i. a *lengő felleget árnya fut a szél szárnyain* (155 és 132 l.). Amit azonban átvesz is, teljesen beleolvasztja költői nyelvébe. Legtöbbet Szemerétől tanult.

Természeti képei és hasonlatai is ugyanabban az olvadákony, lágy költői világban mozognak. A szellő, az alkony, a patak, a Hold, a virághervadás — leggyakoribb képei. A dal úgy lebeg, mint az *esti szellet* (156), az emlékezet bájjal leng az elhunyt kor felett, mint a szerelem *alkonyi csillaga* (157), a lovas tűnő árnyként merül el az *alkony ködébe* (249), az estharang elhal a messzeségben, mint a *haldokló szív végfohásza* (157), Jolánka néma búban sir, mint a felhők közt a *Hold* (257), olyan ő, mint a véstől *letört virágszál* a Nap *hervasztó hevéen* (262) stb.

Természeti képeit mintegy összegyűjtve adja a *Lenke* dala első két szakaszában:

Faluvégén <i>erdő</i>	Domb körül csörögve
Erdőben <i>magány</i> ,	Omlik a <i>patak</i> ,
A magányba' <i>sírdomb</i>	Hársak közt <i>madár</i> zeng,
Hársak <i>alkonyán</i> .	<i>Szellők</i> inganak.

Csak a Hold hiányzik. Ugyane vers további folyamában például szolgálhat az eszmetársításra:

Szellőkben keservim,	A patak vizében
Búm sohajtanak,	Könnyim omlanak.

Még szebb példa az eszmetársításra az *Őszi dal*. Jóformán ismeretlen vers, pedig egyike a legkedvesebbeknek. Osz van. Köd borong a tájon. A darú zúgva száll az égen, szebb hazát keres déli messzeségen. A virágbokor sárga, a lomb elhervadt, minden hamvatag, mulandó. Szívem, a te lombjaid is elhulltak. Más hazába esdekelsz, de itt a földön ezt nem leled meg, számodra itt nincs több virulat: új tavaszt csak a túlvilágon találsz.

Tanulságos volna talán egy egész költeményen bemutatni, hogyan jelentkeznek azok a sajátságok, melyeket lágyság név alatt foglaltunk össze. De hely szűke miatt egyszerűen utalunk legjelesebb helyzetdalára, az *Irma Gyulához* című versére: ebben annyira szembetűnők ama sajátságok, mint talán egyetlen más versében sem.

Mielőtt most költészetének másik fővonására áttérnénk, egy futó pillantást kell vetnünk a lágyságnak ellentétére az erőre. Az erő pl. Berzsenyi költői nyelvének egyik alaptulajdonsága. Bajzánál erőt ritkán találunk. A szabadságharc bukása után írt verseiben ugyan akad egy-egy megrázó szakasz, de az ellágyulás hamarosan bekövetkezik s maguk e szakaszok sem érvényesülhetnek kellőleg, mert a versforma és a nyelv nincs összhangban a tartalom erejével.

Az erőteljesség e hiánya az oka, hogy szálló igévé alig-alig vált valami Bajza verseiből. Vörösmarty vagy Petőfi százszor annyi szállóigét teremtett, mint Bajza. Igaz, hogy sokkal nagyobb költők is voltak és több a versük is. Bajzának mindössze két mondása vésődött be a nemzet lelkébe. Az egyik a magyar sírva vígadás kifejezése, amelyben azonban Kisfaludy Sándorra támaszkodik.

Míg Mohácsnál nem csatázott
A félholdú büszke tar,
Víg volt addig, hajh azóta
Sírva vígad a magyar.

A másik meg a *Sóhajítás* két első sora:

*Multadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény,
Hanyatló szép hazám
Miattad vérzem én.*

Ezekhez járul még az *Apotheosis* és az *Ébresztő* pár sora, mely legalább egy ideig közkeletű volt. A szabadságharc előtti években széltében szavalták, hogy

*Ébredj nagy álmaidból
Ébredj Árpád fia!
Fölkelt a Nap: hazádnak
Föl kell virulnia.*

A nagy bukás után meg a hajdan a lengyelekről írt sorokban találtak büszke megnyugvást és bizalmat:

*Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,
Melyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.*

És:

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még.
*Van bíró a felhők felett,
Áll a villámos ég.*

A Bajza által nyert formában ennyi lett eszméi közül a nemzet közkinccse. Több gondolatát mások öntötték olyan alakba, hogy mindenütt elterjedt. Legtanulságosabb erre nézve Borénékének ez a négy sora:

Adja Isten, hogy hazánknak
Mint a nagy király alatt
Három tenger partvidéke
Alkosson határfalat.

Igy mondta ezt Petőfi később:

Oh nagy volt hajdan a magyar!
Nagy volt hatalma birtoka:
Magyar tenger vizében hunyt el
Éjszak, kelet s dél hulló csillaga.¹

II.

Bajza költői nyelvének másik főjellemvonása az irrealitás. Nagyon kevés kötelék fűzi az élet nyelvéhez. Irrealitásának egy-egy árnyalata más költőknél is mutatkozik, de oly teljességben, mint nála, csak utánzóinál. Iskolája, az almanach-líra költői azonban csak ritkán tudták egészen eltalálni a szeráfi tartalom és irreális nyelv összhangját. És ez az iskola gyors bukásának volt annyi oka, mint a népies költészet térfoglalása.

Bajza nyelvi irrealitásának legszembeötlőbb, épen ezért eddig kizárólag emlegetett vonása, a sajátos szóösszetétel. Valóban igen különös szokat jegyezhetünk ki Bajza verseiből: *bájjreggel* (153), *gyönyörajak* (161), *bájjkor* (162), *rózsaév* (162), *bájjvidék* (164), *gyönyörvidék* (165), *örömkéj* (166), *szívélv* (158), *lélekvirág* (168), *bájjvilág* (180), *álomkéj* (190), *szívadal* (190), *bájsugár* (196), *kénykehely* (205), *bájjremény* (210), *békefény* (212), *bájjvirág* (214), *hírszellő* (214), *bájjnap* (219), *bájjkép* (224), *kéjjrózsa* (228), *búvirág* (228), *örömtenger* (256), *reményvirág* (261), *bájjhid* (327) stb., aztán: *kéjderengve* (339), *kéjlo-*

¹ Badics Ferenc utal erre, bár nem egészen világosan a Magyar Remekírók Bajza-kötetének bevezetésében (10. l.)

bogva (207), *lánglobogva* (202), *örömragyogló* (161), *szívhajna'odva* (196) stb.

Modern olvasóra, különösen így kiszakítva, furcsa benyomást tesznek az összetételek. A maguk korában azonban nem ütközött meg rajtuk senki sem. Kisfaludy Sándornál, Kazinczynál, Daykánál sokat találunk, Kölcseynél és Szemerénél pedig már rendszerezésekké lesznek. Kölcsey pl. a „*báj*” szót a következő összetételekben használja: *bájhang* (34), *bájhon* (36), *bájalak* (53), *bájsereg* (56), *bájérő* (64), *bájhangozat* (104), *bájsziget* (105), *bájlehellet* (111), *bájöl* (113), *bájkor* (128), *bájvidék* (155), *bájonás* (156), *bájlánc* (156).¹

Hogy Szemeréből is idézzünk, olvassuk csak el annyit ünnepelet hat szonettjét, miket lelünk ott: *rózsapálya*, *örömtáj*, *varázskéz*, *liljommell*, *lángszív*, *esttünemény*, *lángarc*, *fennrév*, *messzeszó*, *istenilom*, *varázskar*, *bájviola*, *csillagfűtyol*, *bájsereg*, *szellemkar*, *örömkövet*, *tündérfény*, *kegyarc*, *bájöv*.

A divat hatása alól még Vörösmarty sem vonhatta ki magát. Nála is bukkanunk ilyenekre: *bájsugár* (121), *gúnyajak* (132), *rózsaszerelem* (134), *fényhaza* (162), *bájvirág* (84), *bájvilág* (170), *bájhang* (181), *kéjözön* (213), *szellemtél* (239), *szellemvirág* (254), *szellemlánc* (267), *szellemharc* (299.)

Ez a megfontolás, hogy mennyire szokott volt már ez a szóösszetétel, magában véve csak magyarázatnak válnék be, de fel nem mentené Bajzát. Elvégre is ő használta legsűrűbben e szavakat és iskolájának hírhedt sajátsága volt. Az élettelen csinálmányok vádja alól az menti fel, hogy az összetett szavak ott, ahol állnak és ahogy állnak, helyükön vannak. A *búszél* szó pl. furcsa, szinte érthetetlen összetétel, de mikor megtudjuk, hogy a *búszél* az *élet folyóján lengedez*, azon az életfolyón, ahol egy *tört sajka evez*, melyen a költő *vérző szíve ül* és *messze ismeretlen part felé repül*, rögtön világos lesz előttünk a szó s egyszersmind növeli bennünk a reménytelenség képét, melyet a *tört sajka*, a *vérző szív* és a *messze ismeretlen partra repülés* ébresztett fel. (188.)

(Vagy a *bájvirág* és a *hírszellő* nem látszik-e egészen értelmetlen szózagyaléknak?) Am kísértünk meg leírni keletkezé-

¹ Péterfy Jenő jeles Bajza-tanulmányában azt mondja, hogy Bajza „élettelen csinálmányai” Kölcsey görögös képeit váltják fel. Amint látható az élettelen csinálmányok Kölcseynél is megvannak. Különbben a két dolog nem is egy kategóriába tartozik. Az összetétel nyelvi jelenség, a klasszikus vonatkozások meg nem azok.

sük módját és kifejezőeknek találjuk őket. Az Apotheosisban fordulnak elő. A költő azt mondja, hogy a lengyel hősök elhulltak, de győzelmesen, mert hírnevük örökre élni fog.

Dicsőség *bájevirágai*
Vérökből termenek.
S sírjukból nagyvilágba át
Hírszellők lengenek.

Tetteiket feljegyzí a történelem, harcaikat meséli a rege a nép ajkán. — Az idézett szakasz a csatamezőről vett képet akarja egybefoglalni az utókor kegyeletének megnyilatkozásával. Eredetileg Bajza a csatamezőt látta csak maga előtt. A síkságra az elesett hősök vére *vérrozákat* festett és *feleltük* a bús szél zokogott. Ez az első fok. A *vérrozsza* szó azonban nem tetszik Bajzának. A rózsza nem eléggé általános, a vér nagyon erős s az egész már közhasznált kép. A rózsza helyébe a virágot teszi. A vért meg egy jelzővel enyhíti, az eredmény: *bájos vérvirág*. Más részről a síró szellőt úgy fogja fel, hogy az tovább száll és elviszi a hősök tettei hírét mindenüvé, lesz: *sírjukról hírszellők* lengenek. Ez a második fok. A harmadikban az utókor képzele lép előtérbe. A *bájos vérvirág* terjengős kifejezés. Összevonja hát egy szóba: *bájevirág*. De a „vér“ szót mégsem lehet végleg elhagyni, a szón kívül megtartja — átvitt értelemben, metaforikus kifejezéssel: az elesett hősök vére hullásából tanulják az utódok a dicsőség fogalmát azaz: az ő *vérükből termenek a dicsőség bájevirágai*. A „hírszellő“ is átvitt értelemben a jövő szempontjából van bemutatva. Az utókor számára a hősök sírjából fog elterjedni hősiességük híre: *sírjukból* leng a *hírszellő*.

Talán hosszasan is időztünk az irreális összetételeknél, mint kellett volna, de Bajza költői nyelvének épen ez a része volt igazságtalan bírálatok tárgya, nem volt ezért felesleges a dolog behatóbb védelme. Azonban legalább is ugyanilyen fontos a nyelvi irrealitás egy másik jelensége, az t. i., hogy Bajza szereti kifejezéseit bizonyos határozatlanságban tartani. Hol a cselekvő alany nincs mondattani szigorúsággal megjelölve — amint már láttuk —, hol a cselekvés történik meg csak félig-meddig, habozva, nem teljesen. A lágyság mellett erre vezethető vissza, a gyakorító és kicsinyítő képzők kedvelése, a gyöngéd jelzők szeretete. Az esthajnal lovagjának is azért a bizonyos reszketeg félhomályért csapott fel, ami akkor a világításban

beáll. Ezért nem szokta azt sem mondani, hogy a szél fúj, hanem: *leng, lebeg, lengedez, zokog, anda'og* (251), *ing* (187), legfeljebb *fuvall* (166). — Még felőtölőbb, hogy nála minden *mosolyog*: a lányka (161), az ég (165), a tengerpart (210), a kunyhó (251), sőt a büszke vár és a tengervár is (325). „Nevetni“, ez nagyon határozott, reális volna. Nem is találjuk meg ezt a szót verseiben, csak egyetlen egyszer, akkor is képes kifejezésben: *a viola nevet* (178).

Máskor a határozottságot azzal gyengíti, hogy az egyszerű kifejezés helyett körülírja a fogalmat. A körülíró költői nyelvnek Vörösmarty az igazi nagy képviselője. Nála a körülírás mindig emeli a plaszticitást, vagy legalább a színezést. Mennyire plasztikus, mikor ahelyett hogy azt mondaná: Salamont mindenütt üldözi lelkiismerete, így szól:

Futva fut; de bármi gyors futása,
Vele szágulda keble óriása (111).

Ránk nézve nagyon érdekes a következő körülírása, mert Bajza utánozta:

Vagy vezess el, merre vagy szállandó,
Ahol a Nap nyugodóba jár (132).

Bajzánál a bús vitéz:

Föltekint s hol a Nap
Nyugodóba száll,
Kék hegyeknek ormán
Sziklavára áll. (265.)

(Bajza körülírásai általában irreálisabbak, semhogy a plaszticitást lényegesen emelni tudnák. Bajza körülírásai inkább pusztán nyelvi jelenségek, Vörösmartyéi finomabb természeti képek. Álljon itt egypár példa Bajza enemű alkotásaiból: *a sírnak vihar nem éri partjait* (= csendes 151), *a tavaszt virágaival istenkéz hímezte* (151), *a völgy magánya elcsendesül* (159), *a fellegeknek szárnya halad* (166), *a tavasz rózsafényben mosolyogva száll a hegytetőkről* (167, ez már szemléletes is!), *a tiszta lég felhőtlen leng* (165), *az útra esthomály borong* (209) stb.

Irrealitás jelentkezik Bajza szokatlan mondatfűzéseiben is. A meglepő, hatásos és eredeti szerkezeteknek is Vörösmarty a legnagyobb mestere. „A klasszikusok nyelvének ereje s a romantika színgazdagsága egyesül benne. Bátor kézzel nyúl bele a magyar nyelv régi s már elavult és feledésbe ment szavai és formái kincstárába s részint szavakat és kifejezéseket hoz ismét

felszínre, részint egyeseknek új vonatkozásokban és összeköttetésekben ad új erőt, új bájt.“)¹

Bajza szöfűzésének természete egészen más. A régi nyelvből, a néptől nem vesz semmit sem — hiszen ez realitás volna. Amí nem az övé, annak forrását a közelmúlt íróiban kell keresni: Kölcsey, Kazinczy, Dayka és különösen Szemere műveiben. Átvettek és eredetiek egyformán határozatlanok. *Elmereng a multak vidámján* (156), s *a komor sötét is mereng a hegytetők mögött eltűnő szürkületen* (157), *szereti bebolygani a forrás tündér partjait a hársak csendes éjjelén, mikor szerelmi csillaga leszáll a viharsötétes fellegen* (160). *A berek árnyai kéjt susognak* (165), de az ő *keblén lúg és jég fut el, mert a lányka nem mosolyg szerelmet* (170). Majd *kedvesét sóhajtja* (161), *kinek porait rózsza közti síróróm takarja* (167) és *míg az éj magánya barnultan omlik* (206) érzi, hogy az ő *életfái közt is zúg a halál* (184). Még ha *a barátság ismerőseivel vig seregbe összevonja* is, sejtí, hogy *a halál majd kivágja* (206) stb.

Amint a lágyság érvényesülésének tipikus példájakép rámutattunk egy egész versére, egy helyzetdalára, úgy most az irreálitását is kijelölhetjük egy másikon, *Egy leányka sírján* című helyzetdalán. Hogy helyzetdalokat ír, az maga is irreális dolog. Idegen érzéseket énekelni, ez nem reális. Bajza azonban különféle álarcok alatt mindig saját érzelmeit zengi el, de evvel helyzetdalaí nem reálisabbak, hanem még irreálisabbak lesznek.

A lágyság ellentétére, az erőre, tudtunk néhány példát idézni, az irreálitás ellenlábására a realitásra erőltetés nélkül egyet sem. Azt mutatja ez, hogy az irreálitás talán még inkább költészete lényegéhez tartozik, mint a lágyság. Ha hazafias verseit nem tekintjük, csakugyan egy minden földitől elvonatkozott poézisra akadunk. Alig-alig fűzi egy gyenge szálacska a valósághoz, teljesen saját, külön álmvilágában él.

Bajza kora a reformok nagy kora volt. Egy nemzet újjaszületésének titáni folyamata. A küzdés e forrongó időszakának Vörösmarty volt leghatalmasabb költői kifejezője. És Bajza, az e küzdelmekről távolabb élő és sokkal kisebb költő, mégis versenyzett népszerűségben Vörösmartyval. Könnyen megmagyarázható ez. Vörösmarty első sorban ódaköltő volt, Bajza dalköltő. Akkoriban a szépirodalom nagy közönsége nagyjából nőkből

¹ A Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben mondja ezeket Vörösmartyról Szász Károly.

állt ki. Ők jobban feltalálták magukat a szeliden panaszkodó dalokban, mint a viharos ódáiban. Emellett Bajza szebb dalaihoz rögtön zenét is szerettek és így versei nemcsak az almanachok útján terjedtek el, hanem ajkról-ajkra szálltak, ahol csak művelt magyar nők voltak. Kedvesen olvadt össze a folyékony, sima verselés, gyöngéd bájos nyelv a zongora tisztán csengő és a nők édesen zengő hangjával. A zenésítés könnyűségének főoka épen a költemények nyelvében rejtett. Így Bajza népszerűségéhez költői nyelve legalább annyival járult, mint versei tartalma és hangulata.¹

BAJZA JÓZSEF.

EGY TALMI-ARANY-MAGYARÁZATRÓL.

Már maga Arany János is panaszkodott egy levélben, melyet a Nyelvőr szerkesztőjének szánt (l. Hátrahagyott prózai dolgozatai 391), hogy „Lehr Albert a balladák Greguss-féle magyarázatainak némelyikét igazítva helyre, maga is téved egy párszor,” s olyan kifejezést is agyonmagyaráz, amit „homályosnak . . . nem talált senki.” — Ezúttal én is helyreigazítanám egy erőszakos magyarázatot, amellyel a legegyszerűbb és legvilágosabb kifejezést valósággal elhomályosítja, ahelyett, hogy szépségét és igazi értelmét felfejtené.

Toldi Miklós a bikával való jelenete után reményeveszetten bujdosik, előbb „Pest város utcáin,” majd a temetőben, s a költő így fejezi be a Toldi IX. énekét:

És mivelhogy szállást az élők nem adtak,
Elpihent tanyáján hideg halottaknak;
Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Hűvös éj² sírt arra örökösök helyett.

Fölnézett az égre, az országutjára,
Keresvesen gondolt bujdosó voltára:
S mint a mely madár van elröppenő félben,
Úgy tett a reménység hervatag szivében,

Lehr az utolsó két sort, melyet minden olvasó minden magyarázat nélkül is megért, ilyen kacskaringósan magyarázza: „ = már-már elhagyta a reménység is („Komor felettem az ég is, Elhagyott a reménység is“ Vadr. 253). E gyönyörű hasonlatban a „hasonló“ az „összehasonlítással“ szépen egybe van fűzve, amely mód Arany nyelvének egyik sajátja. Különvéve így hangzanék ez a hasonlat: „Valamint a madár elröpül a *hervatag* vidékről: úgy a reménység is elhagyta Toldinak *csüggedt* szivét.“ Az összefonás úgy történt, hogy a *hervatag* jelzőt átvitte a költő a *szívre*. — Világos, mint a vakablak (mint mifelénk mondják). Mert először is: hol van itt — ebben

¹ Magam is érzem e cikk fogyatkozásait, de mert egy új nyelvvizsgálati módszert ajánlok benne, talán így sem egészen érdektelen. Csak köszönettel venném, ha nyelvészeink hozzászólnának a dologhoz, még ha a rovásomra történnék is.

az egyszerűségében is gyönyörű hasonlatban — vidékről szó, hervatag vidékről? És vajjon csak vidékről, csak növényzetről lehet azt mondani, hogy *hervad*? Nem is említve az arcot, amelynek lassankint való halaványodását, fonnyadását önként kínálkozó átvittel mondjuk hervadásnak: a magyar ember ezt a kifejezést az embernek belső részeire is alkalmazza, ha ezeknek elgyengülését, alélását stb. akarja jelezni. Magában a MTsz.-ban is ott találjuk ezeket: „Alégos a gyomrom, *hervad a besű részem*: alélt, bágyadt vagyok (Vas m.). *Elhorvaszt*: elgyengít, betegít (Gyergyó)“. A *szívre* meg már éppenséggel régen alkalmazták: Meghervadt a mi szívünk: elangvit cor nostrum (JordK.). Meg hervadt vala ew zyweeben leelkeben ez vylaghnak vyrazzosaga es gyenyerűsege (Érdy K., Ny. Sz.) Ezek mellett szépen megáll az Arany használta jelző is: a *hervatag* szív, t. i. Miklósnak a reménytelenségtől, a kétségbeeséstől elalélt szíve; s nem kell a gyönyörű hasonlatba semmiféle mesterséges összefonást beletömböszilárdkodni.

Különben is igen valószínű, hogy Arany ezt az egész hasonlatot Csokonai Lillájából vette. A Lilla-dalok első darabjában olvassuk:

Már kezdett bennem gyengülni
És számon lebegett már
Az élet, *mint a repülni*
Készülő ijedt madár.

S ugyanennek a költeménynek már első, prózai vázlatában is: „Az élet lebegett ajkamon, *mint a repülni készülő madár*“ (l. Ferenczi: Csokonai 88).

Ez az egyezés is amellet szól, hogy Arany a *hervatag* szíven nem csüggedt szívet, hanem alélt s már-már elhaló szívet értett.

Kétségtelen, hogy Csokonai nagy hatással volt Aranyra: kifejezéseiben, képes beszédében sokszor ráismerünk Csokonaira, s ezeket az egyezéseket érdemes volna tüzetesen vizsgálni és összeállítani. Én csak egy pár példára akarok rámutatni. Feltűnően egyeznek a két költő néhány helyén az éj s az álom képei (s erre befolyással volt Csokonainak Az álom c. költeménye is).

1. De *az éj erőt vett*, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsinba vonta,
És kiverte szépen koporsószegeivel;
Fényes csillagoknak milljom ezerével. (Toldi 5:1.)

Vö. S *erőt vévén* [a hajnal] a már szendergő éjtszakán . . .

S a hótejér egén [Phosphor] *elszórá azokat*

A *ragyogó kised* hajnalcsillagokat.

(Dorothy IV. könyv, Csok. vál. munk. 1864. 2:85 6.)

Jön az álom s mindent pihenésre hajtja,
Az éjjelnek barna palástja van rajta,
Beborítja véle a földet s az eget,
Alóla altató *mákolajt* csepeget,
Melynek hús *balzsama* a benne feredett
Szemhéjaknak édes nyúgovást engedett . . .

Megtört érzésinket simítja kezével,

Új életre hozván gyógyító *mézével*. (Az álom, 3:57.)

S ehhez ismét Aranynál (Toldi est. 2:35.):

A király orvosi most elésiettek . . .
Bekötözték szépen, drága *balzsamirrel* ;
Mikor ők elhagyták, *jött az édes álom* . . .

Megvan még Csokonainál az éj *bakacsinja* (amelyet Arany már az Elv. Alk. V. énekében is alkalmazott; ezt az egyezést Lehr is megemlíti:¹

Mint midőn az éjnek setétes kárpitja
Bakacsin-szőnyegét kétfelé kinyitja,
A hajnal pirosló orcája kiderül. (Dorottya I. k.)

2. [Az álom] lelopódzott a fiú fejére . . .
Aztán *álommézet* csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjte éjtszakára. (Toldi 4:5.)

Vö. Eris sem henyéle a többi társával . . .
Álommézzel kezdi Izraelt locsolni,
Izraelt, a bögöst, kit *altató méze*
Mingyárt a legmélyebb álomra igéze.
(Dorottya III. én., id. kiad. 2:59. Ezt Lehr is idézi.)

3. A Toldi elején is nagyon a emlékeztet a tikkasztó nyári nap leírás Csokonainak Déli aggodalom c. költeményére (Lilla 1:16.):

Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta ;
Nincs egy árva *fűszál* a tors közt kelőben . . .
Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál . . .
Válunál az ökrök szomjasan delelnék. (Toldi.)

Vö. Felhágott már a nap a dél hév pontjára,
Egyenesen omlik lefelé sugára . . .
A lankadt arató ledül izzadt fővel . . .
A barmok terepély bikfák alá mennek . . .
A madarkák csüngnek a setét lombokról,
Leszáradt a nóta *eltikkadt* torkokról . . .
Sok száz *szöcskő* ugrál pattanó lábain
A hévtől elaszott *fűszálak* szárain. (Lilla.)

4. Egyéb, apróbb egyezések példái : Mert *földrni* könnyü, könnyü nemcsak ésszel, hanem *ököllel is* és megfogni kézzel (Toldi 3:4.). Vö. Bizony *nem érem fel ököllel* (Csok. Gerson du Malh. 1:4.). — Elragadt a félsz, a szíveket *eltelé* (Toldi est. 3:23.). Utoljára lőn az, hogy ott Makrinnak a nap elfogyott; majd *megteli* vidám sugár, de Makrin azt nem látja már (Keveháza). Vö. A szeretet lelke a földet *beteli* (Csok. Konstancinápoly). A gonoszság a földet *eltelte* (Az igazság diadalma).² Arany János *csihése* is

¹ A *bakacsin*, mint Simonyi (A M. Ny.¹ 1:117.) és Katona (Nyr. 19:337.) megállapították, olasz eredetű szó. Több vidéken maiglan élő szó, l. MTsz.

² Lehr (Toldi est.) más példákat idéz. — Igaz, hogy *a telik* ige tárgyhasználatát más írónál s a nép nyelvében is elég gyakori. Vö. még: Gatyánkat is tellé (Gvad. Püstyéni för. 27.). Szemét könny telé (Szász K. Nib. 255.). Szívét nagy bátorság teli (uo. 412.). Ezt a [szóló]tőket itt hagyjuk, ősszel lefektetjük, majd beteli ezt a hézagot (Nép, Cegléd).

legelőször Csokonainál kerül elő, *csijés* alakjában (Ódák, Kifakadás); az *igazándi* is („*igazándi*: igazi“ T. Sz. Glossz.) megvan Csokonainak az anakreoni dalokhoz való egyik jegyzetében (A búkergető-höz 1802; azt mondja, hogy az állattan hagyja meg a *csiga* nevet, a *kagylótól* megkülönböztetve, az *igazándi* csigának)¹; sőt még a Nagyidai Cigányok *kukherdját* is megtaláljuk nála, még pedig szintén cigány szájába adva: „Enye edd meg a kukherdát! bibas legyen a serencséd!“ (Gerson du Malh. 1: 10. Vö. M. Tsz.)

PÁL ANTAL.

NYELVPRITY

vagy: Az uj magyar író, mint kérő. 1833.

A magyar irodalomban általában el van terjedve az a vélemény, hogy a nyelvújítás előidézte vitában a legutolsó gúnyirat a neológusok ellen a Szegeden 1824-ben megjelent Uj Szellem volt, mely Kisfaludy Károly vígjátékainak hatása alatt párbeszédese alakban csúfolja ki a nyelvújítás túlzásait. E munka után még egy gúnyvers jelent meg az 1830-iki debreceni kalendáriumban: *Versprity pir leplét* stb. kezdettel, melyet figyelemre méltattak, bár silánysága miatt nem igen érdemli. (Beöthy Képes irod. tört. 2: 184.) Azonban nem e két mű az utolsó gúnyirat a nyelvújítás mozgalmában; bizonyítja ezt egy kicsi zöld füzet, mely 1833-ban Kassán Werfer Károly könyvnyomdájából került ki, címe: *Nyelvprity vagy: Az uj magyar író mint kérő*. Vigjáték 1 felvonásban. Külömbféle irományokból öszveszedte és játékszinre alkalmazta M. K. — Erre az érdekes munkára, melyről még eddig irodalomtörténetünk nem vett tudomást, melyről, még említést sem találtam sehol, Olasz József tanár úr figyelmeztetett engem, ő találta meg ezt a 48 tizenhatodréti lapból álló füzetkét a nagykőrösi ref. gimnázium könyvtárában. (Megvan a Nemzeti Muzeum könyvtárában is PO. hung. 1113.) — De mi az a *Nyelvprity*? A darabban csak a 27-ik lapon magyarázza meg nekünk a szerző, hogy „A’ másként deákul Autor vagy Poeta, magyarul a’ köznép írónak, vagy költőnek hívja“, én azonban már most elárulom.

A Nyelvtörténeti szótárban *nyelvprity*: garrulus, schwatzhaft (két adattal, a 17. század elejéről s a 18. sz. el.). A Tájszótár szerint is *nyelvprity*, *nyelpirity* (Nagy-Kunság), *nyelprigy* (Kecskemét) csacska, fecsegő, nyelves jelentésű.²

Maga a vigjáték kerek kis egész, hangjával s típusaival nagyon emlékeztet bennünket Kisfaludy Károly darabjaira. Tölgyvári birtokos ur leánya Julia és Réti Lajos, egy szegény nemes ifju, szeretik egymást, most azonban

¹ Már előbb, 1791-ben, Szentjóbi Szabó Lászlónál A bús puttonos c. versében:

Jó puttonos, hol a puttonod?
Hiszen szőlőt k'ék most hordanod.
Most az igazándi szüretnél
Bakatorrt ugyancsak ehettél.

Aztán 1804-ben Csokonai Dorottyajának egy névtelen bírálatában, amelyet csak mostanában adott ki Barcsa J. Irod. Közl. 15: 112. Vö. M. Tsz. *igazándiskodik*. A szerk.

² Vácon *nyelvfrity* nyelveskedő, gyorsbeszédű nő, NyF. 10: 67.

félreértés támadt köztük, mert Lajos a városban azt hallotta, hogy Julia Okos Lőrinc ügyvédnek, a nyelvpritynek, menyasszonya. Okos csakugyan meg is kéri Juliát, levélben, ezt azonban Tölgyvári nem érti meg, olyan furcsa nyelven van írva. Majd Okos legénye, később maga Lőrinc jelenik meg s beszédükben csúfolja ki a szerző a nyelvújítást. Julia kikosarazza az ügyvédet, Lajosnak nyújtja kezét, ki az öreg úr szívét is megnyerte a nyelvújításról hangoztatott nézeteivel. Azokat a jeleneteket, melyekben Okos és legénye szerepelnek bővebben fogom elmondani, beszédjüket csaknem mindenütt idézni fogom, hogy fogalmunk legyen a satíráról, mellyel a neológusokat még 1833-ban is üldözték.

Az első jelenetben Julia Nánival, szobaleányával, behivatja Lajost, ki már napok óta nem látogatta meg. Kiderül, hogy ennek oka az a hír volt, hogy Julia Okos jegyese lett. Pedig Julia még csak nem is ismeri Okost, s kérdezősködik róla. Pajkosságában azt állítja, hogy, ha atyja kívánja, hozzá is megy, Lajos szemrehányásai után azonban komolyan biztosítja őt vonzalmáról s kibékülnek. Tölgyvári jön egy levéllel, melyet három nappal ezelőtt kapott, de hiába olvassa többször is, nem érti meg. Lajossal együti gyanítjuk már mi is, hogy ez Lőrinc levele lesz. Tölgyvári felolvassa, amint következik: „Tekintetes asztal bíró úr! megelémlve szűm feszülöngésit, melyet dics nője gedéje beljemben okozni méltányos volt — hasztlan szepelkedem e' bűjtató ingert megharczani, mert a' fájdalm, keserv, melly szűm merengve hucsorja, rajtam szörny csapodalom. — Bátor észagyam megállong, szorong, töpröng, töröng, butong, de tusim csillapi valóm nem keringik sehogy. Illy lázzal dühöngve írtollam kapva, írrongyból szabcsált darabcsra föcsöngöm gerjedelmim, 's im megnyílok, nyíltan kérem meg önét, a' fönségben viruló szűznét ez íratba, míg valóm személye készletben honn falaiban üdvét megtenni öröm üdlések teljében merény lehet. Megaláztatott kész szolgája Okos Lőrincz hités ügyvéd.”

*megelémlni*¹ = meggondolni; — *gede* = kets, inger, kellem (A Mondo-lathoz csatolt szótárban: gedélni = allicere); — *szepelkedni* = erőlködni (a Mond.-ban is); — *hucsoni* = igazságtalan elfoglalni (a Tájszótár szerint *hucsor* Tokaj vidéki szó = lop, csen); — *írrongy* = papiros; — *üdvét megtenni* = üdvözölni; — *öröm üdlés* = öröm ünneplés.

Nem értik a levelet, Lajos magyarázza meg, hogy Okos feleségül kéri Juliát. Az apa találkozott is egyszer vele, de cikorinyás beszédét nem igen értette, azt azonban tudja, hogy „kész hivatala, birtoka is van“, „tudós ember“, „még nagyra mehet“, kész volna Julstát hozzá adni, mert „mikor a' leánynak eljön az ideje, rögtön férjhez vele, annak a' rendje.“ Julia nem hajlandó s tréfára fordítja a beszédet. Miska Tölgyvári „legénye“ lép be, hogy egy idegen huszár inas van itt, kinek beszédét azonban nem érti meg. Ez Okos legénye, László, ki Tölgyvári kérdésére, hogy mit keres, így szól:

„Pir leplét hogy napnak rósa virány czimét pislom meg, sejtgeté hangzá uram a' *versprity*: szalincsd magad menj, czomboly lohongva Tölgy-várra, mond roznikkal tölt szűm harpolni lehetetlen bár ír nedvel csutrel porczgöbrejét öntud nélkül üröngtetvén meg küldé is, lihengve lábbalék

¹ Az itt aláhúzott szók meg vannak magyarázva a füzet végén található, két lapra terjedő szójegyzékben.

parancsra, megadni a' birmányt, hogy tudta ürlügy alatt láz dühöngve megjelenel itt."

megpislani = észrevenni; — czíme = talán színe? — roznik? (a Táj-szótár szerint rozsnok, a Székelyföldön = szédítő vadóc); — harpolni? — *irnedu* = ténta; — csurtel = csurdultig tele; — porcögbrejét = porcellán bögréjét? — öntud nélkül = öntudatlanul; — üröngtévén = üritgetvén.

Nem értik; az újabb kérdésre így hadar László ismét:

„Farasztalt lihengve mellyényit cziczommal felrakva valódját hagyám bár, hogy fitosodva pisla ha tudja magát, eszmélte sebbel lábbongjon ide, hogy gyógy térvetét ödöngje e' teremben, midőn föcsöngje, hogy iparja sikertlen ha, undok bennitő sutító hájbél zavarító düh dólná bögyét."

Farasztal[l] = szék; — gyógy térvet? — ödöng? — ipar = iparkodás; — seb = sebesség; — sutító? — sutit = idomtalanná tesz. (Székelyföld. Táj-szótár.)

Miska az ilyen beszédért már kint szeretett volna neki „egy jó oldalast nyujtani“ (!) = oldalba lökni, s most is ököllel jár körülte, hogy észére hozza. László erre megszólal magyarul, értésökre adván, hogy „ők tudósok ilyen magosan szoktak beszélni“, ő ugyan nem érti, amit mondott, de mivel gazdája „igen nagyon tudós, így hát csak nem illik, hogy a' szolgálja ökör legyen.“ Őt Lászlónak hívják, de ura röviden csak Lónak szólítja; már annyira hozzá szokott, hogy sokszor „a' piacon is ha hallja ló, egybe ugrik, mert mind azt tudja, őt hívják.“ Ura pedig a „Tekintetes, nemes, nemzetes és vitélő nagy hírű 's széles tudományú Okos Lőrinc, hites ügyvéd és ügysegélljen nyelvrpity“, ki „ő kisasszonyságát“ akarja megkérni s talán már itt is van. Julia látja az ablakból, hogy kocsi érkezett, az apa és a szolgálk kisietnek. Julia biztosítja a kétségbeesett Lajost, hogy hitvese lesz. Jó Okos, feszes magaviseletű, Juliába szerelmes, azért mindenkép kellemezteti magát, mondja róla a szerző, s így szól:

„Dicsnő! szépebb angyalné e' földi lagnál, szűm vonszalma szalinta ide, e' báj' köszöntyt megimádni hogy merény legyenek.“ — *Köszöntyű* = kincs (tkp. karperec).

„Az orgovány térje, a' bige sűrje, nagy hosszan nyulánkolt bár ide, de unalm édeni útam nem sértgeté, mert üdv telve izzóda lényem, hogy e' kecsölt szű bájlonét üstöllést megtisztlem.“

Orgovány = róna, sík, (néhol orgonavirág értelmében használják, Tsz. Kecskemét mellett van azonban egy Orgovány nevű pusztá); — *bige* = tserje; — *sűr* = sűrűség; — *izzóda* = izzott; — *üstöllést* = tüstént, ezennel (Dunántúli tájszó.)

Tölgyvári igen szívesen fogadja Okost, biztosítja, hogy a' vendég a magyarok előtt mindég kedves. Erre így válaszol a nyelvrpity:

„Megtökéllem a' nyílt mondatot, hasztlan is iparná a' külbeli ezt töllünk elhucsorni, holott nagy tudalmával van az egész külnek illy dolgban a' magyar szűje' ajánlata — de lám: mit sejtgetek — Réti úr itt? — telep-jét tán itt szok éldelni?“ — *megtökélni* = megerősíteni.

Most pedig asztalhoz uraim! szól az apa s Okos felelete így hangzik: „Teintes parancsát üstöllöm. (Juliának nyujtja karját:) Legszépebb szűzné! megimádom karját.“ — Imád = kínál, ajánl (Veszprém m. Olaszfalu. Tsz.)

László jön ezután s lekicsinyli a buta falusi népet, kikkel „nékünk

tudósoknak" nehéz társalkodni. Urát a szerelemben is követni akarja: „megpislantá” a szobalányt, ugyan helyre gyerek, majd is a szeme közzé tekint egy kisség. — Miska jó s kérdi, mi a nyelvprity; László igen fennhézva beszél, mert ő oly „por férgen, mint Miska, qualificióban és minden tudákokban oly rettenetes felyül van” s ha ő elkezd tudósan beszélni ez „úgy szélyt hull előtte, mint egy rossz taliga,” s hogy ezt bebizonyítsa, így hadar:

„Hasszorkorosom így sipongom, futékony szellemi szorit jelen nem értve senki mondák visszhang ödöngé a' terembe láb, óra üt, múlong, noha szigorúk ötlöngtek feje üdvtelen éjj árnyiba.” — Így folytatja tovább, még versben is. Náni nem érti, végre megunja s nem vesztegeti illy ostoba emberrel az időt. László felpattan, s mivel ura, ha haragszik, azt mondja: fidon? ő is fidonjának mondja Nánit s elrohan.

Okos jó karonfogva Juliával s így udvarol: „Szűm salapolva mereng e' boldog napságba, hogy becs lényét most már csak magára üdvelhetem.” — *Salapolva* = öröm telve (A Mondolatban salapolni = örvendeni, tapsolni.)

Julia kérdésére, hogy „mi szép hírek folynak a' városban?” így felel: „A' toborzok nagy vigadalommal folyam, az ugrányok, öröm üdlések teljébe felváltva lejtgetnek, de egy hunyával hangza nállunk a' nagy hiadalom, hogy báj személyét oly hirtlen elvoná, ha nem csal emlékem, már két táncz mulatványt megsutita.”

Toborzok = farsangi táncok (A Mondolatban: Toborzon = szökdétselve, ugrándoza); — ugrány = tánc; — *egy hunyával* = egy értelemmel; — hiadalom = hír.

Igy folytatódik ez még egy-két lapon. Lajos kérdésére, hogy miféle nyelv az, melyet „nagy fáradtsággal és szinte izzadva beszél”, így felel a nyelvprity: „Fentebb ihletű hon nyelv, melyt jelenkori tudászink, tudmányik után alktanak.” Lajos erre nagy elismeréssel nyilatkozik a nyelv pallérozásáról s azokról, akik azt a Haza 's Nemzet eránt égő buzgó szeretetből kezdték, de most — mivé akarják tenni a nyelvet a firkászok miveles, szörövidítés, szépítés, bővítés örve alatt? Csak az idegentől kölcsönzött szókra kellene magyart kitalálnunk, de itt is vigyázóknak kell lennünk, hogy az új szó gyökeres etymológiából eredjen, azonban rendesen ott fúrják-faragják a nyelvet, ahol nem kellene. Régibb koszorús íróink megmutatták mint lehet szépen és velősen, vagy akár fellengősen írni magyarul, nem használtak cikornyás és nyelv-fitzamitó idegen szókat a jó magyar kifejezések helyett, mint most hogy ilyen erőszakkal kigondolt szókból egész új nyelvet akarnak teremteni, mondja Lajos. Tölgvári nagy örömmel hallja ezt, egyszerre egészen új fényben látja Lajost, kinek azonban Okos így felel: „Gúnylat csak merény gúnylat 's fájdalom, hogy sok pogonya lelkűk igazink nagy szent iparját így elterelni szeretgetik. — Hát más kül nemzetek nem orvtak-e kölcsönbe mástól, hogy nyelvezetek hon sztiljek szépebb magasbb leendjen.” Igaz, mondja Lajos, hogy a deák nyelv a görögtől kölcsönzött, de ezek testvér nyelvek, de „a' mi napkeleti magyar nyelvünk egy európaival sincs semmi egybeköttetésbe”, nem is lehet ezeknek kaptájára húzni, mint sok németből magyarra tett fordítás akarná. — Okos azonban szidja magában az „illy korácsú ifjoncz zsinár pogonya lelkét”, bizik benne, hogy a jövő majd igazolja, a nyelvezet tárgyában jó ind vala-e tudáuk útja. De Julia úgy sem szereti őt, módtalan keservében

haza szándékozik s hívja Lót: „Czombolj a' Motyó peszmeget rakd fel, gyors menellel el innen!” mert hát „őné a' vad angyalné tsak nyugalm orv, csend jargalló, — mely nagy kopja gyakást ada szűjének; most még is hölködik hajlandja elfogadalmára — Réti Lajos a' Pogonya gyerkőtz gedéli őt — Ah! Ah!”

Motyó peszmege = poggyász, bagazsia; — *kópja gyakás* = lándzsaszúrás; — *hölködni* = vissza vonúlni (hölyköltetni = visszavonúlni Tjsz.).

László is elpanaszolja, hogy őt meg a nőstényinas = szobaleány ütötte nyakon. Okos pedig így könyörög: „Lóm! kedves Lóm! jöjj szalintva czombolj, ügssiss, vigy haza, fuss gyógybóltba hívj gyógyászt, — menj szerátshoz, mert halál haráttsa lesz Urad.”

Ügssiss = ügess, siess? — *gyógybólt* = patika; — *gyógyász* = orvos; — *szeráts* = patikárius (a Mondolatban is).

Okos elmegy, László pedig azon elmélkedik, hogy tán inkább Bolond Lőrincnek kellene hívni az urát, hiszen még eddig mindenütt kinevették (El.)

Tölgyvári megtudta, hogy Lajos és Julia szeretik egymást, nincs is kifogása a házasság ellen, bár Lajos szegény ifjú, de Okossal való vetélkedése megmutatta, hogy mily valódiilag tud gondolkodni. Összeteszi a két szerelmes kezét s egészen Kisfaludy Károly apáinak szellemében buzdítja őket, hogy a haza és nemzeti nyelv javára törekedjenek.

Ime ez M. K. darabja, mely határozott vonásokkal állítja elének a nyelvpritynek és hóbortos szolgáljának, meg Tölgyvárinak, a vendégszerető nemesnek, a pajkos Juliának s a derék Lajosnak alakját, s amely jóízű s nem alantjáró komikumával kifigurázza a nyelvújítást. Természetes, hogy rettenetes túlzással él a szerző, ezt az idézetek is mutatják. A rövidítést, mely a nyelvújítás egyik főelve volt, úgy gúnyolja ki, hogy összerántja a szókat: hasztlan, bújtató, fájdalom; vagy a végét vágja le: ind, tus, seb, rég, sűr, csillap, pír, dics, becs, báj = piros, dicső, becses, bájos. Csúfondárosan megnyújtja a szókat sokszor: csapodalom, hiadalom, hirmány, napság, mulatvány, szándék-mány, gunylat stb., az igéknél: sejtget, szeretget, lejtget. Az ong-öng-eng végződés minduntalan előfordul: butong, töröng, liheng stb. stb. E mellett üdvelleni, szörnyelleni, üstöllen fordul elő. Meglévő szók helyett újakat talál ki M. K.: irrongy, irtoll, darabcs. Sok tájszót alkalmaz gúnyosan pl. üstöllést stb. Régi szók: szű, megelmélni, megtökélni, szepeelkedni. De érthetetlenek ezek: harpolni, gyógytervet, hasszorkoros. A nyelvújítás túlzása volt az is, hogy a személyes névmás 3. személyén a nemeket is meg akarták különböztetni, ezt gúnyolja ki a szerző az „őné, angyalné, szűzné, bájlné” szavakkal.¹

Elismerhetjük, hogy M. K. egészen szellemes kis művet alkotott s jártas volt a szindarab felépítésében. Kíváncsiságunk most azt szeretné kideríteni: vajjon ki rejtőzködik e két betű mögött? Petrik Bibliographiája elárulja, hogy Megyeri Károly, a híres színész írta e kis darabot. Szinnyei: Magyar Írók élete és munkáiból pedig arról értesülünk, hogy elő is adták

¹ A szójegyzékekből még megemlítem ezeket: *jargallani* rabolni (vö. NySz.); *szútyolni*, nyomorgatni (vö. MTsz.); *eldobbanni*, megijedni; *hedereggni*: imide-amoda hajladozni; *pogonya*: törpe; *tervelni*: kritizálni.

Vácon 1833. jun. 16-án. Ponori Thewrewk József is kinyomatta: Beretvál-kozó-tükrör c. munkájában, Pozsonyban 1833. a szerző nevével. Ha tudjuk, hogy Megyeri Károly írta e kis munkát, nem vesszük oly komolyan szatiráját a nyelvújításra, ő valószínűleg nem volt annak ellensége; élénk érzéke a komikum iránt vezette őt, amikor Okosnak és nevetséges szolgájának alakját megrajzolta, felhasználva beszédükben a vándorlásaiban hallott tájszókát s a Mondolat nyomán indulva a rendes beszéd kiforgatásának csúfolásában. Polemikus, vagy éppen személyeskedő színezete nincs a darabnak, nem is lehet, mert hiszen a nagy nyelvújítási vita befejezése után keletkezett. Figyelmünkre azonban bátran számot tarthat e kis munka, mint annak a nagy mozgá-
lomnak utolsó hangja s mint Megyeri Károly alkotása.

BITZÓ SAROLTA.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

I.

áldozókészség: ... derékségben, buz-
góságban, bátorságban és áldozó-
készségben senki meg nem előz-
hetette. Esti Ujs. 1907. aug. 1.

antúl: A tanár zavartan mondotta:
„annál rosszabb, antúl rosszabb rá
nézve!” Krúdy Gyula, Uj Idők
13: 405.

bebugyálni: Ingvalla alá nyult a kesz-
kenőért, amibe a bugyellárist szokás
bebugyálni. Szemere György, Tolnai
Világl. 7: 31.

csapni valóan: ... hogy egy csapni-
valóan rossz ruhát adjak elő a szín-
házamban, arra nem vállalkozom.
Szini Gyula, Az Ujság 1907. 8. 6.

dagasz: Ha elvette is a gazdag
kupectól a dagasz bugyellárist, de
nem nyult volna a szegény zsellér
garasához. Borssz. J. 1907. 4. 21.

eltározás: ... gondoskodunk, hogy
a hal szállítása és eltározása az
egészségtan követelményeinek min-
den tekintetben szigorúan megfe-
leljen. Term. tud. Közl. 37: 637.

észbekap: Mielőtt még az emberek
észbekapnának, feltűnik egy csomó
szuronyos csendőr. A Nap 1907. 7. 30.

fölöttes: Bóven értesültünk a finánc-
élet apró érdekességeiről és az

irnoki fölöttesek gazemberségeiről.
Gárdonyi, Uj Idők 13: 399.

gavallérhitel: Gavallérhitel van min-
denütt a világon. Esti Ujs. 1907.
8. 28. vezércikk.

gyarlandóság: Hogy olyan sokan
adják magukat a szélhámosásra,
az nem csupán a velünk született
gyarlandóságnak, lustaságnak és
léhaságnak a jele, hanem ... Esti
Ujs. 1907. 8. 31.

hozzávetőlegesen: Amit ezenkívül
áldozatra is kiadunk, még hozzá-
vetőlegesen sem lehet kiszámítani.
Esti Ujs. 1907. 8. 13.

jelenvolt: A szegedi szoborleplezés
jelenvoltjainak névsorában a magyar
kormány e legfőbb reprezentálójá-
nak nevét hiába keressük. Az Ujs.
1907. 10. 1.

kéjelmesen: nemsokára már kéjelmé-
sen szürcsölgette a kávéját. Az
Ujs. 1907. 9. 19.

könyörvetes: Jaj, gazdám, de könyör-
vetes jószág lesz ez a duda. Sze-
mere György, Tolnai Világl. 7. 31.

megpiszult: Te, vajjon mitül piszult
meg ez a Kis Palkó? Borssz. J.
1907. 4. 21.

mekkoraságu: Vajjon van-e csak-

ugyan köze a publikumnak ahhoz a tömérdek mekkoraságu kulturális mozgalomhoz... Az Ujs. 1907. 10. 1. Márkus László.

mindentakarás: Ez a hetyke, fiús, elbizakodott mindentakarás, ez a fiatalság... nekünk sokkal életetőbb és kedvesebb elementum. U. o.

nekibodorodik: Az asszony, hogy kétségbe vonták szava hitelét, egyszerűen nekibodorodott a nyelvelésnek. Szemere György, Tolnai Világl. 7: 31.

névest: Azon évben éppen szabad napjára esett a névest. Gárdonyi, Uj Idők 13: 398.

óvatlan: Sokkal óvatlanabb, mint odahaza, ahol tudja, hogy mennyi huncutság veszi körül. Tolnai Világl. 7: 13.

összemelegszik: A fejét eleinte méltóságosan forgatta ő is. Később aztán, hogy összemelegedett a társasággal, a nyaka is mozgékonyabbá vált. Gárdonyi, Uj Idők 13: 398.

pelécske: Az Eszterkét ne vigyük tán, — aggódott az édesanyja —

szegény pelécske megvész ebben a nagy hidegben. U. o.

semminő: Ez az ajándék semminő összefüggésben nem áll a kölcsönnel. Esti Ujs. 1907. 8. 21. — A gyanura semminő ok sincs. U. o.

sokatmondó: Tom úr sokatmondó arckifejezések között olvasta a nyomda számára vitt kéziratot. Uj Idők 13: 27. Krúdy Gyula.

szaporulat: A Széchenyi-könyvtár már annyira szűk, hogy ma-holnap teljesen lehetetlen lesz elhelyezni helyiségeiben a napról-napra növekedő szaporulatot. Az Ujs. 1907. 8. 30.

tekereg: A fináncné rikított, az írnokné visított, az írnok az asztalt verve hahotázott, Cili tekergett kacagtában s nekem még a könnyeim is dőltek a szememből. Gárdonyi, Uj Idők 13: 399.

tudattalan: Arra kell törekedni gyakran, hogy a tudattalan akaratot tudatossá változtassuk. Magy. Paedag. 15. 9: 577.

PROHÁSZKA JÁNOS.

II.

csavaros: De nyomtatnak itt egy csavaros erkölcsű lapocskát... Bud. Napló. 907, 44. sz.

csupál: ... vagy a haját csupálják ki tövestül. Bud. Napló 907. 44. sz.

virnyáncol: Csóka az ő kappan-hangján virnyáncolt egyet-egyet. Bud. Napló. 907. 107. sz.

altános: ... Marci pedig a Kabósék zsindelytetős, ereszes, altános udvarháza előtt megállott... A Kor 907. 72. 1.

búcsálódik: Eleget búcsálódott az apa, eleget sajnálta a hüvelyk ujját... lassankint mégis belé kellett abba a gondolatba törődnie, hogy a gyerekből nem lesz fazekas. A Kor 907. 4. sz.

ribanc: Csak az én becsületes nevemre volt szükséged a cédasághoz, te te ribanc. Hét 907. 116.

jégzaj: A lezajlott évszázadokban különböző népek és nemzetek fiai jártak oda-fönn, a hóval, jéggel borított magas Éjszakon: a jégzaj irdatlan birodalmában. P. Hirl. 907. 58. sz.

hijasan: Deli Emma Elwstedné gyötördését izgalomhijasan ábrázolta. P. Napló 907. 62. sz. (Más szóval kapcsolatban is.)

tavaszo: A feleségem azonban Abbaziában van és tavaszo. U. o.

gyászhuszár: A négyfogatú gyászköcsi oldalán gyászhuszárok lépkedtek lobogó fáklákkal. U. o.

lassadán: A vetések képe is megváltozott lassadán. Nagy E.: Egy napos özvegy. 3. Bp. 907. Ker. Közl. kiadása.

tacskol: A kis mokánylovak jókedvűen tacskoltak a vizes országúton. U. o. 25.

buglyos: A buglyos tetejű kunyhók ... U. o. 26.

zűrös: ... és önkénytelenül ég felé emelte karjait, miuttha csak e karoktól várná a zűrös erők együttműködését. U. o. 51.

sőtétlátó: Bárha nagyon sokat szenvedtem és sőtétlátóvá tett az élet ... U. o. 103.

náskál: Menjünk a gyerekek után náskálni. (El Vajdánéval a buffetbe) Kabos: Por 82, Bp. 907. Ker. Közl. kiadása.

brümmet: Az Andris még egyet Brümmentett, azután a könyein át a Micóra mosolygott. Gárdonyi: Az én falum II. 65.

kidöndül: A Juli is felöltözött már ekkor. Nagy cifrán, pántlikásan, rózsásan döndült ki a szobából és hegyesen lépegetett el a templom felé. U. o. 66.

merkel: Ahogy ott visított és merkelt az én Andris barátom, mely részvétellel szemléitem őt a kerítésein át. U. o. 63.

zsebeg: A pirókok zsebegő-sipoló szólama idáig hallik a tó széléről ... Bárs: Kir. tigr. 54.

csellen: A porondos útra csellen az őz és onnan nézi ... U. o.

KLANICZAY SÁNDOR.

IRODALOM.

A Vitkovics-kódex.

Német Gábor. A Vitkovics-kódex nyelvjárása. Budapest. Athenaeum. 1907. 20 l.

Ez a kis füzet már tárgya miatt is megérdemli figyelmünket. Amióta Balassa *Codexeink és a nyelvjárások* című értekezésében (Hunfalvy-Album, 1891.) utalt a kódexek fontosságára nyelvjárástanulmányi szempontból s arra, hogy kódexeink voltaképpen a legrégibb nyelvjárási szövegeinket tartalmazzák, hálás tárgynak kínálkozott, különösen vizsgázók számára, tanulmány tárgyává tenni egy-egy kódexet s nyelvi sajátosságai alapján adatokat gyűjteni keletkezése történelméhez, de meg nyelvjárásaink régibb állapothoz is. Fájdalom, csak kevesen választották eddig e tárgyat, pedig, maholnap azt kell mondanunk, üdvösebb volna e tárgykörre is gondolni, mint minduntalan már megírt nyelvjárásokat újra, — rosszabbul — jellemezni. Jó nyelvjárástanulmányokra még soká szükségünk lesz. De a kezdő jobban teszi, ha feladatát szűkebb körre szorítja s egy kis részletkérdést alaposan elintézi.

Hogy ez a tétel mennyire igaz, azt mi sem bizonyítja jobban, mint e füzet szerzőjének esete, aki nem vette észre, hogy tárgyat voltaképpen már feldolgozta Szakács Béla: A Vitkovits-codex nyelvi sajátosságai, Győr, 1898. c. értekezésében. Szakács többet markolt, ő a kódex összes nyelvi sajátosságait akarta megírni első munkájában, Német voltaképpen a legfontosabb kérdésre akar csak felelni: mely nyelvjárás tükröződik e kódexben? Szakács azt mondja: „Az ő-zés, amely sok kódexünkben járatos, itt nem következetes, mivel több esetben alkalmazza az e-t, mint az ő-t.” (id. m. 16. l.). Német szerint: „Az író mindössze néhány helyen ír ő-t ott, ahol az őző nyelvjárások

é-t ejtenek." (5. 1.). Pedig Német több őző alakot szedett össze, mint Szakács (vö. az idézett helyeket.). De Német állandóan megfigyeli a többi kódexeket is és tudja, hogy elvétele, ilyen mennyiségben csaknem minden kódexünkben található őző alakok.

Értekezésének eredménye az, hogy a Vitkovics-kódex nyelve legnagyobb-részt nyugati dunántúli sajtásokat mutat. Erre már Balassa is utalt, Német csak e kész eredményt, mely Balassánál néhány adatra támaszkodott, a W.-kódex egész anyagával bebizonyítja. E kódex nyelvének fő sajtásai ugyanis: 1. az ész; az *ly* hang pontos jelölése; az *ly* itt a palóc nyelvjárásokban ma is járatos palatális hangot jelölte; 3. a főnévi igenév orrhangja mindig *ny*; 4. az *ít* műveltető képző e nyelvemlékben — *ih*t — alakban látható, tehát *i*-je hosszú volt (N. azt hiszi, hogy a dunántúli nyelvjárások rövid *i*-je az *ít* képzőben újabb fejlődés); 5. a labiális illeszkedés (*előlttő*, *böytölnő* stb.).

A rövid értekezés önálló részéül csak a nyelvtisztítási adatok csoportosítása tekinthető (őző adatok aránya az észkhöz; az *l* jelölések, az *ő*-s alakok pontosan megszámlálva stb.). Egyébként adatai csak régi állításokat igazolnak, bőven ismerteti Balassa közismert eredményeit (A magyar nyelvjárások osztályozása stb. és A magyar nyelvj. keletk.) Ezeket mindenkinek el kell olvasnia, ki nyelvjárási tanulmányokkal foglalkozik, de ma már annyira magokra öltötték a nélkülözhetetlen segéd munkák jellegét, hogy tartalmuk bő kivonatolása, ismertetése, ha belőlük indulunk ki, felesleges munka.

RUBINYI MÓZES.

NYELVMŰVELÉS.

Néhány szó két igealakról. Az új káplán (ha jól emlékszem, szabolcsi származású magyar ember) predikált a tarnaleleszi templomban. A beszéde inkább irodalmi színvonalú szónoklat volt, mint a jámbor palócok egyszerűségéhez mért falusi predikáció.

Az istentisztelet után hozzám sompolyog egyik értelmes palóc s így kezdi a szót:

— Tanító uram, szépen pérégyikál az új káplányókn. Csak az a kár benné, hogy nem tud jaó' magyaró.

— Már hogyan tudna bátyámuram? — válaszolok palócomnak. — Született magyar ember az, akárcsak maga.

— Hát abba is engedelmet, tanító uram, de én meégis úgy gondolom a magam paraszt eszével, hogy akki arraó, amit más csiná', úgy beszé', mintha maga csináná: annak hibázik a magyar szava. — Meg oszt' illyesmit is mondott — jaó eszēmbé tartottam — hogy: *elhinnők, kiigazítanók*. No illyet meég a nagyapám sē hallott soha!

Az öreg hosszas, de elég értelmes magyarázatából aztán megértettem, hogy az ikes igék föltételes módú egyes 3. személye (*ennék, innék*) s általában az igék feltételes módú tárgyaz ragozása többes 1. személye (*megtennők, meginnők* stb. alakja) motozkál a fejében.

Ez az eset valamikor a nyolcvanas évek elején történt. Azóta sok-

szor elgondolkoztam az öreg Kovách Jóska okoskodásán, és odalyukadtam, hogy talán neki van igaza.

Ismerem az ország valamennyi magyar vidékének a nyelvjárását. És a nép ajkáról a fent érintett igealakokat sohse hallottam. A nép így beszél: Én is *ennék*, ha vóna mit. Vagy: Őkemi (őkelme) is *inna*, ha vóna mire. Vagy: Megszőnének a virágos kendert. Megírnánk a levelet. stb.

Egyik legmagyarabb élő írónk, Gárdonyi Géza, az ősi forrás tövén, a nép nyelvéből meríti remek magyar stílusának törvényeit. Ő céltudatosan kerüli azokat a kétes értékű igealakokat.

Én nem vagyok nyelvész, csak egyszerű néptanító meg olyan ismeretlen nevű poéta. Azért bátorodom felvetni ezt a kérdést, hogy hazánk magyar nyelvtudásai gondolkodjanak rajta, s ha szándékom elfogadható: szabadítsák meg irodalmi nyelvünket ezektől a népünk előtt idegen igealakoktól.

Hogy óhajtásom nem egészen jogosulatlan, az életből meritett tapasztalatommal bizonyítom:

Az iskolákban, különösen a középiskolákban erősen tanítják a nyelvtant s benne az igeragozást is. A tanulóktól megkövetelik, hogy dolgozataikban az említett igealakokat használják. És az életben mit tapasztalunk? Azt, hogy a középiskolai diák (a budapesti születésűekről nem szólok) mindig így beszél: Megtanulnánk a feladatot. Megennénk a kenyeret stb.

Az élőbeszédben legfeljebb a tanárok, meg a tanult emberek közül olyan egynehány használhatja azokat, aki nyelvi választékosságát, tanultságát ezáltal is csillogtatni akarja.

Könnyen meglehet, hogy felszólalásom miatt az lesz a sorsom, ami a politizáló csizmadiáié: a kaptafához utasítanak . . .

Nem tehetek róla. A szándékom nemes, mert a célom az, hogy olvasni kezdő magyar népünket a magyar írással minél jobban megbarátkoztassuk.

BORSODI LÁSZLÓ.

Valami harminc. Egy nem rég elhunyt nyelvművelőnk azt állította valahol, hogy németes ez a kifejezés: „Szép kertek környékezik Algeriának egyik városát, melyekben *valami* 60,000 pálmafa díszlik.” Azt mondta: „Ez a német *etwa*. Magyarul: *vagy, körülbelül, mintegy*.” — Igaz, hogy hasonlít valamennyire a német kifejezéshez, de azért szó sincs róla, hogy ez a *valami* magyartalan volna. Kimutathatjuk, hogy már a 16. század óta használatban van, a fél ország él vele, és legjobb íróinknál is előkerül: ennyi csak elég arra, hogy minden gyanusítástól ment lehessen. Egy 1561-i levélben olvasuk: „Gellért . . . azt mondja, hogy valami négyszáz forint ára posztóra vagyron szüksége, . . . te kegyelmed adjon Srangy Jánosnak 400 forint ára posztót, és ő Gellértnak adja” (RMNy. 36:39). Egy 18. századi erdélyi írótól, Rettégi György emlékirataiból, idézi a NySz.: „Teremtettével ugyan életemben sem szitkozódttam valami tíz vagy tizenkettőnél többet.” Ugyancsak Retteginél többször is előfordul, pl. (Abafi Hazánk c. folyóiratában 1:285): „Annak felette a muszka is segítséget, valami hatvanezerből állót . . . küldött.” (Vö. még: „Egy öltöző köntössel és *valamely* tallér pénzzel is megajándékozván expedáltam.” Mon. Hist. Írók 15:292.). A MTsz. idézi a

dunántúli, mátyusföldi és palóc nyelvjárásokból; de azonfölül csongrádmegyei népdalban is olvassuk: Szerettelek egy ideig, valami fél esztendeig (Arany-Gy. Népk. Gy. 2:122.). Írók közül pedig a többi közt Petőfinél, Aranynál és Jókainál: Lehetett valami két mérföldre tőle (Pet. János v. XX.). „Sándor 10-ike *táján* távozott el Debrecenből . . . Egressyék *valami* 18-án értek oda” (Arany J., Arany és Pet. lev. 188.). Még valami egy hétig maradunk (Arany életéből, kiadta Ercsey, 102.). Egy húzással néha valami háromszáz mázsa halat rántanak ki (Jókai: Magyar föld 101.). Ez valami tízszer, tizenkétszer ismétlődött így (Jók. Tengerszemű hölgy 2: 92.).

KOVÁCS MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Korcovát, korcovat, korcovágy, korszovát, korcovány, korcván stb.

Ennek a különös hangzású szónak a jelentését alig lehet megállapítani az eddig összeállított adatokból; Takáts Sándor is csak tagadó eredményre jutott, hogy t. i. nem kötényt jelent, mint régi szótáraink állítják, de hogy hát voltaképen mi az a korcovát, ő se mondta meg (I. Századok 40: 205, 1906). Talán itt is a nyelvészet segédeszközeivel boldogulhatunk. Valószínűnek tartom, hogy ez a *korcovát* német jövevényszó, ebből: *das kurze wât*, a kurta ruha. Teljesen így nem tudom ugyan sehonnan idézni ezt a német kifejezést, ámde a *wât* szó (Zeug, Kleid, Gewand Sanders¹) régente egészen közönséges volt s nyelvjárásokban most is megvan, azonfölül Sanders szótárában ilyen idézetet találok: „Männer in leichtester Kleidung wir nennen das wöhl *in kurzem Zeuge*, — eigentlich ohne den *das kurze Zeug* bedeckenden langen Rock, in Hemdsärmeln etc.” (a *Kurz* cikk végén). Ebből s a magyar adatok összevetéséből azt következtetem már most, hogy a *korcovát* övíg érő rövid kabát, derék, zubbony-féle volt (vö. Egy zöld bársony korczouany veres ujjal, OklSz.), az amit a németek *wams*-nak, a franciák *pourpoint*-nak neveztek. Pesti G. Nomenclaturája csakugyan helyesen *wams*-nak fordítja (I. NySz.), a Schlägli és Besztercei szójegyzék szerint is „bambusium”, ez pedig azonos a német *wams*, ófr. *wambais* szóval. A SchlSz-ben így van: „bambusium *doman* [dolmány] *corzouag*.” Megerősíti nézetemet Murmellius szójegyzéke, mely a ruhák felsorolásában azt mondja: „Tunica *köntös*. — Tunica talaris *bocaig való ruha*. — Tunica pectoralis *korzouagy*” [így]. Tehát a korszovágy itt a bokáig való ruhával ellentétben derékra való öltözképet jelöl. Ennek úgy l. csak ügyetlen kifejezése a MA. latin fordítása (semicinctium, succinctorium, PP-nál az utóbbi helyett is semicinctorium) s e latinnak szolgálai fordítása a PPB. németje (Fürschurz, Schurzband, az 1801-i Eder-féle kiadásban: Schürze.) — Az említett szójelentés valamennyi eddig ismert idézetre talál: „Az szoknyának korczovadja” (NySz) a szoknyához tartozó derék. „Menyasszony[i] korczoványos szoknya” (OklSz) szoknya hozzávaló derék. Vö. még: „Egy *korczvan váll* kamukából való” (OklSz). —

¹ Ugyanez a szó lappang a *vacak* szó előrésében, I. Nyr. 30: 471. és vö. a NySz-ban: *iszák*: *waysack* Nomencl. 1629. *wadsack* PPB.

U. i. Ez a magyarázat már meg volt írva, mikor végre Takáts Sándor a Századokban csakugyan olyan oklevélbeli adatokat közölt (1677-ből), melyekből jobban kiviláglik e régi szónak jelentése, s adatai teljesen egybevágnak az én magyarázatommal: „humera le ex anglico panno vulgo korcovan; pectorale rubrum nigro serico et argenteo spago vulgo korcovan; humerale rubrum seu korcovan; humerale vulgo korcovan.” — Megjegyzem még, hogy CzF. szótára a *korcovátot* a kerítést jelentő *korcolat* változatának tartotta; továbbá, hogy a francia *corset* (mellfűző) és *corselet* (könnyű vért) szóra is lehetne gondolni, de ezek hangzás és jelentés dolgában kevésbé felelnének meg, mint az említettem német kifejezés.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Mondolat csirája. Régebben azt sem tudták, hogy ki írta a Mondolatot; később az irodalomtörténet kiderítette, hogy a tulajdonképeni Mondolat Szentgyörgyi József doktortól, Kazinczy egyik legjobb barátjától eredt, sőt Balassa József azt is megállapította, hogy e „*juchsból*” írott művecske már készen lehetett kinyomatása vagyis 1813. előtt öt-hat évvel. Most én azt szeretném bebizonyítani, hogy a Mondolat ötlete még előbb megfogamzott Szentgyörgyi agyában, hogy Szentgyörgyinek egy 1804. febr. 21-én kelt levelében megtalálható a Mondolat csirája. Dr. Szentgyörgyi igazán testi-lelki jóbarátja volt Kazinczynak; míg Kazinczy Debrecen közelében, Érsemjénben lakott, de még azontúl is ő volt a magyar irodalmi reformátornak testi bajaiban orvosa, lelki szenvedéseiben vigasztalója, irodalmi és nyelvi törekvéseiben tanácsadója, hol buzdítója, hol mérséklője. — Főkép nyelvújító lázát igyekezett csillapítani és a hévtől elragadott Kazinczyt egyszer komoly érvekkel figyelmezteti, másszor tréfás csipkedésekkel inti a grammatika törvényeire, a közszerzés követelményeire, szóval a konzervatív felfogás szempontjaira. — Sokat vitatkoznak, ritkán egyeznek egymással a helyesírás, az új szavak, az egész nyelvújítás kérdésében, de bármennyit vitáznak, bármennyire eltér is véleményök, barátságuk rendíthetetlen marad. — Jóakarata sugallta tehát azt az említett levelet is, amelynek első fele szemenszedett germánizmusokat hord össze, éppen úgy mint a későbbi Mondolat, csak hogy ez utóbbiban az idegenszerűségeket felülmúlják az egymásra halmozott szörnyalkotású új szavak. —

Dr. Szentgyörgyit a „*barátné*”, a „*példány*” és Kazinczynak még néhány, kedvvel terjesztett új szava és fordulata ösztönözte, hogy ezt a tréfát, ezt a „*juchsból*”-ot elkövesse; Kazinczy éppenséggel nem haragudott érte és bár a *példány*-tól s a *barátné*-tól nem tágit, mégis megígéri, hogy: *nyomtatás alá készített írásaimat még egyszer megtekintem s valahol lehet törölök.* Most pedig hadd álljon itt a szóban forgó kísérlet, amelytől a Mondolat ismerői bizonyosan nem fogják megtagadni a Mondolattal való rokonságot. —

„Leg betsülhetőbb Barátom!”

Egyetlenül betsülnél engemet, ha magadnak bé hagynád esni, hogy én olly egyrántú vagyok; hogy én a Magyar írás-állítók között, kik között te igen feleső elővonódást fejezel meg, egy tündöklő mángorlót kívánnék

¹ Lásd Kazinczy F. levelezése. A III. k. 647. 653. 656. 657. számú levelei.

játszani, azzal sem fogsz meg adósítani, hogy az felyülhajtás, vagy betétel volna, hogy én az én gyakori előállításaimmal, olly ráhalgatatlanul a' füleidbe fekszem; az is érti magától, és én is felyül vagyok róla mutatva, hogy ha én veled a' Magyarságra nézve felvenni alól állanék, bizonyosan a rövidebbet fognám húzni: hanem mind az csak onnan írja ősi ugrását, hogy valamint egyebekben a' Te hozzáesésedre kevély vagyok, úgy ezen vissza nézésben kívántam az én nem elibe kapható eredeti részemet kiadni; s' mivel negyedik módbeli sajátom nyelvemért a' legkülsőbbet merni, kedvesen veszem, ha nekem e' felett kijövetelt adsz, tett-e' reád valami benyomást ezen alávételem, vagy nem?

Sed tamen amoto tractemus seria ludo!*

KARDOS ALBERT.

Mankóczy István viselt dolgai. Ezt a néhány lapra terjedő kézirati maradványt, mint „félbemaradt pikaróregény-töredéket” a Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában őrzött XVII. századi másolatból irodalomtörténeti bevezetéssel s egy lap hasonmásával Dézsi Lajos adta ki újabban 1905-ben a tőle szerkesztett „Magyar Irodalomtörténeti Értekezések” c. gyűjteménynek 4. számaként. Először fölfedezője, Deák Farkas tette volt közzé a Nemzeti Hírlap 1875-iki évfolyamának 166. (június 17-iki) számában. A tartalmánál és népies nyelvénél fogva egyaránt érdekes emlék Dézsi szerint a XVI. század második felében készülhetett. A kiadó előbb a kézirat betűszerinti szövegét közli s aztán átírja „eredeti kiejtés szerint” mai helyesírással. Az átírás, illetőleg a kézirat eredeti kiejtésének megállapítása egészben véve helyes, csupán a következőkre vannak észrevételeim.

A kézirat 167. és 168. lapjának *irnja* alakja *irnia*-nak olvasandó és nem *irnya*-nak. Az *ny*-es olvasás helytelenségét már a Gyöngyösi Szótár-töredék bírálatában kifejtettem volt (Nyr. 28: 263—264); a most tárgyalt nyelvemlékre vonatkozólag csak azt kell az *irnja* ejtés ellen fölhoznom, hogy ennek a kéziratnak a helyesírásában is jelent az *y* egyszerű *i* hangot is, pl. *eletijt* életit (167. l.), *lennj* lenni (168. l.), *kj zaggatia* kiszaggatja (171. l.) stb.

A kézirat 167. lapján a *Zenthbenek* helynév nézetem szerint egyszerű tollhiba, s nem valószínű, hogy *Szent Benek*-nek ejtették volna, amint a kiadó átírja, annyival kevésbbé, mert pár sorral alább már a kéziratban is ez van: *Szent Benedeken*. Régi oklevélben találkozunk ugyan *Benk* személynévvel (l. OklSz.), de ennek a *Benedek*-kel való összefüggése nagyon kétséges s a *Szent-Benedek* helynév tudtommal nem fordul elő rövidült *Szent-Benek*-féle alakkal.

A 168. l. *cufzogokhoz* szintén csak tollhiba lehet *cufságokhoz* helyett, tehát egyszerűen így lett volna átírandó: *csűfságokhoz*. Ugyanazon lapon az *ismerkedék* átírás nyilván csak sajtóhiba, mert az eredeti helyet kétségtelesen *esmerkedék*-nek kell olvasnunk; a *Czech orszagot* pedig minden valószínűség szerint a XVI. században is *Csehország*-nak ejtették s nem *Cechország*-nak (vö. OklSz., *cseh* a.).

A 169. l. s alább is előforduló *sido* szónak a régiségben is *zsido* volt az ejtése (vö. Miklosich: Slav. elem.), a *zs* hangot azonban a régiek közönségesen *s*-sel írták. Ugyane lapon *wendeghy uala ötet* csak tollhiba lehet,

tehát egyszerűen így lett volna átírandó: *vendégli uala*. Ugyanitt pár szóval tovább „ittigen *kedest* kerdí tőle” így olvasandó: ittígyen *kérdést* kerdí tőle. (A kiadó meghagyja betűszerint a tollhiba *kedest* alakot.)¹ Ugyanilyen hibája az eredetinek a *kuluafy*, amelynek régi ejtése csak *kurvafi* lehetett. (Vö. a követk. lapon: *kuruat* s a 171. l.: *Kuruafy*.) Bátran átírhatta volna a kiadó a helyes *megijjledvén*-nel a kéziratnak *megh induen* szavát is, amelyről a lap alatt maga is azt jegyzi meg: „Talán tollhiba *iedvén*, *ijedvén* helyett.”

A 170. l. *megh alkuivan* alakja szintén csak tollhiba lehet, még pedig ennek az a közönséges, rajtunk is megeső fajtája, hogy a már leírt szótagnak valamely betűjét (ez esetben az *l*-et) sebtében a következő szótagba is becsúsztatjuk. Tehát ezt is egyszerűen *megalkuván*-nak kellett volna átírni. Ugyanezen lapon az *Eólinw*-nek egyszerűen *ólnük* a régi ejtése, s nincs okunk *ólnük* (*ölynük*)-nek olvasni. Ami ragos alakjának ejtését illeti (*-nük*, e h. *-nök*), ezzel elég gyakran találkozunk a XVI. és XVII. században (l. TMNy. 613.). Ugyane lapon *városka* h. *váraska* olvasandó.

A kézirat 170. és 172. lapjának *fel ugrodek* szavát a kiadó hosszú *ó*-val *felugródek*-nek olvassa. Ezt nem helyeselhetjük, mert a visszaható *-ód* képzőre az amúgy is át nem ható *ugr-ik* igében alig lehetne szükség. A helyes régi ejtés minden bizonnyal: *ugrodék* (*ugr-od-ik*), s ebben a *-d* ugyanaz a gyakorító képző, amely a szónak közönségesebb *ugor-d-ik* alakjában is megvan (l. NySz. MTsz.). Az *ugr-od-ik* alak e nyelvmemléken kívül másutt tudtunkkal nem fordul elő.² Egyébként *ugr-ik*: *ugr-od-ik* = *játsz-ik*: *játsz-od-ik*.

A 171. l. a *hinnák* alakot nem ok nélkül írja a kézirat kettős *n*-nel, mert így olvasandó: *hinnák* (< *hivnák*) s nem, amint ma írjuk és ejtjük: *hínák*. (Vö. *vináják* azaz *vívák*, Zvonaricsnál, l. TMNy. 257.)

Még csupán azt jegyzem meg, hogy a 173. l. előforduló *dörceget* (a. m. döcögött) s a 174. l. *beniért* (a. m. bűnéért) valószínűleg szintén csak tollhibák a kéziratban, úgyhogy az előbbi egyszerűen *döcegett*-nek, az utóbbit pedig *büniért* vagy *biniért*-nek kell olvasnunk.

ZOLNAI GYULA.

Érdekes nyelvtani alakok. A föltétes módban a tárgyas *írná* és *írnók* régi nyelvünkben még igen sokszor teljesebb hangalakkal fordul elő: *írnája*, *írnájok* v. *írnájuk* és *írnójok*. Ebből azt lehet következtetni, hogy az elbeszélő mult *írá* és *írók* alakjai valaha szintén így hangzottak: **írāja* és *írájok*, *írájuk*, *írójok*. Ámde érdekes, hogy emezek előbb elrövidültek, mint a föltétes alakok. Az egyes számú **írāja* egyáltalán nincs még kimutatva nyelvmemlékeinkből, a többesszámú teljes alak is igen ritka, eddig csak négy

¹ Csak megemlítjük azt az ötletünket, nem lappanghat-e itt az a különös *hides* szó, amely különben csak az EhrK. *hidesség* szavában fordul elő 'kiváncsiság, tudásvágy' jelentésével (vö. NySz.). Ha a *kedest*-ben *kérdést* látunk, akkor föltűnő mellette a tárgyas igealak.

A szerk.

² Simonyi ugyan „A magyar gyakorító és mozzanatos igék képzése” c. dolgozatában (NyK. XVI. és különnyomatban is) a gyakor. *-d* példái közt az *ugrod-* mellett flosvaiból egy *ugrodgyon* alakot is idéz, ez azonban nincs meg az illető helyen, legalább a RMK-ban (a 47. s 48. vszakban *ugordját* és *felugrodék*).

adatot ismertünk (mind a négyet a TMNy. közli 614. l.): *megh fokdossaiok, meg adayok, oztoyok*, mind a három dunántúli levelekből (a negyedik adat kétes). Érdemes lesz tehát megemlíteni, hogy több hasonló alakot találunk most azokban az ugyancsak dunántúli s ugyancsak a 16. század közepéről való levelekben, amelyeket az imént tett közzé Komáromy András a Történelmi Társban (1907): Végre ki jöttek vala, de az völgyből nem *bocsátójok* föl (így, 396. l.). „Nem *tudhatájok*, magyar-e vagy törek. Lóra ülünk, meglátnájok, micsoda féle emberek volnának” (401.) Az egyik vajda szolgáját utánnok *kildejek*, az veszprimi porkolábot vissza hínája (u. o.) Parantsolt vala kgd, hogy falunként az szegénységet szekerekkel hirdetnéjek és behoatnájok az mivre, kire . . . regestom szerént reá *hirdetőjek*” (415). — Mindezek tilhanyi és pápai levelekben fordulnak elő, s ez jól talál avval a ténnyel, hogy a nyugati nyelvjárásterületen, nevezetesen Göcsejben a föltétes módnak egyes személyei még ma is teljesebb hangzásuak: *megfőznejje, évennejik, meghiznaik* stb. — A Komáromy A. közölte levelek sok más tekintetben is teljesen megérdemlik nyelvészeink figyelmét. Kár, hogy a közlő nem tartotta meg jobban az eredeti helyesírást. Különösen a magánhangzókat modernizálta és sok esetben hibásan, pl. *jünő* és *jönő* e h. *jönő* (jöne), *jvőv* e h. *jövő* (jöve), *minőmi* e h. *minőmi* (minemű) stb. Továbbá: *Imrehét* 389. e h. *Imrehet, környüben* 393. e h. *környülem*, onnan sem marattam *károssa* 399. e h. *károssa, virradóan* 404 e h. *virradólan? nöstelöm* 419. e h. *nösztetöm?*

KOVÁCS ASZTRIK.

A szocializmus szavai. Az új világnézettel, a szocializmussal új szavak, szólások keletkeztek, a meglévők új értelmi árnyalattal bővültek. Ime egy csomó belőlük: Az uralkodó osztályok tagjai s kész eszközei: a csuhások, feketék, szennyes reverendák, hecckáplánok, a holtkéz: a borkabátosok, ezerholdasok, közöttük a zabonbán (Ugron), a fekete gróf (Andrássy); a munkásnyúzó munkáltatók, rabtartók, kutyaszövetség (ennek története van), az uszítók kutyaszövetsége, kik üdvnyalásokkal hizelegnek a nemzetbálványnak (Kossuthnak); a tőkések, uzsorahősök, profitlovagok, kamatlábfélistenek s végül a hájas nyárspolgárok. Mindezeket nemcsak szóval, de helyesírással is fajmagyar és fajmagyarkodó honffyaknak, hazaffyaknak, honhazaffyaknak kell bélyegezni, mert nemzetiszín maszlaggal elbódítják a kizsákmányolt néposztályokat és ezt a nacionalizmus szent jegyében teszik. Ez az Ázsia szavazócsordájával nem nép-, hanem osztályparlamentet tart, melyben a parlamentarizmus utonállói (a képviselők) zsványbecsülettel, becsületharamiáskodással, bakonyi betyárizmussal, pandurönkénnyel rabszolgatörvényt, kancsukatörvényt, derestörvényt hoznak s megteremtik a berrabszolgaságot, kozákuralmat számozott és számozatlan kozákokkal (rendőrökkel). Követik ebben a világzsandárt (Németországot), ki magasan tartja a zsandáraszslót. A kitörő harcban nem egy munkást, nem egy kozákot utolér a végzete, ez a munkássors és a kozáksors. Szennylapjaikkal, személtapjaikkal megrálgalmazzák, profitdühükben, profitéhségükben egész politikájukkal kizsákmányolják, kiszipolyozzák, kifosztják az öntudatos, osztálytudatos munkásokat, a kerges tenyért, a munkás testvéreket, elvtársakat, a munka rabszolgáit, a munka páriáit, a proletárokat, kiket hazátlan bitangoknak neveztek. Éhbérért, inségbérért dolgoz-

tatják őket. De megnyilvánul a tömegakarát. A munkásság szervezkedik s szakszervezeteket, szakcsoportokat alkot. Ezekben a munkások foglalkozásai önértetesebb neveket kapnak, így a cselédeket háztartási munkásnőeknek, a pincéreket kávésszolgálatosoknak, a tanoncokat ifjúmunkásoknak nevezik. A szervezetek tagjai pártadót fizetnek, hogy sikeresen felvehessék az osztályharcot, az osztályküzdelmet, a bérharcot. Fegyverük a sztrájk, sztrájkolás és az amerikázás (lassan dolgozás). Osztályvakságukban akadnak oly munkások is, kik osztályhelyzetüket, osztályérdekeiket fel nem ismerik s beállnak sztrájk-bontóknak, sztrájktörőknek. A történelmi materializmuson, helyesebben ökonomizmuson épült szocializmust „félreértik azok, kik azt hiszik, hogy csak kenyérállamot óhajt létesíteni, holott mindenkit szellemi javakban is akar részesíteni“.

Nagyvárad.

KARDEVÁN KÁROLY.

Karácsony. Ennek a szónak egész irodalma van, s a szlávisták mind megegyeznek abban, hogy a mi szavunknak eredetije a bolgár *kratšun* (tót *kratšun*, orosz *korotšun*; szláv eredetű az oláh *craciun* is, noha Schuchardt ezt tartja eredetibbnek, l. Nyr. 15. k.). De magának e fontos szláv szónak az eredetét sok találgatás és okoskodás után sem tudták földeríteni; legújabbban Melich is megvallja: „A szó eredete mind ez ideig nincs tisztázva, s az én fejtegetéseim sem viszik előbbre e fontos szó eredete kérdését“ (Szláv jövevénysz. 2: 311). És mindazok, akik foglalkoztak vele (Miklosich, Budenz, Petruszewicz, Asbóth, Melich), megelégedtek a derék *Leschka* ról, aki rég eltalálta a szónak helyes és biztos magyarázatát. Ide teszem az egész nevezetes cikket Leschka Istvánnak Budán 1825-ben megjelent *Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus* c. könyvéből, ahogy a 111. lapon olvassuk:

„*Karátson*, *karátsony*, festum natale Christi, Weihnachten, factum est ex slav. *Kratšun*, *Kratšaun*, quod descendit ab adiectivo *krátšy*, brevis, *kratšj*, brevior, *neykratšj* brevissimus: quia illo tempore, quo festum natale Christi celebratur, dies sunt brevissimae; ex modo comparativo *kratšj*, russ. *korotšj* [így], fecerunt Slavi pro more suo, substantivum *kratšun*, Russi *korotšun*, ex quo facile formatum est *Karátson*. — Nota. Plerique eruditorum Magyarorum volunt deducere *Karátsony* ab *incarnatione*, quod sit festum incarnationis (vid. Gram. Debr. p. 339 et Hung. in Parab. p. 31.)... Sed Slavi sine dubio tempus hocce a brevioribus diebus prius *kratšun*, *korotšun* appellabant, quam conversi essent, ergo priusquam de *incarnatione* Domini aliquid scivissent.“

Leschka ezt 1815 táján írta, de könyve csak 1818-ban bekövetkezett halála után 1825-ben jelent meg. Időközben ugyanilyen magyarázatot adott Palkovič cseli szótáríró (Böhmisch-d. Wörterbuch, Prag 1820): „*Kratšun* sl. (hung. *karacsony*), [sieh] *wánoce*. Dies Wort scheint uralt und von *kratšj*, russ. *korotšj*, zur Andeutung der Tageskürze gebildet zu sein; *wánoce*, entstanden aus *Weihnachten*, ist weit jünger“ (id. Archiv für slav. Philologie 11: 627). Vondrák is említi a szót az *-un* főnévképző tárgyalásában s úgy látszik szintén így származtatja: „bg. [bulgarisch] *kratšun*, slovak. *kratšun* ‚Weihnachten‘, r. *korotšun* Christabend; dagegen weissruss. *korotšun*, Krampf und vorzeitiger Tod, Dämon, der das Leben verkürzt.“

A magyarázatot megerősíti a téli napfordulónak latin neve, *bruma*, amely nem egyéb, mint a *brevis* szónak ősrégi egyszerű középoka: **brevima*, tehát a. m. a legrövidebb (nap); l. Bréal-Bailly: Dict. étym. latin [és Schrader: Reallexikon 393. *A szerk.*]

MARIÁNOVICS MILÁN.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólásmagyarázatok.

Becsapódott, mint a kefekötő. Az egyszeri kefekötő keféit árulta a vásáron. Odament egy parasztember; vásárolni akart. Ki is választott egy kefét, de mert drágálotta, otthagya. Azonban mégis meggondolta magát, s mert a kefe jó is volt, visszajött érte. Meg is vette az előbbi áron, de míg ott alkudozott a jövő-menő vásárlók közt, észrevétlenül elemelt három kefét. Azóta arról, aki valamivel nagyon becsapódik, az a szólás járja: „Becsapódott, mint a kefekötő.”¹ (Bajna, Esztergom m.)

Eggyé vált, mint a Szalai haluskája. Öreg molnár-legény volt Szalai. Egyszer, mikor őrlősök érkeztek buzával a malomba, a gazdája meghagyta neki, főzzön tíz őrlős számára vacsorát. A legény bement a malomba és hozzá is látott a haluska készítéséhez. Azonban sajnálatos szakácsbeli tévedésből hideg vízbe szaggatta a haluskát, úgy hogy a tészta mind összetapadt. A fiatal molnárlegények gúnyolódtak vele: Nem forr a vize Szalai bácsi! Eggyé vált a haluskája! — De a tréfás természetű ember kivágta magát: Dehogyan vált *eggyé*! Esznek abból *tizen* is! — De ami valami ügyetlenség következtében nem sikerül, arról ma is azt mondják: Eggyé vált, mint a Szalai haluskája. (D.-Radvány, Komárom m.)

Mikor lesz Hetényen itéletnapja? Ezzel a kérdéssel nem tanácsos a különben csendes hetényi ember elé állítani, mert az egyszeribe feldühödik tőle. A dolog megértésére szükségünk van egy kis helyrajzi ismeretre. Hetény népe — férfiak, asszonyok egyformán — mindenféle kereskedéssel foglalkoznak. Járják a világot és soha sincsenek otthon. Így valószínűleg még itéletnapkor se lesznek otthon, tehát a feltámadás nem találná honn őket s így föl sem támadhatnának. (Hetény, Komárom m.)

Kihúzzlak a madari gyöpre! A radványi molnár-legények közt — mint a faluban beszélük — valamikor az az épületes szokás járta, hogy — ha összekülönböztek egymással — megfogta a győztes az ellenfelét a lábánál fogva s úgy vonszolta maga után a földön. Egyszer egy legény ily módon ráncigálta a társát s észre sem vette, hogy már rég elhagyta a falut és már künn van egészen az izsai révnél. De még tovább is akarta húzni. Az arra járók úgy látszik megsokallották már a látványosságot és rákiáltottak a buzgó legényre: Ugyan hová húzod már, hisz mindjárt kint leszel a madari gyöpon! Azóta a faluban annak, kit meg akarnak fenyegetni, azt mondják: Kihúzzlak a madari gyöpre! (D. Radvány, Komárom m.)

GALAMBOS DEZSŐ.

¹ Vö. ezzel Szentjóból Szabó László „Az együgyű paraszt” c. elbeszélő költeményét.

„Bele bőszeledett mint Dégi Panna az Úr angyalába”. — Dégi Panna ma is élő r. kat. asszony Makón, ki buzgó imádkozás közben, amidőn az Úr angyaláról szóló imádságot mondta, megzavarodott (de nem eszében) s zavarában így kiáltott fel: „Ennye! egészen bele bőszeledtem az Úr angyalába.” — Olyan alkalommal használják, mikor valaki beszédjét összevissza zavarja.

„Biztam mint Csatos a lepényhez” . . . (s utoljára kenyérhajat sem kaptam) — E közmondás eredetét nem tudom; olyankor használják, mikor valaki bizalmában, reménységében csalatkozik.

(Makó 1886.)

VARGA IMRE.

Természetrizai mesék.

1. A hegyek keletkezése. A hegyek keletkezése Jézus mennybemenetelével van kapcsolatban. A mennybemenetel pillanataiban amint Jézus lassankint emelkedve elhagyá a földet, a föld felülete — amely akkor teljesen síma volt — szintén emelkedni kezdett utána. Jézus visszapillantván kezével intett, erre a föld megállapodott s úgy maradt az a mai napig.

(Heves-Aranyos, Heves m.)

2. Máriakép a buzaszemen. Isten a növényzet teremtetésekor egy oly növényt akart teremteni, amely a föld lakóinak mindenkor emlékezetébe idézze az ő anyját: a boldogságos szűzet. Így hozá létre a mindennapi kenyerünket adó növényt, melynek magvait ellátta anyjának képével: a búzát.

(Eger.)

BEŇKÓCZY EMIL.

Családnevek.

Aliz. Ánder. Bacsó. Bandi. Barkó. Bartos. Bence. Bibó. Bódi. Bodolai. Borcsa. Borsicsi. Buda. Buna. Cimbör. Csabai. Csere. Csórik. Csuka. Csukás. Deme. Dinka. Dobán. Efrí. Fóris. Gandi. Geci. Gíres. Gíró. Gocsmán. Góca. Gyerkó. Györke. Gyurka. Hammas. Islik. Istók. Jónás. Jani. Kajcsa. Kalit. Káplár. Koszta. Kosztarab. Köpe. Köpecsiri. Köpefálnagy. Kuti. Macai. Máti. Mihók. Mina. Móda. Panuca. Papóci. Papók. Pari. Partin. Péter. Peltán. Pista. Plésa. Pozsár. Pünköszt. Pajor. Sandi. Sánek. Sára. Szakái. Szászbacsó. Szén. Szonda. Tomos. Türkösi. Tótpál. Váncsa. Vernika.

(Hétfalu, Brassó m.)

CSEFKÓ GYULA.

Szólások.

Eszter, Peszter, gyepmester!

Lajkó, Pajkó, tehénszacskó, Iki-biki, Bernát.

Kőj és Kágya szomszédfalvak. A kőji harang azt kongja:

„Kőjon, Kágyán nincsen kenyér”.

— „Ád az Úr, ád az Úr”

felel rá a kágyai harang.

Babona, babona vidd félre,
Szappankóro ránts d félre. (Kuglizásnál mondják.)
Hogyha mosol pénteken,
Meglátszik az ingeden.

Majd kitötik a bolondok esztendejét.
Megállott az ütő: elhallgatott.
Nem fúlik a foga hozzá: nem szája ize szerint való.
Felaszik az álla.
Kardalészában van valami: szanaszét van.
Vakulj magyar, ne láss tót.
Ökör kend ahho. Lú kend ahho.
Nap mint nap úgy van. (Egyik napon úgy van, mint a másik napon.)
Nap nap után késik: több napig.
Megverte a potyeszt: jóllakott.
Nem vót a se hót se eleven.
Én is az ű vallásán vagyok: pártján.
Minden múlhatatlan megteszem: minden bizonynal.

DÉZSI LAJOS.

Követni a halottat. (A papról mondják, midőn a hallottas házban a koporsó előtt a szokásos egyházi imádságokat elmondja vagy részben elénekli.)

Én már rég nem vagyok az apám házánál, a magam kenyerese vagyok: a magam gazdája, önálló vagyok.

Elállogálni az időt: haszontalan álldogálással tölteni az időt.

Botolni a fákat: (Kalocsa és Zeliz vidékén: csonkolni) egészen leágazni, lenyesni.

Tönkre ment egész a gyökeréig: teljesen tönkre ment.

Észrejö a masina: hosszas dörgölés után nagy nehezen lángra kap a gyufa.

(Esztergom vidéke 1890.)

HOLLÓSI RUPERT.

Kitóggya, mint Cini a szamarat. (Akkor mondják, ha valaki hazugságot hazugsággal tetézve ad elő.)

Nincs helyi, mint az igazságnak.

Csüng az első lába. (Az ég be van borulva.)

Roszsabb a hátraménésné. (Nagyon rossz.)

Összehuzza magát, mint a guta a komra végén. (Oktalan félelem gunyolása.)

Ugy elillant, mint a kámfor. (Akkor mondják, ha valaki észrevétlenül elmegy, bucsuzás nélkül.)

Máma rajta van a rossz ing. Máma farral kelt fel. Máma ballábbal lépett le az ágyról. (Ha valakinek rossz kedve van.)

Összeszedte a báburuhát oszten elmént. (Akkor mondják, ha valaki haraggal távozik.)

Malom után való vasárnap. (Soha!)

Majd ha Krisztus előgyön Kassáru', pegyig még el se ment. (Soha.)

Annyit ér mint Németországba' egy nix. (Semmit se ér.)
Megy bele, mint bögőbe a garas. (A jó étvágyu emberre szokták mondani.)

(Heves megye keleti részéről.)

JURASSA ENDRE.

Tájszók.

tumbálni: kíméletlenül vagy óvatosság nélkül hengergetni pl. valamely csomagot. (Bács m.)

szaval: szavaz. (Bács m.); szavalok erre v. arra.

szavaz: szaval. (Bács m.); beh szépen szavaz,

erősen szokni ehhez a vízhez: bajosan, nehezen.

telekelt föld: gondozott. (Bács m.)

fris törésü: nemrég szántott s boronált. (Bács m.)

hódinnye: telelő dinnye.

zablábas: a kétágú villához hasonló, s a szekérrud feltámasztására szolgál, melyre a ponyvát feszítik ki, zabot töltvén bele a lovak elé. (Hét-falú. Csángó.)

szűkös: szükséges. (Barátos.)

szivanyos: a nehezen váló gyepesföld ásáskor. (Barátos.)

Prűcsi, maci = csikó hívogató. (Háromszék m.)

cseka, cskü = disznó hívogató. (Háromszék m.)

cuga, cuguca = disznóhívogató. (Kolozsvár.)

piri, piri, piri = csirke hívogató. (Háromsz. m.)

púj, púj = pulyka hívogató. (Háromszék m.)

dőlő = távolság mérték, pl. hány dőlő (= döllő) az a hely ide?
(Bács m.)

FÜLÖP ADORJÁN.

elodia: lakás; leginkább valami nagyobbserű — kastély-féle.

szeprence = vizen uszó morzsalék.

zenkő: jóbarát.

hocide az istoriát: add ide a könyvet.

elgabáncolok valahogy: valahogyan csak elmegyek (ha rossz az ut.)

kajla = kamasz, ügyetlen.

böcölészni: tántorogni.

(Kölesd, Tolna m.)

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

bika: lokomotív

budorka: uborka

cófli: posztócipő

jennálló: szekrény

figurás: tréfás

guci: gunár

islang: pillangó

kajdina: rántotta

lamoszni: a kendervirágát leverni

lőbi: könnyű felöltő

messziszüle: távollakó öreg anya

ökörtyuk: kappan

patakos: sáros

pisó: csikó

ponk : pók
puppere : denevér
repeget (fát) : fát vág
riba : liba
szoplat : szoptat
 (Sárköz, Decs.)

tálé : tályog
tóka : kacsa
ügönszüle : dédanya
ürüles : szabadidő

TARCAI LAJOS.

IZENETEK.

B. u. é. k. minden jóakarónknak!

I. J. Ebadó sohase jelentett balkezes házasságot, mint Réthei Prikkel M. állítja (MNY. 3:299.). Ez csak hibás következtetés Gvadányinak a NySz.-ban idézett mondatából: „Rossz életű, s él csak *ebadóba*.” Rendesen csak így, mint határozó fordul elő, s hogy sokkal általánosabb jelentése van, mutatja mindjárt a NySz. másik idézete, Kónyi. J. Hadi románjából: „Radivoj gyors volt szaladóban, egy erdőben meg is ment volna valóban. De bezzeg Juranits volt az *eb-adóban*, mert beesett szegény a nyomorgatóban [a törökök kezébe esett].” Ugyanezt mutatják a MTsz. népnyelvi idézetei: „*Itt hagyott bennünket ebadóba*: cserben hagyott. *Oda jár az ebadóba*: kóborol, kószál.” — Több félreértés is becsúszott az egyébiránt érdemes és érdekes tanulmányba. Pl. a *csöcsképű* (292.), mint már S. I. fordítása mutatja 'mammi-formis', nem csöcs-arcút jelent; a *kép* szó általában vminek a külsejét, alakját, formáját is jelentette a régieknél (l. NySz.), pl. Övi g *leányképűvek*, azon alól halmóduak (Decsi: Préd.). *Olyan képű* vala Istennek ű dicsősége (JordK.).

Beküldött könyvek. Volf György összegyűjtött munkái. Kiadja a M. T. Akadémia támogatásával Dr. Demeczky Mihály. I. k. (Franklin t. Ára 10 K.). — Gombocz Z. Honfogl. előtti török jövevényszavaink. (Nyttud. Társ. 3 K.). — Kolta V.: A m. kereskedelmi nyelv és stílus. (Különnyomat a Kereskedők Könyvéből.) — Apor Dezső: Az ikerszók. Tanulmány. (Bpest, Engel S. Zs. nyomdája.). — Prónai A. Csaplár B. emlékezete. (Szt. István társulat. 80 f.). — Kazinczy F. levelezése. 17. k. (Akadémia. Ára 10 K.). — Fabó Bertalan: A m. népdal zenei fejlődése. Ezer kótapéldával, számos hasonmással és képpel. (Akadémia. Ára 24 K.).

Költők és írók. Életrajzok a költészet és irodalom köréből. Kiadja a Kisfaludy-társaság: Ferenczi Z. Csokonai. Radó A. Dante. Csengeri J. Homeros. Katona L. Petrarca. (Franklin t. Egy-egy k. 2 K 50 f.). — Gárdonyi G. Átkozott józanság! (Singer és Wolfner.) — Mikszáth Almanachja 1908-ra (U. o.) — Arányi M. Pári[z]si levelek és tanulmányok. (Athenaeum. 3 Kor.).

Beküldött kéziratok. Weiner I. Gyermekekjátékok. — Verő L. Vándor magyarok. — Asbóth O. Zomok és zomak. — Lackó G. A képzők eredete. — Bérczi F. Felköszön. — Csefkó Gy. Hétrétű stb. — Sztrokay L. Pótlás a Helyes Magyarsághoz. — Zolnai Gy. Brassói és brassai.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

KOSSUTH LAJOS NYELVMŰVÉSZETE.

— Mutatvány egy nagyobb dolgozatból. —

Azt a klasszikus igazságot, hogy *forma dat esse rei*, Kossuth Lajos is igen jól tudta. Noha nem volt „szépiró“, ki írásaival első sorban is gyönyörködtetni akar, mégis lépten-nyomon elárulja, hogy nemcsak a tartalomra, hanem a nyelvre is nagy gondot fordít.

Széchenyihez intézett Feleletében többször is szól ujság-cikkei stílusáról. Egyik helyen azt mondja, hogy igyekezett könnyen írni, a nagyközönségnek megfelelő hangon. Másutt meg arról ad számot, hogy tárgyának természete szerint, mint váltogatta a melegebb s szívből jövő hangot a hidegebb fejtegetéssel.

Másképp ír az Iparegyesület, mint a megyei szerkezet érdekében. Az Iparegyesületről szóló cikk az iparos osztályra számít s ezért „igénytelen egyszerűséggel“ kell írnia.

Sokszor elégedetlen stílusával. Maga is megvallja, hogy most száraz, majd meg homályos; de az elsőt olyan ok is előidézheti, hogy „bódító fejfájás“ közt kellett írnia, míg a másikat „a körülmények okozták“.

Mint szerkesztő nemcsak a maga cikkeit készítette a legnagyobb műgonddal, hanem — Pulszky Ferenc szerint — még a vidéki híreket s tudósításokat is megfésülte a stílusbeli hibáktól. (Pulszky F.: Életem és korom I. 149.)

Kétségtelen, hogy Kossuthnak a jó, szabatos s magyaros stílus iránt kiváló érzéke és pedig tudatos érzéke volt.

A nyelv általános használatának gátjául nem ismeri el a fejletlenséget. Szerinte a szükség a bőséget is meghozza. Természetes, ha nyelvünket 1790-ben, „diplomáciai polcra“ emelik, ezóta már egy századot is haladott volna. De azért semmi akadály, hogy ne lehessen az országgyűlés, a törvénykezés nyelve.

A nyelvújításról is megvan a nézete. Elismeri, hogy „egy jó szót készíteni, minő pl. Szemere *jelleme*, Fogarasy *észlelése*, nem oly könnyű mint gondolnók.” Mivel azonban purista hajlandóságú, új szavakat nemcsak hogy használ, hanem maga is alkot. Sokan ugyan kétségbe vonták, hogy Kossuth nyelvújító, de Feleletében ő maga is elismeri. Akárhogy van is a dolog, nála intelligencia *közértelmesség*, monarchia *egyuraság*, identitás *ugyanazonság*, tortura *kínfaggatás* s később 67-ben kvóta *költséghányad* stb. stb. (Vö. Nadenics A. Kossuth L. és a nyelvújítás, Nyr. 31 : 442.)

Kossuth a filológiai kérdésekben való világosítást, sőt szókincsének páratlan gazdagságát, nagyrészt annak köszönhetné, hogy igen jól ismerte a hazai és külföldi remekírókat s a klasszikusok klasszikusát: a bibliát. Korának magyar költőiből, továbbá Horatiusból s Vergiliusból, Danteből, Shaksperéből s Schillerből igen sokat idéz. Legtöbbször azonban nem szószerint, hanem csak magába olvasztja egy-egy gondolatukat s egy-egy célzást tesz műveik egy-két sorára.

Igy a következő helyen Kölcsey-féle reiminiszcenciára bukkanunk. „Épp e roppant áldozatok, melyeket elveinek hozott, emelik a nem alkuvó száműzött emléket oly magasra, hogy az ily parányi ember, mint magam, *szédeleg, ha hozzá feltekint.*” (Vö. Zrínyi dala 4. verssz. 7—8. sorát. F. R.¹ 307.)

A szegedi néphez tartott beszédében egy helyt Kisfaludy Károly soraira gondol: „Hajdan, midőn a hazát veszély fenyegette, hős apáink véres kardot hordoztak körül az országban s ennek láttára mint *sasok repültek* harcmezőre a vitéz magyarok.” (Rákosi szántó dala 3. vsz. 4. sora.) Hirlapi cikkeink 109. lapján az olasz költőre hivatkozva, Torquato Tassótól kölcsönzi egyik gondolatát. Azt írja ugyanis: „E nemzet oly gyermeki még, melynek az olasz költőként *meg kell mézezni a pohár szélét*, különben a gyógyszer nem issza meg.” (H. C. 169.) Torquato Tassónak hasonlata Arany fordításában így hangzik:

Tudod, hogy a világ mind arra tódul,
Hová Parnassus önti csábjait,
S a költeménnyel fűszeres valótúl
Rögzött se fél, oly édesen javít.

¹ Dolgozatom adatai a következő művekből valók: a Franklin-féle Magyar Remekírók Kossuth kötete, jelölés-módja F. R.; a Lampel-féle Remekíróknak ugyancsak Kossuth kötete, jelölése L. R.; Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, jelölése Fel.; Kossuth Lajos Beszédei 1905., jelölése Besz., s Kossuth Lajos Hirlapi cikkei 1906., jelölése H. C.

Igy a beteg gyermek, ha kóstolólól
 Mézzel kenők a csésze ajkait,
 A keserű nedvet csalódva issza,
 Hogy a csalásban éltét nyerje vissza.

Gyakran találkozunk bibliai szólásokkal és célzásokkal is. Pl.:

És ha ezt nemzeti jólétnek nézitek — írja egy vezércikkében — *ám legyen nektek hitetek szerint*. Hogy ahhoz, aminek jövődjé ily bizonytalan, az ember magában nem sok ösztönt érezhet, nagyon természetes, *de műljék csak el ezen pohár*. (H. C. 432. v. ö. Máté Ev. 26, 39.) Lenni kellene ügynek és dolognak, miknél a politikai rivalitások elhallgassanak, mik, mint az Isten egyháza, barátot és ellenséget, fehéret és feketét és mindazokat, kik *megméretvén, súlytelieknek és könnyűeknek találtatvák*, befogadjanak. (HC. 432.) Ez Dánielnek eme híres szavain alapszik: Tekel, azaz megmérttél a fontban és hijjával találtattál. (Dán. 5, 27.)

Mint klasszikus műveltségű ember s mint a klasszikus szónokok tanítványa, természetes, hogy a római irodalmat is igen jól ismeri. Nemcsak Horatiust és Vergiliust, hanem az ékesszólásban kiváló elődjét, Cicerót is. Ámde műveik olvasása nem csupán a szép stílus iránti érzékére hat, hanem egyébként jó magyaros írásmódját itt-ott tarkává teszi a latinizmustól.

De nem tekintve ezeket, nézzük, milyen fordulatokat, fogásokat tanult Kossuth a római íróktól.

Az 1841-i Pesti Hírlap egyik számában ezt írja: Ki tudja mit rejt a jövődjé *kétes fedele*? Vajjon nem Pandora szelencéjérvől eszi-é ezt a metaforát? — A következő évfolyamban az ismeretes *Volenti non fit iniuria* szólást emígyen olvasztja szövegébe: Akivel akarátja szerint történik, sérelem nem történik — szól a közmondás. (H. C. 305.)

Beszédeiben az ókori retorika valamennyi figuráját felhasználja. Az aposziopészt (az elhallgatást), a szónoki kérdések halmozását, a cáfolás szokásos fordulattal való bevezetését, mind megtaláljuk nála. Nézzük pl. a Részek visszacsatolásáról szóló beszédét s olvassuk el a következő sorokat:

És ki az, aki ezen határozott királyi szót nem teljesítette? Ki az, ki ezáltal a Részek azon hiedelmét, hogy a törvény végre fog hajtadni, töből megíngatta, ki az, aki ezen királyi szó ellenére Erdély ellenkezését a Rendek figyelmébe ajánlá? (Besz. 88.) Elmondhatnám, minő botrányokat követtek el a közös fejedelem intésétől függő kormányemberek, elmondhatnám, hogy az elmarasztaló ítélet meghozatván a . . . gubernium maga parancsolta meg az ellenállást. (Besz. 95.)

Beszédein kívül azonban ujságcikkeiben is találunk nem

egy olyan mondatot, melyet egész bátran beilleszthetnénk egy cicerói stílusban írott szónoki beszédbe. Itt van pl. a Szelíd tortura (P. H. 1841. 7. sz.), melyből a következő sorokat idézzük:

Ha van megye, amely tisztviselőiről, le az utolsó csendbiztosig, ki azon tekintetnél fogva, melyet a tiszteletbeli esküdség nyújt, a zsványúzásban nekihevült csendbiztosai keblet ülteti esküdti minőségben a vallató asztalhoz; ha van megye, mely minden tisztviselőiről, még ezekről is jól mer állani, hogy vallatásra kint nem használnak, ha van ily megye, övé a dicsőség, hogy életet birt adni a gondolatnak, melyet igazság s emberiség érzete ötven év előtt már törvénybe tőn. (HC. 13.).

Némelyik cikke egész szónoklat, melyben pompás körmondatok hatásos szónoki kérdésekkel váltakoznak. Vagy olvassuk el Iratainak bevezetését; látni fogjuk, hogy Kossuthnak nyelve még a száműzetés későbbi éveiben is milyen szónokias, milyen ünnepi hangú.

Még magán s családi levelei is szónokiasak. Itt is megtaláljuk a rómaiaknál szokásos olykor túlterhelt körmondatokat. Fogságából, a híres 38-i árvíz alkalmával így kezdi szüleihez intézett levelét:

Halálos aggodalommal nézek egy sor írásnak, egyetlenegy kétségtelen szónak elébe, mely bizonyosat hozna, hogy kedveseim élnek és legalább többet nem szenvedtek és nem szenvednek, mint amennyit pesti lakosnak nem szenvedni lehetetlen volt a közenyészet eme rettenetes napjaiban, melyeknek roppant szerencsétlenségei tömege arányában minden egyes baj, siralom, csapás porszemenként enyészik el.

Ez az ő kedvelt írásmódja, mely nyelvét lassan s méltóságon folyóvá, de helyenként nehezzé is teszi. Hol azonban a szenvedély ragadja, ott az ő mondatai is elaprózkodnak; indulata nem engedi, hogy gondolatait szabályos, numerózus mondatokba öntse. S ilyenkor észrevehetjük, hogy Kossuthnak nemcsak a körmondatos, hanem az élezett, epigrammatikus stílus iránt is megvan az érzéke. Munkáiból a gnómáknak s axiomáknak egész seregét szedhetjük össze. Ime egy-két mutató:

Amit elmulasztani bűn, azt teljesíteni sem érdem, sem hálattal. (F. R. 22.) Erős akarat még a gyenge tehetséget is hasznossá teheti a nemzetnek (Besz. 505.) A ki későn jó, fényes nappal gyűjt gyertyavilágot. (Fel. 17.) Lyukat furogatni a vízbe, nagyon háládatlan foglalatosság (F. R. 311.) Minden letűnő nemzedék egy lépcsőfok, melyről az utána következő magasabbra emelkedik. (L. R. 413.)

Már az elmondottak is igazolják, hogy Kossuthnak tüzes és lángoló egyénisége nem igen tudja gondolatait nyugodt, csendes szavakba önteni. Hirlapjában akár a vámszövetségről, akár a büntetőtörvények ósdiságáról, akár a vakok intézeteiről, vagy az únióról ír, sohse szól objektív, értekező hangon. Az volt az elve, hogy csak úgy hathat a közvéleményre, ha az okosság javaslatait „emberszeretetbe mártott tollal” foglalja szavakba. (Fel. 134.) Szíve melegébe szeretné mártani tollát, csakhogy terjeszthesse az ismeretet. S amit első vezércikkében említ, hogy a komoly tárgyalás hangjába érzelmi elemet kell önteni, következetesen keresztül is viszi.

Ezért írja Széchenyi, hogy Kossuth az érzelem s nem az értelem köréből emeli roppant hatású szózatát. (Kelet népe 142.) Vagy másutt: Elvégre egyenesen megmondom, miben hibáz a Pesti Hirlap szerkesztője . . . a szívhez szól, ahelyett, hogy az észhez szólna (uo. 128.) S ez a magyarázata, hogy mikor pl. a nemesség adóviseléséről ír, elébb megható szavakkal Kölcsényt, a szónokot festi. Leírja, mint ragadta el az egész hallgatóságot prófétaszerű előadása. Így tér át a közteherviselésre, mely ügynek Kölcsény volt egyik leglelkesebb harcosa. A népnevelésről, illetve a selyemtenyészítés terjesztéséről írván, egyszerre csak a következőket mondja:

Milliók vannak hazánkban, kik egy rőf posztót élükön át nem vesznek; de talán egy sincs, akin valami kis selyem ne volna; a legszegényebb leány hajában is van egy selyemszalag, s tán még a nyomorult koldus rongyai közt is van selyemfércelés, avagy kalapján egy selyem szegély. (HC. 65.).

Érdekes az Iparműkiállítás érdekében írott vezércikke. Mennyi hangulat hullámszik benne. Valósággal elégikus hangon festi a magyar iparos nehéz helyzetét. Majd az óda hangján a hölgyekhez fordul s kéri őket a magyar ipar istápolásának nemes feladatára. Honunk hölgyei — ugymond — jusson eszetekbe a hatalom, melyet a gondviselés kezetekbe tőn, hogy jót tegyetek e szegény honnal! (H. C. 382.) Az Abszentizmus és pálinka c. cikkének első részében az idegenben élő mágnásokat ostorozza. Az erős, támadó hang lassanként alábbszáll s komor rezignációba megy át.

Költői nyelve mindig könnyedén alkalmazkodik tárgya természetéhez. Egyaránt művészi, akár örömet, akár bánatot, akár reményt, akár kétségbeesést kell kifejeznie.

Csak egy jelzőjében is mennyi elképzeltető erő s mennyi hangulat rejlik. Némelyik oly élénk, oly kifejező, hogy Homéroszéival is vetekedik. Pl.: *az idő balzsamos újjai* (L. R. 170.), *gondolatölő cenzura* (Besz. 25.), *tengerövezte föld* (F. R. 96.) Az *én kopott tollam*, írja 1879-ben, midőn a nagyhatású, híres manchesteri beszédeit átteszti magyarra.

Mennyi elégikus érzés egyetlen-egy jelzőben! Ez a hang jellemzi a hontalanságban egyre öregedő Kossuthnak minden írását. Fáj a szíve, egyre fáj, s sokat elpanaszolja, hogy: Még csak annyi hasznára sem lehetek a magyar hazának, hogy lelkem testi hüvelyének szétmállandó porai egy fűszálnak adjanak élet-táplálékot Magyarországon, mert messze távolban, idegen földbe vegyülendek. (F. R. 298. 1883-ból.) A váciaknak írott levelében többek közt így szól: Úgy érzem magam, amidőn e sorokat írom, mintha a vigasztalásnak egy fénysugára tört volna be hazafiúi bánatom éjjelébe. (F. R. 123. 1867-ből.)

De az igazi Kossuth, kit a magyar ismer s kit egykoron elragadtatással hallgatott, az erő s a szenvedelem izgató nyelvén beszélt. Nem utalok egész beszédeire, csak idézem ezeket a kiszakított sorokat:

Mi történhetnék velük (a Burgbeliekkel) egy negyed óra alatt, ha én a körültem tátongó puskaporos aknába az élő szó szikráját vetném bele, ott ahol az írott szó is lángot gyújtott, mely az abszolutizmus százados épületét elhamvasztotta. (L. R. 104.) Oly hatalmasnak hiszem én a népet, hogyha felkel és összetart, a ropogva összerogyó ég boltozatait is képes fenntartani erős karjaival (F. R. 69.)

Ezekben a szenvedelmet a hatásos képek is segítenek kifejezésre juttatni, de némelykor a legnagyobb páthosz a legegyszerűbb szavakban hullámszik. Előfordul, hogy szavai, kifejezései a legkeresetlenebbek, de keresetlenségükben olyan erő és határozottság van, mint a legszebben kidolgozott beszédében. Azt mondja egy 49-i szónoklatában, hogy: A halál, melyet itt előnkbe szabnak, bizonyos; de mely a harc végén ránk vár, nem bizonyos; mert van isten az égben, és a nemzetben erő, és ha élni akar, élni fog. (Besz. 450.)

A 48-ban írott s a néphez intézett kiáltványának végén egy irtóztató hatású átkot találunk. A stílus erejére nézve bátran összevethetjük a biblia ama helyével, mely Jeruzsálem utolsó veszedelmét és a világ végének jeleit adja elő. Az isten el fogja e népet átkozni, hogy a levegő méreggá váljék, mikor beszívja;

hogy kezei alatt a termő föld ne teremjen mást, mint hitvány kórót; hogy a forrásvíz bűzhödjék meg, midőn ajkához viszi. (L. R. 44.)

S a következő hely nem emlékeztet-é bennünket az ótestamentumnak, minden komorsága és zordonsága mellett is, fenéges nyelvére?

A magyarnak most csak két teendője van . . . Ha a magyar e kettőt nem teszi . . . az örökkévaló Isten azt fogja mondani: „Bánom, hogy teremtettem!” akkor a magyar oly istentől elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni élető erejét, melynek kezei alatt a televény buzaföld sivatag homokká fog változni, melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, ki hontalan bujdosandik a föld hátán, ki hiába kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz kenyerét, kit alamizsna helyett arcul csapand az idegen faj, mely őt saját hazájában vándor koldussá teendi, kit, mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember. (Közl. Hentaller, K. L. életrajza.)¹

Nagy mestere Kossuth a maró gúnynak is. Egy metaforájában, egy-egy beszédközben s hirtelen alkotott szóösszetételében mennyi gúny jut kifejezésre. Meglehet — mondja „manchesteri beszédében” —, hogy a tény pusztá véletlenség, de ha az, úgy meg kell vallani, hogy a részrehajlatlan Anglia véletlenségei bámulatatosan részrehajlók Ausztria iránt. (F. R. 98.) Feleletében ostorozza a mágnásokat, kiknek a magyar név s a magyar hon áldásainak *tejszíne* jutott s kik mégsem magyarok. (Fel. 235.)

Ha nem tudnók, hogy érzett Kossuth Ausztria ellen, ez a pár mondat is eléggé eligazítna bennünket:

És mégis azt az erős és hatalmas Ausztriát, mely másutt háborúban már sehol sem lévén, rendelkezésére álló minden erejét ellenünk fordíthatá, mi egyetlenegy hadjárat alatt az orosz cár zsámolyához sodortuk. (L. R. 162.) A magyar nemzet, melyet a diplomácia önállásra képtelen gyöngének kürtől, ezt a nagyhatalom Ausztriát ily körülmények közt egyetlenegy hadjáratlalt a porba, annál is lejjebb: a cár lábaihoz sodorta. (L. R. 163.) S nekem úgy látszik, mintha már leszakadni látnám a követ, mely eltöri vas- és cseréplábairól ama sokféle anyagból összeragasztott állóképét, melynek neve: Ausztria. (L. R. 174., célzás Dániel 2, 32—33. mondataira.) Az együvé tartozás kényszeringébe van beletömve az érdekegység vagy nemzeti asszimiláció minden képzeletét kizáró ama zagyva gyuradék, melyet Ausztriának neveznek. (L. R. 158.)

Már az eddigi példákból is kitünhetett, hogy milyen művészettel tudja Kossuth egy-egy eleven s megkapó képpel stílusát

¹ Csak az a nagy kár, hogy a népre vonatkozó *mely* relativum helyett, egyszerre ki névmást használ.

hatásosabbá tenni. Gazdag képzelőtehetségével a fogalmaknak legelrejtettebb hasonlóságára s összefüggésére is rábukkan. Nézzünk egy pár metaforáját. Az egyik mennyire elősegíti az elégi-kus érzés felkeltését s a másik már maga is kész szatira, csupa merő gúny.

. . . ha Magyarország szabad és független volna . . . Lengyelország felosztásának gyászjele sohasem borult volna Európára. (L. R. 150.) Itt van még az önkormányzatnak egy kis serteszakállja [Figaró], borotvált le. (L. R. 415.) De én egy más kútfőről is tudok, még pedig olyanról, amely a deficitek patakjának tulajdonképeni forrása. (L. R. 410.)

Hasonlatai, mint az idézett példák mutatják, elevenek, találóak s újak. Csaknem valamennyiben szokatlan s meglepő fordulatot látunk. Példák :

Nem tartom tanácsosnak némely gondolatról sokat szólani, de kérem a házat, vegye figyelembe, hogy gyakran a napvilág sugarai közül egyetlen egy sugár adja meg a dolognak világosságát, mely azon bizonyos pontra hull, mely pontot ismerni kell. (Besz. 238.) Különb en is gondolom, hogy valamint én az archaeologiai tudományt különösen kevesebbre becsülöm, mint a kémiát, úgy azt gondolom, a nemzet sorsa jobban áll, ha figyelmét előre, nem hátra fordítja. (Besz. 237.) Ezen emlékezet a nemes grófbán már sokkal a Pesti Hírlap keletkezése előtt támadt: annak hát e szegény üldözött hírlap ép úgy nem oka, mint a mai nap a tegnapiak. (Fel. 223.) Nemzet nemzettel, testvér testvérral áll szemben és ismételtetik Európának ama borzasztó korszaka, melyben önök szívük vérért ontották, mint a vizet, és hazájukat 800 millió font sterling adósággal terhelték anélkül, hogy csak annyi hasznot is hajtottak volna akár önnönmaguknak, akár az emberiségnek, ami a mérlegben egy szalmaszál súlyával felér. (F. R. 109.) Veszprém táján gyűljön össze az egész magyar nép, mint összegyűlendő itéletnapján a felámadott emberiség, s rajta az ellenségre ! (Jóslat 1848; közli Hent. i. m. 168.)

Kossuthnak képei közt számtalan széles kivitelű, úgyszólván eposzi kép van. Gazdag képzelete ritkán elégszik meg egyetlen metaforával. Szereti a trópuszt tovaűzni, úgy hogy gyakran egész képsorban gyönyörködhetünk.

Egy napon a magyar nemesség, mint a mesebeli Phoenix, maga gyujtotta meg halálmáglyáját, s a következő napon feltámadt hamvaiból, nem többé mint osztály, hanem mint nagy szabad nemzet. (L. R. 82.) A parlament igen is hivatva van csúcsát képezni az alkotmányosság piramisának. De egy-maga egyedül nem piramis: fedele, tetője a szabadság épületének, de maga egyedül még nem szabadságépület. (F. R. 271.) Mert arról győznek meg [a megemlékezések], hogy ha a mult nagy idők törekvéseinek zöldelni kezdett vetését az önbizalomvesztés egy gyöngye percének égető szele leperzselté is, de a vetés gyökerei épségben maradtak a nemzet szívében elpusztíthatlanul, kiirthatatlanul. (L. R. 399.) De a józan ész oly hangfógó, melyhez a helyzet logikájának telefonja a titkos diplomácia suttogásait is elviszi. (F. R. 324.)

A képfolytatás s a képsor mellett azzal az epikai trópusal is gyakran találkozunk, melynek első jellemző tulajdonsága a széles kivétel, a terjedelmes egybevetés: t. i. az allegoriával. Olvassuk el Angol fölolvassásaiból az emlékezet allegoriáját. Találhatunk-e hatásosabbat a legklasszikusabb költőnél is?!

A legyilkoltak csontjai elporlanak, a könnyek árja kiapad, az özvegyek és árvák gyászruhái elrongyollanak; de az emlékezet megmarad. Odaül az asztalhoz megkeseríteni az árvák morzsafalatját, ürmöt vegyíteni a szomjúhozónak poharába, ott reszket az árnyképben, melyet a házi tűzhely játszi lángja a padlóra vet, belevegyül a szenderegőnek kínos álmaiba; haza jár kísértetiesen a nemzet nagy temetőjéből, mint a lelkiismeret marcangolása a bűn lakába; még a szél sivatásából is kihallik a hang: „surgat ex ossibus ultor!” (L. R. 170.)

Vagy lássuk az Ausztriáról festett allegóriát! Gyönyörködhetünk a költői elképzeltető erőben, az eleven rajzban s a találó szatírában.

Ausztria, mely csak úr, befogja a nemzeteket igás lovakként saját családi szekérébe s azt gondolja: majd húznak inuk szakadtáig mind egy irányban. Aztán az egyik jobbra, a másik balra, a harmadik meg éppen hátra húz, az egyik ágaskodik, a másik kirug, a harmadik elszakítja az istrángot s a családi szekér a kátyuba ragad, ha — fel nem fordul (L. R. 167.)

A harmadik allegóriájában mennyi szenvedély hullámszik. Amily elégiai érzelmű volt az első, szatirikus a második, ép oly ódai szárnyalású ez, a harmadik:

300 esztendő nyomás által elszenderítve azt vélték, hogy az oroszlán meghalt. Az oroszlán csak aludt, a vész felébreszté és a hosszas alvás nem csak hogy meg nem gyengíté erejét, hanem pihenten áll és készen megvívni a poklokkal is, ha kell. (Besz. 387.)

Ennyi példa bizonyára megmutatta, hogy milyen művésziek a Kossuth képei. Ha megfigyeljük őket, még több sajátosságukat is észre vehetjük. Első sorban is feltűnhetett, hogy nagyrészt teljesen új s meglepő, de amellet természetes átvitelei vannak. Pl. ez a metafora valamennyi újszerűen hangzik:

Oly időket élünk, midőn amazokat [a szerződéseket] megrágja a hatalomvágy molya. (L. R. 171.) Nem lesz mindig orosz mankó Ausztria hónalja alatt! (L. R. 160.) A megyéknek nem szabad sarlójukat bevágni az országgyűlés aratásába. (HC. 237.) De nem engedem gondolataim barna verebeit e rengeteg mezőre kikószálni. (L. R. 409.)

Ujszerűsége mellett valamennyi képe oly eleven, hogy érzelmi dolgot láthatóvá tud tenni; a szellemi munkák csaknem szemünk láttára mennek végbe.

Én tiszteletteljesen tárom ki karjaimat s kérem [Széchenyi Istvánt]: szenvedjen meg a nemzeti nagyság építésénél homokhordó napszámosi közt. (Fel. 12. l.) A törvény kényszerítő pálcája nem üthetett körmeikre. (Fel. 203.) Ha majd . . . mihamarabb visszatérendek a szerény és szegény magánéletnek csendébe s érezni fogom . . . a törvények oltalmát — azon meggyőződést nyújtja nyugalomunk párnájául, hogy nem rontottuk el a nemzet ügyét. (Besz. 502.) Nem kell felejtetni, hogy a német szövetség abroncsa még gömbölyítve nincs, s még minden esetre terjedelmi jövődjöje van. (H. C. 247.)

Képeinek ez a szemléltető sajátsága, valósággal drámaivá teszi a beszédet s a hatást is nagyban erősíti.

Mi ereje volna annak a kijelentésnek pl.: hogy Perczel Miklós hadvezéri kiküldetése szerencsés választás volt? De mennyire kiérzik szereplésének fontossága, mikor Kossuth emígyen ad számot Perczel hivatottságáról, sikeres működéséről: Azt kell mondani, mikép az ő . . . kiküldetése egyike volt azon szerencsés huzásoknak a sors urnájából, melyek körül a nemzet szabadságának megszerzése s biztosítása forog. (Besz. 490.)

Turinban elmondott legutolsó beszédében hatásos lett volna-e valami olyan kijelentés, hogy Magyarország szekere kátyuban vesztegel? Mily mozgalmas képét festi Kossuth ennek az állapotnak: Minő irtózatosat kellett Magyarország történelmi szeke-
rének zökkenni, hogy ilyesmi megtörténhessék. (L. R. 400.)

A szemléltetést igen sokszor felhasználja szónoki céljának elősegítésére. Így 1849. ápr. 14-iki beszédében gyűlöletes színben akarja feltüntetni a horvát lázadás szítását és pedig a következőképpen: Azon pártütőknek küldöttek fegyvert, küldöttek pénzt, küldöttek ausztriai tiszteket . . . miszerint . . . ők aztán a maguk császári seregükkel, *mint a gyenge báránnyra lecsapó sas*, egyszerre semmivé tehessék e nemzetet. (Besz. 495.)

Ugyanezen beszédében már kifejtette, hogy az országnak elvitathatatlan joga van a teljes szabadsághoz s mégis belé akarnak szólni Magyarország dolgaiba: [Némely hatalmasságok] akarnak rendelkezni a nemzetek fölött, *mint rendelkezik a majoros a nyáj felett, ide és amoda csapva, darabolva és szakítva szét országokat*, vagy kapcsolván össze elemeket, mintha a nemzetek semmik nem volnának, mint allodiumok (Besz. 499.)

A következő kép, mintegy Kossuthék eljárásának igazolását

kívánja elősegíteni : Ezen pártütő lázadást . . . felfelé terjedésében megállapítottuk, le a szélekre szorítottuk, megóván az országot az elborítástól addig, míg elég erőnk gyűlt össze, *mint a sas, redjok ütni* s a rabló csapatokat semmivé tenni. (Besz. 190.)

Kossuthban, a politikusban s stilisztában egyaránt, megnyilvánul az a törekvés, amely egyesíteni igyekszik a reformáló és konzerváló erőt. Nemcsak újít, hanem a régít is tiszteletben tartja. Egyfelől arra buzdít, hogy emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára, másfelől azonban igyekszik védelmére kelni minden oly tipikus magyar intézménynek, amilyen a megyei rendszer.

Stílusában is észrevehetjük ama törekvést, mely — a sok újság mellett — a régít, a meglevőt is fel akarja használni. Bármily sok az új trópusa, mégis előkerülnek a régiek is. Igaz, hogy még az átvételben is eredeti tud lenni. A legmegszokottabb képen is olyan alakítást tesz, hogy itt újra bámulhatjuk nagy nyelvművészetét. Reá is alkalmazhatjuk, amit Gyulai Vörösmartyról ír. T. i. a szokatlan úgy jelen meg [nála], mint szokott, s a szokott, mint szokatlan. (Vörösmarty életrajza V. kiad. 122.)

Nála is előfordulnak az ilyen használt képek, mint a szabadság napja, valaminek (pl. a vizálynak) elvetni a magvát, valami eszmének vagy tervnek hajótörést szenvedni, túlfeszíteni a húrt, valakit a mutatóujj körül forgatni, pálcát törni valami fölött stb. stb. De valamennyi milyen új szint kap Kossuth kezében. Egyiket kiszélesíti, másikat tovább folytatja, szóval nagy részére rányomja az eredetiség bélyegét. Ilyenek pld. :

Örvendjen Fönséged mivelünk, s ha látandja, miként e hon a szabadság napjának éltető sugárai alatt paradicsommá virúl : dobogjon fel Fönséged szíve magasan azon mennyei gondolatról, hogy Fönséged a honnak megváltója lett. (Besz. 160.) Minden alku új harc szükségének magvait vetette el. (F. R. 367.) Ellenkezőjét eszközölni a gróf annak, mit talán eszközölni vélt, ha úgy gondolá, hogy a Pesti Hirlap vagy egy szigorúbb könyvvizsgálat szirtein fog hajótörést szenvedni, vagy a nemzeti bizodalmatlanság örvényébe merülni. (Fel. 74.) Az eszme Anglia szirtjén szenvedett hajótörést. (L. R. 343.) De van ezen institucio eszméjében valami, ami fékül szolgálhat a hatalomnak, hogy ne merje túlfeszíteni az önkénnyé-fajulás hurját (F. R. 120). De ezen szláv gyűrű [mely hazánkat körülveszi] reánk csak azon esetre veszélyes, ha azt az orosz forgathatja mutatóujja körül. (L. R. 362.) Ók maguk [az osztrákok] rövidlátólag eltörnék saját szabadságuk felett a veszedelemnek, a szolgaságnak pálcáját. (Besz. 256.)

Nagyrészt ezekben is ismeretes képeket használ :

Adta volna isten, hogy a szíves megemlékezés kelyhének, melyet önök felém nyújtanak, fenekén ürmöm ne legyen. (L. R. 277.) Ez nagyon keserű ürömcsepp, az idők minden viszontagságait túlélt bizalom és ragaszkodás becses kelyhében, melyet önök felém nyújtanak (L. R. 277.) És e bosszus bizalmatlanság egy féreg volt, mely a jövőndő nyugalmanak gyökerén rágott. (Fel. 215.) Lelkem mélyéből köszönöm Komárom megye tisztelt közönségének, hogy a vállaimat nyomó 80 év terhét az ösöktől öröklött nagy eszmékhez ragaszkodásuknak nyilatkozatával megkönnyítette. (F. R. 310.) Nem kicsinylem én a társadalmi ébrékenység e jelenségét, hiszen magam is megizzadtam egykoron fáradhatlanul e tevékenység homokát. (F. R. 287.) Gyászolom az egykori bajtárs, kivel együtt izzadtuk meg a kötelesség homokát. (F. R. 137.)

Érdekes még Kossuthban, hogy bizonyos esetekben s bizonyos megegyező helyeken ugyanazon képeket használja. Nagy szeretettel írja pl. ezt a frázist: *a történelem kérlelhetetlen logikája*. (Kossuth Ferenc is gyakran alkalmazza.) Továbbá ez is igen gyakori: az idők logikája; így a következő példában: Amely nemzet institúciói önkényes fejleményében az idők logikájának ellene szegül, és azon működik, hogy galvanikus operációk által életet hazudtasson a csontvázzal, az ép úgy rázkódtatásokat idéz elő, mint mely halottnak szeretné tartani az éledezőt. (H. C. 185.) Gyakori a *világ színpada* metafora is; így Hirli. cikkei 55. lapján s ebben a mondatban: A természetben oly vetélytársak léptek a világ színpadára, kik óriási lépésekkel túlszárnyalni fenyegetőznek. (H. C. 64.)

Ilyen állandó képek: *az európai nemzet-család kerek asztala; a világkerék küllőibe vágni; a munkának hóna alá nyúlni* (jm. *unter die Arme greifen!*). Például:

E névvel, e típussal jelölt a világ bírása, a történelem Magyarországnak az európai nemzet-család kerek asztalánál helyet. (L. R. 65.) A magyar nemzetnek arra, hogy helyét a független nemzetek kerek asztalánál ne adja fel, erősebb címlevele is van, olyan, melyet sem moly meg nem ehet, sem a hitszegés szele el nem fújhat. E címvél az, hogy az idő, a teremtnének dajkája, a magyart állammá, nemzetté ringatta egy ezredéves történelem bölcsőjében. (L. R. 171.) [A francia nemzet] kitaró munkássága által visszacserezte magának már is a nemzetek kerek asztalánál a primatusi helyet. (L. R. 401.) [A török nép] tisztességes helyre vívhatandotta magát a szabad népek kerek asztalánál. (F. R. 210.) Soha sem ringattuk magunkat azon ábrándos képzeletben, hogy mi szerezhettük vissza nemzetünk számára a független nemzetek kerek asztalánál azon helyet, melyhez . . . kétségbevonhatlan joga van. (F. R. 194.)

Nincs erő, mely a világkerék küllőibe váglasson. (H. C. 3.) Idegen

földön idegen voltam, kit személyesen a császári városban alig ismert valaki, de még hangzott a hur a felvillanyozott bécsi nép szívében, melyet számára szabadságot követelő szavaim rezgésbe hoztak, s én, az igénytelen idegen, oly határtalan ragaszkodással láttam magamat körülvéve, mely a válságok perceiben a gyenge kéznek is hatalmat ad, hajtva vagy visszatartva, de belemarkolhatni a történelem kerekének küllőibe. (L. R. 104.)

De mikor aztán arra kerül a sor, hogy hát miként kell a munkának hóna alá nyulni . . . itt már megszűnik a matematikai formulák általánosítása. (L. R. 210.) Szükséges . . . volna arról is gondoskodni, hogy a szabadulni akaró jobbnak a status nyuljon segítve hóna alá. (Besz. 52.)

Az alkotmányt igen nagy kedvvel hasonlítja egy hatalmas boltozatú oszlopos köépülethez:

Az alkotmány évezredes boltjai alatt millió érdek nyugoszik. (H. C. 97.) A századokon át emelkedett országépület roppant boltjainak árnyékában. (Fel. 83.) A királyi városok immár jogtényileg egyikét teszik a négy oszlopnak, melyen az alkotmány boltozata nyugoszik. (H. C. 199.) És ez a szögletkö, mely a királyi városokat a magyar alkotmány jogépületébe, nemcsak írott malasztként, de valósággal is bekapcsolandja. (H. C. 217.) Szabad földbirtok alkotmányunk boltozatának mindenkor egyik sarkoszlopa volt. (H. C. 165.) Meg lesz határozva, kikből áll a városi polgárság összege, Werbőczynek ama civium unitása, melyet . . . őseink a magyar alkotmány boltozatának negyedik oszlopául fogadtak. (H. C. 214.) A polgárság teszi alkotmányunk boltozatának negyedik oszlopát. (H. C. 345.)

Kossuthnál a szónoki hatás fokozására nemcsak képeket, hanem alakzatokat is bőségesen találunk. Megvan különösen a fokozás s az ellentét.

Példa a fokozásra: Kinyilatkoztatom, hogy azon nemzet nem fog élni, mely nemzet elvül nem választja azt, hogy aki őt követ, ő azt mennyikövet. (Besz. 343.)

Az elliptikus mondat is mutatja, hogy ez a pár szó nagy izgalomban született. Azért okoz nagy hatást, mert azt hisszük az ismeretes körül és kenyérről szóló bibliai mondást fogjuk hallani. S így az erős fokozás váratlanul, meglepetésszerűen hangzik.

Az ellentétre a következő példákat hozom fel:

A tények sokszor világot vetnek a titkok éjjelebe (F. R. 98.) Osztrák szövetség foltja fenyegette Anglia fényes paizsát. (F. R. 111.) A rabszolgatartó biztonsága sanyargatás a rabszolgának, s nyugalom a tyrannusoknak, háborgatás a nemzeteknek. (L. R. 169.) Egykor párhuzamos utaink ellentétes szögbe fordultak. (F. R. 139.) Tengerhez magyar, melynek habhátán tizezer hajóhad nyomot nem hagyva hömpölyög tova, a míg e földnek vízenyős sarában nyomot hagy hátra minden gyáva nyúl. (F. R. 24.)

Felmerülhet az a kérdés, hogy Kossuthnak egész beszéde vagy minden írása telisded-tele van retorikai vagy stilisztikai

ékességekkel? Hisz ennyi dísz nehézzé tette volna a megértést, s kétséggé a szónoki hatást. Könnyű észrevenni, hogy Kossuth, beszédben s hírlapi cikkben egyaránt, a legnagyobb súlyt a bevezetésre és befejezésre veti.

Ezt — kivált beszédeiben — a retorika tanítása szerint az érzelem felgerjesztése, illetve megtartása érdekében kell tennie. Ez a két rész a legkidolgozottabb s ezt a két részt díszíti a legtöbb buzgalommal. Olykor azonban előfordul, hogy bevezetése s befejezése éppen az egyszerűséggel, az egyszerű hang határozottságával igyekszik céljának megfelelni. S az ilyen egyszerű szavakban is megvan az érzelemkeltő erő. Ilyen pl. 48. júl. 20-i beszéde. Az egész bevezetés és befejezés emígyen hangzik :

Halász Boldizsár egy kérdést intézett hozzám, arra felelnem kell. Mielőtt azonban ezt tenném, megjegyzem miként La Rochefoucault igen helyesen mondja, hogy a politikában nem az a legnagyobb hiba, ha az ember a célig nem megy, hanem ha a célon túl megy. (Besz. 223.) Méltóztassanak így vagy úgy tenni, az mindegy, de újólág emlékeztetem önöket fennebb idézett La Rochefoucault szavaira, hogy ne lőjjünk a célon túl, mert különben nem lesz semmi az egészből. (Besz. 225.)

Az u. n. *captatio benevolentiae* mindössze is Rochefoucaultnak a mondása.

Máskor egyetlen frázissal igyekszik a beszéd tárgyának fontosságát tulajdoníttatni. Az itt következő mondat 48. márc. 3-i beszédének bevezetéséből való :

Indítványomat csupán alkalmul kívánom használni, hogy a t. Rendeket felkérjem, miszerint a percek roppant felelősségének érzetében az országgyűlés politikáját azon magasságra méltassanak felelni, melyet az idő elénkbe szab. (Besz. 125.)

A részek visszacsatolásáról szóló beszéde a maga egészében a legmérsékeltebb hangúak közül való. A bevezetésnek ezen frázisa azonban, „a megszaggatott törvény felmutatott rongyai“ oly hatásos s már magában is oly kifejező, hogy a várakozást a lehető legjobban fel tudja kelteni. A befejezés azonban Kossuth szokása szerint már művésziesebb s két hatásos allegóriát tartalmaz :

A Részek t. RR., Erdélynek karjai, — ugymond — kinyújtják az anyahon kebele felé; vonjuk e karokat magunkhoz s az elszakadott testvér nem sokára édes hazánk testvéri keblére hajlik. Így igenis, így sikerülend legbiztosabban összevezérelnünk a nemzetfolyam megszakadott ágazatát, hogy minden cseppjeiben egyesülve, erőben, dicsőségben, meggyarapodva folytathassa útját a magyar szabadság biztos partjai közt az idők végeiglen. (Besz. 100.)

A CSÁNGÓK EREDETE NYELVJÁRÁSAIK ALAPJÁN.

— Második, befejező közlemény. —

1. A hétfalusi csángók.

(Folytatás.)

A látott tájszók s azok a szótani és mondattani sajátosságok, valamint a székelyekétől különböző nevek¹ szerintem arra utalnak, hogy a hétfalusi csángók nemcsak székely, hanem részben az erdélyi és magyarországi magyarságból kivált ú. n. vármegyei magyarok is. S mint ki fogom mutatni, főként ezek. A nagy időközön kívül, amióta egy részük a mai székelységből is települhetett és települt ki, főként ez az ú. n. vármegyei magyar eredetük az oka annak, hogy e csángók sem igen szeretik a „székél magyar“ testvért, sőt lenézik, mint ez is őket.

De vajjon épen honnan valók e csángók? Horger a háromszékmegyei keleti székelységből telepített ki őket, mint láttuk; épúgy, mint Csík középső részét s Halmágy és Zsombor lakóinak egy részét is. Hogy e megoszlás és kiválás rögtön történt-e a háromszéki székelység keleti részének letelepülése alkalmával; vagy csak később onnan hosszabb-rövidebb idő múlva és mintegy hatósági intézkedésre vagy pedig rendszertelenül, az egyes csapatok kénye-kedve szerint: erre a két kérdésre adandó feleletől tartózkodott Horger. (Erd. Muz. 1905. 79. l.) Én azonban megpróbálom ezt is s kénytelen vagyok ellenemondani a háromszékmegyei keleti síkságról való származtatásnak is.

Először is az onnan, illetőleg az Orbaiból² való származtatást nem tarthatnám valószínűtlennek csak a nyelvjárás kettőshangzói és rövid *i, u, ü* magánhangzói alapján (ott is, itt is: *sziép, züőd, füőd* e h. szép, zöld, föld és *buzá, kút, út* e h. búza, kút, út). Sőt amiről Horger nem szólt, a faji sajátosságok, az etnológia is megengedné ezt, mivel ezek a csángók is állítólag kissé kötekedő természetűek, mint a háromszéki hegyalatti orbai székelyek is. De nem engedi meg Horger föltevését, hogy erről a területről váltak volna ki a hétfalusi, halmágyi és zsombori csángók, sőt Csík középső része is: 1. a gazdaságtörténelmi alap, amely szerint Orbai sem valami termékeny

¹ Már t. i. amennyire ma még a székelység tájszavait, nyelvjárási sajátosságait és a neveket ismerjük.

² Mert ezzel a területtel esik össze Horgernek háromszékmegyei keleti síksága, amelyen *ié, uó, üő* hangzóval beszélnek, mint a NyK. 1906—1907. évfolyamaiban és az Akad. Értesítő 1907. évi jan. füzetében kimutattam.

terület (lakói a legújabb időig inkább a faizásból éltek) s nem igen hihetni, hogy először oda települtek volna annyian s aztán onnan váltak volna ki a lakók annyifelé. De ellene mond ennek 2. a történelem is, amely szerint Karácsonyi János Háromszéknek e részéről a vatikáni, pápai tizedek beszédéről szóló jelentések alapján kimutatta, hogy e szék területén, tehát azon a területen, amelyre Horger háromszékmegei keleti síksága első sorban értendő, 1332—37-ben még egy plébánia (lelkészség) sincs s így e terület (ma 18 falu határa) akkor még legalább is félig üresen állott. (A székelyek eredete és Erdélybe való települése 1905. akad. érték. 70. l. és mint magam is utánanéztam: Monumenta Vaticana Hung. Series I. Tomus I. 116. 126. 133. II.) A Feketeügy völgyében lakó székelyekről pedig, akikkel a balparton lennebb is azonosította Horger a hétfalusi csángókat (bár helytelenül, vö. Akad. értes. 1907. jan. cikkemet), az egész Árpádkorban semmi emlékezet nincs (vö. Karácsonyit uo. 71. l.). Különben Pauler Gyula is A magyar nemzet története 1301-ig c. művében 2:382. l. a Barcaságtól északra csak Sepsit¹ és Kézdit említi V. István idejében, mint a székelyek lejtőit, s Orbait nem. Ez a rész t. i. mint a Feketeügyön túl levő s a besenyők és kúnok beütéseinek kitett és silányabb terület, akkor még nem igen lehetett megszállva. Így a hétfalusi csángók sem onnan települhettek ki, mivel őket már a tatárjárás előtt, a német lovagrend kiköltözése, 1225. után, sőt tán már részben előbb, 1211. után (vö. Vilmos erdélyi püspök már említett 1213-iki oklevelét, Zimmerman—Werner Urkundenbuch 1:16), és főként már IV. Béla alatt, a tatárjárás után letelepíthették a töröcsvári vár védelmére.

Ennélfogva az orbai székelységnek is egy korábbi megszállására kell szerintem gondolnunk s ott keresni tán e két egyező nyelvjárású terület, sőt Halmágy, Zsombor és Csík középső részének is egykori együttes vidékét. S ebben segítségünkre jön a történelmi analógia és a magyar település és települések nyugat-keleti iránya is. (Vö. ez utóbbira Réthy László: A székelyek és a magyar honfoglalás c. cikkét is, Ethnographia I. évf. 24. l.) Ha t. i. a sepsi székelyek a mai Szász-Sebes² vidékéről települhettek bennebb, keletre, helyet adva a nyomukba

¹ Hibásan Szepsi alakban Sepsit helyett.

² Egykor csak Sebus, Sebes, Sëbzs stb. vö. Zimmermann—Werner, Urkundenbuch 1: 600 lap.

települő szászoknak, kiknek a nevéből nevezhették el aztán Sebest Szászsebesnek,¹ s ha a kézdi székelyek ilyenformán szintén a mai Szász-Kézd vidékéről települhettek be szintén korábban, a Kézd nevű patak környékéről:² akkor szerintem az orbai székelyek korábbi megtelepülését is a *brassai*: *Brassó*, *orbai*: *Orbó* analógiájával a mai szebenmegyei Szász-Orbó vidékére kell tennünk, amely egykor csak Orbó volt. Erre nézve összevethetni a nagyváradi káptalannak 1330-iki egyezséglevelét is, amelyben *Sebes* (ma Szász-Sebes, Müllenbach) mellett többek közt *Orbow* (ma Szász-Orbó, Urwegen) is említetik,³ és a Monumenta Vaticana 2. köt. 1. sorozatának indexét is, melyben *Orbou pagus in comitatu Sebeniensi* idéztetik. Innen mehettek ki az orbai székelyek is keletre, és ezt szerintem nyelvjárásilag az is bizonyítja, hogy pl. a mai Orbaiban van Petőfalva nevű község is, amely nevének alakjával (*Pétör) ő-ző területre vagy annak közelébe (az udvarhelymegyei két Homoród vidéke s annak közelében az egykori Királyföld, ahol magyarok és székelyek is laktak Marcali A magyar történet kútfoi szerint) utal s íme a Zimmermann—Werner-féle Urkundenbuch 1:592. l. említ *Pethew*, *Pethew*, *Peteu* (olv. Pető) nevű nemest Gáldról, az egykori Királyföldről 1332-ből, valamint Thomas szebeni comest is (1:388), akivel meg a szintén Orbai területén levő Tamásfalva vethető össze.⁴ Innen, ebből az irányból mehettek keletre az egykori Királyföldről, a mai Szeben és Nagy-Küküllő megye területéről, az erdélyi magyarságnak és a székelységnek mintegy a mesgyéjéről, az Olt folyó és a két Homoród vidékén, a törcsvári vár védelmére a mai Hétfalu területére a hétfalusi csángók. És bizonyára onnan, arról a vidékről húzódtak keletre az udvarhelymegyei zsombori csángók és a Csík középső részén lakó székelyek is, Csíkszereda körül, valamint az orbai székelység is a mai Háromszékmegye legkeletibb részére, az egykori Kovászna vidékére. Erre nézve érdekes és bizonyító erejű lehet különben szerintem az is, hogy ugyancsak a pápai jelentések szerint

¹ Vö. erre különben Karácsonyi id. értekezését is 70. l. és Pesty Frigyes: Magyarország helynevei 1:300 l.

² Vö. ezekre is Zimmermann—Werner, Urkundenbuch 1:559 s 2. köt. is és Karácsonyi J. id. értek. 69. l.

³ L. Hunfalvy: Oláhok története 1:399. l.

⁴ Mert talán nem kell mindenütt szentek neveire gondolnunk e községeknél is. Akkor is a Pető, sőt a kiejtésben: Pietűőfalva nyelvjárási alak igazolja az egykori területre vonatkozó fennebbi föltevésemet. De csak Petőfalva s nem Szentpéter. Aztán vö. a Tikosi (= Tyukosi) hétfalusi csángó nevet és Szásztukost Halmágy közelében.

1332—37-ben a Csíkszereda körüli községek sincsenek még említve, pedig az alcsíkiak és felcsíkiak fel vannak sorolva; és a Hétfalu sem szerepel e jelentésekben ekkor még, holott pl. Háromszék alsó és felső része, a sepsi és kézdi községek nagy része már fel van említve. (Vö. Monumenta Vaticana Hung. Series I. Tomus 1: 116. 126. 133. id. l.)

Azok az első hétfalusi települők aztán természetesen később szaporodtak és újakkal is bővültek más vidékekről. Így pl. a hozzájuk közel eső sepsi székelységből, s bizonyára az orbaiból és a csikiből is. De az első település irányának csak az felelhet meg a fennebbiek szerint, hogy nem települtek először Orbaiba s onnan vissza délnyugatra és nyugatra, tehát Halmágyba is; hanem a halmágyiak is a Királyföldön voltak eredetileg is és a Királyföld vidékéről húzódtak keletfelé a hétfalusi csángók, mint a magyarság és a székelység településének addigi iránya is mutatja.

Ilyenformán mint az egykori halmágyi vár¹ gyepűinek őrizői a halmágyiak, akként kerülnek azok közeléből, a Királyföldről, ebből is a későbbi Felsőfehérvármegye területéről a töröcsvári vár védelmére a hétfalusi csángók, mint *iobagiones castris Therch*, és nyelvjárásuk is alapjában megegyezik a halmágyiak nyelvjárásával, amit csodálom hogy Horger nem vett észre már először (vö. Ny. K. 31: 422—23.), bár emitt is kutatótt, a halmágyi nyelvjárásról is vaskos értekezést írt. Így az *ie*, *uo*, *üö* kettőshangzókon kívül bizonyos tájszavak is egyeznek a két nyelvjárásban, mint pl. *tikmony* = tojás, *s'árszik* = fáj stb. (vö. MTsz. adatait.) Aztán „szokásban és viseletben is nagy a hasonlóság a hétfalusiak és halmágyiak közt, ami közös származásra mutat“, írja Csomor István halmágyi evangélikus lelkész is saját tapasztalata alapján.

Az így megtelepült egykori királyföldi magyarokhoz s részben székelyekhez, mint hétfalusi csángókhoz a Székelyföldről is települtek aztán. Csak megemlítem a történetből, hogy Bácsfalu és Szentmihályfalva (ma Csernátfalva), Türkös és Hosszufalu (Apácával együtt), mint felsőfehérvármegyei községek, fele részben bölöni Forró Péter fia, Simonnak és fiának, más részben szentgyörgyi (sepsiszéki) Forró Mihály fiának és testvéreinek, szóval ez egykori tekintélyes háromszéki családoknak adattak

¹ Almage, Almagia, castrum 1211. és 1222-ből már, vö. Zimmermann—Werner, Urkundenbuch 1: 546. l.

már a 14. században (vö. Székely oklevt. 1:185. Mátyás királytól is megerősítve) s így természetesen így is kerültek oda sepsi székelyek is, mint jobbágyok. Zajzon hétfalusi községnek neve pedig elő is jön a sepsi székelységben (uzoni Zayzonok) és e község is volt a háportoni Forrók birtokában 1531-ben. (Szék. oklevt. 2:23.) Későbbi időben épűgy történhetett Sepsiből is település, mint napjainkban is történik általában Háromszékről és Csikból és viszont.

S hogy a települőket egykor részben a székelységhez számították, mutatja az is, hogy a brassómegyei csángók is a székely ispán fennhatósága alatt voltak. Természetesen nem igazi székelységgént és nem igazi székely területen; ezt mutatja az is, hogy eladományozható vármegyei terület volt a Hétfalu, a királyi várjavakhoz tartozott, lakói valamivel előkelőbb, fegyveres várjobbágyok voltak, kiket II. Ulászló 1498-ban Brassó fennhatósága alá bocsátott; s ezzel és II. Rákóczi Györgynek eladományozásával csaknem egészen jobbágyi sorba kerültek az említett várossal szemben.

Hogy a hétfalusi, s illetőleg a brassómegyei kilencfalusi csángóság (Apácát és Krizbát is beleértve, Barcaufalut nem számítva) pl. 1514-ben is csak 249 polgárból áll, mint a törcsvári várhoz tartozó lakókból, mutatja a Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Brassó városától kiadott munka is, 2:3—9. 1. Ugyanott olvasható az is, hogy mikor kevéssel azelőtt Törcsvár Brassó kezére került, csak 156 volt az összes polgárok száma. Ez is mutatja egykori számuk csekély voltát, hogy milyen lehetett akkor egy település, s hogy nagyjában ugyanazokból a családokból állt Hétfalu, mint ma (vö. azokban a kimutatásokban felsorolt neveket.). Azok is nemcsak mai székely, de magyarországi magyar nevek is, pl. Konkol-Kwnkwl István Tatrongon, Barla Lucas Pürkerecen, Zalkai-Szalkai Máté Csernátfaluban stb. És a székelyek közt nemcsak háromszékiek és csíkiak, de udvarhelyszékiek is vannak, pl. Ruday, Demien-Dimény stb.

Végül még csak azt, hogy az egykori orbóiak, s így a hétfalusi csángók mint a halmágyiak és a Csik középső részén lakók s az orbai székelyek is a dunántúli nyugati magyarsággal függhetnek össze valaha valahogyan, amit az egyező *ie*, *ó*, *ö* kettőshangzókon és a *hoaz*, *Koacz* (= Kovács, az 1514-iki összeírásban) ejtéseken, egyező tájzavakon, mint pl. a *tikmony* (= tojás) stb. meg a *Konkol* stb. neveken kívül —

amiket alkalmilag bővebben is bizonyítani fogok — a regös ének is valószínűvé tenne; ha ugyan annak egyik változata csakugyan megvolt Hétfaluban is (vö. Király Pál: Regesek mondokája, Ethn. 2:237; Sebestyén Gy. Regös énekek 328 l. és Vikár Béla: A regös ének, Nyr. 1907. és különnyom. NyF. 39:22. 25. l.). Hogy ez az összefüggés és idetelepülés hogyan, minő úton és esetleg minő korábbi útirányban történhetett, arról alkalmilag majd többet is írhatok éppen a nyelvjárások összevetése alapján. Addig itt csak annyit jelzek,¹ hogy főként a göcseji és az ettől föl-felé eső felsődnántúli nyelvjárással egyezik e terület és aztán a Mátra alján és az északkeleti nyelvjárás területén délkeletre Erdélybe vonuló útirányt mutatja, a Szamos mentén, le egészen a Maros, N.-Küküllő és Olt mellett az Árpádkori délkeleti gyepükig² s a mai Hétfaluig,

E gyepük védői közé tartoztak a hétfalusi csángók is részben több vidékről összeverődve, amit nyelvjárásuk némi *kevertsége* is bizonyít. Hogy e kevertség ú. n. *szórványos település* eredménye lesz, mutatják az efféle egymás mellett hallható alakok: mint *fazik* és *ösveny*, egyik *i*-vel, másik *e*-vel, ami nem igen lehet csak véletlen továbbfejlődés eredménye a nyelvjárásban, hanem a különböző településekben leli magyarázatát. Vö. az idézett *metéltes* és *laska* párhuzamos kifejezéseket is.

Végül arra az állítólagos *kún* és *bessenyő* eredetre nézve is annyit, hogy nem volna lehetetlen, hogy mint egykori betörő fajokból azokból is vegyülhettek hozzájuk, mert néprajzilag is nemcsak két, hanem 3—4 fajt is láthatni a hétfalusi csángók közt. Azonban erre vonatkozólag a kún nevek nem nyújtanak semmi útbaigazítást és rokonságot (vö. Gyárfás István: A jász-kúnok nyelve és nemzetisége, Akad. Értek.) s ha lett volna is ilyen faj, az is fölszívódott, épúgy, mint pl. az a néhány szász, aki közéjük került.

2. A brassómegyei többi csángók.

A barcasági többi, három, megyebeli magyar község, *Apáca*, *Krizba* és *Barcaufalu* lakóit, mint láttuk, Horger kizárja a csángó telepek közül, mivel — mint mondja — Brassóban újabban ugyan

¹ Vö. az 1. cikkben látott egyezéseket is.

² Vö. ide Szabó K., Székely oklevt. 1:3. és Marczali, A magy. nemz. mill. tört. 2:415 l.

kezdik szintén csángóknak mondogatni, de bizonyára csak azért, mert több, mint negyedfél évszáz óta Brassó városának közös fennhatósága alatt élvén, jó és balsorsban osztályosai voltak a hétfalusi csángóknak. Régibb korok írói és iratai, tudtával, sohasem mondják őket csángóknak. S minthogy nyelvjárásuk sem egyezik a hétfalusi csángókéval: szerinte kétségtelen, hogy e községekben nincs semmi keresni való, amikor csángó telepek után kutatunk. (Erd. Muz. 1905. 70. 1.)

Igen ám, de úgy látszik, Horger minden ú. n. csángótelepet a hétfalusi csángók nyelvjárása s illetőleg az *ié*, *uó*, *üő* kettőshangzós kiejtés alá akar hozni és amelyik nyelvjárása nem talál ide, azt kizárja a körből. Pedig ezeket is ma csángóknak nevezik nemcsak Brassóban, de a környező székelységben is s pl. nemcsak Orbán Balázs említi e néven ezeket is (Székelyf. leírása VI.), hanem Nagy Géza is (id. m. 191. l.), aki pedig több évig élt a 80-as években Sepsiszentgyörgyön, mint muzeumőr, és úgy látszik szintén e néven hallotta. Én is úgy ismerem ezeket is. Különböztetésük is szintén idegen, mint a hétfalusiaké; csakhogy inkább szászos, kivált a fiatal nőké és idősebb férfiaké. Az építkezés is szászos. Legnagyobb részt szőke vagy barna férfiak és nők, kivált Apácán; — és ezek már jobbára Székelyföldről kitelepített vagy önkéntesen is átment lakók.

Már Kállay szerint a véghelyek, kivált Töröcsvár őrizetére telepítették oda, mint a hétfalusiak, s a székelyek ispánja igazgatta sokáig, mint *Comes Siculorum Brassoviensium*; így a 14. században pl. András, Miklós, majd Lewkus ispánok (vö. A nemes székely nemzet eredete 10. és 160—162. l.). A töröcsvári várat eredetileg a német lovagrend építtette 1211—1225 közt a többi barcasági várral együtt, Nagy Lajos aztán újra építtette 1377 körül (vö. Hunfalvy, Oláhok tört. 2:9. l.), s eszerint már a 13.—14. századba eshetik e lakók első kitelepülése. (Vö. Horgernek A barcasági magyar községek története c. füzetkájával, Brassó, 1903. 10. l., hol a mikorra nézve nem adhat választ.) A három község közül Apáca és Krizba a régibb s csak ezek tartoztak a töröcsvári várhoz, mint Hétfalu, s tán a Barcaufalu helyén eredetileg létezett Komlós község, amelynek helye ma is megvan Barcaufalu határában. Amazok lakói mint várnépek kerülhettek később II. Ulászló idejében 1498-ban a töröcsvári várral és Hétfalual együtt Brassó város fönnhatósága alá. De eredetileg vára is volt mindkettőnek, Apácának is, Krizbának is;

ez utóbbi nevét és eredetét egyenesen a Kreutz-ritterektől (német lovagrend) is származtatják (13. század). S hogy Apáca is a töröcsvári uradalomhoz tartozott Hétfaluval együtt, mutatja Mátyás királynak egy 1460-iki adománylevele is, melyben a Fehérvármegyében, Barcza kerületben fekvő hét falu közül négyet: Bácsfalut, Csernátfalut, Türköst és Hosszufalut, valamint Apácát a bölöni és szentgyörgyi Forró családoknak adományozta új adománylevéllel, mint régi birtokosoknak, a királyi jogokkal együtt. (Szék. Oklvt. 1: 185—186 és vö. Nagy Géza id. m. 194. l. jegyz. is; vö. Szék. oklvt. 2: 23 l. és 1531-ből.) Ezt azért említem föl, mert némileg tán ez is világot vet arra, hogy miért erdővidéki és részben épen bölönvidéki e községek nyelvjárása (míg a hétfalusiaké részben alsósepsi!). — De Barcaufalu is régi, már 1340-ben filiája volt és szentágotai (Nagyküllőmegye) Sándor Péter ajándékozta már Mátyás király korában Brassó városának. Azóta e város volt a földesura, mint 1498 óta Hétfalunak, Apácának és Krizbának is. Innen és a még korábbi töröcsvári katonáskodás, folytonos érintkezés és az evangélikus egyházi együvértartozás következtében tapasztalható hétfalusi hatás is e községek nyelvén egyes, esetleg is történt településen kívül.

E községek nyelve, mint már Horger helyesen jegyezte meg (A barcasági magyar községek története c. kis füzetében is 6. l.), magánhangzó-rendszerében teljesen különbözik a hétfalusiakétól és tökéletesen egyezik az erdővidéki székely nyelvjárásával s így a lakosság erdővidéki székely származású. Igen, még pedig saját megfigyelésem szerint kétféle erdővidéki tájszólás keveréke nyelvjárásuk: 1. a homoródvidéki *ö-ző* nyelvjárás, kissé odább Barót felé, ahová ma is járnak vásárra, és 2. az *é, ó, ő* kettőshangzós Bölön-, Nagyajta-vidéki vagyis miklósvárszéki tájszólás, mindjárt Apáca közvetlen közeléből. Az *ö-zés* már Barcaufalunál kezdődik s nem hiába számítja Horger e területet az *ö-ző* székelységhez (M. Nyelv. 1: 448), csak hogy ez itt még keverék nyelvjárás az *é, ó, ő*, diftongusos kiejtéssel. Ehhez járul 3. aztán egy pár hétfalusi csángó elem is a ragozásban és képzésben, tájszavakban, mondat szerkezetben stb. mint pl. *megegyűk*, *kerejse föl*, *hojz*, régebben *ajszu*, *tisztító*, *valóságval*; *ipam* és *napam* és még B.-Ujfaluban az *öregeknél egy fajka* (falka) = sok, pl. egy fajka széna vaj szalma; *bennik-bennik* = egynémelyik; *ritta* = rajta, ahogy tanultunk e. h. tanultuk (alanyi ragozás tárgyias helyett); *mdskopó* v. *mápo*

(= másik apó) = nagyapó, *karospad* = karosszék, *paraszt* = bolond, *mögparasztult* = megbolondult, stb.

De hogy a hagyomány szerint is székely eredetűek s Erdővidékről jöttek, mutatják a család-, keresz- és helynevek is. Nevezetesen pl.

Barcaufjaluban : Benedek, Székely, Pál, Antal, Simon, Király, Nagy, Lukács, Sipos, Jámbor, Balog, Sánta, Orsi, Tamás, Dani, László, Lőrincz, Miska, Rozsnyai és Szécskő nevek ; Están, Mihály, Márta, Kati keresztnévek ; Pázsint, Fiatalos, Nyires, Hőszögy (Hosszuvögy), Tatárpatak stb. helynevek. (Amazokra vö. Kriza Vadrózsáit 384—881.). — *Krizbán* : Sándorok (Küküllő vidékéről), Dezsők, Ilyések, Benedek, Sala (Erdővidékről), Veresek, Domokosok, Lászlók, Deákok, Szőcsök, Péterek, Mó(l)nárok, Istókok, Csiki, Martonok (vö. Martonfalva, Medgyestől délre, Nagykük. m. Torja), Fazakasok, Máték, Dombiak, Seresek, Imrék, Ábrahámok, Demetek ; Borcsák, Pajorok (Hétf. csángók), Könce (vö. Könceiek, Háromszék, Torja) Varga, Szász, Simon, Ferenc, Lőrinc, Mózes, Székely, Nagy, Jakab, Kovács, Kalamár, Giró, Rab (csángók), Kóbori (Kóbor nagyközség Nagy-Küküllőben, Olt vidékén) nevek ; *Józsai, Márta, Juci, Rebus, Ágni, Máriska* személynévek ; Szödörjes, Bagjos, Hazugbérc, Szász György pataka, Vízköze, Ujmalom mezeje, Kerek högy ája, Nyírbe, Horgasok, Küsföd, Cserére menők, Orbán árka, Kristóf árka, Brassai utnál ; Várpataka, Nagy vögy, Csigán, Könce töve, Bójjás (= Bozzás), Tólvajkút stb. határ-, illetve erdőnevek. — *Apácán* : Bölöniek (csaknem fele a községnek és ezek többfélék), Cserék, Gáspárok, Vargák, Oláhok, Bölöni Kelemenek, Simonok, Orbánok, Pálok, Kispálok, Szabók, Martonok, Szentpáliak (Homoród-Szentpál Udvh. m.), Baconiak (Baróton felül hszki község), Bereckiek, Jakabok, Péterek, Bírók, Lengyelek, Soósok, Lázárok, Lászlók, Szilágyiak, Barthák, Imrék, Veresek, Mátisok, Szebeniek, Deákok, Barti, Darkó, Lukács, Székely és Giró (hétf. csángó) nevűek. Jaózsai, István, Estók, Pisti, Palkó, Miháj, Mártikó (Márta), Katika, Anika és Margit keresztnévek. — Vár, Bölönszeg, Fődes palló, Simon szege, Kendőrástató, Pap mezeje, Küsszög, Bozsony pataka (nem Pozsony pataka-e eredet.?) Uzon tava, Határ patak farcsoka, Oláhok főggye, Csere, Küslöget (= liget), Hosszu kertye, Kerteklábja, Tanórkapu stb. székely helynevek, határ- és erdőrészek.

II. Háromszéki csángók.

A már említett Keresztvár-Bodola, valamint Hidvég-Árapatak-Erdősd háromszéki községek lakói is tiltakoznak a csángó név ellen s azt csak a hétfalusiakra akarják értetni; de ők is csángók. Viseletük is olyanforma, mint a hétfalusiaké: oláhos s Hidvég vidékén részben szászos is; az idősebbek még kilógó inget viselnek, tűszövel, azaz derékszíjjal átkötve s condraposztó nadrágot, „harisnyát” és zeke-kabátot, stb. Orbán Balázs is

csángó-magyaroknak említi és írja le őket (Székelyföld leírása VI. k.) s Nagy Géza is megemlíti e nevet Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakóhelyéhez c. munkájában (Sepsiszentgyörgy 1883. 191. l.). E két csoport község lakói is jobbára kitelepült székelyek, kik az egykori Felsőfehér „vármegyéhez” tartoztak, mint a hétfalusiak és a brassómegyei többi magyar községek is régebben. (Vö. Laukó Albert, erzsébetvárosi m. kir. áll. főgimn. 1903—4. évi értesítője 8. l.)

1. *Keresztvir* (Nyén) és *Bodola* csángó községek a mai Háromszék-megye délkeleti részében, úgy látszik, a ma már eloláhosodott *Márkossal* együtt a várjavak eladományozásakor, a német lovagrend kiűzése (1225) után a háromszékmegyei angyalosi Forró és Gidófalvi családok, meg főként az uzoni Béli család birtokába kerültek (Nagy Géza id. m. 193. l.) s lakóik ezek jobbágysai voltak, akik többnyire Háromszékről kerültek ki, mint a vezetéknevek is, meg a nyelvjárás is mutatják.

Vö. ugyanis Nyénben: a Györbíró, Sós, Bálint, Gábor, Jakab, Márton, Benedek, Török, Bene, Simon, Keresztes, Gál, Kocsis, Bong, Geci, Lukács, Szakács, Veres, Váncsa stb. Háromszéken ma is feltalálható családneveket; a Bori, Ráki, Débora, Márisné, Rákisné stb. ma is hallható keresztnéveket; a Lókert, Hosszu réj (rév), Fenyős, Török Ferenc éle, Verőfény stb. helyneveket. Bodolán a Gödriek, Dudások, Benék, Farkasok, Szőcsök, Jakabok és Bálintok neveit, a Rózsi, Méri, Débora keresztnéveket, az Orotván (= irtás), Csere ódal, Bodó nevű határrész, Kertek lábja stb. helyneveket.

És vö. különösen, hogy a nyelvjárás általában az alsósepsi, uzonvidéki tájszólással egyezik: *buza*, *kut*, *ut*, rövid *u*-val; *szép*, *zód*, *föd*, *jó*: kettőshangzó nélkül (és nem úgy mint Horger állította *’é*, *’ó*, *’ő*-vel) s az alsó nyelvállású hangzók is egyezők azzal: csak kevésbé zártabbak. Tájszavaik is legnagyobb részben ugyanazok: a *jak*: áll helyett, *arr*: orr, *hövejk*: hüvelyk stb. (testrészek nevei); *apósom*, *anyósom*, *ipam*, *napam* h. és nem így, mint Hétfaluban; *kend* és *kied* e h. kegyelmed, mint Háromszéken; *menyek*, *méssz*, *menyen* és nem *menek*, *menen*, mint Hétfaluban; *mü* és *mük*: mi stb. Azután pl. a ruházkodás, házi berendezés, ház és részei, a szekér részei, sütés, mosás, kender-törés kifejezései, szólásmódok, köszönések, átkozódások, valamint a hang-, szó- és mondattani jellemző sajáttságok általában megegyeznek a háromszéki alsósepsi tájszólással. Példák: *zeke*: daróc felső kabát, *ujjos*: kabát, *harisnya*: daróc nadrág, *rokoja*:

szöttes felső szoknya, *pendej*: alsó szoknya; *ing*; *füttő*: tüzelő, *táltartó* v. *pohárszék*; *kicsi ház*, *nagy ház*, *eresz*: kis szoba, nagy szoba, *pitvar*; a szekérnél: *lőcs*, *rókinca*, *léha*, *ágos*, *fentő*, *kerékfőj*, *járompáca*, *járomszeg*, *pating*, *tajiga*; a kendentörésnél *vagdaló*, *tíló*, *meggerebél*; szólásforma: *a nyavaja törje ki!*

Természetesen a szomszéd hétfalusi nyelvjárás hatása is érzik pár kifejezésen, nevezetesen itt erre viszem vissza a *meg-egyűk*, *megigyük*-féle igealakoknak *megesszük*, *megisszuk* értelemben való használatát; aztán a *kenyérvel*, *husval*, *vajval*-féle hasonulatlan ragozások megmaradását; a *mű* névmásnak *műnk* alakban is előforduló használatát, meg a *mányi*: nagyanyó, (de nagyapó: *apó* és nem *mápó*), *híták*, *gyűjtik*, *vagynak* stb. alakokat is a háromszéki alsósepsi *hitták*, *gyűttik*, *vadnak* helyett és az efféléket: *pad*: kis szék, *pajta*: istálló, *bakonta*: a szán hátsó része.

Ez egyezéseket a Hétfaluval szomszédos fekvésen kívül az is magyarázza tán, hogy Keresztvár és Bodola mint ref. egyházközségek közben Pürkerec hétfalusi csángó községnek leányegyházai voltak s lakóik állítólag sokáig oda is temetkeztek Pürkerec temetőjébe. De különben megelőzőleg Bodola már 1332-ben a sepsi esperesség alá tartozott s minden az említett két község lakóinak jobbára háromszéki eredete mellett szól. A Béliiek és a később velük osztozó Mikesek is odavaló birtokosok voltak s nagyjából ezek jobbágyaiként behozott és betelepült emberekből teltek ki e községek lakói, mint ahogy települnek napjainkban is oda Háromszékről kocsisok, béresek, iparosok stb. A székely s épen háromszéki eredetet mutatja a kicsinyítő képző sűrű használata is: *kertecske*, *malacka*, *csürkecske* (kis csirke), *essőcske* = egy kis eső stb. Megvan ugyan itt ama szokás is, amit a hétfalusi csángóknál s néhol a dunántúli magyarságnál is észlelhetni, hogy megkülönböztetésül három nevet is használnak pl. Bálint Pongor Ráki; azonban általában székelyek, habár azoktól is megkülönböztetik magukat. Ez a megkülönböztetés csak azt mutatja, hogy szintén régen szakadtak el; bizonyára egy részük már a 13. században, a német lovagrend kiűzése (1225) után, sőt már előbb is; és ez viszont támaszpontot nyújt arra is, hogy a háromszéki székelységnek velük egyező nyelvjárású ágát, a sepsi székelységet mikor telepíthették a mai Háromszékre királyaink. Bizonyára már előbb.

2. *Hídvég*, *Árapatak* és *Erősd* csángó lakói, kik most

szintén Háromszékmegyéhez tartoznak s amazoktól nyugatra laknak, szintén székelyek, még pedig legnagyobb részben szintén Háromszékről és pedig inkább Sepsiszékből valók, mint a történelem és nyelvjárásuk alapján is következtethetjük. Ezt a földet ugyanis föl egészen Nyárospatak hidvégi telepig és Lüget helységig, az ú. n. Szék földét, a német lovagrend kiűzése (1225) után a magyar földhöz, vagyis vármegyei területhez csatolták (Szilágyi S. Erd. tört. 1 : 42 l.) s előbb egy Folkun nevű szász sajátította el magának s birtokában maradt a tatárjárásig, mikor elpusztult és IV. Béla 1252-ben Vince comesnek, a sepsiszéki hatalmas Akadás comes (gróf) fiának adományozta, aki egyúttal a háromszéki felsősepsi Zsombor (Sombor) és Gerebenc (Gerebench) — a későbbi Bükszád és Mikóújfalu helyén feküdt egykori háromszéki faluk — meg Sólyomkő (Tusnád fürdő mellett) ura volt s a hidvégi gróf Mikó és Nemes családok közös törzsatyja lett. (Vö. Szék. Oklvt. I. 9. és Nagy Géza id. m. 176, 191; Hunfalvy: Oláhok története 1 : 366; Laukó id. értesítő 8. l.). Ez a Vince comes valószínűleg ispán, nemzetségfőnök (későbbi „királybíró“) volt a sepsi székelyek közt, mint atyja is, Akadas Siculus de Sebus (Nagy G. id. m. 165 l. jegyz.) s már ennél fogva is főként Háromszékről telepíthetett oda jobbágyokat, valamint későbbi utódai a Mikók, Nemesek, s ezeknek nótázása után a Kálnokiak és leányágon a Béliiek is. A Nemeseken kívül a Mikóknak és Béliieknek van ma is e vidéken nagy birtoka, ugyanazoknak, kik Sepsiszékből is nagybirtokosok.

Hogy a lakók főként háromszéki eredetűek, mutatják a mai nevek is:

Székelyek, Béresek, Bernádok, Péterek, Barabások, Berecek; Hídvégen: Dávidok, Demeterek, Jakabok, Kovácsok, Gergék (Gergelyek), Nagyok, Szabók, Szaniszlók, Dombi, Farkas stb. Akad köztük egy két erdővidéki is: Bölöniek, Baczoniak, Benkők (Köpeczről), Henterek; s Csíkból és másunnan jöttek is: Csíki, Daróci, Marosi (Hévizről); valamint barcasági csángó is, pl. Salák s egynehány beolvadt oláh és szász, pl. Komsák, Raducok, Gászpör, stb. Árapatakon: Bakók, Kerekések, Székelek, Dénezsek, Tökök, Bedők, Péterek, Bálintok, Kerestélyek, Keresztesek, Joósok, Kovácsok, Barabások — Háromszékről, Derzsiek Udvarhelyszékről, Erzsék Nyénből stb. Erősdön: Bongok, Joók, Bernádok, Béresek, Rétyiek, Szabók, Dénesek, Balogok, Imrék, Székelyek, Bálintok — Háromszékről; *Erzsék* és *Serények* Bodoláról a Béli birtokok útján, stb. s egypár beolvadt szász és oláh, valamint Árapatakon is.

A nyelvjárásuk is tulajdonképen háromszéki, még pedig sepsiszéki (ma inkább alsó) s csak néhány pontban tér el attól, s ez

egyfelől az erdővidéki-, miklósvárszéki tájszólás hatása lehet ott a közelben, másfelől a Csikkal érintkező felsősepsi tájszólás eredménye tán, ahol ma is van a Mikóknak birtoka és volt jobbágysága (Mikóujfaluban) s ahonnan magukkal vihették e lakók a tájszólást; végül egy kis részben a hétfalusi csángók nyelvjárásának hatása is érzik, akikkel amúgy is érintkeznek szintén s egykor egyházilag is közösen a szász Királyföldhöz tartoztak egy ideig. A felsősepsi eredetre és erdővidéki területre vihető vissza a hosszú *í, ú, ű* használata (*búza, kút, út*); egyenesen erdővidéki, udvarhelyi hatás, a *bossó, sorró, torró, ossó, kopossó, Dezzsi* e h. Derzsi Hidvég nyelvjárásában. Az erdővidéki, miklósvárszéki hatást magyarázza az is, hogy az 50-es években közigazgatásilag a régi Erdővidékhez, Miklósvárszékhez tartoztak, mint ma is a miklósvári járáshoz. Végül inkább hétfalusi, mint csiki hatás a *megegyük, megigyuk* féle analógiás alakok használata a *megesszük, megisszuk* helyett. Brassómegyei csángó hatás pl. a szókincsben *tempe* e h. törpe (vö. Apáca), *tüs* (Hidvégen, vö. Hétf.) = tövis, *jándék* = ajándék, *mesina* = gép, *pajta* = istálló, *falaj* = töltés a fal alatt, *vagdaló* = kendentörő, *pemeteg* (kemenceseprő), *kurti* = férfikabát, *kruszka* = anyatárs, oláhból, stb. De aztán általában háromszéki a beszédjük hangokban, szavakban, mondatszerkezetben, észjárásban, kivált Erősdön; hisz különben is Sepsiszentgyörgyre járnak s Aldobolylyal, Ilyefalvával és Szentkirálylyal érintkeznek, egyházilag a sepsi esperesség alá tartoznak stb.

Típusuk is egészen székely; építkezésük is inkább háromszékies, mint szászos. Ők maguk sem tartják magukat csángóknak; épúgy mint a keresztváriak és bodolaiak. Szóval főként háromszéki székelyek, kik már a 13. század óta települhettek e földre, mint egykor végvidékre, később pedig úrbéres területre, a földesúr szárnya alá több helyről. Innen egy kis keverék a nyelvjárásban.

A többi csángók és a csángó név eredetének kérdését más-korra hagyom.

RÖVIDÍTÉS MÁSSALHANGZÓK TORLÓDÁSA ELŐTT.

A magyar hangtörténetben érdekes jelenség, mely eddig alig volt valahol megemlítve, hogy igen sokszor történik a magánhangzók megrövidítése hangtorlódásban (pozícióban) vagyis mássalhangzócsoporthoz. Így pl. *négyből negyven, hétből hetven és hetfő, három : harmad és harminc, lélek : lelkem (és lelki stb.), ész : esztelen és eszrevesz, kéz : keszkenő és kesztyű* (Sylvesternél *kêzkenő*, l. NySz.), *vág : vagdal és vagdos, hág : hagdos* (nyelvj.).

Leggyakrabban a zárt *í ü ú* rövidül ilyen helyzetben, pl. *bír : birkozik, birtok, birság* (de *bíró*, és *birtok* mint 2. szem. igealak), *bízik : biztat* (de *bízta* stb.), *csíp : csipked, ír : írkal, hír : hirtelen*; — *szűn-ik : szüntet és szüntelen, tűn-ik : tüntet, bűn : büntet, szűk : szükség* (így pl. SzD. Magy. virági), *bűz : büszke*; — *szúr : szurkál, úsz-ik : uszkál, csúsz-ik : csuszkál, ún : untat és untalan, húr : hurka, hús : husvét*.¹ Halason és bizonyára másutt is rövid a *tűzhely*, holott hosszú a *tűz* (Nyr. 15 : 26).

Bajos e jelenségnek a magyarázata. Az tény, hogy más nyelvekben is előfordul, s így valami általános okát lehet sejtteni. Victor Henry, az általános nyelvtudomány jeles művelője, azt mondja: „Nombre de langues ont des phonèmes qui, demi-longues devant une seule consonne, s'abrègent tout à fait devant une groupe“ (Revue Critique 26 : 63). A legtöbb nyelv csak két vagy háromféle időmértéket különböztet meg a szótagokban. Valószínű, hogy a szóban forgó rövidítés azért történik, hogy elkerüljük a szokatlanabb időmértékű, két-mórásnál hosszabb szótagokat² (ilyenformán magyaráznak újabban az indogermán nyelvekben is némely hangváltozást, l. Indg. Forschungen 4 : 58). A *negyven, hetfő, eszrevesz, szükség* stb. a *négyféle, hétrét, észbe, szűkre* alakokkal szemben természetesen föltételezi az etimológiai kapcsolatnak is kisebb-nagyobbfokú elhalványodását.

¹ Vö. még *örvény* e h. *örvény* (így, hosszú *ö*-vel Lisznai: Palóc d. 169, 201) az *ör(öl)* igéből; *láng* h. néhol *lang* (pl. Vas m. Sárvár) és *langalló, mérge* helyett *mörge* (Göcsej); *mettán* Ungvárn. Tóth László Versei 65, 95, 133, 177, *mettó* 104; *pél*da h. is hallottam példát. A *'teként, tekint : tekint'* és *'szerént, szerint : szerint'* féle változások összefügghetnek az *é, i* hangnak egyéb esetekben való rövidülésével, különösen a 3. személyragban: *'kezt, kezít : kezít'*. Vö. még *éntéz : intéz*. A *lang* és a *tekint* és *szerint*-félék abban is különböznek a szóban forgó többi példától, hogy mindakét mássalhangzó egyazon szótagba tartozik.

² Egyes nyelvjárásainkban lehetnek a rendesnél hosszabb magánhangzók, így Nyírbátor vidékén, ha hosszú hangok után ugyanabban a szótagban *l, r, j* van, pl. *szóltak, bálba* (Buday Géza értesítése). Az észti nyelvben bizonyos esetekben szabályos a kétmórásnál hosszabb magánhangzó.

Ez a hangtörténeti jelenség magyarázhatja talán közvetve a magánhangzórövidülésnek egyes más eseteit is. A régi *lészen*, *tészen*, *mégyen*-féle igékben az első szótag rövidítése, a *lesznek*, *tesztek*, *megynek* (*mednek*, *mennek*) alakokban kezdődhetett, amelyekben t. i. hangtorlódás van, s ezekből terjedhetett át a többi alakra; tudjuk is, hogy a *vésznak*, *lésznek* alakok (így még Haller: HHist. 1: 22) jóval előbb elavultak, mint a *vészen*, *lészen*-félék. Az is meglehet, hogy a palóc és háromszéki *tehen*, *szeke*, *level* alakok nemcsak a „hajlító” *tehenet*, *szekerek* stb. analógiájára keletkeztek (mint a TMNy-ban magyaráztam), hanem ebben is részük volt a *tehenke*, *szeke*, *levelbe*-féle pozíciós alakoknak.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR SIMPLICISSIMUS.

Ezen a címen egy kétszázévesnél is régibb német könyvecske jelent meg ujonnan,¹ amelynél ránk nézve érdekesebbet a régi, de az újabb német irodalomban is keveset találunk. Oly kedves, megkapó rajzokat nyújt a XVII. századbeli Magyarország sok mindenféle dolgáról, hogy kellően átdolgozva kitünő ifjusági olvasmány lehetne.

Rég elfelejtett atyjafia annak a rokonságnak, melynek legkiválóbb őse: „Der abenteuerliche Simplicissimus” a XVII. sz. leghíresebb német kalandregénye. Nemcsak szerzőjének H. I. v. Grimmelshausen-nek legjobb műve, hanem az egész XVII. századbeli német irodalom legmaradandóbb alkotása, melyet művelődéstörténeti vonatkozásaiért ma is érdeklődéssel olvashatunk. A mű korában igen nagy hatást keltett és számos utánpótlóra talált. Minket ezek közül leginkább a „Magyar Simplicissimus” érdekel. Ez az „együgyű” fickó is csak olyan német, mint az őse és többi társa, de kalandjainak nagy része Magyarországon játszódik le, még pedig a XVII. sz. közepe táján, mikor ez a föld eseményekben igen gazdag volt és magára vonta a nyugati szomszédok figyelmét. Mint kiadója, Urbanek is megjegyzi, elbeszéléseinek háttéréül a török háborúk szolgálnak, de emellett oly részletesen és oly aprólékos figyelemmel írja le a magyarországi népek (magyarok, tótok, rutének) szokásait, a magyar nemesi udvar és a magyar város életét, hogy föltétlenül hosszabb ideig itt kellett tartózkodnia. A leírt kalandok egy részét valószínűleg átélte, a többit pedig úgy költötte és valamennyit kiszínezte és itt-ott hihetetlen dolgokkal is tarkította.

Nyelvészetű szempontból érdekes az a sok magyar szó, melyet német beszédébe kever. Szinte keresi az alkalmat, hogy magyar tudását fitogtassa. Mikor a szepesi hegyeken át Magyarországra jön, rablóval találkozik, kinek fegyvere a *Balte* (balta). Nagy ügyel-bajjal Késmárcra ér, ahol meggyűlik

¹ *Der ungarische Simplicissimus. Lebensschicksale eines Schlesiens. Nach dem Original bearb. u. hg. v. R. Urbanek Breslau. Priebatsch 1906. képekkel és térképpel.*

a baja Thököly fegyvereseivel, kiket — és a magyar katonákat mindig — úgy nevez : „*die Katanaken*“. (Egyes számban *Katanak*, élénken emlékezett a hajduból lett *Heiduck*-ra). A szepesi asszonyokról, lányokról megjegyzi, hogy lábbellijük fekete, kék vagy piros *Csízmen* (tb. sz.). Ellátogat a szomszéd Liptóba is, a tótok közé, az ő nyelvüket is úgy ahogy eltanulja és ad nekünk belőle kóstolólul. (*Kretscham* < *krčma* korcsma; *Sinczize* < t. *zsincsica*, zsendice, savó; *Brinse* < *bryndza* juhtúró; *Pacholek* béres; *Hafran* (t. *havran* holló) és *Beyhus* egy tót rabló neve, talán a magyar bajuszból; *zemku* földi; *Nogawice*, t. *nohavice* nadrág; *Kretschmer* < *krčmár* korcsmáros; *Kirpze* < *krpce* bocskor.)

Lőcsére érkezve, kapóra jön neki az odaváló hóhér históriája, aki a késmárki rektor leányát elcsábítja és feleségül veszi. Pontos mássát Jókai Szép Mikhál c. regényéből ismerjük, csak hogy ott a nagyszebeni hóhérről van szó. A Szepeességen azonban nincs maradása, Sárosba vándorol egy tót diákkal, aki *Pallasch*-t (pallos) visz magával, mert sok arra a rabló, kik viszont *Dzakan* (csákány) és *Balte* nélkül egy tapodtat sem mennek. Sárosban trombitásnak csapott fel, ezentúl *Trompetasch* a neve. Kóborlása közben rusznyák rablók kezébe jut, de mert bátran viselkedik, a rablóvezértől még *Dolman*-ra (dolmány) és *Mentik*-re (*mente* tót formája) való kelmét is kap. Kassán egy kivégzésnek a szemtanuja és a hóhértől børszalagot kér a felakasztott gonosztevő hátából, mert abból *Karbatsche*-t (korbács) akar készíteni. Huminne városában (Homonna tótos neve) gróf Humennay (Homonnai) generális szolgálatába szegődik. Résztvesz mint a gróf kürtöse a török ellen való ónodi csatában és bátorságáért az egyik magyar így dicséri meg : „*As Kisch nimet Jo virys*“. (Azaz : a kis német jó vitéz.) De már egy másik szemére veti, hogy ő csak *segin legin* (szegény legény), vagyis jött-ment, a kit mindenki bántalmazhat. Város-, falu-, folyóneveket vegyest említ magyar és német nevükön, pl. azt mondja, hogy Kassán át a *Rumert* v. i. Hernád folyik. Megbeszéli Kassa város igazságszolgáltatását és egyebek közt azt említi, hogy nagyobb vétségért a *harum pallicarum* (három pálca, a magyar pálca v. tót *palica* latinos tb. gen. raggal ?) járja. Mikor egyszer egy bűnöst akartak ott kivégezni, sikerült neki a hóhér kezéből kimenekülnie s futás közben az egyik *Paputsch* (papucs) leesett a lábáról. Leírja továbbá a kassai legények párviadalát, melynél a *Copien* (tb. kopja) szolgál fegyverül. Ilyen párviadalba egyszer ő maga is beavatkozik teljes vértetben, még *Carvasch* (karvas) is van rajta. Uránál igen jó dolga volt, *Duhán* (dohány) volt bővíben, sőt olykor még szép történeteket is hallott tőle *Zryni* grófról, aki egykor *Scigeth* várát hősiesen védelmezte. Volt a várukban sok török szökevény, *Prybik* (pribék), ezekkel gyakran járt kalandokra. Amint egyszer *Nemet Martan* nevű pajtásával, aki szepesi henteslegény volt, így elkalandozott, elfogta őket három török *Martalos* (martalóc) és elvitte őket az egri vásárra. Sokszor hallották a csúfszót : „*jaur disino*“ (gyaur disznó), míg egy török hentes (? talán mészáros) megvette őket. Ennek azt füllentette, hogy ő csak *Dubosch* (dobos), mert az kevesebbet ért a töröknek, mint a trombitás. Nagy nehezen kiszabadul a török fogságból, visszakérül urához, majd egy másik nemes úrhoz szegődik, kivel az Alföldön át Erdélybe megy. Útközben résztvesznek egy szüretben, ahol *Lor*-t vagy *Leir*-t (lóre) isznak. A magyar urakat igen dicséri, mert barátságosak, nem hordják fennem az

orrukat, mint a németek, mindegyik tart udvarában egy cigányt, aki vagy „Hegedy” (hegedűs), vagy kovács.

Mikor Erdélybe jut, ott nagy dolgok mennek végbe. II. Rákóczy György, *Kemin Janocz* (Kemény János), majd Barcsay vetekednek az erdélyi trónért, ő maga Barcsayval eljut Konstantinápolyba. De mielőtt Barcsayhoz szerződik, megkérdezik tőle, hogy nem részes-e, mire ő azt mondja: „*Ich bin ein Bornemisso.*” A portától szabadalomlevelet kap, hogy Törökországban szabadon kereskedhessék, de a honvágy hazakergeti Sziléziába, ahonnan évekkal ezelőtt kalandos útjára kelt.

Az *Ung. Simplicissimus* először 1683-ban jelent meg. Igen sajnálhatjuk, hogy az új kiadás nem ragaszkodik az eredeti szöveghez, hanem sok dolgot, mely a német olvasóra nézve érdektelen, kihagy. Pedig sejtethetjük, hogy épen azok között lehet még sok magyar vonatkozás, esetleg érdekes kifejezések és szavak. Az eredeti kiadás egy példánya megvan a boroszlói könyvtárban és igen kíváncsú volna, hogy azt valahogy felhasználjuk. Urbaneknek azonban köszönettel tartozunk, hogy a könyvecskét számunkra, ilyen alakjában is, hozzáférhetővé tette.¹

HAIMAN HUGÓ.

IRODALOM.

I.

Mikszáth újabb munkáiból.

Azt írja Mikszáth Jókai életrajzában klasszikus regényíróinkról, hogy „... az ő nyelvezete muzsika” (J. 2:221.) E szép szó valóban ráillik magának Mikszáthnak stílusára is. Az ő nyelvezete szépségében igazán sokszor olyan ritmikus, olyan fülbemászó, mint a zene. Legújabb munkái, melyek összes műveinek sorozatában mostanság jelentek meg,² nyelvművészetét ismert magasságában mutatják.

Ime itt van előttünk találó, szellemes, mély hangulatot kifejező hasonlataiból egy marék: „... Ugy jár a mellök, *mint a fujtató a kovács-műhelyben* (F. K. 6.); ... pirosan tértek meg, olyan cipő ábrázatokkal, *mint egy váci kanonoké* ... (F. K. 4.); olyan vén volt maga is, *mint a palojtai országút* (F. K. 8.); Ugy aludtam, *mint a megmetszett bárány* ... (F. K. 17); ... ki van gyulva arcod, *mint a tűzes patkó* (F. K. 24.); Bágyadtan esett vissza a feje, *mint a haldokló madaré* (F. K. 25.); lábai

¹ Az említett szók közül néhány — mint a magyar nyelv és nyelvtudomány megismerése végett jelenleg köztünk tartózkodó boroszlói Lewy Ernő dr. értesít — Porosz-Sziléziában ma is közkeletű; így *Kretscham, Kretschmer, Karbatsche*. A szerk.

² Jókai élete és kora, két kötet, (J.); A fekete kakas és még három más elbeszélés (F. K.); Világít este a szentjánosbogár is (Vil.). Mind a négy kötet a Révai-féle összes kiadásban.

tehetetlenül lógtak alá, *mint eltört virággallyak* (F. K. 32.); . . . rajzott az út véges-végig, *mint egy megelevenedett hangya-zsombék* (Vil. 5.)

S mennyi erő van jelzőiben. *Szítakötő szem* (Vil. 49.), *rizskása fog* (Vil. 34.), hogy mi lett I. Sámuel Mihály fiából és Pál unokájából, az *idő harasztja* takarja (J. 1:7.)

Stílművészetének régi sajátására, a legkülönfélébb egyéni és szaknyelveknek találó utánzására e kötetek egyikében is van kedves példánk. Ezúttal az orvosi nyelv kap ki. Mi a baja? — kérdik az orvostól fojtott hangon. És az orvos felel: *A hagymáz jelenlétét föltételező tünetek némi hézagokkal való kidomborodásának tagadhatatlansága.*

De írónk szólás- és szókincse is ismert frissességében áll előttünk e kötetekben. Hadd álljon itt belőle mutatoul egy kis magyarázatlan tarlózat. *beadagol*: Vály tehát beszélgetve, kávé kanalakban adagolta be neki a tananyagot . . . (J. 1:48.)

alház: Különben igen egyszerű sárga alház volt . . . J. 2:106., vö. még 129., és 1:25.) csakugyan fölépült őszre csinos alháznak polgáris uccajtóval a közepén.

anekdotális: . . . az egész pör nagyon anekdotális, tehát valószínűtlen (J. 1:142.)

bagó-diákoknak a kicsinyeket hívták (J. 1:84.)

bente-bólé (diákjáték) (J. 1:34.)

deverna: A komáromi férfivilág az estéket többnyire akkor is társaságokban töltötte, hol egyiknél, hol másiknál folyt a *deverna* és a kártyajáték (J. 1:19.)

dicsériáda: a lapok, ömlengő *dicsériádái* ingerelték őket ellenmondásra. (J. 2:2.)

döfi: Hát az igen pompás plébania. *Ez már csakugyan döfi.* (Vil. 177.)

encse-bencse: egy-egy aranyürit vagy egyéb *encse-bencsét* vásárol. (J. 1:19.) Hiába volt ott egymás végibe öt-hat szalon drága öreg szekrényekkel, bronzokkal, vázakkal és mindenféle *encsem-bencsével.* (J. 2:128.)

fűzfa: beállani ama körmönfont prokátorok sorába, akik furfanggal, csalafintasággal a *fűzfáról is cseresznyét tudnak szakítani* (J. 1:10.)

hajkurász: nem *hajkurász* elnökségeket vagy előadásokat (I. II. 150.) minden kis nemes ember tarisznyával járt ebben az időben s a tarisznyában aktákkal, levelekkel, just, igazságot *hajkurászva* (J. 1:2.)

harapat: alig evett egy két *harapatot* (F. K. 57.)

hirkacsa: március vége felé az a *hirkacsa* kelt szárnyra (J. 1:194.)

irkász: Itt nem volt udvar és a Bécsben levő tudomást csak akkor vett az *irkászokról*, ha kellemetlenekké kezdtek válni (J. 1:144.)

habók: Mihelyt Jókay, vannak *habókjai* (J. 1:8.) [túladunai kiszólás, mondja erről Miksz.]

játszik: a tél pedig bolondozott, még december elején is nyárrá *játszotta* magát. (F. K. 2.) 'A Sajó *szétjátszotta* magát, elől futott, átugorta fiatalosan a liceum kerítését (F. K. 20.)

kampa (diákjáték) (J. 1:34.)

kákabélű: Nem volt egyebük mint egy kosztosuk, a *kákabélű* Farkas János kormánytanácsos . . . (J. 1:238.)

kérlet: Haragjában vissza akarja vonni az októberi diplomát, csak

alig birják *lekérlelni* a becsületes Vay Miklós és Szőgyény-Marich-László . . . (J. 2 : 36.)

kisasszony: Móric még *kisasszonyabb* volt Etelkánál. (J. 1 : 107.)

kőfic: Szilágyi Sándorral kuktálkodik, a *kőfic* napi irodalom körül (J. 1 : 276.)

laptika: Rózsa Sándor megbizottja, aki Kossuthnak a levelet hozta, elkalauzolta egy *laptikán*, szuroksötét éjjel, . . . (J. 1 : 220.)

nyihoc: . . . az ur betegeskedett néha, különösen ha ügyvédi dolgokban télen falura ment a rötyögős *nyihoc* kocsikon, azt rendesen megfeküdte. (J. 1 : 20.)

lepogányít: Megfizetni egy regényt gazdagon s aztán lepogányosítani. (J. 2 : 2.)

pépes: Borongós, ködös, szinte pépes márciusi pirkadás volt. (J. 1 : 177.)

pipes: Egy Maglódiné nevű szép és pipes özvegy menyecske valamelyes kacérokodást űzött vele az ablakban . . . (J. 1 : 98.)

rigolyás: Róza asszony . . . *rigolyás* volt és házsártos (J. 2 : 107.)

soltész: . . . a szigorú *soltész* is napról-napra kíváncsibb. (J. 2 : 170.)

somolyog: . . . olyan nyájas volt, úgy somolygott az öregre, hogy egészen megboszorkányozta. (F. K. 23.)

szerző: Károly ellenkezőleg földéhes, *szerző* ember volt. (J. 2 : 9, 1 : 7.)

szutyongat: Mily isteni naivítás kellett ahhoz, hogy valaki ilyen lap-páliával *szutyongasson* meg egy harcoló hadvezért . . . (J. 1 : 246.)

titubál: A titubáló Ghicz Kálmán még kevésbé volt alkalmas egy csodához . . . (J. 2 : 146.)

kitervel: Minden úgy történt, amin Kozsibrowszky *kitervelte* (Vil. 76.) . . . egyelőre már régebben *kitervelt* regénye megírásához fogott. (J. 1 : 96.)

zegernye: . . . itt a nap minden órájában, akár zegernye esik, akár nap süt, egyre rajzanak az írók. (J. 2 : 62.)

zsísera: . . . a tóduló zsísera-hadak egymás felfalására törekszenek. (J. 1 : 122.)

(Mikszáth stílusának egyik igen érdekes sajátága, hogy nem regény-stílus, nem könyvstílus, hanem igen közel van az élőbeszédhez. Szeszélyes fordulatai, kedves közbeszúrásai szinte hangzanak a papírról. De mint ahogy az élő beszédben az oly gyakran előfordul, nála is akadunk afféle nyelvbeli megbicsaklásokra.) „Jót tesz neki — olvassuk F. K. 22. — a levegő, az utazás, az *elszóródás*“ (Zerstreuung). Vagy: Az utcaajtóra alkalmazott zörgető koccintásából ősmerte meg a hívek jövetelét az *őr*, aki *imaház korában abban a kis előszobában lakott*, melyet kis konyhának neveztek Jókayék. (J. 1 : 16.) Nem szabad az ilyesmit hibának nevezni. Vagy csunya-e derült kék égén a halavány felhőfolt?

RUBINYI MÓZES.

II.

A tordai nyelvjárás.

Irta *Viski Károly*. (Nyelvészeti Füzetek 32. sz.)

Amióta Gáti István 1815-ben felvetette a kérdést: „Mi a Dialectus grammaticai értelemben? Vagynak-e e tekintetben a magyar Nyelvnek Dialectusai? Ha vagynak, melyek azok különösen? Miben különböznek egymástól?” (Nyr. 32:370), azóta a nyelvjárások ügye napirenden van a magyar nyelvészetben. — Tanulmányozásukra döntő volt a M. Nyelvőr megalakulása, mely mingyárt második feladatának a népnyelv kutatását jelölte meg, újabban pedig — főleg az összefüggő nagyobb nyelvjárástanulmányokra — a Nyelvészeti Füzetek c. gyűjtemény megindítása, mely eleddig¹ 14 nyelvjárástanulmányt bocsájtott közre. A 14-iknek címe: „A tordai nyelvjárás”. Szerzője: Viski Károly. (NyF. 32.) Ezt a nyelvjárástanulmányt akarom röviden ismertetni.

A bevezetésben a szerző jelzi, hogy csak kisebb területen vizsgálja a nyelvjárást, mert így annál tüzetesebb és eredményesebb lehet a leírás. Hogy csak Torda városának nyelvével foglalkozik, arra nézve utal a város történetére. Torda a királyhágóntúli nyelvjárásterületbe tartozik és V. István korában székely telepések alapították. Ezek azonban az egységes székely nyelvtérlettől annyira elszakadtak, hogy ma már nem vagyunk hajlandók székelynek nézni őket. Tordában azonban nagy magyar betelepülések is folytak. Három magyar bevándorlásról van tudomásunk. Először 1619-ben telepíti be Bethlen Gábor palotás vitézeit, akik között egypár székely nevű is akad. Másodszor 1658-ban lugosi és karánsebesi nemesek meg városi rendek találhatnak Tordán lakóhelyet. Harmadszor Kemény János ajándékozza a gazdátlan várost a nagyváradi vár bújdosó hőseinek. Ilyen alapokon épült fel a mai nyelvjárás, mely inkább Ujtordában érvényesül, mint Ótordában, mert ennek nyelve a köznyelvihez egészen közel áll.

Ezen ügyes és igen érdekesen megírt bevezetés után a nyelvjárás tüzetesebb tárgyalására tér át. Megkezdí a hangok képzésének tárgyalásával. A megszokott mennyiségi és minőségi felosztásban, mint főcsoportokat tárgyalja a szabályos és szabálytalan megfeleléseket, s ez határozottan előnyös. Nemcsak hogy könnyebben áttekinthető az egész anyag, de így nem kényszerül az egész nyelvjárásterületre vonatkozó általános értékű hangtörvények között olyan megfelelésekről beszélni, melyek csak egy-egy különös esetre érvényesek. Szabályos különbözőzéseken Viski a köznyelvtől való azon különbözőségeket érti, „amelyeknek kiterjedésüket megmutató szabályaik vannak, szemben azokkal, amelyeknek kiterjedési határát csupán az illető különbözőzést mutató szók teljes felsorolásával mutathatjuk meg.” — A magánhangzók s a mássalhangzók tárgyalásában kár hogy a fonétikát nem tartotta eléggé szem előtt. A magánhangzóknaál ugyan még megkülönbözteti a zártnak megfelelő nyílt, a labiálisnak megfelelő illabiális hangokat, de már a mássalhangzók minőségi különbözőseit egyszerűen felsorolja (*tekenyő: tekenő*). A hangtalálkozások tárgyalása után az alaktanra tér át s a szótövek-

¹ Mióta ez az ismertetés íródott, már húszra növekedett a számuk.

A szerk.

ről sok érdekes dolgot mond. A névszó- és igeképzést, a névragozást, a mondatant s különösen a határozókat igen részletesen tárgyalja és sok figyelemreméltó jelenségről ad számot.

Hiányául tudom be, hogy nincs sem szórendi, sem jelentéstani összefoglalása. Érdeme azonban már az is, hogy nyelvjárástanulmány olyan vidékről, melynek nyelvét eddig nem ismertük. A könyv egészen azt a benyomást teszi az olvasóra, hogy talán egy kissé sietve készült, de egyébként jobb nyelvjárástanulmányaink közé tartozik.

Igen bőven adja a nyelvjárásnak tájszavait. A füzetnek majd a felét ezek teszik ki. Viski összehasonlította őket a Tsz.-ral, megjelölte azokat, melyek nincsenek meg a Tsz.-ban, amelyek nincsenek Erdélyből, Tordából s az egész megyéből közölve. Furcsa, hogy sok tájszónak a jelentését nem állapítja meg s így mivel a Tszból hiányoznak, semminemű felvilágosítást nem kapunk a jelentésre vonatkozólag. Ilyen pl. *bircsóka* (l. Nyr 33:325 Csikszentdomonkos, burgonya zöld gyümölcse), *bodorgómenkő* és még sok más. Annyit találtam illet, hogy valami félreértést kell feltennem, de hogy ezeknek a jelentését mért nem közölte, az igazán érthetetlen. Sokszor a Tsz. két jelentése közül elfelejti megjegyezni, hogy melyiket jelenti itt a szó pl. 'döblec' (sic, jelentés nélkül — Tsz. 1. úritök, 2. vastagtestű 46.) Végre találtam olyanokat is, amik nem valók a tájszavak közé pl. 54. a 'madárnyelv' felvétele (fivijavajvit), csingilingi, bibi stb. Mégis a tájszavak jegyzéke legnagyobb erőssége munkájának, mert oly bő és részletes, hogy ezzel alig vetekedhetik egy-két más nyelvjárástanulmányunk.

GESZTESI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Brassai—brassói. A Nyr. 24 : 567—568. lapjain néhány XVI—XVIII. századi családnévvvel (*Menyősi, Magyarói, Monoszói, Verestői,*) igazoltam azt, hogy az *ó, ő* végű helynevek az *-i* melléknévképző előtt kivételesen már a régiségben is megtartják nominativusi véghangzójukat s nem követik az *erdő-erdei, mező-mezei* féle alakok analogiáját (*Brassó—Brassai, Jászó—Jásza* stb.). Az ott felsorolt régi példákhoz és a Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtanában (346. l.) említett ilyenmő kivételes köznévi alakuláshoz (*esz-tendői* a Winkler-kódexben és MA.-nél) most több adatot is idézhetek az *-ói, -ői* képzésformára. Az Országos Levéltárnak egy 1642-i losonci összefírásában (Urb. et Conscr. 62/33) ugyanis a rendes *kállai* (vö. *Kálló*) alak mellett ilyenek is előfordulnak: „ott végezet az *kalloiakkal*“, „halottam *kalloiaktul*“; egy kevésbbé ismeretes *Assó* helynévből pedig az *-i* képzős melléknév állandóan *assói* alakkal olvasható: „Az *Assoi* Berket halottam *Assoi* határban lenni“ „*Assoi* Benzur Janos“ „az *Assoi*, és szent keresztli határhoz“ stb. (Magára az *Assó* helynévre nézve vö. ugyanazon iratban: „hogy... Nagy Völgy nevő rétségh *Asso* Szent keresztli határban való“ „*Asso* Szent keresztthez való határ“ „azt tudom, hogy egy határok vagyon *Assonak*, és Szent keresztnek“.) Ugyanígy *-ói* végződésel találom Apafi Mihálynak az Erdélyi Múzeum levéltárában őrzött jegyzőkönyvében a hunyadmegyei *Macsó*

(CzF., az 1907-iki Helységnévtárban *Mácsó*) helynévből képzett, egyszerű, családnévül álló melléknevet egy 1668-iki bejegyzésben: „Oklosi penzen vett Bor vasibus 7. *Macsoi* penzen vett Bor vasibus 7* (23b. 1.).

E régi adatok a Nyelvőr főntebbi helyén fölhoztam okok mellett csak megerősíthetik azt a nézetünket, hogy a *brassói* (reáliskola), *pásztói* (apátság) stb.-féle helynévi mellékneveket nem lehet többé hibáztatnunk.

ZOLNAI GYULA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Felköszön. Kardos Albert (Nyr. 35:480) azt írja, hogy a *felköszön* elterjedésére és mikénti használására nézve jó volna, ha a Nyr. olvasóitól bővebb felvilágosítást kaphatnánk. Véletlenül jutott tudomásomra, hogy a *felköszön* Orosházán is közhasználatban levő kifejezés és pedig abban az értelemben is, hogy *felmond* s arra is, hogy *lemond*. Nálunk most újév napján választottak bírót, albíró, elüljárókat s községi pénztárost. A választás nagy érdeklődést keltett, szokatlanul nagyban ment a korteskedés. Ki is buktatták a volt bírót, albíró; a régi pénztáros is csak azért maradt meg, mert K. J., akire már 600-nál több szavazat esett, az utolsó percben *felköszönt*.

Igy adta nekem elő ezt a dolgot borotválás közben a borbélyom, aki 18 év körüli fiatal segéd, orosházi születésű fiú, s arra a kérdésemre, merre járt már az országban, azt felelte: nem voltam én eddig még sehol; Gádosron (azelőtt: Bánfalva) inaskodtam, de amióta hogy fölszabadultam, csak idehaza dolgozom mindig.

Azóta meg akartam győződni, hogy csakugyan ismerik-e *általánosan* is a *felköszön* kifejezést Orosházán. Tizenegy 9 éves tanítványt külön-külön kérdeztem meg, tudják-e, hogy ki szokott *felköszönni*? A 11 közül csak egy ingadozott; (talán nem értette jól kérdésemet) ez azt a feleletet adta: *felköszöntik*, ha valakinek nevenapja van. A többi mind azonnal megmondta, hogy *felköszön* pl. mikor a boltossegéd kilép a helyéből, — ha valaki munkában állt, aztán elvégezte a dolgát, akkor *felköszön* a gazdájának; — *felköszönt* a mi cselédünk is; azt mondta, hogy nem lesz már nálunk s kikérte a könyvét s akkor ment el, mikor kitelt a hónapja, — *felköszön* a cseléd, mikor azt mondja a gazdájának, én most már elmegyek. Szóval, majd valamennyi kisebb-nagyobb eltéréssel ugyanazt mondta. Teljes bizonyossággal állíthatom tehát, hogy a *felköszön* kifejezést a *felmond* és *lemond* értelmében Orosházán is általánosan használják.

BÉRCZI FÜLÖP.

Javítandó? A RMKT. VI. kötetében van Ráskai Gáspártól: Egy szép historia az vitéz Franciscóról, és az ő feleségéről. E históriában egy sajátsgos kifejezést találtam:

(A király) Vitéz Franciscónak írta levelet,
Udvarban sietne, ne tenne egyebet...

Ez levél hogy jutta vitéz Franciscóhoz.
Térité ő dolgát szerelmes társához. (feleségéhez).

Szerelmes társának: „ura” mondja vala.

Tőle édes szókkal így bucsúzik vala . . . (67—73. s.)

Tehát Franciscó azt mondja a feleségének: *uram*.

A szerkesztő (Szilády) hibának tartja, talán éppen sajtóhibának, mert a „Javitandók” közé veszi (403. l.), így:

társának: „ura” helyett olv. társának, ura . . .

Vagyis szerinte: „Szerelmes társának, ura (t. i. Franciscó) mondja vala”, amit mond. Én pedig nem tartom hibának, sem sajtó-, sem íráshibának, mert hiszen mingyárt a következő versszakban ismétlődik:

(Franciscó) Azt is mondja vala: „én szerelmes *uram*,

Tetőled távoznom higgyed hogy nagy gondom.”

Ezt már igazán nem mondhatjuk se sajtó-, se íráshibának. Én azért vagy kedveskedő megszólításnak gondolom, vagy talán éppen afféle kifejezésnek, mint mikor a dunántúli paraszt ember azt mondja a *feleségéről*: *férjem*. Ezt magam is hallottam Csurgón, Somogy m.

TRENCSENY KÁROLY.

Jabrancsi. Laczkó Géza a Játszi szóképzés c. tanulmányában a játszi alkotású értelmetlen szavak közé sorolja a címül írt szó (Nyr. 36:465.). Pedig nem értelmetlen az! A hiba a cikkíró forrásában rejlik (33:535), ahol a közölt gúnynevek sorában ez olvasható: Jabrancsi (Kosztá) János. De ha Jabrancsi becsületes nevét az igazságnak megfelelően Kosztarab (ebből: Kosztá Rab; ma már egybeírják) Jánosra javítjuk, menten világos lesz előttünk, hogy a *Jabrancsi* tulajdonképpen *Rab Jancsi*, s hogy itt nyilvánvalóan tréfás hangátvetéssel van dolgunk, melyre például szolgálhatnak még a következők: *reggbe süg*, *Mókai Jór* stb. (mindakettő s még sok példa a diáknyelvben; az elsőt a népnyelvből is idézi Nagy Sándor A váci nyelvjárás c. dolgozatában. Ny. F. 10:20.).

Hogy Laczkó Géza ezt nem vette észre, az a közlő hibája; a közlő pedig — én valék!

CSEFKÓ GYULA.

Helyreigazítások a Nyr. 34:219 közölt hódmezővásárhelyi szólások és tájszókhoz: *Übő* hibás írásmód, voltakép: *ütő*. pl. Kiesett a szájából az ütő; kiesett belőle az ütő = megállt a nyelve; elhallgatott. — *Dürgés* = szokás. — *Pöndörködik*, *söndörödik*, *pöndöröttem* (*peder*, *pederedik*-ből) = megerőltetés nélkül egyszeribe, észrevétlenül jár-kél, cselekszik. pl. Haza pöndöröttem = haza möntem; mellé pöndöröttem = mellé feküdtem. — *Opletánt* = opre-táncot, cigány-táncot. — *Nattál* (nagy tál is) = tábla, tükör, a szóban forgó emberek szeme, ábrázata. — *Kótyvány* = sárfészök = kisebb v. nagyobb kerületű gödör a kocsuton, melybe esőzékör a víz összeszárad, aztán a kerék agyig is lesüpped. — *Kinnvaló marha* = éjjel-nappal kinn a legelőn járó marha, tekintet nélkül a korra és nemre. — *Söttenködik* hibás írásmód *settenködik* v. *söttönködik* helyett. Jelentése: csetlik-botlik valami v. valaki körül; lesekedik, ólalkodik. A Tsz. 381. l. szerint — nagyon hibásan a. m. söttyög. A *söttyög*-ből hiányzik a lesekedés, lopakodás fogalma; jelentése = megy, nyugodtan, háborítatlanul, folytonosan. — *Tüstinkedik* hibás írásmód *tüsténködik* helyett. — *Ráértömbe* (nem *ē*-vel) = csak azért,

hogy unatkozás helyett valamit csináljak. — *Szátyong* = rossz szándék nélkül, bámészkodva, hallgatódzva ácsorog és ide-oda megy. Semmi esetre sem: kóborog. — *Bajdorgat* — a MTsz. hibásan magyarázza, jelentése: rak, csinál, épít, becézget, ver, bánt, altat pl. Jól elbajdorgatták = elverték. Addig bajdorgatta, még el nem aludt = addig becézgette. Elbajdorgatta = elaltatta. Járt mán a vásárba *félpézzel* = mindent keresztül élt, jót-rosszat tud, megpróbált.

(Hódmezővásárhely.)

CSOKÁN PÁL.

Evickél. Ezt a kifejezést igen érdekesen magyarázta Zolnai Gyula (Nyr. 21: 97) az *evedz* (= evez) igének föltehető gyakorító származékából: **evedz-kél*. Ez a Zolnaitól csak föltett és kikövetkeztetett alak most csakugyan előkerült Bessenyei Sándor 1771. évi leveleiben, amelyeket Baros Gyula tett közzé az Irodalomt. Közleményekben (1906. 71. 1): „Be nehéz a kétségeskedésnek habos tengerén *eveczkélni*.” És: „Mit nem követ el az olyan ember, a ki a kétséges [kétség és ?] reménység közt *eveczkél*.” Ez tehát teljesen kétségtelenné teszi Zolnai talpraesett szómagyarázatát.

KOVÁCS MÁRTON.

Nyelvpritty (Nyr. 37: 28). Ezt a vígjátékot Balassa József már ismertette egy ízben *Vígjátékok a nyelvújításról* c. dolgozatában. (Philológiai Közlöny, 1900. évf. 530. 1.) A Nyelvőrbeli cikk írója nem vette észre ezt az ismertetést.

K. M.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Rájár az idő a gabonára (t. i. a jó idő).

Isten kendé, Vendé!

Fölkopik v. fölszik az állo.

Annyi neki, min' pokolba ezs-zsidó gyerek.

Heten vannak, mind a markotai ördögök.

Kutyabaja, mind a szentési halottnak.

A ki az ébbé kitész, botot vegyen a kezibe.

Minden van, min' Győrbe.

Van piz dögvé. Annyí pize van, mind a béka tolla.

Neki megy, mind a kos a ködmennek.

Ojan buzánk vót, hogy a kereket lehetett hozzátámasztanyi.

Fujja a kását (aki álom közben szuszog).

(Győr m.)

VIDA SÁNDOR.

Te szélhajt kőré — ha valaki sebesen jön be. Ugyancsak ilyenkor: Ront be, akar a bolond. Üssön meg az olajozott tüzes istennyila! Egyen meg a verebélyi gyálog íz, még más dógod kerűközik! Mennyen rád a korela! Mennyen rád a mendörgős guta! Törjen ki a grincson fráz! Egyen meg a mándoki fene! Vájjak kőé (ha ezt vagy azt én tettem)!

KETSKÉS GYÖZŐ ZSIGMOND.

Tréfás mondások.

Meghagyta az öregapám, ebsontot ne tarcsak. (Ha valaki rádüllesz-kedik a másikra.)

Ez is úgy eszik, mint az öregapja. Orra alá rakja az ételt.

A fogadásból fekete kávét ivónak mondja a fiatalabb: Hee apám, nem karumpi (krumpli) leves ám az! (Mikor megitta) Nagy kutya kee apám!

Hitvány pógár az, amellik szántáskor se hágy békét a feleségének, konkolos lesz annak a gabonája.

Van annak a fejébe elég, csak fésűnyi köll!

Farkasbetegsége van (éhes).

Az idén még a mogyorófán is gubacs terem (nagy gubacsterméskor).

Hát jobb hele van ott, mint ebéknél? (Előbbi rossz helyét otthagynak).

Vén cselédnek: „Hát mihozzánk mikor gyün el dörmögni Nani (Anna)?”

Elég vagyonos, hanem ebszijja van ám a bugyellárisa bekötve.

Könnyű magának, de nehéz a böcsületes embernek!

Majd kiesik az eb a talicskából (nem lesz mindig jó dolga).

Akkor történt ez, mikor a verebek bocskorba jártak.

Siető cipészhez: „Hajrá! csak sarka meg óra legyen”.

Oly nyomorult, hogy kár bele a lélek.

Hamar gyere te! Tégedet a halálér köllene küldeni!

Fenye essék a kee lábábo! Hát má meg hunn jár kee! — „Hát most itt ecsergem” (ácsorog, v. ögyeleg, tétlenségében nézgelődve jár-kél).

De szép szeme van! „Úgy ám, hátha nappâ látná!”

Nagyot ivóra: Nincs benn tüske, hát csak lemegy vögynek.

(Somogy m.)

VOLÁK LAJOS.

Hasonlatok.

Ugy ismeri, mint Faragó az ájert.

Toszigájja, mint Gyurka a zajtót (Patóháza).

Nem disznókodom én vele, mint a forbágyiak a miatyánkkal. (A forbágyiak sehogy sem tudták megtanulni a miatyánkot. A pap tehát kiadta, hogy aki meg nem tanulja, egy frt. pénzbírságot fizet. Darab idő múlva hivatja az atyafiakat, próbálna erőszakolni a dolgot, nem megy a miatyánk semmikepen sem. Mit csináljon? Csak ott gondolkozik. Utóljára is a bíró kicsapott egy frt.-ot: „Soha se disznókodjunk vele tisztelendő uram, itt az egy frt.-ja, tessék eltenni.” Azóta használják ezt a szólásmódot).

Fél, mint Samu, a nadrágtól.

Zörög, mint a fatarisznya (Debrecen).

Hát a kend bornyuja megvétett? = időnap előtt ellett meg. (Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Foghegygel eszik, mind a cigán a mennyországbo.

Nincs hele, mind Osliba a Krisztusnak.

Megkeveredett, mind a szili gyerek a mellesbe.

Vín, mind az ország uttya.

Annyira van, mind ide hat hiét (messze).

Uszik, mind az öreg fejsze nyelestű.

Jó hele van, mind a kutyának a kizs zsomporba (rossz).

Neki fekszik, mind a páliak a ködnek.

Sorábo jár, min Páliba a bíróság.

Úf fekszik, mind a páli öreg bíró a kössig asztalánál (könyökölve).

Un níz ki, min Mózes a moslíkba (rossz színben van).

(Rábaköz).

KISS SAMU.

Elbeszélés.

Negyvennyolcadiki história.

. . . . Hát lássó először tuggya it Mór alatt, és ott a nímétét megverték tuggya. És azután tuggya onnaj Mór alu behuzóttunk mink Pestre uijesztendő előd való szombaton. És azután onnaj léméntünk tuggya Gyuláro, mast innej osztán fögyüttünk tuggya Marjadnak, Szalontánog Döbröcömbe, Döbröcömbü tuggya átméntünk tuggya Hatházáro, Hatházaru tuggya föméntünk Rakamazra tuggya. Rakamazru átméntünk Tokajra, merd ocs csak a Tiszán átméntünk tuggya; onnaj még Bodrokkérészturra. Bodrokkérészturtu együttünk tuggya Tarcálnak kérésztül a Mátro alatt, akkor tuggya együttünk ott a Mátro alat kérésztü Verpelétho, Verpelétna van év vadaskert, haném ott osztám megabrukutok a nímétét. Ottonnag vót écs csirikompánia (magyarog vótak) ollan fejjér bugyogójjok, azok az ördögöt is küvöttig vóna a ligbu, hát enevesztik csirikompániának. Akkor tuggya együttung Gödöllőho, od vót natyszombaton ollan ütökzet hom még a föld is réngött, haném ott kúkapott megint az a nímét. Jó van, mast az is megvan. Mas huzsvit naptján beméntünk onnaj Rákosmezzejérü Cinkótáho. Akkor tuggya huzsvit után abba a hédbe egisz pintékig mindig a Rákosmezzejin veréküttünk ot Rákoscsaba körü. Mast innej föméntung Vácho; Vácna tuggya föméntünk Észtergomho, Észtergomná átméntünk a Dunán a túsó felire. Onnaj léggyüttünk a budai várhoz ostromlanyi. Mast a budai várnog gyüt segiccsigre a Vindizsgréc lénék, a Mikinek a tábora léménd Vindizsgréc elejbé, hov visszatarcsa. Haném megverték ot tuggya aszt a nímétét úgy, hogy ott emberrü emberre köllöt lípnyi. (Mëki [Kmetty?] gënerális, lengyel gróv vót tuggya, kügyütt a magyaroknak segittenyi, a táborunkat av vezetté, ödvenezér nípét.) Mas Pápátu tuggya másnab vaj harmadnap léméntünk lhásziba, haném ot tuggya már a nímét megvered bennünket; csak ahogyan vót úk kö mondanyi, mast ot mëkfordut a szérëncse, addig jó mënt. Mas léméntünk Pápán allu, od van Pápótészér, od vótunk a Bakon-szibe lógërba. Innej tuggya azután léméntünk Fejjérvára, nëm ëccërre Fejjérvára, haném ott először Címërnek, azutám Palotának. Az a Címër ën nímét falu, bent a Bakomba, od vótam ëj jágërná, écs cse jágërná, azutám még ëzs zsidóná, odaatta vóna a lölkit is. Hát kërëm Paksnak hallotta hírit, léméntünk Paksnak, ot mëntünk a Dunán kérésztü, (mas megint léménünk ám !), Paksru azután léméntünk tuggya Jankovácnok, haném mas mëgim messzi mëntünk, onnaj léméntung Zombornak, azok a disznó rácok ránk lüddösztek a szőlöhëgybü, azér azután Zomborba három

óraig szabad rabulázs vót. Mer tuggya az ollan keverik, a magyarra nem niszhettek, hanem iszén elfoktok üket, lődösztök üket. Onnaj léméntünk osztán [?-nek], hanem ott osztán nem lēt sēmmi, maj mégmondom én hun lész, léméntünk Ujvidékre. Ujvidékrü átméntünk Péterváro a várbo, merd Ujvidék az inne van a Dunán, Pétervár mēk tul van a Dunán, mazz beméntünk Pétervár várbo. Ittēnek Tömözsvár gyün elő, ot mégin megütköszünk a nímēte. És a nímēt ot megverd bennünket tuggya Tömözsvárná. Tömözsváru tuggya beméntünk Lugosnak, ot mégin nagy ütközed vót. Innej beméntünk Erdélbe három ijje három nap, akkor a lú nem vót lēnyergelvē sohasē, ha aluttunk ha nem, hanem a lovat nem vót szabad lēnyergelnyi sohasē. Mazz beméntünk Kolozsvárig, Kolozsvártu vissza kükerütünk Gyērgyó-szenygyörgynek, azután onnaj kigyüttünk Csikszékölnek, má onnaj gyüttünk küfelē, merd akkor má tutták ezēk a magyarok, hon nem mēgy jól e izejēk, Szāzrēgēnek ēzs Brasónak, mas má azutām beleértünk a Kirālhágóba mégint. Az az erdő kērēm az a Kirālhágó akkora, hogy azon három ijje három nap keresztümmēnyi köll. Mas má belegyüttünk mégin kērēm vissza kü Magyarorszák felē! És mas tuggya ittēnek ēggy orszāgutāt értünk mink ebbe az erdőbe, hát mikor mink harmadnab gyüttung Borosjenőnek, hát tuggya mikor ott az erdőbü kiértünk mink, a muszka mēg od gyüt künek, mink ocs csodākosztunk, hogy a muszka emēnt mellettünk nem szót sēmmit. Bandaszóve gyütt a muszka. — Hát begyüttung Borosjenőbe, od vót ēd dozbós od Borosjenő alatt, és az a dozbófa így is rēndbe vót ütedvē, mēg amūgy is, mindēnkippen rēndbe vót. És ottōnnak monták nekünk hol lōgērozzunk lē, lēvertēk a lōgērkarókat, hát mink ot töprenkēttünk a magunk izejibü, hoh hogyan van ev vaj micsoda dolog e. Hej estefelē kērēm mindēnfelē mindēn ötlīpisre ēm muszka katona állot mellettünk a lōgērunk mellett. Az istenit ennek a büdös muszkának aszongyák, micsinyāl ez it, mit kóbolog ez itt — ebbe megütköztek itt. Másnap rēgge aszmonták kērēm, a fegyvert lē köl raknyi. Másnap rēgge a fegyvert lēraktok. Hej, od vótam ēty hétig a muszkánā — hanēm rōndös embēr vót, az īlelmünket mēgatta, am mindēn rēgge ēv verdunk pālinkāt ēf fēfunt hust ēf fēhuszast fēkēnyeret, hanēm mikor onnajd osztán, maj mégmondom osztán mire mēnt. Od vótam ēh hétig ebbe a izēbe, onnaj lēkisérteg bennünket Világosra, mast osztán gyalogok marattunk, lú nēkūn marattunk. Világosru bekisérteg bennünket Aradra be a sánco, mast a sánco mēntünk Aradra, od vótunk három hétig hov vakud vóna mēg a másik szēmive is az a kutya Slikk, ab bānd velünk. Od vótam hat hétig, mit mondom a magam nyomoruságāt, onnaj bekerütem Aradra az ispitābo. Azután ahogyan bevāllottam huszárnok oda apszēntātog be huszárnok. Hov vót magamnak ēsz szīp Kosut-mentēm, osztán vót kēd gencsi legin, a Nyul mēg a Sodorics, hát aszongya a Nyul: „Te, aszongya, add oda eszt a mentē, adok értē nīgy garast, annyi van“. De hát a Slikk tuggya elīgēttē a mi ruhānkot ott a sārbo, gondutam job lēssz ott a Maros partyān dinnyēd vēnni. No jó van; vēttem dinnyēt mēgēttem, kilōt a hideg, ujra három hétig vótam marōdi Ujjaradon. Mas má tuggya azután a nímēt kezibe kerütem, annak a kezibe vótam, mazz vīgē van a negyvennyócadiki históriának. Mast onnaj hajtottak fő azután tuggya Arattu fő Bécsbe gyalog. Ít törtint mēg ennek a magyar vilāgnok a vīgē! Tiz esztendeig lovas huszár vótam, de mēg az īlelmet sē ātta mēg a kutya nímēt, aszongya: „a disznónak csak annyit hom mēg

né dögölgyik; Arattu fogva gyalog egisszen tuggya Bécsig min gyalog mēnt, onnaj osztán másnap rēgge hat órákor szállítottak lē Slēziábo — — — (A b.... nímēt ics Csornáná, ics csek mégis ki vót abrakuva dühösü.... Ejszēm iszēn ez a Kosut szintēn az aptya izejīt csinyáná ha *tunnájo*.... Hov vágná ki a másik szēmit is [Schlicknek] még aki ha *mēkfokhatnájo*.) (Velem, Vas m. 1903. A 75 éves Molnár Ferenc elbeszélése.)

VARGA IGNÁC.

Tájszók.

Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című munkájából.

asztagláb: ... egy asztaglábon ülve
2: 52.

bakoc: „apró törmelék fa (alkalmasint *bacholz*-ból).“ (Hétfalu) 6: 136.

bekontyolni: — az új asszonyt *bekontyolják*. 3: 150.

bennülő asszony: betegágyas 6: 145.

bepástosodott: földrétegtől borított.
3: 166, 6: 65; *be van pástosodva*
(begyepesedve) 1: 70; *elpástosodott*: gyepelte 3: 70.

bernyész: himzett, széles női öv 2: 85.

berszány: ... berszányok kedvenc nyári legelője; ... a berszányok messziről idevándorolnak ... 2: 23, 101, 141.

betöjpadás: horpadás 2: 65.

birgej: [?] „Egyen meg a birgej!“
5: 223.

blánás: „fahordással foglalkozó, többnyire oláh eredetű mesteremberek, kik már egészen elszékelyesedtek“ 3: 17.

boricások: borica táncot táncolók
6: 148.

borkő: ásványvíz csapadéka 2: 121.
Az asszonyok *budrejos* fekete főkötőt hordanak 2: 28.

bujdákol: bujdokol 1: 217.

burdák: leveles ágából készült sövénykerítés 3: 77.

burtos: leveles 3: 77.

csengőkóró: sárgavirágú növény, gabonában. 2: 92.

csepez: sisakidomu főkötő, (Hétfalu).

6: 141; himzetes fehér főkötő.
6: 419.

csereke: létrát pótló ágas fa. 3: 85.

csereklye: fenyőrügy. 1: 80.

csipkésruha: kötény. 5: 221.

csomp: sziklaszál. 6: 35.

csompó: sziklaszál. 3: 86, 5: 160, 195, 5: 60, sziklakúp. 4: 96.

csökézní: „hagyományok letarolt mezéjén *csökézhettünk* (tarlózhattunk, Dakk vidéki szó)“. 1: 174.

csörlődött: „... gerincei *csörlődött* gyámköveken nyugosznak ...“
6: 364., 1: 161.

pestises csuma: pestis. 4: 215.

csup: kis domb. 4: 42.

doh: a kovásznai száraz gőzfürdők mérges kigőzölgése 3: 149.

dürückölő: ványoló. 6: 341.

egyennyi: ugyanennyi 6: 299.

éjháló: „A midőn marhákkal éjjeli legeltetésre, vagy favágásra kimennek“. 6: 141.

elbékélni: békésen elintézni. „Csak a múlt évben *békéltet el* a Dániel család a Dobóból származottakkal egy pert.“ 1: 223.

élet, épség: „Életnek vagy épségnek nevezik az összes belső telket minden épületeivel.“ 1: 18; „*barát épség* (szerzetesi lak)“ 1: 229.

elmaradott leány: vénleány. 1: 91.

elmátkásodni. „itt e lakban elmátkásodtak“. 3: 139. (vö. mátkacsokor).

előköszönő: a lányos házhoz menő

két küldött, kik először szállást kérnek a násznépnek 1:99.
éppentest: egyenest, tüstént. 3:124.
erdődő út: melyen fát hordanak az erdőből. 1:114.
eregető: száraz csatorna, melyen a fát leeregetik. 3:65., 2:139.
észka: „észkan = északi oldalán, mit a székely északnak hív, így *hegy észka, ház észka, kert észka* stb.“
falnagy: falubíró, falunagy. 6:133.
faralya: házak ablaka előtti ülőpad. (Hétfalu) 6:136. [**fal-alja*. Aszerk.]
féltél estvéje: bányászok által rendezett ünnep; a fél tél eltelése után. Következő vasárnap a templomban *féltél hálája*. (Torokó) 5:222.
felkalácsolni (a haját): feltűzni. 6:420.
firisko: „vászonból készült csak könyökig érő újjal ellátott rövid derekú felöltő.“ 6:141., 1:97.
fityenke: „Mert a megjárta vidék annak csak *fityenkéjét* képezi.“ 1:220.
fota: virágos szörkelme. 3:165.
finak: „fickó, 15—18 éves ifjú.“ 1:96.
giligógyi: ügyefogyott 1:67., 181.
góc: „a buglyos kemence oszlopokon nyugvó felső része.“ 2:28.
gocsman: megyebíró (szász?) 6:253.
gog: (góc, pestalja = kemencealja) 1:160.
gyüszü: széles bőrv (Kovácsna). 3:150., deréköv 3:165.
hajkötő: szalag. 6:142.
hajok, hajk: „favágáskor kieső forgács“. (Hétfalu.) 6:136., 145.
hámos rokolya. 6:142.
hermor: civódás. (Hétfalu.) 6:136.
higoc: „sovány, betegség miatt meghízulásra alkalmatlan marha.“ (Hétfalu.) 6:136.
hivu: padlás. 6:153.
hoidé: bal.¹

hómenés: „tavasszal hó menéskor.“ 1:65.
humorodik: nyakára humorodik, — belékapaszkodik, átöleli. 2:98.
huporc: „Az emberkéz alkotta, szabályos halmokat a székely *homp* és *huporcs*nak nevezi.“ 1:122.
hustaly: ragadozó állat. 6:145.
hütlés: esketés 5:77., 79.
hütes: „— a falusi bíró *hüteseivel*.“ 4:45; „... a 60 személyből álló *hütösi* karból is felvettek.“ 3:102.
islagos ing: islag = apró érc-lemezke. 5:220.
istáció: állomás (statio). 1:143.
ik: ék; — *ikszerü*. 6:406. „Fenn *ikesen* végződő fedélkével van ellátva.“ 1:18.
ittegyen: „ugyanitt né.“ 1:190.
jegy: jegyajándék. 5:77.
káholy: a gócot körülfutó ormózatos párkányzat. 2:28.
kalácsos ifju: jólábú ifjú, aki a nászmenet visszatértekor egy feltartott kaláccsal (*menyasszony kalácsa*) — az ifjúságot maga után futtatja (Torokó) 5:223.
kalákás vagy *csürdöngető*: táncforma. 6:148.
kálcun: rövidszárú bakancs. 6:141.
kantárosság: „Egy falut Kantának neveztek el a kantárosságról.“ 3:108.
kásatörő: buzakását készítő malom. 2:146.
kenyérvas: „... a kenyérvasnak nevezett vastömzs ...“ 5:211.
kéttarisznys: kétkulacsos. 6:335.
keszkenyős kigyó: sikló (coluber natrix). 3:74.
kikérés: a legény kihivatja az utcára a leányt, akit el akar venni 2:80.
kilükkenni: előtűnni, kijönni; „egy-egy szemet hordó székely *lücken ki*.“ 1:224.

¹ „Székelyföldön a balirányt *hoidé* vagy *hoidére*, a jobb irányt *csá* vagy *csára* műszóval jelölik és ezen technikusan terminusoknak ismerete nagyon szükséges, mert különben az útmagyarázatokat nem érthetné meg az utas.“ 1:88.

kívonó: a földbevéjt háromszög alakú üreg, melyet a halászatnál használnak. 4: 199.

klárika: klarinét. 6: 147.

kocódni: összetűzni, veszekedni, összeütödni (az utóbbi tárgyról.) Bethlen Gábor alatt kelt törvényen: 4) „ki részegen *kocódott*, vagy verekedett.” (Marosvásárhely) 4: 148.

komondorozás: [?] A cinteremben szokásos halottakkal való beszélgetést, komondorozást és vajdagatást megtiltja. (Geleji Katona István) 4: 212.

korika: térdig érő gyapjuharisnya. 2: 80.

köcsepegés: cseppkő. 1: 96. és sokszor.

kőcsűp: csúcs, orom. 2: 84.

kőcsutkó: cukorsüveg alakú kőszál. 1: 67.

költségecske: ennivaló, útikészlet 2: 154.

körülbé: körül; „a *körülbé* fekvő helységekből.” 1: 188.

kukkra állított: egyenesen fölmeredő [*kukkot* v. *kukkra ugrani* = egyenesen a magasba ugrani!]. 5: 79.

kukuslani: „*Kukusló* (helynév), mert ott őrszem állott, mely az ellen-ségre figyelt vagyis azt *kukuslotta*.” 1: 118.

küpu: kivájt fatörzs. 3: 159; *kőküpu* „*Küpinek* a *kutak bëlletét* hívja a székel, legyen az kőből, vagy fából, csakhogy egy darabból legyen faragva; hasonlatosságért *küpinek* nevezi még az oly *kisebb hidakat*, melyek egy darab fából készülnek.” 1: 71., 2: 20., 2: 121.

küzdés: birkózás (szemben a kardviadallal). 1: 142.

lácfenyő, *lacsfenyő* [?]: pinus pumilio, Krummholz, futófenyő. 2: 141. 143.

lebegni: „ne lebegj (ne kacérkodj)”. 1: 188.

lobogó: „A székel a lobogva felbugyogó ásványos forrásokat egy-

szerűen *lobogó*-nak nevezi . . .” 2: 58, 1: 18.

lókó (bányász műszó): lótehernyi kő. 5: 211.

lombos guba (*sárika*) 6: 131.

lonka: — másutt a havasok lépcsőleges *lonkában* tornyosulnak egymás fölé . . . 6: 34; *lonka*, *hegy-lonka* (terassz, hegyterasz). 1: 30., 3: 67., 2: 147.

lórend: lovak tartása, utiköltség címén szedett összeg. (Torockó) 5: 213.

lóterü: lóteher. 2: 97.

lustra: hadiszemle. 5: 22., 23.

mátkacsokor: „ . . . A lányok fejéről . . . szalagsokrok csüngenek le. Ezek közé szokták a m.-t is illeszteni, melyet az elmátkásodott lány vőlegényétől eljegyzése jelvényéül kap.” 5: 221.

me, mesze: ne, vedd el. 1: 98.

medve: turóval tömött, pirított puliszkagömb. 2: 143.

megánglizálni: rövidre vágni a ló farkát; „— ki itt jár (Székely vagy Sztás-Keresztúron) ügyeljen lova farkára, mert a furfangos utca-fattyak hamar *megánglizálják*.” 1: 21.

megcsinál: megbabonáz. 6: 145.

meglevesedik (pipaszárról). 2: 144.

megölni becsülettel: túlhalmozni kedveskedéssel, megbecsüléssel. 2: 58.

megrovás: megadóztatás. 5: 96.

melles-bunda: oldalt gombolódó irhamellény 6: 141.

menyegzés: menyegző-tartás. 5: 76.

merendézni: élelmiszert pakolni. 6: 140.

mijér: (bányász műszó) — törpe falak által elválasztott ágyásokból álló szerkezet. 5: 211.

míves nap, *míhes nap*: hétköznapi. 1: 75., 3: 165.

monyotor: („*monitor*ból valószínűleg kik fejéskor a nyáját téringetik.” 1: 80. [L. Nyr. 23: 438.]

napjötté: kelet. 1: 143.

nászbokréta: „a menyasszony aján-
déka (vőlegényének) . . . friss virág-
ból készült nászbokréta.” 5: 222.
násznagy katonái: násznép. 1: 103.
orbírság (rég). 5: 93.

orotás: írtás, *kiorotják*; kiirtják
3: 70.

osztováta: szövőszék. 2: 22, 4: 195.

osztoru: „Osztoru ezen vidéken lét-
rát pótló ágasfát jelent, ezen erdő-
kön használt tárgynak négy külön-
böző elnevezését találtam: *Osztoru*
Rákos tájkán, *Perpelág* Köpecen,
Cseroke Torján, *Csáklya* Siklódon.”
1: 207.

otlogyan: ugyanott né. 1: 190.

ölyv: örv, karika. „Egy pakulár talált
ott gyémánttal *kicsepegetett* kis-
asszony kézre való arany *ölyvet*
(karperec, valósággal *ölyv* karikát
jelent, mit a kutya nyakára tesz-
nek).” 1: 152.

özönvizfa: vízhortda fa. 2: 117.

pajta: tanyaház 2: 101

pár (bányász műszó): targonca. 5: 211.

pároslag: párosával. 5: 222.

pázsintos: oláh. 6: 161.

peheteg, penete: sütőkemence-seprő.
(Hétfalu.) 6: 136.

péreg: porhanyó föld. 5: 210.

pitin: a borica táncban használt
sarkantyú. 6: 148.

pulya (gnóm). 6: 141.

részibe kiadni a munkát, a jövede-
lem bizonyos részeért. 5: 26.

rez: „Valószínű, hogy a *Rez* lomb-
erdő borította sötét hegyet jelen-
tett.” 1: 115. (vö. MTsz !)

roppantottság: roppantság, minden-
ség. „— képzetet adhatnak e vár
egykori nagyszerűségéről és *rop-
partottságáról*” 1: 28. „ki magáé-
nak mondja ezen *roppantottságot*”
(mindenséget) 1: 91., 2: 56.

rovatal: „Alszegben két rendes ta-
nító állíttatott be, még pedig *rova-
tal* útján.” 6: 163., 2: 19.

rovófejsze: „nagy, nehéz rovófejszé-

vel . . . kettészeli a (vas) tömzset.”
5: 211.

sárika: „lombos suba, melyet a hét-
falusiak viselnek.” 6: 77.

sáté (nád) 5: 79.

„*sheremásnak* egy bizonyos vadhagy-
mát hívnak.” 1: 122.

sipűjas ing: „az ünnepnap (női)
ing kelméje a legfinomabb
gyolcs s kétféle, egyik a s. ing.”
5: 220.

sivalás: zendülés, csendülés. 1: 128.

sópattintás (bányaműszó): a sókoc-
kának kalapáccsal való kivágása.
5: 111.

„*sottfejnek* [sod-fej] a kemencék azon
emelkedett párkányát nevezik, hová
a tüzet rakják.” 1: 128.

suhadás: omlás. 5: 31.

suvasdásos: „A bokorieflogta *suva-
dásos* hegytetőt egészen átalakítja
az idő.” 1: 104.

szavabevehető: szavahihető. 6: 244.

székülő: szolgabíró. 5: 3.

szemécs: bátor, beszédes gyermek.
(Hétfalu.) 6: 136.

szíp: „oly kut, melynek vize csöven
csurog.” (Hétfalu.) 6: 136.

szíves csizma: ünnepi, szívvvel díszí-
tett cs. 5: 221.

szugolyék: „kis völgykebel.” 4: 31.

tácsó: (hallgatag, ügyetlen). 1: 161.

tartomány: környék; „e híd *tarto-
mányára* gyűlénnek.” 1: 228.

tebe: fenyő hegye; *tebetartó*: a
borica táncosok egyike. 6: 149.

tézsola-fő: azon felfelé hajlított fa,
melynek segélyével a járom a rúd-
hoz van erősítve. 1: 108.

timbora: hosszú lant négy húrral.
1: 145.

tize: falu tizede, családnévek szerint.
2: 33.

keréklönk: levágott fatörzs. 2: 55.

tyúkos vacsora: „A 3-ik kihirdetés
napján a menyasszony szülei búcsú-
vacsorát adnak, melyet ty.-nak ne-
veznek arról, hogy a meghívott

rokonok és vendégek mindegyike egy tyúkot és somodit szokott a mcnyasszonynak vinni. *Ingyenvacsorának* is nevezik." (Torockó.) 5: 222.

vajdagatás ?, 1. *komondorozás*.

vatáf: előljáró. 6: 346.

velleget: „... Luthernek is némely munkáit újlólag kinyomatta, melyeket *vellegetvén*, ... azoknak olvasása meghajtotta őket...“ veveget. (anal. illogat, elleget.) 6: 244.

verő: hámor. 5: 211.

villangós: villongós, háborús; „villangós időkben.“ 1: 47.

zahana: ipar. 6: 280.

záldog: „gyönyörű tölgyes és záldog berkek hullámos vonalán túl.“ 3: 183.

zobog: zuhan, esik. 6: 75.

zobogó: zuhanó. 6: 75.; z. zuhata-gok. 6: 179.

zsirbanpecsenye: zsirban úszó rántott hús. 5: 219.

Zsirmosó: zsírosételre ivott bor. 5: 219.

„Hévízi Literati István készített egy összeírást az alsó-rákosi kastélyról 1697-ben, s itt fordul elő ezen szép kifejezés „*szegezős* [?] *béllett ajtó*“ és a „*Tsuhadár ház*“ Hogy mit jelent ez, nem tudom, az abban feljegyzett almáriumokról azt kell hinnem, hogy ruhatár volt (*tsuha* törökül posztót jelent.)“ 1: 202. (1906.)

BENEDEK MARCELL.

Növénynevek.

I. Tolnából: Csikótápufű = *Caltha palustris*. Csuha = *Iuncus*. Tejesfű *Hieracium*. Libaölőfű = *Taraxacum officinale*. Békarokka = *Equisetum*. Utifű = *Plantago*. A pipacsot „*pipóknak*“ nevezik Csehiben.

II. Veszprém: Földi torma = *Linaria*. Rátóton a Clematist (=bércse iszalag) ördögcérnának nevezik. Láttam a rátóti erdőben karvastagságú ilyen cérnákat a magas bükkfákra kígyózni. Rátóton a nummulithémszövet *termőkő*nek nevezik. Ezt úgy magyarázta egy kerülő, hogy van benne mindenféle mag: búza, rozs, zab, mák, borsó; t. i. ennek nézték a benne levő különböző irányban eltört szentlászlópénzt.

(1878.)

SIMONYI JENŐ.

Helynevek.

Határrészek: Bömbölő; Fertéshát; Silarét; Malacosrét; Fennállóerdő; Vágotterdő; Kenderátó; Halastó; Yáhos; Köröság; Csordagát; Zsaró; Tömeg Kódussor; Patkányoshát; Setétszeg; Ördöngös; Pirosberek; Berekhát; Rákóciszállása; Ilonagödre; a Gál regényéből ismeretes Szirmay Ilonát itt fogták el a tatárok, tehát az esemény e helyhez fűződik, nem Fertősalmáshoz. Különben vö. Szirmay Antal: Szatmár vármegye leírása); Dabóci körtéfája; Kerekdomb; Kosárdomb; Nyires; Nádas; Méjhes rét; Ponyvás; Liget; Kapron; Hosszurét; Nagyret; Kerek-Szomoga; Égerhát; Égerfű; Harmincöl; Bodonya v. Badonya; Homokosgödör; Vármegyárka (vármegyeárka h.). Egy 1804-iki oklevélben vannak említve, de ma már többnyire ismeretlenek, vagy más nevük van: Papszomoga; Fövenykátyó; Telekkert; Ferdősbarázda; Takátsrét. Egy 1794-i oklevélből: Töltés mezeje; Öllýűszeg; Nyilaskátyó. 1810-ből: Osztott rét. 1836-ból: Gombás; Reszege pataka; Petákos sár;

Ó-Hódos vagy Fekete víz; Perestér; Gyertyános; Átal-Berektő; Gánnás ág (gánna: egy piros bogyót termő növény); Karajos; Piskáros; Kátyos hát; Darabant szállása; Kertészkert; Dobréhát; Szilas; Egri delelő.

Gúnynevek: Dűneki (a korcsmáros); Macska; Nebőldogulj; Bébús;
Dudi; Ázik; Hagymaszár; Pillangó.

A népetimológia termékei: Kolompos Kristóf (Kolumbuszt így emlegetik az Amerikából hazavándorlottak); Lik Estván (Lichtenstein); Gari Bandi (Garibaldi).

(Egri, Szatmár m.)

CSÜRY BÁLINT.

Dúlók: Hágó föld, Kendő föld (ezen helyen kendert termesztettek),
Lögös, *Ropó* (régii temető helye), Szálas szél.

Szántóföldek: Mocsár, Cserés, Falu erdeje, Pottyon, Nyíras, Resken, Lodák, Akasztófa (e helyen állítólag 1848 előtt akasztófa volt), Májszeg (itt van Mája községnek a határa), Simon árka, Kerekszeg, Násza, Gyűrűs, Bogáncsos, Csorbás, Melegoldas (délnek fekszik), Samja alja (Kákás hely), Poronyberek, Kis oldal, Cságató.

(Bere, Marostorda megye.)

Szántóföldek: Nádas, Hosszu domb, Hegyek köze, Plessuga, Himberke, Vapa Gödre, János vágása, Ropó Szőkeret, Sásvári (sással benőtt hely), Hideg völgy (északos hely az erdő alatt), Csátana, Bózi lejtő (Bózs község felé húzódó lejtő), Teknyős dülő (hepehupás hely), Veres tenger (kaszáló, melyen vörös színű fű terem), Horgos láb, Pap gödre (az egyház szántófölde, melyet rendszeren a pap használ), Kőkoporsó (a szántóföldön nagy kő van, mely alatt állítólag egy hős nyugszik), Szőkeret, Makkos domb (kipusztult erdő helye), Csigadomb (olyan alakú dombocskára mint a csiga háza, teker-
vényes és tetején egy öreg akácia van), Cinehegy (erdő), Bordás (cseres-
nyés kert.)

(Koronka, Marostorda megye.)

Dűlők: Rózsás domb (vadrózsa terem rajta), Ján völgy, Tanorok, Kis völgy, Vár oldala (a hajdani vár helyétől oldalt fekszik), Sinka, Liget, Magyaros, Nagyvölgy, Cseresznyés, Ropó, Paptanorok, Csillaghegy (szőlő), Heves. (Gogánváralja, Kisküküllő megye.)

SZÁNTHÓ GÁBOR.

Gyermekversek.

Kiolvasás.

1. Egyedem — begyedem kendertánc
Hajdu sógor mit kívánc?
Nem kívánok egyebet
Csak egy döglött egeret.
(Bajmok, Bács m.)
2. Két kis kakas összevész,
Kérdi tüle: Mit evész?) [evélsz],?
Tücsköt bogarat
Mindenféle madarat.
- RÉVÉSZ ERNŐ.

7/11/40
100-10

IZENETEK.

R. B. 'Becsukni csakugyan nem határozott értelmű kifejezés. Igaz, hogy országszerte használják a bezárás értelmében is, de époly gyakran jelöli egyszerűen az ajtó vagy ablak *betevését*, sőt azt is mondják: *becsuktam a könyvet, becsukja a szemét, csukd be a szádát!* A kétértelműség elkerülésére aztán hozzátesszik sokszor: *kulccsal csuktam be az ajtót*. Éppen azért az irodalmi nyelvben többnyire a félreértést kizáró *bezár* igét használják. De azért ugyanebben az értelemben — ha nem kell félreértéstől tartani — a *becsuk* igét se lehet helyteleníteni, mert e használat igen elterjedt nyelvszokáson alapszik.

Beküldött kéziratok. Zolnai Gy. Párpuska, párpisztoly stb. — Alexics Gy. Szómagyarázatok. — Körösi S. Kacsaringós. — Mészöly G. Megy, megyen. — Kardos A. Korcovát stb. — Csefkő Gy. A nyelvújítás szótárához. — Widder S. Csokonai mint nyelvújító. — Komjáthy S. Tájszókról stb.

Beküldött könyvek. J. N. Révai: *Elaboratio Grammatica Hungarica*. Vol. III. Jussu Academiae Sc. Hung. e manuscriptis nunc primum edidit Sig. Simonyi (6 K.) — Zágonyi Mikes Kelemen Törökországi Levelei. A magy. kir. kormány támogatásával II. Rákóczi F. hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás. (Franklin-t.) — Asbóth O. Szláv jövevényszavaink, I. (Akad. ért. 2 K.) — Gulyás I. *Excerpta linguae Hungaricae*. Az eredeti kéziratból. (Debrecen, Hegedüs és Sándor.) — I. Kont: *Petite grammaire hongroise*. (Paris—Heidelberg, Groos.) — Virittájä (finn nyelvészeti folyóirat, új folyam 1. sz.) — Antero Vipunen (új finn folklór-folyóirat). — Nielsen K. *En gruppe urnordiske laanord i lappisk*. (Különlenyomat.) — Dickens: *Copperfield D.*, ford. Mikes L. Mikor a tücsök megszólal, ford. Hevesi S. (Révai testvérek. 3 kötet 12 K.) — Balzac: *Goriot apó*, ford. ifj. Korányi Fr. Grandet Eugénia, ford. Hevesi S. (Révai testv. 4 K.) — Kincses Kalendárium 1908. (2 K.) — Ig. Kúnos: *Das türkische Volksschauspiel*, gesammelt u. ins Deutsche übertragen. (Leipzig, R. Haupt. 8 Mark.)

Nyelvészeti Füzetek. Egy év óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K., a 46. szám 4 K.):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relativum mondattanáról.
44. Kränter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.
45. Pálfi M. Kolozsvári Glosszák.
46. Melich J. A magyar szótáriróadalom.
47. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.
48. Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.
49. Laczkó G. Játszi szóképzés.
50. Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve nyelvújítási szempontból.

Helyesírási szótár. Bevezetésül a hivatalos iskolai helyesírás újításai. Összeállította Simonyi Zs. — Második, javított kiadás, *földrajzi nevekkal bővítve*. (Budapest 1908. Athenaeum.) Ára 20 fillér.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

MAGYAR ELEMEEK AZ EURÓPAI NYELVEKBEN.

(Mutatvány *Die ungarische Sprache* c. könyvemből).¹

A művelődéstörténeti kutatásnak mintegy szállóigéjévé vált, hogy minden nép sokat tanult és sokat vett át másoktól. Így a magyar nép is igen sok művelődési elemet vett át a megfelelő szavakkal együtt azoktól a népektől, amelyekkel a nemzetek sorsánál fogva a történelem folyamán érintkezett. De az egymással tartósan érintkező népek közt a hatás rendesen kölcsönös (hacsak az egyik nép teljesen bele nem olvad a másikba). Jóllehet a magyar nyelvre vonatkozólag egyelőre csak valamelyes pontossággal is alig állapíthatjuk meg, hogy mit vett át és mit adott más nyelveknek, mégis már ama kevésből is — amit eddig tudunk — kitűnik, hogy a mérleg egyik oldala jóformán fölér a másikkal. Zavarólag hat ez irányú munkálkodásunkban ama források egyenlőtlensége és kevés volta, elégtelensége is, amelyekből a jövővényszókra vonatkozó eddigi értekezések meríthettek. Az erdélyi-szászban, a románban és a ruténban meghonosodott magyar szavak az illető élő népnyelvekre való tekintettel — s ezért meglehetősen teljességgel — vannak kimutatva, de az egyéb északi szláv nyelvekben és valamennyi déli szláv nyelvben a magyar elemek csupán irodalmi, főképen szótári alapon vannak tárgyalva, a szótárak pedig jórészt csak fölületesen, hiányosan veszik tekintetbe a népnyelvet. Az eddigi vizsgálatokból már megállapíthatni egyrészt azt, hogy a magyarságra legerősebb hatással voltak a déli szláv nyelvek, a román pedig a legkisebbel, másrészt azt, hogy a magyar legerősebben hatott a románra és a déli szláv nyelvekre (szlovén, horvát, szerb), az északi szláv nyelvek közül a tótra meg a ruténra; említésre méltó befolyással volt továbbá a magyarországi német nyelvjárásokra s egy kevésbé hatott a lengyelre is.

Százakra rúg már eme fölsorolt nyelvekben a kimutatott

¹ *Prohászka János* fordítása, a szerzőnek egy-két javításával.

magyar jövevényszók száma. Az olyan szók, mint *város*, *bíró* és egyebek messze elterjedtek a balkáni szláv nyelvekben, sőt még a törökben is találunk magyarból vett szavakat. E szók közül egyeseknek nagy művelődéstörténeti jelentőségük van. Figyelemre méltó pl., hogy a magyar *Rákos* szó, amely a leghíresebb gyűléseknek, a magyar országgyűléseknek a helyét jelölte, a szomszédos nyelvekben mindenütt elterjedt, még pedig 'viharos gyűlés, zajongás, zendülés' jelentésében: cseh *rákoš*, lengyel *rokosz*, rutén és orosz *rokoš*. (Régebben ezeket a magyar *rakás* szóból magyarázták; de a mi magyarázatunk helyessége mellett szól az, hogy még 50 évvel ezelőtt Schröer az észak-magyarországi német nyelvjárásokról szóló munkájában¹ a *Râkosch* v. *Ragusch* szót 'országgyűlés' jelentésében említi).

Az oroszba természetesen csak nagyon kevés magyar szó jutott el, mindazonáltal az imént említett *Rákos*-on és a még alább említendő katonai kifejezéseken kívül megtaláljuk a *szállítás* szót is, amely úgyszólván fél Európán át útát tört magának; megvan az oláhban,² bolgárban, szerbben, horvátban és a hazai német nyelvjárásokban; oláh vagy szerb közvetítéssel juthatott a törökbe, továbbá a tótba, csehbe, ruténba és a lengyelbe, a lengyelből eljutott az oroszba, és végül az oroszból utat talált a nyelvünkkel rokon votjákba is.

Már most ha pontosabban vizsgáljuk, hogy voltaképen mit is vettek át a magyarból a többi európai nyelvek, azt látjuk, hogy ezek az átvett szók szoros kapcsolatban voltak bizonyos művelődéstörténeti hatásokkal, s a magyarság hatással volt nemcsak a hazai, hanem a távolabbi népekre is. Elsősorban a magyarság hadi erénye és hadi dicsősége az, ami valamennyi európai nemzetre maradandó benyomást tett. Kivált könnyű lovasságunkat utánozgatták mindenütt³ és a *huszár* névvel együtt egész csomó magyar kifejezés jutott bele a legtöbb európai nyelvbe.

Egy német, Apini Zsigmond, már 1728-ban a következő magyarból átvett szavakat említi Glossarium Novumában (Nürn-

¹ A bécsi tud. akad. kiadványaiban (Sitzungsberichte) 1857–59.

² A többi nyelvekbe jórészt a nomád oláh pásztorok közvetítésével juthatott el.

³ Az első francia huszárezredet 1637-ben alkották magyar huszárszökevényekből; az első orosz ezredet pedig Nagy Péter idejében, 1707-ben szintén magyar legényekből.

berg):¹ „*Ballasch (Pallasch)*: machaera, ensis hungaricus“ = m. *pallos*. „*Heiducken*: d. i. ungarisch Fussvolk; Ungaricus peditatus, famuli Hungarorum, quibus originem debent vestitu ornati“ = m. *hajdu*. „*Hussaren*: hussarones, qui sunt Hungarorum levis armaturae equites, item equites Pannonici, equitatus hungaricus. *Tolpatschen*: pedites militiae Hungaricae“ [Schmeller Bayrisches Wörterbuch-jában *Tolbatzen* már a 17. századból van idézve] = m. *talpas*. [Vö. még *Pandur*, mely régebben szintén a gyalogság egyik neve; *Pandurenklinge* Kaltschmidt; *Panduren-messer* Scheffel, Trompeter 9. Stück.] „*Tschaicken* oder *Tschinackl*: cymbae Hungarorum“ = *csajka* és *csónak*. Emellett vannak a németben a katonai felszerelésre vonatkozó magyar szók is; így: *Attila*, *Dolman*, *Pekesche*, (bekecs, bekes), *Tschako*, lengyel helyesírással *Czako* = csákó, *Kalpak*, *Tschismen*, *Tornister* (a dánba is eljutott; *tarisznnya*, régebb *tanisztra*, l. e szóról G. Meyer Indg. F.) és *Kantare*; úgy látszik a *Säbel* v. *Sabel* is a magy. *szablya* szón alapszik.

A franciában a *hussard*-on kívül (régebben *houssard* is) a magyarból valók még: *pandour*, *talpache*, *dolman*, *schako* vagy *shako*, *colbac* (*colbak*, *colback*) és *soutache* (*sujtás*; ‚Schoit-*tasch*, *platte*, *feine Schnüre*, besonders am Husarentschako‘, mondja Sachs-Villatte szótára), ebből *soutacher* is ‚sujtással szegélyezni, soutachieren‘. A szűk, testhezálló lovaglónadrágnak, a huszárnadrágnak francia neve: *Hongroise*.

Az oroszban a *gusar* azaz ‚huszár‘ mellett megtaláljuk még ezeket: *dolman* vagy *dolma*, *mentik* (mente), *viťazket* (vitézkötés), *tšako* (ma már elavult), *sarsam* (szerszám, szintén elavult), *sabla*; a huszárköponyeg orosz neve *vengerka* azaz ‚magyar köponyeg‘. Sokat böngészhetünk e tekintetben a lengyel szótárból: *husarz* és *huzar*, *szereg* (sz = s), *dolman*, *bekiesza*, *kuczma* (cz = cs), *forga* (forgó), *deresz*, *kopia*, *dobosz*; a magyar sipkát is *magierka*-nak nevezik. Az említett magyar kifejezések közül sok a déli szlávban is meghonosodott, így pl. a *huszár*, *baka*, *hadnagy*, *sereg*, *harc*, *csata*, *vár*, *sípos*, *síp*, *dob*, *csákó*, *bakkancs*, *kard*, *pallos*.

Az angolban *hussar*, *pandoor*, *dolman*, az olaszban: *ussaro*, *pandurro*, *sciaccio* vagy *giacco* stb. — Néhány durva káromkodást is megtanultak szomszédaink a huszároktól; Hauff

¹ Közölve volt már Nyr. 1895. Az 1894–95-i évfolyamokban szintén van több hasonló közlemény.

elbeszéléseiben előkerül ez a különös módon átalakult magyar káromkodás: *Bassa Manelka*, és egy svájci könyvecskében¹ Harras Rudolf dühösen kiáltja: *Bazom a teremtete!*

Kétségtelenül a magyar *kocsi* az eredetije a következő, fél Európában elterjedt szavaknak:² ném. *Kutsche*, franc. *coche* (ebből *cocher*), ang. *coach*, spany. *coche*, olasz *cocchio*, flamand *goetse*, svéd *kusk*, lengy. *kocz*, déli szl. *kočija* és (bolg.) *kočij*, török *koči* stb. Megerősíti állításunkat az a körülmény, hogy a nyugati nyelvekben e szó a 16. század előtt nem fordul elő, a magyarban pedig már a megelőző században közhasználatú volt. Legrégibb német alakja *Gotschi*, *Gotschi Wagen* volt s ez valóban meg is felel az eredeti magyar *kocsi szekér* alaknak, ami annyi, mint *Kocs-ból* (Komárom m.) való szekér. Tudnunk kell, hogy e helység fuvarosai közvetítették a 15—16. században Bécs és Buda között a forgalmat. A 16. század elején Magyarországon járt külföldi követek dicsérően, elismeréssel írnak a kocs-i szekéren való kellemes utazásról. Herberstein orosz követ így ír 1518-ban:

„Am zwainzigsten Aprilis, fuern also ab gen Wien, . . . fueren auf *Kolzschi Wägnen* [olv. *Kotzschi*], die man also nent nach ainen Dorff bey zehen meillen dishalb Ofen, die mit dreyen Pferden neben ajnannder laufenndt gefurt werden, . . . und laffen in tag und nacht von Ofen gen Wien sein wol gemesner zwo und dreissig meillen, und fuettern doch alle mall nach sechs oder funff meilen, und zu Rab am mittl des wegs namen sie anndere Pfärdt, und ist ein gar bequeme fuer“. . .

A magyar királyi udvar 1494—95-iki számadókönyvében a fuvarosnak a neve *currifer de Koch*, azaz kocs-i fuvaros, aztán meg egyszerűen *kochy* azaz kocs-i ember, s ez a körülmény a kocs-i szó eredetére vonatkozólag minden kétséget eloszlat.

Egy más fogalomkörben is erősen mutatkozik nyelvünknek a szomszéd népek nyelvére tett hatása, t. i. az állami életre s az ezen élet egyes mozzanataira vonatkozó kifejezésekben. A múlt században, kivált az 1867-iki kiegyezés óta a hazai nemzetségek nyelvét teljesen elárasztották a politikai, közigazgatási és törvénykezési intézményekre, személyekre és viszonyokra vonatkozó magyar műkifejezések. Az olyan szókat, mint *kormány-párt*, *negyvennyolcas*, *szavazat*, *hivatal*, *vármegye*, *alispán*, *törvényszék*, *járásbíró*, *ügyvéd*, *végrehajtó*, *váltó*, *adóhivatal* stb.

¹ Der travestierte Tell 1805. Neue Freie Presse 1887. aug. 27.

² L. részletesen Nyr. 1882. (Riedl Frigyes), 1895. (Szamota I.) és 1898. (Prikel M.)

mindenki használja, — persze némi kiejtésbeli eltéréssel — aki csak érintkezik az állammal és áldásaiban részesül.

Van azonban az ilyen kifejezéseknek egy sokkal régebbi rétege is, t. i. azok a szavak, amelyek a honfoglalás utáni első századokban jutottak bele a szomszéd nyelvekbe és azokban, különösen a déli szláv nyelvekben, a magyar uralom emlékét őrzik. Eme régi szók közül csak a legfontosabbakat említjük: *ország*: horv. *rusag*, *orsag*; *város*: szlov., horv., szerb és bolg. *varoš* (Stájerország déli részén egy helység neve *Varoš* és az észéki felső- és alsó-városnak még száz évvel ezelőtt *Oberwarosch*, *Unterwarosch* volt a neve), románul *oraș*; *bíró*: szlov., horv., szerb *birov* (tör. és rom. is); *látó* (a magyarban elavult): horv., szerb *latov*; *tanács* régebbi *tanács*: szlov., horv., *tanač*, *tolnač*; *bér*: szlov., horv., szerb, bolg. és rom. *bir*; *harmincad*: szlov., horv. *harmica*, bolg. *harmicija* stb. A magyar *törvény* szó a törökben a magyar országgyűlést jelenti (*türvin*). Mind a déli szlávok, mind pedig az oláhok és a törökök átvették tőlünk az osztrák főváros magyar nevét: *Bécs*-et. (A *Bécs* [így, névelővel] a neve sok magyar helység külső részének; úgy látszik Bécsset is azért nevezték el így, mert valamikor nyugat felé határváros volt; Ausztriát is nevezték *Bécsországnak*.)

Még csak az állattenyésztést említjük, mint olyan magyar foglalkozást, melynek a szókészlete hatott a szomszéd népekre. Már láttuk, hogy a *szállás* szó majdnem valamennyi keleteurópai nyelvben meghonsodott a pásztortanyák jelölésére. A *bojtárt* (mely voltaképen román eredetű) megtaláljuk a tótban és a csehben, a *tolvajt* az oláhban, azonkívül a déli szláv nyelvekben meg a törökben. — Ide sorolhatjuk a *rovás*, *ravás* szót is, amely különösen a pásztoroknál nagy szerepet játszott. E szó el van terjedve valamennyi hazai nyelvben, és részben külföldön is, így a németben kétféle hangalakban fordul elő: 1. *Robisch*, *Rabisch* (régente a szászországi bányászatban, de egyebütt is Németországban közhasználatu volt, összetételekben is: *Rabischaufseher*, *Rabischmeister*, l. Adelung és Schmeller; Magyarország nyugati részén is mondják: *Rawisch* és *Rabisch*; és 2. *Rosch*, *Rasch* Stájerországban; Roseggernél olvashatni:

„Und im Eisenhammer sprüht die blaue Flamme — Pflug oder Schwert, die Kohlen glühen für beides, sind sie doch am Ziele, und die Hauptsache ist nun, dass der Bauer hingeht zum Werksherrn, sein Werkbrett, den *Rosch*, zeigt und sagt: „Euer Gnaden, so viel Wagen voll hab ich gebracht“. (Aus-

gewählte Werke 4, 258, Das Stifftbüchel.) — „*Rosch*: ein Werkbrettchen, in welches durch kleine Einschnitte Aufzeichnungen gemacht werden (das ung. *rovás* heisst wörtlich 'Einschnitt, Einkerben'). Bei Kohlenbauern in Anwendung, um die abgelieferten Kohlenfahren anzumerken" (Roseggers Heimgarten 4, 796).

A magyar népnyelvben általánosan elterjedt szokás a nagyobb háziállatoknak, kivált a kutyának, lónak, ökörnek, meg a tehénnek tulajdonnevet adni. Ezek a magyar állatnevek meghonosodtak valamennyi hazai népnyelvben, megvannak mind a szlávoknál meg az oláhoknál, mind pedig a hazai németsegnél. Az északmagyarországi németek (cipcerék) csupa magyar állatnevet használnak (java részben a keresztnévek magyaros alakjait.) A göllnicvölgyi német pl. így hija a kutyáit: *Vigyázz! Tisza, Duna,¹ Bundás*, lovait: *Csillag, Fakó, Sárga*, ökreit: *Virág, Bimbó, Bodza* stb. A magyar kutyanévek — valószínűleg a kóbor oláh pásztorok közvetítésével — még Morvaországba is elkerültek: *Ku'ta, Cifra, Rajta! Fodmek!* (m. Fogdmeg!)

A felsoroltakon kívül még sok más magyar szót is találunk a szomszédos nyelvekben. Így — hogy csak a német nyelv körében maradjunk — nem lehetetlen, hogy a német *hurra*, amelyre eddig még kielégítő magyarázatot nem tudtak adni, a régi magyarok harci kiáltásából, a *huj-rá* (*huj-red*), *haj-rá*ból származott. A jóhírű magyar konyhának némely kifejezései a németben teljesen otthonossá váltak, így *Paprika, Gulyás* (rendesen *Gollasch*, franciásan írva *gollache* is), a híres balatoni *Fogasch*; a bécsi ételjegyzékeken előforduló *Solokrebse* Szarvas Gábor véleménye szerint (Nyr. 23: 280) voltaképen *Szala-Krebse*, azaz a *Szala* v. *Zala* folyóból való rák. Utóbbi időben a Bécsben megtelepült számos magyar közvetítésével sok magyaros alakú és hangzású keresztnév terjedt el az osztrák-németsegnben: *Béla, Géza, Ilona, Irma* stb. Kissingenben van *Rákóczi-Quelle* és *Pandur-Quelle* s ezeket a 18. században nevezték el Rákóczi-ról és Pandur nevű lováról, melyen a szerencsétlen végű trencsényi csata után menekült. Halle közelében van egy *Neu-Rákóczi* nevű fürdő s az északamerikai Egyesült-Államokban is van sok magyar nevű város: *Kossuth, New Buda* stb. Szakkifejezéseink némelyikét szintén elfogadta a tudományos világ, így pl. a magyar levélérc nevét: *Nagyágít* stb. — Természetesen nagyon

¹ Magyarországon ősidők óta szokás (mint Németországban is) folyóneveket adni a kutyáknak; ennek alapja ama régi balhit, hogy ezáltal a viziszonytól mentek lesznek.

gyakran találunk német íróknál magyar kifejezéseket olyankor, ha magyar viszonyokról írnak. A múlt században igen sokszor lehetett olvasni jogászokról és kanászokról (*Jogassen und Kanassen*), a vármegyei és „pandur-gazdálkodásról“ (*Pandurenwirtschaft*) és más effélékről, sőt ma is gyakran megesik, hogy a választásokról szólván szóba kerülnek a mi korteseink és korteskedéseink (*Kortesch, korteschkedieren*). Általánosan ismeretes a magyar *Pusztá* elnevezés is.

Az elmondottak alapján bátran állíthatjuk, hogy a magyar nyelv ezeréves élete Európa szívében nem volt hatás nélkül az európai nyelvekre.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.¹

(Első közlemény.)

A gondolkodás kezdetleges fokán nem szerkeszt az ember alárendelt mondatokat, eszejárása sokkal egyszerűbb, mint hogy bonyolult gondolatmenetet alkosson. Az alárendelt mondatok tehát a mellérendeltekből állottak elő: így a melléknévi mondatok is végigmentek ezen a fokozatos fejlődésen, míg mai használatukhoz eljutottak.

A melléknévi mondat nagy valószínűség szerint a kérdőmondatból keletkezett. Erre mutat köszöszavának, a relativumnak határozatlan, illetőleg kérdőnévmási alakja. Lehetséges, hogy ilyen gondolkodás hozta létre: ezt a mondatot: *ki volt az, aki ezt vagy amazt tette* — az egyszerű észjárású ember úgy alkotta meg: *ki volt? ki tette ezt?* — Már most valószínű, hogy ilyen páros kérdések egyszerűsítése céljából a nyelvhasználat egybeolvasztotta a két kérdést ilyformán: *ki volt, ki tette?* — és a második mondat hangsúlya megváltozott, az ige lett nyomatékoská. — Vagy: *ki akar szólni? szóljon!* és később: *ki akar szólni, szóljon!* — eleinte hangsúlyváltozás történt, később szórendváltozás is. Vagy: *nem tudod? mi történt?* F. *Tudom, mi*

¹ A népnyelvi példák főképen a Vác és vidéke nyelvjárásából vannak véve: lehetőleg az eredeti kiejtés szerint. — Források: a) maga a nyelvjárás. Ny. — b) Dugonics: Példabesz. és jel. mond. 1820. D. — c) Arany—Gyulai: Népkölt. gyűjt. I—III. Ngy. — d) Arany László: Népmesék. Ar. — e) Nyelvészeti Füzetek. Ny. F. — f) Magyar Nyelvőr (csak kötet és lapszám). — Megjegyzem, hogy adatgyűjtésem eredetileg jóval gazdagabb volt; helykimelés végett itt sokat mellőztem.

történt, — a hangsúly ismét átvetődött. — Vagy: *mondd el! mit láttál?* (indulatos beszédben ma is így használjuk) és *mondd el, mit láttál*, stb. — A szórend meg az ígékötők elhelyezésének szabályszerűsége már későbbi fejlődés eredménye. Eszerint a melléknévi mondat ősi alakjában a mellékmondat többnyire megelőzhette a főmondatot a kérdés logikai meneténél fogva.

Budenz József (Nytud. Közl. 5:19.) igen behatóan foglalkozott a viszonyító névmások eredetével és a következő eredményre jutott: „A relativum a kérdő névmásból fejlődött. Hogyan lesz a kérdő nvm. relativummá? A kérdő nvm. elveszti mondatbeli sajátos hangsúlyát és a nvm. utáni mondattagok kapnak hangsúlyt; kérdő mondatban maga a kérdő nvm. hangsúlyos és más a szórend is. Lényeges sajátosága a kérdő nvm.-nak a kérdő hang a nem tudott tartalom megismerésére. Ha evvel nem törődünk, elmarad a kérdő hang s a kérdő nvm. határozatlan nvm. jelentésével bir: *ki* jobbra, *ki* balra dőlt; *ki-ki* a maga helyén; vagy elibe tett szócskákkal: *vala-ki*, *vala-mi*, *né-ki* (régies), *né-mi* . . . A relativ mondat korábban önálló mondat, a hangsúlytalan *ki* pedig határozatlan nvm. volt, amelynek értelme egyenlő ‘egyk’ v. ‘némelyik’, tehát nyugodt hangsúlyú, míg a relat. *ki* teljesen hangsúlytalan. Csakugyan látjuk is, hogy a régiségben a *vala-ki* relat. gyanánt is szolgál: *valaki el akar menni, elmehet.*“

Szintén további fejlődés volt, hogy a mutató névmással utaltak a melléknévi mondatban kifejezendő cselekvésre. Ez a ráutalás idézte elő gyakori használat folytán a mutató nvm. és a relat. ilyetén összeolvadását: *aki*, *amely*, *ami* stb.

Budenz a relat. előtti *a*-t névelőnek tekintette, amely az egész relat. mondatnak, mint értelmileg névszói egységnek névelője volna; ez tehát nem a relat. *a*-ja, hanem az egész relat. mondaté: *a[ki vesz] annak lesz = a [vevőnek] lesz.* Ez persze erőltetett magyarázat.

A tapadás tüneténye látszik itt, amely gyakran egymás mellett álló mondatelemeket összeforraszt, sőt külön mondatok határvégi elemeit is egyesíti. A relat. legrégebbi nyelvmélekeinkben *ki*, *mi* stb. alakban fordul elő. H. B. *ki* nopun, *kin*ec odut, *kit* ur ez nopun stb. K. T. *qui* vleben tart, *quit* sceplev nem illethet; a Bécsi és a Münchener kódexben szintén *ki* alakban. Régi eredetű közmondásainkban is rendszerint *ki* áll. Az *aki*, *ami* újabb fejlődés. Itt az *a* maga a mutató *az* nvm. A mutató

nvm. a főmondat végén rámutató mondatrész volt, amely időfolytán összeolvadt a *ki*, *mi*-vel.¹ Tehát „*aki* másnak vermet ás, maga esik bele“ eredetileg így hangzott: *Az, ki* másnak vermet ás, maga esik bele. Legyen, *ami* lesz, korábban: legyen *az, mi* lesz. Mivel gyakran szerepeltek egymás mellett, idővel a nyelv-érzék egységesnek érezte a kettőt.

Eleinte az *aki*, *ami* alakban a mutató nvm. alanyesete fonódott össze a relativummal. Később analogia folytán az összeolvadás akkor is megtörtént, mikor a mutató nvm. nem alanyesetben állott, hanem különféle ragos alakokban szerepelt a relat. előtt. „*Amit* mondasz, fontold meg“ e h.: *azt, mit* mondasz, fontold meg. — Égjen el a házo, *aki* hazunnyi nem tud, e h.: égjen el a házo *annak, ki* h. n. t. 6:227. Később azután, mikor már az *aki* (*akit* stb.) formában a mutató névmási elem a nyelvérzék előtt elhalványult, a főmondatban pleonasztikusan újra kitették a hangsúlyos mutató névmást. Pl. Bolond ember *az, aki* jobban táncol, mint ahogy tud. 8:180. (I. Simonyi, Kszók 1:222; Magyar nyelv³ 322; Új helyesírás 15. §. d.)

A relat. régebbi alakja, mikor már az írásjelzés mutatta, hogy a nyelvérzék a mutatónévmást a mellékmondat kötőszavához tartozónak érzi, csak itt-ott bukkan fel egy-egy népnyelvi példában: Város végén van egy madár, az *ki* engem oda vár (30:499. Nd. Firtosváralja). Nem kell nekem hagyma, *égye* még a gazda, az *ki* nekem aggya (8:328. Csiksztkirály).

A relat. előtti mutató névmásból lett *a* hangsúlyos voltán sokat vitatkoztak. Annyi bizonyos, hogy amennyiben a relativumnak van némi hangsúlya, ez a hangsúly az *a*-n érezhető, ellenben mint névelő teljesen hangsúlytalan lenne. Budenz is kénytelen elismerni, hogy „a *ki*, *mi* névmások hangsúlytalan volta mellett az *a* a hangsúlyosabb. A relat. csak csonka mondatban lehet hangsúlyos: *azt* teszem, a *mit* . . .“ A főmondatoknak a relatív mondatokra utaló mutató névmásai mindig hangsúlyosak szoktak lenni; pl. *Annak* adom, aki többet ígér érte. — Zolnai szerint az *aki*, *amely*, *ami* stb. alakok a jelzett fogalmat jobban kiemelik, mint a mutató elem nélküliek (*ki*, *mely*, *mi* stb.): *azt, akit* láttam (gyöngébb vonatk. *azt, kit* láttam). Az összeírásnál tkp. a hangsúlytalan *ki*, *mi* kerül össze a hangsúlyos *a*-val. A hangrendi fejlődés tehát ez volt: *az, ki* > *az ki* (*az kit* stb.) > *a'ki* > *akki* > *aki*, végeredményben *a*

¹ Zolnai: Mondattani buvárlatok NyK. 24. k.; I. uo. Arany magyarázatát is.

hosszú *k* megrövidült. A mondatközi írásjel először a két mondat eredeti határán jelenik meg, majd a főmondat határán belül marad, amikor a relatív mondat a főmondat határvégi szavát már magába olvasztotta, bekebelezte.

Igen fontos a népnyelv adatainak a figyelembevétele, azért mert a nép beszéde még ma is sokkal szabadabban fejlődik, természetesebb, mint az irodalmi nyelv; ítéleteinket legbiztosabb ha az élőbeszéd tanulságaiból vonjuk le. Természetesen itt is kritikával kell eljárunk annak az eldöntésében, melyik szöveget fogadjuk el hitelesnek, melyiket nem.

Az *aki* és *ki*-féle alakokat az irodalmi nyelv és a köznyelv felváltva használja. A melléknévi névmásnak első elemét a mutató *a*-t csaknem kivétel nélkül elhagyják a csángók (*ki*, *mi*, *melyik* s ennek alakjai: *melyikek*, *melyikeket* stb.).

Nincs egy is csángókból, *ki* kolduszkoggyék (= kolduljon). 7:115. Sziel *ki* fű 7:116. Az embër is gyíren, melik nem gyiszno. 7:114. Melyik szokott kicsidül (= kicsi korában), mënën hëgyën ló. Há hol van, melyikeket nyúsztad? (vannak helyett). Burján melyiket eszik marhák. 7:116. Mekkapódott a gyürü, mit beleeresztett vót [a vízbe] 30:227.

De más nyelvterületeken is találkozunk a relativum ezen eredetibb formájával:

Gyere te kötnyi való gézëngúz, *ki* nyomorékká tettë. 9:234. Esztergom. Födsüket: olyan *ki* az ágyúszóra is aszongya: mit mon' kéd? 29:479. B.-hunyard. A rossz Kerekes meghótt, tuggya kinek ott a Péterfija (ucca) vigin ojan szép háza van. 7:522. Debrecen. A cserénkorcba vót tűzve a cifra főzőkalány, mög a borotvatok, mit mind magik faraktak bicsakká. 8:84. Kkhalas. Megjelent elötte egy gyönyörű legén, kire a lány ugy rábámút, hom mingyá . . . 8:328. Veszprém.

E használat gyakoriságát leginkább fönntartják a közmondások és a költői termékek:

Nemcsak az szomjas, *ki* a kútba néz. 1:178. Ipolyvid. Az az úr, *ki* korábban kel. 10:473. Annaudvar. Kit az Isten szeret, maga is megberetválja (kopaszra mondják). 30:491. Karcag. Ijjen gyüt-mönt embërnek az a fizetése, mi a sárdi föstőjé. 7:377. Mesztegnye (Somogy megye.). Mijen a malac, ojan a mise. 8:370. Szentes. Barna kis lány hiában keresed, beleégett (a cserénybe), *ki* téged szeretett. Ngy. 1.:206. Megegett már rajtam, mi meg akart esni, elment a galambom, *ki* el akart venni. Ngy. 1.:234. Kit mindig szerettem, jaj de távol estem, kit mindig gyűlöltem, annak rabja lettem. Ngy. 1.:192.

A relativum teljesebb alakjának eredetére rámutat az egyes vidékeken járatos kettőzés is: *akki*, *ahhol* stb. (az *ki*, az *hol*

alakokból). Némely vidékek megtartják ezt az eredetibb *akki*, *ammi* stb. alakot:

Akki hódította születik, a hetedik esztendőn túl nēm viszi, épasztú. 10:185. Csurgó. Akki szereti, annyit ēhetnē, hos sokat. Ny. F. 33:18. Kemenesalja. Karácsony esti ējinn akki a zasztu sorkán űl, űzvegy embēr lēssz az ura. Ny. F. 17:61. Pápauid. nyj. Nagy ajándēkot ād annak, ki a kutyarūl tud valamit, ēs nagy bűntetēst annak, akki elsikkasztotta. 29:375. Hódmezővás. Van nekem ety kis lovam, ammēk maga alō kihānya ag ganēt. — Túrō. 2:468. Debrecen. Annak is van dūga, akkit akasztanyi visznek. Ny. F. 34:112. Asz szerencse szárnyon jár, akkire száll, aj jól jár. 6:419. Abaujm.

A vonatkozó névmást a *csak* szócska mintegy nyomósítja, kiemeltebbé teszi; de értéke határozatlanabbá lesz, közeledik a határozatlan névmáséhoz. Rendszerint határozatlan mennyiséget jelentő névszókra vonatkozik:

Szállicsa haza nekem mindenemet, ami csak nálla van, az utolsó kender farkig. 9:558. Pocsaj (Biharm.). Gyertēk ide ēn mellēm kisfiaim, egyetek-igyatok, amit csak a szemetek, szātōk megkivān 7:184. Oroshāza. Ha a mēnyecske nem ellenkezik vele, mindent ēgtēsz neki, amit csak a szemeszāja kivān. 15:182. Mīngyā seggōssē tōtt mindōnkit, akin csak kifokhatott. 8:85. Kkhalas. — Szétválasztva is előfordul: Juli nēnēd is igen ērti a szájāve, mer *ami* e zēgatta vilāgon *csak* törtīnyik, a tān mind emongya neki. 30:487. Németgencs (Vasm.).

A vonatkozó névmások használata.

A melléknévi mondatoknál a népnyelvben nagy ingadozást és következtelenséget tapasztalunk, különösen a főmondatban álló mutató névmás használata körül.

Rendszerint, ha a főmondatban ki van téve a mutató nvm., vagy egyéb utaló szó, a mellékmondatban pedig a relativum, akkor szokás a melléknévi mondatot szabályosnak, teljesnek tekinteni (ilyen utalás: személyes, határozott, határozatlan nvm., határozott és határozatlan számnév, mutató nvm.-ok stb.). Ez a használat a népnyelvben nem mondható nagyon gyakorinak.

Az irodalmi nyelvhasználattal egyező szabályos relat. szerkezeteket megtaláljuk a népnyelvben is.

Az aki használata. Az *aki* relativumot az irodalmi nyelv akkor használja, ha a főmondatbeli mutató szó személy. Ugyanilyen szabályosak a következő népnyelvi példák:

1. *csop.* A főmondatban álló mutató szó maga a megnevezett személy:

Egyik sē kapott szédnivalót, csak a lekkissebb lēanka, aki már telē szēdte a kosarát 6:229. Hát a tündérkirájt talájják, aki maga egy arasz, a szakálla két arasz, a lova egy nyúl vót. 8:375/6. A kiráj mög, aki sehogyse tutta éfelejteni első feleségit, hun az egyik, hun a másik gyermekét vőtte az ölibe. 7:184. Te vagy anyádnak a legszēbbik fija, akivē a többit ijeszgetik: 7:180. Akkó még nem nyőtt fő az a sok kapcabetyár, aki később a zsandárvilágba szóbelivē tette a jóra valóbbját is. 8:83.

Népies költői termékekben már gyakoribb:

Elől megy a masiniszta, ej haj! csuhaj! ki a geőzöst igazintja. 29:11; 29:593. Átkozott az apa, átkozott az anya, ki éggyetlen lyányát táncra elbocsátta. 8:384. Akadok én szeretőre . . . de jóra, ki elviszen a bánatból a jóra. 30:230. Van tinektek mostohátok, aki gondot visel rátok. 9:528. Szeretőt más is talállok, kivel kedvemre sétálok. 6:432. Megérdemi az a lány, kiért sáros a csizmám. Ngy. 142.

2. csop. A személyt a mutató névmás pótolja; igen gyakori kedvelt szerkezet, kivált közmondásokban: ez az ú. n. korrelatív szerkezet:

Van annak, aki többet nem kíván. Dug. Nemcsak az szomjas, ki a kútba néz. 1:178. Kap az, a ki nem rest (tréfás palóc mondás hetvenkedő legényekre) 30:442. Aki bottâ köszön, annak durunggâ felēnek: 7:520. Akit a kigyó megcsíp, az a gyiktű is fél. 6:368—8:278. Fejesnek kell lenni annak is, akit felakasztanak. D. Könnyen beszél az, akinek fog van a szájába. 6:317. Nékem más nem parancsol, csak az, aki énnyi ad. 2:513. Bolond ember az, aki jobban táncol, mint ahogy tud. 8:180, 372.

Költői termékekben is gyakori:

Tennapelőtt dobolták, ki felköti bocskorát, annak aggyuk Mariskát. 8:236. (Gydal.). Az ég alatt nem talállok olyanra, aki engem keservesenn siratna. 1:274. Mert ekit én úgy szeretek, azzal együtt nem élhetek. Ngy. Én Istenem, add megérnem, kit szeretek avval élnem! 10:96. Asz szerencse szárnyon jár, akkire száll, aj jól jár. 6:419.

Az ami használata. Az *ami* relativumot igen gyakran használja a népnyelv — az irodalmi nyelvvél egyezőn — az ú. n. korrelatív szerkezetben:

Ebē az, ami másé. D. Ne egyél abbúl, amitől megfiadzol. D. Amihez szokott Jancsi, azt cselekszi János is. D. Ijen gyütt-mönt embérnek az a fizetése, mi a sárdi főstőjé. 7:377. Sok babot kő addig megenned, még azt tudod, amit én. 30:441. Soha sem elégszik meg, aki mindenkor olyat kíván, amit meg nem kaphat 4:87. Amibe láttyák az embert, abba tekin-tik. 9:133. Azon se adja, amin venni kéne. 2:142. Majd kisegítelek én, ha idádod ászt, ámirő te nem tucc. 6:469. Amihez én fogok, attól kicsint félek. 6:410.

Az *amely* használata. A népnyelv az *amely* formát csak nagyon ritkán használja: rendszerint tudákos szerzők készítette versekben (felköszöntők, lakod. versek, karácsonyi játékok) őrizte meg. Az irodalom szentesítette ugyan használatát, t. i. az *amely* a főmondatban megnevezett tárgyra vonatkozik, de ma már a közbeszédben, a műveltek ajkán, népies, sőt nem népies íróknál is gyakran az *ami* nvm. veszi át szerepét. (Nyr. 34 : 379).

Legtovább fenn fog maradni az *amely* az olyan relat. mondatokban, amelyekben a rel. nvm. a főmondatból átkerült mondatrésznek jelzőjévé válik, az ú. n. attrakciós szerkezetben; bár az *amely* innen is kezd kiszorúlni. Az *amely* névmásnak leg-hatalmasabb versenytársa, leggyakrabban használt egyértékese az *amelyik* és (összevontan) *amék* forma, egyébként pedig az *aki*, *ami*.

Tagadhatatlan, s a népnyelvi gyűjtők följegyzései is igazolják, hogy az *amely* forma még nem veszett ki teljesen a népnyelvből:

Egy se jó birka, amely nem birja a szőrit. 6:368. Szentes. Nincs oly kár, mely valakinek ne használna. 2:127, 2:286. H. M. V. Az a kő és megvan, amejjen Bákainé a csata előtt megjelent vót. 6:178. Ditró. (Csikm.) Ne fuss a szekér után, mejjre nem ülhetsz fel. 9:32. Háromszék. Újszegeden most faragják azt a fát, mellyre szegény Konkó Jánost akasztják. Nd. 1:372. Vegyék el kezemből ezt a tálat, amelyet az újjam már tovább nem állhat. 10:429; lakod. vers. Jédes kedves szüleim, a kedves hoázukat itt hagyom, mélyben születtem, mélyben engemet főnevéték (a menyasszony búcsúzik szüleitől) 29:284. Húzd el a Rákóci híres árijájját, mellyet dalólt, mikor vívta Regéc várát. 7:426.

Gyakoribb az *amely* azon relat. mondatokban, amelyek a főmondat valamely részét attrakcióval magukhoz vonták:

Amely ember sok édest nyal, keserűt is fal. 6:519. Amely ébet bottâ köll a nyúl után hajtani, sosë észnek annak a foktábú. 7:520. Amegyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újuláskor egymásután ki köll vinnyi a zudvarra. 7:86. Amel lyukat bedughatsz a kis újaddal, ne dugd azt az ökleddel. 2:286. Vót egy városba, amely helyen torom-torom tet[ej]jén vót, egy igön-igön gazdag embër. 2:130. Amély kenyéren összevesznek a testvérek, azon össze is békélnék. 6:318.

Az *amely*-t leggyakrabban helyettesíti a népnyelvben az *amelyik*, (összevonva) *amék* alak. A népnyelv az *amelyik* névmást személyre és tárgyra vonatkozólag egyaránt használja:

Itt van egyg kútban egyg tizenkétfejű sárkány, amejik a forrásokál mind eldugja. 8:466. Améllik előbb teli szedi a fazékát, ak kap egy uj ruhátt

4:36. A zembör még ollant is bánno (= sajnálna), *ha mellik* nem ollan bátor embör, mind e. 2:179 Göcsej. A testvérek pedig azt végeszték, hogy amellikük egy krajcárt elenged a vámbul, halál fia lesz. 1:419. A cigán főmászott a fára, a mellik éppen a pap ablaktya előtt át. 6:270. Találhatni *ollik* tükét is, *mëlliknek* nem ártott meg a fagy. 6:523. Nem tehetek róla, de tésztát kenyeret olyat szereték, amejik zok v. zokos (szalonnás). 9:230. Én nem kívánok egyebet, hanem accide azt az aranygyűrűt, amejik az újodba van. 15:42. Amelyik kutyát bottal kergecc a nyúl után, ne várj sokat attól. Látta a királfi, hogy egy nagy várba vannak, amelliknek sok szíp szobája van. 9:233. Gondúta, hogy ez az a város, amellikrű neki az öreg asszon beszít. 6:371. Mellik ódalán van az ökörnek töpp szőri? Amëllikre a farkát csapi. 4:38.

Az *amék* nvm. személynevek után csak ritkán fordul elő:

Lement a legkisebb kiráffijú es, *amiknek* a nyelve alatt vót a hódvilág, 8:374. Nekem olyan kis lovam van, *amék* minden házba benyerít. Dob. 14:284. Kiesett a vastag fa a kezibül, *amék* a kezibe vót 7:521. *Amék* kutya eccő átúszí a Dunát, többször is átúszí a! 6:130. Od'adták neki aszt az abroszt, *améket* reggelig kerestek. 10:428. Az a jószág jó, *amiüknek* sok iméje van (légycsipés okozta daganat) 9:478. A gója . . . tüzes üszköt viszen a házra, *ameiken* megbántották, is felgyuttia. 8:181. *Amik* számokat a pók főköti a hállójába, tödd a lutriba, nyersz. 4:83. Tessék megnézni az árkot, *amékbe* akkor a Kökiny lú kereste a maga élelmit. 10:527.

A relativ névmások fölcserélése.

Az irodalmi nyelv a relativ névmások használatát szigorúan szabályozza. T. i. az *aki* (*ki*) és *amely* (*mely*) mindig a főmondatban megnevezett személyre és dologra vonatkozik; az *ami* (*mi*) pedig meg nem nevezett dologra utal.¹

Ehhez a szabályhoz azonban nem igen szoktak alkalmazkodni: még modern írók is vétenek ellene, a népnyelv meg ép úgy nem törődik vele, valamint a régi írók. A relativ névmások felcserélése nagyon közönséges dolog. A névmás-cserének legtöbb esetben az az oka, hogy a népnyelv az *amely* relativumot jóformán nem is használja, helyettesei az *amelyik*, *amék*, igen gyakran az *aki*, *ami*.

Nagyon ritkán fordul elő, hogy a névmáscsere csak látszólagos, t. i. akkor a relativ névmás a szónak tartalmára vonatkozik, nem pedig az alakjára; tehát ha a tárgyi fogalom személyt jelöl, vagy amikor a tárgyat megszemélyesítjük. Pl.

¹ Tsétsi: Inter *ki* et *mely* est differentia apud accuratiores Hungaros; *aki* refertur ad personam, *amely* ad rem.

Vén bocskor, akire köpedelem még csak ránézni is. 1:458. [öreg asszonyokra mondják]. Sírom kövire azt írják: Itt nyugszik egy gyöngyvirág, kit elhagyott a világ. 20:288. Irigyelik tőlem azt a csillagot, aki az én életemre ragyogott. Nd. (személyre vonatkozó, tehát nem feltűnő eltérés). Hát eccer egy galamb repül oda, aki nem vót más, mint az ő szép felesége. 14:379. Hát eccer megszóllal a ló, aki tátos vót. 14:376. Ha pediglen eljön az a sárgalábú gólyamadár, akit úgy is nevezünk, hogy halál. 29:532.

1. *Aki amely helyett.* — Az *aki* névmást a népnyelv igen gyakran használja olyan esetekben, mikor az irodalom az *amely* névmás használatát követeli. Általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy csekély kivétellel az állatnevek után mindig *aki* a relativum. A növénynevekkel a népnyelv épúgy bánik, mint egyéb tárgyi fogalmakkal:

a) Élő lényeknél (állatnevek).

A hintó után elfutott a kutyájuk is, aki mindég ugrát a hintó ódalára, mer látta, hogy a fánn ül valaki. 8:330. Ollan dühös harapós kutya nem terömettött, aki hozzám tudott vóna férközni. 29:478. Nem tehetem, hogy a Kőkiny lúir is fizessek, aki a Píhes mellett lóggóra szok eljárni 10:567. A lovat is aszt ütök legjobban, aki legjobban húz. 30:367. Meddű az a tehén, aki nem borgyadzik. 6:373. Vót éccēr ěm macska, akivē a gazdasszonya nagyon rosszú bánt. 7:36. Suszter nekem fonalat ád, hogy bevarrhassam a bőgyit a gércének, aki maj megdöglik. 7:280. Csudamadár a szarka, kinek hosszú a farka 7:92.

b) Egyéb tárgyi fogalmaknál. — A népnyelv szívesen él még az *aki* relativummal a növényneveknél is; a többi tárgyi fogalmak után leginkább akkor, ha azok mint cselekvők szerepelnek.

Hát láttya ott aszt a szép agácafát, aki ott künyűtt a földöbű 1:375. Nincs ojjan vad gyümölcs, aki még nēm frik. 9:231. (= megjön lassankint mindenkinek az esze) s. í. t. — Azon jár el a gőzkocsi, aki a regrutát viszi. 1:273. Sok a korpája annak a malomnak, aki sokat öröl. 30:399. Olyan mint a szem, aki mindent lát, csak magát nem láttya. 30:365. Hát ne járjon olyan szekér után, aki fel nem veszi. 9:132. De csak a szemit száját tátotta, amint meglátta a nagy világosságot, aki a kőlap alú gyűtt. 9:232. Ek kulacs bor ammellē, ki torkunkat megkennē. 8:285. A kapitány nyaka körű csavarta a feleséginek a kendőjit, a ki főtartotta a csapást. 9:233.

De egyéb esetekben is gyakori használatú az *aki* névmás:

Osztán épárogott gonosz lelke a pokóba, aki olyan akár a kalamáris. 9:234. Az űeje a zaran gyűrű, aki a zujján vót. 6:322. Nem jó ize vagyon az almának, kit a Vilma választott magának. 6:240. Hát há tettetd a két krajcárt, akit édobtá? 2:132. Annyi dohánt elszíp, hogy az Isten is öröjzön; akit tēnnap vettem, mán abból egy falás sincs. 30:494. Enné van ékkönyv, akibe minden boszorkány neve ēgvan. 15:229. Aszt a tojáshajat, akibű a

csirke kikött, össze kell dugni, hogy összetarcsík a csirke. 6:520. Az egyik házba, akin a kürtő füstölt, bément. 30:46. De még szebben verik aszt a rézdobot, kire rózsám töled émasérozok. 9:240. Kalocsába faragják a bitófát, kire aszt a Balog Jancsit akasszák. 29:384. Vót aranya, ennivalója, meg füttykösse, akivel mást megverhessen, ha bántja. 10:428.

2. *Ami az amely helyett.* — Az állatnevek után a népnyelv nem használja az *ami* relativumot. A növényneveknél és a többi fogalmak után felváltva használja az *aki* névmással.

Ahhó megy férhő, aki annak a fánok tetejébű, ami ott volt a kastil előtt, egy ágot hoz. 6:370. Ne legyik levele a rózsának, amit hozol. 6:367. Montta a zinassának, hogy szakajcsa le a tulipányt, ami ott van a zerdő szélinn. 8:328. Elszárad az a fű, mit a kasza levág, elhervad az a lány, kit babája elhagy. Nd. 8:285. Egy kulacs bor ammellé, mi torkunkat mekkenné; hahaha, ha ja gazda azt adna! 15:235. (l. az előbbi pontot, b). A bujtárjait mind ébérмата csúfnévre, ami osztán azokon hótig rajtik száratt. 8:85. Aszt a ruhát, amibe a nehessig a gyereket etaláto, hét mögyén áti ké vinnyi. 7:181: 7:230. Ha a zórunk alá hántunk, majd évégezzük a sort, amibe járatos kend 2:514. A cserén közepin a tűzhely, a fábú csinát csiptető mellette, amivé az embör parazsat töhetött a pipára. 8:85. A királné valami patikaszört adott férjének az italábo, amitű az elalutt. 10:184.

Egyéb esetekben is fölcseréli a népnyelv a relativ névmásokat egymással. Így állhat:

a) *aki* . . . *ami* helyett. Még és jobb, akit maga szerez az ember. 10:47. Gyergyósztmiklós. Tudta jól, hogy ebé az, aki a másé, ha mindjárt az öregapám uramé is. Ngy. I. 497. Eccēr lëssz, aki sosé vót (= a baj hamar megeshetik.) Ny. F. 10:32. Kit nem látott ember, aszt kellett megérnem. 6:231. Nem kérdem aszt másut, kit magam szemlélek. 6:410. Gergelyjáraskor. A fokossal olyat vághat, kit csak az Isten gyógyíthat. Ngy. II:196. Nincs olyan hosszú, kinek vége ne legyik. 29:189. Hajdú-Szovát.

b) *ami* . . . *aki* helyett. Dugonicsnál gyakori, ma már ritkán hallható. Nem mind okos, ami tanúlt. D. Nem mind koldús, ami kér. D. Nem mind cigány, ami barna. D. Nem mind szegény, ami fótosan jár. Dug. (általánosító, összefoglaló értelmű mellékmondatok, azért áll *ami*.) Ez az ember, ami itt van, az én testvérem. 9:563. Szilágyság. Az az úr, ami ott ül. Kassa vid. 20:573.

c) *aki* . . . *ahány, amennyi* helyett. Avvá mēkfujja a siptyát, asztán aki hal csak vót, kiment a szére (= a tenger szélére). 15:92. [L. még később a népies attrakcióval szerkesztett relat. mondásokat!]

d) *ami* . . . *ahány, amennyi* helyett. No mit tehetett a kiráj, kifüzette, ami bére vót, asztán bement a kigyóhó. 15:42. Lekókányozta az ómát, ami vót (= lepiszkálta a fáról). 8:177.

e) *ami* . . . *amilyen* helyett. A Pihe Náci csak am marad, ami gyerökorába vót; ollan könnyig vót, mind a pihe (= pehely). 14:333.

Dugonics közmondásaiban és példabeszédeiben, melyeket a nép ajká-

ról írt össze, gyakran találkozunk az ő idejében a népnél is sokszor használt *amely* névmással oly esetekben is, mikor az irodalom nem használja : a) *aki* helyett : Nincs oly tökéletes mester, melynél tökéletesebbet ne találhatnál. D. b) *ami* helyett. Héjjában attúl félni, melynek meg kell lenni. D. Azt tömi, melynek feneke kiesett. D. Csekély dolog, mely a gyermeket meg nem neveteti. D. (vehető szabályszerűnek is, ha a dolog szót megnevezettnek vesszük.) c) *amennyi* helyett. Nem kaparhat annyit a fősvény, melyet el ne tékozolhatna korhely fia. Dug.

A mutató névmás használata.

Az alárendelések legnagyobb részében nem szabályos a mutató névmás használata, és épen a relativ nv-m. alkalmazásamódja idézheti elő a népies mondat szerkezetek sajátos fordulatait.

Valahányszor a relativ mondat a személynek vagy a dolognak vmely ismert vagy lényeges jegyét fejezi ki, azt magyarosan mindig előre jelezzük a főmondatban használt hangsúlyos mutató névmással. pl.

Ád meg Isten azt a papot, aki minket összeadott. 2:469; 29:283. Azt a kis lánt, ki ma férho mén, szeretőül soká birtam én. 1:416. A faluba nincs oly legén, mint Pista, ki a bíró borát [mindig] megissza. 29:478.

Az alanyesetben álló mutató névmás kihagyása egészen közönséges, de nem minden esetben magyaros. — A mutató névmás elhagyása akkor nem feltűnő, ha már ismert dologról van szó. De kirívó németesség érzik az efajta mondatokban : a kép, mely a falon függ; a ház, melyben születtem. A mutató nv-m. hiánya ez esetben valóban fülsértő. Úgy látszik a jelzői melléknévi mondatokban a nép nem igen hagyja el a mutató névmást.

a) Hiányzik a főmondatból a mutató nv-m. alanyesete, tehát a főmondat alanya :

Ki keveset főz, könnyen megeszi. D. Aki ebbel fekszik, bolhásan kél fel. D. 1:50. Aki pénzes, kényes. D. Nincs akinek ne vétсен. D. Ki egy tüt lop, ökröt is próbál. D. Aki mástól vár, szomorún jár. 6:82. Nálunk jól viselje magát, aki idejő. 1:326. Aki hátul marad, huzza be az ajtót [a felelősség áthárítása] 29:189. Engem ölel, aki szeret. 1:227. Aki a zsidónak nem köszön, átesik a küszöbön. 9:178. Akinek a foga fáj, tartsa rajta a nyelvét. 10:524; 29:189; 7:424. Akinek hat leánya van, búkérni ne menjen máshoz. 1:225.

Ami szabad, redves, ami tiltott, kedves. Ngy. Ami ritka, kedves. D. Ez ám, ami. D. Ami a másé, nem a Tamásé. 50:299, 400. Ami kisik, nem mulik. 7:130. Ami tilos, nem kimondani való. 9:477. Majd csak lessz,

ami lessz. Ny. Végötös végig igaz, amit ehêjt êmonda. 4:32. Sok esik, amin örvendhetni, de sok omol, amin búsulhatni. Amivel kirkettem, imhol vagyon kisen. 6:90. Van, mibül adjon. D.

Gyakran teljesnek látszik a relativ mondat főmondata, pedig nem teljes; pl.

Eb, aki haragszik. D. 1:58. érdekes, hogy itt nem az *ebtől* függ a melléknévi mondat, hanem a hiányzó mutató névmástól. Ilyenek: Eb, aki nem barát. D. Eb aki bánnya, kutya aki szánnya. D. 1:60. Ember fogad fogadást, aggeb aki megállja. D. 1:86. Bolond (az), aki maga nyakára vágja a fát. D. Egy se cigány, aki nem cserecsaló. D. Jobb az arany, mint a réz, bolond, aki rád néz. 8:527. Szegény egér, melynek csak egy lyuka van. D. Nem mind bors, amit a kalmár ebe hullat. Dug. 1:53. Nem is legény, kinek nincs szeretője. 1:329. Nem is leány, ki nem tart szeretőt. Ngy. 2:116.

b) Hiányzik a főmondatból a mutató nvm. tárgyesete:

Aki nem hiszi, vigye el az ördög. Ny. Aki kísün gyün haza, be nem erisztem. Ny. Ki magát a korpa közé keveri, megeszi a disznó. D. Aki lármáz, puff (üsd) nyakon! Ny. Ne szánd, ki vagyona mellett éhezik (= aki vagyonos, mégis eh.) 9:31. Aki handoklik, leteszik a földre szómára, hogy a rossz ne kisírcse annyifrag. 6:228. Az állatlan lú kinákoznyi szokott az utasoknak, de aki ráül, pokolba vüsz. 13:191. Kit az Isten valahová rendöl, el is készíti. D. Amejtek hozzányul, agyonverem. Ny. Amejtek belefullad (a vízbe), agyonütöm [anyai tanács, mikor a gyerekek fürödni mennek] Ny. Kit az Isten szeret, maga is megberetvájja (kopaszra mondják). 30:491. A szolga is talál, kinek parancsojjon. D. Szedd el vedd el, amit tucc; tedd bolonddá, akit tucc. 29:189.

Héjjában szépítitek ami rút. D. Mit ott annak, megöhetöd kés nélkül. D. Egyszer veszi fontra, amit százszor nyelve. D. Amit a lopásra eléptél, nehéz visszalépned. D. Amit adsz, ne borsold meg. 1:226. Amit mondani akarsz, rágd jól kérőbe. 2:230. Pap sê hiszi, amit prédikál. 6:368. Kutyaőrre írják, amit megtartani akarnak. Dug. 1:61. Amit a szeme meglát, keze ott nem hagyja. 9:133. Lábbal rúgják, amit kézzel érnek 30:376. Édes anyám, ha kend tudná, amit én, milyen gyenge szívű kis lány vagyok én. 1:131. Régen megetted, amitül meg kell halnod. D. Ha üres edény-nyel jönnek veled szembe, nem kapod meg, amiír mégy. 8:327.

c) Gyakran érdekes fordulatok állhatnak elő, ha a mutató névmás birtokos esete hiányzik a főmondatból.

Ki a sárban járkal, sáros a papuccsa. D. Ki urával pöröl, prókátora Isten. D. Ki madarat tart, gané a fizetése. D. Ki az igazat hangosan hegedüli, vonóval a feje hamar megvoníttatik. D. Aki velem föltész, nêm esik porba a pecsenyéje. 3:417. Égjen el a házo, aki hazunnyi nem tud. 6:227. Aki kigyün az uccáro, birkaharang a nyakáro (lakod. kurjantás) 8:468. Aki eszt el nem mongya, szorujjon be a zóra juka. 15:284. Hogy a kórság

gyűjön rád, vessen fel a szél te! Fel. Hujjon a kebelibe, aki mongya. 9:133. Kinek szél a hite, tömlőc az országa. D. Kinek savával élsz, föttét meg ne dicsérd. D. Kinek feje rossz, lába se jó. D. Mit nekem!? amit mondtam, [annak] urát adom, nem szoptam az ujjamból semmit. 9:131. Fele is sok vóna, amit tudni akar. D.

d) Hiányzik a mutató névmás tulajdonító esete a főmondatból; ez gyakran elhomályosítja a vonatkozást és sokszor inverziókra vezet.

Kinek Isten akarja, az ablakon is béveti. D. Kezén marad, aki szurkot forgat. D. Könnyű a mesterség, aki tudja. D. Nincs esze, ki életével játszik. D. Aki örül, van oka D. Nincs üdeje, ki üdöre várakozik. D. Aki csak kér tüllem, szívesen adok. Ny. Jaj, aki hozzányúl! Ny. [vö. Jaj, ki parancsom élve szegi! Ar. Tetemreh.] Ejnye de jó [annak], aki ojan okos! Ny. Ki meghal, egész helye lesz. 1:371. Van ám annyi esze, aki pirít, nem égeti még a kezit. 6:368. Aki dílig kutya, dilután sincs farka (sose jó meg az esze). 7:424, 29:430. Aki ördöggel lakik, ördöggé kell lenni. 8:372; 9:133. Akki azt akarja, hogy békája nő lögyön a ház előtt, nagy-péntökönn hajnalba körül köll söpörni az örökséget. 9:87. Kinek Isten nem ad, a kovács nem kohol. D. Akinek a foga fáj, nem kell egyéb urusság: nagy sült lúd, meleg máj . . . Könnyű éni, akinek annyi pize van. Ny. Jaj, kinek se esze, se pénze! D. Itt a tél, jaj kinek nincs fűteni valója. D. Jó, akinek jó! Van mindéne, akinek pize van. Ny. Sok veje [van annak], kinek lánya szemtelen. D. Amit kis helyen megfordíthatsz, [annak] nagy helyet ne kívánj. D.

e) Hiányzik a főmondatból a mutató névmásnak valamely határozós esete:

Hozzáfoghatsz, ami el nem fáraszt. D. [ahhoz]. Kiben szapora a tréfa, [abban] természetlen az ész. D. Kinél vékony az emberség, [annál] vasiag az embertelenség. D. Amim van, [abból] mindig szívesen adok. Ny. Adjatok, adjatok [abból], amit Isten adott. Arany J.

Legszívesebben mellőzi a népnyelv a mutató névmást akkor, ha könnyen odaérthető, ha nélküle a főmondat minden értelmi zavar nélkül ellehet, tehát ha alanyesetben vagy tárgy-esetben kellene állnia. Egyéb esetekben ritkán marad el, legalább a mai népnyelvben, mert kihagyása a gondolat megértését megnehezíti. —

A mutató névmást a népnyelvben gyakran látjuk hogy a személynévmás helyettesíti. Ez többnyire akkor történik, ha a relativ mondat megelőzi a maga főmondatát. E jelenség talán úgy magyarázható, hogy amint kimondjuk a mellékmondatot, elfeledjük a vonatkoztatást (épen mert a relativ mondat elől van), s a főmondatot teljesen önálló alakban használjuk.

Ki a singet ellopta, a rőföt is nála keresik. D. Aki sokat szavall, csak ki vele. Ny. Amelyik haszontalankodik, végigverék rajta. Ny. Amelyik többet iér, fizetünk melléje. Nd. 29:141. (cseréről van szó.). A kiráj kidobótatta, hogy aki felmászik ára a fára, neki aggya csudaszép leányát s velé felé-kirájságát. 14:375. Ki mit eszik, iszik rá. 6:82: 8:518. Ami megesett, az Isten se segít rajta (e. h. azon) Ny. Kit a szerelem eliefog, nem kő neki semmi dolog. 29:141. Mëffogatták, hogy amit talának, megosztoznak rajta. 7:279. Gyék kend velünk no, amit isten adott, osztán lássék hozzá. 2:513. Alföld (érdekes a relativ mondat közbeékelése). Izenjétek meg annak a téhetetlen kutyának, hogy amit kapott, érje meg vele, többet még csak e koszos malacot se kap. Ngy. 1:420. Akármennyit dógozok, nem érig be vele. Ny. Akinék a szemöldöke az orra fölött összenő, a gyermeket féltik tőle, mert megigézi. 4:35.

Néhány esetben a főmondat áll a relativ mondat előtt a személyes névmással s erre vonatkozik a relativ mondat:

Az Isten légyen ővelek (azokkal), kik engemet kikésérnek. 6:480. Sokan vannak hozzá, ami kicsinnyek van, a Lajcsi pedig pinszt is keres (a nősülésnél a pénzre is néz)! 30:486. Németgencs (Vasm.) Mám most te fogsz meglakolni írte, ammir hazuttál 8:45. Debrecen.

Ezekben a főmondat kimondásakor még nem gondolunk a következő relativ mondatra, azért nem használjuk itt a mutató névmást. Amikor pedig a relativ mondat megelőzi főmondatát, a főmondatbeli mutató nvm. elhagyását a személynév más pótolja.

A népnyelvben csak ritkán találhatjuk, hogy a relativ mondat igéje, állítmánya 1. és 2. személyű. Ilyenkor a főmondat és a relativ mondat alanya többnyire ugyanaz a személynév más; nagyobbbrészt verses formában fordul elő:

Én egy igaz árva voltam, ki hazámat rég elhagytam (e h. ki hazáját rég elhagyta.). Ngy. 3:40. Anyád nem is hinné, hogy avvagy aki eljöttél. 9:476. Édes anyám, aki felneveltél, be szomorú életet rendeltél, Nd. 30:492. Karcag. Akik életbe marattunk, nem soká má hazajutunk. 10:230. Udvarhely m. [mindkét mondat rámutat a többes 1. személyű névmásra]. Tudnám meg, hogy vagytok, kik vagytok előttem. 6:375. Harangod. Jó barátim, kik itt álltok, még híretem se halljátok. 6:480. Veszprém. Jó pajtásim kik valátok, kik a víz martyán állátok, hogy (= miért) én rajtam nem kapátok s életem végét nem várátok? 8:240. Néprománc. Valakik e házban itt most jelen vátok, ha viccsíggel vótunk, mind megbocsássatok. 6:184. — De eltér ebben a mondatban: Te vagy az a szép virág aki, az én ételemet mindig megészi? (aki . . . megeszed) Veszprém.

Természetes, hogy ezen mondatokban a személyes nvm. s a rá vonatkozó relativum mindig alanyesetben áll.

(Folytatjuk.)

BATTÁ BÉLA.

Zomok és szomoga.

Csűry Bálint a Nyr. decemberi füzetében bátor kézzel nyúlt a *zomok* szóhoz, amelynek származásáról én egy pár évvel ezelőtt a legnagyobb tartózkodással szóltam, és egy füst alatt megmagyarázta nekünk a titokzatos *szomoga* eredetét is. A könnyedén fölépült bizonyítás sarkköve a tót *zmok*; igaz említ mellette még két sem a *zmok*-kal sem egymásközt össze nem függő szláv *smok* és *smuk*-ot is, *smuk*-ot mindjárt három félét, de két ízben is határozottan azonosítja a magyar *zomok* szót a tót *zmok*-kal. Én csak az első helyet írom ki, mert ott szól behatóbban a tót szó „alapjelentés“-éről is. „A *zmok*, mondja, és a *zomok* szó tehát ez adathalmaz (!) tanúsága szerint azonos. Jelent ördögfiut, manót, sárkányt, kígyót és lidércet. A Bernolák szótára szerint pedig oly gonosz lelket jelent, melyet egy egészen nedves madár alakjában szoktak képzelni. Az alapjelentés tehát a *vizes*, *nedves* lehetett, mert e kifejezésben: *mokri gato* [olv. *gako* = *jako*] *zmok*, már csak *vizeset*, *nedveset* jelent, továbbá, mert különböző alakulatain a *vizesség*, *nedvesség* képze az uralkodó.“ L. 36:482. A tót *zmok* alapjelentésének illetén, teljesen önkényes megállapítása után, így folytatja: „Ebből látható, hogy a *szomoga* összefüggésben van a *zmok* szóval, jelentése: vizes, nedves, esőtől megázott hely, mint az Oklsz., illetőleg a MTsz. magyarázza.“

A *szomoga* szó származása előttem teljesen homályos, különben is a kiinduló pont Cs.-nél is a *zomok* szó, vegyük tehát mindenek előtt ezt szemügyre. Én a *Csésze* cikkemben megemlítettem, hogy a m. *zömök* régebb *zomok*-ból lett és azután így folytattam: „Az is igen valószínű, hogy a *zomok* szláv szó és hogy eredetileg csakis kígyófélét jelentett, de amilyen szellemesen fejtegette Szarvas a jelentésfejlődést (*zomok*-kígyó = kurta-kígyó: *zomok* = kurta). olyan gyarló annak bizonyítása, hogy a szó szláv eredetű. Mégis annyi a *zomok*, illetőleg *zomak* (l. a Ny. Sz.-ban mindakettőt) szóval összecsengő kígyónevet találunk a szláv nyelvekben, hogy alig kételkedhetünk szláv voltában, de a részletes bizonyítás, ha valóban tudományos akar lenni, egy egész sor kérdésnek a szellőztetését kívánja és azért itt nem végezhető. Én ebbe a bonyolult bizonyításba e helyen annál kevésbé bocsátkozom, mert azt alig fogja valaki tagadhatni, hogy a magashangú *zömök* csak később keletkezett a mélyhangú *zomok* alakból és hogy ezt a közhasználatból teljesen kiszorította. Ez pedig még akkor is igen nyomós tény maradna, ha talán valakinek sikerülne kimutatni, hogy a szó nem szláv eredetű.“ Nyr. 31:13. Cikkem német nyelven megjelent átdolgozásában az illető hely így hangzik: „So dilettantisch nun auch *Szarvas* den Nachweis geführt hat, dass das Wort slavischen Ursprungs sei, so wahrscheinlich ist dies doch, denn das Wort scheint ursprünglich nur Schlange, speciell die Natter (*Coluber*) bedeutet zu haben und es klingen in den slavischen Sprachen einige Bezeichnungen für die Schlange in einer Weise an, dass an eine zufällige Begegnung nicht recht gedacht werden kann.“ Keleti Szemle 2:296. Ez az erősen kételkedő és tartózkodó álláspont éles ellentétben áll Simonyi és Halász kijelentésével, akik a kérdést teljesen tisztázottnak tüntették föl. Simonyi a Magyar Nyelv első kiadásában azt mondja: „*Zömök*: szláv eredetűnek bizonyította Szarvas: a Nyelvújításról 11—13*, l. 2:214, Halász meg épenséggel azt találta, hogy „Szarvas Gábor nagyon szépen bebizonyította, hogy e szó a szlávból

került.“ Nyr. 10:57. Pedig a dolog úgy áll, hogy Szarvas sem nagyon szépen, sem egyáltalában be nem bizonyította, hogy a *zomok-zömök* szó szláv eredetű, az ő érdeme abban áll, hogy kitüntette, hogy a *zömök* újabb, a régi *zomok*-ból keletkezett alak és hogy a szó eredetileg csakis kigyófélét jelentett, mert hogy a *zomok* szláv, ha ugyan szláv, azt akár az 1825-ben megjelent Leschka-féle *Elenchus*-ban is olvashatjuk: *Zomok-kigyó*, coluber berus, *kigyó* ezt genuinum magyaricum, sed *zomok* slavicum, *zmek* *zmok*, polon. *smok*, drako, boh. *zmyge*, russ. *zmij*, *zmija*, illyr. *zmia*, anguis, coluber. De hát ha Szarvas előadása tudományosabb formában adja a dolgot és tárgyalásából kiküszöbölt mindent, ami oda nem való? Szó sincs róla, Sz. fejtegetése szóról-szóra így hangzik: „Bernolák Lexicon Slovenicumában a többi közt ott találjuk ezt is hogy: „*zmiga*: coluber“; a déli szlávban pedig, a horvátban és szerbben: *smuk*: serpentis genus; ehhez magyarázatul pedig az ó-szlávban (l. Mikl. Lex.-Palaeosl.) „*smükati* se, repere (csúszni, mászni)“; az újabb szlávban is a *smuk*-tő „csúszó, mászó, sikamló“ jelentésekben szerepel. E tényekből tehát világos, hogy a *zomok* eredetibb „coluber: kurta-kigyó“ jelentésével együtt szláv kölcsönvétel.“ L. i. h. 12. l. E fejtegetésnek három erősebb láncszeme volna: tót *zmiga* „coluber“, horv.-szerb. *smuk* „serpentis genus“ és m. *zomok* eredetileg = „coluber.“ De ha ezek valóban egy tudományos bizonyítás láncszemei, akkor úgy-e nyilvánvaló, hogy a tót *zmiga* és a horv. szerb *smuk* is összefüggnek valahogy egymással, nem csak a magyar *zomok* az egyikkel is meg a másikkal is. Pedig hát erről szó sem lehet. De egy lépéssel tovább megyek, egyenesen kételkedem, vajjon Sz. tudta-e, hogy a Bernolákban talált *zmiga* szó nem *g*-vel, hanem *j*-vel olvasandó, hogy a szó tehát azonos a *valamenyi* szláv nyelvben jól ismert, még ma a tótban is a horv.-szerbben is jól ismert *zmija* szóval. Ha a horvát-szerb *zmija* az ugyancsak horvát-szerb *smuk*-hoz jelentésben ugyan nagyon közel áll, de származásra annyira távol esik, hogy nincs egyetlen egy vele közös hangja sem. a véletlenül egyező *m*-et kivéve, akkor Sz. előadása lehet minden egnéb csak nem tudományos, akkor azt semmilyen licentiával nem lehet „bizonyítás“-nak nevezni. Ha egyáltalában még érdemes ebből az összeállításból kiindulni, csak az lehet a kérdés, *zmija*-ból lett-e a m. *zomok* vagy *smuk*-ból, és erre a felelet igen könnyű: a *zomok* szó *zmija*-ból semmikép sem keletkezhetett, *smuk*-ból talán igen. Ne akadjunk fönn azon, hogy a horv.-szerb szóban az *u* hosszú és hogy hosszú *ü*-ből alig lett volna a magyarban *o*, hisz nagyon is elképzelhetnők, hogy az annyira elterjedt *smyk-smuk*-töből hajtott igék mellett (l. Mikl. Etw. *smük*-a.) egy könnyen érthető és gyakori tipust mutató *smuk* főnév valaha megvolt más szláv nyelvekben is és csak kiveszett a kurtakigyó sok egyéb elnevezése mellett, de mintha a magyar nyelv története tiltakoznék olyan föltevés ellen, hogy a *zomok* úgy lett volna egy szláv *smukü*-ből mint p. o. *gonosz gnusü*-ből, mert kétségtelen, hogy régibb alakja *zomak* és hogy a *zomok* csak kiegyenlítés által keletkezett újabb alak. A régi nyelvben annyira következetes a *zomak* alak, hogy a Ny. Sz. egészen különválasztja az alakra és jelentésre nézve a régies *zomak* „coluber“-t a mindkét tekintetben új fejlődést mutató *zomok-zömök*-től, l. 3:1284. és k. l. és v. ő. a *zomok-kigyó* a. idézett példákat 2:305. Az azóta kiadott régi szójegyzékek, a schlägli, besztzercei, a Marmelius-féle következetesen *zomak*-ot írnak; elesik tehát, ha

jól látom, annak lehetősége, hogy a magyar szót egy szláv **smukŭ* szóval valamely kapcsolatba hozzuk. Szarvas tehát igenis nem — bizonyította be, hogy a *zomok* szláv szó. Miklosich nem vette föl a szót a magyar nyelv szláv elemeiről szóló értekezésébe, szófejtő szótárában sem említi, de Leschka összeállításában találunk még Szarvastól ki nem aknázott anyagot, említi egyebek közt a tót *zmok*-ot is, amelyből Csűry kiindul, hát ha ez közelebb visz a célhoz. Ha a magyar *zmok* egy későn a tót *zmok*-ból átvett szó lehetne, hangtani fejlődése egészen világos volna előttünk, de egy réges rég átvett szláv *zmok* alighanem **zamak*-ká vált volna, v. ö. *gnoj*: *ganaj*, *drobŭ*: *darab*, *prostŭ*: *paraszt*, *stogŭ*: *asztag*, *stolŭ*: *asztal* (és *kokoš*: *kakas*, **oblokŭ*: *ablak*, *obrokŭ*: *abrak*, *okno*: *akna*, **podmolŭ*: *padmaly*, *ponosŭ*: *panasz*). A tót *zmok* „alapjelentése, mondja Csűry, „a *vizes, nedves* lehetett”; ha ez igaz, *o*-ja azonos a *mokry* „nedves” *zmoknŭt* „megázni” stb. ősrégi *o*-jával és a magyar *zomak* > *zomok* aligha magyarázható ki belőle. De a tudomány semmit sem tud a *zmok* ilyen alapjelentéséről; én a *zmok*, illetőleg a vele egy töből hajtott *zmija* szónak csak egyetlen egy tudományos magyarázatát ismerem, amely szerint a *zemlja* „föld” szóval függ össze és azt jelenti, hogy „terrestris” vagy „humilis” (Hirt BB. 24: 255. Lidén Archiv f. slav. Phil. 28: 38, Meillet Mém. de la Soc. de Ling. 14: 367, u. a. *Sur les interdictions de vocabulaire* 13.). Minthogy Meilletnek az utolsó helyen idézett apró alkalmi irata (v. ö. Nytud. 1: 142.) nehezen hozzáférhető, kiírom belőle az idevágó helyet: A szerző abból a jelenségből, hogy a kígyónak nincs általános indogermán neve és hogy egy-egy név aránylag korlátozott területen ismeretes, azt következteti, hogy a kígyót nem szerették igazi nevén szólítani: „Le serpent est l'un des animaux dont le nom est le plus souvent taboué.” L. i. h. 13. Gyakran egy jelzője váltja föl igazi nevét, (lat. *serpens*!), ilyen a szláv elnevezés is: „terrestre”: v. sl. *zmij* et *zmija* cf. *zemlja* „terre”; le mot *zmij* est dérivé du thème à suffixe zéro **g₁hem-* où *zemlja* lui-même est tiré); cette étymologie, due à M. Hirt et reprise par M. Lidén (Archiv f. sl. phil. XXVIII., 38.), serait difficile à justifier si une interdiction d'employer le nom propre du „serpent” n'avait obligé a recourir à une périphrase obscure en elle-même, qui devenait claire par le fait qu'elle était le substitut d'un terme notoirement interdit, au moins dans certaines conditions (l. 13. s. k. l.). Meillet igaz itt csak a *zmij* *zmija* szavakat említi, de természetesen az egész szócsoportha gondol, amely idetartozik és amelyben Lidén tárgyalása szerint megtaláljuk az elavult cseh *zmek* „sárkány” szót is, amely a tót *zmok*-kal teljesen azonosnak látszik; a tót *zmok* és *zmek* ugyanis találkozik egy föltett **zmŭkŭ* illetőleg **zŭmŭkŭ* alakban (v. ö. cseh *veš* tót *voš* = ób. *vuš* stb.) és Gebauer valóban így egyesíti a két egymáshoz olyan közel álló nyelv *zmek*-*zmok* alakját, l. Hist. mluvnice 1: 181. Ha a tót *zmok* egyenlő a tóthoz legközelebb álló szláv nyelvben, a csehben található *zmek*-kel, *o*-ja nem régi és *zmok* régiebb **zmŭkŭ* vagy **zŭmŭkŭ*-ból keletkezett. Hátha ebből kimagyarázható a magyar szó alakja? Nem, ebből sem; mert ebből lehetett volna igenis közvetlenül *zomok*, de a régiebb *zomak* így is érthetetlen volna előttünk, ez inkább **zŭmokŭ*-ból keletkezettnek látszik, amely igaz nagyon is elképzelhető képzés volna, de sehol ki nem mutatható, ha csak nem hivatkozunk épen a kétértelmű tót *zmok*-ra, amely lehetne egy régi **zŭmokŭ* mása is,

de a cseh *zmek* vallomása szerint nagyobb valószínűséggel **žumūkū* alakra vezetendő vissza.

Azt hiszem, már az eddig mondottak igazolják azt a nagy tartózkodást, amellyel a *zomok* szó eredetéről nyilatkoztam, nem akarom a nehézségeket még azzal szaporítani, hogy a tót *zmoz* és horv. szl. *smūk*-on kívül még egy harmadik, megint egészen más eredetű, de újra összezsengő és a kettőnél jóval elterjedtebb szláv kigyónevet, a *smokū*-ot is belekeverjem a tárgyalásba, célhoz úgysem vezetne, mert sehogy sem jutok tovább mint odáig, hogy a *zomok* szó szláv eredete valószínűnek látszik, de bebizonyítani nem tudom.

A *szomogá*-ról még ennyit sem mondhatok. A tót *zmoz*-kal már azért sem függhet össze, mert ez kétségtelenül mindig *z*-vel hangzott, no meg természetesen jelentésénél fogva sem, mert a tót *zmoz* alapjelentésében semmi „vízesség“ vagy „nedvesség“ nem rejtett, ahogy Csűry hiszi, az, csak később került bele a *zmoknūt* „megázni“ és a *mokry* „nedves, vizes“-féle szavakkal való népetimologikus összekapcsolás következtében, ha pedig Cs. a tót *zmoz*-ról egyszerre átugrik a teljesen más eredetű horv. szl. *smuk*-ra, mert ez valahogy összezseng az Arany János említette *szamuká*-val, fölold bennünket arról, hogy komolyan foglalkozunk a *szomoga*-ról adott magyarázatával.

ASBÓTH OSZKÁR.

BRASSAI SZÉLJEGYZETEI A MAGYAR NYELVÖRHÖZ.

Brassai íróasztaláról apró nyelvészeti följegyzéseket szedett össze s őrzött meg a gondos kegyelet. Van köztük egy meglehetősen gonddal írt s talán sajtó alá készített (elül-hátul csonka) töredék: apró széljegyzetek a Nyr. 1873. és 1882. kötetéhez. Szarvas Gáborral és Miklosichsal vitatkozik bennük. Vissza szeretné hódítani a magyarságnak, amit ők szláv kölcsön-szavaknak bizonyítanak. Érvelése s egész álláspontja ma már természetesen igen elavult, elavult volt már a maga idejében is. Értékük jóformán csak annyi van, hogy Brassai a szerzőjük, az a Brassai, aki a szőfejtést győzköztetése csúfolta. Az ő országa a mondattan. A szőfejtés terére való tévedése igazán csak tévedés, de érdekes és jellemző tévedés. Nagy embereknek a tévedései is tanulságosak. Ha nem Brassairól volna szó, talán kegyeletlenség is volna kiadni, de a Brassai egyénisége megbírja ezt a kis szépséghibát.¹ Kiméletlen hangja úgyis valószínűvé teszi, hogy az egészet csak a maga gyönyörűségére irogatta össze s kiadásra csak akkor szánta volna, ha ötletszerű állításait elébb nyomós okokkal a maga módja szerint megtámogathatja vala. Úgy látszik, Szarvas Gábornak, legnagyobb ellenfelének, készült vele visszaadni a kölcsönt. Kolozsvárt sokan tudnak róla még, milyen engesztelhetetlen haraggal beszélt ez öreg úr a kilencvenes években Szarvas Gáborról. Nagy Lajos tanár beszéli, hogy a szakácsnéját ilyenformán szidta: „Maga ilyen, maga olyan (s itt egy pár ékes jelző következett), maga — Szarvas Gábor“. Haragjának csak a Sz. G. halála

¹ Egyébiránt Miklosich magyar-nyelvi tévedéseivel szemben sokszor csakugyan Brassainak van igaza.
A szerk.

vetett véget. Ugyanakkor s ugyanazon ok miatt szakadhattak meg a széljegyzetek is. Meg lehet ugyanis állapítani, hogy ezeket a följegyzéseket 1893—96. táján írhatta Brassai. Az íróasztalán találták, tehát valószínűleg utolsó éveiben kellett írnia, de semmi esetre sem 1893 előtt, mert egyik papiroslap hátsó lapján egy 1892-től 1896-ig Budapesten tanuló fiatal embernek a levelét találjuk. — Ime a széljegyzetek:

a. 73. [anno 1873] p. 337. (Helynevek (azaz helyiséget jelölő suffixumok: -d (Diód, Komlód) helyes, -da -de rossz.) Nyom. hib. anyagos, olv. agyagos. *Diszmod* o. Disznód (p. 343.)

p. 395. („Mielőtt.” — Népnyelvben nincs. Más relativumok (conjunct.) analógiájából a következő szabályt állítja: „Ha a mellékmondat cselekvése ény v. tényként van kijelentve, azaz ha megtörtént vagy mint történendő van *elétüntetve*, a *mielőtt* jelentő móddal kapcsolandó össze. Ha pedig a mellékmondat cselekvése lehetőknek, bizonytalannak (megtörténhetőknek) vagy lehetetlennek (meg nem történő v. meg nem történtnek) van kimondva, a *mielőtt*-tel optativus áll.” — Ezek a szabályok nincsenek viszonyban a mondat mellék voltával és éppen úgy illenek a főmondatokra is. (Idegen nyelvből kölcsönzött).)

p. 439. „A testrészek szerepe nyelvünkben.” „*Karéna Olympio*: Olympus orma:” *karéna* többes, tehát Ol. *csúcsai*! — „fejében (végett)”. Nem igaz; hanem: gyanánt, helyett, okáért stb.

p. 486. sqq. „*képezni*” (489) mit tesz? — „*közzől*” olv. *közzül*; „azon eset” olv. *az az* eset; „képző” olv. alkotó; „ha a kérdéses szó az . . . népek . . . nyelvemlékében előfordul”, olv. *fordul elé*.

a. 82. p. 3. „*nyomós*” v. *nyomos*. „*Kárhosztatni*” v. *kárhoztatni* (kárhozik, nem kárhoszik). „*Egyéb*” példák v. *más* példák. Szók „töve” radix-e vagy thema? Wurzel v. Stamm? („*Idő folytán*”, tehát nem *folyamán*, mint most parancsolja Sz. G.)

— A nyelvújítók érvei:

a) Holt képzők feleleveníthetők (-me, -ár, -ep, -ag, -eg, -ony, -ány).

b) A képzők hatásköre *mindegyre* (v. untalan, szüntelen, folyvást) tágul (szeszély, kedély, részvény, orrmány, felület, kivület).

c) Idegen képzők meghonosodnak (-nok, -nök, -ca, -ce).

p. 4. d) Képzett szók tövét fel lehet eleveníteni (tan, rajz, rag, gyönyör, szomj, pir, üdv).

e) Vannak igék, melyek nevek is egyszersmind. (Igaz, csak csinnyán kell élni vele.)

f) Egységes fogalomnak egységes kifejezésre van szüksége. (Nem hiszem, hogy egy nyelvújító is ily bolondot irt volna).

g) A bévettség, a *megszokás*, a rosszat is igazolja.

p. 51. „elő nem számlálták” — a. 73. p. 395. „elő tüntetve” irt, miért nem itt is: *elé* nem számlálva? Vagy van különbség az *elő* és *elé* közt [vagy nincs], ha n i n c s, sehol se tegyünk különbséget, ha v a n, observáljuk mindenütt.

a. 82. p. „Ha helyes *esz*-ből *eszme*, akkor helyes *szörből szörme* is”. — *Eszmét* nem *ész*-ből származtatták, hanem *eszmél* igéből fejlesztették ki. Egyébíránt, amint *él*-ből származhatott *elme*, úgy *ész*-ből is lehetett

eszme, amire szükség volt. De a *szörme* nincs mit tegyen, nem is kellett senkinek.

p. 61. („rövid véghanggal van képviselve”. — „Képvisel” a 4. lapon a nem helyeselt újítások közt szerepel.)

p. 51. kövk. A „gyökkelvonás” (rossz szó!) elleni polemia helyes, de csak cum grano salis. Ha *kéz* elveszett volna, a nétalán megmaradott „félkezü”-ből ki lehetne vonni.

p. 53. „mér föld”, mélyföld alakban a szláv *miliaból* jutott hozzánk s aztán igazították „mért földre.” — megfordítva igaz, t. i. *mért földet* csonkították *mért földre*. Á *mil* mellé hogy csatlakozhatott volna a *föld*?)

p. 50. „Neologismus minden oly alkotás, vagy használat (deux mots qui énoncent de se trouver ensemble. Conjunction conjungit similia), amelynek példaképe nincs meg a nyelvben, vagy ha egykoron (nb!) megvolt, clevenése a nyelvérzékre nézve teljesen megszűnt”. — Ezt a definitiót a tudós philológiai világ aligha elfogadná. Adoma. Nő: Miért nem mondasz engem angyalnak? — Férj: Mondlak, csak jusson eszedbe, hogy az angyalok kétfélék: jók és gonoszok.

p. 53. („A különben dicső *honvéd* is rossz!”)

p. 68. kvk. „A magyar nyelvbeli szláv szók”. Miklosich után. Általános megjegyzés: Kétségtelen tények: 1. Hogy a magyar az idegen szavakbéli rövid *á*-t *a*-ra változtatja. 2. Hogy az idegen nyelvek a magyar *a*-t *o*-val írják át. — De arra, hogy a magyar idegen *o*-t *a*-val fejezzen ki, arra nem tudok példát. Tehát inkább hiszem, hogy *oblok* *ablak*-tól van kölcsönözve, mint megfordítva.

p. 71. *agár* szb. *ogár* — Erre is az előbbi megjegyzésem.

p. 71. *alamizsna*: *eleemosyna*. Nem elég világos-e a lat. eredet? A *zs* hang miatt miért folyadunk a szlávhoz? — szintűgy *apácza* = *abbatisa*. *apad*: a *szaporodik* világosan mutatja az *ap* gyök magyar voltát.

72. *aszag*: l. 82., 71.

aszag: ered. asszu ág., cf. aszály.

aszat: dudva, *osatŭ* és *osat*, bogács.

A generalisatio longe petitur. NB. videatur Unkraut, gyom, dudva a szláv és cseh lexiconokban.

p. 72. *bab*: minthogy a Káspító mellékéről került, kétségkívül eredeti magyar.

bába: a *baba* = kis gyermek rokonos vele. Ha *bába* = anus, mért teszik hozzá a *vén*-t?

babrá: Onomatopoeia.

babona: eretnekek korábbi elnevezése. Miképp lett belőle dolognév és egészen más jelentéssel, megfoghatatlan.

báj, *bajol*: *baj*, -ati, fabulari, incantare.

baraczk: szb. *breskva*. — r, á, rá, fogd rá!

bárány: agnus, aries. — Nem hiszem, hogy az egész magyar földön valahol a *kos*-t *báránynak* hinák. Mikl. tán azért költötte, hogy a lengyel *baran*-nal (ürű) azonosíthassa. Pásztor eleink lehetetlen, hogy a kis juhnek nevet ne adtak volna.

barát: Szintűgy lehetne Bruderből, mint *brat*ból származtatni. Egyébar[ánt] a nem szláv mordvinban is *brat* = frater.

a. 82. p. *bárd*: ósláv *brady* és *brada*. Ha *brat* = barát, *bok* = barkó, *brno* = barna, *brady*bol *barádnak* kell vala lenni. Vagy van valami rend v. szabály a kölcsönzéssel járó változásokban v. nincs! Az utóbbi esetben a hasonlítás légből kapott.

p. 115. *bél*: albumum, splint (Dank.) — Nem igaz. A *ba*, *be* suffixumok eredeti voltát bizonyítják.

béles: Ha e sem magyar, nincs magyar szó!

bereg: littus, palus. Már melyik a kettő körül?

p. 166. *bérmál*: újszl. *bérmati*. — Miért ne jöhetne mind a kettő egyenesen a *fírmatból*?

p. 118. *csecs*: mamma, die weibliche Brust. — Erd. *csics*, kétértelmű; embernél igenis az a mit Mikl. ír, de állatnál az, a mit az embernél csecsbimbónak hínak. Pl. a tehénnek tőgye s a tőgyének csecsei vannak. Mint-hogy óslávul (nem tudni, melyik értelmében) *sűsű*, és újszl. *cicű*, az következik, hogy a tót kölcsönözte vagy a magyartól, vagy a némettől (*Zitze*). Csakhogy *zitze* nem teszen *mamma*-t, hanem csak *papilla*-t.

p. 119. *csemer*: nausea . . . ószl. *čemerŭ*: venenum . . . újszl. *čemer*, nausea. Tehát a tót kölcsönözte a magyarból, valamint azt hiszem a *cép*-et is.

cseresnye: prunus avium, kirsche. — Se a magyar, se a német szó nem teszen „prunus avium“-ot, hanem prunus cerasus-t. És magyar, tót, olán, német nevei mind a *cerasus*-ból vannak átalakítva.

cserge: gausape, kotzen. — A *kotzen*-nek (pokróc) *cserge* nevét csak Torockón és T.-Szentgyörgyön hallottam. A Styria határaitól jött nép nem tanulta a tótoktól.

p. 120. *csin*: factum, forma (Dank.). — Ezt a szót sem a régiebb irodalom (cf. Tört. Szótár), se a közbeszéd nem ismeri. Dank. interpretatiója alaptalan és hamis. Származékaiból: *csinál*, *csinatlan* (Neol.), *csinnyán*, *csinos*, *csintalan* mindent és így semmit sem lehet következtetni; legkevésbé szláv kölcsönvételt.

p. 120. *csipke*: hagedorn. — Csak mint csipkebokor fordul elé, magára, mint *vadrózsa* soha sem. Tehát *šipka*, *čipka* eredete sem áll.

csíz, *cinege*: onomatopoeia, valamint *csóka* is.

csorda. A német *Horde*-ből lehet következtetni, hogy magyar eleink valamint a dolgot, úgy a szót is ismerték.

p. 121. *csuha*, ered. magyar, hiszen u g o r ból is idézi az illető passus, szintűgy mint a *csukát*. [Tévedés. Az illető hely *ugörről* (ujjörög) beszél.]

csuvik, *kuvik*: onomatop.

p. 121. *coboly*, ezt ázsiai magyarjaink ismerhették, a szlávok aligha. *condra*, mint öltözet nem származhatott a metaforikus használatából.

p. 100. „A neologismusok közül megtarthatók azok, a melyekre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása nincs, vagy legfeljebb homályos sejtelmek vannak.“ 1. Hogy lehet ezt a 82. p. 50. irt tilalommal [összeegyeztetni]? 2. Mit ért tulajdonképpen az annyiszor emlegetett „nyelvérzék“ alatt? Vagy úgy, mint Jósika S. „az én közvéleményem“ nyilatkozatával?)

p. 102. „ez annyit tenne, mint nyelvünk ügyefogyottságáról a bizony-ságlevelet kiállítani.“ Jó renddel: ez a. t. m. n y e l v ű n k ügyefogyottsá-gáról állítani ki bizony-ságlevelet.

p. 161. *daróc*: sackleinwand, szrb (*deravici*) *derati*: lacerare. — A

két szó értelmének nincs semmi köze egymással. Aztán a *daróc* szörkelme és nem vászonféle (leinwand).

p. 161. *deák, diák*: latinus. — Eleinte csak tanulót jelentett; de mint-hogy a főtantárgy a latin volt, a deákok nyelvének, deáknelvnek hívták a latint. Szlávból származtatni pedig balgatagság.

p. 161. *derece*: veronica Beccabunga. — Szlávból, mert *deravice* tótul és *dziurawiec* lengyelül = *Hypericum perforatum*!!

p. 162. *derék*: Rumpf. — A cseh *drik*-ből! A magyar még a teste részeinek sem tudott neveket adni!

deres: schlagbank . . . uszl. *dereš*: menschenschinder; cf. Tört. Sz.

deszka, dézsa. Akármelyik kölcsönözhetette a másiktól.

dézma. Ezt miért kellett a szlávoktól venni, mikor egyenesen megkaphattuk a *decima*-tól, amihez még közelebb jár a *dežma*.

doh: foetor. — Kölcsönzött, mivel a tót és oláh *duh* = halitus, spiritus.

dohot, deget. Miért szláv?

p. 161. *dolog* sem magyar, mert ószl. *dlǫgǫ* = debitum!!

doromb: onomatop.

dorong, se nem „pertica“, se nem „stange“, hanem knüttel.

p. 163. *drusza* . . . kölcs., mert *druž*: socius és *drug*: amicus!

p. 164. *dutka*: Wiedehopf. Onomatop.

ebéd . . . ószl. *obědǫ*. — Nem tudok valami viszonyt az *eb* és az *ebéd* közt. De akár van, akár nincs, érvet szolgáltat a kölcsönvétel ellen. *furulya*. — Onomatop.

p. 165. *gadóc*: gadus . . . Ószl. *gadǫ*. „A hal szláv-magyar nevét a kigyóval való hasonlatosságától vette.“ — A valóság az, hogy egy *gadus* (mert nem egy faja van) sem hasonlít inkább a kigyóhoz, mint a csuka, vagy márna. *Gadóc* csinált név a *Gadus*ból; tengeri hal!

gajdol: dudeln. — Feljebb a volt mondva, hogy *duda* kölcsönvett szó. Ebből aztán a következnek, hogy: *dudál*. Miért folyamodtak volna hát helyette más kölcsönhöz? *Gajdul, meggajdul* = ittasadik.

p. 165. *galamb*: columba. — Miért mennénk messzebb, a tóthoz?

gálic: Vitriol, cs. *skalice*. Higyje, a kiknek tetszik. Az azt is elhiheti, hogy a német *Galitzenstein* is csehből van kölcsönvéve.

gálna: tótul *skalina*. — Az előbbivel egy huron pendül.

galy, gaj: ramus. — Tót *goli*-ből lett, mert *goli* = levágott fa!!

ganaj, ganéj: szláv *gnoj*. — Magyar eleink ennek sem tudtak nevet adni az ostobák.

p. 166. *gárgya*. — Én csak a kút gárgyáját ismerem. A szl. *gradja* sövényt tesz.

gát: septum, damm. — Tudtomra septum-ot sehol se teszen. Az akad. Tájszótára nagyon megbízhatatlan kútfő.

gazda: — *hospodǫ*-ból való átalakítását maga Sz. G. is kétségbe vonja.

p. 167. *gerezna*: grauwerk; *Krüzno* v. *krzno* tótul teheti a grauwerket; de a magyar *gerezna* guba-féle köpenyeg.

gesztenye: alakulására elég a castanea, kastanie; nincs szükség a szl. *kostani*-hoz folyamodni.

p. 168. *golyva*. A Tjsz. szerint a székelyek a bikkiaigombát nevezik

így; *gomba* szlávul *gojva* v. *giva*, tehát Kropf jelentésében nem származhatott onnan.

gomolya: süsser Käse in Kugelform. Orosz: *gomolja*; cs. *homole*. — Minthogy a *gombolyagot* nem vehetik el tőlünk, megtartjuk az azon jelentésű *gomolyát* is, mely a gömb alakú lágy sajtra alkalmazva az egésznek adta a nevét.

gonosz. — Szlávtól van kölcsönözve, mert „*gnusu*” = sordes!

goromba. — Kölcsönv., mert *grqbŭ* = rudis.

guba. Akármelyik vehette a másiktól.

p. 169. *gúnya*: kotze, zottiges bauernkleid. — Nem igaz! *gúnya* = fehérnemű, mosó ruha. (Cf. T. Sz.)

gűzs: Wiede. A német szó nem tudom mi, de *gűzs* = hajlékony ágakból tekert kötél.

guzsaly, „másként *rokka*”. — Éppen mintha azt mondanók: járom, másként szekérrúd.

p. 177—192. hiányzik. [Brassai szavai.]

p. 219. (Mikl. Sz. G.) *hahota*. — Onomatop.

hála . . . ószl. *hvala*: laus, gratiarum actio. Magyarban egész szócsalád. Az-é a szlávban? Cf. Lex.

harák: schleim. — Aligha nem a *harákol*-ból (Onomatop.) abstrahált neologismus.

haraszt: quercetum, dumetum. — Ez a jelentése kétséges. Cf. Lex. Aztán a hozzáűtő szl. szavak *quercust* jelentenek. Aki szót kölcsönöz, tudja a jelentését is!

p. 220. *harc*: szl. eredete bizonyosságául *harc*, *garcovati* = tummeln igéket hozzák fel!

harisnya: tótul *harusňa*, gondolom nyomdai hiba *harušna* helyett. Különben *harisnya* a közbeszédben nem jelentett *Strumpf*-ot és még kevésbé *schnell verfertigter Strumpf*-ot.

hiba: cs. tájbeszédben *chyba*. — Nesze semmi, fogd meg jól! Nem jutott eszébe Sz. a *hiány*?

A *hőrcsők* alá be van húzva a *hancsoktúrás*; de *hancsok* nem *hőrcsők* s emez nem tűr dombokat, mint amaz (*vakondok*: Erd. *patkány*.)

huszár: szerb *gusari*: praedo. — Elég idézni. A szokott magyarázata (*husz-ár*) ellen kikél Sz. G. egyszerű tagadással.

p. 221. *irha*: újszl. *irha*. — Még az *irhát* is, [melyet] a német maga „*ungarisches Leder*”-nek nevez, el akarni vitatni a magyartól, arra csakugyan több mint elfogultság kell; én nem átallok szemtelenségnek nevezni.

p. 221. *ispán*. Kölcsönzött szó lehet, de hogy *župan*-ból származott volna, azt csak Sz. G. et consortes hiszik.

iszap se lesz szláv szóvá, azért hogy ószl. *išŭpŭ*: syrtis!

p. 222. *jávor*, *juhar*: . . . úszl. *javor*, platanus. — A magyar szó hazai fát jelent, a szláv idegenre ruházta. Melyik hát a kölcsönző?

jegenye: *populus tremula*. — A magyar csak az olasz nyárt nevezi jegenyének. A kölcsönneveő a szláv.

(Folytatjuk.)

Közli: PÁLFI MÁRTON.

A MI DIÁKJAINK BESZÉDÉRŐL.

Régen elmúlt a diákromantikának ama regényes kora, mikor a középiskolák csaknem kizárólag a különböző vallásfelekezetek kezében voltak, s a kollégiumok és liceumok elzárt világa valósággal külön állam volt az államban. A kollégiumok gyepefelverte udvarán, a boltozatos csarnokokban, a visszhangos folyosók szűk falai között a *diáknyelv* rejtelmes csengésű szavainál és a *repedt harang* mélabús kongása mellett az összefaragcsált padok hasadécai közül hajtott ki a diákromantika legüdébb virága.

De: tempora mutantur. A középiskola ma már nem a nemzeti nyelvnek és irodalomnak védőbástyája. A legnagyobbbrészt államosított középiskolák célja tisztán csak az ifjúság, a jövőendő nemzedék, erkölcsi nevelése. De még a mai küzdelmes, fakó, kopott világban sem veszett ki az ifjak örök vonzó-dása a romantika felé. Az iskoladrámák helyét irodalmi pályázatok és önképzőkörök foglalták el. A *repedt harang* elhallgatott. Végső megkondulása kísérte sirba a tekintélyes *seniort*, a komoly *scribát*, *contrascribát*, a nagybotu diák-tüzoltót, régi iskola-életünk megannyi jellemző alakját. Ám a maga sajátos eredetiségében ma is életben van még a diákok költői társadalma. A gimnáziumoknak ma is megvan a maguk külön világa. Korlátlan egyeduralkodó itt a méltósággal teljes *igazgató*, a *direktor*. Fölötte ködbevesző magasságban csupán a nagy úr, a *fődiri* fel-felbukkanó alakja áll. Szigorú előljárói és tisztviselői a *tanarak*. És a csöngető munkára hívó szavára zajban özőnlík be az iskolának jogban teljesen egyenlő állampolgársága, kik közt legfeljebb a kor szerint van rangkülönbség. A magyar diák még ma is a világ legfelkeltebb, legideálisabb, naivul nagyratörő, örök álmokban élő nemzetsége. Ennek az érdekes népnek megvan a maga különleges dialektusa, nyelve is. A *diáknyelv*, mely ugyan iskoláról-iskolára mutat némi „nyelvjárási különbséget”-et, alapjában megegyezik széles Magyarországnak minden iskolájában. Ez a diáknyelv természetesen csupán a diákfogalmakat öleli fel; de egy-egy ismeretebb fogalomnak azután iskoláról-iskolára ád furcsábbnál furcsább nevet, melynek eredetére rámutatni gyakorta vajmi nehéz.

A diák-ember életének legfontosabb mozzanata a *felelés*. Természetes hát, hogy a különböző feleletek elnevezéseiből egész szótárt lehetne összeállítani. Nem is csekélység ám az, kérem; pláne, ha „*szaftos magolmány*”-t (sok lecke) ád fel a tanár úr. Ily esetben aztán mind a három *kolumna* (pad-sor) hatalmas *drukk*-ban van. Ez a *drukkolás*, vagy másképp *szorulás*, ami voltaképpen mind *egy kutya*, valószínűleg onnan veszi eredetét, hogy a *klapec* (gúnyosan: diák) ha szorult helyzetbe jut, ugyancsak összeszorítja az öklét. Használatos különben ugyane fogalom kifejezésére a *brennölés* is; de ez másutt a *blicceléssel* azonos.

Ámde, ó sajnós elfajulása az ifjúságnak, még mikor a *nagyfejű* (első eminens) is szorul, még akkor is akad holmi hitvány *stréber*, aki ugyancsak *vakar* (jelentkezik). Nem is csoda! Mindig van egynéhány olyan *magolonc*, *magológép*, akit néhol (Felső-Lövön pl.) *bagómasiná*-nak is híznak. Az ilyen aljas lény azután mindent *bebiflázik*, *bemagol*. (Más tájszólás szerint *bebagózik*. E sajátos szó pedig korántsem valamilyen kapadohány élvezetét jelenti, hanem igenis az értelem nélkül való tanulást.)

Az ilyen ember miatt aztán még *exkuzálni* sem lehet. Akit pedig

egyszer kihívott az olyan tanár, akire az ág. ev. főgimnáziumban azt szokás mondani: *El kell olvasni a Wallensteint*, az már ugyan hiába *kaparózik* (kifogást mond).

Mit csinál a szegény diák, ha már kihiják és ő sehogysem tud ki-nyögni valami *saftos köppenet*-et? Erről a súlyos esetről már Dugonics András professzor úr is följegyzé Pélábeszédei közé a mult század huszas éveiben, hogy az ember ilyenkor *Tacitusból felel* (hallgat), amely cselekvést a legmodernebb, elmés generáció a közmondásszerűen hallgatag halról vett képpel *csukázás*-nak nevezi vidékenként. Néha ugyan szerencséje is van az ipsének, hahogy olyan kérdést kap, amire azt mondja a vérbéli diák, hogy: *Ez bliktri*. Ilyenkor azután könnyen elsül a *bikarugaszkodvány* (kétségbe-esett felelet) is. De ha aztán *pekkas* a diák, akit a közmondás szerint is *kerülget a hasalás*; és ha még hozzá a kérdés is *magas neki* (nem érti), akkor nem csekélység ügyesen *bemaszlagolni* (hasból felelni) valamit, mint a Markó-utcában mondják. Jó módszer ilyenkor, ha a diáknak *jó szeme van* (kinézi a könyvből). Ámbátor az ilyen feleletről azt tartja minden becsületes diák, hogy *ez nem kóser*, és ha a tanár észre találja venni a *svindlit, dísz-négyes* leszen abból. Ha pedig már előbb is *lógott* (kétesre állt) a gyerek; ilyen esetben azután végleg *lúttek neki*, más szóval *meg van lúve* (biztos bukás). Nem is igen sikerül már neki *átuszni* (átkinlódni) a vizsgán. Mert ha van is rá eset, hogy nem csinál *krachot* (nagy hibát), a rossz indulatú tanár akkor is *elpüffenti* (buktatja), hogy *csak úgy ropog*. Bizony megesik, és pedig nem egyszer, hogy nem sikerül a *stikli* (ez a szó úgy hiszem nem szorol bővebb magyarázatra) és a *tolvaj*-t, más szóval *szemes*-t (aki a noteszbe pislog) kezére veszi az *aligazgató* (pedellus, iskolaszolga) és *alapice* (alaposan) *bekasztlizza* (bezárja).

Ezer veszély fenyegeti a diákokat. De mindeneknél nagyobb veszély a rossz osztályzat, a négyes. A diáksztárban ez az örökös mumus vagy egy tucatra való szinonimával szerepel. Valószínűleg egyazon, bár ismeretlen tőnek származéka a *daci, dackó, dóci* és *dókász*; mind egyazon rém-nek jelölésére szolgál. Alakja után *székesnek* hívják (ad analogiam: *négyes*), latinosan *szekundá*-nak; és a rossz feleletet fura kétértelműséggel *secunda res*-nek. Jó megfigyelésre mutat a *bunda* és a *melegítő* elnevezés; mert tapasztalásból mondhatom, hogy a rossz felelet nemcsak hogy melegít, de még izzaszt is.

Nem is csoda, ha a szegény ifjú négyese láttán hörgésbe fulladó *bü-böffenet*-et hallat! Hiszen a négyesek nyilvánvaló következménye a *spájz-cédula* (intőlevél); vége a *hasalás* (bukás); a bukott diákról pedig azt mondják, hogy *nyugszik*. (Valószínűnek tartom azonban, hogy nem babérjain.)

Még különösen két nagy vész fenyegeti a zsenge ifjúságot. Nevezetesen szívből ajánlom minden némileg jóízűléű deáknak, hogy ne *lopjon*. (Nem véve ezt a szónak bibliai értelmében, hanem csupán az írásbeli dolgozatok *lenézés*-e értődvén rajta. Ilyen *lopóról* tartja a diákszólás, hogy *honnan szerez?*)

És mindezekon kívül itt van végül még az *iskolabetegség*. Ez bizony halálos egy baj. Mérgesebb dolog ez még az állandó *bundafogás*nál, vagy más szóval *bebundázás*nál (rosszul felelésnél) is. Aki állhatatosan *bliccel*, más szóval *brennöl* (igazolatlanul mulaszt) azt becitálja magához az *izgató*. Még

a *fődiri* is beleszól, és bizony, hogy nagy költőnk szavaival éljek: „Consilium abeundi lesz a vége breviter“.

Azt mondtam, úgy hiszem, hogy az iskola az igaz egyenlőség hazája. Hát ez sincsen egészen így. Mert hiszen teljes egyenlőséget még csak elképzelni is bajos dolog. Legtöbbször tartja magát a gimnázista, talán mivel legkevesebb praktikus dolgot tanul. Ő a középiskolások arisztokratája. Ám a realista még őt is lenézi: *Rongyos gimpli!* Kétségtelenül mélyen alattuk állónak tartják a *képezdészt*, a *preparandistát*. Van is csúfneve bőven. *Prepa*, *krepa*, *preppës*, *sajtós* stb. stb. Nemzetiségi szempontból is erősen megkülönbözteti magát a magyar diák például a német burgertől, a *jokli*-től (Szombathely). Sőt még az egyazon iskolások között is igen nagy a rangfokozat. Nem is szólva itt arról a szörnyű (bár némileg megokolt) lenézésről, mellyel minden ember, aki pl. *hétbe* jár, fumigálja a nála tán jóval idősebb, de csak *hatba* járó *ipsét*. Minden valamire való gyerek, még ha nem „nagyfejű“ is, kötelességszerűen megveti a *magolók*, meg a *stréberek* hadát. De még inkább az árulkodó hajlamú gyereket. *Szecska*, *spicli* a neve az ilyennek. Nagy lenézés a része az újonjött fiúnak is. *Gólyának*, *ujoncnak*, *náthásnak*, *homo novus*-nak nevezgetik. Néhol sajnós, vallás tekintetében is igen durván bánnak el egymással. Hogy csak egynehány megszokottabb példát említek a sok közül. A katolikus az *likas gatyá*; a lutheránus *ágravaló éves* (ág. ev.); a *khonfi*, *khonpolgár* és hasonlóak talán nem szorúlnak bővebb magyarázgatásra. De hisz ezek a pajtáskodó ingerkedések sohasem jönnek komoly számba.

Van még ezeken kívül egy sereg beszéd közben használatos különös kifejezés. Pl. *buci* = zsemlye; *marci* = kenyér stb. Nem egy közülök a diáknyelvből a közéletbe is átment. Pl. *kutyagolni*, *belekecmeregni* (beleszólni), *lódítani* (hazudni) stb. Egynehány meg a tolvajnyelvvél mutat rokonságot pl. *rendőr* = *szivárvány*, *szurkosmarkú* stb. Vannak egészen helyi érdekű szellemeskedések is. Ilyen pl. az ág. ev. gimnáziumban a miniszteri segéd-fogalmazó mintájára megalkotott: *Halvány és fizetéstelen segédfogalmam sincsen*. Némely ily kiszóláshoz, mint közmondásaink jórészéhez, úgy látszik egész történetek fűződnek. Így pl. a nevezett iskolában, ha valaki társalgás közben igen nagy *vadat* talál mondani, társai azzal hallgattatják el: *Hallgass Rappaport!* Valószínűnek tartom, hogy ez valami egykori Rappaport nevű tanulóval lehet valamelyes összefüggésben. Itt volnának még a diákélet kisebb-nagyobb, többé-kevésbé ártatlan élvezetei. A *füstös*, a *cigi* (cigaretta), melynek minden *cug*-ja (szippantása) maga a boldogság. És a többi, meg a többi. De ezekkel már nem akarom untatni az olvasót. Szintúgy az iskolai verekedések és haragok teméntelen műszavát sem merem már részletezni.

Bizony a *diáknyelv* roppant szókincse mindezzel koránt sincsen kimerítve. Csupán egy kevés „halvány és fizetéstelen segédfogalmat“ igyekeztem nyújtani erről a sajátos nyelvről, mely részint német, magyar, tót, latin, sőt zsidó elemekből áll; nem egy alkotása pedig a kis gyügyőgő gyermek szélesyes szóalkotásaira emlékeztet.

BENEDEK KÁROLY.

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

A minapában Szenthe Pál mohácsi prédikátor Magyar Oskola c. könyve (Nyomtatt. Pesten, Trattner Mátyás' betűivel, 1792.)¹ került a kezembe, s kijegyeztem belőle az alább következő adatokat, jobbra nyelvtani műszókat, egyrészt a NyUSz. pótlására, másrészt adalékul nyelvtani műszavaink történetéhez. Amennyiben módomban állott, átnéztem az eddig megjelent nyelvújítási adatközléseket, nehogy közleményem számos *visszaigazításra* szoruljon. Adataim betűrendben a következők:

Árnyékolás. Gnomonica, Árnyékolás, vagy az a' mesterség, mely meg-tanít, hogy kell nap, vagy hold árnyék orát [így] csinálni. 173. l. A NyUSz. csak Kresznericsből idézi.

Fordítás. Tropus, Fordítás, mely szerint meg-fordítjuk a' Szónak értelmét. 112. l. A NySz.-ban: metaphora.

Földleírása. Geographia, Föld-le-írása. 177. l. Geographia Generalis, Föld le-írása, mely azt tanítja, hogy kell a' Föld kerekességét megmérni, azt vagy annak részeit mesterségesen le-rajzolni. 173. l. Vö. a NyUSz. *földrajz* címszavával.

Időmérés. Chronologia, Időmérés. E' szerint tsinálják a' Kalendáriumot. 173. l. A NyUSz.-ban nincs meg.

Igézés, Conjugatio. Igézés. 39. l.

Izetske. Az Izetske Articulus, a' beszédnek egy olly kis Részetskéje, mely többnyire a' Fenn-állók, Subst. [-antivum] előtt szokott lenni. 20. l. Vö. a NyUSz. *névelő* címszavával. Réger Béla (Nyr. 33:395.) és Teleky István (Nyr. 34:101.) cikkével: egyik sem ismeri. L. még NySz.

Jóírás. Az Orthografiáról, Jó-írásról. 9. l. Vö. NyUSz.: *helyesírás*.

Kerekmondás. A' Kerek-mondás olyan szóllás, mely a' tökéletes értelmű Feltételt, tellyesen, és kerekdeden adja elő. 95. l. A Periodusokról, Kerekmondásokról. 93. l. A NyUSz.-ból a periodus fordításai közül hiányzik.

Kettős pont. (:) G. Colon, D. Duo Puncta, M. Kettős pont. E' tétetik 1. A' Kerek-mondásnak előbbi és utóbbi tagjai közzé. 2. Midőn a' beszéd közben más szava hozatik elő. Így nevezi Márton István is (M. Ny. 2:399.) Simai Ö. Márton István nyelvészete c. cikkében (MNy. 2:347.) ezt mondja: „Ő [t. i. Márton] tanította először magyarul, hogy . . . mikor kell *végpontot* vagy *kettős pontot* használni.“ Amint idézeteimből kitetszik [l. még *pont*, *végpont*], ebben Szenthe megelőzte Mártont.

Közbevetés. Közbe-vetés. Interjectio. 82. l. Mártonnál közbevető szó. l. NyUSz.

Közgazság. Az Ékes-szóllási okoskodásban három Feltételek vagynak. I. Major, Közönséges, Köz Igazság. II. Minor, Ahoz-tartozó, mely vagy a' Közgazsághoz tartozik . . . 135. l. A NyUSz.-ban nincs meg.

Közjövedelem. Az első Sereg a' Házat meg-is építette: de azután a' másik Sereget minden közjövedelemtől az időtől fogva meg-fosztotta. 132. l. A NyUSz.-ban nincs meg; Löw Immánuel sem ismeri a Köz összetételei 1790—1863. c. összeállításában. (Nyr. 33:157.)

Köznem. A' Magyaroknál lehet, vagyon is három Nem. 1. Masculinum,

¹ Az előszó 1791-ben, kisasszony havának 20. napján kelt.

Férfiúi Nem. 2. Főemininum, Aszszonyi Nem. 3. Commune, Köz Nem. 18. 1. Benyáknál (Nyr. 33:424.) köznemű, közösnemű névszó, de a communis generis: közös, *köznemjel*. A NyUSz.-ban nincs meg.

Köznev. Nomen Apellativum, Köz-név, mely más hasonlókkal köz. 19. 1. Benyáknál: köznévszó, közösnévszó. A NyUSz.-ban nincs meg. Kovács M. Kassai Nyelvtud. Könyvéből 1817-ből közli (Nyr. 35:283.).

Mód. Az Igézésben négy mód vagyon. 1. *Jelentő Mód*, Indicativus, . . . 2. *Parancsoló*, Imperativus, . . . 3. *Öszve-kötött*, Conjunctivus, Subjunctivus, vagy *Kívánó* Optativus . . . 4. *Határozatlan*. Infinitivus, vagy Indefinitivus. 37—38. 1.

Név mássai. A' Név-mássai. 1. *Személyesek*, Personalia . . . 2. *Birtokos Név-mássai* (Possessiva), . . . 3. *Mutatók* (Demonstrativa) . . . 4. *Másra mutatók, másra nézők.* A'ki, a'melly, a'mi. 5. *Kérdők* (Interrogativa) 26. 1. — Ugyanazon lapon, néhány sorral alább: A' Reciprocum, *Vizontagló Név-mássának* Véghajlása. — Vö. Simai Ö. megjegyzésével MNy. 2:350. 1.

Pont. (.) Punctum, Pont. Tétetik: 1. A' beszédnek, Periodusnak végén. 2. A' megrövidített, vagy félbe-szakadt szók után, p. o. Mark. Tull. az az: Márkus Tullius. — Megvan már Benyáknál is, Márton Istv.-nál végpont (MNy. 2: 399.).

Pontos vessző, pontos vonás. (;) G. Semicolon. D. Media Nota. M. Pontos-vonás, Pontos-veszsző tétetik olly szollás köziben, mely a' tökéletes értelemre még többet vagy mást kíván utánna. Vagy pedig a Kerek-mon-dásnak fel-osztott tagjai közzé. 15. 1. Benyáknál: pontos tagjel, Mártonnál: pontos vonás.

Rendetlen ige. Rendetlen Igéknek azokat mondtam, a'mellyeknek Gyökerek, Holt vagy Elhagyott. 51. 1. A NyUSz. *rendhagyó* címszó alatt a Debr. Gramm. idézi: „rendetlen, regulátlan igék.”

Rendszám. Rend-számok, Ordinales, első, második, harmadik. 25. 1. A NyUSz. Verseghy szavaként idézi a Lex. Term. Technicorum-ból. Így nevezi már Márton Istv. is, de mivel a Lat rud. 1795-ben készült, az elsőség itt is Szenthet illeti meg. — Talán nem lesz érdektelen, ha a számnév egyéb fajainak elnevezését is felsorolom: *Fő-számok*, Cardinales, *El-intéző-osztó-számok*, Distributivi, *Szeres-számok*, Proportionales. 25. 1.

Régmult. A' Rég-múlt Idő, a Múlt Időhöz hozzá-adván, *volt* vagy *vala*. — A' Rég-múlt, a Jelentő mód múlt Idejéhez add hozzá, *volna*, 44. 1. A NyUSz. Vajda Péter M. Nyelvtud.-ból (1835) idézi.

Részes. Az Igéhez [tartozik] a' Participium, Részes. Mert a' nevekből is, de az igéből is részt vészen. 17. 1. Vö. a NyUSz. *részesülő* címszavával.

Segédige. Segéd Igék. Verba Auxiliaria. A' Segéd Igék hárman vagynak. 1. Fog. 2. Lesz. 3. Vagy. — A NYUSZ. 1838-ból idézi a Tzs.-ból. Márton József. 1803.-i német-magyar szótárában *segítő ige*. (Nyr. 31:333).

Származott szó. Származott-szók, származások Derivalia, a'mellyek más Gyökér, Törsök-szókból vészik eredeteket. 17. 1.

Szó-tsere, szó-felváltás: metonymia. 113. 1.

Szörnyítés, el-hajítás: hyperbole. 113. 1.

Tudomány. Mathesis T. T. Dugonits Urnak Tudakosság. Én pedig egy átallyában inkább nevezném Tudománynak. 171. 1. Vö. a NYUSZ. *menyiségtan* címszavával.

Tükrözés. Catoptrica, Tükrözés, mely a' vissza vertt Nap ságáiról, és a' ságároknak a' vissza-verettetés által esett változásairól, tulajdonságairól ad tanítást. 172. l. A NyTSz. *tükröz*-t és *tükrözet*-et ismer; az elsőt Kisfaludy S. munkáiból igézi (évsz. n.), a másodikat 1834—5-ből.

Versezés. A' Poésis Versezés olyan Mesterség, mely azt tanítja, hogy kell a' gondolatokat . . . 140. l. A NyUSz. nem ismeri.

Vessző, vesszőcske, vonás. (.) Görögül, Comma, Deákul, Virgula, Magyarul, Vesszőtske, Vonás. 15. l. Benyáknál *mellékel, tagjel.* (Nyr. 30. 423.)

Véghajlás. Declinatio. Véghajlás. 21. l. A NyUSz. nem ismeri.

Végpont. Nagyobb betűket kell írni. . . . 5. Minden vég-pont (.) után. 14. l. A NyUSz.-ban nincs meg. — L. fent a *pont* címszót.

Vígjáték. . . . ilyenek a' Komédiák Vig Játékok. 150. l. A NyUSz. már 1750-ből közli, de megjegyzi, hogy PP.-nál (1801-ben is) csak komédia.

Vízmérték. Hydrostatica, Víz-mérték, mely arról ad törvényeket, hogy kell a' vízben, és levegőben a testeket megmérni. 172. l.

Zárjel. A NyUSz. csak 1834-ből idézi, megvan Márton I.-nál (1795), de Zolnai már 1780-ból idézi (Nyr. 32:169), s kimutatja (Nyr. 32:281), hogy előtagja főnév s nem igető. Ezt az adatot egyrészt azért közlöm, hogy bizonyítékul szolgáljon a szó elterjedésére nézve, másrészt mert megerősíti Zolnai magyarázatát. Szerzőnk — meglepő egyezésben Zolnai idézetével — így magyarázza: () [] Zár-Jel. Ollyast valamit rekeszt bé, a' mi a' jelenlévő beszédnek értelmére szolgál ugyan: de azzal nintszen szükségesséppen öszvekötvé. 16. l. De ennél jóval fontosabb, hogy az igetőves összetételre nem találtam példát a könyvben, s hogy az írásjelek elnevezésére igeneves kifejezéseket használ: *Kérdő Jel* (?), *Fel-kiáltó Jel* (!), *Fel- vagy Előhozó Jel* (.),¹ *Kezdő- Jel* (§), *Apostrophus*, *Rövidítő Jel* ('), *Öszve-foglaló—kötd Jel* (—) (=). 15—16. l. Ha tehát a *zárjel* előtagjában igét sejt, a többi írásjel elnevezésének mintájára bizonyára *zárójel*-t ír a szerző.

Végezetül hadd iktassam ide, amit szerzőnk *A' Nyelv bővítéséről* mond:

„A' mellyek a' Magyar Analogia *Hasonlatosság*, szerént lésznek, a' nyelv bővítésére, azok természetiek szépek is, p. o. *Kerül* innen *Kerület*, *Felyül*, *felül* innét *Felület*, superficies. *Bíró*, innen *Bíródalom*. *Úr* a' hasonlatosság szerént *Uradalom*.

A' más nyelvekből, mellyeket már be vettek, és Magyar nevekké változtak, lehet, kell-is meg-hagyni, p. o. Alexius *Elek*, Presbyter *Esperest*, Paullus [így] *Pál*.

De újjakat úgy formálni, hogy a' Görög, Deák szokat rontsuk, azonban tsak olyan homályosak légyenek, mint a' mellyeket el-rontottunk, az a' Magyar nyelvnek diszére nintszen, nem is illik, nem is szükség, mind addig, míg a' Magyar nyelvből magából kitelik. Hanem, [olv. ha nem,] már akkor meg lehet engedni. Illyen ez: *Purgoma*, ebből a' Görög szóból, *Epigramma*. A' Purgomát tsak úgy érti a' Magyar, mint az Epigrammát. Mind egy a'

¹ A NyUSz. *idézőny* címszó alatt *felhuzó-jel*-t említ a Tsz-ből (1835) idézve. Hogy ez sajtóhiba, bizonyítja könyvünk következő meghatározása; („) Fel- vagy Előhozó Jel. Tétetik a' beszédnek elején, és utolján, a' melly valaki másnak mondásából *hozatik elő*. 16. l.

Magyarnak akár azt mondja *Alagy* [így], akár ezt *Elegia*. E' már szép *Car-men Liricum, Lantos Versezet*.

Hasznosabbat tselekedett e' szerént Tiszt. T. Dugonits András Uram, a' ki a' Görög szókat úgy fordította Magyarra, hogy a' Törsök szókat, ha mind el hagyattak is, visza [így] hozta, p. o. Cubus *Köb*. Ratio Arithmetica *Al-szám-tartás*. Geometrica, *Fő-szám-tartás*. Proportio Szer, Logarithmus, *Szám-szer*, Rhombus, *Pais*, Rhomboides, *Nyúlt-pais*, Sphaera, *Gömb 's a' t.*“ 82—83. l.

CSEFKŐ GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Helyreigazítások. I. Bajza József terjedelmes cikkben a pszichológiai módszer segítségével veszi vizsgálat alá Bajza Józsefnek költői nyelvét. A cikk a januáriusi füzetben jelent meg e címen: *Bajza József költői nyelvéről* (13—25. l.) A vizsgálat érdemének kellő méltatása ily rövid idő alatt teljes lehetetlen. De az egészről általánosságban nem vonakodom kijelenteni, hogy jó alapon nyugvó munka; sőt a részletekben előadottak is többé-kevésbbé egybevágznak az én felfogásommal. Tüzetes bírálatba, mint fentebb jeleztem, nem bocsátkozom, hanem hivatkozván a cikk végéhez 1. alatt oda csatolt jegyzetre, mely szerint a cikkíró „köszönettel venné, ha nyelvészeink hozzászólnának a dologhoz, még ha az ő rovására történnék is” — még egyszer felszólalok (mert egyszer felszólaltam már), de mint orthologus, és egy mondat szerkezetéhez fűzöm észrevételeimet.

A hibáztatott tétel a következő függő mondat: „*Mikor 1835-ben Bajza verses kötetét első ízben kiadta*” — (16. l.) Lássuk hát a bibéit. Ebben: „*Bajza verses kötetét*” *Bajza* lehet alany, lehet birtokos. Az utóbbi igen gyakran áll *-nak nek* nélkül, és ez zavarba ejti az olvasót. Ennek elkerülésére itt az idéztem mondatban vagy névelőt teszünk a *verses kötet* elé, vagy másképp rakjuk el a szókat, így például: *Mikor Bajza 1835-ben legelőször kiadta verses kötetét*. — Ez aztán magyaros szórend.

Itt, mint látjuk, a bővített állítmány (*kiadta*) előbbre van helyezve. De azért nem helytelen a cikkíró mondatában leghátul álló ige; mert az állítmányt itt a h a n g s ú l y o s *legelőször* határozó előzi meg. Csakhogy még így is hibás a mondat kezdete. Az elfogadható szórend ez lenne: *Mikor Bajza 1835-ben verses kötetét első ízben kiadta*. De nem folytatom tovább ez annyiszor ismételt dolgot. „Előbbre az igét!” így kiáltottam föl évekkel ezelőtt. De nincs foganatja. Azért mégis ismétlem újra meg újra; mert a hibás beszéd megrovása mesterségemhez tartozik. Tisztelt nyelvészársam ne vegye zokon mondata hibáztatását! Ez ellen egyébiránt biztosít engem az 1. alatti jegyzet és a bennfoglalt felhívás.

II. A Nyr.-ben (II. füz. 55. l. *Kossuth Lajos nyelvművészete*) Dénes Szilárd a következő helyet idézi: „A magyarnak most csak két teendője van . . . akkor a magyar oly istentől elátkozott nép, melytől a levegő . . . , melynek kezei alatt . . . , melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, *ki* hontalan bújdosandik a föld hátán, *ki* hiába kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz kenyerét, *ki*t alamizsna helyett arcul csapand . . .

az idegen faj, mely őt . . . koldussá teendi, *kit*, mint gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember“.

A cikkíró 1. alatti jegyzetben a következő észrevételt teszi: „Csak az a nagy kár, hogy a népre vonatkozó *mely* relativum helyett egyszerre *ki* névmást használ“.

Ebből azt látom, hogy a t. cikkíró félreérti a *ki* névmás jelentését és szerepét. E névmás használata itt kifogástalan és, az illető mondatok jelentését tekintve, *mely*-lyel föl nem cserélhető. Kétséget sem szenved, hogy a *nép* gyűjtő név itt *mely* (v. *amely*) relativumot kíván. De mihelyt — mint a fennforgó esetben — a népnek egyes tagjairól van szó, e mondatokat nem vezérelheti más, mint *ki* névmás; tehát: „*ki* hontalanul bújdosandik . . . — más szóval így mondható: „*Egyik* (magyar) . . . bújdosandik“ . . . — és így tovább: *A másik* (magyar) hiába kéri az alamizsnának száraz kenyérét“. „*Amazt* . . . arcul csapandja az idegen faj, *mely* őt . . . koldussá teendi“. (Itt már ismét helyén van *a faj* gyűjtő névre vonatkozó *mely*). *Emezt*, mint gazdátlan ebet, büntetlenül verendi agyon bármely gazember. — A *ki* névmásnak ezzel a különleges szereplésével gyakran találkozunk a közhasználatban; pl. *ki* jobbra szaladt, *ki* balra; *kit* a színház érdekel, *kit* a hangverseny; *kinek* a pap, *kinek* a papné. Megjegyzem még, hogy a Dénes idézte relativumos mondatokat csak pont vagy pontosvessző (— vonal is) választaná el kellően a *ki* névmáson kezdődőktől. Az odattett egyszerű vessző nem felel meg a célnak.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A latin-görög szók magyaros alakjáról. A Nyelvőr decemberi füzetének „Nyelv művelés“ c. rovatában (36: 476—478.) megjelent cikkem egyik tudományos folyóiratunknak idei januári (bocsánat: januáriusi) számában talált visszhangot. E folyóiratnak két sűrűn nyomott hasábjára foglalkozik a latin-görög szók magyaros alakjának kérdésével, amelyet hajánál fogva ránt elő egy geológiai munka ismertetésébe, magának az ismertetett munkának mindössze 10 azaz tíz sorocskát szentelve. E tudományos folyóirat a Földrajzi Közlemények, a cikk írója maga a szerkesztő. Jól tudom, hogy szakjához nem tartozó dologban nézete hibás voltáról alig lehet meggyőzni valakit, mégis szóvá kell tennem a cikk néhány állítását a kérdés tisztázása s a Nyelvőr álláspontjának megvédése céljából.

A Földr. Közlemények szerkesztője azt mondja: „Mi is küzdünk az ellen a németes szócsonkítás ellen, amelynek védelmére kelni nem átalott a magyar nyelv leghivatottabb öre, a Magyar Nyelvőr, amely ügyélszik ilyenformán szeretné az idegen szavakat írni: Egy *reformát státféríu rigoros* kötelessége *liberál polititoc* poussirozni, mert különben absurd *contradictbe* kerül önmagával. Nem lehet conservatív sem *aristocrat*, hanem *democrat*nak kell lennie. Olyan pozitív *sociolog* legyen, mint volt *Socrat*, anélkül, hogy *opportun* *principtelenség* vádjá érhetné stb.“ Nos, ha a Földr. Közl. szerkesztője józan logikával kimutathatja, hogy multkori cikkemből az ilyfajta beszédmódnak magyarosságát lehetett kikövetkeztetni, akkor rendületlen hívővé szegődöm az ő elvének s valóban éltem fogytáig úgy fogok írni és beszélni, ahogyan a multkor (Nyr. 476. l.) megígérttem. Ebből a gúnyosan összeállított szövegből azonban egy dolog hiányzik: az igazság. És miért?

Mert a F. K. szerkesztője nem volt képes cikkem velejét megérteni. Pedig elég világosan beszéltem: „A nyelvtények előtt meg kell hajolnunk, ezeken semmiféle utólagos okoskodással nem változtathatunk s nincs is jogunk változtatni. Már pedig tény, hogy a latin eredetű mellékeveket kétféle alakban, kétféle forrásból vettük át. Egy részüket (*logikus, református, minuciózus* stb.) közvetlenül a — remekkori vagy barbár — latinságból, más részüket (*pozitív, negatív, absztrakt, konkrét* stb.) a német irodalmi nyelvből“. Világos tehát, hogy a görög-latin mellékevek magyaros alakjának kérdésében a nyelv-szokás a döntő, vagyis hogy a latinos alakban megállapodott szókat latinos formában, a németes (illetőleg franciás) alakban megállapodottakat németes-franciás formájukban kell használnunk. A F. K. szerkesztőjének mondvacsinált beszéde nem felel meg a Nyelvőr álláspontjának: *reformát* épolyan csinált alak, tehát épolyan hibás, mint amilyen erőltetett és hibás a *pozitívus* a megállapodott, megszokott *pozitív*—*pozitív* helyett (egyébként épen latinos példáink között van a *református* is!); *liberál*-t, *rigoros*-t, *opportün*-t magyaros nyelvérzékű ember soha sem fog mondani, s a Nyelvőr volna az első, aki megbélyegezné ez alakokat a latinos formájukban megállapodott *liberális, opportünus, rigorózus* helyett (hiszen ez utóbbinak édes testvére, a *minuciózus* szintén ott volt deákos példáink közt!); ugyanígy van a dolog a többi ránk fogott csonka szókkal: a *státleri*űával, a *politik*-kal, *princip*-pel, az *aristocrat*—*democrat*-tal is, nem is említve a *contradict*-et, amely a magyarban tudtommal semmiféle alakjában sincsen meghonosodva, és a *Socrat*-ot (*Sokrates* h.), amely utóbbi csonkításmód ellen a Nyelvőr teljes életében küzdött.

Es épen itt van közöttünk és a F. K. szerkesztője között a nagy különbség. Mi sem a latinos, sem a németes alakot nem mondjuk általános érvényűnek, mi nem akarunk a nyelvtényeken okoskodással, egyöntetű, következetes latinosítással, még kevésbbé németesítéssel erőszakos változtatást előidézni. A *pozitívus, konkrétus* iránynak pedig épen ez a megbocsáthatatlan hibája. Ez a külöнкödő, kellő nyelvtudományi alap nélkül orthologuskodó irány erőszakot akar nyelvünkön elkövetni, s ez az, ami ellen a Nyelvőrnek tiltakoznia kellett és kell is mindenkor. Minálunk a nyelvhelyesség kérdésében mindenki hivatott bírónak tekinti magát, még pedig nyilván a velünkszületett jó magyar nyelvérzék alapján. A tiszta nyelvérzék ad is jogot a nyelvhelyesség kérdésében való döntésre, de csak bizonyos határig. Ez a határ pedig ott van természetesen, ahol az öntudatlan nyelvérzéknek a pusztá okoskodás nem vág a szavába. Már pedig a „*passzívus* ellenállás“-féle beszédet nem a magyaros nyelvérzék, hanem tisztán az okoskodás, még pedig a ferde okoskodás diktálta és terjesztgeti.

De még kell egy-két részletről szólanom. A F. K. szerkesztője a meg nem értett Nyelvőrré alább azt is ráfogja, hogy mi *praktikus* helyett is talán *praktisch*-t szeretnénk mondani. Ugyan-ugyan! Hiszen a *praktis* már nem is egyszerűen csonkított latin szó, hanem sült német változata a *practicus*-nak; mi pedig nemhogy meg nem honosodott német szavakkal akarnók a magyar stílust elékteleníteni, hanem még a *pozitív, negatív* stb.-féle latin szavaknak a használatát is a legelkerülhetetlenebb szükség fokára szeretnők leszállítani.

A *sociolog* helyett — megnyugtathatjuk — mi is magyarosabbnak tartjuk a *szociológus*-t, valaminthogy mi is *filológus*-t, *filozófus*-t szoktunk emlegetni. Am a nyelvfejlődésnek tárgyilagos (olv. *objektívus*) szemlélője, a nyelvész itt is kénytelen megállapítani, hogy a mai világban minálunk sokkal több a hazafiatlan *demagóg*, mint a jó magyar *demagógus*.

Még egyet. A F. K. szerkesztője a *pozitívus*, *diszkrétus*-féle beszéd elleni fölszólalásunkat a főntebb idézett ráfogásokkal eltorzítván, így kiált föl: „Ennyire süllyedt a magyar nyelv őrzése Szarvas Gábor halála óta”. Legyen nyugodt, t. szerkesztő uram, a felől, hogy ebben a *modernus* nyelvhelyességi kérdésben minden ép nyelvérzékű ember a Nyelvőr, tehát Szarvas Gábor szellemét vallja, azét a Szarvas Gáborét, aki a Nyelvőr füzeteire az év első hónapjaiban a II. évfolyamtól, 1873-tól kezdve mindenkor *január*-t és *február*-t nyomtatott.

Avagy oda jutottunk-e, hogy a két magyar hazában immár csak azok beszélnek jó magyarsággal, akik *januáriust* és *februáriust* mondanak?

ZOLNAI GYULA.¹

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Párpuska, párpisztoló. Takáts Sándor a Századok 1907. évf. 646. lapján a száldobágyi huta történetéről szólva, egyebek közt ezt a régi mondatot idézi: „*párpuskáját* és pallosát kérte [t. i. Farkas István uram] s ment reá *párpuskával* és egyéb fegyverrel”; majd, a saját elbeszélése szövegébe iktatva, ezt: „vagy *párpuskára*, vagy kardra” [t. i. kell a párviadalnak történnie]. Csak sajnálnunk lehet, hogy a cikkíró nem érezte kötelességének a *párpuska* mivoltának a megmagyarázását is, hanem e helyett egy lap alatti jegyzetében olyasmire hivatkozik, ami a dolgot épenséggel nem teszi világosabbá. Takáts ugyanis e megjegyzésében egy régi 1713-iki összeírásnak azon mondatára utal, amelyet annak idején (Száz. 1906. 640.) mint egy ismeretlen jelentésű régi magyar *gáz* szónak bizonyítékát óhajtott volna fölhasználni. A kérdéses mondat, amint a Századok 1906. évf. 831. lapján betűszerint közöltém volt, a következő: „Egy német njeregh, és egj *Gázpárpuska* komérdinernek”. Azonban a szöveg írására nézve nyomban megjegyeztem ott, hogy az eredetiben voltaképen *Gázpár* van írva, illetőleg, hogy a *Gázpár* szó *z*-je és *p*-je egymástól kissé távolabb állanak úgyhogy a hat betű két szónak is olvasható. Akkor annak a nézetemnek adtam volt kifejezést, hogy az idézett mondatban semmiféle *gáz*-ról nincs szó, hanem valami különös nevű *gázpár-puskáról*, vagy talán *Gáspár-puskáról*. Később a Századok szerkesztője is úgy vélekedett, hogy mégsem csalódom, mikor azt hiszem, „hogy a két szórész egy szóba, összetartozik s a puskának valami eddig ismeretlen fajtáját jelenti” (Száz. 1906. 927.).

Most Takáts, a régiségben szintén előkerülő *párpisztoló*-ra is hivatkozva, azt vallja, hogy a főntebbi, 1713-iki mondatban is az említett *pár*-

¹ A Nyr. 37 : 83. I. megjelent közleményemben javítandók a köv. sajtóhibák: alulról a 4. sorban *nevő* h. olv. *névő*; *való* h. olv. *valo*. Z. GY.

puskáról van szó. Ezt alig írhatjuk alá. Mert ha *párpuska* jár ki abban az összeírásban a „komérdinernek“ (kammerdiener), akkor ugyan mit jelenthet előtte a *gáz* szó, s mi lehet az egész „*gáz párpuska*“? Az 1713-iki homályos mondatra való hivatkozásnak tehát e bökkenők megfejtése nélkül semmi értéke nincs, főképp mivel a „műveltségtörténeti közlemény“ írója — amint már megjegyeztük — magáról a *párpuska* és *párpisztoly* mivoltáról sem adott fölvilágosítást.

Ami ezt az eddig tudtommal seholsem tárgyalt két fegyvernevet (*párpuska*, *párpisztoly*) illeti, megjegyzem, hogy több adatban előfordulnak azon idézetek közt is, amelyeket Nagy Géza *A magyar viseletek története* című munkájának magyarázó jegyzeteiben (237. l.) sorol elő, de nevezetes, hogy külön fegyvernév voltukat Nagy Géza nem veszi észre, mert párpuskáról és párpisztolyról könyvének szövegében nincs szó (170. l.). Ezek az adatok mind Radvánszky *Magyar családélet és háztartás*-ából valók. Az egyik 1643-ból: „Vagyon e gy szép ezüstös agyú *pár pisztolyom*“ (II. 287.). Utána ugyan nyomban ezt olvassuk: „Vagyon e gy más *pár* rezes agyú. Vagyon e gy *pár* viseltes *pisztolyom*“, amiből azt gondolhatnók, hogy az előbbi mondatban talán egyszerűen e gy pár, vagyis két darab pisztolyról lehet szó; ámde a szörend, az *egy és pár* közé vetett hármas jelzői kifejezés, ezt az értelmet alig engedi meg; másrészt meg a második mondat okoz bökkenőt: vajjon így értendő-e: ‘vagyon egy más pár (pisztolyom), rezes agyú’ vagy pedig: ‘egy más pár (az az más két darab, t. i. pisztolyom), rezes agyú’? A második adat 1650-ből: „Egy *pár pisztoly* tokostól“ (II. 303.). Ez a hely azonban kétféleképp is érthető: ‘egy párpisztoly’ és ‘egy pár (2 darab) pisztoly’. A harmadik adat 1688-ból: „Egy kisded *pár puska* Lazarin Cominazo munkája 6 frt.“ (II. 389.). Itt alig hiszem, hogy a *pár* két darabot, régiesen bokrot („ein Paar“) jelentene, noha ez előtt a hely előtt is egy kétféleképp érthető mondat áll: „1 *pár puska* nyereg föbe való.“ A fentebbi Takáts-féle adatokban pedig a *párpuska* határozottan összetett szónak látszik. (Még egy hely volna Radvánszkyban, de itt valószínűbb az ‘ein Paar’ jelentés: „Kálmándi Istvánnak [t. i. hagyom] viselő *egy pár pisztolyomat* lodingostól“ III. 293.).

A Nyelvtört. Szótár sem a *párpuskát*, sem a *párpisztolyt* nem ismeri ugyan címszavai között, azonban a „par; paar“ jelentésű *pár* cikknek második idézete, Gyöngyösi Murányi Vénusából, nyilván a kérdésbeli *párpisztolyt* mutatja. A hely a Badics-féle kiadás szerint (III. r. 264. vsz. OK. 175. l.) így hangzik: „Mikor már ily utat nyitott próbájához, Vészen e gy feltekert *pár pistolyt* magához“. (Badics sem talált magyarázni valót a helyen, épúgy mint Nagy Géza a fentebbi adatokon.) És talán ide való — bár biztosan nem merném állítani — a NySz. *pisztoly* cikkének utolsó idézete is, Kónyi Hadi románjából, amely kellően kiegészítve így szól:

„Hanem Demirhám szöll: már el-jött az óra,
 Hogy dolgunk el-válljon rosra avagy jóra,
 Azért jöszte velem-ki *egy pár pisztóra* [értsd: egy pár pisztolyra v. egy párpisztolyra?]
 Ki-rántja Demirhám ezzel e gy pisztolát,
 De valahogy törte rugójának tollát“ — stb.

Hogy minő puskát, illetőleg pisztolyt jelentenek az elősorolt adatok, nem tudom megállapítani; épen azért tettem őket szóvá, hogy olvasóink figyelmét is fölhívjam ez eddig ismeretlen fegyverekre.

ZOLNAI GYULA.

Korszovát. Örömmel olvastam Simonyi Zsigmond „Korcovát” cikkét, (Nyr. 37: 38—39.) mert mikor a Debreceni Fűvészkönyv nyelvél foglalkoztam (MNY. 3: 438—447.), sehogysem tudtam megmagyarázni e szó származását. — Viszont most én szeretnék örömet szerezni Simonyi Zsigmondnak, mikor közlöm vele, hogy a korszovátnak a Fűvészkönyvbeli jelentése nagyon talál az ő fejtegetésével.

Díoszegi és Fazekas ugyanis a terminológiájukba vették föl a *Korszovát*-ot, ott, hol a mag külső részének változásáról beszélnek. (Bevezetés 22. lp.) Szerintök: „Korszovát (Arillus) olyan borítékja vagy köpönyegje egy magnak, a'melly éréskor róla néha leválik, p. o. a' Ketskerágobann, a' Mályvábann”.

Szóval a sokféle alakú korszovát még átvitt értelemben is valami ruha-, még pedig derék-, kabát-, zubbony-félét jelent és így bizvást eredhet a német „das kurze wāt“-ból.

KARDOS ALBERT.

Tájszókról. *Csëndörös.* Új-Hodos pusztá mellett (Enying vidékén, Veszprém megyében) a Lajos-Komáromba vezető úton volt azelőtt egy jókora cserjés hely, az volt a neve: *Csöndörös*. Egy pár évvel ezelőtt kivágták, kiirtották, s vele együtt talán ezt a szót is kiirtották arról a vidékről. Más vidékről sincs említve ez a szó a MTsz.-ban, pedig íme, amint Pápai Páriz szótárában lapozgatok, egyszerre csak szemem elé kerül a Dunán túl oly sokszor hallott kifejezés — mint s z é k e l y tájszó: „*Tsenderes hely*: (Sicul.) Bokros hely. Fruticetum, das Gesträuch, Gestrüppe“ (1801-i Eder-féle kiadás). Ismét olyan adat, mely a székelységnek a Dunántúllal való kapcsolatára mutat.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kacéros. Dunaföldvári asszonytól hallottam a következő uraskodó kifejezést (feleletül erre a megjegyzésre: Ez a kis kakas lefogyott vagy mi!): „Nem is hízik az már! mihelyest *kacéros*, már nem hízik a kakas”. Nyilván félreértette az irodalmi *kacér* szót.

PÉCSI JÁNOS.

Nem félreértés, nem is uraskodás ez, hanem úgy látszik a *kacér* szó eredeti jelentésének megőrzése (‘parázna’). — Ismét más eredetű a Budapesten hallható *kacérosné*, ahogy a kávéházi pénztárosnét nevezik, t. i. *kaszirosné*, a *kassza* kezelője.

A szerkesztőség.

Hanyagtalan. Azt hiszem egészen ujdonsült szó nyelvkincsünkben. Egy szapornyicázó (gyorsbeszédű) vénasszonynak a szájából hallottam Galambokon (Zala vm.). Mingyárt észrevettem, hogy igazában *hanyagot* akar mondani s csak a dologtalan, haszontalan analogiájára került bele szótárába ez a

szörnyszülemény. És ki meri mondani, hogy nyelvünk nem él, nem virágzik és gyarapodik?

BAGYARY SIMON.

Gégeyel. Jánosi Gusztáv szép Arden Enoch-fordításában olvasom: „Karjába adja gyenge gyermekök”. Enoch vevén kis tagjait tapintja, emelgeti, édesden *gégeyeli*“. (O. K. 12. l.). Régi nyelvünkben e szó: *gedél* alakban élt „Édesget, ámit, *gedél* a világ tsalárdságinak puhaságával. (Sz. D. M. Vir. 93.). A *gedélés* megvan MA.-ban (NySz.). A népnyelvében Vas megyéből s Aradról vannak a következő alakok följegyezve: *gigyerész*, *gigyérész*, *gögyörész*. Jelentése sem a régi, sem a népnyelvben nem egészen a. m. *dédelget*.¹ Czucz. Fog.-ék a *gedél* mellett megemlíti a *gegyel* alakot; de ez utóbbi önálló címszóval is szerepel s ott a *kegyel*-lel rokonítja. Ballagi (Telj. Szót.) szintén *gegyelt* ismer s két jelentését ismeri 1. *gedél*, 2. *gegyel*.

RUBINYI MÓZES.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók

Szemere Pál munkáiban.

Szemere Pál egyik legbuzgóbb nyelvújítónk volt. Számtalan új szót alkotott, de ezeket munkáiban csak ritkán használja. Az alkotott új szót csakis társadalmi úton emlegetve, magyarázva teszi próbára s így igyekszik ellesni életrevalóságát. Ebben a munkájában hosszú és fáradságos tanulmányokat tett, úgyhogy az Akadémia előtti időkben egyik legkészszebb nyelvészünk volt. Tanulmányozta a régi nyelvet, kivonatokat készített magának a régiebb és újabb könyvekből s kiírta belőlük az érdekesebb szókat és szólásmódokat készülő nagy lexikona számára. Ebben mintegy történeti fejlődésében akarta bemutatni a magyar nyelvet s felhasználta hozzá a Kulcsár-kódektől kezdve a kedveltebb írók munkáit egészen a XVIII. sz. végeig s még azon túl is.

De nemcsak a régi nyelvet tanulmányozta és ismerte, hanem ismerte a népnyelvet is. Bizonyítja ezt nyelvészeti munkái és levelei, ahol több ízben hivatkozik a népnyelvre s közül tájszavakat is. Használ tájszavakat munkáiban is.

Ezeket a tájszavakat kerestem ki s vettem egybe a MTsz.-ral. A maga használta tájszavak közül igen soknál, azoknál t. i., amelyek a régi nyelvben is megvannak, nagyon nehéz eldönteni, hogy ezeket a népnyelvből vette-e, vagy a régi nyelvből. Ilyenek: *kajács* (görbe, ferde); *kába* (esztelen, bolond); *puruttya* (lompos, rendetlen); *liszt láng* (finom buzaliszt); *galád* (piszkos, csúnya); *elnyellik* (elenyészik); *halháj* (halcsont); *peckes* (hetyke, rártartós); *renget* (ringat); *kalyiba* (gunyhó, viskó); *pözsög* (nyüzsög, hemzseg); *gúnya* (ruha); *lápa* (mocsár, állóvíz); *szegsárga* (sötétsárga); *soka-*

¹ Mindazáltal bizonyos, hogy *gegyel* és *dédel(ge)* egy közös régiebb alakból fejlődött. A *dédelget* alak csak egészen új korban lép föl. A szerk.

dalom (vásár); *megolvas* (elolvas); *ösztvér* (sovány); *agyarkodni* (irigykedni); *szenelő* (kandalló) stb.

A kikeresett tájszavakat két csoportba osztottam. Az elsőbe azokat helyeztem, amelyeket ő is mint tájszavakat közöl s megmondja a jelentésüket s a helyet, ahol használják, a másodikba pedig azokat, amelyeket maga használ munkáiban.

I.

armás : tizedes. 2 : 219. (Sz.)
bakacsín : gyásznak való vászon 2 : 219. (Sz.)
bimbolyog : ingadoz. 2 : 219. (Sz.)
csihe : nagy boglya. 2 : 219. (Sz.)
dobasz : horpasz. 2 : 219. (Sz.)
fentér [?] : kaszafénkőtartó fából vagy szaruból. 2 : 219. (Sz.)
*gacsos*¹ : gáncsos, csámpás 2 : 219.
gagyos : félrészeg. 2 : 219. (B.)
golyhó : bohó. 2 : 219. (B.)
*gyöngyöl*² : egy tekerics szösz. 2 : 219. (B.)
*gyöntöl*³ : verve gyengít, puhít, fig. ver. 2 : 219. (B.)
handrikál : svábul beszél 2 : 219. (Sz.)
*hőröl*⁴ : dőzsöl. 2 : 219. (Sz.)
*leblencs*⁵ [olv. *lebbencs*] : lepdéső 2 : 219. B. — Vö. 2. *lebbencs* MTsz.
lepeg : lepdés. 2 : 219. (Sz.)
lezsák : heverő. 2 : 219. (Sz.)
mamlasz : bohó. 2 : 219. (B.)
mammog : fogatlan szájjal eszik. 2 : 219. (B.)
mokány : „kevély, makacs; a borbélylegényekről mondatik.“ 2 : 219. (B.)
monyók : mony vagy tojásnyi gomb. 2 : 219. (Kiskúnság).
nebelg : „ez Erdélynek valamely részén szokásban vagy on s oly formát fest, mint az *enyelg*.“ 3 : 124.
patázni : „patásdít játszani. Pápán e játékot magam is játszottam.“ 2 : 219. (Veszprém m.)
*pityke*⁶ : apró 2 : 219. (Kiskúnság).
povedál : tótul beszél. 2 : 219. (Sz.)

pöcsik : lólégy. 2 : 219. (B.)
pöcsikél : a légy miatt hányja fejét a ló; fig. a szundikáló emberről. 2 : 219. (B.)
serteg : sertehang. 2 : 219. (B.)
somz, somt : diót hánt. 2 : 219. (B.) (V. ö. MTsz. *somzik*).
suttyó : siheder. 3 : 131. (Kiskúnság).
szepe : rőt, ló v. ember. 2 : 219. (B.)
szerszeny : serény, gyors, fürge. 3 : 147. (S.)
szütyő : kis zsák. 2 : 219. (Sz.)
targonca : szekérmem. 2 : 219. (Sz.)
tatarás : cifra. 2 : 219. (B.) V. ö. MTsz. *tataros*, *tatros*.
vajrénye : „Még talán nem íram, hogy Horvát azért nem ízleli a *rényt*, mivel a konyhák on, Fejérvár körül, a rántotta : *vajrénye*.“ 3 : 87.
varangy : nagy seb vara. 2 : 219. (B.)
zsongol : szűnyogszó. 2 : 219. (B.)
zsorvál : igen kér. 2 : 219. (B.)

II.

bice-bóca : „Akkor is. midőn már sánta bice-bóca“. 1 : 113.
cincár : [macedóniai oláh]. A magyar pedig a németet sógorává, a tótot komájává, a cincárt diákjává felesleg is avatgatja fel. 1 : 225.
csalit : „A tömpelyeg ne labyrinthus-e. *csomó, tiszta* : „A rozsnak *csomója* alig ad egy vékát s a *tisztáé* nem sokkal többet.“ 3 : 151.
dana, nyelvel : „Amivel ők, én is élek azon elvvel, és amint ők, az én *danám* is úgy *nyelvel*. 1 : 151.
duzmadt : haragos, duzzogó. „Csüg-

¹ Sz. = Szabolcs, B. = Borsod ; a szók hazáját rendszeren megnevezi a szerző.

² A megcsillagozottak a MTsz.-ban nincsenek meg.

- gedt és *duzmadt* voltam délesteig.“ 3: 266.
- ekhós, sut*: „Másmint nem jelent meg csupán csak a *suton*, vagy *ekhós* szekérben némelykor az úton.“ 1: 140. (V. ö. ekhó és sut MTsz.)
- clcsábúl*: elszédül: „De hogyan mondom ezt? Csupán csak tréfábúl, aki meghallotta szavam, *el* nem *csábúl*.“ 1: 151.
- galyabít*: összetákol. „Költészlünk 2. valamint a jelen 3. alatti verszetében is csak *galyabított* és nem építkezett.“ 2: 52.
- görhöny*: kukoricapogácsa vagy lepény. „A görhöny nem béles, nem lepény a málé.“ 2: 98.
- gözü*: álomszuszek. „A költész egészen más célú s eszközü, kiből alvót ró meg, kimondja, hogy: gözü.“ 1: 132.
- ingesztel*: ingerel. 2: 187.
- kalapcsizma*: posztó csizma. 3: 135.
- kankós*: szűrös, szűrviselő. „De ezt sem foghatni meg, hogy a bécsi elegánok a *kankós* juhászt mi módon tűrhették el maguk között?“ 2: 269.
- katuskaság*: „A baj nem baj, csak bajszerp; s nem szobor, csak márványhasáb; nem dalmű, csak *katuskaság*: akkor jaj nekem szégyennek fél-leánynak, fél-legénynek. 2: 60. (MTsz.: katuska: hermaprodita. Nagykúnság.)
- kerep*: kereplő. 2: 60.
- kipcttyent*: kifeccsent. 3: 243.
- koncsorog*: ácsorog. 1: 167.
- kuccongat* [?]: magában elfojtva kacag. 3: 107.
- lüzás*: szapulás. 3: 217.
- mátkatál*: enni- és innivalókból álló mátkaaajándék. „Apolló, kit az egekbe ambróziás *mátkatál* mellett Gráciák vesznek be.“ 1: 96.
- padlan*: a sír aljában oldalt vájt üreg. 1: 97.
- peshed*: „Én itt magamban peshe-dek.“ 1: 97. (V. ö. MTsz.)
- petyeg*: csacsog. 3: 244.
- suta*: „Sőt a „bort megissza magyar ember“ után magyar-embert itt is ferdén lát és *sután*.“ 1: 158.
- túl a dunai*: „Mit mivel a túl a dunai literator.“ 3: 123.
- űszög*: halvaszületett időtlen gyermek. „Nem kértem, lett volna-e az *űszög-ből* gyermek; s leány lett volna-e vagy fiú?“ 3: 240.
- vickándozik*: „Mig bennünk a friss vér pezseg s vickándozik.“ 1: 91.
- vonogatódzás*: vonakodás. „A *vonogatódzás* s később üdvezlő tisztelete a leány iránt.“ 2: 141.
- zung*: züg, zümmög. „Mert a bimbót földi rózsának sejtettem, ekképen *zungottam*, ekképen zengettem.“ 1: 143.

SIMONYI KÁLMÁN.

Tréfás kifejezések.

Csíkmegye.

- közbenjáró*. székerrúd
- kételején csúszó*: szán
- lesbeteg*: macska
- éjjeli bátor*: kutya
- lőbadugó*: hám (lőszerszám)
- szöktető*: bál
- dóvasztani*: kísérni? („haza dóvasztom a szöktetőből“)
- merenda*: elemózsia (élelem)
- körülmény* (tréfásan): abroncs.
- Hát illet ki hallott: Szomszédasszony, azért jöttem, egy kicsit *tipis-tapiskoltam* (dagasztottam) és a *gyujtőlíkját* (kemence) legyen szíves idadni, hogy *rittyentsek bé* (kenyeret bevessek).

ERDŐS DEZSŐ.

Gúnynevek.

Aligos. Angol bajuszu, Almási. Batka. Bajusz. Bába. Bakter. Bányász. Böndő. Budiculáp. Bögre. Csicsi. Csaplár. Csizmafű. Dallos. Dura. Dongó. Ényí. Faggyas. Fakanál. Fakati. Galuska. Gombos. Györgymester. Hátulszíp. Hatszáju. Hagymaszár. Hutás. Isten egere. Jérce. Jóljárt. Juhgolyó. Karórágó. Kalári. Kengyelfutó. Kapusi. Kigyós. Kisgazda. Kirmic. Kompár. Kolerás. Kutyavacok. Kokogyi. Kítelen. Köpü. Kucora. Kuli. Lágymosó. Lakat. Léha. Liboc. Makkhetes. Macskás. Miglesz. Méla. Méhes. Matóla. Muszkacár. Nagycsecsü. Nagycsizma. Nádszáli. Nyalka. Nyakigláb. Nyolcfont. Nyálas. Nyomor. Ondó. Olajútó. Oplítán. Osztréger. Orsvai. Papucsos. Pacanyó. Parti. Purzsás. Poli. Pirítos. Püspök. Profuc. Rivó. Rókafuró. Rózsaszáju. Rocska. Sárgödör. Sete. Szárazrák. Szeglet. Szórmókus. Szityusi. Szórtarisznya. Taspasztó. Tyukláb. Vágási. Vágott száju. Vicsori. Vitorla.

(Hajdunánás.)

BARCSA JÁNOS.

Nyakvágó (el akarta egyszer a nyakát vágni), Orratlan (igen nagy orra van), Cvejsritt (jól tudta egyszer a „zweischrittot“ járni), Lazsnak száju (idomtalan nagy szája van), Hóborgós (hóbortos ember), Sisinyóre (részt vett az olaszországi hadjáratban és mikor haza jött mint obsitos, elmesélte, hogy Olaszországban csak úgy szólítják meg egymást az emberek: *si signore*: azóta rajta maradt a gúnynév), Móric (mert egy ilyen nevű zsidó lakott nála), Valódi zsidó (mert a kereskedése előtt levő táblán rajta van: valódi kávé, valódi rizs, valódi petróleum).

(Lovasberény, Fehér m.)

FELEKI SÁNDOR.

Bábos. Bubi. Butykos. Bojtya. Bregán. Buzgán. Csikkas. Csivari. Dimdámum. Darabos. Dudilla. Gedus. Gilígo. Göbös. Hallári. Haris. Hurkos. Kotlik [e h. Gottlieb.] Kolongya. Komherc. Kupi. Kore. Karé. Náni. Pantyó. Pacsak. Patyi. Pacingó. Pintye. Pite. Pila. Písla. Petus. Potyós. Rágós. Szöri. Tagyi. Tükör Mári. Troknya. Zsandárasszony.

(Börvely, Szatmár m.)

BODOKY ZOLTÁN.

Bugyi. Csészko. Péták. Fűr. (Kis, fűrge asszony). Sós. Rica („rapos embér“). Krécsko. Nyakó. Cífra. Kocsis (való [a. m. egész] életiben mindég kocsiskodott). Savnyák. Serégergető („Seregélykergető; nagyokat lépkéd oszt a kezit még úgy lóbája min ha kapkonna valami után“). Mafladar. Duhaj (püffeszködő). Csanyi. Trikács. Bundzsi. Halál (sovány ember, „ha aréb taszijkák, aréb mén“).

(Bajmok, Bács m.)

RÉVÉSZ ERNŐ.

Magagyütt N. (Előbb ő maga telepedett le, s családja csak később jött meg). *Lazsnakos N.* (lucskos, sáros). *Csakhuszkrajcár N.* (szava járása). *Nyakigláb N.* (hosszúlábú). *Sutyus N.* *Kis tömlő N.* (alacsony, kövér). *Nyali N.* *Kis kormos N.* *Papamózses N.* *Szurdik N.* (mosdatlan). *Csali N.* *Lébés N.* *Majslí N.* *Vöröscérna N.* *Gyítszű N.*

(Mocsa, Komárom m.)

TÉGER BÉLA.

Hasonlatok és szólások.

Remeg, mint a miskolci kocsonyában a béka.
 Ugy él, mint a Toldi Miklós lova.
 Fel sem veszi, mint a ritka sövény a lyukat.
 Kelj fel! a koldus már a kilencedik falut járja.
 Nem lesz neked soh'se egész kenyered.
 Megyeresi sugás Aranyosra hallik.
 Ott van ahol a laki zsidó.
 Menyem nem leányom, vöm nem fiam.
 Éhes, mint a molnár csibéje.
 Ne ott seperj, hol a papok táncolnak.
 Nagyot hall, mint ősszel a molnár.
 Kê kereste János gazda, kê igya meg, kênek kell az erő.
 Vergődik, mint csuka a horgon.
 Hirit hallja, mint cigány gyerek a forralt tejnek.
 Egy tyuk ajja, mind palozsna.
 Ugy maradt rá, mint számárta a fül.
 Olyan, mint az egy éjjeli fagyás.
 Ellopná a holtról a szemfödelet.
 Meginnád az Isten köpönyegét.
 Papé a miatyánk, mesteré az ammen.
 Lesi, mint az éh' (éhes) tyuk a nyálat.
 Legel, mint a megyeresi toronyba a bika.
 Válogat, mint tót a hajnalba.
 Nevet, mint a fazekas, mikor feldől.
 Kivette, mint molnár a vámot.
 Annyian vannak, mint a markotai ördögök.
 Megadta, mint öt ember hatnak.
 Megrázlak, mint Krisztus a vargát.

(Dunántúl.)

LÖWINGER MÓR.

Szólások.

Két bolond egy pár: megtalálja zsák a foltját: jól összeillenek.
 Mindig jár a lába, mint az ördög motollája: a gyerekről mondják, ha ültében lóbálja lábait.

Se szól, se beszél, csak nyakon üt eccerre: azt se mondja mér(t).

Érdekes, mint tűnik el a falusiaknál a *kend* szó, mikor városba mennek lakni, hol mindenki magázza egymást. A faluban még általános, hogy a férjét „megbecsüli“, *kendezi* az asszony, a városban már a fiatalok magázzák, vagy rendesen tegeznek egymást. És a szülőkkel együtt kihál a faluról hozott *kend* (*kê*), ahol még az anyjuk így hívta be az apjukat: Gyű kê be, Józsi!

Még érdekesebb, amikor kétszer is kiteszi a *kend* megszólítást: Gyű kê má be kê is, Józsi!

(Pest m.)

HORVÁTH KÁLMÁN.

Hasonlatok.

Van szaga mind a csai (csó-i) mákosmetétneg bucsukor.
 Püffög mind a Csonka Nani kásájo. (Neheztel.)
 Gondukodik mind e mēnkü a faluvigin.
 Fol mind e zsidóbu a rongy.
 Teli van hazutságge, mind a barát álélujáve.
 Rágyüt mind e Beke Kati szēmire.
 Kereskēdik mind e velēmiek tehenē (amelyet, mivel nem jól viselte magát, jól megverték.)
 Annyi-amennyi, mind a Bende pénzē (nincs jól megolvasva.)
 Nizēget min Geci Kűszögön. (Szerdahely, Vas m.)
 Úgy ül mind ēh hetfen forint. (Vép, Vas m.)
 Annyi lyán van minálunk, ha kutyáro dobna is lyárro esik. (Vép.)
 Válogat az itébe mind a dabronyi embēr a nyavalábo. (Zanat, Vas m.)

VARGA IGNÁC.

Közmondások.

Először meg kell enni a kenyérnek a héját s csak aztán jön a bele.
 (Minden dolognak nehéz a kezdete).
 Nem érzi meg a disznó, ha egy szál sörtejét kihuzzák.
 Aki már amugy is olyan kopasz, könnyen meg lehet azt fésűlni.
 (Somogy m.)

VOLÁK LAJOS.

IZENETEK.

M. J. dr. A *ski*, ill. a norvég kiejtés szerint *si* szó igéje így volna: *sízni* (mint *kocsizni*, *korcsolyázni*.) Ámde van a *si*-nek igen jó magyar neve is; a csallóközi nép ugyanis azt mondja: *sikló* és *sikolya* (l. bővebben a Vasárnapi Ujságban 1893. márc.) Ez az utóbbi alak nyilván már a *korcsolya* mintájára módosult; minthogy pedig az eleje véletlenül a *si*-t is magában foglalja, ez a kettős hasonlóság nagyon megkönnyítené a szónak elterjesztését. Az alakulóban levő *si-klub* tehát szépen nevezhetné magát *sikolyázó-körnek*!

H. F. Az *apámé*-féle vitában önnök van igaza. Rég elavult latinos-németes fölfogás, mely szerint ez az *é*-képzős alak genitívus, tehát birtokos jelző volna. Hiszen nemcsak a birtokost, hanem egyszersmind és hangsúlyozottan a birtokot is kifejezi s mondatbeli értékére nézve alany (alanyeset); ép azért van tárgyesete is: *apámét*, lehet helyhatározó: *apáméban*, *apáméig* stb. stb. Ha birtokos jelző volna, nem lehetne tárgyesete, nem vehetné föl a helyragokat stb. *Apámét*, *apáméhoz* szintén kifejezik a birtokviszonyt, épúgy mint a ragtalan *apámé*, de azért nyilvánvaló, hogy nem birtokos jelzők. — Ellenben a másik kérdésben nem önnök, hanem a másik félnek van igaza. A *Kada-utcai elemi iskolát* a helyesírási szabályok szerint nagy *K*-val írjuk (l. Az új helyesírás és Iskolai helyesírás c. füzetünkben

18. §. 4. pont 3. bekezd. végén s a 2. jegyzetet). Az uralkodó szokás a személynevekben megőrzi a nagy betűt, nyilván azért, mert aránylag ritkább a belőlük képezett összetett köznév és melléknév, minők *Andrássy-út* stb. (az utcanéveket úgy is tulajdonneveknek vehetjük) és *Andrássy-úti* stb. Csak a legrégibbekkel s leggyakrabban használtakkal teszünk kivételt: *lipótvárosi*, *ferencvárosi* stb., mert ezekben nyelvérzékünkre nézve jobban elfakult a személy képzete.

Sz. Zs. Tökéletesen igaz! Az olyan rövid s egységes mondat szerkezetekben, minő „az én olajam tisztább mint a víz” nem kell pontoskodni és fontoskodni a vessző kivételével. Egyáltalán nagyon pazarul bánunk az írásjelekkel, a németeket utánozva. Már Greguss Ágost kardoskodott az egyszerűbb francia s angol központozás követése mellett. Egy pár évvel ezelőtt Wekerle László közölt a Nyr.-ben figyelemreméltó cikket a központozás egyszerűsítése érdekében.

Beküldött kéziratok. Melich J. Karácsony. — Verő L. Vándor magyarok. — Pintér J. A Magyar Simplicissimus. — Kulcsár Gy. Az idegen szavak átvételéről. — Bérczi F. Somolyog. — Benkőczy E. Népies orvosságnevek. — Zolnai Gy. Bél. — Böngér J. Régi műszók. — Gulyás I. Tudákos stílus. — Kardos A. A Debreceni Füvészkönyv új szavai.

Beküldött könyvek. Asbóth O. Szláv jövevényszavaink I. (Akad. értekezés. Ára 2 K.) — Bajza J. Bajza József, emlékbeszéd. Bajza József költői nyelvéről. (Különnyomatok az Egy. Philol. Közönyből s a M. Nyelv-örből.) — Csűrös F. A Debreceni Füvészkönyv és írói. (Kiadta a Csokonai-kör, Debr. 1907.)

Gyulai P. Dramaturgiai dolgozatok (Franklin t. Két k. ára 16 K, kötve 22 K). — Mokos Gy. Iróink életéhez. (Bpest, a szerző kiadása). — Magyar katonai közlöny (új havi folyóirat, szerk. és kiadó hiv. Bpest, M. kir. honvéd Ludovika Akadémia). — A jászóvári premontrei kanonokrend névtára 1908.

Suomi 4. folyam 5. k.

Nyelvészeti Füzetek. Egy év óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K., a 46. szám 4 K.):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relativum mondattanáról.
44. Kränter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.
45. Pálfi M. Kolozsvári Glosszák.
46. Melich J. A magyar szótáriróadalom.
47. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.
48. Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.
49. Laczkó G. Játszi szóképzés.
50. Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve nyelvújítási szempontból.

Helyesírási szótár. Bevezetéssel a hivatalos iskolai helyesírás újításai. Összeállította Simonyi Zs. — Második, javított kiadás, *földrajzi nevekkal bővítve*. (Budapest 1908. Athenaeum.) Ára 20 fillér.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

AZ IDEGEN SZAVAK ÁTVÉTELÉRŐL.

A tiszta, helyes magyar beszéd és írás követelése régi dolog; megteremtésében Szarvas Gábor és iskolája elévülhetetlen érdemeket szerzett, újabban a Budapesti Hírlap, a Helyes Magyarország és annak nyomán kelt egypár más jó könyv derék munkát végez szakadatlanul az idegenszerűségek irtogatásában; s mindez az irtogatás hosszas nyelvészeti tanulmányok, megfigyelések és adatgyűjtések alapján folyik.

Ugy kellene lenni, hogy annak a rengeteg adathalmaznak alapján, melyet az új magyar nyelvészek méhszorgalma összehordott, kétségtelen eredmények birtokában volnánk. De hogy állunk? Nincs a nyelvhelyesség dolgában olyan kérdés, mely rögtön szenvedelmes vitát ne keltene, mihelyt véletlenül szóba kerül. Emlékezzünk csak az ártatlan *el van utazva* kérdésére. Boldogult Tóth Béla hazaárulónak nevezte védelmezőjét, grammatikai szabatosága ellen fölhozni nem tudott semmit, mégis erősködött, hogy rossz. *Érezte*, hogy rossz. S Kárpátoktól Adriáig most is két táborra osztja ez a kifejezés a magyar nemzetet, s ez a két tábor csak igazán a homoousion és a homoiousion tábora!

Hogy van az, hogy a nyelvhelyesség dolgában most is nagyobb a fejetlenség mint kellene? Azt hiszem onnan van ez, mert a *stilisztikai és grammatikai szempontok* állandóan összekeverednek. Ha világos tudatában volnánk annak, hogy a stilisztikai érdek nem mindig fűdi a grammatikai szabályt, sokkal könnyebben megérténénk egymást. Oly tiszta igazság, hogy a nyelvet az idegen szeplőktől óvjuk meg; s mégis a legnagyobb stilművészeink, Jókai, Mikszáth hányszor élnek idegen szóval, mikor rendelkezésükre állana jó magyar szó is? Hogy lehet ez? Idegen szavak szótáraiban megjelelik, hogy melyik idegen szó használható teljes joggal s melyiket kell szigorúan kerülni.

Hogyan? Egyik megszeplősíti a nyelvet, a másik nem? S el lehet ezt ütni azzal az egyszerű megjegyzéssel, hogy az egyik már igen használatos; tehát jó? a másikkal még ritkábban élnek: tehát nem jó? Hát használjuk emezeket is gyakrabban, akkor jók lesznek ezek is.

Azt hiszem, egy kicsit szemügyre kell vennünk azokat a bizonyos stilisztikai érdekeket; s ez a vizsgálat megtanít bennünket egypár érdekes dologra.

Nézzünk a nép átvételei közül egypár példát: csak elámulunk, a nép képzeletének és érzésének milyen sokféle savátborsát lehet rajtuk megérezni. (Nem szólunk most azokról az átvételekről, melyek új fogalmat jelölnek.) *Strózsák*, értelmére nézve tökéletesen megfelel a *szalmazsáknak*, mégis átvette a nép s a kiszolgált katonák mégse tévesztik össze a kettőt. Érzik, hogy mikor a katonaéletről mesélnek, a *szalmazsák* szó sehogyse fejezi ki az ő hajdani nyoszolájuknak *keményiségét*. Katonai szalmazsák most már — trózsák. Így festi a *masiniszta* meglepően a' mozdony elindításánál keletkező sistergő, acélosan sziszegő hangokat, mire a *mozdonyvezető* szó sohasem képes. *Filigrán* is már a hangzásánál fogva rendkívül kifejező; a törékenységnak, parányiságnak és finomságnak szinte mosolygó együttes képét kelti lelkünkben. Nemde szembetűnő a művészi árnyalásra való törekvés? Ezekben az esetekben a *hangzásnak* van meg az az árnyalatfestő ereje, mely örök életet biztosít nekik nyelvünkben.

Parádé eredetileg egészen megfelelt a *dísz* értelmének és mégse lehet most már a parádés kocsist díszes kocsisnak nevezni. Parádé és dísz között nyilván egy parányi értelmi eltávolodás történt. *Játékos* = *spiller* volt valamikor szórul-szóra s most már magyar nyelven a játékosnak egy tiszteletreméltó *fajtáját*, a hamis játékost jelölik meg vele. Látjuk, ez nem olyanforma átvétel, mint mikor a befőttes dunsztosnak, a főzeléket cuspájznak, a felsőcipőt kalucsninak, az éjjeli szekrényt nachtkaszninak nevezi a mívelt középosztály. Ha átveszi a nép az idegen szót, mindig gazdagítani akarja a nyelvet, nem pedig jó magyar szavakat feledésbe borbítani vele. Mint az utóbbi két példa mutatja, az idegen szót a magyar szóval jelölt fogalom *fajtájának* megnevezésére foglalja le, ahogyan a *kever* fogalom egy szűkebb értelmű speciest a *kavar* szóval, a *ketrecék* közül a tyúkketrecet Vasban *katroc* szóval, s a *család* egy alárendelt

részét a *cseléd* szóval fejezi ki, pedig valamikor e szavaknak magas- és mélyhangu alakjai egyet jelentettek, mint egyet jelentenek még most is *galagonya* és *gelegénye*, *borotva* és *bőrétva*.

A nép átvételeiben lélek, érzés, friss ötletesség van. Itt van például ez a szó: *vigéc*, amellott hogy szabatosan megnevez vele a nép egy élelmes társadalmi típust, még ki is csúfolja vele, teli van ez a szó jókedvvel, csufondáros nevetéssel. *Megkrepál* = meghal; látjuk, nemcsak az ösztövért fogalmat határozza meg, hanem benne van annak éreztetése is, hogy valakinek a halálát nem veszik komolyan. *Finom*, *fáin*, *fáintos* mindahárom a német *fein*-ből lett, s mindegyiket más hangulatban használja a nép. Ilyen szó *poéma* a műveltek nyelvében: most már többnyire a rossz verset jelenti. De rendszerint a műveltek nyelvén épen ellenkező jelenséget látunk, egyes idegen szavakat épen azért kapnak föl, mert több jelenségre használhatják: *pikáns*, ezt a szót használják finoman ínycsiklandozó ételre, valamely borsos történetre s valami kényes jelenetre. Ha bizsereg a foga művelt embernek, arra is azt mondja, hogy *zseníroz a fogam*, s ha valami nem kedvire való társaságba jut, akkor is *zsenírozva* érzi magát. Az ilyesmi a szellemtelenségnek az a fajtája, mint mikor egy „széplelkű“ asszony azt mondta nekem egyszer Madách magasztos költeményéről: „Ez az Ember tragédiája egész *hercig* dolog“. Az ő szótárában minden dologra, ami tetszett neki ez az egyetlen szó volt: *hercig*. Őneki *hercig* volt a napkelte, *hercig* volt a napnyugta, *hercig* volt a fürge dakszlikutyája, *hercig* volt a budapesti szent István templom.

Most már megérthetjük, hogy Jókai mért volt ellensége a „purizmusnak“ (erre már csak lehetne magyar szavunk!). Az ő stílusának van olyan sava-borsa, mint a nép beszédjének. „Egy nagy vágás a szem végétől a száj szegletéig, az idegen *manu-propria* lehetett“, mondja a Barátfalvi levítában; nem lehet kiérezni ennek az idegen szónak a használatából a humor egy kiserkedő csöppjét? S mingyárt ott mondja alább: „S ennek a *fizimiskának* a kiegészítésül még valami olyan idegen szabásu öltözetet viselt“. Ilyen színezettel használja oly gyakran a *mahomed* szót 'bolond nagy' értelemben. *Kikapta a porcióját* (pofonütötték), *punktomosan* (pontosan), *kriminális idő van*, szintén ilyenfajta tréfás kifejezések.

A népnél és a jónevelésű stilművészeknél azt a sajátos jelenséget is észlelhetjük, hogy az olyan rút fogalmakat, melye-

ket átallnak úgyszólván a nevének nevezni, idegen szóval mondják. Ha kíméletes akar lenni a nép fia, a rossz hírű nőt *dámnak* nevezi (*perszóna!*), a csúnya zabálást *pakolásnak*, a csavargót *kopcihérnek* vagy *pernahajdernek*. Tóth Bélánál olvassuk *köpet* helyett: *sputum* (egy esti levélben), Ambrus Zoltánál *excrementum* a sár egy bizonyos fajtája (Flaubert: Bovaryné), nem akarta magát „*drasztikusan*“ (ez is eufemizmus!) kifejezni. Egyes poétáknál pedig ennek a szónak: *perdita*, szinte magasztos jelentése van.

Sokszor meg éppen az ellenkező történik. Éppen ha valamit erősen meg akarunk bélyegezni, használunk idegen szót, mintha a magyarban nem is találnánk rá elég erős kifejezést. Így a kémeket *spionnak* nevezik, ha idegen nemzet kémjéről van szó. A piszkosságig menő fukar: *smucig*. Így mondja a paraszt-asszony piszkos, lustos fiának: *te remonda!* Valóban, a *spicli* szinte törzszerűként ható erejét sohase fogja pótolni az *árulkodó* vagy *besugó*.

Tudjuk, az idegen szavak átvételének egyik nevezetes fajtája az új műveltség fogalmainak új idegen elnevezései. Például: *renaissance*; ez a szoros magyar megfelelőjével: *ujjászületéssel* a fajta és nem viszonyában leledzik. Erről nem szükséges most bővebben szólni, az régi dolog, hogy az ilyen műszavak használata jogosult, mert szükséges. Hanem van ennek az átvételnek egy közeli rokona; úgy lehetne talán nevezni: elszigetelődés. Sokszor idegen szóval mondunk valamely fogalmat, mert úgy *pregnánssabb*. Éppen ez a szó: *pregnans*; teljesen ugyanaz, mint *velős*, ('tartalommal terhes'), de mégis határozottabb az idegen szó, mert annak a filológiában már multja van. Egy hajszál választja el ezt a *renaissance* — *ujjászületés*-féle átvételtől, de mégsem ugyanaz, mert *pregnans*-t felcserélhetem egész bátran *velőssel*, mindenki megért, de ha pusztán *ujjászületést* mondok, senki se gondol a nagy olasz *renaissance*-ra. Ilyen elszigetelődés eredménye: *predestináció*, teljesen megfelel neki: *sorsrendelés* (Radó: Idegen szavak szótára), de érezzük, mennyire erőtlén kifejezés az idegenhez képest, és pedig azért, mert az európai művelődés fejlődésébe a kálvinizmus mint valami új, magában álló fogalmat dobta bele. Sok van ilyen: *plasztikus* = kidomborodó, *flegma* = hidegvér, *parvenu* = felkapaszkodott. Néha sikerül ilyen fogalomnak magyar szóval elszigetelődnie: *bemutató* (première), *regényes* (romantikus), *értekezés* (dissertatio); ez gyakori eset volt a

nyelvújítás korában, újabban Herczeg Ferencnél és különösen a páratlan nyelvtehetséggel rendelkező Gárdonyi Gézánál, kinek a tolla alól gyakorta meglepően jellemző új szavak csöppennek elő; pl. *duhhan* a faltörő kos, *brummognak* a nyilak. A szocialisták nyelvén a *bőrkabátosok*, *csuhások*, *hazaffyak* ilyen szerencsésen elszigetelődött kifejezések.

Ezek a szocialista szállószavak már ahhoz a csoporthoz tartoznak, melyek úgy szigetelődtek el, hogy lassankint más értelemben kezdték őket használni. Ilyent Vörösmartynál találunk sokat. Így lett a nyelvújítás korában *nedű* egyszer csak *drága nedv*, *szobor* valaha csak földbe szúrt karót jelentett s csak Kazinczy adta neki a statua jelentést.

Ezek a megfigyeléseim eredményei. Lehet, hogy ezek régi dolgok, de bizonyos, hogy eddig nem eléggé hangsúlyozták, hogy a grammatikai szabály és stilisztikai érdek nem mindig fedí egymást. Ezért azt hiszem, nem is annyira *grammatici certant*, hanem úgy módosíthatnók ezt a mondást, hogy *grammatici et rhetorici certant*, mert a grammatikusok még úgy ahogy megértik egymást, hanem a nyelvészek és írók a legritkább esetben.

S ezzel a megkülönböztetéssel korántsem tárunk kaput az idegen szavaknak, mint Hevesi Sándor a *filigrán*, *strózsák*, *masiniszta*, *parádé*, *spiller*, *fáin* példáján felbuzdúlva tette (Magyar Szemle 1905. 40. sz.), hanem a stilisztikai érdekek pontos meghatározásával bizonyos esetekre (hangfestés, elkülönülés, tréfás gúny, kiméletes megnevezés, gyilkos megbélyegzés, elszigetelődés) megadtuk az idegen szavaknak korlátolt számban a létjogosultságot. Nem kapunyitás ez, hanem megszorítás; mert hiszen fejtegetésünk folyamán rábukkantunk arra is, hogy igen sokszor mindez a stilusbeli árnyalás magyar szóval is történhetik. Nagy magyar nyelvtehetségek gyakran tősgyökeres magyar szóval érik el ugyanazt a hatást, amit mások idegen szóval érnek el. Persze tudni kell a módját, s mindenképpől érezni, mint Arany János mondta.

Zalaegerszeg.

KULCSÁR GYULA.

A MONDAT HELYETTESÍTŐI.

A mondat meghatározása állandó vita tárgya. A megegyezés nehézségének két fontos oka vagy magyarázata van, úgy-hogy nem is igen számíthatunk teljes megegyezésre. Más-más lesz a mondat meghatározása, ha grammatikai, logikai vagy pszichológiai szempontból vizsgáljuk a mondat tartalmát; más-részt meg nehézséget okoz az is, hogy a kutató önkényesen szabhatja meg, mit tart mondatnak. Míg az egyik kutató minden tudatos nyilatkozatot, bármilyen alakban történik, a mondat körébe von, a másik csak egy bizonyos határozott nyelvtani alakba öntött nyilatkozatot tekint mondatnak. Ezúttal nem akarunk a mondat meghatározásával foglalkozni, hanem csak azokra a nyelvi jelenségekre akarjuk felhívni a figyelmet, amelyek a mondat fogalmának biztos megállapítását megnehezítik, melyek az élő beszédnek sajátos töredékei, több mint egy-egy szó, de nem szabályos, igazi mondat.

A mondatnak bármiféle meghatározását fogadjuk el, mindig maradnak a beszédnek olyan részei, melyek szembeszállanak a meghatározással, melyek formailag vagy tartalmilag nem felelnek meg a meghatározásnak s mégis érezzük, hogy olyan nyilatkozattal van dolgunk, mely megköveteli, hogy önálló egyénnek tekintsük a beszéd folyamában. A nyelvtan a csonka vagy hiányos mondat elnevezéssel segít a bajon, ide sorozva minden olyan nyilatkozatot mely nem felel meg a mondat szabályszerű alakjának. Ezzel azonban nem elégedhetünk meg, mert vannak a beszédnek olyan részei is, melyek a csonka mondat elnevezésnek sem felelnek meg, mert nem egészíthetők ki teljes mondatná, vagy legalább kiegészítésük nem határozott, nem világos. Már Wundt¹ utalt rá, hogy a hiányos mondatról meg kell különböztetni a puszta mondat töredéket (Satzfragment). Sőt tovább menve rámutatott arra is, hogy valamint egyes taglejtések helyettesítik a szót (Wortäquivalent), épúgy helyettesíthet egy-egy szó egy egész mondatot (Satzäquivalent), akár egy mondat töredéke ez a szó, akár érzelem kifejezése, indulatszó, mely az összefüggő beszédben határozott jelentéshez jut.

Látjuk tehát, hogy a teljes, határozott alaku és világos tartalmú mondatot a beszédnek különböző értékű részei helyette-

¹ Wundt, Völkerpsychologie. Die Sprache 2 : 233.

síthetik. A leggyakoribb helyettesítője a teljes mondatnak a csonka vagy hiányos mondat s ennek a körébe tartozik, Wundt elnevezését elfogadva, a mondatföredék. E kettő között az a különbség, hogy a csonka mondat világosan kiegészíthető, hiányzó része könnyen pótolható, mint pl. az ilyenekben: *Jó napot!* (t. i. *kívánok*, vagy: *adjon Isten.*) *Nyalka huszár, honnan* (t. i. *jössz*) *oly vágtatva?* *Hamar a madarat!* (t. i. *fogjátok meg*). *Édes hazánk oda!* (t. i. *van*). Ide tartoznak a pusztán csak igekötőből álló feleletek mint pl. *Eljössz ma?* *El.* — *Megtaláltad a könyvet?* *Meg.*

Ellenben mondatföredéknek nevezhetjük az olyan csonka mondatot, mely nem egészíthető ki ilyen könnyen teljes mondatná. Ez vagy hosszabb fejlődés, rövidülés végső eredménye, vagy pedig analógiás fejlődés, t. i. olyan csonka mondat, mely sohasem volt egész, hanem egy más, már megszokott csonka mondat mintájára keletkezett. Ilyenek pl. a szokásos üdvözlések közül: *szolgálja!* *szervusz!* a német *Morgen!* *Mahlzeit!* az ilyen indulatszók: *segítség!* *fájdalom!* *sajnos!* Továbbá az ilyen kifejezések: *ide vele!* *rajta!* Mondatföredék az ilyen kifejezés is: *Egy marokszorítás* — s ha száz lelke volna, mégis elhallgatna, többet nem horkolna. (Arany) *Egy perc* — és a mennynek haragja kiontva, — — (Arany). Élőbeszédben hallottam: *Egy hajszál* — és feldőlt volna a csésze.

Ezeket a mondatföredékeket még kiegészíthetjük valahogy mondatná; az igaz, hogy a beszélő és a hallgató más-más módon, más-más szavakkal egészítheti ki. Vannak azonban beszédünknek olyan részei, melyek nem is egészíthetők ki teljes mondatná; egyes szók, melyek mint mondatok helyezkednek el a beszéd összefüggő folyamában. Ezeket mondatértékű szóknak nevezném s különbséget tehetünk köztük aszerint, hogy mindig ilyen szerepük van-e a mondatban vagy csak alkalmilag, bizonyos esetben jutnak ilyen szerephez.

A mondatértékű szavakat a következő csoportokban tárgyalhatjuk:

1. A felelő szócskák: *igen*, *nem* s az *igen* szócskát helyettesítő más feleletek: *persze*, *hogyne*, *nagyon is*, a népies *dê*, s a beleegyezést, helyeslést jobban kiemelő *sőt*, mely az élő beszédben kezd mindjobban elterjedni. Ilyen szócskák a németben a *ja*, *nein* felelő szókon kívül: *jawohl*, *freilich*, *doch* stb.

2. Az indulatszók mindig mondatértékűek. Ha az

indulatszó jelentős, értelmes szó, gyakran ki is egészíthető teljes mondatná; ekkor — mint láttuk — tulajdonkép mondatfőredék. Az igazi indulatszók, mint *csitt! pszt! hé! ejha! jaj!* stb. nem egészíthetők ki mondatná, de jelentésük mindég egész mondatot ér.

3. A megszólitás, mely egy következő mondatot előz meg, vagy közbe van vetve, szintén mondatértékű szó, mely nem egészíthető ki teljes mondatná: *Uram! Kedves barátom! Nagyságos uram! János!* stb. Ezek csak ebben a helyzetben, alkalmilag jutnak ahhoz a feladathoz, hogy mint mondatértékű szók szerepeljenek. Ide sorozhatjuk a francia köszönésmódot, midőn eltávozáskor csak csak ennyit mondanak: *Madame! Monsieur! Uram! Asszonyom!*

4. Történhetik a kérdés is ilyen mondatértékű szóval: *nos? hát aztán?* Ezeket a hallgató vagy kérdező a beszélgetés tartalma szerint egészíthet ki: *mi történt? ki volt ott? mit mondott?* vagy más effélével.

5. Vannak még különböző jelentésű szócskák, melyek a beszéd folyamában egy-egy egész gondolat kifejezésére szolgálnak, Megvilágítják a beszélő viszonyát az eseményhez, kifejezést adnak érzelmének, s mindez egy közbevetett szóval történik. Ilyen szó *szerintem* vagy *tudtommal*, pl. Ezt a célt, *szerintem*, semmi esetre sem fogod elérni. Ezt *tudtommal* még senki sem mondotta. Ilyen szócskák még: *lám, ugy-e, persze, hogy . . .* kiemelésül, fokozásul használják ujabban így is, nemcsak feleletül a *sőt* szócskát. Pl. Az élet külsőségei legyenek egyformák, nem baj, *sőt!* (Alfa, B. H.) A csodálkozás, meglepetés kifejezésére szolgálhatnak: *vagy úgy? az ám!* Pl. *ki az? mi az? Vagy úgy?* — (Arany).

BALASSA JÓZSEF.

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.

— Második közlemény. —

Csonka relativ szerkezetek.

1. Szeret a népnyelv egyes szerkezeteket lehetőleg meg-
rövidíteni. Ezek a szerkezetek gyakran állandósúlnak és szinte
névszókká, határozókká lesznek. Ezekben a határozói kifejezé-

sekben határozói mutató névmás és egy hiányos relativ mondat megállapodott határozó-szólássá egyesült. Ilyen relativ mondatok:

Gyümölcsöt rakung bele, vaty szalonnát, vagy amit aszt. Valamit aszt maj csak keresek a télen is. Valamit aszt csak kő enni. Ny. F. 37:43. Ú majd csinál Zsófi-val aszt amit. 10:136. A kocsis csak az orra hegyéből csillenthetett le annyit amennyit. 29:46. Én még vagyok erős ojjan amijjen, de lehet erős a kicsi szép királyfi, ki a három világ erősse óriás királyfit legyőzte. 29:535. Csináltass vele valamit, elég régen itt van már, csak ragadhatott volna rá annyi amennyi. Ar:52. Egyik kereket, másik rudat, harmadik tengelyt adott s úgy tákolta össze [a szekeret]. Elég az, hogy volt olyan amilyen. Ngy. 3:352. Hány esztendő? F. Én annyi amennyi, anyám-asszony kétannyi stb. 6:322. Henem osztán vót méregbe a király ójjan a mijjenbe [itt már annyira egy fogalomnak érezzük, hogy csak a második tag kap ragot] 29:536. Elig is hogy derüle annyira amennyire a hajnal, már vitték a kivégző helyre. 29:46. Úgy szerzőtünk, hogy egy év alatt, vagy ameddig addig épíccse fő. Maj égyüsz érte hónap vaty hónapután, vagy amikő akkó. Ny. F. 37:43. A kicsi királyfi elig is tett annyi amennyi utat, látja hogy . . . 29:535.

Az irodalom ezen szerkezeteket ritkábban használja. A vonatkozó nvm. ezekben hangsúlytalan; hangsúlya többnyire beleolvad az előtte álló szó hangsúlyába.

2. Vannak továbbá hiányos relativ szerkezetek, amelyeket a nyomatékosítás teremt. A hiány mindkét mondatban lehetséges: vagy a főmondat vmely tagja hiányzik, vagy pedig a relativ mondat csonka, esetleg mindakettőből is hiányozhatik ugyanaz a mondatrész. Néha a hiány könnyen pótolható, mintegy odaérthető az elmaradt mondattag, máskor meg ez a rövidségre való törekvés homályosságot szül az értelem rovására.

a) Hiányzik a főmondatból vmely mondatrész:

Ha bajúszát kipödríti, ember aki bántsa. D. [a mellékmondat fölsz. alakú állítmánya mutatja, hogy a főmondatból hiányzik az állítmány: legyen; a relativum pedig nem az emberre vonatkozik, hanem a hiányzó mutató névmásra.] Aki lármáz, puff nyakon. Ny. [itt az indulatszó, a cselekvés eredménye, pótolja az állítmányt; a főmondat teljesebb alakja ez volna: puff! üsd nyakon.] Könnyen költi, akinek körme nem szakadt érette (t. i. a pénzt) D. Hamar elűnnya, ki a farkason szánt, (azaz elűnnya a dolgot.) D. Édes anyám sok szép szova, kire nem hajtottam soha (t. i. kárbaveszett.) Ngy. 2:96.

A népnyelv néha a főmondatot teljesen elmellőzi és csak a bevezető kötőszót említi, különösen a felkiáltó mellékmondatokban:

Jól van mondva táti, de hát akinek ennyi sincs s mégis lesz jó gazda? 10:47. Gyergyósztmiklós, [de hát mit csináljon az . . .] Csak a híg leves hét lesz, hát még akiben hús nem lesz! [mennyi lesz, akiben]. 6:368. Kérte a gazdasszonyt, hogy amivel az Úristen megáldotta! . . . [t. i. abból adjon]. Ngy. 1:509. Megmondom, ne mongyátok senkinek, csak akit úton-útfélen előtanátok. Ny. F. 37.

b) A csonka relativ mondatokban rendszerint valamely a főmondatnál közös mondatrész nincs kitéve, de könnyen kiegészíthető:

Baguó szünő szoknya, szíp lány, akki szokta [t. i. viselni]. Ny. F. 34:154. gydal. Édes anyám, ha kend tudná, amit én [tudok], milyen gyenge szívű kis lány vagyok én. Ngy. 2:113; Nyr. 1:131. Szedd el, vedd el, amit tucc [el t. venni], tedd bolonddá, akit tucc. 29:189. Ezután szánts, amennyit tetszik, adok neked én is annyit, amennyit nekem tetszik [t. i. adni]. Ngy. 1:493. De: No te szegény ember, amért ilyen jól tartottál, három kérésedet teljesítem, kérj **ami** tetszik. Ngy. 1:499.

Mindkét mondatból ugyanaz a mondattag hiányzik:

Amit szabad [tenni] Jupiternek, nem szabad Péternek. 29:189. A relativum tárgyesete mutatja a vonzó ige hiányát, tehát a főmondatban is így kell lenni: azt nem szabad tenni P.

Hiányzik vmely mondatrész a relativ mondatban:

Valamennyi gácsér ruca [van], mind göndör annak a farka. [De: Valamennyi betyáros gyerek van, mindnek menyecske szeretője van. Nd.] Alhatál volna míg a világ [áll], ha föl nem támasztottalak volna. Ngy. 1:372. Ilyen még: Ki mindent, senkit se szorít.

3. Néha előfordul, hogy a relativ mondat tagjai összefonódnak a főmondatéival, gyakran alig lehet szétválasztani.

Ujvároson nincsen legény, Sánta Marci csak amit ér [csak S. M. az, aki ér valamit; gúnyosan] 1:371. Egy van kösztük a mit ér, csizmaszáro térdig ér 7:480. Köttse. [aki ér valamit; de hátha kérdő: a' mit ér?] No a zégy fekete kávéjok amit írt. 30:487. Németgencs. (Vasm.) [= volt az, ami ért valamit].

Ilyen összevonást látunk a gondolatköthő *is*-sel bővült mondatokban, amely nemcsak az állítmányt kapcsolja, hanem az egész képzetcsoporthoz, a teljes mondatot:

Má mégin énné? 'sz megétted amit most kaptá is (aszt is, akit m. k.). Vettünk má mink, aki nem jó is (= olyat is, aki n. j.). Ny. F. 37:45. Mindent tud, ami sohase volt is. D. (azt is, ami s. v.). Hát aszonygya, adoda, mindént méktettem, ammit nem köllött vóna jis. Ny. F. 33:43. Na

szivem szép szerelme, nincs már semmi baj, ami volt is elmúlt! Ngy. 2:453. (az a baj is elmúlt, ami volt.). A kiemelő *is* relativ mondatlall: Sokat ígér. keveset ád, mit ád is mind keserűt ád. Ngy. 3:568.

Itt tehát az egész relativ mondat névszó gyanánt tekinthető, annak érezzük és mint egységes névszóhoz kapcsolódik az *is*. A *sě* használatánál ugyanígy áll a dolog, a *sě* is az egész képzetcsoporthoz kapcsolja: Hát biz aszt aki nem látta *sě* sokat veszített. NyF. 37:45. (az *se* v. s., aki n. l.)

Tehát ezek a szerkezetek is igazolják, hogy a mellékmondat tulajdonkép oly névszói kifejezés, amely kötőszóval kezdődik.

A főmondat határán álló mutató elemnek s a relativ mondat kezdő kötőszavának egyesülése hozta létre a *mindahány* (a. m. valahány, valamennyi) szót, amelynek eleje *mind* a főmondathoz tartozik, utórésze pedig *ahány* tulajdonképpen hiányos relativ mondat (e h. ahány van). Szinte érezhető még elemeinek ilyen eredete:

Oda jár a szégedi lány, mind ahány. Nd. (= mind, ahány csak van.) Csinosak, ügyesek és fiatalok mindahány. Föv. Lapok XXIV. 77. l. tc.

4. Vannak egyes szerkezetek, melyek korábban gyakori használatú relativ mondatok voltak; ez a gyakoriság okozta, hogy ma már mintegy határozókifejezésekké váltak, csak ritkán szerepelnek eredeti jelentőségükben.

Ilyen kifejezések: *mit volt mit tenni* (*mit van m. tenni, mit volt mit csinálni*); *ami . . . illeti*; *szó ami szó*; *ami igaz* stb.

a) *Mit volt mit tenni*: ez a szerkezet a *van* (*nincs, lesz* stb) . . . *mit tenni* szerkezetből keletkezik akkor, ha kérdésben használjuk. Ekkor a kérdő nvm. rendszerint hasonló a relativ nvm. tárgyesetéhez, úgy hogy mindakettő *mit*-nek hangzik. Nagyon ritkán fordul elő a *mit van mit tenni* kapcsolat, vagy a *tenni* helyébe ritkán kerül a *csinálni* ige.

Mi van mit tenni, mikor meg kell lenni. D. 2:43. Mit van mit tenni, mán nem tűrhetem tovább. 9:558. Pocsaj (Bihar m.) Utójára is mit vót mit tenni, megkögyelmezött a király a lányának. 6:43. Mit vót mit tenni, a három utas megátta nekik a pénst. 7:88. Mit vót mit tenni, leütem a fődre, levetöttem az ujjatlan gombos kis mándlit. 8:42. Mit vót mit tenni, elment a szegény asszony a királyho. 10:527. Mas má mit vót mit tenni, eleresztette a királ a fiát a nádi kisasszonyokho. 14:519 Mit vót mit tenni, szót kellett fogadni. Ngy. 2:466. Mit volt mit tenni, eltemették, még pedig nagy pompával. Ngy. 2:455. Mit vót mit csinányi, elégyütt a gyerek. 6:469. Megyer (Nógrád m.) Mit vót mit nem tenni, fel kellett fogadni. 29:43. Székelyföld.

De a relativ nvm. néha el is marad :

Mit vót tenni a medve bácsinak, ément a malomba. 6:521. De mit vót tenni, biz oda kellett fekünni neki. 1:331. Aszód. Arany is használja: Mit vót csinálni? Bol. Istók I. 96.

A kérdő elem ma már legtöbbször nem érezhető, s az egész kifejezés mondatrészként, határozóként szerepel.

b) Ez a kifejezés '*ami . . . illeti*' régebben egészen közhasználatú relativ mondat volt. Ma is használjuk, de relativ tulajdonsága kopik és mondatfűzésre szolgál, mint valami kötőszó. Különösen ezen alakban: '*ami azt illeti*' már valóságos kötőszó, e. h. *az pedig*, s bátran lehetne az egészet egy szóba írni.

A relativ mondat értékével bír ezekben :

Ami az ételét illeti, könnyen elférne egy cégérben, ami pedig az itálát, keveset iszik, hanem sokszor. D. Ami pedig az írását illeti, ojjan író vót, hogy aki száz esztendeig tanúta a harangöntést, nem tudott vóna . . . 8:464. Kalocsa. De ami a parádésságot illeti, abba még még a zurakat is föllühallaggyák a mestérembér lányok. 39:397. *Kötőszóvá válik* ebben: Isze mékkő annyi, ami jaszt illeti, ho' bizo dërik lán, de mit haszná a'? 30:486. Németgens (Vasm.). [Ami azt nézi (= illeti). Kézdivásárhely. 29:425.].

c) Ilyen kötőszókká lettek ezek is: *ami igaz ; szó ami szó* :

Hát ami igaz, ittunk. 7:231. Má ami igaz jó gyütt rajta no, nēm lehet panasz (= jól ütött ki a vásár) u. o. Ami igaz, jó kedvem vót, egy kicsit megbüszkellőttem magamat, megvagdótam a lovakat, éhajtottam. 7:232. Eszék vid. [Manapság gyakrabban hallható ilyen alakban: *ami igaz, igaz* = biz úgy volt, hát bizony.]. Má ídesem szó ami szó, de nagy kofáné vagy. 9:131. Nbánya. No szó ami szó, egy imfámis komisz teremtésé e-zistennek, millent tán a főccsē hordoz többet. 30:396. (Vas m.)

Ezek a szólások tehát már nem valódi relativumok, inkább csak az állítás erősítésére szolgálnak.

d) *Csodálkozó, szitkozódó felkiáltások és szólamok* néha nem egyebek, mint csonka hiányos relativ mondatok :

Hű aki teremtette a világot! Ny. Hát erre-arra még aki áldotta, adta teremtette is! hát nem megmondtam, hogy ezt nem szabad bántani? Nagy. 2:467. Aki adta! kényes kapitányja, ne kacsingasson az én rózsámra. Nagy. 1:235. Erre arra! aki szűtte-fonta, még az ebazingét is! . . . 10:383. Nbánya. Akki teremtette góját fekketire! (tréfás káromkodás) 29:286. Hej! erre-arra azt a!!! aki felmarkolt! 9:185. (tréfás), Uccú aki terömti, akkó jut eszömbe, hogy ezök még ilyen maskara mondért sosē láttak, amilyet most én viselök. 8:43. Kkhalas. De biz a [Durumó szolgája] voltam, aki áldója van — mondta

Hamvas Gyurka. Ngy. 3:368. Aki mondója van a világnak! 29:583. Huzd ki cigány azt a nótát vidosan, hadd táncoljak egyet aki lelke van! Ngy. 1:312; Ngy. 1:212. Aki árgérussa van neki! 29:584. Igyunk aki angyala van, most a bankónak dőge van! Ngy. 1:312. Akki ragyogóád van! Borsod m. u. o. Aki tagadóját! Nkanizsa. [talán a kettő kombinálása: Aki tagadója van! X a tagadóját! (Ny. F. 20:43.).

A relatív mondatok halmozása.

A relatív mondatokat a népnyelv ritkán halmozza egymásra, mert a nép többnyire főmondatokban szeret beszélni s kerüli az alárendelő mondat szerkezeteket. Ilyenek mégis;

Az előző relatív mondat főmondata lehet a következőnek:

Ahhô megy fírhô, aki annak a fának tetejibû, ami ott volt a kastíl előtt, egy ágot hoz. 6:370. Orosháza. Annak adja a lányát, aki előtte olyat tud mondani, amit ô el nem hisz. Ngy. 2:456. Péter elbúcsúzott a lánytól, aki neki emlékül egy szép gyûrût adott, mely meg volt boszorkányozva. Ngy. 2:386. Annak leszen a felesége, aki elhozza . . . azt a gyémánt koronát, akit ô már háromszor is meglátott álmába. 29:537. Kibéd. Hanëm annak a tündérkisasszonynak, amëllik most kiugrott a vesszôbû, amëlliket levágott, tudott is ám anni vizet. 7:183. Orosháza. Cserneki adott a bátyjainak egy olyan tükört, amejikbe mindenfélét, amit ô tett, megláthattak. 8:374. Sepsi-Uzon. Soha sem elégszik meg, aki mindenkor olyat kíván, amit meg nem kaphat. 4:87.

Néha a főmondatnak két melléknévi mondata is lehet, amelyek egymáshoz viszonyítva mellérendelt mondatok:

Egy sem legény, ki nem nyalka, nem menyecske, ki nem csalfa, ki az urát meg nem csalja. Ngy. 2:235. Ilyenkor a második mondat relativuma el is maradhat: Akit az Isten ítélete (menykô) üt meg, vaj [aki] a háborúba esik el, annak nem kell számot adni ítéletnapkor. 8:514.

Ugyancsak ekkor, mikor két egymástól nem függô relatív mondat kerül egymás mellé, nagyritkán találunk anakoluthiát, zeugmát:

Ha az ajtó, ameiken bejüttél s magad után betetted, magátul kinyílik, mekhalsz (és amelyet . . . betettél h.) 8:527. Minden törvényt oly szünyoghálónak tart, mely a gyenge szünyogot megfogja, a darázs pedig köröszkül töri magát (e. h. de amelyen a d. k. t. m.). D.

Ezekben a relatív névmást csak egyszer tesszük ki s a második relatív mondatot teljesen önálló alakban használjuk, mint vmely főmondatot.

A mondatoknak azon fajtát, melyben egyszerre két vagy több különböző mondatrészül álló dologra alkalmazzuk a relativummal való vonatkozást, *többszörösen relativ mondatoknak* nevezzük, pl. *ki mit szeret, arra néz* = aki amit szeret, az arra néz: tehát a vonatkozás többszörös. A relativ névmás az egyes nyelvekben majd a kérdő, majd pedig a mutató névmásból eredt. Kérdőből a magyar *ki, mi*; mutatóból a német *der, die, das*. A magyar *aki-*, *amiben* egyesült a kétféle eredet; a mutató *a (az)* és a kérdő (*ki, mi*) elem.¹ Schuchardt² szerint, ki a többszörösen relativ mondatokat vizsgálta, a magyar nyelvben a két névmás közül az első szokott jelentése szerint a határozatlan névmás felé hajlani: tehát amit valaki szeret, arra néz. Viszont nyelvérzékünk mindakettőt relativumnak fogja föl. Ilyen alakban a relativ mondat nagyon hasonlít a kérdőhöz, és meglehet, hogy ez a forma eredetibb is a többinél.

Aki mit keres, azt leli meg. D. 1:71. Ki mit evett, igyon rá. 6:82., 8:518. Ki mit szeret, kedves az annak. 6:417. Ki mit őriz, abból él (=lop.). 30:491. Ki mennyit farag, annyi a forgácsa. D. 1:72. Dógozzon ki mennyit tud. Ny. Ki minek a mestere, annak a tolvaja. 6:368.; 8:138.; 8:518. Ki minek nem mesteri, hóhérja az annak. 30:442. Terem, ki mire terem [= mindennek születni kell.]. Ny. F. 34:117. Aki mihez szokott, ott akad meg. D. Kinek mi szívében, kitetszik színében. D. Kinek mi szűvébe, kiteccik szemibe. Ny. F. 34:114. Kinek mi a mestersége, asztuzovájja. Ny. F. 37. Végyenek részt belüle s osztán kinek mi kicsi jut, szógáltassa Isten kedves jó egítségire. 29:94. Kalotaszeg. Az kinek Isten mit ad, ember el nem veheti. 11:378. M. A. km. Kinek miyen kalapja van, ojjannal köszön. 29:189.

A *ki hol, ki hogy, ki mint* stb. kapcsolatokban is tulajdonképpen halmozott relativ mondatokat láthatunk, hiszen ezek a kötőszók is relativ eredetűek:

Ki hol bízik, ott hízik. D. 1:71. Kinek hol fáj, ott sajnálja. D. Szalaggyon, ki mēre lát. Ny. Ki minél többet kap, annál hamarabb felakad. D. Ki miként vet, úgy arat. D. 1:68. Ki mint öröl, úgy süt. D. u. o. Ki mint őszik, úgy dolgozik. D. (talán fordítva!?). Ki mint veti ágát, úgy nyugszik. 8:180. Aki mint keresi, úgy veszi hasznát. D. 1:71. Ki ahogy kötelezett, úgy oldozkoggyék. 6:82. Aki hum mit bír, hogy a nevē ott nē lēgyēn [a telekkönyvben], al lehetetlenség. 10:183. (háromszoros vonatk.).

Ugyanezen jelenséget látjuk a föltételes mellékmondatokban is, amikor a *ha* kötőszó után határozatlan (ill. relativ) nv-m.

¹ Zolnai: Mondattani búvárlatok: 54. l.

² Ny. Köz. XXIII.

következik, és méltán, mert a föltételes kötőszó tudvalevőleg szintén relativ eredetű.¹

Ha kire nyelvvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. D. Ha ki mit kutya-nak szánt, maga eszi meg, kihull a foga. 9:560. (háromszoros vonatk.). Ne szóval, hanem kézzel [láss] hozzá, ha mit akarsz (= ha akarsz valamit tenni). 1:449. Pb. 4203.

A van mit tenni stb. szerkezet.

Ha a főmondat állítmánya a *lenni* igének valamelyik 3. személyű alakja és a mutatónévmás-alany vagy más alany hiányzik, akkor a melléknévi mondat állítmánya infinitivusban áll. A főmondat állítmánya tulajdonító esetet vonz, mely azonban nincs mindig kitéve. A főmondat és a relativ mondat угyszólván egygé olvad, úgy hogy alig érezni köztük a hangsúlybeli különbséget. A személyragos infinitivusi alakokat a népnyelv, az irodalom és a köznyelv egyaránt használja a személyrag nélkül valókkal.

Van, volt, lesz stb. . . aki. Ezem má van mit fogni! Ny. Van ide-künn is mit önni. 8:516. Jó helyre tette a gatyáját, mert ott van mit aprítani a tejbe. 10:473. Van mit bajlódni a bíró képének (= helyettes bíró) a homológ (= csoportosuló) emberekkel. 8:463. Maj csak lesz mit enni. Ny. Lesz még idő szípen járni, csak legyik mibe felőtözni. 29:189. A nyoszorjó-loány en nagy kosoár kaloácsot visz magoává iés italt, esküvőre kigyüve legyén mive kinoányi jaz ádot lelki jatyoát. 29:283. Hát biz én meg is házasodnám édes apám, ha volna kit elvenni. Nagy. 3:335. Néha egy-egy nyomatékos szó kerül a relativum elé: Ilyen-olyan adta, maj én kínlódom a fával, mikó van ittho mit énni. 15:327. Elveszem én [a leányt], majd lesz én nálam miből fanni aranyfonalat. Ar. 278.

Nincs, nem volt, ne legyen stb. aki:

Csak akkor búsul az eb, ha nincs mit önnie. Dug. 1:59. No róka pajtás, már most nincs mit enni, egymást harapjuk (Olló). Ar. 323. Józan is tud lenni, mikor nincs mit inni. Nagy. 3:311. Attú ugyan nincs mit féni sē. Ny. F. 37:46. A szegénynek nincs miből adózni. D. Nincs mivē takaródní. Ny. Nincs mijé haragunnom. Ny. Nem volt kinek beszélni, mert úgy elmentek azok, mintha csak a föld nyelte volna el. 29:43. Meghótt a gazdájik, nem vót mit önni nekik. 2:87. Ormánóság. Sokat koplátak is szegínyök, öccő má két napig něm vót mit önni. 1:417. Göcsej. Harmadnap reggel nem volt kire bízni a kecskét, maga hajtotta ki az ember. Nagy. 1:454.

¹ Ne tévesszük össze e szerkezettel a relativum másik: *ha ki, ha mellik* formáját; itt csak a föltételes szerkezet analógiája hatott a relativumra, ezért van *ha* a mutató nv. helyén. (Göcsej.)

Sē testyinek sē lelkinék nincs hová lēnni. 3:30. Megszorúlt nem volt hová fordulni a hé lelkinék, hízám (= hozzám) jött kölcsönkérni. 6:231. Nyomatékos szó került a relat elé: Péter tudta, hogy na nincs már többé félni a vasfejű embertől. Ngy. 2:388.

Ez a szerkezet néha megrövidül, a hiányzó főnévi igenevet a főmondat állítmányából lehet pótolni:

Itt kell hagynom a rózsámat, nincs kire [hagyni] . . . Panaszát nyújtáná, de nincs kinek. 8:224. Gallér híján köpönyeg, hazudtam mert volt kinek. Ngy. 2:459. Este felé jár az idő, szállást kérnék, de nincs kitől. Ngy. 3:231. Ha innánk se bánnám a nagy ijeccsigre, de ha nincs mit. 28:474. A szegény ember nem tudta mit ígérjen, mert nem igen volt miből. Ngy. 1:471.

A relativumot néha névszó előzi meg, amelyre visszavonatkozik:

Nem érek én rá arra, van nekem elég mit csinálni. Most van elég mit enni. N. Rácalmás. A király látta, hogy csakugyan nincs más mit tenni, hát kihirdettette (a dolgot). Ar. 217. Főnév nagyon ritkán áll előtte: Mikor nem lössz fogam mivel rágnom. Kriza: Vadr. 54. A megelőző névszó attrakcióval a relativ nvm. ragját veszi föl. Hanem most már mást nincs mit tenni, eredj haza. Ar. 156. Érdekes kombinálás van e példában: Ezen nincs mit beszélni való. Ny. (ezen nincs mit b. X ezen nincs b. való.).

Lessz még idő szépen járni, csak legyen ki felöltözni. Erd. Közm. Itt a relativ nvm. a főnévi igenév cselekvésének alanya, de inkább a *kinek* alakot várnók, vagy pedig az ige fölszólító módjának használatát. [E szerkezetnek kérdésben való szereplését (mit van mit tenni stb.) l. fönt.]

Az igenév helyett nyelvünk egész történetében előfordul a fölszólító móddal való szerkesztés:

Kiviszik a holt testet az udvarra, de nincs aki köröskörül sirassa. 1:182. Le van a szívem láncolva, nincsen aki feloldozza. Ngy. II.:99. Imán a zapja ki kell aggya másnak a gazdaságot, hanem nincs aki gazdaság körül hólimit elhatojjon. 9:40. Sepsi-Uzon. Tenger az éccaka, nincs ki elaloggya, gyászba jez én szívem, nincs ki vigasztallya. Nd, 30:231. csángó, Bogdánfalva. Édes kedves lovam Pajkos! Fogva a te kedves gazdád, nincs ki gondot viseljen rád. Ngy. II.:478. A barátok nálunk jöttek, s nincsen amit megéggyenek. 6:526. Csík m. Ennye hogy az Isten bocsássa meg, immán nincs mivel reá gyujcsak, agyon egy ütés taplót! 13:329. Ha az orsóját elejtette, nem volt aki feladja, ha tengeri fosztáskor piros csövet talált, nem volt aki egy csókon megvegye. Ar. 153. Ezalatt hazakerült a felesége, de hogy nem volt miből ebédet készítsen, hirtelen felmérte a korpát. Ngy. III.:378. Nyitott szempilláim nem lesz ki befogja. Ngy. III.:56. — Nyomatékos szó került a a relativum elé: Óh bolondok! hiszen nem tudott volna az templomot építeni, nem is volt neki amiből csinálja. Ngy. I.:390. A relativum névmásra vonatkozik s ez megelőzi. Nincs azoknak annyijok se, ammiből megíjjenek.

7.:522. Debr. Annyi sincs, amit a szemébe csepegtessen. 9.:133. (Főnév áll előtte: Nincs szeretőm, kihő járnék. 1.:372. Tudom bizonyoson, hogy kerek Udvarhelyszékön még csak egy főt sincs ojan embör, kinek az ina vele vessöt bírja. 4.:87. Ez a használat igen gyakori.)

Itt bőven vagyon, miből ijünk. 10.:47. Gyergyósztmiklós. Nesze hoztam egy fejr cipót, meg egy kulacs bort, legyen amit egyél a mezőn. Ngy. III.:336. Egy rész az anyámé, hogy legyen miből folytassátok a mesterségeket. Ngy. III.:372. Elfutott az erdőre, hogy fát hozzon, hadd legyen mivel a felesége legalább vizet melegítsen. Ngy. III.:378.

A személyragos infin. szerkezetet '*nincs mit tennem*' néme-lyek a segédige kihagyásával magyarázzák: *nincs mit tennem* [*lehetne*]. De sokkal helyesebb, ha ezen két kifejezőmód kombinálásának vesszük: *nincs (a)mit tegyek* × *nincs tennem* (= tenni-valóm). Az egyik kifejezésből a jellemző nvm., a másiból a jellemző főnévi igenév maradt meg s így állott elő ez a keverékszerkezet: *nincs mit tennem*.¹

Nagy ritkán jelentő módú igealakot találunk az ily szerkezetű népnyelvi mondatokban:

Van, aki attészttát nagyonis szereti: Izlelje még esztet, tudom még nem veti. 7.:379. Kúnsztmiklós. Nincsen az a szíp lyán, akivé nem hálók... Bóka 2.:177. Csepreg. Nem vót amit nem mondott: Majd meggtanitom igyém kendet! 7.:278, Eszék. Nincs áz a sok, ámi é nem fogy. 7.:520. Bajmok (Bács m.). Jó termés van, nem tom leszünk-e aki megesszük. Ny. F. 37.:30—31. [számbeli egyezés?]

Elvéve használatos a népnyelvben ez a szerkezet a *tud* igével is (*nem tud mit tenni*):

Nem tudok kit főkéni komának. Ny. Meg akarnák házasodni románé, de nem tudok kit elvenni, románé! Nd. Ngy. 2.:85. Ken sē tud má kit macerányi, hát velem kötöszködik. Ny. Na fiam, én már nem tudlak miből tartani. Ngy. 2.:442 A szomszédok ezalatt körülvették a palotát, nem tudták mire vélni a dolgot. Ar. 221. Az asszony már nem tudta mire vélni, hogy hol maradnak azok a lányok oly soká. Ngy. 2.:433. Ó az isten ügyetlenne, nem tud a kezivé mi csinyáni. Ny. Hamarjában nem tudott neki mit adni az asszony, lekapta a katulyát, odaadta neki. Ar. 226. Büszkeségbű nem tunnák má mit tenni, magukat az fotográfon lévőnyi Ny. F. 38.:47. Nem tud mihez fognyi. Ny. Nem tud merre kimenni. N. Vasm. Nem tudok hová lenni, mint a tökbe esett egér. Wagner: Phras. Örömben nem tud hová lenni, mint egy egeret fogó fiatal macska D. 2.:166. Fölszólító móddal: A szegény ember nem tudta mit igérjen, mert nem volt miből. Ngy. 1.:471.

¹ L. Simonyi Nyr. 34.:94.

Itt is a *lenni* igealakok analógiás hatása látszik; de ezen mondatokban már az infinitívusnak nincs személyragja. Tehát: *nem tudott mit adni* e két mondatból állt elő: *nem tudott adni* \times *nem tudott mit adjon*. — Ez kétségtelenül kifogástalan magyaros mondat szerkezet.

Részbeli vonatkozás.

Egyes mondatokban a relativ mondat nem a főmondatban kifejezett alany vagy tárgy teljességére, tehát nem egész tartalmára, hanem csak egy meghatározatlan részére vagy mennyiségére vonatkozik; ezt *részbeli vonatkozásnak* nevezzük. A részbeli vonatkozásnak nagyon gyakran hiányzik a főmondata, úgyhogy sokszor nem is látszik melléknévi mondatnak (pl. *ki milyen*).

Hány krajcár a gyinnye? Ki micsodás. Ny. F. 10:42, Hogy kel a dinnye? Ki milyen. N. Hogy kött el a juh? Ki micsodásan, 3—4 forinton. 9:520. Hogy vót a tojás? Ki hogy! ki három, ki négy ety hatos N.

Részbeli vonatkozás, de a határozatlan nvm. szerepel az ily páros mondatokban is:

(Az alanyesetben álló nvm. után rendszeren egyesszámú az állítmány s a határozatlan névmásokkal bevezetett mondatok állítmánya közös:)

Lett ám ijeccség, ki ére ki ára szalatt. Ny. Ojan boldogúl íltek vagy még talán most is ínek, . . . hogy oiant ki látott, ki sē. 7:185. Orosháza. Más király. ha husér ment a mészárszékre, ki ötven, ki nyolccvan fontot is méretett egyssumájába. 29:534. Kibéd. Osztt olyan sűrű erdő nőtt rajta, hogy ki látott olyat, ki nem! Ngy. 2:458. De többesszámú az állítmány a főmondat alanyával egyezően: Az országában lakó emberek széltében-hosszában. ki kocsin, ki szekéren *hozták* a temérdek tülköt. Ngy. 2:411. — Sok szép virágszálát, mert mind levágatá [Háromszéknek], kit tűzbe, kit vízbe halomba rakatá. Ngy. 3:41. A sok farkas mind lepotyogott, kinek lába, kinek nyaka tört ki. Ar:189.

A névmással bevezetett mondatokat a hozzájuk tartozó mondat állítmánya egészíti ki: Becsülletesen levedeltünk, ki a borbúl, ki a sörbúl. Ny. Maj ráncba szedlek bennötöket, kit szép szóval, kit meg bottal. Ny. Adtam szeginyeknek, kinek kenyeret, kinég zsírt. Ny. Nyavajás en nép, kinek a foga, kinek a feje, de mindig fáj valamije. Ny.

Néha elliptikusan kimarad az állítmány, de könnyen odaérthető, ki egészíthető a mondat: Kit falúba, kit mezőbe, de legtöbbet farkasmezőbe [fogtak el] 6:283. gyerm. vers. Kinek a pap, kinek a papné [t. i. tetszik]. 10:473. Az erősebbjének ki fülire, ki farkára [hágott], ú dűtöttük é. 8:85. Nem közös az állítmányuk, tehát a cselekvés különbözőségét éreztetik: Ki

részeg, ki meg be van állítal. Ny. Láta a gyönyörű három menyecskét: ki vizet hozott, ki az étét kavarta, ki ékszejgot rakott. 7: 38. Kiugrott mingyá a tizenkét óriás, ki terítette az asztalt, ki meg ételeket hordott. 10: 528.

A részbeli vonatkozást kifejező relatív mondatok tulajdonképpen a *van . . . aki* félékhez csatlakoznak, csak hogy ezeknél a csakis segédigéből álló főmondat hiányzik. Pl. Lett ám ijjeccsíg, ki ére, ki ára szalatt: e mondat teljesalakja ez lenne: volt olyan aki ére, volt aki ára szalatt. De relativum helyett határozatlan névmást is tehetek: *egyik ére, másik ára szalatt*.

A tárgyas és tárgyatlan ragozás.

A népnyelvben igen érdekes a tárgyas és tárgyatlan ragozás fölcserélése, különösen a relatív mondatokban. A régi nyelvben elég gyakori jelenség, de a mai népnyelvben is előfordul, hogy a relatív mondat igéjét tárgyasán ragozzák, noha a relativumnak határozatlan jelentése után tárgyatlan alakot várnánk. Ennek oka az, hogy a független mellérendelő szerkezet analógiája hatott az alárendelőre. Sokszor az irodalmilag helyes alak megállapítása még az irodalomban jártasokat is könnyen megtévesztheti. Legtöbb baj van az *amely*-et gyakran helyettesítő *amelyik* névmással, amelynek jelentése megszorítóbb, közelebből mutat rá, vonatkozik jelzettjére. Gyakran mindakétféle (alanyi és tárgyas) ragozást egyaránt helyesnek érezzük; de legtöbbször maga a népnyelv ingadozó és következtelen. — Joannovics György szerint (Nyr. 11: 417): a relatív névmás tárgyesete mindig tárgyatlan igeragozást kíván, tehát akkor is, amikor az *aki, amely* stb. jelzőül áll a név előtt. Pl. *Amely kutyát bottal ütnek, nem megy az a konyhára.* 6: 516.

Tárgyas ragozás alanyi helyett. A luca mökfokta, évezette a rezolvába, aztán beletötte abba a gödörbe, amölliket ü ásta (e. h. ásott). 9: 282. Egy tesznye csikó, melyet még a farkas is otthagya volna. Merényi. Nm. 173. *Amely kutyát el akarják veszteni, veszett nevét költik.* 8: 366. (el akarnak h.) *Amel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újuláskor ki köll vinnyi a zudvarra.* 7: 86. *Aik számokat a pók főköti a hállóba, tödd a lutriba,* nyersz 4: 83.

Viszont a tárgyas alak is megengedhető ezekben:

Amelik kutyát bottal kergette a nyúl után, ne várj sokat attól. 30: 400. Ha a sűrűségbe egymás hátára mászott is a csikó, csak étrafata ü öt lépésrű is asztat, amelyiket meg akart fogni (akarta h.) 8: 85. De teljesen egyezik az

irodalmi használat: Az arató üsse sollóját abba a kévébe, amejjiket leg-
utójjára vágott. 6:177.

Anakoluthia van ebben: Ha az ajtó, ameiken bejüttél s magad után
betetted, kinyílik, mekhsz. 8:327. (és amejet betettél h.)

Simonyi Zs. (Nyr. 18:59) szerint „Van egy relativum,
mely alakjánál fogva mindig tárgyas szerkezettel jár: amelyik.“
De ez a használat nem mindig elégti ki nyelvérzékünket, gyak-
ran az *amelyik* után tárgyatlan alakot várnánk.

Gyakran tapasztaljuk, hogy a relativ mondat főmondatában
is tárgyatlan ragozású az ige tárgyas helyett. Legtöbbször az ily
mondatokban az a szó, amelyre a relativum vonatkozik, nincs
kitéve, tehát aszerint alanyi vagy tárgyas, amint határozott vagy
határozatlan tárgyról van szó:

Tárgyatlan ragozást várnánk: Egyszóval amit csak lehet, adják a
mi kezünkre 6:205. Hát eszt a kastét, az arany tötést, meg mindent, ami
itt van, vigyének . . . a tengernek hét szögegyibe (!) 10:528. (Itt mindkét
ragozást helyesnek érezzük) — Tárgyas alakot várnánk: Gyere ide kis
mënyecske, ölelly akit szerecc. 7:334.; 8:95. (De: Öleld, akit szerecc
6:526.) A muzsikuskokról ne feletkezzenek, . . . amit ára szántak, ide lete-
gyenek. 9:563. (tárgyatlan alak a rím kedvéért). Az irodalmi használat
egyezők: Amit tudott felrakott: amit nem birt ott hagyott 10:428. Hamarits
össze, amit lehet 8:272.

A számbeli egyezés.

Néha számban nem egyezik a relativ névmás azon név-
szóval, amelyre mutat. Ez a jelenség elég gyakori a Népnyelvben.

Vonatkozás egyesre többes helyett. A relativum egyes
számú, pedig többre mutat:

Mosolyogtak rajta, aki csak látta. Ny. Hessentett egyet s a ludak,
amennyi csak volt, mind leeresztették a másik lábokat is. Ngy. 3:415. [a
csak szócska különben összefoglaló értelmű, azért áll egyesben a nv-m.]
Szigyejjik [magukat], aki szíru! van (e. h. akik szélről vannak). 29:476. Ott
vannak ez új reg(r)uták, kinek göndör haját nyírják. 6:275. Nd. Ezek a jó
lovak, amejik ít táncol-ë! Jászberény. Köll néznyi a csibékre, amit legelőször
kieresztenek. 7:85. A zur megüszmertin, ke(= hogy) nem ulyanok [a verebek],
amit ír az írászba. 30:229. csángó. Mire mondják hogy danca? Olyan
zsombokos fenekekre, — felelt a paraszt — akin a hóviz, esóviz meg szokott
állani, akin osztán niha nagyon jó kaszáló is kerül 10:285. Még aze zigte-
len szitkozódások, amit víkhő vüsznek, hogy igazán még e hallásátüjis e'kö
má kárhoznyi. 30:396. Jó termés van, nemtom lészünk-e, aki megésszük.
Ny. F. 37:30—1. [a beszélő kényelmességből elhanyagolja az egyeztetést].

A jelző és jelzett szó egyeztetését is gyakran elhanyagolja a köznyelv és a népnyelv; az eset képzete megelevenül, de a számé nem válik tudatossá a jelzőnél. Ez a jelenség akkor tapasztalható, mikor a relativum, ill. az egész relativ mondat áll jelzőül vmely névszó előtt, tehát az úgynevezett attrakciós szerkezetben:

Akit Sárísápra irt leveleket, mind megőriztem 35:452. Akit elloptak kécseket, mind helyreigazodik még többekké 18:231. A Viktor (lánynev) tud akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. Ny. F. 37:53. Akit én nekem csinál téli topányokat [sokér nem annám] 20:267. Mátyusf. nyj. Z. Gy.

Vonatkozás többesre, noha a névszó egyes számu.

A muzsikájuk öszvetőredezett, melyeket a minap öszveenyvezének. 8:141. lakod. vers. Jót kívánok én azoknak, akik neköm, én és annak. [A második főmondat után a relativum egyesszámú lenne] 11:40. Há hol van (vannak h.), melyikeket nyusztad? 7:116. csángó nyj.

Gyűjtőfogalmak után áll leginkább a relativum többesben:

Férfi s asszony rendből álló felekezet, kiket a szeretet ide kötelezett. 7:524. lakod. vers. A császár megajándékozá őt egy szeker pénzvel és egy koronával, s még katonát [adott] melleje, kik hazakisérjék őtet. 10:45. (katona = katonaság; gyűjtőnév.) De: Nemes kompánia, itt vagyon egy sereg, aki már régóta a nyakamon fityeg 6:476. lakod. vers. Annyi a tenger nép mindenfelé, kik aszt nézni jöttek, hogy ki lesz már futósabb (= gyorsabb futó). Ngy. 2:394.

Érdekes az *egymás* szó szerkezete. Ezen szó két eleme közt olyan a viszony, mint az alany és a mondat valamely bővítménye közt. Forma szerint itt is egyesszámú állítmány kellene. De amikor a két szó összeolvadt, ez a viszony elhomályosult, csak a kölcsönösség, tehát a több cselekvő személy fogalma érezhető benne (szereti egy a mást = szeretik egymást): Nem ám az a rózsza, ki a kerbe nyílik, hanem az a rózsza, kik egymást szeretik. Nd. [V. ö. Egymás-szeretőket az Urísten tartsa (= akik egymást szeretik)] A népnyelv gyakran szerkeszti az ilyen mondatokat egyesszámú állítmánnyal, azaz alaki egyeztetéssel: Jaj de boldog, aki egymást szereti. Nd. Aki egymást szereti, hú is marad a. Ny. F. 37:30. Távol a test, közel a szív, aki egymáshoz igaz s hív. Ngy. 2:100.

A határozatlan számnevek után a reájuk mutató relativum rendszerint egyesszámú, tehát egyezik az irodalmi nyelvhasználattal.

a) *mind, minden, néhány, több* stb. után :

Nem *mind* cigány, ami barna. D. Nem *mind* koldús, ami kér. D. Nem *mind* okos, ami tanult. D. (az ami relativum itt összefoglaló, általánosító.). Otthon *mind*ént, *ami*je volt, *fél*írt, de aszt nem *tutta*, hogy a *fel*ésige *te*herbe van. 6:469. Hát *eszta* *kastét*, az arany *tótést*, meg *mind*ent, ami itt van, *vigyétek* *hetedhétország*on *tun*nan a *tengernek hét szö*gegyibe. 10:528. Ami *rosszac*s csak *tud*, *mind* *rám* *kenyi*. Ny. *Odajár* a *szegedi lyány*, *mind* *ahány*. Nd. *Kinek* van egy *kis ládája*, *mind* *tegye* ki. 8:237. Sok *esik*, *amin örülhetni*, de még *több* *omol*, *amin búsulhatni*. D. *Minden vót ott*, ami csak *kell*ett. 10:137. De *amihóta jöttél*, amit *tud*nod *kell*, *mind*ent *mongy* meg! 10:43.

b) A *sok* után sokszor egyesszámú relativum szokott állni :

Nincs az a *sok*, ami *è* nem *fogy*. 7:520. Édesanyám *sok* szép *szova*, kit nem *fogadék* meg *soha*. Ngy. *Sok* *példát* lehetne itt *előhordani*, *mejjel* be lehetne *bizonyítani*. 8:46. *lakod. v.* Így a *többi* után is: Ha egy *méh*-*kast elop*nak, akkor *ném* *lész szér*encse a *többi*hő *sé*, ami *mégmarad*, mert akkor *mindannyi* *evesz*. 7:35. *Göcsej*.

Néha többesben áll a *sok* után a relativum :

Azóla *esztendőt* má *sokat* *számláltunk*, *mellyekben* *mi ketten* a *Mars*-*nak szógáltunk*. 6:412. (Nem eredeti népi termék.). *Vót pejj*g akkó a *határba* *sok hí*rös *pásztor*, *akikbű*, *mikó kigyűt*t a *röttöntör*viny, *nég*yet *akasztottak* *fő* [eccerre]. 8:84.

Ügylátszik a népnyelv a *sok* után akkor használja a relativum többesét, ha személyekről van szó.

c) Érdekes eset áll elő, mikor a relativ mondat félbeszakítja a főmondatát. Ekkor a relativ névmás a szóegyezés viszonyánál fogva egyesszámban áll ott is, ahol a vele viszonyuló szónak egynél több személyt vagy dolgot jelölő számnév a jelzője. A népnyelv azonban gyakran használ ily furcsa szófűzést:

A két *testvér*, kik már 16—16 *tavaszt értek* meg, *kártyázni* *kezdt*ek. (Merényi Nmesék 39. e h. ki . . . ért meg, . . . kezdett.). Még *furcsább* ebben: Az a *nihány ember*, aki a *tizenkét tolvajjal* *szembeszáll* *vala*, igen *nagy tudományosok* *valának*. 8:231. Gyergyósztmiklós.

A *határozott számnevek* után, mikor ezek jelzőül állanak, a relativ névmás majd egyes, majd többes számban áll:

Van *szeretöm* *tizenhárom*, ha *tíz* *meghal*, azt sem *bánom*; mégis *marad kettő-három*, *kivel beérem* a *nyáron*. Ngy. 1:253. *Hallja k*end, *miféle két ember* *ez*, aki itt *táncol*. Ar. 6. *Levágta* a *fejét* *mindahárom lyány*nak, aki *rajta fekűdt* [a *kövön*]. Ar. 192. Aki *megyen lovagolni*, *egy-két legény*t *viszen* az *csak*, itt *pedig* van *tizenkettő*, aki *kijedet* *kísérgeti*. Ngy. 3:94.

A három kutya, mely urát minden lépten-nyomon folyvást követte, újra háromfontos kalácsá változott. Ngy. 2:387. Másnapra viradva befog a pajtából két görhös vasderest, amelyik csak úgy volt odalökve a királyi pajta egy szögeletjébe né. 29:43. Szép fekete hat ló . . . , kinek lába alatt ragyog aran patkó. 11:384. Hát há tetted a két krajcárt, akit édobtá? 2:132.

Érdekes, hogy a nagykanizsai nyelvjárás ilyen esetben, amikor a jelzett főnevek határozott számnév a jelzője, a főnévre vonatkozó relativumot mindig többesszámban használja.

Pl.: Há hun van az a két ökr? Tudod azt a két ökröt, kiket a múltkó hajtottak a vásárra (t. i. azt a két ökröt értem, kiket . . .) Három lány, kiket múltkó láttunk. Melik földet vették ki bérbe? Azt a hármat, kiket tennap néztünk meg. Miféle két embő az, akik ott állnak.

Tehát akár személyről, akár dologról van szó, e nyelvjárásban a relativum mindig többesben áll.

A többi nyelvjárásban nem igen találtam nyomára, a következő példák a Ngy.-ből és Arany L. népmeséiből valók:

Volt egyszer három árvaegény, akiknek semmi keresetük nem volt. Ngy. 3:407. Legjobban fülelt három inasa a királynak, akik a gyűrűt ellop-ták. Ar. 256. Egyszer jön ám haza a tizenkét farkas, akiké a ház volt. Ar. 275. Talált a házban három leányt, akik épen szénszaporát fontak. Ngy. 3:326. Leginkább személynevek és személyesített fogalmak után. Ekütte a két kis fiját, akik olyan szíp kis gyerekek lettek, hogy . . . 7:184. (itt a gyerekek szó kívánja többesbe a relativumot.).

(Folytatjuk.)

BATTA BÉLA.

MĚGY, MĚGYĚN.

Vannak finnugor nyelvek, melyek megkülönböztetik alakilag a folyó cselekvést a befejezett cselekvéstől gyakorító ígéképzővel. A magyarban is a folyó cselekvés jeleképpen több ige praesenstövét látjuk egy *sz* hanggal bővülni, mely azonos a finnugor *-sk* gyakorító képzővel, pl. *tétt, tévő, tétel* és *hítt, hívő, hitel*, de praes. *tész, tészén, hisz, hiszén*. Szinnyei (NyK. 23:460.) rámutatott arra is, hogy a *nyöl, föld*-féle nyelvjárási alakok praesenstöbéli *-l*-je a gyakorító *-l l* képzővel egy. Van ezeken kívül még két igénk, melynek mai praesenstöve különbözik az ígető egyéb alakjaitól: *vagyon* (> *van*) és *mĚgy, mĚgyĚn*. (Mult és perf. *vala, volt, méne, mĚnt*.) E két ige praesenstövében mutatkozó *gy* hangot szintén a praesens időjelének tartja a nyelvtudomány, s több nyelvtudós többféleképpen próbálta megmagyarázni, megegyezve abban, hogy mindakét ige praesensképzője azonos. Budenz elsőben úgy vélekedett, hogy ama *gy* a gyakorító képző *-d*-ből lett: **valdo* > **valgyo* > *vagyo*-, **mĚndĚ* > *mĚngyĚ* > *mĚgyĚ*-. Ezt a vé-

leményt akkor Simonyi is elfogadta. Később Budenz alkalmasabbnak látta a *gy*-t a finnugor gyakorító *-*g-* (*-*j-*)ből magyarázni: **valgo-* v. **valjo-* > **valgyo-* > *vagyo-* stb. Továbbá Setälä nyomán, ki több ugor nyelvben kimutatta egy praesensképző *-*g-*-nek nyomait, lehetségesnek tartja Simonyi azt, hogy a szóban lévő ígékhez is az járult. (L. Simonyi: TMNy. 1: 620—21.) Szinnyi Budenznek első gondolatához tért vissza, a gyakorító *-d-*-hez (MNy.) has.³ 109.) A véleményeknek ez ingadozása és sokfélesége mutatja, hogy igen kétes föltevésekkel van dolgunk. Jelen célom az, hogy a *mëgy*, *mëgyën* alaknak elfogadható megfejtését adjam.

Hogy a létezészt jelentő ige ragozása egyéb ígéktől eltérően fejlődött volna, vagy hogy benne valamely gyakorító képző praesensképzőül szerepelne, azt még inkább lehetne hinni; de hogy a *mëgy* ígénk az ő többi, cselekvést jelentő társaitól annyira különböznék ragozásában, az már első tekintetre is érthetetlen. A finnugor praesensképző *-*g-*-nek nyelvünkben semmi nyoma, tehát azt a *mëgy* ígében se szabad keresnünk. A finnugor gyakorító *-*g* vagy *-*j*, ha csakugyan lappang nyelvünkben, nem mássalhangzónak, hanem magánhangzónak lappang képzőbokokban: *-dl -él, -ász ész* stb. (Sim. i. m. 395., Szinny. i. m. 66—70.) Különben egy ily képzőbokor, tehát benne és általa amaz állítólag lappangó *-*j*, hozzá is járult a *mënd*-ígetőhöz anélkül hogy azt elváltoztatta volna: mind a régi nyelvben, mind a mai népnyelvben ismeretes a *mënd* 'ito, ambulo' ige. Bizonyos tehát, hogy a *mëgy*, *mëgyën* alakban nincs gyakorító *-*j*. Hát vajjon gyakorító *-d*? Ez több képzőbokunkban megjelölhető: *-dogál -dégél, -dok -dék* stb., (Sim. i. m. 400., 402., 406. stb., Szinny. i. m. 68—9.) több ígénkhöz egymagában is hozzájárult: *bököd, döföd, | kérd, tolad | mond* (vö. cser. *manam* mond, beszél) stb. stb. (vö. Szinny. i. m. 64.) Láthatjuk azonban, hogy sehol a *-d* nem vált *gy*-vé. Különösen a *kend* ('megtöröl', *kendik, kendő*, vö. *keszkenő*) és *mond* nagyon egyező hangzású a föltételezett **mënd* ígével, de azért nincsen *kengy, kegy, mongy, mogy* alakjuk. Tehát, ha a *-d* képzővel lett volna is egy **mënd* ígénk, abból nem várhatnánk *mëngy* > *mëgy* alakot. De hiszen két képzőbokor által hozzá is járult e képző a *mënd* ígetőhöz: *mëndégél* és *mëndék* 'ito' R. (3. személy!) Ezekben a *d* a gyakorító *-d*, de azért nincsen és nem is volt ily ígénk: *mëngyégél, mëgyégél, mëngyék, mëgyék* (3. személy!) Lehetetlenség tehát az is, hogy a *mëgy*, *mëgyën* alakban gyakorító *-d* volna.

Lássuk most az én magyarázatomat. A rokon nyelvek azt mutatják, hogy a *mëgy* ige tövének végső mássalhangzója *n* volt. *Mën* (*mën-*) ~ osztj. *manem*, vog. *manì*, *mini*; f. *menee*, lpS. *mannat* stb. stb. (vö. szam. *mine-*, l. Szinny. i. m. 156.). *Mën-*, *mën-* töre vallanak a ragos és képzős alakok is: *mënt, méne, mënénd, mënő* (< *mënő* R.), *mënetel* (< *ménétel* R.), *mëhet* (< **méhet* < **mënhet*) stb. Tehát a *mëgy* ígének valamikor így volt a praesense:

**mënëk* > *mënëk*

**mënsz* > *mënsz*

mën v. **mënën* > *mënën*

**mënünk* > *mënünk*

**mënték* > *mënték*

**mënnnek* > *mënnnek*.

A hosszú hangzós alakokkal némellyel a kódexekben találkozunk, a *mën* s a rövid hangzós alakok ma is élnek a népnyelvben. Kalotaszegen a praesens minden személyében *mën-* v. *men-* az ígető s Dunántúl több helyén

élnék ez alakok: *měněk*, *mész* v. *misz* (< **měnsz* v. **mínsz*), *měnünk*. Nagykőrösön is: *mönünk*. A **mėnėk* > *měněk* alakból fejlődött a **mėnyėk* > *mėnyėk*. Az *n* > *ny* hangváltozás igen gyakori nyelvünkben: *asszon* > *asszony*, *puttonos* > *puttonyos*, *eleven* > *eleveny*, *halován* > *halovány*,¹ *vonok* > *vonyok*, *kenėk* > *kenyėk* stb. Lettek tehát a *męgy* ígének ily alakjai:

E. szám 1. sz. **mėnyėk* > *mėnyėk*.

„ „ 3. „ **mėny* v. **mėnyėn* > *mėnyėn*.

F. „ 1. „ **mėnyünk* > *mėnyünk*.

A rövid hangzós *ny*-es alakok ma is élnék nyelvjárásokban s régiebb írott emlékekben (Sim. i. m. 622.) az említett három személyben; de a többi személyben *mėnysz*, *mėnytėk*, *mėnynek* alakok nincsenek, ugyanis a mássalhangzóval kezdődő ragok előtt az *n*-ből helyzete miatt nem vált *ny*. Így van a népnyelvben *kenyėk*, *vonyok*, *keny*, *vony*, *kenyünk*, *vonyunk*, de nincsen *kenysz*, *kenytėk*, *kenynek*, *vonysz* stb., hanem: *kensz*, *kentėk*, *kennek*, *vonsz* stb. A **mėnyėk* > *mėnyėk* stb. alakokból lettek végül *ny* > *gy* hangváltozással ezek az ismert alakok:

mėgyėk > *mėgyėk*

mėgy (< **mėgy* 3. szem. I.), *mėgyėn* > *mėgyėn*

mėgyünk > *mėgyünk*.

Ily hangváltozás történt az *ányú* > *ágyu* szóban is. De legjobb példa a *mėnyėk* > *mėgyėk*-féle hangváltozásra: *monyoró* > *mogyoró*. Ugyanis e szóban az *ny* hangnak oly helyzete volt, mint a *mėnyėk* stb. alakokban: két magánhangzó között egy szókezdő *m* után. Talán disszimiláció okozta, hogy a két szomszéd orrhangú mássalhangzó közül az *ny* megszűnt orrhangú lenni s ezáltal a vele egy helyen képzett *czplozivára*, *gy*-re változott. Hogy a *mogyoró* szónak — bármi okozhatta is benne az *ny* > *gy* hangváltozást és bármi is az etimonja — eredeti alakja nyelvünkben az *ny*-es alak, az kétségtelenül kitűnik az Okl. Sz. megfelelő cikkelyeiből. Összesen 57-szer találjuk benne 1055-től kezdve a *mogyoró* szót de *gy*-vel mindössze háromszor: 1338-ból, 1567-ből, 1719-ből, tehát az első adatot kivéve nem igen régi korból.

Igy tehát megkaptuk az egyes számú első és harmadik s a többes első személy alakjának magyarázatát. Ezzel egyszersmind meg van magyarázva az is, hogy miért ritkább, vagy nem járatos a *gy* hang a többi alakokban: ott az ígető *n* hangja — mint említettem — a rákövetkező mássalhangzó miatt helyzeténél fogva fejlődött másképp. Az egyes számú második személy a mai köznyelvben leginkább: *mész* (*misz*). Ez nem a *mėgysz* alakból lett, mint Simonyi véli (i. m. 61), hanem az eredeti **mėnsz* alakból, mint: *pėnz* > *pėz*. A belső analogia folytán ment át a *gy* hang a második személybe is és ott az *-sz* személyraggal vagy *cc*-vé olvadt össze: *mėcc*, vagy utána a személyrag elmaradt: *mėgy*. A *mėcc* csak nyelvjárásban él, a régi nyelvben nem találkozunk vele: mindenesetre igaz van Simonyinak abban, hogy ez „a *mėgy* alaknak csak újabkori bővülése.“ (I. m. 621. A mai irodalmi nyelvben s a régiben is *mėgy* a járatos személyrag nélkül). A többes

¹ Egy megjelenendő munkámban, melyből egy részt a NyTárs. dec. ülésén előadtam, azt fejtegettem, hogy a *-vány* *-vény* képző a határozó igenév *-ván* *-vén* képzőjéből lett. M. G.

második személy mind a régi nyelvben, mind a maiiban megmaradt *mēntēk* alakjában *gy* nélkül. Ha csakugyan való az, hogy Sárospatakon mondják: *mēgytēk* (Sim. i. m. 621.) és Szatmár vidékén: *mēgytēk* (uo. 273.) — ez nagyon is új és kis körben járatos alak. A többes harmadik személy is csak *gy* nélkül van a mai nyelvben. A régi nyelvből Simonyi csak az EhrK.-ből (20., 82., 115.) tudja idézni a *mednek* alakot. Ez nem azt bizonyítja, hogy a *mēnnek* eredetileg **mēgynek* volt, hanem azt, hogy a *gy*-s alakok analogiájára csak nagyon ritkán lett a *mēnnēk* alakból **mēgynek* > *mēdnēk*. A *mēngyēn* alak nem eredetibb a *mēgyēn*-nél. A NySz. csak Thurzó leveleiből idézi egyszer a *mēngyēn*-t. A *mēngyēk*, *mēngyek*, *mēngyēn*, *mēngyen*, *mēngyünk*, *mēngyünk* alakok, melyek ezen vidékeken élnek, amerre a *mēgyēn*, *mēnyēn* stb. alakok kezdődnek, ezekből származtak kombináció útján. Tehát a *mēngyēk* nem a föltételezett, de — mint láttuk, soha sem volt **mēndēk* alakból lett, mint Budenz és Szinnyi hibásan véli.

A *mēgy*, *mēgyēn* ige praesensének ragozásában semmiféle külön képző nincs; az igető végső mássalhangzója eredetileg *n* volt; az egyes számú első és harmadik *s* a többes számú első személyben *n* > *ny* > *gy* hangváltozás történt: amennyiben a többi személyekben *gy* hang mutatkozik, ez belső analogia eredménye.

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

RÉGI MŰSZAVAINK.

A közel múltban átvizsgáltam népiskolai gramatikáinkat. Engem — természetesen — inkább pedagógiai értékük érdekelt s módszertani szempontból írtam róluk.¹ Ám a nyelvészeket érdeklő nyelvi jelenségekre is akadtam s azért — szerény véleményem szerint — hálás dolog volna őket nyelvi szempontból is tüzetes vizsgálat alá venni.

Ezúttal csak régebbi íróink műszavaira óhajtom terelni a figyelmet. Kezdem Révai-val,² aki ismert öreg betűt, apró betűt, törzsökszót, származott szót, rövidítés jelet, foglaló jelet, vesszőt, pontosvesszőt, kettőspontot, végpontot, zárjelet, kezdet-, kérdés-, felkiáltás-, említés-, mutató-, pihenőjelet, szóközt, magánhangzókat, mássalhangzókat, betűfoglalást, kerek-beszédet (periodus). „A magyar nyelv tanításának” szerinte „hat részei vagynak: 1. A helyes kimondás. 2. A szóforgatás. 3. A szószármaztatás. 4. A szóköztés. 5. A helyes írás. 6. A hang-mekkorság”.

Verseghy Ferenc³ ábéce rendben felsorolja azokat a „Magyar Mesterséges Szavakat”, melyek Nyelvtudományában „előkerülnek”. Lendüle-

¹ Lásd: *Népiskolai magyar nyelvtanaink története*. Irta: Böngérfi János. Budapest. Lampel R. (Wodianer) könyvkereskedése. 1908.

² *A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása felől kettős tanúság* avagy Orthográfia. A nemzeti iskolák számára. Budán 1780. 8-r. 31 l.

³ *Magyar grammatika* vagy *Nyelvtudomány*, melyben a Hazai Nyelvnek sikeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztettek. A Magyar Nemzeti Oskolák számára. Budánn, a királyi m. universitás betűivel. 1821. 8-r. 518 l.

tes szavakban értekeznek „a talpigazságokról“, melyekre a „jelenvaló Nyelv-tudomány építették“. „Ugyanazon nemzeti culturának előmozdítására annál alkalmasabb a nyelv“ — mondja V. — „mennél több új, akár az okoskodás által kinyomozott, akár a többi cultivált nemzetektől kölcsönzött gondolatokat, ideákat, igazságokat, tanításokat s *érzékeny rajzolásokat* tud a nemzetnek szokott és régen ösmerős szavaival, *szóköltéseivel, szófordulásaival és szójárásaival* kifejezni“. A magyar nyelvben „34 czikkelyezett“ hangot különböztet meg. A magyar „*igeragasztásban*“ 3 személyt ismer. Beszél betűtudományról, írástudományról és olvasástudományról. „A nyelvtudománynak“ — fejtegeti — „két főága van, u. m. a *szónyomozás*, azaz etymologia és a *szóköltés* avagy a syntaxis“.

A *pozsonyi gramatika*¹ a többek közt tanít betűfogásokról, a *név-másáról*, tóldalék szókról és a szók *el-rendeléséről*. A „grammatikát“ szerrinte „nyelv-mesterségnek vagy *beszédmesterségnek* lehet magyarul nevezni“. „Minden mesterség“ — magyarázza — „bizonyos *jegyzésekből* áll: a magyar grammatika tehát a magyar beszédre tartozó jegyzéseknek rendbeszedése“.

A *budai gramatika*² tanít a tóldalék névről, a szám vagy *számoló* nevekről, a *nevezet* másáról, a *meghatározó* v. *utól-függő szóteteme*kről, *szófejezetről*, „*foglaló és közbevetett szókról*“, az állatos neveknek egybe-kötéséről, az egybevetésnek vagy az hasonlításnak gráditsaival való élésről, a nemetjegyzősőről, a nevezetmássáról stb.

A *debreceni gramatika*³ a jelentő módon a következő időalakokat különbözteti meg: 1. jelenvaló, 2. első aligmúlt, 3. második aligmúlt, 4. harmadik aligmúlt, 5. egészen múlt, 6. régenmúlt, 7. első jövőendő, 8. második jövőendő.

A *kassai gramatika*⁴ nyolc beszédrészt ismer: articulus, név, név-más, ige, határozó, foglaló, utóljáró, közbevető.

*Kecskeméthy Csapó Dániel*⁵ még mindig betűzésről vagy *betűtudomán*yról tanít. Könyvének negyedik része a *szónyomozással* foglalkozik. 12 beszédrészt „vagyis inkább nemet“ különböztet meg: névszócskát, főnevet v. tárgynevet, melléknevet v. rajznevet, számnevet v. számszót, névmást v. névpótlót, birtokos nevet, utóljárót v. névragot, ígét vagy időszót, részesülőt, határozót v. ige-társat, foglalót v. kapcsolatot, közbevetőt v. indulatjelt. A szó- és mondat-tani elemzés nála *fejtegetés*.

¹ *Kisdéd magyar grammatika*. Melly még a Magyar Oskolában lévő, de a Deák Oskolákra igyekező Kisdéd Tanulóknak olly véggei készítettet, hogy a Deák Nyelv Mester-ségét majd könnyebben tanulhassák. Pozsonyban, Wéber Simon Péter költiségeivel és betűi-vei 1797. 8-r. 55 l.

² *Magyar grammatika* vagyis a hazai nyelvnek gyűkeres megtanulására való intézet, ugyan a magyar nemzeti oskolák számára. Az árra kötöttlennek 18 krajtzár, Budán. a kir. Akadémiának betűivel. 1802. 8-r. 87 l.

³ *Magyar grammatika*, mely főképpenn a deák nyelv tanulására készülő magyar gyermekek számára íródott. Debreczenben. Nyomtatta Csáthy Görge 1808. 8-r.

⁴ *Magyar grammatika* különös tekintettel az orthographiára és levelező-könyv. Rövid oktatása a helyes és hibátlan írásra s a közéletben szükséges levelek és egyéb tisztii íromá-nyok foglalására levél- és egyéb íráspéldányokkal. Kassán, a literaturai intézetben. 1834. kis 8-r. 90 l.

⁵ *Kérdézősködő Magyar Nyelv-mester*. Azaz kérdésekbe és feleletekbe foglalt honi nyelvtudomány világosító jegyzésekkel. Íratott nevendékek számára. K. Cs. D. magyar nyelv-tanító által. Pesten Trattner és Károlyi. 1833. 8-r. 183 l.

*Majoros András*¹ nyelvtana a Révai szellemében készült, a nyelv-tudomány szempontjából kiválóan értékes munka. Igaz, hogy a szótant még ő is szónyomozásnak mondja, de már ismer egy- és többtagú, egyszerű, összetett, eredeti v. *gyökér* és származott vagy *származék* szavakat. Az articulust *névtárs*-nak nevezi. A *név* szerinte „olylan szó, mely valamely személyt, dolgot vagy annak tulajdonságát jelenti, péld. király, föld, jó, nagy 's a' t.“ Négyféle számnevet különböztet meg: 1. a sarkszámok neveit, 2. rendszámneveket, 3. osztószámneveket, 4. egybefoglaló v. sokszorozó számneveket. A névmásnak „hét neme lehet“: 1. személyes, 2. birtokos, 3. mutató, 4. visszatérő v. visszafordító, 5. visszavívó v. visszamutató, 6. határozatlan, 7. kérdő. Jelentésre nézve négyféle igéről tud: 1. *lételesek* v. létigék, 2. cselekvők v. művelők, 3. szenvedők, 4. középigék. Ez utóbbiak kétfélék, u. m. „a) *ik* szótagban végződők, pld. fázik, emlékezik. b) Olyanok, melyek úgy hajtogattatnak, mint a cselekvők, péld. áll, megyen“. Négy igemódról értekezik: jelentő, óhajtó vagy *foglaló*, parancsoló és határozatlan módról. A foglaló vagy *kötszők* lehetnek: összekötők, különválasztók, feltételesek, ellenvetők, megengedők, okadók, kizárók, következtetők, magyarázók, kérdezők.

A syntaxist szókötésnek mondja, az állítmány nála is *mondomány* stb.

*Pecz Gyula*² már mondattant, szótant, szóalkotást és írástant ismer. Megkülönböztet egyszerű v. kopasz mondatot, továbbá bővített, összevont és összetett mondatot. A szótan nála három szakaszra oszlik: 1. a névről, 2. az ige, 3. a viszonyszók vagy részecskék. Az *írastan* elnevezésén a helyesírás főbb kellékeit kell értenünk.

Az eddigiekből is látni való, hogy nyelvtaniróinknál mindenha megvolt a vágy, a törekvés helyesebb, tökéletesebb műszavak után, de a haladás, a fejlődés e téren sem volt állandó. Gyakran nagy visszaesés következett be.

Igy pl. *Papp Lajos*³ egy évtized mulva ismét szóelemzésről és szókötésről tanít, az alanyt *alapszónak* mondja s az állítmányt *rólamondott-nak*. A névmás nála „névhelyettes“. A cselekvő, szenvedő és középígen kívül *pót-* vagy *mellékigéket* is ismer.

*Hegedűs László*⁴ még mindig betűtanról tanít, a névelőt és a névutót *rész-szó*-nak mondja, határozó helyett következetesen „határozó“-t emleget, a névmásokat három csoportba osztja: 1. főnévmásokra, 2. melléknévmásokra és 3. számnévmásokra. Stb.

De nem folytatom. Azt hiszem, akad majd hivatott toll, amely grama-

¹ *Rövid magyar nyelvtudomány*. A két alsó nemzeti osztálybeli tanulók számára. A szerző nevét írta be a könyvbe: *Majoros András*. (A könyv egyetlen példányát a sárospataki főiskola nagy könyvtárában őrzik. A címlapra a szerző nevét a főiskola egyik volt főkönyvtárosa, *Szinyei Gerzson*, kir. tanácsos, akad. tanár, írta rá). S. Patakon. Nyomatta Nádasdy András 1840. 8-r. 96 l.

² *Gyakorlati magyar nyelvtan*. A középtanoda és népiskola felsőbb osztályainak számára. Írta *Pecz Gyula*, a szarvasi főiskolában a szónoklat és költészet rendes tanára. Pesten, Heckenast G. 1849. 8-r. 180 l.

³ *Magyar nyelvtan* és olvasókönyv népiskolások számára. Írta *Papp Lajos* h. nánási ref. tanító. 1860. Debreczenben. Nyom. Okolicsányi és társa könyvnyomdájában.

⁴ *Magyar nyelvtan* gyakorlatilag szerkesztve. Népiskolák számára. VII. kiadás. Sárospatak. Steinfeld Béla 1874. kis 8-r. 204 l. Az első kiadás 1855-ben jelent meg. Szerzője: *Hegedűs László* ev. ref. lelkész-esperes.

tikai irodalmunkat nyelvi szempontból alapos vizsgálat alá veszi. Akad méltatni és gáncsolni való elég. A régiek magyarosságát általában gáncs nem érheti vagy legfeljebb néhány szó fér hozzá: míg az újabb időben gombamódra megszorodott gramatikáink magyartalansága gyakran égbekiáltó. Aki nem hiszi, győződjék meg róla!

BÖNGÉRFI JÁNOS.

IRODALOM.

Póra Ferenc: A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve,

Tartalmaz harmincezer szinoním szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban.
Budapest. Athenaeum, 1907. 523 l.

A magyar irodalom legelmébb s legmélyebben járó buvárainak egyike, jellemezvén egy alkalommal Vörösmarty életének utolsó éveit, fájdalmasan kiáltott fel: „Képzeliék uraim, mi lett Vörösmartyból! Ez időtájt egy magyar-német szótárt szerkesztett! Az az ember, aki megteremtette nekünk a magyar költészet nyelvét, kénytelen volt a szókat alfabetikus rendben összeállítani és a német értelmüket mellé írni“.

Valóban, a szótárírás sohasem tartozott a költői munkálatok közé, a szótárírás sohasem volt költői ábránd tárgya. Ábéce rendbe összeszedni egy nyelv szavait, melléjük tenni másnyelvi megfelelőiket, rakosgatni a lapocskákat egymás mellé — alig felelhetett meg valaha a szárnyaló lélek magasröptű törekvéseinek. Abban a sajátos országban, ahol egymás közelébe kerül az *angyal* és az *abrak*, a *myrrha* és a *marha*, a *számár* és a *szerелеm* és hasonló, mert véletlenül egy betűn kezdődnek, abban az országban, úgy látszik, nem sok gyönyört ad a séta.

De ne feledjük, hogy van a szótárnak egy logikusabb szerkezetű fajtája is. Ez a szinoním-szótár, a jelentésbeli hasonlóság alapján csoportosított szólajstrom. Itt a szavak logikai csoportokba vannak foglalva. Az ilyen szótárt igazán öröm, valóságos szórakozás forgatni. Szinte próbára tesszük általa nyelvérzékünket: melyek jutnak magunknak is eszünkbe? melyekkel bírjuk magának a szótárnak anyagát kipótolni? Az ilyen szótár már nem amolyan gépiesen összerakott cédula-csoport, az ilyennek megalkotásához nyelvünknek mély és alapos ismerete, nagy olvasottság, óriási türelem és sok-sok idő, sok-sok ideális tárgyszeretet szükséges. Az út, melyen egy szinoním-szótár szerkesztőjének haladnia kell nálunk, nehéz út, járatlan és fáradságos.

Póra Ferenc valami husz esztendővel ezelőtt indult el ezen az úton. Méltó helyről volt kiindulása. A stilsztika tanítása a legszebb alkalom a jelentés tan iskolai kifejtésére. „Kitűztem — mondja Póra előszavában — ... egyes fogalmakat, p. *kóborol*, *út*, *szép*, *rút*, *buta*, *bolond*, és felszólítottam a növendékeket, mondjanak hasonló értelmű szókat és írják be a füzetbe.“ A gyűjtés munkája szépen haladt. 1895-ben már 16000 szó és szólás volt összegyűjtve. Az Akadémia akkor a Marczibányi-jutalommal ajándékozta meg e mű első alakját. Azóta szerzője dolgozik rajta szorgalmasan s meghatá-

dolog, hogy húsz esztendei munkásság után oda kell írnia: „Magától értetődik, hogy ez az úttörő, alapvető munka nem teljes; hiszen szótárféle mű sohasem volt és nem is lesz sohasem teljes“. E komoly, becsületes szavak mintegy előre jelzik e mű értékét: szorgalmas, nagyértékű, nélkülözhetetlen mű, de csak alapnak, kezdetnek tekinthető egy hasonló tárgy legalább bizonyos szempontból teljes dolgozathoz.

De Póra különben is kézikönyvet akart adni, tehát mintegy nyelvkincsünknek leggyakrabban használt elemeit. A szótár szerkezete a következő: az előszó után betűrendes szómutató következik (1—276. l.). Ebben azok a kifejezések vannak ábécérendben szótározva, amelyek a következő részben előfordulnak.

Ez a II. rész, melynek címe: Nyolcszáz szinoním csoport, a tulajdonképeni mű, vagyis maga a szinoním-szótár. Rendszerének ismertetését úgy véljük legkönnyebben elintézni, hogy közöljük vázlatát (kár, hogy e vázlat nincs a szótár végén összeállítva). Tehát: I. Elvont vonatkozások: lét, vonatkozás, mennyiség, rend, szám, idő, változás, ok, okozat (1—169. csoport); II. tér, kiterjedés, alak, mozgás (170—250 csoport); III. Anyag: szervetlen anyag, szerves anyag, élet, halál, érzékszervek, tapintás, hő, íz, szag, hang, fény (276—381.); IV. Fogalomképzés, fogalomközlés, a fogalomközlés eszközei, nyelv (382—493.); V. Akarat. Egyéni akarat. Másokra vonatkozó akarat. Birtokra vonatkozó akarat (494—657.); VI. Érzelem, hajlam: érzelem, rokonszenv, ellenszenv, erkölcsi érzelem, jog, vallás (658—800). A dicséretet, mely ez osztályozás szépségét illeti, Póra elhárítja magától az előszóban az ő mintaképére; ámbár ő a John Roget 1000 csoportját 800-ra csökkentette.

A fő kérdés mármost, melyre felelnünk kell, ez: Minő anyag van közölve e szótárban nyelvkincsünkől? Bizony e kérdésre bajos a felelet. Van itt köznyelvi alak, népnyelvi alak, tisztán irodalmi forma; az egyes alakokra néhol költőkből is van idézet. Nem lehet mondani, hogy ezt vagy azt a szaknyelvet vagy nyelvjárást mutatja be. Póra az egész magyar nyelv kincsházában dolgozik és mintegy belemarkolt anyagába, mondván, ime itt a mutató, nagyjában ilyen a mi nyelvünk.

Igy esett aztán, hogy igen közönséges kifejezést nem találtunk s viszont igen ritkát közölve látunk. Nézzük pl. a *v* betűt. A *vadon* szó mellett 164. szám áll. A 164. csoport a *heves* fogalomkörét adja. Itt megvan *vadság*, *vadít*, de *vadon* nincs, nem is lehet. (A *heves* csoportban ott van: *felheccel*, *felheccelés*, melyek alig sorozhatók még a magyar nyelv kincsei közé; irodalmi nyelvünk forrongását jelzik, de nem szótárba valók.) Hiányzik továbbá: *vajha*, *vajudik*, *valahol* stb., *varangyos*, *varga*, *varju*, *város* (ellenben megvan -beli, -bíró, -tanács stb.); *váz* (van: -lat stb.); *vecsernye*, *véka*, *vércse*, *veréb*, *vese*, *vezetéknev*, *vice*, *vincellér* (ellenben van *vinkó*), *virtuóz* (l. NySz.), *virtus*, *várta*, *vegylan*, *véna*, *venyige*, *veret* (Gepräge). Viszont némely szónál különféle hangalakok is közölve vannak: *válu* és *vályú*. *Várna*, *várad*, *vinkó*, *végzett földesur*, *vacsog*, *vadakat beszél*, részint régiségük, részint használatuk szűk köre miatt nem okvetetlen ide valók.

De távol legyen az olvasótól, hogy ezekben hibákat lásson. Ez e sorok írójától is távol áll. Az sem hiba, hogy nem látunk rendszerességet, a dolgok logikus keresztülvitelét a szinonim csoportok közé vetett dült betűs

jegyzetekben sem. Néhol másnyelvű magyarázat is van (német); közmondások is előkerülnek; akad költői idézet is. (Pl. az Egyenlőség-nél: Vagyok olyan legény mint te, vágok olyan rendet mint te; vagy: Csókját százszor megtetézi Gyulai). A szép és a nagyterjedelmű *Halál* cikkben ott vannak Petőfi sorai is: Egy gondolat bánt engemet, ágyban, párnák közt halni meg; sőt e sorok is: Ott essem el én a harc mezején.

Ez a munka tehát azt jelenti, hogy egy lelkes, gondos magyar tudós jóvoltából túl volnánk a kezdet nehézségein. És itt ez igen sokat jelent. Itt valóban az a legnehezebb, mert folytonos, megfeszített lelki munkát kíván, ami a betürendes szótárnál csak technikai munka: az anyag rendezése. Ennek a 800 csoportnak a megalkotása s nyelvünk egy részének illetően elosztályozása a legnehezebb, a legmértánylandóbb munkálatokhoz tartozik. Valóságos bravurmunka: 800 logikai csoportba, fogalmi csoportokba elosztályozni 30,000 kifejezést. Erősen sok tennivaló van még hátra. Ki kell egészíteni vagy nyelvünk egész anyagával, vagy legalább egy bizonyos kisebb nyelvi közösségünk (pl. irodalmi köznyelvünk) szókincsével. De így is nagyon hasznos, kiváló munka. Forgatnia kell minden magyar írónak, minden magyar olvasónak. S ha forgatni fogjuk e kézikönyvet — keresgélvén rokonjelentésű kifejezéseket, nem szabad megelégednünk a szerzőről sem, ki életéből két hosszú évtizedet adott oda egy fárasztó feladat megoldására, ki igazán megérdemli, hogy hálával gondoljon rá nyelvünknek minden barátja.

RUBINYI MÓZES.

NYELVMŰVELÉS.

A latin-görög szók magyaros alakjáról. (Nyr. 37 : 133). Énnem is van még egy pár szavam a Földrajzi Közleményeknek arra a furcsa állítására, hogy „a magyar nyelv leghivatottabb öre, a Magyar Nyelvőr úgy látszik ilyenformán szeretné az idegen szavakat írni: Egy *reformát státférfi* . . . nem lehet conservatív sem *aristokrat* . . .” stb., s arra a rosszindulatú (s más rosszindulatú uraktól is hangoztatott) nyilatkozatára, hogy „ennyire sülyedt a magyar nyelv őrzése Szarvas Gábor halála óta”. Nos hát: én már harminc év óta hibáztatom az *arisztokrat*, *filozóf*, *filológ*-féle csonkításokat. Az 1879-ben megjelent Antibarbarusban ezt írtam (29. l.) „*Latin szavakat* ne használjunk németesen csonkított alakban: a) -us, -ius, -os elhagyásával: stíl: stílus (írály, ellenben gót stíl, mert ebben a jelentésben a németből van átvéve); filozóf, philolog, paedagóg: filozofus, filologus, pedagógus; dialog, monolog: dialogus, monologus; Vergil, Horác: Vergilius, Horatius; Homér, Pindar: Homéros, Pindaros; kivéve az -iv végű mellékeveket, melyek már nagyon is meghonosodtak ilyen alakban: relativ, frequentativ, intensiv; — (b) -is elhagyásával: ideál irány, collegial érzelmek, notábeleik gyűlése: ideális i., kollegiális é., notábilisok gy.; interlineár fordítás: interlineáris, ink. sorközi f. — (c) epikurái bölcsesség: Epikuros-féle b. — De viszont nem helyeselhető: hollandus festők e. h. hollandi f.”

— Később, 1891-ben, A nyelvújítás és az idegenszerűségek c. akadémiai értekezésemben (8—10. l.) tárgyaltam Kazinczy szerepét a szóban forgó németesség elterjesztésében: „Mellesleg emlitem Kazinczynak azt az ismeretes szokását, hogy az olyan idegen szokat is, melyeket nyelvünkben latin végzettel szoktak alkalmazni, s melyek e latin végzettel vagy már ennek magyaros elváltozásával nagyrészt meg is honosultak, — ő német vagy még inkább francia hangzással akarta mintegy divatosítani, modernizálni. Evvel egyrészt az volt a célja, hogy rövidítse a szóalakokat, másrészt, hogy elkerülje a sok *-um, -a, -us, -is* szövégy egyhangúságát. Példák: *Paradicsom*: Egy boldog *paradízt* festvén távolról szemeim elébe: *indem sie mir ein paradies von weitem zeigten* (VIII:146.). Ezek a *paradízi* órák: *diese paradiesischen stunden* (IV:356, V:229.). *Templom*: Egy görög ízlésű *tempelt* állít (Lev. I:319.). *Theátrum*: A *theáterek* (IV:356.). *Sceptrum*: *Czeptert* adnak kezébe: *ein scepter* (IV:389.). *Galeria*: Te a *galerieben* vársz: *in der galerie* (VIII:222.) . . . *Athénás* h. *Athen* (I. Szemere Munk. III. 160.). *Horatius* h. *Horácz*, *Homéros* h. *Homér*. *Frázis*: E *phrázok* IV:40. *Generális*: *generál* IV. *Pantomimikus*, *pantomimice*: Valami charakteristikait *pantomimisch* fejeznek ki IV:404. . . . Fölsőleges volna valamennyi példát fölsorolni, mert ez eljárásban Kazinczy nem igen talált követőt, csak az *-us*-végű szók rövidítésében (*Horácz*, *Homér*: így *filozóf*, *pedagóg*, *monolog*, *dialog* stb.). A német és francia nyelvnek efféle hatását érzi ugyan újabban is irodalmi nyelvünk, de más szónemekben, s leginkább csak a melléknévek használatában. Sokan rövidítik az *-ális*-végű melléknéveket *-ál*-végűekké: *collegiál* érzelmek, *ideál* irány stb., de ez ma is idegenszerűnek hangzik. Csak az *-ivus* helyett alkalmazott *-iv* végzet honosult meg irodalmi és művelt nyelvünkben, s ez nyereségnek tekintendő annyiban, hogy nem kell az *-ivus, -iva, -ivum* megkülönböztetésével törődnünk, pl. *relatív szám* (*relativus numerus*), *relatív szerkezet* (*relativa constructio*), *relatív névmás* (*relativum pronomen*).“ — Viszont maga Szarvas Gábor pl. a Nyr. 12:37. lapján bőven fejtegette, hogy sok szó nem közvetlenül a latinból, hanem más nyelvek útján jutott hozzánk, és számos szó, „különösen pedig a tudományos irodalombeli új műszók latin vagy görög voltak ellenére is abban az alakjukban használándók, amelyet világszerte elfogadtak; tehát *stereotíp*, *horoszkóp*, *telefon*, *gazométer*, *aszfalt*, *aszbeszt*, *klór*, *hidrogén*, *polip*, nem pedig *sztereotipusz*, *horoskopium*, *telefonosz*, *gazometron*, *aszfaltosz*, *azbesztosz*, *klórum*, *hidrogenum*, *polipusz*“. De akik pápábbak akarnak lenni a pápánál s magyarrabbak Szarvas Gábornál, azok csakugyan *horoszkópiumról*, *hidrogenumról* beszélnek s talán már ilyeneket is mondanak: *regimentum*, *reglamentum*, *parlamentum*, *bettermentum*, *automobile* és helyreigazítják a métermérték műszavait: *méter* helyett *metrum* v. *metron*, *centiméter* h. *centimetrum*, *gramm* h. *gramma*, *kilo* h. *chiliogramma* stb. Ám tegyék, ha jónak látják, de ha azt hiszik, hogy ilyen gyökeresen megváltoztathatják az általános nyelvszokást, akkor nagyon csalódnak!

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bél. E főnevünk az úgynevezett hangrövidítő névszótövek közé tartozik, amelyek többeli magánhangzójukat sok egyéb alakon kívül az *-ú -ü* melléknévképző előtt is meg szokták rövidíteni: *kéz—kezű, nyelv—nyelű* stb. Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtana szerint *bél* főnevünknek is *belű* volna az ilyen képzős származéka; az illető helyen ugyanis (294. l.) a *belű* egyenesen a példák közt szerepel, s alább (297. l.) a *bél* szó külön tárgyalásában is *belű* alakot találunk.

Az én nyelvérzékem előtt azonban szokatlan a *belű*. Én csak *nagybelű*-ről (a. m. gefrässig BM. KB., mindakét szótárban így s nem *nagybelű*) és *vérbélű* valami gyümölcsről tudok (CzF. szerint különösen görögdiinnyről mondják). A régi Nagy Szótár ezeken kívül *kenyérbélű* és *vérérbélű* gombát is említ. Calepinusban is (Basel, 1590.) azt találom: „Dimyxos: Két métsw' *bélw'* gyertya“. Nem tudom tehát: nyelvérzékéből, illetőleg pusztán analógiából meríti-e a TMNy. szerzője a *belű* alakot, avagy adatokkal is tudja-e igazolni.

A *belű* kétségtelenül kivételes forma az úgynevezett hangrövidítő tövek hasonló képzésű származékai közt,¹ azonban magával a *bél* főnévvel szemben mégsem föltűnő, mert hiszen ennek *-s* és *-l* képzős melléknévi, illetőleg igei származékai is: *bélés, bélél*, tehát nem olyanok, mint a többi hasonló főneveké: *kéz: kezes, kezel; szél: szeles, szelel; név: neves; lé: leves* stb. A *bél* főnévnek személyragos alakjaiban is általános, legalább régen, a hosszú hangzós ejtés: *béledet, béleiben* stb. (l. a. NySz. példái közt és TMNy. 297. l.), sőt ilyenekkel a mai beszédben is találkozunk: „kitaposom a *béledet*“ stb., s így van a *bélebűszött* (azaz béle-bűzhödt, a. m. rossz gyomrú) tájszóban is (MTsz.).

Mindezek az ejtismódok egészen kivételessé teszik a *bél* szót az úgynevezett hangrövidítő tövek csoportjában.

ZOLNAI GYULA.

Karácsony. A szláv *kračunŭ* (alapalak **korčünŭ*) szót többen a „rövid“-et jelentő szláv *kratŭkŭ* (szlov. *krátek*, cs. t. *krátký*, l. *krótki*, szerb *krátak* stb.) melléknévből származtatták, s úgy értelmezték, hogy jelentése: a *legrövidebb* nap. Így magyarázta Karamzín (vö. Sreznevskij, Mater. dlja dr. r. slov. *koročunŭ* szónál), így Leschka, s az ő magyarázatát elevenítette fel Marianovics M. (vö. Nyr. 38:43), s ő is azt tartja, hogy a szláv *kračunŭ* a *kratŭkŭ* melléknév középfokából alkotott névszó. Analógiául felhozza, hogy Bréal, s utána Schrader szerint a lat. *bruma* 'téli napforduló' tulajdonképp szintén a „legrövidebb“ napot jelenti, mert a lat. **brevima* mása (l. Waldénál is). Csakhogy a lat. *bruma* < **brevima* ellen is sokat lehet felhozni, s vannak tudósok, így Diez-Scheler, Körting, Puşcariu, kik e

¹ Az Orsz. Levéltárnak Urb. et Conscr. 62/33. jelzetű 1642-iki iratában *nevŭ* helyett *nevŭ* fordul ugyan elő, de ezt az alakot ez egyetlen adat alapján nem merném kétségtelennek mondani. (L. Nyr. 37: 83. és 135. l.)
Z. Gy.

magyarázatot nem vallják. Függetlenül azonban a lat. szótól a szláv *kračunŭ*-t nem lehet a *kratŭkŭ* 'rövid' melléknévből megmagyarázni. Már Miklosich ezt írta: „Derivant a *kratŭkŭ* propter brevitatem dierum cui opinioni tamen bulg. et cech. č obstaré videtur“ (Lex. p.). A *kratŭkŭ* ugyanis képzett melléknév, amelynek középfokát a képzetlen alakból, a *krat*-ból képezik, ezért az egyházi szláv nyelvmélekekben a középfok *kraštij* (= rövidebb), a a szerbben *krači* (Vuk.), a csehben *kraci* (nőnem *kracši* Gebauer, Slov. staroč.), a szlovénben *kračji* (Plet.), a mai bolgárban *po kratki*: rövidebb. Más szóval ha az *-ŭnŭ* képzővel egyáltalában lehetne a *krat*- középfokából: a *kraštij*-ből főnevet alkotni, az a bolgárban és a csehben nem hangozhatna č-vel.

Van azonban más baj is a *kračunŭ kratŭkŭ*: *kraštij* magyaráztánál. Gerov bolgár szótárában ugyanis azt olvassuk, hogy a bolgárban *kračŭn*-nak némelyek június 8-ikát (= új naptár szerint június 21), mások a dies nativitatis Christi körül való egyik napot hívják. E *kračŭn* napnak más neve *kračŭnec* is. Gerov adatából tehát az derül ki, hogy a bolgárok nem csak a legrövidebb, de a leghosszabb napot is *kračŭn*-nak, *kračŭnec*-nek hívják, s ebből az következik hogy a szláv *kračunŭ* egykor mind a téli, mind a nyári napfordulót jelentette. Az is valószínű, hogy a *kračunŭ* pogány-ünnep volt, melynek emléke a keresztény ünnep nevében maradt ránk (vö. Mikl. Vgl. Gr. II. 142; „das „christliche fest sei an die stelle eines heidnischen getreten“; Mikl. EtWb: *korčunŭ* alatt: Vielleicht war *kračunŭ* urspr. eine totenfeier“).

Végül arra a kérdésre is felelet adhatunk, vajjon mit jelenthet a szláv *kračunŭ*. A bolg. *kračŭn*, más szláv *kračunŭ* stb. alakban én az *-onjo* (= esetleg más *-nj* -) és az *-uno* — képzőt látom (vö. Vondrák, Vergl. Gr. I. 423, Mikl. Vgl. Gr. II. 140—142), s nomen agentis-nek tartom a szót. A *krač* alakról pedig azt hiszem, hogy valamikép összefügg a szláv *krak*, *krok* 'lépés', *krakati*, *kračiti*, *kračati* 'lépni' szóval. E szerint a *kračunŭ* eredetileg 'lépő, átlépő, forduló' napot jelenthetett.

Végül megjegyzem, hogy a m. *karácsony* szónak *keracson* alakja nem sajtóhiba a nagyszebeni 1629. évi Nomenclaturában, amint Szláv jövevényszavaimban írtam, hanem szabályos magyar alak. A szó *ny*-ére az a megjegyzésem, hogy a magyarban a legrégebb adatom erre Marton József 1800-ban megjelent magy. ném. lex.-ból való. A régebb nyelvben a szó állandóan *n*-nel van.

MELICH JÁNOS.

Új többesszámú szerkezet. Azt hiszem, más is észrevette, de én régóta figyelem azt a különös többesszámú szerkezetet, mely most van keletkezőben és hova tovább nagyobb területre terjed. A birtokos személyjeles többesszámú alanyhoz csatolt egyszámú állítmány az a különös szerkezet, amely talán tíz évvel ezelőtt ütötte meg először a fületem. Egy mindsenti születési, Pusztaszeren lakó kocsisnak, Korom Lajosnak a beszédéből jegyeztem meg magamnak ilyenforma kifejezést: *Hamar lehull ennek a fának a levelei.* Azóta a néptől számos esetben hallottam hasonlókat: *rég megholt a szülei, sok fiai volt* stb., de főképp az iskolában van gyakori alkalmam

nemcsak kisebb, hanem nagyobb tanítványaimat is rajtakapni e szabályellenes egyeztetésen. A f. iskolai évben egy VII. oszt. tanítványom, derecskei fiu, ugyanazon feleletében kétszer is mondott ilyeneket: *A kuruc korszak költeményei két nagy csoportra osztható.* Nyomtatásban sem ritka. Egy 1907. évi decemberi színlapon olvastam: A t. c. bérlők jogai déli 12 óráig tartatik fenn. A Debrecenben megjelenő „Dongó” című élcslap pedig 1908. január 26-i számában 2. lp.) így ír: *A díszes társaság unokái már az ő alkotta vízműnek nedűjével fog koccintani.*

Ha rendszeresen végeztem volna a megfigyelést, még több adattal szolgálhatnék, de — azt hiszem — e szerkezet megvoltához és folytonos terjedéséhez már így sem férhet kétség.

Kétséget annál kevésbé kell táplálnunk, mert e jelenségnek lélektani és nyelvtörténeti magyarázatát nem nehéz megtalálni. Lélektani oka abban rejlik, hogy a magyarban számtalan többes értelmű alanyhoz (száz ember, sok katona, minden virág, mindenki, valamennyi stb.) járul egyes számú állítmány. Nyelvtörténeti magyarázatul pedig szolgálhat a *többi* példája, amely szintén birtokos személyjeles többes szám volt és amelyhez a régi nyelv mindig többes állítmányt csatolt (Az tœby es mong'ak vala. Kaz. C. 15. Elszélyedének a többi. Mik. TörL. 266.) holott ma éppen oly kevésbé tűri meg maga mellett a többes állítmányt, mint a *sok, több, néhány, kevés* stb. De megérteti velünk e jelenséget még a göcseji nyelvjárás is, amelyben az *i, ai, ei, jai, jei*, szintén elvesztette többesjelölő értékét, azért a göcseji ember a birtokos személyjeles szók többesét így képezi: *házaimak, ludaidak, tezsvéreinknek.* (Nyr. 14. 215. lp.)

Bármilyen legyen is a dolog oka, e különös többesszámú szerkezetet ajánlom a nyelvészek kutató figyelmébe, a nyelvtanítók pedig foglaljanak állást e kérdésben.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Tollasmező. Mailand Oszkár népköltési gyűjteményében (Székelyföld; Gyűjtés, Budapest, 1905.) előfordul a következő sor: „Csipkebokor *tollasmező* szélében” (331. l.). A *tollasmező* kitéltet igen könnyű megérteni, ha tudjuk, hogy az oláhban a *pană* (*peană*) nemcsak tollat, hanem virágot is jelent. (V. ö. a szerbben: *pero*: penna és folium). Mivel a *toll* csak a székelységben használatos virág jelentésében is, nem szükséges hosszasan bizonyítani, hogy e jelentésváltozás az oláh szó hatása.

ALEXICS GYÖRGY.

Vándormagyarok. Ezt a címet viselte a Nyelvőr régebbi évfolyamainak egyik állandó, sokat művelt rovata. Ha jól tudom, Bánóczi József volt a megindítója; legszorgalmasabb munkásai közé Volf György és Szarvas Gábor tartoztak. A rovat szétszórta közölt gazdag anyagát Simonyi foglalta rendszeresen össze *Die ungarische Sprache* c. könyvében.¹ Érdekes meg-

¹ Az illető szakasz most magyarul is megjelent a Nyr. márciusi füzetében.

figyelní, hogy nyelvünknek milyen sok szava jutott el a messzi idegenbe. Gyakran a véletlen, másszor valamely idegenbe szakadt vérünk, tartósabb érintkezésünk a szomszédos idegen népekkel, vagy épen valamely magyar szóval jelölt fogalom vagy tárgy volt a közvetítője egy-egy magyar szó vándorlásának. Ami magyar szavunk gyökeret vert ott az idegen nyelvben, néha más alakot is öltött; sokszor a jelentése is megváltozott. Az az anyag persze, amelyet a Nyelvőr és Simonyi vándormagyarjainak gyűjteménye magában foglal, korántsem teljes. Mindenképen érdemes és érdekes, ha a Nyr. e régi rovatát felélesztjük és vándormagyarjaink útját továbbra is figyelemmel kíséjük. Ennek nemcsak a nyelvészet látja hasznát, művelődéstörténeti tanulsága is nagy és jelentős.

Vegyük csak a magyar nyelv érdekes, de még igen kevésbé magyarázott *pandur* szavát. Már az eredete is nagyon kétséges, habár eddig két magyarázata is ismeretes. Czuczor-Fogarasi szótára szerint (V. k. 44. l.) a „banda, bandita, Banner szókkal van rokonságban“. A külföldi szótárak (Sanders stb.) a *pandur* szót a magyar *Pandur* helység nevéből származtatják, mert állítólag ennek a lakósaiból alakult a pandurok szabad csapata. A pandurok a 18. század elején tűnnek föl: szervezeten, szabad, rablócsapatok; csak a híres Trenk báró, ezredesük, szervez belőlük fegyelmezett sereget, és vitézségüknek az osztrák örökösödési háborúban nevet is szereznek. A pandurok a huszárokkal és a talpasokkal most már együttesen járnak be a nyugat országait. Gleim Lajos, Nagy Frigyes háborúinak lelkes költője már együtt is említi őket a talpasokkal: „was soll, o talpatsch und *pandur*, was soll die träge last?“ (id. Grimm szótára VII. k.) Ha ezentúl a harcmözökön ritkábban is tűnnek elő, hírük-nevük nem vész el. Az idegen nyelvek megőrizték nevüket az eredeti jelentésben, de sok érdekes jelentésvaltozatban is, amelyeket a magyar nyelv ma sem ismer. A külföldöt bámulatba ejtette vitézségük; de még inkább rablókalandjaik, garázdálkodásuk, nyers szokásaik. E tulajdonságaikért nagy hírre tehettek szert, s ennek folytán a *pandur* szó csakhamar új jelentéssel bővült. 1744-ben jelent meg Zachariá Frigyes Vilmos tréfás hőskölteménye *Der Renommist*, a diákélet nyersességét gúnyoló céllal. A költemény a hősi eposz hangját, jellemét, az elmaradhatatlan mithológiai alakokkal is átveszi; de mindezt tréfás, gúnyolódó módon. Hősét, a diákság nyersségének képviselőjét egy vad szellem, *Pandur*, ihleti harcra a szelidebb erkölcsű polgárság ellen. Zachariá általában mindenféle tetszetős, különös hangzású idegen névvel tarkította költeményét. Hősének lovát *Kalmuck*-nak keresztelte el. Pandurt, a védő szellemet a *harcias Pandur*, a *verekedés szelleme* diszító jelzőkkel illeti. Pandur a jenaí Raufboldot, a szájhőst egész útján végigkíséri, megsegíti valamennyi lipcsei kalandjában és hősi párbajában. A magyar pandurság rablókedvének, vad szokásainak tehát ugyancsak gyorsan híre ment, ha már Zachariá e névvel a nyers duhajkodás, marakodás fogalmát jelölhette. A szónak ez a jelentése talán épen Zachariá költeménye nyomán állandósult. A pandur később is jelenti a fosztogató, bárdolatlan embert. (Gotthelf Jeremiás, *Erlebnisse eines Schuldenbauers*, Berlin 1852.) Német közvetítéssel ismeretes ugyanez a jelentés a francia nyelvben is. A francia akadémia *Dictionnaire*-je szerint (7. kiadás, 2: 337. l.) a faragatlan, műveletlen ember jelölésére szállóigévé lett: *C'est un pandour, un vrai pandour. Quel*

pandour. Egészen más a jelentése megint az összetételekben. Mozin-Peschier német-francia szótárában egy kártyajátékról történik említés, amelynek: *Pandurenspiel*: *Jeu pandour* a neve (4:246. l.). Simonyi adatainak kiegészítésül (i. h.) Grimm szótára alapján a következő összetételeket említem: *pandurenblut* (Gleim, Kriegslieder) és *pandurenscheuche* (Lenau).¹

Jelentés dolgában a nyelvnek egészen más területére visz vándor-magyarjainknak következő csoportja. A *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* legutóbbi füzetében (9. k. 3. és 4. füzet, 1907. dec.) irodalmi források alapján Branky Ferenc a modern német kutyanevek bettisoros jegyzékét állította össze. (229—279. l.) Sok ezek között a magyar eredetű név. Legtöbbnyire erdélyi szász és osztrák közvetítéssel kerültek a német nyelvbe s gyakran érdekes jelentésváltozásra mutatnak. A kutyák némelyike jeles történeti névvel ékeskedik. A bécsi Reichswehr egy kutyahistóriájában (1897, január 17.) *Toldi*, *Vajda*, *Kata* és *Weli* (?) a kutyacsalád tagjai. Kutyasorba jut a pandurok vezére *Trenk* Ferenc is. (274.) *Zenta* is kutyanevként szerepel. (279.) A magyar csapatok hírét-nevét is megőrizte egy-egy kutyanev. Detlev von Liliencron *Husar*-ja hűségét énekli meg. (249.) Egy terriernek *Tolpatsch Naxos* a neve (274.) Hauser Ottó egyik elbeszélésében a vadász vizsláját *Betyar* névre keresztelte (239.) Jókai Sárga rózsája a *Bodri* névnek szerzett híveket. (240.) Az erdélyi szászok kopójukat *filkónak* nevezik; de a *kopó* vagy *kapó* elnevezést is átvették a magyarból, mint ahogy a szomszédos oláhok is átvették *kapou* alakban (245.) Mint kutyanev használatos a *Purdi* is. (264.) Ezeken kívül is akad Branky összeállításában nem egy magyar szó.

Vándormagyar van tehát az idegen nyelvekben fölös számmal. S viszont úgy tetszik magyar véreink nagy lelkesedéssel végzik a magyarosítást az idegen szavakon. A berlini magyarság *Charlottenburgot* csak *Sárvár* néven ismeri,² az *Unter den Linden* helyett pedig a *Lindák alatt* sétál!

VERŐ LEÓ.

A Magyar Simplicissimus. A Magyar Nyelvőr 1908. évi II. füzetében Haiman Hugó felhívja a figyelmet arra a magyar vonatkozású pikaroregényre, a mely egy XVII. századi sziléziai kalandor hányatásait beszéli el olyan jellegzetes előadásban, aminőhöz a közel rokon német pikaro-autobiografiák ismerői szokva vannak. Elmés megfigyelések és badar nagyítások váltogatják egymást az ilyenfajta régi ponyvatermékek lapjain. A magyar vonatkozású Simplex-regény 1683-ban került ki a sajtó alól, s legutóbb, 1906-ban, újra napvilágot látott. Az utóbbi kiadás ismertetése közben úgy nyilatkozik Haiman Hugó, hogy A Magyar Simplicissimus rég elfelejtett atyjafia annak a rokonságnak, amelynek legkiválóbb őse a XVII. századi Grimmelshausen-féle Simplicissimus. Majd sajnálatának ad kifejezést, hogy az 1906-os új kiadás nem ragaszkodik az eredeti szöveghez, s ennek következtében a német olvasóra nézve érdektelen kihagyások között lehet még sok értékes magyar vonatkozás. Mivel pedig — így véli az ismertető — az

¹ Nem tudom van-e, de alig lehet összefüggés a *pandur* és két városnév között. Az egyik Angol-Indiában van és *Pandur* a neve; a másik *Panduro* helység Bolíviában.

² S a közelében levő *Grunewald*-ot *zolderdöre* fordítja.

A szerk.

eredeti kiadás egy példánya megvan a boroszlói könyvtárban, *igen kíváncsok volna, hogy azt valahogy felhasználjuk*. Erre nézve röviden a következőket jegyezzük meg. A magyar kutatók számára nem az Urbanek-féle 1906-os breszlai kiadás tette hozzáférhetővé a nevezetes könyvecskét, aminthogy a magyar szakirodalomban sem Haiman Hugó cikke az, amely először mutat rá e nagy érdekű népies termék művelődéstörténeti fontosságára, s részben nyelvészeti értékére. Megpróbálkoztak a figyelem felköltésével már előzőleg többen. Így első sorban Groch Román, a kinek mintegy negyedszázad előtt megjelent tanulmánya¹ nemcsak a pikaro-regények egész köréről és általános jellemvonásairól értekezik alaposan, hanem kimerítő képet nyújt a *Der ungarische Simplicissimus* magyar vonatkozásainak összességéről is. Hangsúlyozzuk, hogy ez a helyreigazítás Haiman Hugó cikkének érdemi részét nem érinti; csak a kérdés fejlődésének világosabb áttekintését célozza. Elv ugyanis, hogy az előző eredményekről és a vonatkozó irodalomról mindig számot tudjunk adni!

Jászberény.

PINTÉR JENŐ.

EGYVELEG.

Egy délibábos szófejtő a mult század elejéről. Ritkán esik szó tiszteletes, tudós Kolmár József nyelvészeti munkásságáról. Pedig érdekes e tekintetben is tudni valamit a jeles prédikátorról.

A hazaszeretet birta rá, hogy a magyar nyelvtudományra is kiterjessze figyelmét. „A' Hazaszeretete, — ugymond, — egy nyomon jár a' Hazai Nyelv szeretetével.” „Az igaz Patriotizmusnak egyik kiváltképpen való tzimere és bizonyága az a' fáradhatatlan munkásság, mellyel Nemzeti nyelvünket tanulni, tisztogatni, nemesíteni és azt a' tudós Nyelvek' rangjára emelni törekedünk.”

E tiszteletreméltó meggyőződéssel kezdett „Próbatétel a Magyar Helyesírás Philosophiájára” című pályaműve megírásába. A tételt a magyar Nemzeti Múzeum tűzte ki s „a' ditsó Marczibányi familia intézetét eszközölő kiküldöttség” a művet a Marczibányi díjjal megkoszoruzván 1821-ben ki is adta. (Jutalom Feleletek a' Magyar Nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815., 1816., 1817. esztendei kérdéseire. II. kötet).

Magának a kérdésnek megoldása közben hangoztatott elvei ma már nem érdekelnek, de annál érdekesebbek azon megjegyzései, melyekkel a lap alján kíséri az előadás menetét. Egy egész szótárt össze lehetne belőlük állítani, de mi kuriózitás kedvéért csak a legmulatságosabbakat közöljük. Bátran állítjuk, hogy nyelvésziünk fantáziában még a jó Horvát Istvánt is felülmulata.

Legmulatságosabb az a komoly, fontoskodó, sőt néhol pathetikus hang, melylyel fölfedezéseit előadja.

A 6. lapon pl. így okoskodik Kolmár: „Hogy beszélni tudunk: azt kiváltképpen a' fülünknek 's hallásunknak köszönhetjük. A' ki egy igét sem

¹ *Magyar Simplicissimus*. (Egyetemes Philologiai Közöny. IV. évf.)

hall: az soha egy ígét sem szól értelmesen. *Se ígét nem hall* — ebből a a' Sententiából két jeles szavaink készülnek, úgymint: *Siket* és *Néma*. Ez az igazi *Hendiadys* a' *Grammaticusok*' nyelvén, mikor az Egész ketté vágódik. Én az így készült szokat. az én Philológiai nyomozódásaimban így nevezem: Polypus Philologicus, mert egy, több szókból álló, telyes értelmű kimondás, derékon ketté vágattatván, két ép és egészséges szó kerül ki belőle. *Se ígét — Siket, Nem hall — Néma*, Sohasem volt ez Tót szó! Találtam nyelvünkben néhány igen szép Polypusokat."

A 9-ik lapon a *beszéd* szóról így ír: „*Beszéd*. Itéletem szerint igen jeles eredetű szó. Lett t. i. ebből a' két szóból: *Ebbe eszed — benne eszed*. — *b — eszed!* Az első szótag, mint igen sok szavainkban, elkopott, (per Apharesin) az utolsó pedig vonást nyert, tisztességből (accentus dignitatis). . . . Az öszvezavart észnélkül való, *Kalabala* beszédet (*Kabala*) nem szenvedheti a' Magyar; mert az olyan beszédnek tzeozását meg nem foghatja, utol nem *éri* — utol nem *értte* = nem *érti*, az olyan beszédben nem mutatja magát *érett elme*, — az olyan beszédnek nints *értelme* . . . Ezeket a' törvényeket mind kimeríti ez az egy szó: *Beszéd*. Nem Persa szó ez a világért is! *Beszél, ebbe ész él!*"

„*Betű*, Ezt a' szót a legrövidebb úton származtathatjuk ebből: *Alpha-betum*, mely szó lett a Görögök két első betűjével: *Alpha, Beta*, mely ismét a' 'Sidóból eredett: *Aleph, Beth*. Egy nagy tekintetű Tudós Hazánk-fia pedig a' *Betű* nevét a' betűzéstől származtatja. Elmésenn és tudósann! De . . . a' *Betű* nevet sokkal inkább ebből kell származtatni: *Vetű*, mert valósággal így szöllünk: *Vesd ki ezt a' betűt — tudsz-e' szép M-et vetni?* — *ezt a' betűt nem jól vetetted*. Ez már tsalhatatlanul jó Matrix [gyökér].“ (14. l.)

Igy megállapítván az etymologia „tsalhatatlan“ módszerét, a *fi* szó „etymusát“ így keresi meg: „Ezeket *fi, hazafi*, számtalan Magyarok így ejtik: *fii, hazafii*, vagy *fij, hazafij* tudn'illik az i-nek hosszú tempót adnak. Ez a' Szóejtés arra a' gondolatra vezet bennünket, hogy ezt a' szót *Fi*, ebből származtassuk: *fij!* vagy a mái mód szerint *félj*. Honora Patrem tuum! Találtam erre gyönyörű példákat Nyelvünkben: hogy két három betűskébe egy egész *Moralis maximát* zártak Ős eleink, és az ő *Ethicum Principiumai*-kat egyes Szókba bétették. De erről máskor.“ (42. l.)

A 82. lapon „egy fontos észrevételt“ akar tenni. A g, d, t, l, n betűket „Lágyúlhatók“-nak nevezi. E lágyulás oka az, hogy „valamely titkos *i* lopja magát hozzájuk“ s a g-ből gy-t, a t-ből ty-t stb. csinál. Ez az *i* lehet „*Patronymicum furtivum*“ (pl.: *Budai*), vagy „minéműséget jelentő *i* betű“ (*játtzi elme*). Így lett: „Magát a nyomásra *leadó-leadi* = *lágý*.“ „*Lehel* (suszpirat, mint a' marha, mikor magát le helyezteti) az eleje *per Apharesin* el kopván, lett: *Hel*, melyhez járulván a' *Qualitativum furtivum*: lett *hely*, *Loeus*. 'sat.“ S erre önbizalommal mondja: „így tehát felfedeztük a' kettős lágy hangok születésének módját, és helyét.“ „Így lett, — úgymond, — ebből az indulattal mondott szóból: *de remek!* (Meisterstück, wie Meisterhaft!) *Gyermekek*.“ Így lett ebből: *deriti a'* (világosságot) először *deritia* — *dertya*: későbbben az első is *ex Sympathia* meglágyulván, lett *gyertya*.

De nem folytatjuk tovább a Kolmár felfedezéseinek elsorolását, csak azt sajnáljuk, hogy a Marczibányi-díj tekintetes, tudós Kolmár urat ily módszertelen, fantasztikus szófejtésre vetemitette. Másrésről pedig nem tagad-

hatjuk meg ugyancsak a Marczibányi-díjtól azon köteles hálánkat, melyet „Egy Tökélletes Magyar Szótár Elrendeltetése, készítése módja” felől szóló, megkoszorúzott pályamű olvasása közben érzünk. „Számos és gyakran a legkülömbözőbb értelmű szavaknak kellett ugyan azon egy Gyökérből eredni” . . . „Mi tsuda tehát, — szól az említett műben Teleki, — hogy a’ vigyázatlan nyelvtudósok a’ szók nemzésének magyarázatjában a’ legnagyobb képtelenségre vetemedtek”. „Nem kell e’ nevetnünk, midőn a’ Német *Fehde* a’ Deák *vae tibi*-ből, a *Metze Amazonas*-ból, a *Base* a görög *basis*-ből, a’ frantzia *Bigot* a német *Bey Gott*-ból, a *crie* a’ német *Krieg*-ből származtatnak. A’ mi nyelvtudóssaink e’ részben semmivel sem vigyázóbbak; valyon mivel jobb ezeknél a’ Gellei [olv. Geleji] *kapa-hoztája*, melyből eredett a’ *Káposzta*? mivel jobbak számos újabb nyelvtudóssainknak majd megfoghatatlan származtatásai, melyeket itten említeni a’ hely szűke nem engedi?” (39—40. l.)

Bizony a Teleki okos tanácsát még később sem szívlelték meg, Kolmár uram meg talán nem is tudott róla.

A legtragikomikusabb a dologban, mintegy a véletlen ironiája az, hogy e józan tanács ugyanabban a könyvben jelent meg, amelyikben a Kolmár műve látott napvilágot.

CSÜRY BÁLINT.

Az idegen szó mint csínytevő. K. város egyik középfokú iskolájában nemrégiben az orvos szemvizsgálatot tartott. Az iskola igazgatója a vizsgálat után az egyik tanuló apjának levelet küldött magával a fiúval, amelyben a következőket írta: „Tisztelt uram, a ma tartott vizsgálatból ki-tűnt, hogy az Ön Károly fia *myopiára* hajlik. Jó lesz a dologban intézkedni”. — Másnap reggel Károly a következő választ hozta az igazgató urnak: „Mélyen tisztelt igazgató ur! A szíves értesítésért hálás köszönet. A fiamnak kijárt a jól megérdemelt büntetés, és remélem, hogy többé nem ad okot a panaszra. De ha esetleg ismét valami bajt követ el, akkor kérem szíves értesítését”. Az igazgató azontúl soha sem írt többé *myopiát* rövidlátás helyett.

(1907. 45. sz.)

Népiskolai Tanügy.

Mit hoz föl védekezésül? *Koczor* h. rendőrfőkapitány előtt egy tanyai gazdaember meg a bérese áll. A béres éppen előadta nagy indultal a panaszát és vádját a gazdája ellen.

— Hát mit hoz kend föl a bérese ellen védekezésül? — kérdi a rendőrfőkapitány a jól táplált gazdától.

— Védekezésül-é? — kérdi a magyar, gyilkos szemeket vetvén a béresre. — Hát védeközni köll a Lajos ellen? Nohát künn áll a kocsim. Ha mán aszondja a tekintetős ur, hogy védeközzek, hát fölhozom a löcsöt . . .

Azzal indult is kifelé s alig tudták visszakurjongatni.

1904. V. 27.

Szeged és Vidéke.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

Tündérszép Majlona.¹

Éccēr vót ég gazdak kirá, hanem ennek semmi gyerēke nēm vót. Asztán ü mēg a felesége mindig jártak a templomba, hotyha az isten ü nekik em magzatot ád, egy gyerēkēt. Hát lēt is neki egy gyönyörűségés szép fija, kinek tiszta aran haja vót. De a kiráj az gondúta, hotyha kimegy az udvarra: akit ot legelőször meglát al lēssz az ü komájo. Kimēgy az udvarba, hát nēm látott ot senkit se. Kimegy az uccára, asztán ot látott a fal mellett ész szēgēn örek kódist, asztán aszonta nekije, hok kējēm fő, asztán lēgyēn az ü komájo.

Főkēt a szēgēn kódís, asztán könyörgött a kirának, hogy ü min szēgēn kódís nēm lēhet ēk kirának a komájo. De a kiráj aszonta, hom muszáj neki, mer a fogadása tartya. Hát főmēnt a kódís a kirának a rezedenciájába, asztám megniszte a gyerēkēt. Hát aszonta a kódís a kirának, hon nēm köll ide sē pap, sē bába, mer ü maj mēg is körösztlüi, el is végzi a köteleességit. Hát a komájo mekkörösztlüte, asztá lēt a neve a gyerēknek : Nap.

Mēg akkor Krisztus urunk a földön járt, asztá azér mēnt oda kódís képibe, hogy a kirá, mivē adot neki em magzatot, hot tartya ē a fogadását; mive ü asz fogatta, hogy a kit meglát, al lēssz az ü komája. Hát mēktartotta a fogadását. Ittem mikor má keresik a kódist, hom maj annak neki jó fölöstökömöt, akkor má az öreg kódís émēnt onnan, asztá cédulát adott, hogy ü neki nēm szükségēs sēmni sē, mer ü asztat nēm várhattya, mer ü a Jézus Krisztus.

Avvā má mos nevēkēdik, nődögél a gyerēk; asztán uskolábo aggyák. Az uskolábo pedig igen jó tanú, asztá haza mety szabacskágra, asztán a kiráné mēg a kiráj igen örűnek neki. Othun vót ēd darabig, asztán kikerūt az ideje, hogy ē kő neki mēnni uskolába. Oda vót három hónapig, asztám megintle haza vitték, mēg évitték az uskolába. Éccēr szinte megīn haza vitték, de má akkor a gyerēk jó nagy vót. Bemēnt az aptyának ēr röjtök szobájábo, asztán ot vót ēf ferslogba írások. Ű azokat mind elővasta, míg a legutósóra nēm kerūt. Az igen szíp vót, minha csak akkor írták vóna, asztán a levélbe av vót, hom mikor a kirának a fia tizēnyóc esztendős lēssz, ē kő neki mēnni országot, világot probánya, asztám magának feleséget keresni. Felesége pedig lēssz a tündérszép Majlona, a tündérék kirája, hogy ü neki azon kivű más felesége nēm lēhet. Hanēm az aptyának van ēr rossz csikaja, mēg a palláson ēr rossz nyerēg, ēr rozsdás kard, asz kősse a ódalára, asztán újön ēre a rossz csikóra, a maj ē fog'gya ütēt vinnyi.

Itten akkor kikerūt az üdő, tizennyóc esztendős lēt, haza mēnt az aptyáhol, aszonta neki :

— Atyám, nekēm muszáj mēnni országot, világot probánya, magamnak feleségēt keresni.

De a kirá nēm akarta engennyi, mivē, hogy ez az ēggyetle fia, na-

¹ Bold. Halász Ignác hagyatékából. Föl van dolgozva Móka bácsi mesegyűjteményében (4 : 187.) A *tündérkirálné* címe alatt.

A szerk.

gyon fétette, hov valahun mők talána nányi az udba ; de a kiráfia nēm enge-
dött a szónak, hogy ű neki muszáj émēnnyi.

— No, kedves fíjam, ha émēgy, hinton mégy-ē vap paripán ?

— Nēm kő nekem sē hintód, se paripád, van én nekem, a kinn émēgyők.

Élkészítette a rossz nyergēt, elővezette a rossz csikót, rátette a rossz csikóra, de ujan rossz vót, hor rá sē tudott űnyi, hanem uv vezette a vározsba, a sok gyerek mők kíserte a vározsba, hogy a kirának a fíja mijeⁿ rossz paripám mégy országot világot próbánya ; de a kiráfia evvē nēm gondút, ű csak huszta a rossz csikót. Mikor kiérték a vározs^{bú}, ēf fojó vizeⁿ költettt neki körösz^{tű} mēnnyi. A fojó vízbe elesett a rossz csikó, asztá főkēnyi nēm tudott, asztāⁿ a kiráfia ott emēgette, de nēm birta föle-
mēnyi, asztāⁿ ot hatta a csikót, mēnt haza felé gyalogossan. Elkeszte a rivást, hogy ű mijeⁿ rosⁿ csikóvá vesződik, holott az ű aptjának van szēbnē szēb-
bek. De mégis visszamēnt, asztāⁿ gondúta magába :

— Istenēm, má csak a vizbū is kihuzom, hon ne dögűjön mēg benne. Annyira huszta, vontá, hogy a csikó főkēt, asztá kiment vele a vizbū. Asztāⁿ lehūt a kiráfijára, asztāⁿ a kiráfian ujaⁿ ruha vót, hos soha ujant nēm is látott ; a rozsdás kard araⁿ kard lett, a lova mők héccerte külömb mind azelőtt ; mive a ló tátos vót. Aszongya neki a ló :

— No idēs gazdám, Nap, űj rám most te ēⁿ rám ; eddig tē vesződtē én velem, maj esztāⁿ én vesződöm tē veled.

Fölű a kiráfi a csikóra asztāⁿ aszongya neki :

— Um mēnnyünk-ē mind a szél, vagy mind a gondolat ?

— Csak ugy idēs lovam, hos sē tē benned kár nē essék, sē ém bennem.

Akkor mēnt a ló a levegőbe, asztām mikor má jó magossam mēnt, hom má a földre nem látot lē, akkor elugrott a ló alulla, asztāⁿ a maga szabaggyán gyütt lefelé. Mikor má a földre ért vóna, félíg mēg vót háva, de a ló akkorra alaja termētt, asztá aszonta neki a ló :

— Tudom, aszongya, idēs gazdám, tē mos mēgijettē.

— Bizony, aszongya, idēs lovam, mēg.

— Ó, aszongya, idēs gazdám, em még sēmⁿ sē ; még ecs csak próba vót, hanēm még halát is foksⁿ szenvennyi, mire a feleségedet mēk-
talájuk. Hanēm mindēggy, csak kemēⁿszívű vitéz légy, aszt is mēkkeressük.

Avvá elindútak, asztām mēntek. Annyira mēntek, hogy az ut mellet talátek ēk kápónát. Ott a kápóna mellet fekűtt ēggy embēr, asztá szinte ot vót mingyá szinte közē hozzá ēl ló kipánvázva. Aszongya a kiráfi :

— Ej, aszongya, én is kipánvázom a lovamat, asztá magam is ē kicsit nyukszom.

Kipánvászta ű az ű lovát, asztá oda mégy a kápóna mellé. Nézi aszt az embērt, a ki ot fekszik ; kihuzza a kargyát, hogy ű aszt az embērt agyon vág'gyo, a ki ot fekszik ; hanem mēgin az gondúta :

— Ej istenēm, nēm nagy vitésség vóna az éntülem, ha én esz most agyonvágⁿám, holott em most aluszik. Maj főké, asztāⁿ mēkkérdēm tüle, hom mijeⁿ embēr, micsoda járadba van.

Ű is lēfekűtt oda melleje. Hát ű ottannak elalutt szinte, asztá föl-
ébrett a másik, asztāⁿ nizi, hok ki fekszik ű mellette. Ű kaptya az ű kar-
gyát, hogy ű aszt agyon vág'gya, de az gondúta :

— Iszë ha rossz embër lèt vóna, engëm előbb agyon vákhatott vóna, mer én nëm is tuttam, mikor ide gyütt. Mëgvárom mik fókë asztá kitudom, mi járadba van.

Lëvëtte a kargyát, asztán nízte, mijen kargya van annak. Hát rajta vót a kardon aranbötükkë: én vagyok a *Nap*. Asztán nizi a magáét; azom mëg av vót, hogy: én vagyok a *Hód*.

— Ejnye de jó, hogy agyon nëm vákтам, ez az én testvérbátyám.

No, itten fókët, asztán kérdezgetülönnek ëgymástú, hom micsoda járadba van. Hát mind a kettő ëj járadba vót, mer mind a kettő a tündér-
kirát kereste. Hanëm aszongya:

— Kedvezs bátyám, ém má hét esztendeje, hogy it vagyok ennë a kápónáná; hanem it van ëv vár, látod nem messzi, annak a várnak a kapuja rëggë kilenc órákor kinyillik, asztá délután három órájig nyitva van. Hanëm abbú ugy gyün ki a katonaság, hogy ëggy ómát nëm lehetne közibük lëdobnyi. Ën kilenc órákor oda mentem, asztán uv vákтам a népet, hogy utó-jára a lovam a hóttestú nëm tudot mënnyi, de nëm vót annak ëty haja [hijja?] së. Hanëm mos má ketteⁿ lëszünk. Talám maj többet le tudunk vágnyi, asztán a váron körösztü tudunk mënnyi, mer másfelé sëmëre ezën tú nem lëhet mënnyi.

Másnap kilenc órákor szinte mëgnyít a kapu, asztán ketteⁿ oda mëntek; vákták a katonaságot, de it látta a Nap, hogy eh hijábo való dolog, mer a katonaság ippen nëm fogy. Mëksarkantyszta ü az ü lovát asztán a várnak a tetején beugratott. Hát mit látott a vár közepibe? Esz szüöszéket asztán abba út ëv vén asszon, asztám mikor jobra dopta a vetélőt, akkor ëgy regement lovasságod dobót ki, mikor balra, akkor ër regement gyalokságot dobót ki. Oda ugrot. Levákta az öreg asszony nyakát, avvá ëfogyott a katonaság. Asztá bemënt az ü öccse a kapuⁿ, asztán aszongya:

— No, kedvezs bátyám, ém má hét esztendeje it vagyok, de it lëhettem vóna míg világ világ lèt vóna, én ezen soha körösztü nëm tuttam vóna gyünnyi; mos mënnünk ëggyütt.

Utasztak egygyütt. Eccër ëggy erdő szébe érnek, ot kétfelé mënt az ut. Aszongya a Hód a Napnak:

— No, kedvezs bátyám, látot, hok kétfelé mëgy az ut. Mos váloz belüle, amëre akarsz mënnyi, mer nekünk nëm lësz jó ëggy utom mënnyi.

Asztá a Nap választotta a jop felé való utat.

— Hanëm hugyan tuggyuk mek, ha valamëllikönk mëk talá hanyi? Aszongya a Hód:

— Van nekëm ujan késëm, hotyha aszt a fa tüibe lëtüzöm, ha tē előbb ide gyüssz, asztán az a fele vérës lëssz, amëre én mëntem, akkor mëkhátam; ha pedig én gyüvök ide, asztán az a fele lësz vérës, amëre tē mënté, akkor tē hátá mëk.

HALÁSZ IGNÁC.

(Folytatjuk.)

Találós mesék.

Fehér mező, fekete vetés, hárman dolgoznak, kettő henyl s a csibe iszik. Mi ez? — A papír, a tënta, az újjak, melyek írnak s a toll, mely iszik a tëntatartóból.

Énekelve megy a kuthoz s sirva jön vissza. Mi ez? — Korsó.
Hófehér vagyok, anyám énekszóval szült. Mi ez? — Tojás.

(Jászság.)

ENGEL VILMOS.

Zód de něm bokor, pirozs de něm óma, farka van de něm egér.
(Kerekrépa.)

Csitték-csattog-dörög a vár, ezérnyócszáz mazzagon jár. (Szövőmasina.)

Három bolond él ligba jár. (Lapát, kurugla, pemet.)

Nity tezsdvírnek ék kalaptya. (Asztó még asztólábok.)

Nígy öt tezsdvír él ligba lűdöz. (A tehén csöcsei.)

Három lábbe mi jár a vásáro? (A lábos.)

Feketé picin hörtelmes, gyere elő mast köllessz. (Vasfazik.)

Mikor tollas a disznó? (Mikor a kányo rászáll a hátáro.)

Mikor van a tikon lektöp toll? (Mikor a kokas is rajta van.)

Hun van a kokas, mikor sē othon sē a szomszidba nincs? (A mēgyén, vagyis mesgyén.)

Átodobom a házon, kezembe marad a vígē. (Gombolag.)

Sē kezē sē lábo mégis főmēgy a hiba. (Füst.)

Magazs dombon lut pipál. (A kímín, mer fejjér mind a lud.)

Kis ángyomnak nagy üngit tóggyák-fógggyák, de něm túve vargyák.

(Fonyot kert, vagyis kerítés.)

Ó tē picin állot, ha én melléd állok, úm mēgráncigálok, lészakad az állod. (Köpü.)

Mēllik mestērembēr legmagassabb a világon? (A kalapos.)

Mēllik mestērembēr csinyál lektöb likat? (Az arató; éccerre két likat csinyál.)

Pim-pám palotán kis ablakon kukucsál. (Divó.)

Csitték-csattok csatfűllérés fínyésfarku nat törvinyēs. (Puska.)

Erdöbe terēm, faluba ugat. (Kendērvágó.)

Idēr-bodor az annya, vas-kotor az aptya, szíp szēmíll a lyányo ezvesztő a vejē. (Szölő: szőlőlevél, kapa, szőlőszēm, bor.)

Száll a madár szárnyo nēkün,

Fáro ül a lábo nēkün,

Gyün a kirá napkeletrü,

Mím mēgēszi szájo nēkün. (Hó.)

(Vép, Vas m.)

VARGA IGNÁC.

Népies orvosságnevek.

A mai város, falu népe bizony rászorul a patikára. A jelenkor, amely már kiközösítette magából a miszticizmus kinövéseit, nem igen tűri meg a ráolvasó kuruzsló-asszonyt az ő kotyvalékával, vagy legalább is nem elég-szik meg vele; nagyobbbrészt házilag elkészített orvosságot használ, amely-hez a szükséges szereket a patikából szerzi, még akkor is, ha a fűszeresnél is megkapná. De, mert drágább, így jobbnak, hatásosabbnak tartja. S termé-

szetes, hogy az orvosszernek sem az általános magyar nevét, sem a tudományos műszavát nem tudja; úgy segít magán, hogy maga ad neki nevet, amely név néha a tud. műszónak eltorzult alakja, néha pedig oly szó, amely semmi összefüggésben nincs az orvosszernek sem a nevével, sem a hatásával. Ime néhány alföldi népies orvosságnév:

Finánckrédó: foenum graecum.
cirkumdederum falastarum: Emplastrum ad rupturas.
Ábrahámgyökere: Radix auri maculati.
Abel vére: Sanguis Aracanis.
asszonyjég: Glacies Mariae.
alleluja fű: Herba oxal. acetos.
apácacsír: Unguent. ophtalmicum.
Aron szakáll: Aurum maculatum.
barátfüstölő: Candela fumalis.
bánatcsepp: Aqua carminativa.
bőjthöz való orvosság: Species liquorum.
Szent Antal forgács: Liguum guajaci.
barna szüzlány bőr: Pasta liquir. u.

kolera pogácsa: Rol. menth.
dögbresztő-víz: Ammon. pur. liqu.
ezerforintos káposzta: Herb. centaur.
gondhárító: Aqua carminativa.
hétszentség flastrom: Empl. special.
Istenszakáll: Herba violar tri.
izé: pulv. cerussae.
nevelő gyökér: Rad. juniperi.
Rabló-ecet: acet. aromatic.
Ribijankó fű: Hba chenopodium acet.
sakter vér: Sanguis dracon.
szenespéter: Fol. sennae.
szerелеmcsepp: aqua carminativa
szüzlánytej: aqua cosmetica,
Salamoncsepp: ol. therebinth.
vastag szentségír: ung. basilic.

BENKÓCZY EMIL.

Társzók

apadt a dinnye, ha lazabélű, részben üres.
bókonylábú: görbelábú, befelé áll a lábafeje, v. ő. bókony.
bőved este: karácsony előestéje.
bubák: nagyszemű bab.
cuhóni: ütni (labdával), *Cuhód* meg!
Cu!
csandsa: kancsal.
cirizragó: a suszter gúnyneve.
csirke, csirkézni: gyermekjáték.
danázás: gyermekjáték.¹
hërezsvál: borotvál.
heti piarc: heti vásár.
humócska: hunyócska, gyermekjáték.
hussol: ruhát szagat. Mind *éhussója* a ruhát.

kezeslábos. egybeszabott, hátulgom-bolós gyermekruha (fiuk viselik.)
kórászik: kószál, csavarog.
lajt: vízfordó szekér.
lefetyöl: fecseg. Ne lefetyőj má annyit!
Mëgësz: aprótermetű, de nagymërgű emberek gúnyneve.
mëhanya: anyamëh.
mëhanyás: mëhe fájós.
mëgsöz: megüt a labdával. Sőzd meg!
muszájtott: kellett.
nagyfejü gábor, szőri szarka: gé-picsfélék.
nyalábszájú: nagyszájú, pletykás.
nyalápás: pákosztos.

¹ A nyitott bicskát különböző kézállásból úgy vetik fel a levegőbe, hogy visszaestében hegyével a földbe álljon. Aki előbb végigcsinálja a megsabott figurákat, az a nyertes. Ez most a vesztes háta mögé áll, annak fülét megráncigálja, s ezt kérdi: d a n a - d a n a f u k s z i , h á n y e z ? s utána néhány ujját feltartja. Ha a kéredezett eltalálja a felmutatott ujjak számát, újra kezdődik a játék, ha nem, tovább folyik a fülcsibálás.

nyíszlett: csenevész, beteges, sovány.
piszkos tészta: lekváros tészta.
plétyka: pletykás. Hogy lehet valaki
 ojan plétyka?
pöszít: selypít.
pösze: selyp.
presved: poshad, senyved.

rogács: aprószemű babfajta.
sántikáló iskola: gyermekjáték.
tutyi: gyermeknadrág.
tüzes béka, tűzi béka: vereshasú
 béka.
tér: fér, *beletér*: belefér.

Galambfajták: csumpi, gatyás, fésűs, pávafarkú, purcli, viner, vöröszömű.

Gyümölcsnevek: bőri alma, szentiványi a., füzf a., szercsika a., pamuk a., pogácsa a., fúntos a., lánycsöcs a., masáncki a., borízú a., cigány a., círmos a., jeges a., jánkói a., kis a. (spectabilis); árpaérő körte, Kálmán k., császár k., szekfü k., téli, vörösbélű k.; fosóka szíva, fészömű, tábla, kásás, sárga, vörös, duranci, magbaváló; panyol megg y, hójagos, vad (aprószemű, savanyú, árokparton terem); tök szőlő, izabella, kádárka, jakab, bajor, kecskecsöcsű, dinka, szagos, csaszla.

Halnevek: bandár, snajder, paptetű, compó, vörösszárnyú keszeg, karika k., kard k., kapó k., köcsöge, gyászkeszeg.

Növénynevek: bazsalika, böhavirág, borsika, babafog, kosarka, kamilla, kijőhajma, kutyatej, pulykatakony.

(Baja.)

CSEFKÓ GYULA.

elenkedni: incselkedni.
kétrétbe kiállni: tótágast állni.
bajolni: bajlódni.
rámáskötő: kivarrott kötény.
felborongat: felborítgat.
álmot hagyni: egy szál haját a vánk os alá tenni.
zsúf: zsúp. *csabda*: léggyütő.
topláz: málé szájú.
világosság: ész (elveszi az isten a világosságot = eszemet.)
zúggatni: mondogatni, zúggatták, (hogy férjhez mégy.)
lekapni vlmiről: leszokni.
bűrödzik lefelé a sár: gérádzik, fagyásnak indul.
odagyűrték: ráerőszakolták (oda gyűrték neki a lányt.)
urazik: uraskodik.
Borca: Borcsa.
boldog ember: gazdag ember.
pihes: pelyhes.
történni: történni.
kispuska, levor: revolver.
rogyó szárú csizma: lakkos, ráncos csizma.

lerántani a betűt: leírni.
egyenes szárú csizma: közönséges, hétköznapi.
vinyog a macska: nyávog.
nyűvik: kopik.
belefele: (bele), pl. így jött belefele, megtanulta a mesterséget.
estézni: bandázni.
írja lefele: leírja.
bárdolatlan testű: nagy testű.
hallga csak: halljad csak!
fellázoltak sokan, hogy mennek Amerikába = készülődtek . . .
szülhődés: kinlódás, vesződés.
vaskonyha, spór: vaskályha.
nagy telepű: nagy terjedelmű.
bolygó: bolondos.
angyalát ugatja: üresre ugat.
ne rücskøj: ne sírj!
'arancs: narancs.
jó'dő: jó idő.
kacsarozás: hancuzás.
toppa: meglapulva, pl. itt volt meglapula a nyúl.

Harmatanec a tirpákoknál is megvan. A zsinatoló pulyákat harmatanecel ijesztgeti a tirpák családapa s nem kis riadalmat csinál közöttük, mert egy pillanat alatt a sutba kucorog a pulyahad.

(Szabolcs m. Bököny.)

STOLL ERNŐ

budokál: bújkál; pl. most budokál a hold.

busul vmit: de hogy nē busulnám, arrúl szó sincs (hogy eladtam a tehenemet).

cinterēm: templomkert. Eredeti jelentése (*coemeterium*) 'temető'. Mivel Erdélyben a régi időben nagyon sok községben a templom mellé temetkeztek (néhol ma is), cinteremnek mondják azt a templomkertet is, melyet nem használnak temetőnek (vö. MTsz.)

csemmēgtet: csemcseg, kivált a bor-kóstolással járó csemcsegést jelenti.

éfélikorig: éjfélig; csak éfélikorig marattam a bálba.

gyülemēdik: hogy ide gyülemēttünk! *hízókony*: könnyen hízó.

húzódik: csak a hullaja húzódik meg (csak azt húzom le a gereblyével). Az -ódik, -ődik képző szenvedő értelmű használata e vidéken nagyon gyakori; így még: *eltemetődik*, *mégverődik*.

ijen módilag: ily módon.

jeszke, jeszkébb: ijedős, félénk; ez jeszkébbecke.

kartén fogva: karon fogva (tkp. kartőn).

(Czófalva, Háromszék vm.)

kēcég: vacog; *ēsszekēcég*: úgy megfáztunk, hogy még a fogunk *ēs kēcēgett ēssze* (szórend!).

kétszín: kétszínő; ő és csak ojan kétszín embēr.

kimērgéli magát. No lám, mihejt kimērgēlted magad, leürült a széna (egy asszony mondta az urának, ki mérgeződött s lármázott, hogy nem segítenek neki lehányini a szekérről a szénát).

kollēktor: községi pénztáros.

koráni: korán.

lekfēntebb: legfeljebb; *lekfēntebb* egy kalán tejfel kell.

mēkkívántatódik: megkívántatik.

mēkkoplatozódik: itt-ott elkopik; ez a tükör úgy mēkkoplatozódott (vö. *koplik*, *koplat* MTsz.).

mēgmosul szenv. ért.: kihoztam a poharat, hogy mosuljon mēg (mossassék meg).

mēktapaszt: megtapint; tapassza csak mēg, mijen meleg.

nem számos: nem számít, nem fontos.

ponk: domb.

talál: összeillik; az úrfi sē pipás? — 'sz akkor találunk.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

IZENETEK.

M. t. és parc. bank. Hogy a banknak *Dávidháza* nevű birtoka *dávidházai* birtok-e vagy pedig *dávidházi* birtok, ezt a kérdést határozottan eldönti az országszerte uralkodó nyelvszokás. E szerint az olyan helységnevekből, amelyek birtokos személyraggal végződnek, a melléknevet a -a e elhagyásával képezzük, tehát *Nyiregyháza*: *nyiregyházi*, *Orosháza*: *oroszázi*, *Gidófalva*: *gidófalvi*, *Illyefalva*: *illyefalvi*, *Bánhida*: *bánhidi*.

R. Gy. Azt kérdi, melyik az alany a köv. mondatokban: 1. A ház őrzője a kutya. 2. Magyarország legnagyobb tava a Balaton. 3. A városban a legszebb asszony a feleségem. 4. Hazánk legjelesebb regényírója Jókai. 5. Amerika felfedezője Columbus. — Mindezekben nyelvtani alannak az utolsó főnevet tekinthetjük: *a kutya, a Balaton* stb. Tegyük a kutya helyébe az *én* vagy *te* névmást, akkor világos, hogy a szokásos iskolai elemzés szerint ez a névmás lesz az alany; ezt a rákövetkező ige alakja mutatja: a ház őrzője *én* vagyok, a ház őrzője *te* vagy, a ház őrzője *ő* volt stb. (A különböző nyelvek el is térnek egymástól e tekintetben; pl. a magyar s a német azt mondja: *ez én vagyok, das bin ich*, ellenben a mai francia s az angol 3. személyű igével mondja: *c'est moi, it is I*. Egyébiránt erről sokat vitatkoztak s a kérdés összefügg a nyelvtani, lélektani és logikai alany különbségének vitás kérdésével; l. pl. M. Nyelvőr 30:65, 162, 165, 215. Albert János, Balog Péter, Kalmár Elek és Kicska Emil cikkeit.)

M. G. Mindent szívesen veszünk és közlünk, amit csak lehet.

Javítandók. 37:45-6. Dézsi Lajos közleménye Debrecenből való. — A 119. lapon *zmij* és *zmija* h. olv. *zmiji* és *zmija*.

Beküldött kéziratok. Kardos A. Egy pár puská, egy pár pisztoly stb. — Viski K. Magyarból vett szók a mezősegi oláhok nyelvében. (Májusban közöljük.) — Prohászka J. Ismertetés. — Csefkó Gy. Ismertetés. — Gálos R. Gedél. — Vértessy D. Leiter Jakab és egyéb magyartalanságok. — Gagyhy D. Csenderes. — Kristóf D. Gúnynevek stb. — Simon J. Helynevek. — Kimmach Ö. Ragok és névutók kombinálva személyes névmásokkal.

Beküldött könyvek. Mikszáth K. Különös házasság. Két k. füzve 8 K, díszk. 12 K. Révai testvérek.) — Mikszáth K. Öreg szekér, fakó hám. (4 K, díszk. 6 K. Révai testv.) — Zempléni Á. A bosszu.

Nyelvészeti Füzetek. Egy év óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K., a 46. szám 4 K.):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relativum mondattanáról.
44. Kránther F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.
45. Pálfi M. Kolozsvári Glosszák.
46. Melich J. A magyar szótárirodalom.
47. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.
48. Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.
49. Laczkó G. Játszi szóképzés.
50. Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve nyelvújítási szempontból.

Helyesírási szótár. Bevezetéssel a hivatalos iskolai helyesírás újításai. Összeállította Simonyi Zs. — Második, javított kiadás, földrajzi nevekkal bővítve. (Budapest 1908. Athenaeum.) Ára 20 fillér.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A MOLDAI CSÁNGÓ MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETÉBŐL.¹

(Első közlemény.)

Tanulmányom azon az anyagon alapszik, amelyet a moldvai északi csángóknál, Szabófalván, gyűjtöttem; ott a moldvai csángó nyelv legjobban megőrződött az újabb székely befolyástól.

Az anyag kezelése technikai szempontból is nehézségekkel járt. Egyes esetekben t. i. sokszor nehéz — ilyen, egy nyelvjárásról szóló hangtörténeti vizsgálatban — alkalmas támasztó pontot találni, amelyből kiindulva vagy amelyhez hasonlítva az ill. nyelvjárásnak hangtörténete leirandó, mivel a magyar nyelv hangtörténete még nincsen megírva és minthogy a rendelkezésre álló, külön nyelvjárásokból összehozott anyag — hangtörténeti célokra — még egyelőre hézagos és nem igen egyenletes. Kénytelen voltam tehát, szükség esetén, támasztékul alkalmazni azt a több különféle anyagból összeszerkesztett, mesterséges nyelvet, amelyet „köznyelvnek” szoktunk nevezni. Szerencsére a moldvai csángó nyelvjárás tetemesen eltér a köznyelvtől, és így tárgyalni való tények akkor sem fognak hiányozni ha az említett szempontból kezeljük anyagunkat. Mindamellett mégis talán magam éreztem legjobban ezen eljárás mód gyöngye oldalait.

Észrevételeimet két csoportba rendeztem. Az elsőben azon eseteket fejtegetem, amelyekben kimutathatni valamely eredetibb hangállapotot, más szóval: az észrevehető hangváltozásokat, akár a moldvai csángók különválása előtt akár az után történtek; ebből következik, hogy többször más magyar nyelvjárásokat is

¹ Wichmann György dr., az ismert jeles finn nyelvtudós, kb. félétét töltött a moldvai északi csángók között és szorgos kutatásával megoldotta azoknak a föladataknak egy részét, amelyeket mi is elsősorban tűztünk ki célul, mikor a M. Nyelvtud. Társaság érdekében megindítottuk a mozgalmat. Örömmel üdvözljük W. kutatásainak eredményeit (egy-egy más részüket a NyK.-ben s a MNy.-ben teszi közzé). Az itt közölt rész már a múlt év október havában rendelkezésünkre állott, de nyomdai akadályok miatt csak most jelenhet meg. — Ami az alkalmazott FUF-féle hangjelölést illeti, a Nyr. egyéb cikkeiben egyelőre nem fogjuk követni.

A szerk.

érintünk, amennyiben ezek megegyeznek (esetleg: ellentétben állnak) a moldvai csángó nyelvvel. A második csoportban tárgyalom azokat az eseteket, amelyeknél, részemről, nem tudtam kimutatni korábbi (magyar) hangállapotot, amelyekben tehát nyelvjárásunk vagy világosan régiebb, vagy pedig talán ugyanolyan régi, de mindamellett különböző állásponton van az u. n. köznyelvtől és a vele megegyező nyelvjárásoktól.

A csángó hangok átírására a nyelvészek körében közismert FUF.-féle átírási módszert alkalmaztam.¹ Ennek bővebb magyarázata ezen a helyen fölösleges, de egynéhány jelölésünket alkalmas lesz talán a legközelebb megfelelő, eddig szokásos jelöléssel megmagyarázni. Így tehát Sz.² $a = \bar{a}$, Sz. $\bar{a}_{\wedge} = \acute{a}$, Sz. $\bar{a} = a$, Sz. $\bar{o}_{\wedge} = \acute{o}$ (Sz. $o_{\wedge} = a$ megfelelő rövid o -hang), Sz. $\bar{o}_{\wedge} = \acute{o}$, Sz. $e = \bar{e}$ (Sz. $\bar{e} = a$ megfelelő hosszú e -hang), Sz. $\bar{e}_{\wedge} = \acute{e}$ (\acute{e}_{\wedge}), Sz. $\varepsilon = e$. Külön megjegyzendők ε és i . Az előbbi úgy képződik, hogy úgy a nyelv, mint az ajkak visszahúzódnak a nyugvó állapotból, a nyelv mintegy annyira, mint az o -nál, az ajkak, mint az e - vagy ε -nél (körülbelül úgy képződik az oláh \bar{a} is). Az i hang képződésmódja ugyanaz, csakhogy a nyelv és az ajkak egy "fokkal" hátrább húzódnak vissza, a nyelv körülbelül annyira mint az u -nál, az ajkak mint az i -nél (ilyenformán képződik az oláh \hat{a} , \hat{i} is). — A mássalhangzók jelölésénél megjegyzendő, hogy Sz. $s = sz$, $\check{s} = s$ és Sz. $\check{s}' =$ jésített s (a megfelelő zöngés mássalhangzók: z , \acute{z} és \check{z}'); $\check{f}\check{s}' =$ jésített cs hang. A többire vonatkozólag l. Finnisch-ugrische Forschungen 1:15—52. és Szinnyei, Magyar nyelv-hasonlítás³ 16—9.

I.

1. $*\bar{a} > a$.

Visszaható asszimiláció útján \bar{a} a -vá változott a következő szavakban: Sz. $ak\bar{a}_{\wedge}ts$, $bal\bar{a}_{\wedge}z$ ebben: $\bar{o}_{\wedge}ld\bar{a}l-b$. 'egy vizibogár', $bar\bar{a}_{\wedge}lt$ 'barát', $bar\bar{a}_{\wedge}\check{f}\check{s}'\bar{a}_{\wedge}g$, $dar\bar{a}_{\wedge}z$ [$dar\bar{a}_{\wedge}st$, $dar\bar{a}_{\wedge}z\acute{a}k$] 'darázs', $fa'rs\bar{a}_{\wedge}k$ 'farsang', $fa'rg\bar{a}_{\wedge}\check{s}'$ 'forgács', $kal\bar{a}_{\wedge}k\acute{a}$, $kal\bar{a}_{\wedge}n$ [$kal\bar{a}_{\wedge}nt$, $kal\bar{a}_{\wedge}n\acute{a}k$], $kal\bar{a}_{\wedge}s$ ['kalász'] 'kalász szálkája', $kal\bar{a}_{\wedge}\check{s}'$ 'kalács', $kapt\bar{a}_{\wedge}r$ ['kaptár'] 'méh-köpi fedője', $kar\bar{a}_{\wedge}\check{s}'\acute{a}n$, $pal\bar{a}_{\wedge}nt$, $par\bar{a}_{\wedge}z\check{s}$ 'parázs', $rak\bar{a}_{\wedge}s$ 'rakás (haufen, stoss, stapel)', $sak\bar{a}_{\wedge}ll$, $sam\bar{a}_{\wedge}r$

¹ A hosszú mássalhangzókat mégis, nyomdai okokból, kettősírással, és az u. n. „durvább átírást” ritkított kurzívval jelöltem.

² Sz. = Szabófalva.

[*samā_^rt*, *samārāk*], *talū_^l*, *talū_^n*, *tanū_^š'* 'tanács', *tatā_^r*, *vasā_^rnāp*.

Ellenben a következőkben az *ā* nem hasonult át: *ālū_^* 'alá' [v. ö. *ālāt*, *ālsō_^* stb.], *fārāgū_^s* 'faragás' [v. ö. *fārāg*], *gāzdā_^tlānn* [v. ö. *gāzdā*], *hālū_^s* [v. ö. *hāl*, *hālāk* stb.], *hālū_^l* [v. ö. *hāl*-], *hāsnā_^l* [v. ö. *hāsnāss*], *kāpā_^ss*, *kāpā_^l* [v. ö. *kāpā*], *kāsū_^l* [v. ö. *kāsā*], *mādū_^r* [*mādārāk*, *māddrā_^z*], *māgū_^rā* [v. ö. *māgāmrā* stb.], *mārū_^s* [v. ö. *mār* stb.], *pādū_^s* ["padlás" 'padló' [v. ö. *pādāl* 'padlóz'], *rākū_^s* 'rakás (das legen, das stellen, das setzen)' [v. ö. *rāk* stb.], *vādū_^z* [v. ö. *vād* stb.].

Ha összehasonlítjuk ezen két szócsoportot egymással, könnyen észrevevesszük, hogy csak ott találunk *a*-t *ā* helyett, ahol a következő szótag *ā_^*-ja — ha úgy szabad mondanom — állandó az illető szóban és családjában. Ellenben ahol a következő szótag *ā_^*-ja nem állandó, hanem váltakozhatik — vagy ugyanabban a szóban vagy a családjának tagjaiban — más hangokkal, ott az *ā* megmaradt.

Tanulságos példák a *fa_^rgū_^š'* 'forgács' [Molnár Albertnál is: *fargác*z, NySz.] és Sz. *rakū_^s* 'rakás (haufen, stoss, stapel)' szavak Sz. *fārāgū_^s* 'faragás' és Sz. *rākū_^s* 'rakás (das legen, das stellen, das setzen)' mellett: az előbbieken az *ā_^* állandónak tekinthető, mert a beszélő már nem érzi összefüggésüket a *fārāg* és *rāk* szavakkal.

Hogy a szóbanforgó hanghasonulás a moldvai csángó nyelvben is megvan, arról már Szarvas Nyr. 3:49—50. megemlékezett, és későbbben még Munkácsi Nyr. 9:484. és Rubinyi Nyr. 30:59—60. Azonban az ő szavaikból és felhozott példáikból is kitűnik, hogy *a* (*ā*) helyett mindig *ā* (*a*)-t találunk, ha a következő szótagban *ā* (*ā_^*) van, akár "állandó" ez, akár nem (tehát pl. *kāpāl*, de *kāpa*; *kāszāl*, de *kāsza*, stb.). Mivel a dolog az északi csángóknál mégsem áll így, azt kell következtetnem, hogy az ő megállapításuk csak valamelyik déli nyelvjárásra vonatkozik, habár Munkácsi és Rubinyi, akik az északi nyelvjárásterületet is kutatták, erről nem tesznek külön említést.¹

¹ A déli nyelvjárásokról csak egy kis, egy pár órai beszélgetés alatt fölirott, főképpen az ered. **fš'*, **š* és **ž* hangokra vonatkozó szójegyzékem van. Ebben, sajnos, csak egy pár olyan példa van, amely a szóbanforgó kérdést megvilágíthatja, de ezekből is látnivaló, hogy a dolog nem áll egyformán a déli csángóknál: Z ó s z e n b ó l (Szereten tul): *kalū_^š'*, *karbū_^š'*,

Az $a-\bar{a}$ hasonulás még a marosszéki nyelvjárásban, az u. n. nyugati székelységhez tartozó kereszturi, sóvidéki és havasalji nyelvjárásokban és még a Halmágyi nyelvjárászigeten¹ is előfordul (l. Steuer: A székely nyelv hangjai 5. l., Balassa: A magy. nyelvjárások 101, 102—3., 105., 111. l. és különösen Horger: NyFüz. 13:24—6, Nyr. 33:447—8, NyK. 31:378, 423.² Továbbá találkozunk vele még Felső Örvidekén (Vas megyének északnyugati részében), amelynek népéről „a helybeli értelmiség azt tartja hogy székely eredetű” (l. Varga Ignác: NyFüz. 9:6., 7.), Vág-Királyfán egy nyitra-

‘korbács’, *kar̄_Λš'on*, *par̄_Λžā_Λ*, de: *iḡ_Λššū_Λg* (v. ö. *iḡ_Λz*); Luzzi-Kalagorból (Szereten innen): *kol̄_Λš*, *kor̄_Λš* ‘korbács’, *kor̄_Λšon*, *por̄_Λžō*, *kop̄_Λlō_Λ*, de: *iḡ_Λššū_Λg*. A zsószeni példák tehát arra mutatnak, hogy az $a-\bar{a}$ hasonulás ott talán olyanféle fokon áll, mint északon. A luzi-kalagori [*kol̄_Λš* (<**kāl̄_Λš*)-féle] alakokat v. ö. pl. ezekkel: Háromszék: *porázsa*, *vosárnap* MTsz., Udvarhely: *porázsa*, *kobát*, *kolopál* (Steuer: A székely nyelv hangjai 5.), Torda: *csohán*, *kolopács*, *vosárnap* (Viski Károly: NyFüz. 32:16), Balatonfelvidék: *csojjány*, *soláta* (Édes Jenő: NyFüz. 40:8), Göcsej: *borát*, *dorázs*, *korácson*, *porázs*, *vorgánya*, *vosárnap* (de így is: *vörgánya*, *vösárnap*, Kardos Albert: Nyr. 13:254), Őrség: *borát*, *borázda*, *dorázs*, *vorgánya*, *vosárnap* (de így is: *bérát* stb.) (Könnye Nándor: Nyr. 7:271); v. ö. még a *csalán* szó alakjait a MTsz.-ban. V. ö. Melich: NyK. 35:126. és Gombocz: Tör. jövev. 96, 21. §. Munkácsinál is két idevaló csángó példa található: *kopál* és *porácška* ‘péNZ’ (v. ö. *para* ‘péNZ’ < oláh *para*), l. Nyr. 9:483, 530. — [Vö. még Horger és Asbóth *Király* című cikkeit a múlt évi Nyr.-ben. — *A szerk.*

¹ A halmágyi \bar{a} hangot tárgyalván Horger többek közt ezt mondja: „Az \bar{a} -nak ilyen asszimiláló hatása már Kriza nyomán ismeretes a székelységből, de hogy még az [ajakműködéssel képzett] \bar{q} -nak is, mely pedig már nagyon közel áll az \bar{a} -hoz, ilyen asszimiláló ereje van, arról eddig még nem volt tudomásunk, s ebben a tekintetben Halmágy egyelőre magára áll.” (l. NyK. 31:378). — Nézetem szerint az \bar{q} -nak itt nincsen asszimiláló ereje, hanem az elődjének volt valamikor ez az ereje és az eredménye, az \bar{a} , megmaradt még azután is, miután maga az asszimiláló \bar{q} -vá változott. Tehát: az $a > \bar{a}$ hangváltozás az $\bar{a} > \bar{q}$ változásnál korábbi. (*Halmágyon minden köznyelvi \bar{a} helyén ajakműködéssel képzett \bar{q} hangot ejtenek.” l. h. 379. l.)

² Steuer Nyr. 22:213 szerint hasonulás útján keletkezett \bar{a} hang a keleti székely *Alcsikban* is „hallható”, Horger NyK. 31:423. azonban azt mondja, hogy „ \bar{a} hangnak az előtte álló a -ra se Gyergyóban, se Szentdomokos vidékén, se sehol az egész megye területén asszimiláló hatása nincsen”. Vajon honnan találta ki Steuer azt az alcik \bar{a} -t? Hátha Alcsikban is úgy van, mint az északi moldv. csángóknál, t. i. hogy az $a-\bar{a}$ hangviszony csak egyes szavakban maradt meg?

vidéki palóc nyelvjárásban (l. Szűcs István: NyFüz. 20:4)¹ és még Bajmokon Bács megyében is (l. Balassa: A magy. nyelvjárások 63., 111. l.). A szóbanforgó hangjelenség tehát nem különleges székely sajátosság.

Eredetileg természetesen úgy az „állandó“, mint a „nem állandó“ \bar{a}_\wedge -nak visszaható asszimiláló ereje volt (*kapa* ~ *kápál*, *kasza* ~ *kászál* stb.), mint a hogy áll a dolog, az irodalomban található adatokból ítélve, az említett magyarországi nyelvjárásokban még most is. A moldvai északi csángó nyelvjárásban általánosítás az *á* javára ott történt, ahol az \bar{a}_\wedge nem volt „állandó“ (**kâpâ* ~ **kapâ_Λ* > *kâpâ* ~ *kâpâ_Λ*, **hâl* ~ **halâ_s* > *hâl* ~ *hâlâ_s*, stb.) és így az *a*— \bar{a}_\wedge hangviszony csak ott maradhatott meg, ahol az \bar{a}_\wedge állandó volt.

Az *a*— \bar{a}_\wedge hasonulásról beszélvén Szarvas Nyr. 3:50. többek közt ezt is mondja: „E visszahatás a csángó népnél oly nagy erőben él, hogy néha az *á*-t *ë*-re változtatja“ és példának ezeket említi: *ëpám*, *këszálni*, *këpálunk*. Rubinyi szerint is a csángó *á* hang „gyakran átcsap a zárt *ë*-be: — — — *bëját*, *hëmëräbb*, *tënács*, *tëtär*, *ëpám*.“ Ezek az adatok valószínűleg a déli nyelvjárásokból valók, mert Szabófalván ilyenféle alakokat nem hallottam.

A *tëhát* szó fejtegetésénél Volf György Nyr. 3:8. az *ë* hangot korábbi *á*-ból keletkezettnek magyarázza. Ezt avval okolja meg, hogy „a zárt *á*-ból igen könnyű — — az átmenet a zárt *ë*-re; mint ennek világos példáját látjuk az aldunai *väsárnap*, *vësárnap* szóban s a moldvai csángóknál, a hol egyként hallhatók: *ápám*, *kászál*, és *ëpám*, *këszál* [utalás a Szarvas fönt említett csángó cikkére].“ Hogy *väsárnap* ~ *vësárnap* szóban az *á* hang a korábbi és az *ë* a későbbi, az kétségtelen (v. ö. *väsár*); tehát *á*—*á* > *ë*—*á*. A *vësárnap* alak különösen Dunántúl nagyon elterjedt. Ugyanott (ritkábban egyebütt is) az *ë*—*á* hangviszony *a*—*á* helyett más szavakban is előfordul; mégis megjegyzendő, hogy ezekben *ë*-re legtöbbször *r* következik, pl. *bërát* Vas m. Őrség | *bërázda* Répce mell., Zala m. Kővágó-Örs, Rév-Fülöp, Őrség, Veszprém m., MTsz.; Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8.), Bakonlja (NyFüz. 34:12), *bërázdo* Sopron m. Horpács, MTsz., Kemenesalja (NyFüz. 33:9), Pápa vid.

¹ Így még Mészáros Gyula értesítése szerint az alsó Csallóközben Ekecsen és hallomása szerint a felső Csallóköz sok községében. A szerk.

(NyFüz. 17:9) | *děrdzs* Vas m. Őrség, MTsz., Debrecen (Oláh Gábor NyFüz. 26:6) | *ęgy-ęrąnyos* Pápa vid. (NyFüz. 17:9) | *gěrdád* Orosháza, *geráda* Debrecen, *gerągya* Nagy-Kálló, *gerádgya* Kisujszállás | *gěrdádc*s Pápa vid. (NyFüz. 17:9.) | *gerázda* Rábaköz | *herákol* Vas m. Kemenes-alja | *hěrkál* Pozsony m. Deáki, Mátyusfölde | *keleráb* Nagy-Becskerek | *pěrántyás* Vas m. Őrség, Zala m. Dobronak | *pěrányi*, *perányi* Göcsej | (v. ő. *pirányi* Székelyföld, Udvarhely m., Homoród vid., Háromszék m.) | *pěrázna*, *perázna* Rábaköz, Göcsej MTsz. | *sěrágja* Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8), *sěráglo* Bakonyalja (NyFüz. 34:12), Pápa vid., Kemenesalja (NyFüz. 17:9., 33:9), v. ő. még MTsz. | *těráta* Somogy m., *těráto* Rába mell. | *věrgánya* Vas m. Őrség, Göcsej, Sümeg vid., MTsz., Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8.), *věrgányo* Répce mell., Vas m. Német-Gencs, MTsz., Kemenesalja (NyFüz. 33:9) | *věsárnap*, *vesárnap* Mátyusfölde, Soprony m. Répce mell., Soprony m. Horpács, Vas m. Őrség, Zala m. Dergecs, Göcsej, Veszprém m. Csetény, Veszprém, Tolna m. Felső-Pél, Szabatonai puszta, MTsz., Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8.), Pápa vid., Kemenesalja (NyFüz. 17:9., 33:9.), *věsárnop* Rábaköz, Beő-Sárkány, Répce mell., Mosony m. Lébény-Sz.-Miklós, Zala m. Gelse és vid., MTsz., Bakonalja (NyFüz. 32:12) | *zsěláta* 'saláta' Vas m. Őrség, MTsz. [ezek mellett előforduló *vosárnap*-féle *o*-alakokról v. ő. fönt 196. l.].

Ha — a mint igen valószínű — az *ě* hang elődje, a fönt említett és hasonló esetekben, *á* volt, akkor itt is, a Dunántúl, a régi *a*—*ā*_λ (*ā*—*á*) hasonulás nyomára akadtunk. Ez is arra mutatna, hogy ezen hasonulás régebben sokkal általánosabb volt, mint most. Igen valószínűnek tartom tehát Szinnyeinek azt a véleményét, hogy az *a*—*ā*_λ illeszkedés az Árpád-kori irodalmi nyelvben is visszatükröződik olyanféle esetekben, mint pl. *halal* HB, *Palasth* 1232, *Halasc* 1245 ['halál', 'palást', 'halász'], amelyekben az első szótagbeli *a*-hang következetesen *a* betűvel van jelölve (l. Nyr. 24:153.).¹

¹ Nézetem szerint nagyon valószínű, hogy a *gyěrtya* és *gyěrtyán* szavakban is eredetibb *ā*-ból fejlődött az *ě* hang. Az előbbiben az eredeti viszony ilyen lehetett: **gyar̥tya* ~ **gyār̥tyát*, később (Dunántúl?): **gyar̥tya* ~ *gyěrtyát*, amiből aztán — per analogiam — *gyěrtya* ~ *gyěrtyát*. Nyelvjárásiilag most is *a*-alakok fordulnak elő: *gyar̥tya* Beszterce-Naszód m. Zselyk, Maros-Torda m. Maros-Bükkös, Székelyföld, MTsz.

2. $*\bar{a} > \bar{a}_{\wedge}$.

“Hangátvetés” következtében $*mi\bar{n}.d\bar{j}a_{\wedge}i\bar{a}n$ ($< *mind-\bar{n}a_{\wedge}i\bar{a}n$) helyett azt mondják Sz. $mi\bar{n}.d\bar{j}a_{\wedge}i\bar{a}n$ ‘mindnyájan’. Valószínű, hogy a hangsúly változott meg előbb és azután következett a megnyisítási változás is: $*mi:nd-\bar{n}a_{\wedge}i\bar{a}n > *mi:nd\bar{n}a_{\wedge}i\bar{a}n > mi:n.d\bar{j}a_{\wedge}i\bar{a}n$.

3. $*\bar{a} > o$.

Ha az első (azaz: a főhangsúlyos) szótagban (ill. az első és a közvetlen következő szótagokban) rövid o van, akkor az első szótag (ill. az első és a közvetlen következő szótagok) után közvetlen következő szótag (ill. szótagok) eredeti \bar{a} -ja mindig o -vá hasonult át.

Példák: Sz. *bod.zo* ‘bodza’ (tárgyeset: *bod.zu_{\wedge}t*), *bogorok* — *bogorokot* — *bogorom* — *bogoro* — *bogorotok* (alanyeset: *bogu_{\wedge}r*), *bogoroš'ko* ‘bogaracska’, *bokkont* ($< *bokkant$) [“bakkant”] ‘kopogtat’, *boro* v. *bo'rjo* ‘bora’ (*bo'r* ‘bor’), *dorgo* ‘donga’,

[az o -alakok is főképen székelyföldiek, l. MTsz.] Érdekes, hogy éppen Dunántúl \bar{e} -alakok vannak: *gyertya*, *gyërgya* Vas m. Őrség, *gyertya* Somogy m. Ádánd, *gyërcsa* Vas m. Őri-Sziget, MTsz., *gyertya* Bakon-alja (Horváth Endre: NyFüz. 34:79). Hogy az első szótagban a az eredeti, arra mutatnak ezen jövevényszó török megfelelői is: csuv. *šorda*, *šurda* ($< *šarda$, v. ő. cser. *sarta*), alt. *jarta* stb. l. Gombocz: Tör. jövev. 47. — Épen úgy mint a *gyertya*, keletkezhetett az őrségi (Vas m.) és göcseji *vërga* ‘varga’ is.

A *gyërtján* szónak is a -féle alakváltozatai vannak Székelyföldön, v. ő. *gyartyánfa* Székelyföld, MTsz. [dunántúli adat MTsz.-ban nincsen]; úgyszintén a régebbi irodalomban (l. OklSz.): 1270/1280: *Gyartan* [olv. *gyártyán*, v. ő. fönt], 1291: *Gyartyanos*, 1322: *Gyartianfa*, 1356: *Gyartyanfa*, 1402: *Gyarthyana g*.³

³Miután a fentebbi már meg volt írva, megkaptam a Nyelvőr novemberi füzetét, amelyben (Nyr. 36:410—5.) Horger a *király* ($< kërály$) szót egészen helyesen föltételezhető $*karál$ -ból magyarázza, hivatkozván a följebb említett *bërát* ($< barát$)-féle alakokra. A $*karál > király$ fejlődése útját mégis másképpen fogom föl. Horger így magyarázza: “Az \bar{a} asszimiláló hatása következtében ebből [t. i. $*karál$ -ból] $*käräl$ alak akart [?] fejlődni, de mivel az \bar{a} hang az illető nyelvjárás hangrendszerében szokatlan volt, csak a *këräl* alak fejlődött ki, s ebből keletkezett aztán $\bar{e} > i$ hangváltozással — — — a *király*”. Mint már fentebbi soraimból kiténik, osztozom Volf György véleményében, t. i. hogy az \bar{e} legközelebb az \bar{a} -ból keletkezett (és nem egyenesen az a -ból); eszerint tehát a fejlődés ez volt: $*karál > *käräl > kërály$, $> király$. Ezen szó valamelyik — hogy úgy mondjam — \bar{e} -á (ill. i -á) nyelvjárásból került az irodalmi és hivatalos nyelvbe és, mint hatalmas kulturszó könnyen kiszorította az \bar{a} -áféle alakokat.

doptom 'dobtam', *dosko*, *dʒoʁtʃo*, *fogotlonn* 'fogatlan', *fokoimo* (< **fok-hāimā*) 'fokhagyma', *moʁzo* 'morzsa', *odo*, *onnot* || Sz.: *dolognok* 'dolognak', *bontottom*, *borgoʁltom* 'gomboltam', *borozgot*, *borotvo* (de: *borotvā_Δt*), *boronno* (de: *boronnā_Δt*), *molomoško* 'malmocska' [*molom* 'malom'], *poroo_Δšolot* 'parancsolat' [*poroo_Δšol* 'parancsol']; [ellenben pl. Sz.: *kosā_Δrka*, *rō_Δka*, *duffānt* 'rácsap', *ā_Δruʁlgāt*, *mozdulātlānn*, *boš_Δā_Δnāt* 'bocsánat' stb.],

Ide vágó déli csángó példám csak: Luzi-Kal. *koʁsoma_Δ*, Zsós. *koʁš_Δemā_Δ* és Luzi-Kal. Zsós. *roždā_Δ*, amelyekből mégis látszik már, hogy a szóbanforgó hasonulás legalább az említett falvak nyelvjárásában nem található.

Mivel ezen hasonulás tudtommal a magyarországi nyelvjárásokban nem fordul elő, igen valószínű, hogy a moldv. (északi) csángó nyelv külön fejlődésének az eredménye.

4. **ā* > *o*.

A következő szavakban az ered. *ā* a következő szótag *o*-jához hasonult valószínűleg azért, mert e szavakban az első szótag sokszor elveszti a főhangsúlyát: Sz.: *oʁmodo*, *omoʁdo* 'amoda', *oʁmonnot*, *omoʁnnot* 'amonnan', *oʁmott*, *omoʁtt* 'amott', v. ö. alább Sz. *uʁmulʁlān*, *umuʁlʁlān* 'amolyan'.

Itt említendő még: Sz. *okkoʁ* < **akkoʁ* 'akkor'.

5. **ā* > *u*.

A Sz. *uʁmulʁlān*, *umuʁlʁlān* (< **ām-ulʁlān*) 'amolyan' szóban az első szótagbeli ered. *ā* valószínűleg főhangsúlytalanság miatt hasonult a következő szótagbeli *u*-hoz, épen úgy mint Sz. *omoʁdo* stb. szavakban (l. fönt) *ā* > *o* hasonulás történt.

6. **ā* > *ε*.

Az első (ill. az első és a második) szótag *ā*-ja *ε*-vá változott, ha a következő szótag hangzója *u* volt.

Példák: Sz.: *derukk*, néha: *deru* 'daru' [tárgyes. *derukkāt*, néha *derut*, többes alanyes. mindig *derukkāk*], *felu* 'falu' [ellenben *-fālā*, pl. *sebu-fālā*], *gelemus* (< **gālāmus*) 'nedves göröngy' [v. ö. *galamos* MTsz.], *geluskā* ["galuska"] 'töltött káposzta', *hemu* 'hamu' [ellenben: *hāmmās* "hamvas"], *hessu* (< **hāssu* < **hāssō_Δ*, v. ö. *o* > *ā* alább) 'hosszú' [ellenben: *hossā_Δrā* 'hosszára'], *hezud* 'hazudik', *kepu* 'kapu', *metulā* (< **mātulā*, v. ö. *ma t u l a*

Vas m. Őrség, MTsz.) 'motolla', *pəpuš* 'papucs', *sebu-fălă* (< **săbu-fălă* < **săbō_Λ-fălă*) 'Szabófalva', *sepu* 'szapu, kosáralaku tartó hársfaháncsból', *seru* 'saru, csizma', *sesta* < **s* *ăzută_Λ* 's azután'.

Erre az „umlaut“-ra valószínűleg hatással volt azon sok oláh kölcsönszó is, melyeknek hasonló a vokalizmusa, v. ö. pl. Sz.: *keruțsă* (< oláh *căruț*) 'kis szekér', *mətuse* (< oláh *matuș ă*) 'nagynéne', *pedură_Λr* (< oláh *pădurar*) 'erdő-őr', *pekură* (< oláh *păcură*) 'szekérkenő', *pəpușe* (< oláh *păpușă*) 'bábu', *rebus* (< oláh *răbuș*) 'rovásos fa', *tresură* (< oláh *trăsură*) 'kocsi', *tsepuse* (< oláh *țepușă*) 'hegy, hegyes vég'.

Egy pár szóban az *ă* > *ε* hangváltozás akkor is megtörtént, ha a következő szótagban *i* volt: Sz.: *kerikă* 'karika', *merin* 'egy gyomorhaj' [v. ö. *marin* MTsz.], *peziłkădik*, de így is: *păziłkădik* 'siet' [v. ö. *posol* MTsz.], *seriñkă* 'kis fehér háziszótt kendő csikos széllel' [v. ö. *sajinka*, *salyinka* MTsz.], *terișñă* [a déli-csángó Zsószenban is: *terișñă_Λ*] 'tarisnya'. [Ellenben pl. Sz.: *hămiss*, *hărișñă*, *tănit*]. — Ide tartozik még Sz. *ăitō_Λ* 'ajtó' is [*ăitō_Λ* mellett].

Itt valószínűleg szintén oláh befolyással is kell számolnunk, v. ö. pl. *kətrəñił* (< oláh *cătrăni*) 'kátrányol', *məliğă* (< oláh *mămăligă*) 'puliszka', *sereșikă* (< oláh *săricică*) 'citromsav', *vləđjikă* (< oláh *vlădică*) 'püspök'.

Világos, hogy az *ă* > *ε* hangváltozás már a csángó nyelv különéletében történt.

7. **ă* > *ε*.

Két esetben az eredetibb *ă*-nak a szó végén *ε* felel meg:

Sz. *ostoă_Λte* 'osztováta, esztováta', v. ö. *osztováta* Székelyföld, Háromszék m., Csík m. Csík-Madaras, Udvarhely m. Olasztelek, Maros-Torda m., Kolozs m. Szucsák, MTsz. (szláv eredetű: v. ö. úszl. *statva*, Miklosich: Die slav. Elem., Etym. wbuch).

Sz. *pară_Λze* 'parázs', v. ö. *părâzsa*, *parâzsa* Székelyföld, Háromszék m., Udvarhely m. Keresztúr, Marosszék, MTsz. (szláv eredetű: v. ö. Miklosich: Die slav. Elem., Ásbóth: Nyr. 25:373).

Elég különös ez a hangváltozás, és nem tudom kielégítően megmagyarázni. Lehet, hogy itt valami oláh hatással van dolgunk, de ennek az esetleges hatásnak a kiindulópontja éppen nem világos. Érdemes talán mégis megemlíteni ilyenféle a moldv. csángó nyelvbe felvett háromtagu oláh szavakat, amelyekben a

magánhangzórendszer ugyanolyan: Sz: *odā_∧je* 'szoba' [< oláh *odae*], *postā_∧te* 'sor (az aratóknál)' [< oláh *postatā*] | Sz: *kazā_∧rme* 'kaszárnya' [< oláh *casarmā*], *matā_∧ne* 'rózsakoszoru, olvasó' [< oláh *mātanie*], *zabā_∧te* 'zabola' [< oláh *zābalā*]. Nem lehetetlen, hogy a teljesen eloláhosodott csángóság (az "oláh csángók") felvette az [oláh] nyelvébe a [csángó] magyar **ostouā_∧tā* és **parā_∧zā* szavakat ilyen alakban: **ostovatā*, **parazā*, és hogy a magyar csángók visszakölcsönözték ezeket a szavakat. Így volna érthető a szóvégi *-e* az *ostouā_∧te* és *parā_∧te* szavakban.

(Folytatjuk.)

WICHMANN GYÖRGY

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.

— Harmadik közlemény. —

A népies relativ mondatok szórendi sajátosságai.

A népies relativ mondatokban igen érdekes szórendi sajátosságokat találunk. Ezeket aszerint, hogy egyes mondatrészek cserélnek helyet, vagy hogy a relativ mondat megelőzi vagy követi főmondatát, esetleg a főmondat tagjai közé ékelődik: egyszerűeknek nevezzük [ilyenek az inverziók]. Ha azonban a főmondat és a relativ mondat tagjai keverednek, mondat szerkezetek vegyülnek össze [mondatkeveredés, attrakció, mondatvegyülés], akkor összetett szórendi sajátosságokkal van dolgunk.

Egyszerű szórendi jelenségek.

Az inverzió legegyszerűbb alakja akkor áll elő, amikor a relativ mondatban valamelyik mondatrészt kiemeljük, vagyis ez a relativ névmást megelőzi. (A rendes használat szerint ugyanis a relativ névmás mondata élére kerül). A népnyelv eme szerkezetet elég gyakran használja:

1. A melléknévi mondat kötőszavát, a relativ névmást, e mondatnak alanya előzi meg:

Józan amit gondol, részeg arrul csahol. D. Az én fiam akit (= amit) évtől, elég lesz három hétig neki. [Ada]. Fejér virág, pipitér, menyasszonyunk amit ér. 8:468. Krisztus urunk amikor a földön-járt, megszólítja egy nagy

henye heverő ember. Ngy. 1:397. Jó pajtásim kik valátok, kik a víz martján állátok, hogy (= miért) én rajtam nem kapátok! s életem végét várátok. 8:240.

2. A relativ névmás elé a mellékmondatnak tárgya kerül:

Eszt a masinát aki kitanáta, as se vót ám bolond embër. No téged aki évész, inkább akasztaná fő magát. Ny. F. 37:49. Az urat ki megtartja, hónapra fővérrassza, csendes békességbe, firiss egészségbe. 6:382. Ezen Azsiából került szőlő nedvét aki issza, annak meghozza a kedvét. 6:476. Ha rab vagyok se bánom, úgy sincs engem ki szájon. Ngy. 2:35.

3. A relativumot egyéb mondatrész előzi meg:

Probájjuk meg, abból a más kalangyából amejjikünk több szemet kivér, azé legyen a küsebbik rakás. 14:473. Az aratásba akit ott ért az esső, csúnyán megászhatott. Melyik házban laknak? A templomon aki alul van. (Vöröserény, Zolnai Gy. feljegyzése.). Vergyë még az isten aszt az ides anyát, estétü reggëig ki nem látyo lyányát. 14:336.

Az ilyen melléknévi mondatokat könnyű szabályossá alakítani, a kiemelt szó tulajdonképeni helye a relativ névmás után volna.

Az irodalomban eléggé gyakori jelenség a melléknévi mondatokban *az igének nyomatékkal való kiemelése*. A népnyelvben azonban sokkal ritkábban fordulnak elő az ily szórenddel alkotott relativ mondatok:

Akik vótak jobb-jobb gazdák, nem állottak rájo. Ny. F. 38:58. Ujan vizet kő vele itatnyi, amibe három szem parazsat dobtak előbb. 7:475. Ejutott az érchegyre, ahol van a két remetének vén bátyja, mint monták neki. 17:280. Jánosnak atta sejemkeszkenőjét meg a gyűrőjét, amejiken vót a princeszné neve. 17:187. Sírva mongya Máris Győrbíró Sándornak, aki hozza jára három esztendeig. Ngy. 3:90. Van uan földem, akit nem annik ezér a zárér oda. NyF. 38:26.

Ezekben a példákban látjuk, hogy azon szó, mely manapság mint igei bővítmény az ige elé kerülne, közvetlenül vagy közvetve az ige után áll.

Nagyon közönséges mondatszerkesztés az, hogy *a melléknévi mondat megelőzi a maga főmondatát*, néha azonban érdekes esetek (inverziók stb.) állhatnak elő.

Amije csak vót, mindenének vége lett. Ar. 121. Ha ebbe belefűjsz, amit gondosz magadba, ott terem előttd. 1:419. Akit otthon vetett ágyra nem várnak, minden bokor szállást ad a betyárnak. Ngy. 1:306. (fordított sorrendben egészen rendes). Az én bizodámas gazdám aszt kívánnya, ki

ebből részt vesz, egiesség utánna (= válják annak egészségére). 9:561. Édes szőszolló úr, ha menyasszonyt akar kapni, amit kérdők, [arra] feljőn meg hamar. 9:38. Aki úgy él, mint én élek, jaj de keseredett lélek. Ngy. 3:244. Mert hiába! csak úgy van az, akit az isten meg akar verni, az esztét vesz el. Ar. 90/91. Már minálunk megismerni úgy lehet, aki jó lány, piros szoknyát viséget. Ngy. 1:325. Ritka legény, ki azt tegye, akit szeret, hogy elvegye. Ngy. 2:29. Aki a palánmagot érakta, ha a mekhal, akkor az a mag nem kel ki. 7:230.

Ezekben a példákban a relatív mondat tulajdonképpen a főmondatnak megelőzője, inchoativuma, tehát oly szórendi szerepe van, mint az egyszerű mondat szórendjében az előkészítő résznek. [Magy. kszók. 2:80].

A relatív mondat a főmondat tagjai közé ékelődik: ez a jelenség igen gyakori a mai népnyelvben és az irodalomban egyaránt. Ilyen kapcsolatban a melléknévi mondat többnyire a főmondat azon tagja után áll, amelyre vonatkozik, azután jő a főmondatnak többi része.

Édes anyám, aki felneveltél, be szomorú életet rendeltél. 30:492. Jó van évihedd, de a poharunkat, akibe kábusztát savanyítottatok, hozd előbb haza. 11:237. De az óriás, akié a vár vót, így kajátott onnan belűrű . . . 9:233. És a szegény ember, aki a szóma tetején vót, megijett. 8:520. Az öregnek az a harmadik fija, aki eddig csak hágatott, ékezd nad dőcögösen nevetnyi. 7:88. Az a virág, akit adtál, el sem hervadt, már elhagytál. Ngy. 2:130. Ő olyan lányt, akinek még férjhez menetele előtt kontyot kell kötni, látni se akar. Ar. 301. Az egyik házba, akin a kürtő füstölt, bément. 30:46. Péter a lánynak a kezéből, aki még akkor is ájulva ott feküdt a pitvar földjén, kivette a kendőket. Ngy. 2:384. [Itt a relatív névmást a birtok elválasztja a birtokostól, amelyre voltaképpen vonatkozik.]. Aval az éles késvel, akit az asszonval vővénk, né hogy elvágtam a kezemet! 30:494.

Néha előfordul, hogy a relatív mondat főmondata egy megelőző főmondathoz kapcsolódik, kötőszava meg a relatív névmás elé járul.

Emongyák a gyerekek [a köszöntőt], osztán amit akarnak, annak nekijük. 7:284. Menjen ki avval [a száz forinttal] a vásárba, oszt amit száz forintra tartanak, akármilyen is, azt vegye meg. Ngy. 2:441.

No te legény! én megfogadtam, hogy aki a lányomat meg tudja kacagtatni, annak adom. Ngy. 3:375. Mindjárt akkorát kondítok az ostorral, hogy akinek be nem lesz abróncsolva a feje, szétreped. Ngy. 1:392. [Itt a *hogy*-ot választja el a relatív mondat a maga főmondatának többi tagjaitól].

A főmondat tagjai közé ékelte relatív mondat után még egy mellékmondat következik, tehát a főmondat részei nagyon távol kerülhetnek egymástól:

Az a sok szemét, amit a békánál összesöpört, mire haza értek, mind arannyá, ezüstté változott a kötényében. Ngy. 1:432. Ekkor a nagyszakállú öreg ősz, aki senki más nem volt, mint az Úr Jézus Krisztus, azt mondja a fiúnak . . . Ngy. 2:402.

Gyakran láthatjuk, hogy *a relatív mondat tagjai közé más mondat ékelődik.*

El kellett mennie, mert neki otthon édes apja meg felesége van, akik azóta [isten tudja mily] keservesen várják. Ngy. 2:387. Vót éccēr egy ember, aki [mikor meccés ideje vót] csak étarisznyászta az időt. 7:133. Hát neked már itéletnapig elég lesz az az egy munka, amit [ez a fiú] minap — de akkor se maga — csinált. Ar. 56. A gazda rögtön rakodni kezdett, egy kenyert, meg holmi egyetmást, amire [gondolta, hogy] szüksége lesz, bele-szuszakolt egy zsákba. Ngy. 2:420. [A léán] híre a kiráhő is éjutott, aki [hogy kipróbájjo a léánt] magáhő hivatta. 15:231. Mán mögötte a lelkömet a nagyobbik léányom, akit az a tabajdok [= ügyefogyott] Mónár Gyuri [Szengyőrnepkor léssz esztendeje], évött vót. 4:32. Hanem térj csak vissza régi szeretődhöz, aki [ha szegény is] soha meg nem tagad. Ngy. 3:90. Nyitott szempilláim nem lesz ki befogja, aki megölelje, aki megcsókolja — ha már te is elmégysz — újszülött fiamat. Ngy. 3:56.

A felsorolt példákban a relatív mondatba ékelt más mondat könnyen elválík attól; elül áll a relatív mondat főmondata, s azután a megszakított relatív mondat: a közbeékelt mondat gyakran a relatív mondatnak mellékmondata.

Gyakran előfordul, hogy *a főmondat alanya bizonyos mondattni szereppel a relatív mondatba kerül*, többnyire akkor, ha a melléknévi mondat megelőzi főmondatát. Ez is inverziót okoz.

Kinek Isten akarja, az ablakon is béveti. D. Kinek Isten füvet ad, nyulat is ad hozzá. D. (e. h. Isten füvet is ad annak, akinek nyulat ad). Kinek reménye nádszálra támaszkodik, könnyen lehajlik [t. i. a reménye]. D. Az Urat ki megtartya, hónapra főverrassza csendes békességbe, fíris egés-ségbe. 6:382. Ezen Ázsiából került szöllő nedvét aki issza, annak meghozza a kedvét. 6:476.

Ezt a szórendi sajátságot egyébként könnyű megmagyarázni. Az illető mondatrész a főmondat alanya, egyuttal a relatív mondatnak is része, de az ismétlés elkerülése céljából csak az elül-álló relatív mondatban tesszük ki.

Épen így a fő- és mellékmondatnak tárgya egy: Na te legény, én megfogadtam, hogy aki a lányomat meg tudja kacagtatni, annak adom. Ngy. 3:375.

Szereti a népnyelv sokszor a nyomatékosság kedvéért is, hogy *a relatív mondatban és annak főmondatában ugyanaz*

a mondatrész ismétlődik, tehát ilyenkor közös a két mondatnak alanya, tárgya, határozója stb., vagy pedig az egyikben más mondattani szereppel fordul elő.

Ismétlődik a *határozó*: Ki sokáig öszi a levest, sokáig él. D. 1:72. Aki jól köt, jól őrdoz. D. 1:71. Aki korán kezd, korán végez. 30:299. Aki hamarébb gyün, hamarébb gyün. 8:370. Közös az állítvány ezekben: Aki-nek a basa adja, az isten is annak adja. 2:413. Ki a tehenet erősen feji, vörös tejet fej. D. 1:74. Amit idekűttek, kűtték tiszta szívvel. 6:45. Aki egy medvét ismer, az mind ismeri. 8:138. Aki aszongya, hogy van az ökörnek ojannya, amije külömben van is, zálogot ád. 6:191. Ami kis cula bulám van, mind itt van. 8:462. Hát hiszen legyen ami lesz, majd elválík a fárságon, ussincs má messzi. 8:227. Tanít az Isten, aki tanít [de nem én]. 9:87. Ilyen ismétlődés van *attrakciós* mondatokban is: Amék háznak az eresze alá fecske fészkel, az a ház szerencsés lessz. 8:377. Amejék esztendőbe sok mogyoró terem, abban a zesztendőbe[-n] sok leány megyen férjhez. 13:89.

A közös mondatrész azonban rendesen csak az egyik mondatban (a relativ mondatban vagy a főmondatában) fordul elő.

Ki mindent, senkit se szorít. D. 1:74. A léán híre a kiráhó is éjutott, aki hogy kiporóbájjo a léánt, magáhó hivatta [a léánt]. 15:231. Mingyárt akkorát kondítok [az ostorral], hogy akinek be nem lesz abroncsolva a feje, szétrepd [annak a feje]. Ngy. 1:392. Na szívem szép szerelme, nincs már semmi baj, ami [baj] volt is, elmúlt. Ngy. 2:453.

Szintén eléggé gyakori szórendi jelenség az, mikor *a vonatkozás nem tűnik ki azonnal*, vagy nem várnánk a főmondat után mellékmondatot, vagy pedig más alannyal várnók; a mellékmondat állítmánya sokszor tévesen vonatkozik valamely szóra, a nyelvérzék és a gondolkodás megzökken. Néha az ilyen eseteket *értelemszerinti vonatkozásnak* lehet nevezni.

1. eset: a relativ névmás távol esik attól a szótól, amelyre vonatkozik.

Egy bolond is olyan követ taszíthat a kútba, kit tíz okos sem tud kihúzni. 30:366. Nincsen már nekem senkim e világon, kinek elpanaszoljam bajomat. Ngy. 2:346. Szép fekete hat ló, könnyű-járó hintó, kinek lába alatt ragyog aran patkó. 11:384. (a 3. esetben is sorolható). El is vitték a darabantok s bevették a fehér medve tömlőcébe, akinek két nap nem adtak semmit enni. Ngy. 1:481. Péter a lánynak a kezéből, aki még akkor is ott feküdt ájulva a pítar földjén, kivette a kendőket. [A két utóbbi példában a relativ névmást a birtok választja el a birtokostól, amelyre a névmás tulajdonképpen vonatkozik.] Annak a kirájnok a lányát veszi é, akivé azelőtt csatázott. 7:184. Annak adja a lányát, aki előtte olyat tud mondani, amit ő el nem hisz. Ngy. 2:456.

2. *eset*: mikor a vonatkozás első pillanatra nem tűnik ki világosan, mert nem a névmás előtt álló szótól függ a relativ mondat, hanem a hiányzó mutató névmástól:

Nem is legény, kinek nincs szeretője. 1:329. Egy se betyár [t. i. az], ki gyalog jár, ki bodorszörű paripán nem jár. Ngy. 1:303. Megy honvédnek, megy huszárnak, aki arra való. Ngy. 1:578. Egy se cigány, aki nem cserecsaló. D. Nem is legény, ki nem pipás. Ngy. 2:124. Nem is leány, ki nem tart szeretőt. Ngy. 2:116. Zsandár legyen, aki bezár. Ngy. 2:64. Égjen el a házo, aki hazunnyi nem tud. 6:227. Göcsej. 'Hogy a kórság gyűjjön rád, vessen fel a szél te!' „Hujjon a kebelibe aki mondja”. 9:133. Eb aki bányá, kutya aki szánnya. D. 1:60 Ember fogad fogadást, eb aki megállja. D. 1:56. De a kirájnő gondóta magába, ember teszen fogadást, eb aki megájja. Ngy. 1:404.

Természetes, hogy a felsorolt mondatok mindegyikében a relativ mondat követi főmondatát.

3. *eset*: A relativ mondat állítmánya néha tévesen vonatkozik valamely szóra, elfelejtik a viszonyítást:

Kinek reménnyre nádszála támaszkodik, könnyen lehajlik. D. (nem ő hajlik le, hanem a r.) Ki a mézet megízlelte, nehezen hagyja abban (de nem a mézet, hanem az ízlelést.) D. Kezén marad, aki szurkot forgat (a szurok marad a kezén.) D. Kinek az apja akasztófán száradott, azt a fia se kerül el könnyen. D. Annak a gyereke nehezen tanú meg beszényi, akinek az anyja etagaggya, hogy viselés. 6:228. (t. i. az a gyerek). Amilyen az anyja, olyan a jánya. 9:133. Nehéz visszaadni annak az embernek az orrát, melyet részegkorában leharapott valaki. D. Mely galambot megmellyesztett a kánya, annak tollátul is fél. D. Ha kire nyelvvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. D. (e. h. ha mit nyelvvel tűzöl valakire . . .)

Az efajta példák csak gyéren fordulnak elő.

4. *eset*: A beszélő gyakran elfeledi a vonatkozást; ilyenkor a relativ mondat főmondata nehezen állítható helyre; a relativ mondat sokszor más mellékmondatnak (leginkább a föltételezőnek) képviselője.

Aki kitanájja, egy pim bor az ára. 7:234. Aki eszt a szép köszöntést étuggya mondani, ép pint bor az ára. 7:46: [= annak 1 pint bort fizetünk]. Vetek belé kik violát, de bokros, aki asztat leszakassza, de bajos (= annak vesződnie kell). 11:48. Aki máma szántani akar, egész jó idő van. Ny. [= ha valaki]. Ugyan mijen az az élet, aki kettőt-hármat szeret [= annak az élete]. Ny. 2:100. Csőtörtökre ilyen magyarázat vagyon, hogy aki fon este, ördög örül azon. Ngy. 3:229. (= ha vki). Előőre legiényiség, mer gyün az ellenség, aki hōátra marad, maj ott lesz segítség. 29:139. Hát

külsőbb gyermekik hány esztendő? A biz, aki azt éri, eszend' ilyenkor két esztendő léssz (= ha valaki). 1:180. Aki reá talál [a gazdagságra], szerencse kell ahhoz. Ngy. 3:234. (= hogy valaki rátaláljon). Szól az ágyú, jön a halál, jó éjtszakát [= vége annak], kit megtalál. Ngy. 1:290. Bizon szép (t. i. dolog), akinek esze nincsen, de mégis szebb akinek van. 10:523. (= ha valakinek; ostoba beszédre mondják). Többe kerül, aki varrat, mintha pénzért veszi [a ruhát]. Nyj. [ha valaki, de lehet annak is]. De jó akinek olyan kis lánya van, ha éviszik a zaptját katonának, oszt mögsírat. 8:517. (= ha valakinek). Ugy van, ki a patkóhoz veri a garast (= aki megissza; úgy jár az . . .) 30:490. Így van, kinek méreg van a szívében; így fizetnek a katona életben [= így jár az . . .] Ngy. 2:39. Ittunk aggyig-ameggyig no, akinek testyibe tött. 20:43. [a főmondat nem teljes; ehelyett ittunk . . . és ivott mindenki közülünk, akinek . . .].

A relativ mondatot ilyen esetekben gyakran csak a relativ névmás teszi azzá; a más mellékmondatokhoz való átmenet szinte szembeszökő.

Összetett szórendi jelenségek.

Az *attrakció* gyakori a relativ mondatokban, a népnyelv és az irodalmi nyelv egyaránt használja. Attrakció alatt azt a szórendi jelenséget értjük, mikor a főmondat valamelyik része a mai köznyelvhez képest egészen szokatlanul a relativ mondatba kerül. Ez a belevonás olyformán történik, hogy a relativ névmás valóságos jelzője lesz az illető mondatrésznek, a mutató névmás pedig legtöbbször elmarad. Ez a használat, lehetséges, hogy a melléknévi névmások (*akármilyen, amilyen, ahány, amennyi, amekkora*) használatának analógiájára keletkezett, de két szerkezet keveredéséből is fejlődhetett; pl. Amejjik ember ügyes, megél az a jég hátán is (Km): valószínűleg ezen két mondat egymáshatásából keletkezett: Az az ember, aki ügyes, megél . . . × Valamely ember ügyes, megél . . .¹

1. A főmondat alanya lesz a relativ mondat alanyává ezekben:

Mely mag a dértől fél, későbbre kél. D. Mely juh sokat beteg, kevés gyapjat ad. D. Amék kutya eccő átúsz a Dunát, többször is átúsz a! 6:130. Amejjik ember ügyes, megél az a jég hátán is. (Km.) Amely ember sok édest nyál, keserűt is fal. 6:519. Aki jó magyar ember e vidéken megfordúlt,

¹ L. Kertész M. Analógia a mondat szerkesztésben. NyF. 19. sz. 1. Ugyancsak ötöle való a felosztás is.

szinte önkénytelenül kívánja. B. H. 1905, XI. 26. 32. 1. Ami kis culabulám van, mind itt van. 8:462. (öltözet). Ollyan ő mint amely pap az ünnepet hagyja s maga meg nem tartja. 1794. 30:366. A nyújtóba ammi szeg van, az ágosfa. Ny. F. 33:18. (érdekes inverzió). Ami kicsidje van, az is kihúll a kezéből. 10:39. Háromszék (e. h. az a kicsi is kihull a kezéből, amiye van).

A főmondat tárgya lesz a relativ mondat alanyává ezekben :

Nem egyebet kívánok, aki ördög van a világon, hallássam meg valamennyit. Ethn. 3:362. Osztég aki víz lecsurog, mek ké mérnyi. 8:44. Peig úgy akartam, hogy magam szőjöm még, ami kis fonalam lesz. 2:324. Vigyázz fiam, amejg gyermek szófogadatlan, megveri az Isten. Ny. Poszticcsa el a fekete fene, amennyi héába való teremtes tapossa az isten főggyit. 4:32. Amind ment, amennyi hargas fa vót, mind megegyenesítette, amejik egyenes vót, mind meghargasította. 8:466. Ami kis buzánk vót, éverte a jég. Ny. A király csak úgy adhassa nekik oda a leányát, ha ami kenyer van a városba, min megeszik, ami bor van, mim megisszák. 8:376. Sepsi-Uzon. Magatok osztán ne gondojjatok semmivé, ögyetek, igyatok, még ami katonátok van is, eresszétök mind haza szabadságra. Ngy. 1:420. Kinek mi kicsi jut, szógáltassa Isten kedves jó egészségire. 29:94. (Kinek-kinek sz. I. k. j. e. azt a kicsit, ami jut).

A főmondatnak más része lesz alannyá:

Mely kutya megharapta, meggyógyúl annak szőrével. Dug. 1:60. Sokan vannak hozzá, ami kicsinnyek van, a Lajcsi pedig pinszt is keres (= pénzre is néz, ha megházasodik). 30:486.

2. A főmondat alanya lesz a relativ mondatnak tárgya:

Amely kutyát bottal ütnek, nem megy az a konyhára. 6:516. Mejj galambot megmellyesztett a kánya, (az) annak tollátul is fél. D. Amej mesét mondok, igen tréfás mese. Akarmejjik lovát fogja kem be, jó lesz. Ny. A tekintetés urtú akit rétét vettünk, av vót a zész. Ny. F. 33:18. (Érdekes, hogy a relativ névmás mint jelző egyezik a jelzettjével, amint azt a népies attrakciónál láthatjuk.).

A főmondat tárgya vagy egyéb mondatrésze lesz a relativ mondat tárgya:

Amel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hódújuláskor ki köll vinnyi a zuvarra. 7:86. Látnak egy embert, aki szántott, s ami fődét felszántott, mincsak ette-falta föl. 8:376. Helyrehozom, ami kárt tettem. W. Phr. culpa a. Ami kicsit tuttam, rég éfelejtettem. Ny. Ami rosszat csak tud, mind rám kenyi. Ny. Amely lyukat bedughatsz a kis ujjaddal, ne dugd be azt az öklöddel. 2:286. Amely ebet bottá köll a nyúl után hajtani, so se esznek ánnák á foktábú. 7:520. Amik számokat a pók főkötí a hállóba, tödd a lutriba, nyersz. 4:33. Amit írást küdöttem vót a feleségemnek, hogy (mivel) megmásóta vót, hát azétt kérdeztem, hogy többet és tudna [a tárgy-

ragot a jelző relativ névmás is fölvette]. Mely kutyát meg akarnak ölni, veszett nevét költik. D. 1:53. Améj kutyát bottal kergette a nyúl után, ne várj sokat attól. 30:400. Ami keveset ettem, avvá köll túrnóm estig. Ny.

3. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak birtokos jelzője vagy határozója lett.

Amelyik kutyának veszett nevét kötik, veszni kell annak. 29:188. Amely ebnek veszett hírét kötik, annak veszni kell. Ny. Amék határon hót testét visznek körösztü, azt elveri a jég. 8:377. Amék háznak az eresze alá fecske fészkel, az a ház szerencsés lesz. 8:377. Amely ház udvarába bebőg az elzúlló tehén, annak a gazdasszonya vették el a hasznát, rontotta még. 4:35. Amely kenyéren összevessznek a testvérek, azon össze is békélnek. 6:318. Amely ietelekkel eddig kedveskedtem, Szakácsnékat mellé frisseket szereszttem. (lak. v.) 9:562. Amel házná kis gyerök van, ott a vendégnek lő muszáj únyi (= annál a h.) 7:475. Amelyik özvegyasszony-nál az éjjel hálánk, annak a tehenét épen most eszik a farkasok. Ngy. 3:412.

Az attrakciónak másik fajtája is van, mely úgy jó létre, hogy a relativ mondat azon szó elé helyezkedik, amelyre vonatkozik; más szóval a jelzői mellékmondat valóságos jelzőjévé lesz az illető szónak. Ez tehát *relativ mondat alakjában kifejezett jelző*, a relativ mondat helyileg is jelzettje elé kerül. Az előbbi attrakciós szerkezet hasonlít ehhez, de formára eltér a kettő. Az előbbinél a relativ névmás mint jelző közvetlen a jelzett szó előtt áll, míg ez utóbbinál a jelzőt és jelzettjét a relativ mondat tagjai szétválasztják. Ezt a kedvelt népnyelvi szerkezetet *népies attrakciónak* nevezhetjük.¹ E jelenségnek magyarázata könnyű. Az élőbeszédben a főfogalom nem jutván azonnal eszünkbe, előre-bocsátjuk tehát a rávonatkozó mellékmondatot s csak a mellékmondat igéjének kimondása után illesztjük be ugyanezen mellékmondatba. Így lehetséges, hogy nyelvünkben jelző (úgy mint az értelmező) esetben egyezik a jelzettjével. A rendelkezésünkre álló példákat ugyanazon csoportokba oszthatjuk, mint az előbbi attrakciós szerkezetnél:

1. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak alanya lesz:

a) átkerül a főmondat alanya: Azt tartják, hogy aki úgy korán gyűn fog, nem lesz állandó. 6:172. Aki Magyarországon lakik ember, az csak ojan, mint én. Aki ément patikárusné, az adta neki ajándékba. 35:452. Ki reggel jön vendég, nem marad éjtszakára. 30:491. Aki volt icce, nagyobb

¹ L. Galambos D. Nyr. XXXV:451; és Ny. Füz. 37:53. Bacsó: Adavár. nyj.: rel. mondatok népies szórendje.

a mai féliteresnél (Sümeg). Aki utánna gyün szakasz, az nagyon nehéz. 35:452. Még maj az gondojják, akik ère gyünnek népek, hogy a szeretőmet várom. Ara akik vannak bótok, mim be vannag zárva. Akik ère mentek embèrèk, mind látták. Akik gyüttek hozzánk legínyek, mind ojan szépen beszèt hozzám. Ny. Füz. 37:53. Akki gyütt kocsi Bándrú, ah hozott haza. Ny. Füz. 33:18.

b) átkerül a főmondat tárgya vagy más mondatrésze: Aszonta a gyèrèk, hogy úneki más nem köll, mind aki azon a rozsdás szegen van gyűrű, aszt aggyák neki. Ny. Füz. 9:52. A hannagy előhíttá a katonákok, ami lekcifráp káromkodás, hát mongyák è. Szèggyétèk fő, ami hullik szilva. Ott ami vót régi Major-féle szöllő, aszt vettem meg. Ny. F. 37:53. Aki rossz vót gyerek és aki rossz vót lány, azt egymás mellé ütették. 35:453. Nem-e annak az ura vót itt, aki itt vót a mútkó padéi asszony? Ny. F. 37:53. Mellik napon hordozkodnak? Hát aki gyün kedd azon. Tudod arra gyanúsít, aki fát hord ide ember. 35:453. Kifizeti adósságát, s ami megmarad pénz, azzal török búzáat veszen (az eladósodott székel). 10:237.

2. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak tárgya lesz:

a) átkerül a főmondat alánya: Akit a mútkor èhozott fát, hun van? Amit vettünk krumplit, az bizony jó vót. 35:453. Akit elloptak kèncseket, mind hejre-igazodik még többekkel. 8:231. Egyszer elõtálált egy rémitő szép palotát, olyan volt, hogy amit csak addig látott palotát, egy se illett volna mellé még csak dísznóólnak se. Ngy. 2:447. Ev van tám má ety hetes is, akit most attá vizet. Ny. F. 37:53.

b) átkerül a főmondat tárgya vagy más mondatrésze: Akit most csinálók ruhát, csak kimenőre használok. Tudod, aminőt te kaptá rúzsát, ojat én tizet kaptam. Akit Sárísápra írt leveleket, mind megőriztem. Amit az ember keres pár forintot, azt megeszi. 35:452. Az apja megterhelé beszéd közben a szekeret [avval], amit levágott vala fát. 8:229. A Viktor [lánynév] tud akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. Ny. F. 37:53. Akit mondott gyűrűt, nem akarja odaadni. 35:452. Onnan hozzuk mostan, amit itt nálunk látsz háromszáz forintot s a sok ékes gúnyát. Ngy. 1:178. Osztán akit a szomszédasszonyom adott izzasztót, attú meggyógyút. 35:452.

3. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondat határozója lesz:

Akihez mentek vala lelkiatyához gyónni, az cirkulálá ökö, hogy mer-ték elhagyni a gyereket. 8:232.

A népies attrakcióval szerkesztett relativ mondatokban a jelző el lévén választva jelzettjétől, esetben megegyezik vele, számban nem mindig, néha a jelzett többesszámú, jelzője azonban egyesszámban áll. Pl. A Viktor tud, akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. NyF. 37:53. Akit elloptak kèncseket, mind

hejreigazodik még többekkel. Nyr. 8:231. stb. Igen sokszor az *aki* (ki) relativum a jelző: a melléknévileg álló *aki* relativum közvetlenül a főmondat jelzett szava mellett ma már szokatlan:

A tekintetős urtú akit rétét vettünk, av vót a zêső. Ny. F. 33:18. [sőt itt esetben is egyezik a jelzettel]. Nem [kivánok] egyebet, aki ördög van a világon, hallássam meg valamennyit. Ethn. 3:362. Aki magyar még tegnap látta őtet, villogó szemekkel dicsérte. Esti Ujság. 1905.

A főmondat tagját, mondatrészét gyakran vonja át a népnyelv a relativ mondatba, mert evvel élénkebb, fordulatossabb a beszéd, szereti a velős, rövid, de világos formát. Az *aki* névmás mellett gyakori az *ami*, *amilyen*, *aminő* stb.; az *amely* ma már nem fordul elő.

Ismét másfajta, a népnyelvben csak ritkán előforduló attrakció az, amelyet Galambos D. *görögös attrakciónak* nevez.¹ Lehet hogy gyakrabban él vele a népnyelv, de gyűjtőinknek nem igen tűnt föl. Itt már nem a relativ mondat mutat a rendes irodalmi használattól való eltérést, hanem a relativum főmondatában történik a változás. Ugyanis a relativ mondat a főmondat tagjai közé ékelődik, olyasformán, hogy a relativ mondat tüstént a jelzett szóra következik, azután jó a főmondat többi része. Most tehát a relativ névmás hatása folytán az elül-álló jelzett szó a névmás ragját veszi fel, úgyhogy nem illik bele a főmondat szerkezetébe.

Azt a kenyeret, akit a múltkor sütöttünk, úgy-e jó vót? Azt a ruhát, akit a kis Mariskának csinát, úgy-e minő szíp? Azt a fekete fésűt, akit kerestünk, már meg van. Azt a helyet, akit tojásnak néztünk, most üresen áll. Azt a könyvet, amit a múltkor adtam, úgy-e jó vót? Azokat a gyerekeket, akiket a múltkor még itt láttá, már nincsenek itt (e h. Azok a gyerekek, akiket . . .) 35:454.

Ez a szerkezet mégis eltér a görög szerkezettől, t. i. amíg ott a relativ nvm. veszi fel a jelzett szó ragját, itt megfordítva látjuk a dolgot. De ugyanezt a jelenséget látjuk ebben a latin példában: *Urbem (urbs h.), quam statuo, vestra est.* Verg. Aen. 1:573.

A mi népnyelvünkben ez a szerkezet akként magyarázható, hogy még nem ismerjük a főmondat kiegészítő részeit, a jelzett szó tehát a hozzá legközelebb álló névmáshoz simul.

¹ L. Nyr. 35:434., a példák ugyanonnan valók.

Hasonlóképen a relativum esetébe vonzotta a relativ mondat igéje a jelzett szót ebben: Az apja megterhelé beszéd közben a szekeret, amit levágott vala fát. 8:229. [e. h. fával; különben befejezetlennek, tökéletlennek érezzük a mondatot; ámbár így is megállhat, ha a főmondatot így egészítjük ki: „avval a fával” és ez esetben a relativ mondatban népies attrakciót látunk].

A felsorolt példák valamennyiében azt láttuk, hogy a főmondat alanya a tárgyesetben álló relativum ragját vette fel; de valószínűleg más mondattani szerepben is megtaláljuk az ilyen egyeztetést.

(Folytatjuk.)

BATTA BÉLA.

A DEBRECENI FÜVÉSZKÖNYV ÚJ SZAVA.

Debreceni Fűvészkönyvnek nevezi az irodalomtörténet azt a növénytani tudományos munkát, amely 1807-ben e címen jelent meg Magyar Fűvész Könyv, mely a két magyar hazábann találatható növényeknek megismerésére vezeti a Linné alkotmánya szerint. Készült, és nyomtatódott Debreczenben. Midőn a múlt évben a Debreceni Fűvészkönyv megjelenésének százados évfordulóját ünnepelte a Kir. magyar természettudományi társulat Budapesten és a Csokonai-kör Debreczenben, nekem is foglalkoznom kellett Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály e nagyfontosságú munkájával (lásd Magyar Nyelv III. k. 438—446. A Debreceni Fűvészkönyv nyelve) s akkor állítottam össze a növénytan műnyelvéből azokat az új vagy legalább újaknak jelzett szavakat, amelyeket a Magyar nyelvújítás szótára nem vett föl, szándékosan vagy véletlenségből, és amelyek, mint az alábbi lajstromból ki fog tűnni, tekintélyes számmal vannak.

Akánt: Acanthus.¹

*álszirom*²: Cherleria.

apárka: Apargia.

ápolka: Monarda.

aran(y)fűrt: Chrysocoma.

aran(y)virág: Chrysanthenum.

árnő: Cynoglossum.

árorr: Erodium W. Geranium L.

Baguga: Dolichos.

baktopp: Aegopodium.

bangó: Ophrys.

*baltacim*³: Hedysarum.

bazsamint: Balsamita.

bajnóca: Spiraea.

bajuszfü: Crypsis.

berze: Radiola.

bibak: Epipactis.

bibetyü: Sideritis.

bibikra: Sesleria.

bigebecő: Bignonia.

bikcis: Exacum.

*bodonpót*³: Gomphrena.

boglárf: Platanus.

boglárpót: Parnassia.

¹ A magyar nevei mai helyesírással közlöm; tudományos nevezetül azt a latin szót használok, amelyet a Debr. Fűvészkönyvben találtam.

² *Szirom*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Szban.

³ *Cím, pót* mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban.

- bogyópikk* : Ephedra.
bokál : Alchenilla.
bokrétafa : Aesculus.
bordalap : Asplenium.
bordamag : Laserpitium.
bordon : Onopordum.
borzon : Cancalis.
bojtvirág : Mesembryanthemum.
bögrebokor : Thesium.
bundi : Phlomis.
Cebravirág : Alstroemeria.
centike : Centunculus.
cérnakürt : Trachelium.
ciklász : Geum.
cikszár : Polygonum.
cimbor : Elymus.
cinka : Cynanchum.
cinzór : Cynosurus.
cipőcim : Cyuripedum.
cicő : Stelleria.
*Csakkör*¹ : Prenanthes.
csalmatok : Hyosciamus.
csékcscsillag : Iasione.
cserebűb : Cephalanthus.
csészekürt : Molucella.
csészekürt : Oenothera.
csészepörc : Illecebrum.
csészeszárnny : Polygala.
csibehúr : Spargula.
csigacső : Medicago.
csikorka : Gratiola.
csilla : Scilla.
csillagaly : Marchantia.
csillagfürt : Lupinus.
csillaghúr : Stellaria.
csimpaj : Xanthium.
csipkepity : Nepeta.
csitre : Moehringia.
esőbibircs : Cladonia.
esővirits : Epilobium.
csukóka : Scutellaria.
csutkakúp : Rudbeckia.
csutkalom : Celastrus.
csükküllő : Centaurea.
Dákoska : Gladiolus.
daravirág : Draba.
derely : Imperatoria.
dornik : Dorycnium.
dudafürt : Colutea.
dugasor : Cineraria.
durca : Leersia.
Ebir : Dactylis.
ecsetpázsit : Alopecurus.
ezüstfa : Elaeagnus.
Fakin : Loranthus.
fancsika : Tradescantia.
fanzár : Lycium.
farnác : Pharnaceum.
fentűsz : Salvinia.
findzsaszirom : Bazella.
fintor : Melampyrum.
fogarepedt : Fissidens.
fogasir : Dentaria.
fogragasz : Funaria.
fogrojt : Grimmia.
fogszőr : Neckera.
foszlár : Cardamine.
*fótally*² : Sphagnum.
földike : Bulbocadium.
fűlikér : Diotis.
fűnyűg : Cuscuta.
fűtej : Euphorbia.
Galáz : Zannichellia.
galaj : Galium.
gálga : Galega.
gazillat : Monotropa.
gázló : Hydrocotyle.
gégevirág : Aristolochia.
gerben : Hydnum.
gérbic : Limodorum.
gerely : Geranium.
golgotha : Passiflora.
gombornyó : Sanicula.
gombíbe : Ervum.
gólyahír : Caltha.
gőnye : Bryonia.
gubóvirág : Globularia.
gurgulya : Seseli.
gúzsinda : Corrighiola.
gyapor : Smyrniolum.

¹ Kör, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban.

² Az összetett szókban az ally-at, hol ly, hol lly-nal írja a Fűvészkönyv.

- gyapu* : Eriophorum
gyökönke : Valierana
gyöngyhim : Leonurus
Haramag : Oenanthe
harangrongy : Soldanella
harmala : Peganum
hártya fog : Leskea
hártyakúp : Barthramia
hártyaránc : Buxbaumia
hárt yazug : Webera
hatkotú : Fritillaria
hajka : Stipa
hegyéke : Trientalis
hidör : Alisma
himboj : Ricinus
himorja : Crotalaria
himcsukk : Polemonium
hipófa : Hippophaë
hipon : Hypnum
hizóka : Pinguicula
hófa : Chionanthus
homokhúr : Arenaria
hulláng : Dodecatheon
hunnyász : Stachys
hüvelyeső : Ricotia
lkrapiikk : Arabis
— iringó : Eryngium
iszaproyt : Limosella
isztragor : Pelargonium W. Gera-
nium L.
Kákolya : Cacia
kalánfűrt : Ceanothus
kantusfű : Bartsia
kappanör : Arnica
kecskenyak : Aiuga
kacskaring : Scorpiurus
kazupa : Knautia
kajmacsór : Pedicularis
kajtár : Chaiturus
kertéke : Hortensia
kétegy : Lygeum
kéthimpázsit : Anthoxanthum
kecskedisz : Tragopogon
kigyószisz : Echium
kinincs : Amorpha
komorka : Comarum
kónizs : Conyza
kornilla : Coronilla
— korpafü : Lycopodium
— kosbor : Orchis
koszortyú : Hedypnois
kocson : Tremella
kockagyöngy : Adoxa
köbogyófa : Diospyros
köbölke : Cyathus
körbecő : Ornithopus
körféreg : Carlina
kösöny : Cotyledon
kötör : Saxifraga
köcsepp : Coix
kukuba : Cucubalus
küllőrojt : Erigeron
Langvirág : Phlox
lapony : Peltigera
lapiç : Lunaria
lapór : Rhinanthus
laptaborz : Echinops
lepkeszeg : Trigonella
léhapót : Melica
— lepén(y)fa : Gleditsia
lepcse : Lemna
libatopp : Chenopodium
likagyan : Swartia
lónya : Helonias
locsagaz : Ceratophyllum
locsakúr : Peplis
Madárhúr : Cerastium
magabár : Scherardia
magár : Nardus
magiszák : Asperugo
maglapél : Atriplex
magrugó : Momordica
magszigony : Coreopsis
magtaréj : Tordylium
magcsákó : Dryas
magzating : Asphodelus
magvarótt : Picris
mámorka : Empetrum
martika : Littorella
méhpilis : Mirabilis
miön : Mnium
mírhazag : Myrrhis
míce : Tillaea
mizsót : Myosotis
mizura : Myosurus
mória : Morea

mocsárhúr: Callitriche
mozsárvirág: Melittis
murvapikk: Origanum
 ? — *müge*: Asperula
Négyagyarú: Tetraxis
nimfa: Nymphaea
nőszírom: Iris
nyakrovat: Uvularia
nyakagyar: Erythronium
nyakó: Lycopsis
nyakpercec: Cortusa
nyíltok: Iungermannia
nyolcújas: Octospora
Olocsán: Holosteum
ökörsejmfü: Bupthalmum
Paizspár: Biscutella
paizssajt: Lavatera
paizstok: Leltaria
 ? — *palánka*: Clavaria
palaszhamag: Corispermum
pártamag: Pyretrum
peder: Tortula
pelyhím: Celsia
patkóci: Hippocrepis
pofóka: Dracocephalum
polcsa: Polycarpon
polyvahordó: Hypochoeris
polyvakör: Helenium
polyvarajt: Achyranthes
polyvacsukk: Phalaris
pompafa: Liriodendron
poralom: Sphaeria
porhonrojt: Lobelia
pótaly: Epimedium
pozdor: Scorzonera
pozsga: Crassula
pörs: Leprea
Ragyabura:¹ Rhododendron

redőszírom:² Datura
redőcsög: Helvela
repő: Pteris
recefog: Fontinalis
rezge: Briza
részvirág: Zinnia
ritkaréj: Solidago
rostika: Acrostichum
rozsdabura:³ Ledum
rózsika: Rhodiola
Sárgolyó:⁴ Pilularia
savar: Salsola
semlyékhúr: Montia
sertecsek: Inula
síkszaj: Gymnostomum
siliom: Hemerocallis
somócsing: Salicornia
sülbige: Ulex
Szádor: Orobanche
szagján: Sagina
szálkabúb: Tolpis
szálkanyak: Crucianella
szálkacsék: Euphrasia
számolya: Samolus
szapuka: Anthyllis
szátorja: Satureja
szattyu: Tussilago
szegecs:⁴ Erysimum
szigoráll:⁵ Veronica
szigormag:⁵ Sicyos
sziklár: Scleranthus
szikör: Camphorosma
szilkesark: Nicandra
szingallér: Bupleurum
szirmanyúlt: Iberis
szírompár: Circaea
szíronták:⁶ Ranunculus
szitalap: Peziza

¹ *Bura*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban. Szily Bugát alkotásának tartja és 1836-ból való. A Fűvészkönyv 30 évvel korábban használja három összetételben is, amiből azt lehet következtetni, hogy ez valószínűleg népnyelvi szó, bármennyire a magáénak vallja is Bugát.

² *Redő*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban.

³ *Golyó*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban, de az összetételei közt nincs említve: *sárgolyó*.

⁴ A Nyúj. Sz. csak 1835-ből a M. Tudós Társaság zsebszótárából ismert.

⁵ *Szigor* mint önálló szót a Nyúj. Sz. 1816-ból ismeri mint Helmezy elvonását.

⁶ Tulajdonképp összetett szó *szírom* és *ták* (folt, pótlás) szavakból, mint ezt a növény leírása is bizonyítja.

szófor: Sophora
 ? — szurdancs: Tribulus
 szűkfogas: Encalypta
 szűmcső: Bunias
 Tákajak: Scrophularia
 takta: Actaea
 tapsír: Heracleum
 taréjfűrt: Celosia
 tarkör: Doronicum
 tarorja: Teucrium
 — tarjag: Verrucaria
 tátkanaf.:¹ Lamium
 tekercs: Periplocia
 timpó: Tormentilla
 tóborosta: Myriophyllum
 tokafék: Neottia
 tónya: Hottonia
 tollkalász: Lagurus
 torokrojt: Nerium
 torolya: Trollius
 törongy: Caulinia
 toron(y)szal: Turritis
 torzon: Polyanthemum
 törfű: Rottboellia
 takma: Smilax

tulokdisz: ² Martynia
 tujafa: Thuja
 tündök: Elicrysum
 türempikk: Carpesium
 türtszírom: Cyclamen
 Uszszakáll: Hippuris
 üszögör: Senecio
 Zákány: Byssus
 zápagy: Phascum
 zizifű: Ziziphora
 zománcfű: Amethystea
 zsejtalom: ³ Thracia
 zsombor: Sisymbrium
 — zuzmó: ⁴ Lichen
 Valaj: Valantia
 válupikk: Lapsana
 vánkosalj: Splachnum
 vérfő: Sangvisorba
 vérfűrt: Phytolacca
 vértő: Onosma
 viaszbura: ⁵ Myrica
 villahim: Prunella
 villamag: Bidens
 vizaly: Chara

Amint látjuk, a Nyúj. Sz. nemcsak a szorosabb értelemben vett tudományos műneveknek a nagy tömegét mellőzte, hanem arról a néhány virág- és növénynévről is megfeledkezett, melyek irodalmi használatuk révén jogot szereztek, hogy az újabb magyar nyelv szótárában helyet foglaljanak. Csak a Tompa által megénekelte *gyöngyhímet* és *iringót* említjük itt, amelyekről egy-egy virágregét nevezett el a költő, de ide sorozhatnók a szépirodalomban közönséges *gólyahírt*, a szintén köznyelvivé vált *csalmatok*-ot, *nőszirmot*, ha a *fű*, *húr*, *ír*,⁶ *virág* szókkal alkotott új összetételekről (*bujuszfű*, *madárhúr*, *fogasír*, *aranyvirág* stb.) nem is akarunk szólni.

De nagyon szűkkeblően bánik a Nyúj. Sz. a fűvésznyelv új szavai-

¹ Ezt az Orvosi fűvészkönyv (XV. lp.) *kanafáj*-jal cseréli föl —; a *tát* is, *áj* is *nyílt*-at, *tátott*-at akar jelenteni.

² A Nyúj. Sz. a *disz*-t önállóan is, összetételben is említi, de a *tulokdiszt* és *kecske-diszt* nem, pedig ez lehetett úttörője a későbbi sok *fej*-, *haj*-, *nyak-disz*nek.

³ Tulajdonképp *sejtalom*, mert *vatzka zsejtes*, *olyan, mint a' méhek' Zsejtje vagy Lépje*. Fűvészkönyv 448. A Nyúj. Sz. mint irodalmi szót csak *sejt* alakban említi és csak Bugáttól (1828.) ismeri.

⁴ *Zuzmót* említi a Nyúj. Sz., de — úgy látszik — tévedésből 1808-ból. Hazslinszkynek ugyanott idézett föltevéséhez, hogy a Fűvészkönyv a *zuzmót* a *zuzmará*-hoz való hasonlóságnál fogva nevezte így, a növény leírása nem nyújt támaszt [inkább *zuz-moh* elemekre utall].

⁵ V. ö. *ragyabura*, *rozsdabura*.

⁶ Érdekes tudnunk, hogy Diószegi és Fazekas mint fű vagy növény jelentésű szót olyan helyt is megtalálták, ahol mi ma nem keresnők; pl. a *gyök-ír*-ben, *bab-ír*-ban, *kolomp-ír*-ban, melyeket összetett szóknak néztek.

val is, ámbár ezek közül többet ölel a keblére. A *csontár*, *hám*, *himpör*, *himszál*, *lemez*, *szirom* belekerült a Szótárba, de nem jutott benne hely a *porhon*, *porzó* (anthera), *bíbe* (stigma), *bíge* (frutex), *becő* (siliqua), *magrejtő* (pericarpium), *rekesz* (loculamentum), *korszovát* (arillus), *bojó* (pomum), *ták* (nectarium), *pelyh* (pluma), *hornyolt* (sulcatum), *sejtes* (favosum), *hengerded* (teres) műszavaknak. Még különösebb, hogy a *cikk*, *gyök*, *pótalkotmány*, *ál*, *lap* ismert nyelvújítási szók tárgyalásakor nem emlékezik meg növénytani, szorosabban véve fűvészkönyvi használatukról.

A Fűvészkönyv ilyen csekély figyelemre méltatása annál inkább meglephet bennünket, mert a Nyelvújítási Szótár a természetrajz más ágaival nem bánik ily mostohán. Csak futólag néztem át a szótárt e szempontból és mégis arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy az állattan műnyelve sokkal több szóval van benne képviselve. A szótárnak első feléből ugyanis hamarjában a következő állati műszavakat és nemi neveket szedtem össze: *agancs*, *agancsár*, *ajók*, *álca*, *ázalék*, *báb*, *bálna*, *bocs*, *bőrözet*, *buvár*, *csáp*, *csillár*, *csonthártya*, *csontváz*, *csőr*, *dag*, *dalabáj*, *dalár*, *dúvad*, *dumadár*, *durvány*, *emlős*, *falám*, *fehérje*, *fehérnye*, *filcsont*, *furdancs*, *futonc*, *gerle*, *gím*, *górtyuk*, *gümő*, *habarc*, *hulla*, *hüllő*, *ideg*, *ivar*, *izom*, *kagyló*, *kérész*, *kúsz* (*fakúsz*) stb., amelyek közül sok nem hogy irodalmi szóvá nem vált, de még a tudományos nyelvben sem tudta helyét megállani, tehát sokkal kevesebb joggal foglal helyet a szótárban, mint a mellőzött *íringó* vagy *bíbe*.

E feltűnő jelenségnek az okát nem igen találhatom másban, mint hogy Szily Kálmán, a Nyelvújítási Szótár szerkesztője és vele együtt mások, akik Szily előtt (Fialovszky, Hazslinszky stb.) foglalkoztak a Diószegi és Fazekas munkájával, meg voltak vesztegetve a Debreceni Fűvészkönyv jó hírével. Mintha csak úgy gondolkoztak volna, hogy Debrecenből, a konok konzervatív felfogás várából, Fazekastól, Kazinczynak az Árkádiai pörben legszigorubb ellenfelétől nem is kerülhetett ki oly munka, mely a nyelvújítás szellemének hódolna. Pedig a Debreceni Fűvészkönyv behatóbb vizsgálata avagy csak a fentebb közölt jegyzékben előforduló merész szócsonkítások, vakmerő összetételek (*usz-szakáll*, *kötör*), szabályellenes új alkotások könnyen meggyőzhetnek bennünket hogy legföljebb egy-két lánc-szem szükséges, hogy Diószegi és Fazekas össze legyenek kapcsolva az erőszakos nyelvújítás leghírhedtebb képviselőjével, Bugát Pállal.

KARDOS ALBERT.

MAGYAR SZÓK A MEZŐSÉGI OLÁHOK NYELVÉBEN.

Az alább olvasható szókat a Mezőség közepén, Mezőszilvás községben gyűjtöttem. A falu lakossága, egy pár birtokos és kézmíves családot kivéve, oláh, de bőven van benne eloláhosodott magyar, mint általában a Mezőségen. Hogy a Mezőség magyar vidék volt, tudjuk. Lakóiból 30 % ma is magyar, de ezt a középszámot Marosvásárhely, Szamosújvár felé a szélek magyarsága teszi akkorává. A községnevek is magyarok, a kevés nem magyar eredetű pedig századok óta magyaros hangzású. Magyar nevükön emlegeti őket az oláhság is s magyarul nevezte régebben is. Ezt bizonyítják a Mezőszilváson

régóta használatos ilyen családnevek is: *Fizskutyán* (fizkuti), *Dămbián*, *Dămbán* (dombi), *Sármásán* (sármási), *Mócsán* (mocsi), *Szămbăttelekán* (szombattelki), *Miesán* (méhesi), *Ujlăkán* (újlaki), *Mojsán* (mojosi), *Bălgján* (báldi, beldi), *Budăllăkán* (budalaki, budatelki), *Đirzsán* (derzsi), *Viszoján* (viszolyai), *Kămrărsán* (kamarási), *Pîntîkán* (pénteki, szászpénteki), stb. E községek (Fizkut, Domb, Sármás stb.) mind mezőségiek. Sőt a *Budăllăkán* családnév megőrizte *Budatelke* községnek — nyilván régi — *Budalaka* nevét is. Ha a mezőségi falvaknak oláh nevük lett volna, megőrizte volna az oláh nyelv, mint ahogy fönttartotta Kolozsvárnak régi szláv *Kluzs* nevét. De régen domináló magyarsága mellett legnagyobb a legszomorubb bizonyíték, a ma is élő magyar család- és nemzetségevek. Még az olyan, — mondhatni tiszta oláh — helyen is, mint Szilvás, az utóbbi két évtizedben a következők használatosak: *Szabó, Molnár, Hajdó, Rác, Zsiga, Kolbász, Katona, Pálfi, Nagy, Pap, Deák, Bálint, Farkas, Szőcs, Barna, Boros, Csizmás, Fizkuti, György, Huszas, Kertész, Kerekes, Jánosi, Nemes, Péterfi, Sándor, Rákóci, Szilágyi, Mészáros, Miklós, Balog, Májer, Oláh, Káján, Vér, Szombattelki, Barta, Buta, Burján, Székely, Csordás, Csárdás*. Ilyenek minden mezőségi községben bőven vannak. E családok és nemzetségek némelyik tagja ért még magyarul, de mérgesedik, ha nemzetiségét firtatják, mint pl. az öreg Pálfi.

Kétségtelen, hogy a mezőségi magyarság elfajzásában jó része volt a nagybirtoknak s a vele járó jobbágyságnak és nyomorúságnak. Tisztán látja Bethlen István gróf, hogy „ahol sok a nagybirtok, ott erős az oláhság” a Mezőségen. Az örményesi és sármási járásban a legtöbb a nagybirtok, (a föld 45 és 50·7 % -a), Szilvás község Örményes és Sármás közt van, egész területének azonban 76—78 % -a nagybirtok s ime az oláhság is mennyire erős benne. Csákó, Hidas, Dombró, Mohács aranyosszéki székely községek nyomban eloláhosodtak, mihelyt Bethlen Gábor engedetlenségükért jobbágyságra vetette. S a Mezőségen megvan a nagybirtok, megvan majdem ősi alakjában a jobbágyság is minden nyomorúságával és erkölcsi nyavalyájával együtt. Hogy a gazdasági munkás milyen olcsó, hallatlan a mai nap-számemelő tülekedésben. A közös nyomorúság nagy könnyűséggel egyenlíti ki a nemzetiségi, nyelvi különbséget a magyarság nagy kárára. Tuson község számottevő magyarsága pl. testestől-lelkestől vedlik oláhvá, s a szentpéteri híres vásáron ácsorogva szinte megdöbben az ember, hogy tiszta oláh viseletű leányok magyarul szólnak meg ezen a kietlen vidéken, dúsan keverve beszédükbe az oláh szót. Úgy látszik, az iskola is bajjal végzi dolgát. Mezőszilvás 200 tanítandó gyermeke közül 18 jár az állami iskolába s a gör. kath. felekezetibe is csak valami 30. Így még a kevés magyar gyermeket is nehéz magyarságában megtartani, hogy ne is szóljunk azokról, akik elfajzottak.

Mezőszilvás község helynevei között csak egy magyarra akadtam, ez a *Gyál okăsztăilor*, a majd minden községben meglevő Akasztóhegy, Akasztó-faoldal; az állatnevek közül a lónevek mind magyarok, a szarvasmarhanemek közt a következőket hallottam: *virág, pëndzsi, gyöngyös, szilaj, rúzs, hëgyese, sùgár, piros, bingyó, bójtos, szőjke* (tehénnevek), *bumbúská* (= gomboska, bikanév), *piros, látyis, dūru, mőzsár, szūruas, fickó, csinos, pógán, kőrmös, miska, sùgár, rëndes, csëndes, vidám, pūjkos, bñndi*. — Az alábbi gyűjtemény jórésze szerszámok, használati tárgyak, mesterségek s

más kulturális szükségletek elnevezésére esik; ez utóbbiak közül való a szappan is; sok a lótenyésztésre, lószerszámra, lóbetegségre vonatkozó.

Szógyűjteményemben bőven van szláv eredetű szó is; magyaros alakjuk miatt följegyeztem. Szláv nyelvekben járatosak e gyűjteménybe nem valókat könnyen kiválogatják.

Az *ĭ*-vel felső nyelvválásu hátsó, zárt (gutturális) hangot jelzek. A határozatlanul képzett *ă* hang az oláh nyelv legjellemzőbb hangja. Úgy hangzik, mint p. a német hangsúlytalan *e*, de nem olyan gondolatnyi rövidséggel. Néha tisztán *ă*-nak, néha *e*-nek hangzik, pl. *boldă*: néha *boldă*, néha *bolde*. Egyébként nagyolt magyaros fonétikus írással írtam a szókat, inkább a szellemi érintkezés gondolatát, a művelődéstörténeti jelentőséget tartottam szem előtt.¹

ăgres: egres, püszméte

akăc: akác

ăkăr: akár; *ăkărkăre*: akármelyik

asztălus: asztalos

băj: baj

băjos: bajos

bălház: bálház, tánchely; közmondásban is: *ă făre gyin bălház, dă ke năj bilét* = ki a bálházból, mert nincs jegyed

bănfî: tökfilkó a filkójátékban; *de ku bănfî*: üss bele a tökfilkóval

bângău: dongó, darázs, (bongó.)

bănnestye: bának vlmivel

bărăbój: krumpli

betyág: beteg

bgyéres: béres

bgyîrău: bíró

bizony: bizony

boldă: bolt; kereskedés

bolfé: bélfá a jármon

bărdă: bárd

borvîz: borvîz

bótă: bot

brăson: bársony

butuk: küllő; *butuk la mozsăr* = mozsárbütű (erd. tájszó), mozsárlütő

bumb: gomb

bumbustye: gombostű

bükkeny: bükköny

cărkă: szarka

cîpău: cipő

cujăk: cövek

csăkli: csăklya, korcsolya

csalamădă: csalamádé

csilég: cseléd

csirês: cseresznye

csonku, *csonkule*: csonka

csuber: csöbör

csudă; *gye csude* = csudamból se, most már azért se. L. Tsz. és Viski K.: A tordai nyelvjárás *csuda* szavát.

csűnye, *spurkecsűnye*: csűnya

csurgău: csurgó

dărdăbăn: darabont, udvari legény

dohănyestye: dohányzik

dongău: dongó, darázs

dród: drót

făin: fâin; nyilván a magyarból

fasurestye: facsar

felyherc: felhérc

figyău: fedő, fazékfedő

fijók: fiók, asztalfiók

filkău: filkójáték

fîrhâng: fîrhang, függöny

fîtyău: kályha, székelő; *fûtlô*

formătring: farmatring

foszolestye: faszol, kifaszol

găbănă: gabonás, magtár

găpész: gépész

¹ A Mezőség népességi, gazdasági viszonyaira s az itteni magyarság helyzetére nézve I. Bethlen István gróf A Mezőség és az erdélyi magyarság c. felolvasását. Különnyomat a Szabadság 1907. évi aug. 11. 13. sz.-ból. Marosvásárhely, 1907.

- goz : gaz, gyom
 gulér : gallér, ingnyak
 gyeplēj : gyeplő
 gyezmálestye : dézsmál. Ha a munkás pld. *harmadában* kaszál, minden három fiókból, boglyából egy az övé, de előbb a gazda dézsmál, t. i. a maga kettőjét kiválasztja
 hajtás : nem hajtást, hanem — különös — *hajtót* jelent, ami a Mezőségen = erdőkerülő, mezőőr
 halău : válu
 hām : hām
 hārăpăn : harapófógó
 házne : haszon
 háznuestye : használ
 hiriskăsă : rizskása
 hōldă (?) : vetéstábla, pászma
 hōzād nyē : ökörhajtósó; hozzád
 iábă : hiába
 iz : ize vlminek
 kădă : kád
 kănăpe : kanapé
 kântă : kanta
 kântăr : kántár
 kăpcăs : kapcsás (ló.)
 kăput : kaput, kabát
 kurtăbūza : kurtabúza = négysoros kalászu; másként *grău*
 kătănă : katona
 kătănăsăg : katonaság, katonaélet
 kăvăs : kovács
 kefe : kefe; *kefelăr* : kefekötő
 kefelestye : kefél
 kehe : keh (lőbetegség)
 kehes : kehes
 kărăbe : kalarábé
 kîngyău : kendő
 ki à făre : kutyakergető szó; tauologia
 kîp : kép
 kîsăyōu : késefa
 kocór : kacor
 kocsăn (?) : kukoricacsusza, csutka
 kôcsie : kocsi
 kokos : 1. kakas, 2. pattogatott kukorica
 kondăs : kondás, kanász
 kopăn : kappan
 korbăs : korbács
 kôrmăn : ekekormány
 kosté (?) : kukoricagöré; Erdélyben *kas*
 kotses : kocsis
 kûrva : tizes a filkójátékban
 kustî ki : kutyakergető szólás
 lăbos : lábas (edény)
 lăkâte : lakat
 lăkătus : lakatos
 lămpe : lámpa
 lănc : lánc
 lapas : lapos
 lăpîtou : lapító
 lărme : láрма
 lepegyeu : lepedő
 lobogve : laboda
 lopacikă : lapocka
 lúcerne : lucerna
 lúher : lóhere (trifolium)
 lyeskătúlye : iskatalya
 māj : máj
 mălăj : málé (kukoricalisztból sült, lepényhez hasonló; erd. tájszó)
 mătjăs : mátyás, szajkó
 mătók : kandur; matók erd. tájszó
 mės : mécs
 mégis : mégis; *mégis muszáj sze*
mërem = mégis el kell mennem
 mëlégăr : melegágy
 mestyer : ács
 mészărus : mészáros
 moskolestye : mocskol
 mocskos : mocskos
 mocskosăg : mocskosság
 mozsăr : mozsár
 muszáj : muszáj
 notărus : notárius
 ocel : acél
 olôj : olaj
 ontăzđu : öntöző
 păhăr : pohár
 papus : cipő
 patkăve : patkó
 piculă : picula = húszfilléres
 pipă : pipa
 piszkolestye : piszkol

piszkos : piszkos
piszkosság : piszkosság
pläjbász : plajbász
pläu : pléh
pokälestye : pakol
póke : pók (lóbetegség)
pókos : pókos (ló)
poplon : paplan
popríkă : paprika
prédälestye : prédál, pazarol
púske : puska ; *o puskát* : meglőtte
rävás : rovás
reszeleu : reszelő
rijă : rüh ; *rijosz* : rühös
riț : rét
rőj : raj (méh-)
rúde : rúd
rugyice : oldalrúd
sälátyă : saláta
săp : csap (fn.)
săpkă : sapka
sălângur : sallangok a lószerszámon
sige : csiga
sinos : csinos
sizmás : csizmadia
sizmă : csizma
sógore : sógor
sohán : soha
somojág : tekercs ; tk. csomolyag =
 kendőből csavart párnácska, amit a
 fejre szoktak tenni, hogy a fejen
 vitt teher (csöbör, kosár) a fejet
 ne nyomja
sos : sas, sasfa
stráfossziju : a ló bokavédője
stang : istráng : v. ö. *ránzéku* =
 irányzék a katonai fegyveren ; oláh
 honvédek így nevezik az irány-
 zékot
surc : surc, kötény
súre : csűr
surgyeu : surgeryé, szalmazsák

surlău : surló, fék a szekéren
surluestye : súrol
sütyeház : sütőház
szăbou : szabó
szálás : szállás, utazó ember éjjeli
 szállása
szánje : szán, szánka
számälestye : számol
szász : szász
szin : szín, félszer
szită : szita
szobă : szoba
szokás : szokás
szolgabgyirău : szolgabíró
szoppon : szappan
szoponyestye : szappanoz, mos
szús : szűcs
szürëty : szüret
tăce : tálca
tárnac : tornác
tokán (?) : tokány
tolsër : tölcser
tortolănc : tartólánc a rúd végén
tortosziju : tartószij a rúd végén
tyégle : téglá
tyíglăzestye : tégláz, vasal
tyíglözău : téglázó (vas)
tyilin : külön
tyisztă : tiszta
ujos : ujjas, kabát
ulyeu : üllő
ulyu : üllő, ölyv
văkărăn : vakaru
vărmëgye : vármegye
vincelër : vincellér
vorás : város
zăr : zár (fn.)
zebëlye : zabola
zsemblekăsă : zsemblekása
zsidău, *zsidav* : zsidó
zsîlău : gyalu
zsîseu : véső.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Liszi Lászlónak a gonosz életű és rossz véget ért főúrnak a mohácsi veszedelemről szóló, terjedelmes, eposzerű verses krónikája bármilyen kevés értékű legyen is költői tekintetben, a nyelvészt mindenestre érdekelheti, mint a XVII. század közepének egyik terjedős nyelvi terméke. Hisz mondanunk se kell, hogy régebbi irodalmunk igen sok maradványának becsét a benne őrzött nyelvállapot adja meg.

Igaz ugyan, hogy Listi nyelve nem sok fejlődést mutat a megelőző évtizedekéhez képest, se újabb mondatfűzést, se merészebb fordulatokat vagy folyékonyabb előadást nem találunk nála; szókincsében azonban van egy pár különösség, ennek a főlemlítését szükségesnek tartottuk. A *bizonyabbúl*, *érdez*, *felbuzdúl*, *előkészít*, *zsoldoz* stb. szavaival, ha nem is akarunk neki helyet kérni a nyelvújítás történetében, első bizonyítékát adja annak, hogy az újítás sokszor nem a szókincs hiányai miatt, hanem a rím kedvéért történt.

A NySz., valószínűleg említett tulajdonságainál fogva, kissé mostohán bánt vele, pótolni akarjuk ezt a hiányt, de másrészt ki is mutatni irodalmi szókincsünknek Listi által való szaporodását. A helyesírást nem tekintve teljesen pontos kiadása van az Olcsó Könyvtárban, én az első, 1653-i kiadást használtam.¹

bizonyabbúl: bizonyossá lesz; a nagyobbúl mintájára: „Óránként nagyobbúl 's ugyan bizonyabbúl, hogy chak szomszédban volna“ Mars 57.
csillagos üstök: üstökös csillag; a rím kedvéért történt áttétellel:
 „Perényi Ferencz püspök mint Czillagos-üstök . . . tündöklő“, M. 81.
elágasít: elágazóvá tesz: „Gyulafi Nemzetet elágasította.“ Reges Hungariae 54.

elajdul: „Nemzete romlásán szíve elajdúla.“ R. H. 52.

elmevillongás: vitatkozás: „Sok elme vilongás, 's tanácsban tolongás miatt elmulatatték“ M. 98

előkészít: „Neki helyezettette 's előkészítette fényes Királyi székét“. M. 133. A NyUSz. szerint csak 1838-ban Tzs-ban először.

érdez: ér, éreget: „Gyönyörű voltával az egekre érdez.“ R. H. 63. Megvan különben a Ny. Sz.-ban is tőle.

erőszakoskodik: „Az úton járókon erőszakoskodtak“. R. H. 19. A Ny. Sz.-ban csak *erőszakos* van.

felbuzdúl: „Bozdúlylon fel benned igaz magyar véred“ M. 5., 55. és mai alakjában R. H. 52. A NyUSz. szerint 1808-ban S. I. szótárában először, megvan már Listi után PP.-ban és Wagnernél is.

főfájós: a rím kedvéért: „Kire nézve bajos 's sokaknak főfájós, oltalmat kérni mástól“. M. 124. A Ny. Sz.-ban csak későbből.

gyanuper: „Mivel . . . gyanóperrel éltek . . . Mind serényen forgottak“ M. 98. Ma is csak ebben a kifejezésben van meg.

halmocs: kis halom: „Minthogy halmoczban voltak . . . Hogysem mezőségben“. M. 109. Egyetlen adat 1299-ből a NySz.-ban a Nyr. 7:218-ról.

hálós: háló: „Mivel Salmis Miklós, betegh ágyban hálós.. vala“. M. 59. Ugyanigy készült:

¹ Az ö ő ü ű hangok az eredetiben különbség nélkül fölülírt e betűcskével vannak jelölve.

harcolás: „Másik Salmis Miklós Vitéz és harcolós“ M. 25.

hárfál: hárfáz: „Altydessel tréfál 's musikáján hárfál“ M. 7. Csak Gyöngyösitől (1700) és Gvadányitól a NySz.-ban.

heveteges: forró, heves: „Idegen helyekről darvak is megh-térnek, Heveteges helyről másová készülnek“. R. H. 60.

késedez: vö. érdez: „Mivel nem akartok 's késedezők vattok. Nálam nélkuel el menni.“ M. 56.

megiffjúl: „Phoenix-is Halállal iffjól megh vén koráigh.“ M. 140. Csak Zrinyitől NySz.-ban.

mezőváros: „Uylak Duna partnál épített mező Város.“ M. 37. Meg van ugyan M. A. szótárában, de ő élt, úgy látszik, vele irodalmunkban először.

nyugot: napnyugot: „napkelet s nyugott közt ennek mássa nem vala“ M. 103. vö. Ny. F. 14: 31.

olvasókönyv: „a' más felől a' szokott olvasó könyv volt mellette“ M. Aj. lev. Még 1790. után is csak *olvasni való könyv*.

pénzsegítség: „alázatosan kére Hogy pénz segítségbül . . . gondgya enne népére.“ M. 24. Ugyanigy alkotva a *pénzbírság* P. P.-nál.

porhamú: »Mint Phoenix halálbúl és porhamujából elevenedést kíván.“ M. 5. Rokonértelmű szók tapadása, mint pl. *kórbeteg, lágyemeleg*.

prédálkodik: „Hazájában séllyel a kik praedálkodtak“ R. H. 19. A régi *prédál* továbbképzése.

rejtektanács: titkos tanács: „sok titkait, rejtek tanáchaiat Czászárnak megh értette“ M. 43. A régi *rejtek hely* mintájára.

remény: „E' Nemzetiségünknek és Kereszténységnek nagy reménye lett volna“ M. 102.; „Bűnösök reménye“ R. H. 75. Nem Gyöngyösi él vele először (1700) mint a NyÚSz. hiszi.

részecske: „Egy szegleteczkéje kiczin részeczkéje maradt“ M. 31. NySz.-ból kimaradt.

séremlik: „Némely Táborunknál 's mi martalékunknál, sebeiben sérémlet.“ M. 112. A Ny. Sz. szerint 'leiden' a jelentése; azt hiszem ehelyett áll *sérelmett*, ami époly képtelen képzése Listinek, mint a lovagnak = lovagnak: „Király után vadnak, sietve lovagnak, Egyik másikat éri“ M. 104.

számosúl: a sokasúl mintájára: „Várja sokasullyon s hada számos-sullyon“. M. 44. A Ny. Sz.-ban csak: *számosodik*,

szemlélet: szemlélés: „Ráró tekinteti, s deli szemléleti“. M. 17. vö. NyÚSz.

titokbolt: sirbolt, kripta (?) „Még hólta után is, titok boltjából is, emlékezetre juta“. M. 2. A régi *titokház* mintájára.

választék: „Egy kiczin választék, volt köztök üresség“. M. 89. Csak egy adat előzi meg a Ny. Sz.-ban

végpályafutás: „végpállya-futással sokan megh-haltanak volt.“ M. 130. vö. végóra, végnap, stb.

zöldez: zöldel „Ékes öltözettel 's ruházattal zöldez.“ R. H. 63.

zsoldoz: zsoldért szolgál (?) : „Ki Lengyel országban, s más tartományokban fizetéssel sóldozott.“ M. 53. A *hozott*-tal való rím kedvéért.

IRODALOM.

Az adavidéki nyelvjárás

fő tekintettel a mondattani sajátságokra.

Irtá Bacsó Gyula. (Budapest, 1906. Athenaeum.)

A Nyelvészeti Füzetek 37. száma a címül írt nyelvjárástanulmány, Ada vidékének nyelve nem egészen ismeretlen a nyelvészember előtt, mert már jelent meg róla nyelvjárásleírás, mely a Nyelvőr 1898. évi pályázatára készült (Vö. Csefkó Gy. és Molnár S.: Az adai nyelvjárás. Nyr. 27: 403.). Ennek a különösen mondattani részében kissé sebtében készült leírásnak hiányait legjobban érezték maguk a szerzők. Nem is jóra való restség akadályozta őket a pótlás és helyreigazítás munkájában, hanem egyedül az a körülmény, hogy sorsuk mindkettejüket messzire vetette az akácfás adai tanyáktól. Annál nagyobb az örömük most, hogy munkáscsájuk fölkellette a nyelvészkörök érdeklődését, s az Akadémia támogatásával 1905 nyarán avatott nyelvész járta be újra a már egyszer feldolgozott területet és gyűjtése értékes eredményeit jól, sőt mondattani részében kitűnően, megírt tanulmányban tette közzé.

A szerző nem használta fel a Nyr. egyes köteteinek nyelvjárásunkról szóló közleményeit. Csak a saját tapasztalataira épít. Amint dolgozata bevezetésében olvashatni, minden példát élőszó után gyorsírással írt le. Ez is a gyűjtés leghelyesebb módja! De azt mégis sajnáljuk, hogy nem olvasztotta dolgozatába a Csefkó—Molnár-féle tanulmány alkalmazható adatait. Sokkal teljesebb lett volna így a kép, és nem kényszerülne a szakember, ha a nyelvjárás egésze iránt érdeklődik, több helyről összeszededetni adatait.

A rövid bevezetésben a nyelvjárás négy palócos sajátságát sorolja fel a szerző: ú. m. 1. a palatalizálást, 2. a *t*-végű igék összevont mult idejét, 3. a felszólító mód jele mellett álló zártabb magánhangzót s 4. a felső fok *leg*-jének *let* alakját. Majd a hangtani sajátságok tárgyalására tér át. A hangtani rész, bár nem érte el a tökéletességnek azt a magas fokát, melyet Horger Antal tűz ki célul Horváth E. A bakonyalji nyelvjárás c. munkáját ismertetve (36: 78.), mégis jobb akárhány nyelvjárástanulmányunk megfelelő fejezeténél. De ez a szakasz épen nem kimerítő. A szókincsben és a mondattanban nem egy olyan hangtani érdekességre akadunk, mely nincsen tárgyalva. A szerző fonetikai pontosságra törekszik, a szókapcsolatokban történt hangváltozásokat is következetesen feltünteti, azonban sok helyütt nem jelöli meg a zárt *ë-t*, pl. ezekben az alakokban: Pecello helyesen *Pëcëllo* 3. l., kredenc h. *krëdënc* 17. l., te h. *të* 16., 22. stb. l., hiszem h. *hizëm* 34. l., nekem h. *nekëm* 52. l., megveszi h. *mëgvëszi* 46. l., ezek h. *ezëk* 41. l., meg h. *mëg* 38. l. stb. Olyan sűrűn leljük ezt a pontatlan jelölést, hogy nem tekinthetjük pusztá sajtóhibának.

Az alaktan úgy látszik még inkább azzal a célzattal készült, hogy a fentebb említett tanulmányt kiegészítse, s azért pl. a ragozással alig pár sorban foglalkozik. Ügyesen megírt rész ez is, és nekünk csak egy helyre-

igazításra van megjegyzésünk. Tanulmányunkban u. i. *-ők* nagyító képzővel alkotottnak vettük a *szēmők* szót. Így nevezik, vagy legalább is így nevezték a mi időnkben, az adai tanyákon — gyűjtésünk középpontján — a nagy szemöldökű embert, s a tanyák néhány öreg juhosgazdájának értesítése szerint birkáról is mondták, ha fekete volt a szeme környéke. Bacsó azt állítja, hogy ez a szó semmi összefüggésben sincs a szemmel, mert a *szēmőg-birka* fekete birkát jelent. Nem sok gondolkodás kell hozzá és belátjuk, hogy a két jelentés közti távolság könnyen áthidalható. A *szēmők* eredeti jelentése elhomályosult, csak a szín képzete maradt élénk benne. S hogy az egyébként fehér, de szeme környékében fekete birka messziről nézve nagy szeműnek tűnik fel, ez a tapasztalat megadja a kapcsolatot a *szēmők*-nek a *szēm* szóból való származtatásához.

Az alaktan után nagyon helyesen a Szókincs c. fejezet következik. Ott is annak a helye! Elég bő és érdekes összeállítás. A mondattan példamondataiban azonban előfordul néhány szó, melyet a szójegyzékben 'hiába keresünk. Ha a nyelvjárás leírója nem az illető vidék szülötte s aránylag csak rövid ideig tartózkodik a tanulmányozandó területen, óhatatlan, hogy tájszógyűjteményébe bele ne kerüljön az egyéni nyelv néhány tisztavirágéletű alkotása. A kombináció eredményeként gyakorta meglepő alakokat hallunk. A későbbi gyűjtő akárhányszor nyomukat sem találja. Kevés ér közülők öreg kort, a legtöbbje meghal már a születése percében. Nézetem szerint a *divatbeszéd, italkedves, összevisszahang* (a Szóalkotás c. fejezetben) nem általános használatúak, csak egyéni alkotások, „a” mellyeket az emberek . . . tsak hirtelenében gondolnak“. (GKat.)

A dolgozatnak kétségtelenül legkiválóbb része a mondattan. A könyvecske 27—53. lapjaira terjed. Tudtommal egy nyelvjárástanulmányunk sem foglalkozik a mondattani sajátságokkal ily terjedelmesen és minden apró részletre kiterjeszkedve. S mi több: ezzel a nagy terjedelemmel arányos az értéke is. Jó lélekkel ajánlhatom minden nyelvjárásleírónak, mert sokat tanulhat belőle. Követendő például veheti. A tárgyalt jelenségek egy része nem csak az adavidéki nyelvjárás sajátja, több közülök a köznyelvnek, sőt az irodalmi nyelvnek is birtoka. De azért helyesen teszi a szerző, hogy tárgyalja őket. Feltétlen elismerésünk azonban nem gátol meg benne, hogy pár bíráló megjegyzést ne fűzzünk e részhez is. Az ilyes példák: „Sajátságos kifejezés: *régebb óta*“ 33. l., vagy: „Sőt: *Lettisjobb, lettishamarébb*“ 45. l. és még néhány hasonló, így magukban nem sokat magyaráznak. Mondatba kellett volna foglalni őket. A következő mondat: *Ki hallotta má leves után vizet inni?* (37. l.) nem való 'A főnévi igenév mint határozó' c. fejezetbe, mert a példamondatban a főnévi igenév nem határozó, hanem tárgy. *Aki égy mást szereti, hű is marad a* (30. l.). Szerzőnk szerint ebben a mondatban a beszélő kényelmességből elhanyagolja az egyeztetést. A kényelmi magyarázatok a hangtanban már jórészt hitelüket veszítették. A mondattanban nézetem szerint még kevesebb értékük van. Ez a kényelmi magyarázat nem valami meggyőző. Az egyesszámú állítmány ez esetben nem a hanyag egyeztetésnek, hanem az ilyenfajta mondatok hatásának lehet az eredménye *egyik a másikat szereti, egyik a másikat gyűlöli*, stb.

A felsoroltam hibák csak apró szépséghibák. De az már öreg hiba, hogy a munkának jelentéstani része nincs. Pedig ez ma már a nyelvjárás-

tanulmányokban egyáltalán nem „boldog hiány”. Azonban Bacsó Gyula dolgozata így is érdemes munka, mondattani része pedig valóban mintaszerű, méltó a követésre.

(Hosszufalu.)

CSEFKÓ GYULA.

Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból.

Irta *Klemm I. Antal*. (Nyelvészeti Füzetek 50. sz.)

Rövid hat esztendő perdült le a Nyelvészeti Füzetek c. gyűjtemény megindítása óta s e rövid idő elég volt arra, hogy a sorozat legújabb füzeté immár az ötvenes számot viselje a címlapján. Félszázra szökött tehát már a füzetek száma s hogy mit és mennyit ölelt föl a nyelvészet köréből e gyűjtemény, annak bemutatására elég a füzet hátsó födelére utalnunk, mert az ott levő címsorozat minden szónál ékeesebben bizonyítja a vállalat életrevalóságát.

Maga az ötvenedik füzet egyik nagy nyelvújítónknak a nyelvét tette tanulmányozása tárgyává, akiről eredményképen azt mondja, hogy sokkal többet újított nyelvünkön, mint eddig hittük és sokkal szerencsésebben, mint akárhány nyelvújítók. S valóban, a szerző alapos tanulmányával teljesen meggyőző bennünket ez állítása helyességéről, mert Baróti Szabó Dávid *valamennyi munkáját* alapul véve *számtalan adattal* mutatja be Baróti működését a „nyelvújítás kohójában”. Bemutatja mindazon eszközöket, amelyekkel ez az inkább nyelvművész mint költő nyelvünknek az ő korában még alakatlan anyagát alakította, gyúrta. Kimutatja műveiből mindazokat a szövegeket, melyeket a régi nyelvből felújított és a népnyelvből vett; kimutatja az addig ismeretlen összetételeket, képzéseket s újonnan elvont szavakat.

A tanulmány voltaképen négy főrésze oszlik. Az első rész Baróti hangtani újításait tartalmazza (*apocope, syncope, elisio*), — ezekről ugyan maga a szerző is elismeri, hogy szorosabban vett újításoknak nem tekinthetők, — ide csatlakoznak függelékképen a helyesírási újítások is, melyek a helyesírás története szempontjából figyelemre méltók. A második rész a jelentéstani, a harmadik az alaktani s a negyedik a mondattani újításokat tárgyalja. Mind a négy részt kiválóan értékessé teszi az anyag gazdasága. Leggazdagabb természetesen az alaktani rész, mely különösen nyelvtani rendszerességével s így könnyen áttekinthetőségével tűnik ki (I. *szóképzés*, ez külön osztályozva: ige-, névszóképzés, az egyes képzőcsoportok, képzők szerint stb.; II. *szóösszetétel*: az összetett igék, főnevek, melléknévek stb. külön csoportjai; III. *elvonás*; IV. *szóragozás*.) E négy főrészt megelőzi a rövid, csak a legszükségesebb dolgok elmondására szorítkozó bevezetés (a nyelvújításról szól általában s kijelöli ott Baróti helyét) és berekeszti a szómutató, ebbe azonban csak a mai nyelvben többé-kevésbé járatos szók vannak fölvéve.

Ha az elmondottakhoz hozzá vesszük még, hogy a szerző kimutatása szerint a NyUSz-nak Barótira vonatkozó legtöbb adata korábbi időre vihető vissza s így ott az évszámok kevés kivétellel javításra szorulnak s ha azt is megmondjuk, hogy eme javításra szoruló évszámú szavakat a szerző szóbanforgó munkájában csillaggal meg is jelölte: bátran kimondhatjuk, hogy nyelvészeti irodalmunk nagyon hasznos munkával gyarapodott.

PROHÁSZKA JÁNOS.

A magyar katonai műnyelv.

A magyar katonai műnyelv voltaképpen csak a honvédség szervezésével egyidejűleg kezdett fejlődni,¹ természetes tehát, hogy belesodródott a magyar nyelv fejlődésének abba az árába, mely a múlt század ötvenes és hatvanas éveiben a magyar műnyelvet csaknem minden szakban megrontotta, s amely nyelvromlás ellen indította meg Szarvas Gábor a Magyar Nyelvőrt. Míg más szakokban az évtizedeken át tartó ostrom, a folytonos bírálat, vitatkozás, mely az egyes szavakat és kifejezéseket meghányta-vetette, meg is hozta gyümölcsét s a műnyelv nagy változáson ment át, egyes szakokban egészen át is alakult, a katonai műnyelv ez idő alatt alig változott. Ennek oka egyrészt az, hogy nem volt kapcsolat a katonai irodalom és a nyelvtudomány között s e két szak művelői egymásról jóformán mítsem tudva folytatták munkájukat. Másrészt meg az a körülmény is hozzájárult a katonai műnyelv romlásához, hogy az irodalomnak egy nagy részét, a szabályzatokat, utasításokat németből kellett fordítani, tehát a műnyelv nem tudott megszabadulni az idegen hatástól. Körülbelül másfél évtizeddel ezelőtt felmerült már az a gondolat, hogy segíteni kellene ezen a bajon. A Nyrben (1891. dec.) Bélteky Kálmán foglalkozott a katonai műnyelvvvel, s ugyanakkor Vághó Ignác is tárgyalta e kérdést a Ludovika Akadémia Közlönyében, 1892-ben, majd ismételve 1901-ben, e felszólalások azonban csaknem teljesen eredménytelenek voltak.

Most, midőn a Ludovika Akadémia Közlönye helyébe egy új folyóirat lépett, a *Magyar Katonai Közöny*, a szerkesztő bizottság különös gondot akar fordítani a magyar katonai nyelv fejlesztésére. A f. évi áprilisi füzet élén a szerkesztő bizottság felhívást intéz olvasóihoz: *Fejlesszük a magyar katonai nyelvet!* „Sajnos, — olvassuk e felhívásban —, naponta tapasztaljuk, fájó szívvel érezzük, hogy nyelvünk nem felel meg sem a katonai, sem a nyelvtudomány követelményeinek, hogy beteges is, erőtlen is. Nem könnyen munkálható anyaga a katonai irodalomnak — — — Kötelességünknek ismerjük tehát, hogy a magyar katonai nyelv ügyét szeretettel ápoljuk s hogy megjavításával, fejlesztésével lelkiismeretesen foglalkozunk“. Ezt a munkát mingyárt meg is indítja a folyóirat. A felhívást Vághó Ignác százados cikke követi, melyben megjelöli a magyar katonai műnyelv ápolá-

¹ A honvédség szervezését megelőző korban is történt már kísérlet a magyar katonai műnyelv megalkotására. A M. T. Akadémia megbízásából Kiss Károly kapitány és akadémiai r. tag adott ki 1843-ban egy *Hadi műszótárt* magyarul és németül.

sára és fejlesztésére szolgáló irányt és módot. „Halaszthatatlan kötelességünk — írja —, hogy a magyar katonai nyelvet a sok fattyúhajtástól megtisztítsuk, a helyes alapra tereljük, amelyen mind a hadi hivatás, mind a nyelvtudomány követelményeinek egyaránt megfelellhet“.

A követendő elveket így állapítja meg: . . . A nyelvet nem csak javítanunk, hanem fejlesztenünk, gyarapítanunk is kell. De meddő fáradozás lenne, ha minden helytelenül alkotott szót ki akarnánk irtani. Sok már egészen meggyökerezett nyelvünkben. Hézagot tölt be, hézag támadna helyén, ha kiirtanók. Ezért a pótolhatlan szókat meg kell hagynunk, mert már régen elmúlt az ideje, hogy általánosan használt szók helyett jobbakat ajánljunk.* — — — „Csak oly tárgyra, vagy fogalomra alkossunk műszót, mely a katonai életben fölmerült, de még nemzeti nyelvünkön megfelelő kifejezése nincs. Egy fogalom stb. jelölésére elég egy szó; ha megfelel, ha jó, helyette mást alkotni s használatát erőszakolni nem szabad. — — — Minden új szó alkotásakor az legyen a szabály, hogy minden újítás, legyen az új szó vagy kifejezés [helyesebben: akár új szó, akár szólásmód], csak akkor helyes, ha nem egyéb, mint a régi törvények alkalmazása. A nyelv törvényei ellen szót alkotni nem szabad“. S itt nagyon helyesen utal rá a szerző, hogy a katonai nyelv fejlesztéséhez a katona és a nyelvész együttes munkája szükséges. A katonának a nyelvtudomány segítségére van szüksége, viszont a nyelvész se képes az illető fogalom, tárgy ismerete nélkül a szó vagy kifejezés alkotásában a katonai nyelv szolgálatára lenni. „S ha jó szót alkotni még közösen se bírnánk, inkább fogadjuk be az idegent, hogysem korcsokat használjunk.“

S a folyóirat szerkesztő bizottsága nem elégszik meg az elvek fejtegetésével, hanem mingyárt hozzáfog az elvek gyakorlati alkalmazásához s külön rovatot nyit a nyelvművelés számára. E rovatban megjelölik a nyelvben meg nem gyökeresedett s kiirtandó korcs szókat; megállapítják az új műszószükségletet; pályadíjat tűznek ki az új fogalmak jelölésére s z ü k s é g e s, valamint a korcs és a meg nem honosodott idegen műszavak pótlására alkalmas műszavak képzésére. Mingyárt ebben a számban 5—5 korona pályadíjat tűz ki a szerkesztő bizottság egy korcsszó (*kanyarcsapszeg*) és több német műszó jelölte fogalom helyes kifejezésére. A német műszók a következők: *Burgfeuer*, *Entersäbel*, *Heckfeuer*, *Schnurziel*, *Repetierspannabzug*, *Panoramafernrohr*, *Sprenggranate*, *Brisanzgranate*, *Dachkantrisma*, *Zwangläufig*, *Spannuss*, *Zurückspielen des Rohres*, *Aufnahmsstellung*. E rovatban még az idegen szólások javításával is foglalkoznak s a szerkesztőség a köznyelvben s a katonai nyelvben is szokásos idegen és helytelen szólásoknak, mondatszerkezeteknek egész sorozatát összegyűjtötte.

A Magyar Katonai Közlönynek e komoly törekvését örömmel üdvözljük s óhajtjuk, hogy minél nagyobb sikere legyen.

B. J.

NYELVMŰVELÉS.

Színházaink és a magyar nyelv.¹ Bécsben senki sem beszél irodalmi német nyelven. A polgárság a lokális dialektussal él, amely a nagy bajuvár tájszólás egyik kiágazása, és a legelőbbkelő körök kiejtése és részben nyelvkincse is erősen különbözik az irodalmi német nyelvtől, melyet ők *hochdeutsch*-nak neveznek. Midőn Ferenc József király utoljára Berlinben járt és a brandenburgi kapunál a polgármester üdvözlését fogadta, a német laptudósítások külön megjegyezték, hogy a felséges vendég beszédének délies lágysága derűsen érintette a közelállókat.

Az osztrák tájszólás tengerében van azonban egy kis sziget, ahol meghúzódik az irodalmi *hochdeutsch* nyelv: a Burgszínház. A bécsi udvari színház művészeinek első kvalifikációjuk a hibátlan és elegáns német beszéd. Ez a nyelv-kultusz annyira megy, hogy a finomabb hallású ember a színpadon kívül is felismeri a burgszíneszt a beszédmodoráról.

A berlini drámai színházak ugyancsak sokat kívánnak színészeiktől beszélő-művészet dolgában. A beszéd „délies lágyságát”, mely derűsen érinti a berlinieket, ha egy fejedelem szájából hallják, kinevetik vagy lepisszegik, ha a színpadról hangzik feléjük. A berlini kritika e tekintetben irgalmatlan és megbuktatott már nem egy osztrák vagy délnémet eredetű jeles művészt, akinek beszédmodorából kicsengett a honi tájszólás. A berlini színingazgatók, ha délvideki művészt szerződtetnek, gyakran elküldik hosszabb időre Hannoverába, hogy németül tanuljon. A közhit szerint ugyanis Hannoverában beszélnek a legelegánsabb nyelvet.

Hogy a Comédie Française a klasszikus francia nyelv iskolája, az általánosan ismert dolog.

Lássuk most már magyar viszonyainkat. A magyar *játékszín* tudvalevőleg a *honi nyelv pallérozásának* jelszavával nyílt meg. Irodalmi eleink úgy vélekedtek, hogy a színpad műhelyében ki fog csiszolódni a magyar társalgási nyelv. Feltévésiükben nem is csalódtak, mert hogy a magyar nyelv, mely még a gárdisták korában darabos, szegényes és terjengős volt, ma erőteljes, csillogó és finom, hogy egyaránt kitűnő szerszám a költő, a tudós, a szónok és az üzletember használatára, azt nagyrészt a magyar színpadon lefolyt csiszolási folyamatnak köszönhetjük.

Úgy tetszik azonban, mintha a magyar színpad újabban megfélekedt volna kötelességeiről, melyeket annak idején a nyelv pallérozásának dolgában vállalt. Ne beszéljünk a magánszínházokról, hanem beszéljünk az állami felügyelet alatt állókról, nevezetesen a Királyi Operáról és a Nemzeti Színházról.

Az Opera nagy nehézségekkel áll szemben. A művészek egy része külhoni és még ott tartunk, hogy elismeréssel kell fogadnunk, ha közülök egyik-másik a szerepét azon a szánalmasan mulatságos zagyalék nyelven énekli, melyet a művész-optimizmus magyarnak nevez. Jóval súlyosabb beszámítás alá esik a szöveggönyvek kérdése, mivel itt még annyit sem tettek

¹ Jeles írónknak ezt a figyelemreméltó fejtegetését az Új Időkből vesszük át. *A szerk.*

meg, amennyit könnyűszerrel megtehettek volna. A régebbi szövegeknyvek csak úgy hemzsegnék a hajmeresztő sületlenségektől és alkalmasak arra, hogy még a tősgyökeres magyar művészek nyelvérzékét is demoralizálják. A Magyar Királyi Opera a címében levő magyar jelzőnek tartozik azzal, hogy magyarság szempontjából revízió alá vegye régebbi dalműveit, ami nem volna nehéz feladat, mivel nagy számmal vannak ma már jól verselő fordítóink. Tudom, hogy a zenészek mellékesnek tekintik ezt a kérdést. Nem is akarok velük vitatkozni. Konstatálom azonban, hogy az Opera óriás apparátussal gondoskodik a szinpad kiállításáról, mely nem fontosabb járuléka a zeneművészetnek, mint a nyelv.

Beszéljünk a Nemzeti Színházról. A klasszikus magyar nyelv rendszeres és öntudatos kultuszáról — olyan értelemben, ahogyan a Comédie-ban a francia nyelvet, a bécsi Burgszínházban a német nyelvet kultiválják, — a Nemzetiben szó sem esik. A helyzet ott a következő: Vannak jól beszélő művészek, különösen a régebbiek között és vannak rosszul beszélők, főleg az ifjabbak között. Az utóbbiak nagyobbírszt a kávéházakban fejlődött pesti akcentussal élnek. Vannak köztük olyanok is, akiknek nyelvét erős faji sajátosságok jellemzik, és vannak, akik valami rossz példát utánozván, egyéni beszédmodort, helyesebben modorosságot szoktak meg. Az általános zűrzavart és fégyelmezetlenséget növelik a színház egyes szerzői és fordítói. A Nemzeti Színház műkedvelő-írói között találkozik nem egy, aki nyílt háborúban van a magyar irálytannal. A fordítások, melyek többnyire olcsó pénzen, nagy sebbel-lobbal készülnek, nyelv szempontjából gyakran botrányosak. A színész természetesen kevés tisztelettel viselkedik az ilyen szöveg iránt, rögtönzéseket enged meg magának, aminek következménye, hogy a nemzet első műintézetének deszkáiról (különösen vígjátéki előadások alkalmával) olykor a pesti külvárosok szólamai csendülnek felénk.

A pesti nyelv is tájszólás, melynek szinpad i jogosultsága lehet, de csak kimondottan helyi környezetben játszó darabokban. Ha helyet bitorol nem helyi jelentőségű szinművekben, akkor nem egyéb, mint a becsületes magyar nyelvnek államköltségen való felhigítása és meghamisítása. Pedig a Nemzetire e tekintetben jóval fontosabb és súlyosabb köteleességek nehezednek, mint akár a Comédie-ra, akár a Burgszínházra. Ismételten figyelmeztetem már arra a különös tényre, hogy a fővárosi ember nem becsüli meg a maga anyanyelvét. Budapesti úri asszonyok pirúlva szégyenkeznek, ha rájuk bizonyítják, hogy hibásan beszélnek a francia vagy a német nyelvet. Aki azonban édes magyar nyelvét idegen szavakkal keveri, germánizmusokkal fölhigítja, rácsolva vagy énekelve kerékbe töri, az fővárosi fogalmak szerint előkelően, vagy legalább is sikkesen beszél.

Azt hiszem, érdemes volna, ha az, aki komolyan elmélkedni fog a Nemzeti Színház föladatairól, ezzel a kérdéssel is foglalkoznék. A színházat főleg és kimondottan azért alapították, hogy temploma legyen a magyar nyelv kultuszának. Csak egy magyar nyelv van, melyet kultiválnia érdemes: az Arany Jánosé és a Petőfi Sándoré. Már ezzel a kultusszal is, mely még csak pénzbe sem kerülne, a színház igazolhatná a maga létjogosultságát.

Hg. F.

Leiter Jakab s egyéb magyartalanságok. Abban a nagy sietségben, amellyel a külföldi irodalmak alkotásait sietnek a kiadók nyelvünkön

megjelentetni, vajmi ritkán van köszönet. Hemzsegnek az efféle fordítások a magyartalanságoktól sőt — furcsaságoktól is. Mert az idegen nyelvek szólásformáinak, különös szóhasználatának szolgai utánzása többnyire ide vezeti: parturiunt montes et nascitur *ridiculus mus*.

Dickens örökszépségű Sketches-einek a Magyar Könyvtár-beli (205. sz.) fordításából említek egy ilyen *ridiculus mus*-t. A Horatio Sparkins c. rajzban szerepel az elősdi Flamwell. Egy helyen ezzel a jelzővel: *said the toad-eating Flamwell*. Ezt a magyar fordító szószerint vette s született a következő Leiter Jakab: „Szólt Flamwell, a ki éppen *békát evett*.” Holott az angol szólás értelme annyi, mintha mi azt mondjuk: zsebre tenni valamit (sértést). Ez angol jelzőt a parazitára szokás alkalmazni, a Dickens-kiadó Erzgräber jegyzete szerint: in dem Sinne von Beleidigungen hinnehmen, wie es ein *Schmarotzer* muss.¹ Erzgräber idézi a francia analogont: *avaler des couleuvres*. U. e. fordításban olvassunk efféle németutánzó barbarizmusokat: „Elakarja vinni a leányokat a némajátékhoz.” Máshelyen: „A színjátékhoz akartak öltözködni.”

Ám mit hánytorgassuk az ilyen, elvégre is gyakran másféle célokat szolgáló fordításokat, mikor a legbotrányosabb magyartalanságok csúfítják iskolánk könyveinket is? Ahonnét tiszta magyarságot, hibátlan, magyaros észjárású beszédmodot kellene tanulnia a gyermeknek, ott ilyen példákat lát maga előtt: (Ezúttal csak egyik igen elterjedt törtérikönyvünkről szólok: a Mika-féle Ókor-ról.) „Az a keskeny partszegély egyez az európai Görögországgal *külső kinézésre is*. (25. l.) *Röviddel utóbb* a marathoni győző meghalt”. (Ez a gyanus magyarságú mondat belekerült a Négyesy László-féle Olvasókönyv III. kötetébe is, a elkerülve a szerkesztő figyelmét A 91. lapon: „Elhintette a görög civilizáció magvait, melyek kelet *kinézését* egypár emberöltő alatt egészen megváltoztatták”. Három oldallal odább: „A félsziget poros, *szomorú kinézésű*”. Szóval ezt a germanizmust minden elképzelhető használatában bőven ontja ez az iskolakönyv. S az efféle magyartalanságok engedélyezett középiskolai könyveinkben csakúgy hemzsegnek. A szóban forgó iskolakönyv különben a görög és latin szavak írásával is ugyancsak furcsán bánik el: ahány szó, körülbelül ugyanannyi — hiba. Erről azonban máshol már megemlékeztem.

V. D.

Föltételez. Joannovics György a Nyr. hasábjain már többször (legutóbb 34: 22.) megróta a *föltételez* ilyféle szétválasztását: *föl nem tételezi, föl sem tételezhette* stb. Nem hiszem azonban, bárhányszor megrója is, hogy ezt a szót vissza tudná helyezni eredeti használatába s meg tudná gátolni szétválasztását. Ő maga is megemlíti, hogy a *föltételez*-t *föltesz* értelemben használják általánosan. Tehát jelentése megváltozott. És ha jelentésben a *föltesz*-szel halad egy nyomon, természetes, hogy egyéb sorsában is hű osztályosa marad, alaki változataiban is utána indul. Már pedig a *föltesz*-t ugyancsak szétválasztjuk: *föl nem teszi, teheti* stb., s ezek analogiájára taglaljuk a *föltételez*-t is. Bizonyos, hogy eredeti értelmében használva e

¹ Hisz a *békanyelést* mostanában elég gyakran emlegetik minálunk is.

szót, nem választhatták szét. De most már eredeti értelmében alig használjuk, csakis megváltozott jelentéssel s mivel erős és világos analógia hat rá, szétválaszthatjuk. A *kifogásol*, *befolyásol* (csúf egy szó) szétválasztása már már más dolog. Jelentésük nem változott meg, világos analógia nem szól az elválasztás mellett, szétválasztásuk tehát hibás s az ép magyar fülnek nagyon rosszul hangzik.

CSEFKÓ GYULA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egy pár puska, egy pár pisztoly. Zolnai Gyulának „Párpuska, párpisztoly“ című magyarázatát (Nyr. 37: 135—37.) nagy érdeklődéssel olvastam és azonnal megpróbáltam a kérdéses és kétséges két szónak valamilyen megfajtását adni, ami talán nem fog nagyon messze járni a helyestől.

De először hadd csodálkozzam azon, hogy Zolnai a *pár pisztolyra* nem hozta föl a legismertebb példát, a híres kuruc éneket:

Csinom Palkó, Csinom Jankó,
Csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom,
Deli pár pisztolyom.

E kuruc nótá közkeletűvé tette a *pár pisztolyt*, egyszersmind azt bizonyítja, hogy valaha közhasználatú volt a *pár pisztoly*; a régi magyar katona felszereléséhez csakúgy hozzátartozott, mint a csontos karabély, a selyem lóding vagy sarkantyus csizma.

Ez a közhasználatu fegyver, amellyel versenyzett kedveltségben a *pár puska*, nem lehetett valami különös hadi szerszám, hanem a legegyszerűbb, a legközönségesebb; megfajtéseért nem is szabad messze kalandoznunk, hanem a legegyszerűbb úton kell kereskednünk.

Szerintem a *pár puska*, *pár pisztoly* nem tehet egyebet, mint két-csővű puskát, kétsövű pisztolyt. Tudjuk, hogy a magyar nyelv nemcsak a két külön darabból álló, de összetartozó ruhaneműt vagy eszközt nevezi *pár*-nak (*egy pár csizma*, *egy pár kesztyű*, *egy pár fülbevaló*, *egy pár lószerszám*), hanem az olyan ruhát vagy eszközt is, mely tulajdonképp egy darab, de két ágra, két szárra oszlik (*egy pár nadrág*, *egy pár gaty*). A két csőből álló puskát, pisztolyt egészen a két szárra oszló nadrág analógiájára nevezhették *egy pár puskának*, *egy pár pisztolynak*.

Világossá teszik ezt azok a példák, melyeket Zolnai idéz és amelyekben az *egy pár puska*, *egy pár pisztoly* kifejezések úgy vannak használva, mint az *egy pár nadrágot* szoktuk. Ugyanis a *párt* a puskától vagy pisztolytól el lehet választani közbeszúrt jelzővel, éppen azért én címszókul sem írtam: *párpuskát*, *párpisztolyt*, mert ezek soha sem voltak összetett szók. Zolnai példái közül különösen tanulságos: *Vagyon egy pár viseltes pisztolyom*. E mondat egészen az *egy pár viseltes nadrág* mintájára van formálva. Ugyancsak páros ruhadarabot juttat eszünkbe Zolnai másik mondata: *viselő egy pár pisztolyomat* lodingostúl.

Most már csak az a kérdés, hogy igazán használtak-e kétsövű puskát és pisztolyt a XVI—XVIII. században. Erre a hadtörténetírók felelhetnek teljes bizonyossággal, én csak arra hivatkozom, hogy „A magyar viselet története” című, Nemes—Nagy-féle millennáris munka 61. fekete tábláján látható egy kétsövű kovás pisztoly. De még inkább hivatkozom arra, hogy a köznyelvben valódi és átvitt értelmében egyaránt járatos a *rádupláz*, amit leginkább egy pár puskával vagy pisztollyal lehetett megtenni, mielőtt a hátul töltő és forgó szerkezetű fegyvereket feltalálták volna.

Végül hadd vessek hozzá ahhoz a mondathoz is, amelyből a jelen kérdés kiindult: *egy Gáz pár puska komérdínernek*. (Századok 1906. 831. lp.). Az előbbieket után kétségtelen, hogy semmiféle *gázpár* vagy *Gáspár puska* nem lehet itt szóban, mert a pár szorosán a puskához tartozik. Hát akkor a magára maradt *gáz* mit tehet? Azt hiszem, ennek a megfejtése még inkább Kolumbusztójás-számba mehet, mint az egy pár puskáé, egy pár pisztolyé. Ha volt egy-egy viseltes és viselő pár pisztolya, bizvást lehetett a nagyobb urnak egy *gyász pár puskája*, amely kiegészíthette a *gyászruhát, gyászfátylat, gyászhintót, gyász-sellyét*. Ismétlem, ez csak hozzávetés, de könnyen megeshetik, hogy ezzel találtam el az igazat.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Véré, vésár. Szinnyei József A magyar nyelvbe átvett oláh szavak (Nyr. 23: 533—34. l.) dolgozatában említi már, hogy a cimbeli két szó oláh jövevény. Együttal azonban azt a gyanúját fejezi ki *Edelspacher* nyomán (NyK. 12: 110.), hogy a *véré*-nek eredetije az oláh *văr*, illetve *vere*! (vokativusi alak) a magy. *vér* mássa lehet. Ebben a hitben volt A. Cihac is, aki etimologikus szótárában a *văr, vară* (nőnemű alak): *cousin, cousiné* szókat ugyancsak a magy. *vér*-ből származtatja.

A *văr, vară* általános keletű szó, melyet nemcsak az éjszaki (dákó)-oláhok ismernek mindenfelé, hanem a déliek (makedon- s megleni-oláhok) is. Ez a kétségtelen tény, hogy t. i. élő szó mindkét oláh dialektusban, maga elegendő bizonyíték a magyar eredet ellen. Az oláh nyelv régi emlékeiben sűrűn fordul elő: *și iată Elisavta vară-ta și aceea aînceput fecător la bătrînețele ei* (1560—1.): ime Erzsébet nagynénéd is öregkorában fogant (*Piteșteanu: Tetravanghelul diaconului Coresi*, Bukurest, 1889. 115. l.). *Scris-am zăbisul meu la mîna uchi-meu Pătru și la văr-u-meu Tatul, brat ego și văr-u-meu Dragul i brat ego* (adásvételi szerződés Muscel megyéből, 1600. táján): irtam leveletem nagybátyám és Tatul nagybácsim testvéreinek kezéhez (*B. P. Hașdeu: Cuvente din bătrîni*, Bukurest, 1878. 1: 101. l.). De se vor amesteca veri premari (1640-ből): ha első unokatestvérek keverednek... (*M. Gaster: Chrestomatie romîna*, Leipzig-Bukurest, 1891. 1: 90, 190., 2: 234., 259. l.); *Ji este și nepot de văr primare* (1646-iki oklevélben): neki első unokatestvérből (származott) unokaöccse is (*T. Codrescu: Uricarul, Jași*, 10: 98., 15: 322., 17: 20—1., 239., 18: 253., 22: 132., 25: 25., 132. l.; *N. Jorga: Fragmente de cronică*, Bukurest, 1901. 3: 33. l.) stb. Folytathatnám egy csomó példán keresztül annak igazolását, hogy a *văr, vară* szó általános keletű a hazai s a két fejedelemségben (Moldva és Havasalföld) lakó oláhság régi irodalmában.

Ime példák a mai nyelvből: *De l-eŭ găsi c'a fi cu verișor ũ...*: ha találjátok, hogy együtt van unokatestvéreivel . . . (S. Fl. Marian: *Vrăjŭ, farmece și desfacerŭ*, Bukurest, 1893. 22—3. l.); *verișană* (Biharból): petite cousine (*Convorbiri Literare*, Bukurest, 1887. 20: 1021. l.); *văr*: cousin (v. ö. J. Urban Jarnik és A. Birseanu: *Doine și strigături* (népköltési gyűjtemény) *dui Ardeal*, Bukurest, 1885. szótári rész); *Ceŭ de o etate să titulează cu frate saŭ soră, vere saŭ văr năcă* (Bánság): az egykoruak egymást testvérhugom (néném), bátyámuram, hugom (néném) asszony címmel illetik (S. Liuba és A. Jana, *Topografia satulul și hotarulul Măidan*, Karánsebes, 1895. 4. l.), stb. stb. Mellőzöm a különböző szótárakat, melyek egytől-egyig felsorolják a *văr*-t és származékait.

Az előadottakból világosan kitűnik, hogy az oláhban a *văr* 'cousin, vetter', amely jelentés váltakozik a 'rokon, atyafi, jóbarát, cimborá' jelentésekkel, épen mint a székelyben és csángóban (v. ö. TSz. *vére*, *véres* cikk alatt). Az erdélyi és moldvai magyarság átvette az oláhból a szónak különböző jelentéseit is. A *vésár*, *vėsár*: nőrokon (megszólításban) a csángóknál az oláh *verișoarŭ* mássa, illetve annak hanyagabb kiejtéséből való, így: *veșoară*. A csángók ismerik egyébként az oláh szóhoz közelebb álló alakot is: *vésára*: szerető (TSz.).

A *văr*, *vară* szó megvan a déli (makedon és megleni)-oláhban is, ott azonban a 'vetter'-t ekkép nevezik: *cusurin ver* < lat. *consobrinus vērus*. Az éjszaki oláhban nem maradt meg a *cusurin* szó, csak a jelzője *ver*, amely főnévé vált (v. ö. a spanyol és portugálban *primo* (vetter) < *consobrinus prīmus*). Így támadt pl. az oláhban a *nuŭa* (vessző) szó < lat. *novella* (fiatal), t. i. elmaradt a *ramura* (lat. **ramula*, ágacska) főnév, a *bun* (nagyapó), *bună* (nagyanya, v. ö. magy. *banya*), a *tatŭ bun*, *mamă bună*-ból; a déli oláhban pl. *mărdzineor* (bölcsség fog) a *dinte mărdzineor*-ból, stb.

Kutatásunk eredménye tehát, hogy a székelyben és csángóban használt *vére*, *vésár* szavak eredetije az oláh *vere* (*văr*-ból), *veșoarŭ* (*verișoarŭ*-ból) ismert szó úgy az éjszaki mint a déli oláhoknál s hogy az oláh nyelvkincs latin elemeihez tartozik. ALEXICS GYÖRGY.

A körülírt múlt-alakhoz. Simonyi a *halva van*-féle körülírt múltalakoknak Erdélyben s Moldvában tapasztalható nagyobb elterjedését oláh hatásból is hajlandó magyarázni, s e végből az *am jurat* 'esküdtem'-féle oláh szerkezetre hivatkozik, amely szerinte azt tenné: 'vagyok esküdt'. (Nyr. 36: 393.), Ez a hivatkozás helytelen s így az oláh nyelv befolyásáról fölvetett vélemény is megdől. Az *am jurat* nem annyi mint 'esküdt *vagyok*' és magyarra szó szerinti le sem fordítható, minthogy a szerkezetben szereplő segédige, az *am*, *aŭ*, *a* (vagy *au*), *am*, *aŭŭ*, *aŭ* nem a latin *esse*-nek, hanem a *habere*-nek oláh maradványa; a szerkesztésmód tehát azonos a francia *avoir*-os és a német *haben*-es összetett múltával: j'ai écrit, ich habe geschrieben. Míg azonban a rokon francia nyelvben s a németben is megvan az *esse* (*être*), illetőleg a *sein* segéd igével való szerkesztésmód, addig itt az *esse*-vel való körülírás egyáltalában nem fordul elő, pl.: *am venit*: ich bin gekommen, *am fost*: ich bin gewesen stb. (L. Tiktinnél a Gröber-féle Grundrissban, I. 455.).

ZOLNAI GYULA.

Kövesdi Pál nyelvtanához. Gulyás István debreceni tanár egész kis könyvet írt egy nyelvtani vázlatról, melynek egyetlen kézirati példánya Nagy Gyula ugyancsak debreceni tanár tulajdona.¹ A kéziratot a szerzőnek neve nincsen rajta. Gulyás nagy készüléttel állapítja meg a kézirat szerzőjét, nyelvtudomány- és nyelv-történeti értékét. Megállapítja ugyanis, hogy a kézirat feltűnően megegyezik, itt-ott szórul-szóra is, Kövesdi Pál 1686-ban megjelent rövid magyar nyelvtanával. Gulyás tehát tüzetesen egybeveti a kéziratot Kövesdi Pál nyelvtanával és a Szemzi Molnár Albertével is. Az eredmény az, hogy az Excerpta valóban a Kövesdi munkája, de ebből az 1686-ban kiadott nyelvtant Pálnak fia János készítette. Ezután G. az Exc. nyelv-történeti jelentőségét fejtegeti. Különösen érdekes Gulyásnak az a megállapítása, hogy a kézirat szerzője szabályait az élő, a beszélt nyelvből vonja el. A függelékben a kéziratot egész terjedelemben van közöli, s a kézirat 33. lapjának hasonmását. Az egész munka a Corpus Grammaticorumhoz értékes adalék és módszeres feldolgozásával Gulyás hasznos munkát végzett.

ALFÖLDY MARCELL.

Nyelvtörténeti adatok közt (Borovszky Samu közlése a MNy. ápr. számában) olvassuk ezt a furcsa összetételt: „*megszámadás*: Az Matra allian levőknelis vagion Restantia, de ezeket megh nem tudhatni, az *megh számadásra* be nem jonek“. De ez a *megh* nyilván a megelőző szóhoz tartozik, s az egésznek ez az értelme: ezeket még nem tudhatni, az *még* (= amíg) számadásra be nem jönek. — Ugyanott olvassuk ezt az idézetből szintén rosszul kikövetkeztetett szót: „*túróttábla*: Egy Tabla kin *Turot* tartanak“. Az idézetben nincsen *túróttábla*. — U. o. a *csűrfa* alatti idézetben az oda nem illő *neőttek* helyén az eredetiben alkalmasint *ueőttek* van (azaz *vőttek*).

KOVÁCS MÁRTON.

Hétrétű, hetvenhétrétű, százzrétű. Horger Antal Egy ismeretlen nyelv-újító c. dolgozatában (Nyr. 36: 180.) Erdélyi Jánosnak Hetvenhét közmondásból támadt Gúnyortzak vagyis Rendes Tréfa c. munkáját ismerteti s cikke egyik népies hangú szemelvényének két utolsó sora így hangzik:

Vasgerebeny legyen nyúgó nyoszolyája;
A hetvenhét rétű örök nyavalyája.

A cikkíró ehhez a következő megjegyzést fűzi: . . . hogy miféle betegség lehet a *hetvenhét rétű*, azt nem tudom.

Bácskában sokszor hallottam ezt a népies átkozódást: *Ó hogy fogja el a hétrétű f . . . s, hogy érje utó(l) a hetvenhétrétű f . . . s!* De a nyelvben gyakori eset, hogy a jelzett szó elmarad, s a jelző magában elegendő a fogalom kifejezésére, pl.: *mosdó*-(szoba), *háló*-(terem), *törülköző*-(kendő); *négylábúak*, *nagyfejúek* stb. Ez alakok analógiájának hatása folytán — valószínűleg egy kis eufemizmussal — a *hétrétű*, *hetvenhétrétű*, gyakorta így is: *százzrétű*, önállóan is szerepel, pl.: *rágyútt a hétrétű, ékapt*

¹ Excerpta Lingvae Hungaricae. (Exercitia Nicolai Ritzmann.) Az eredeti kéziratból sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gulyás István. Debrecen. 1908.

a százhét stb. Az említett cikk *hetvenhét rétű*-je tehát bizonyára nem egyéb, mint amit jó magyarán így mondunk: *némethas*. Megjegyzem, hogy a *hétrétű*, *hetvenhétrétű*, *százhétű* kifejezések sűrűn előfordulnak egyéb trágár szólásokban is.

CSEFKÓ GYULA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

Tündérszép Majlona.

(Folytatás.)

Kezet foktak, ébucusztak, émentek egymástú. A Nap messzi utaz, asztán ě kis házocskát talá az ut mellett. Bemegy a hászhol, hát ki van ot, mind az öreg asszon? Beköszön hozzá:

— Jó napot aggyon isten, öreg anyám!

Aggyon isten fiam, neked is, Nap. Hun jársz tē itten, holott a te országodbú a madár sē jár itt.

— Ó idēs öreg anyám, én gyüttem országot, világot próbányi, magamnak feleségēt keresnyi, keresēm a Princip Majlanát, a tündér kiránét; hotyha tunna rula hirt mondanyi.

— Ó, aszongya, fiam, én árú nēm tudok hirt mondanyi, hanēm várgy estét, én vagyok a méhéknak a kiránéja. A méhéim oda vannak virágér; ha méggyünnek, azoktú mekkérdēzēm, nēm hallották-ē hirit.

Kérdēzi a méhéktú, nem tunnak ě hirt mondanyi; de mindēggyik szabódik, hon nēm tud rula. Má haza mēnt kilencvenkilenc, a századik oda van későjig. Hazamēgy, asztán pirongattya az öreg asszon, hom mér ijen sokájig vót oda. Aszongya, hogy ű messzi vót, nēm gyühetett hamarēb.

— Hátha ujan messzi vótá, tucc ě a tündér kiránérú a Princip Majlanárú valamit?

— Hon nē tunnēk, mikor most is annak az ablaktyárú hosztam virágot; ha elérť vóna, maj kitekerte vóna a nyakamat. Hanēm hónap kilenc órákkor ide gyünnek fürdenyi ebbe a tóba.

Aszongya az öreg asszon:

— No ides fiam, csak kemēn szived lēgyēn, hát megnyerēd a Princip Majlanát.

Másnap reggē nyóc órákkor adot neki az öreg asszon ujan zsirt, hogy mékkente magát, asztán lētt ű belüle ě kis egér; ément a tó partyáro, ott ádot magának lē likat asztán bele bujt, ot várta a Princip Majlanát. Asztá az öreg asszon mēgmonta neki, hom maj mikor kigyün a ligbú, mēgráskodik, csak ujan legēn lēz belüle min vót; asztán akkor a középső határ ruhát vēgye fő, asztán vigye ű hozzája. Hanem hátra nē nízzen, mer ha hátra níz, hát vége az életinek.

Kigyütt a ligbú, mēgráskodott, asztán lēd belüle ujan legēn mim vót. Oda mēgy a tópartra, asztán fővētte a középső határ ruhát, asztán vitte az öreg asszon háza felé. A Princip Majlana utána szalatt, könyörgöt, rimánko-

dott neki, hocs csak a ruháját nē vigye ē neki, ugys tuggya, hogy ű érte mēnt, szenvedēt, fāradott, csak nīzzen vissza, asztān a ruháját nē vigye ē. Mek szānta a Nap, vissza nīzēt. Hāt up pofon vākta, hom mingyā héccēr vetēt a szēme szikrát, asztān elejtēte a ruhāt, asztān aszonta neki:

— Emēhecc ahunnan gyüttē, ēn soha a tījed nēm lēsžēk.

Evvē ēmēnt a kirāfi a vēn asszonhó nasz szomoruan. Az öreg asszom pedig tutta mingyā, hom mi törtēt vele, hogy a ruhāt elejtēte. Aszonta neki az öreg asszon:

— Nē próbāj többet, mert tē nekēd gyōnge szīved van ahhó; tēged am mēkcsā, utóp halāt foksž érte szenvennyi.

A kirāfinak mēkteccēt, asztān könyörgöt, hocs csak haggya ēmēnni. Aszt akarom mondanyi, a ruhájābo vót az ereje a tündēr kisasszonnak; ha aszt ēvettēk tüle, akkor nēm tēhetēt sēmmit, hanēm ha visszakapta, akkor mēgen erōs vót. Hāt másnap megint adot neki zsirt, asztān lēd belüle ē kīzs darāzs. Szinte kilenc órákkor oda mēnt a Princip Majlana harmad magāvā fōrdenyi a tóhó, asztām mikor lēvetkōsztek, belemēntek fōrdenyi; a kirāfi kīgyütt, asztān mēgrāszkodott, megīn ujan legēn lēd belüle mim vót. Ódamēnt a tópartra, fōvētte a közēpsō hatār ruhāt, asztān vitte az öreg asszon háza felē.

Asztān a Princip Majlana utāna szalatt, mēk héccērte jobban könyörgöt neki mind azelőtt. A kirāfi megīm mēksajnáta, asztān vissza nīzet rája mēgen, szinte pofon vākta héccēr, asztān elutasītotta, hogy ēmēhet a hunnaj gyütt. A ruha kiesett a kezībū. A kirā naty szomoruan mēnt az öreg asszonhó. Em má tutta, hogy hugyan járt. Aszonta az öreg asszon neki:

— Fījam hiābo, mer tē assz mēg nēm tudod nyernyi, mer gyōnge szīved van ahhó, ne is próbākoz vele többet.

De a kirāfi könyörgött, hot tēgye mēg vele mēg ēccēr. Az öreg mēktētte, hogy ēmēnt a tópartra, asztā szinte mikor fōröttek a közēpsō hatār ruhāt szinte mēgīn fōvētte, asztā vitte az öreg asszon háza felē. Utānna szalatt a Princip Majlana, annyīra könyörgöt, rimānkodot neki, asztān vissza nīzēt, akkor is pofon ütötte asztān aszonta neki:

— Ó ātkozot lēlēk, it lēty kübālvány, tīžēnkēt ēles kart hadakozzom melletted, hot tē hozzād semmīféle teremtés nē férhessēn.

Haggyuk itt a kirāfiāt, em mēg van hāva.

(Folytatjuk.)

HALÁSZ IGNÁC.

Párbeszéddek.

Eccer egy ember megszólitya a másikat:

— Hun lakik ken?

— Kesorūbe.

— Kinek hijják?

— Torma Jānosnak.

— Mit viszen?

— Hagymāt.

— Ennye a szentyit kennek, be csupa keserūsēgbūl āll.

(Szatmār m. Patóháza)

BARTOK JENŐ.

Szólások.

„Beszélhetsz annak, mint a bállényi kannak“. Bállény faluban beesett a krumpli verembe a falu kanja. Csak hitták, csak hitták, hogy kukukám, kukukám; de biz' a csak nem jött elő, csak a rőfögését hallották. Végre megtalálták a veremben. Értelme: hiába beszélsz neki.

„Összötört, mind a bornyász kenyere. Ültőhelyiben elaludt emberre mondják.

Terēm mint a háti bőr“. Így magyarázzák: Elment a Hátfalusi ember a vásárra, vívén eladni tehene bőrét. A kérdésre: hol vette azt a bőrt? azt felelte: Magamnak termett. Ez úgy látszik, csak kitalált magyarázat. A nép ugyanis hoz innen is, onnan is magával ilyes mondásokat más vidékekről. A falubeliek használják rendes alkalmazással; de nem értik, s hogy megmagyarázzák eredetét, maguk találhatnak rá ki értelmezést.

Ilyen máshonnan hozott szólások:

„Kutya baja mint a szentesi halottnak. (Nyőr I. 43.)

„A ki megtér, üdvözül: (Nyr. I. 91. más alakban és magyarázat nélkül.) Az utjából visszatérő embernek mondják, ki valamit „ott felejtett“.

„Mit kapott érte?“ Amit Nagy Pali a padtapasztásért. (Nyr. I. 227., más alakban magyarázva).

Mulat, mint a szűtőri asszony a kútba'. (Nyr. I. 271.: Bodri kutya; a gömöri talán eredetibb.) A Szűtőri falusi asszony a kútba esett; mikor kikúzták, azt kérdezte tőle valaki: hogy mulatott?

„Anyám, mit vesz a vásáron nekem?“ „Vergyi veres, kupi kék, látatlan színű selyem ruhát“ vagyis semmit. (Nyr. I. 227.)

(Gömör m. Balogi.)

MIKÓ PÁL.

Mögszűnt a dög: a dolog.

Möghozta az arcát: megjött.

Főztem a taplóját: félttem.

A nyomorúság erős gyermek.

Ahol a farkast emlőgetik, ott teröm.

Válogat a réz-iccébe.

Pörül az asszony, mint a jégesső.

Ölég ez barátnak is, papnak is: igen sok.

Ez az embör enged, mint a jég.

Alszik a gazda, alszik a birtok.

Elfogja a csöcsstű: elválasztja a gyereket.

Nem akar időn válni: jó idő lenni.

(Rózsafa, Baranya vm.)

† JENŐ SÁNDOR.

IZENETEK.

B. D. Köszönjük szíves figyelmét, hogy megküldte *Szereda* c. cikkét (Nógrádi Hírlap 15. sz.), de nem tudjuk eldönteni, komoly-e a cikk vagy csak tréfás paródiája a szövejtés tudományának.

S. D. Mind a régi, mind pedig az új helyesírási szabályok szerint *hajtat, bontat, tartat, osztat* a műveltető igealak, tehát *-at et* képzővel, ha az alapszó *t*-je előtt mássalhangzó van (*hajt, bont, tart, oszt*). Ellenben *üttet, vettet, füttet, taníttat* tehát *-tat tet* képzővel, ha magánhangzó előzi meg (*üt, vet, füt, tanít*). Újabban némelyek amazokat is kettős *tt*-vel írják: *hajttat, bonttat* stb., de ezt nem érdemes utánozni. A közszokás a szabályos alakokhoz ragaszkodik.

R. B. Hogy a B. H. miért tartotta meg az *aki, ami, amig, ahány, amennyi* esetében a régi helyesírást, annak a B. H. a megmondhatója.

M. F. B. Forduljon tanácsért a tanfelügyelőséghez vagy a Népt. Lapja szerkesztőségéhez.

Beküldött kéziratok. Komáromy L. Az új magyarság gyomjaiból. — Komjáthy S. Helyreigazítások. — Csefkó Gy. Bél. Helynevek stb. — Vértessy D. Különös egyeztetések. — Bihari I. Helyreigazítás. — Alföldy M. Látni láttam. Ismertetés. — Eötvös M. Adalék a m. nyelv s a természettudomány történetéhez. — Pál A. A csángók eredetéhez. — Benkóczy E. Népballadák. — Mátrai F. B. Szólások. — Kertész M. Magyar nyelvtan franciák számára (ismertetés). — Csüri B. Mikes Kelemen apológiája.

Beküldött könyvek. Jendrasik E. Nyelvészeti tanácsadó orvostudományi írók használatára kiadta a M. Orvosi Könyvkiadó Társulat. (Gyoma.) — Melich J. Révai M. nyelvtudománya. (Akad. értekezés. 1 K.) — Erdélyi L. A csángók eredete. I. (Különny. a Nyr.-ból.)

Javítások. Az ápr. füzet 191. lapján *hizókony* h. olv. *hizákony*, *koráni* h. *koránt*, *kétszínő* h. *kétszínű*.

Nyelvészeti Füzetek. Egy év óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K., a 46. szám 4 K.):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relativum mondattanáról.
44. Kränter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.
45. Pálfi M. Kolozsvári Glosszák.
46. Melich J. A magyar szótáriródalom.
47. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.
48. Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.
49. Laczkó G. Játszi szóképzés.
50. Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve nyelvújítási szempontból.

Helyesírási szótár. Bevezetésül a hivatalos iskolai helyesírás útjásai. Összeállította Simonyi Zs. — Második, javított kiadás, *földrajzi nevekkal bővítve*. (Budapest 1908. Athenaeum.) Ára 20 fillér.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A MOLDAVI CSÁNGÓ MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETÉBŐL.

(Második közlemény.)

8. $*\bar{a}_i > \bar{e}_{\wedge i}, \bar{e}_{\wedge}$.

Az ered. szóvégi $-\bar{a}_i \bar{e}_{\wedge i}$ -vé, ill. \bar{e}_{\wedge} -vé változott ezekben:

Sz. *gāñē* 'ganaj', v. ö. *ganyé* Háromszék m., Csik m. Csík-Madaras, Udvarhely m. Száldobos, Fehér m., Veszprém, Somogy m., MTsz.; Halmagy NyK 31:408, Balatonfelvid. NyFüz. 40:57, hétfal. csáng. *gāñē* Csernátfal; *gané* Halas, MTsz.; Torda NyFüz. 32:18, *gané* Bakonyalja NyFüz. 34:12, *ganéj* Győr m. Szigetköz NyFüz. 38:30; a régibb irodalomban: 1544: *ganeit*, 1587: *ganey*, 1588: *ganezzak*, OklSz.; 1590: *ganey* Sziksz. Fabr.; 1436—9, 1466: *ganéual* BécsiC., MünchC.; XV. száz. másod. feléből: *ganeet* JordC., XVI. száz. első negyedéből: *ganeoknak* VirgC., stb. I. NySz. (szláveredetű: v. ö. óeszl., úszl., szrb. *gnoj*, Miklosich: Die slav. Elem.² 178);

Sz. *hē* 'haj, héj', v. ö. *héjj*, *hijj*, *héjju*, *héju* Háromszék m., *hěj* Csik m., *měg-héjjal* Székelyföld, *héjazás* Győr m. Csécsény, MTsz.; hétfal. csáng. *hē* Csernátfal; *héjj*: *vá"koshéjj* Bakonyalja NyFüz. 34:48; a régibb irodalomból: 1513: *feyalhee*, 1516: *derekal hyo*, 1522: *fahy*, 1531: *fahe*, 1533: *wankoshee*, 1544: *fa heyat*, 1545: *kéner heynak*, 1561: *borda he, parna he*, stb. I. OklSz.; 1590: *fa hey*, *hal heya*, *szem hea* Sziksz. Fabr.; JordC.: *heeya*, stb. I. NySz. (v. ö. vogÉ **χαλ* ebben: *χαλρ* 'a nyírhéj kérgének külső leváló fehér v. sárga hártája', Munkácsi ÁKE 321.);

Sz. *kārē* ['karaj'] 'a kenyér széle (körül)', v. ö. *karé* Háromszék m. Uzon, Székelyföld, Csallóköz, MTsz.; Torda NyFüz. 32:18, Kemenesalja NyFüz. 33:21, Balatonfelvid. NyFüz. 40:60, Adavid. NyFüz. 37:5, hétfal. csáng. *kārē*: *e k. kēīē* Cser-

nátfa; *kâré* Baranya m. Ibafa, MTsz.; *karié* Bakonyalja NyFüz. 34:12, *karié* Halmágy NyK 31:400; *karié*, *karjé* Vas m. Körmend, *karéj* Háromszék m. Karatna, Balaton mell., MTsz.; a régiebb irodalomban: *kareyw* RMNy. II, LevT. II., 1536: *kareya* Pesti Fab., stb. I. NySz. (szláveredetű szó: v. ö. óesz. úszl. szrb. *kraj*, Miklosich: Die slav. Elem.³ 364);

Sz. *pârĕ_Λi* 'paraj, paré, egy burján fajta' (többes alanyes. -*ĭdk*), v. ö. *paré* Háromszék m., Udvarhely m., Székelyföld, MTsz.; Torda NyFüz. 32:18, Győr m. Szigetköz NyFüz. 38:33, Balatonfelvid. NyFüz. 40:64, Ada vid. NyFüz. 37:5, *pariĕ* Bakonfalja NyFüz. 34:12, Pápa vid. NyFüz. 17:36, *pariĕ* Halmágy NyK. 31:397; a régiebb irodalomban: 1544: *pareyt* Okl.Sz., 1436—9: *parebol* BécsiC., XV. száz. másod. f.: *pareek* JordC., 1526—7: *pareet* ÉrdyC., stb. I. NySz.; 1590: *paray* és *parey* Sziksz. Fabr.;

Sz. *târĕ_Λi* 'taraj' (többes alanyeset -*ĭdk*), v. ö. *taréj* (Bereg m. Dercen, MTsz.; *taré* Torda NyFüz. 32:18, Balatonfelvid. NyFüz. 40:67, Adavid. NyFüz. 37:5, *tarĕ* Bakonfalja NyFüz. 34:12, *tarĕ* Halmágy NyK. 31:417; a régiebb irodalomban: 1566: *tarĕia* Helt. Mes., stb. I. NySz., 1590: *tarei* Sziksz. Fabr.

Az -*ĕ_Λ*, -*ĕ_Λi* féle alakok, amelyek, mint fent láttuk, Erdélyben (Székelyföldön, Tordán) és Dunántúl járatosak, legalább a XV. századtól fogva igen gyakoriak a régiebb irodalomban is (korábbi időkben, sajnos, nincsenek adatok). Az eredetibb -*a*-féle alakok — rendelkezésünkre álló értesítések szerint — főképpen Észak-Magyarországon és Alföldön fordulnak elő [Bereg m. (*taraj*), Hegyalja (*karaj-fenék*), Abauj m. (*haj*, *ganaj*, *karaj*), Gömör m. (*kajár*), Heves m. (*haj*, *karajol*, *paraj*), Vác (*haj*, *ganaj*, *karaj*, *paraj*, *taraj*), Debrecen (*haj*), Kecskemét (*be-hajaz*, *hajazat*), Szeged (*hajaz*), I. MTsz. és NyFüz. 10:10, 13:43, 16:49, 26:29].

V. ö. Hunfalvy NyK. 8:310—1.

9. **a* > *i*.

Sz. *ginā_Λr* 'gúnár' szónak valószínűleg inkább korábbi **ganā_Λr* (nem: *gānā_Λr* v. ö. fent 194—5. l.) mint **gunā_Λr* alakja teendő föl, mert a legközelebbi székely nyelvjárásokban is e szót *ganár* alakban használják (Háromszék m., Csik m., Udvarhely m., Erdővidék, MTsz., v. ö. még: *gānár* Halmágy NyK.

31:378.) Az ajakműködésre nézve az *i* hang különben sokkal közelebb áll az *a*-hoz, mint *u*-hoz. — Ezen egészen szórványos hangváltozást valószínűleg a megfelelő, alakilag is hasonló oláh szóval való vegyülés (kontamináció) idézte elő, v. ö. oláh *g â n-s a c* 'gúnár' (itt az első szótagban tehát *i*). — V. ö. alább $*a(>i) \sim u$.

10. $*\bar{a}_{\wedge} > a$.

A következő szavakban a szóvégi mássalhangzó (ill. más-salhangzók) elveszése következtében a szó végére jutott hosszú \bar{a}_{\wedge} megrövidült *a*-vá (nem $*\bar{a}$ -vá): Sz. *ima* < $*im\bar{a}_{\wedge}$ (< $*imm\bar{a}_{\wedge}r$) 'immár' | Sz. *miñ.dĵa* < $*miñ.dĵ\bar{a}_{\wedge}$ (< $*miñ.dĵ\bar{a}_{\wedge}rt$) 'mindjárt' | Sz. *ola* (így is: *ol\bar{a}_{\wedge}*) 'oláh' | Sz. *uta* (így is: *ut\bar{a}_{\wedge}*) 'után'.

Hasonlóképpen megrövidült az eredeti szóvégi $-\bar{a}_{\wedge}$ ebben: Sz. *ha* (nem: $*h\bar{a}$) 'ha'; tehát: *ha* < $*h\bar{a}_{\wedge}$, v. ö. *h a a* LevT I. (1504—60), *h á* Born. Imáds. (1577), Decsi Adag. (1598), Zvon. Post. (1626-7), *h á-ugyan* EsztM. Lev. (1645), l. NySz.; v. ö. Balassa TMNy. 87.

A *miñ.dĵa\bar{a}_{\wedge}n* szóról l. fönt $*\bar{a} > \bar{a}_{\wedge}$ 199 l.

11. $*o > \bar{a}$.

A következő szavakban az első szótagbeli eredetibb *o* \bar{a} -vá változott; megjegyzendő, hogy mindegyiknek második szótagjában \bar{o}_{\wedge} van (ill. volt):

Sz. *all\bar{o}_{\wedge}k* 'olló', v. ö. *alló* Esztergom, Komárom m. Perbete vid., Érsekújvár vid., Zemplén m. Sztürnyeg, MTsz., Abauj m. NyFüz. 13:34., Nyitra vid. NyFüz. 20. 5.; a régebbi irodalomban: *allo* Adámi, NySz.;

Sz. *ánd\bar{o}_{\wedge}* 'ondó';

Sz. *gál\bar{a}biš'* < $*g\bar{a}iobiš'$ (v. ö. alább $o > \bar{a}$) < $*g\bar{a}l\bar{o}_{\wedge}biš'$ < $*gol\bar{o}_{\wedge}biš'$ [v. ö. alább *metulá*] 'golyóbis', v. ö. *golóbičs* Zala m., MTsz.;

Sz. *h\bar{a}rd\bar{o}_{\wedge}* 'hordó' [ellenben *ho`rd* 'hord', *ho`rd\bar{o}_{\wedge}* 'a ki hord, hordár'];

Sz. *hessu* < $*h\bar{a}ssu$ (v. ö. $*\bar{a} > \epsilon$ fönt 200—1. l.) < $*h\bar{a}ss\bar{o}_{\wedge}$ (v. ö. $*\bar{o}_{\wedge} > *o_{\wedge} > u$ alább) 'hosszú' [ellenben: *hoss\bar{a}_{\wedge}r\bar{a}*];

Sz. *k\bar{a}tl\bar{o}_{\wedge}* 'kotlós tyúk' [ellenben *koto`l* 'kotel'], v. ö. *k a t y ó* Háromszék m., Székelyföld, MTsz.;

Sz. *m\bar{e}tul\bar{a}* < $*m\bar{a}tul\bar{a}$ (v. ö. $\bar{a} > \epsilon$ fönt 200—1. l.) < $*m\bar{a}t\bar{o}_{\wedge}l\bar{a}$

< **mātō*_Λ*lā* < **motō*_Λ*lā* [v. ö. följobb *gālābiš'*] 'motóla', v. ö. *matula* Vas m. Őrség, *matola* Győr, *matóla* Balaton mell., Vas m. Kemenesalja, Tolna m., Székelyföld, Háromszék m. Kovászna, *matólla* Udvarhely m., MTsz.; *matolla* Csíkszentdomokos NyFüz. 9:29, *matólla* Halmagy NyK. 31:378, *matólla* Pápa vid. NyFüz. 17:8, Bakonyalja NyFüz. 34:12; hétfal. csáng. *mā*_Λ*to*_Λ*lā*_Λ (Csernátfal); a régibb irodalomban: 1685: *matóla* Com. Orb., 1629: *motóla* MesésK. stb. I. NySz. (szláveredetű szó, v. ö. szb. *motovilo*, I. Miklosich: Die slav. Elem.);

Sz. *š'ārgō*_Λ 'csorgó' [ellenben *š'ororŋo*_Λ 'csordogál'];

Sz. *vānō*_Λ ['vonó'] ebben: *k'ēz-vānō*_Λ 'vonókés' [ellenben *von*: *vizet von s kudbō*_Λ*l*]; v. ö. *szívanó* Debrecen NyFüz. 26:6.

Ide tartoznak valószínűleg ezek is: Sz. *sāhō*_Λ*lt* 'sehol' [v. ö. *soholt* Székelyföld, MTsz.], *sāhō*_Λ*lnāt* [v. ö. *sohunnan* Székelyföld, MTsz.] s az előbbieket analógiájára, *sāhō*_Λ 'sehova'.

A felhozott szavaknál már láttuk, hogy ezen hangváltozás nyomai nem csak a moldvai csángó nyelvben, hanem Székelyföldön, Észak-Magyarországon és Dunántúl is előfordulnak. Erről tanuskodnak a következő példák is: *bahó* Székelyföld, Halmagy; 1668: *bahóság* Matkó BCsák, 1807: *bahó* Gvad. RP., NySz. ~ *bohó* | *bakaló* Csallóköz, *bakalló* Pozsony, *bakló* Vas m. Tarodháza, Zala m., Balaton mell. ~ *boklyó* (v. ö. olasz *boccolo*, I. Simonyi Nyr. 17:219) | *balyók* Adámi (1763), *balyókás* C. (1592), MA. (1621), NySz. ~ *bolyók*, *bolyókás* | *barsó* Székelyföld, Maros- és Aranyosszék, Alsófehérmegye ~ *borsó* (*borsu* Őrség) (v. ö. csuv. *pórza*, kaz. *bo*_Λ*rčāk* stb. I. Gombocz MNy. 3:71—2) | *fargódik* Hunyad m. Lozsád ~ *forgódik* | *halló* Zemplén m.; XVI. száz. elejéről: *hallo* PeerC., NySz. ~ *holló* | *kaparsó* Székelyföld, Alsófehérmegye ~ *koporsó* (*kopursu* Göcsej) (v. ö. csag. *koburčak*, *kupurdžuk* stb. I. Gombocz MNy. 3:257) | *Kapou* (és *Kopou*) 1293 OklSz. ~ *kopó* (< tör. **kopok*, I. Gombocz MNy. 3:257) | *magyaró* Székelyföld, Háromszék m., Csík m., Udvarhely m. Keresztúr, Marosszék, Marosvásárhely, Torda-Sz.-László, Balatonfelvid., *magyaró* Halmagy, *magyaró* Bakonyalja, Pápa vid., *magyarú* Répce mell.; 1367: *maniarou* OklSz. ~ *mogyoró* | *adu* Zala-Szántó, *adú* Duna mell., Balaton mell. (*advas*);

adú Adámi Spr. (1763), *aduas* Frank. HasznK (1588), *advas* Szeg. Aqu. (1736) ~ *odó* MA (1621), RMK. II., NySz., *odú*, *odu*, *udu*, (*odv-*) | *arsó* Bereg m. Nagy-Dobrony, Zemplén m. Szürnyeg és Deregyő, *arsas* Gömör m., *assó* Mátra vid. ~ *orsó* (v. ö. kaz. *örčök*, bask. *orsok* stb. l. Gombocz MNy. 3:309) | *pakróc* Somogy m. Ádánd, Csallóköz, Győr m. Szigetköz, *lepakrócol* Soprony m. Kisfalud, *mëgpakrócol* Vas m. Kemenesalja, Göcsej; 1685: *pakrócz* Com. Orb. ~ *pokróc* (v. ö. óeszl. *pokrovici*, szrb. *pokrovac*, t. *pokrovec* stb. l. Miklosich: Die slav. Elem.³⁾) | *talú* Dráva mell. Kopács, Szabolcs m., Abauj m. Kassa vid., Zemplén m., Hegyalja (*talva*), Tokaj; hétf. csáng. *tā.lu*, *tā.lu* (*tā.lvā* és *tā.lujā*) Csernátfalva; *tallú* Kis-Küküllő m. Szőkefalva, *tallu* Rimaszombat vid., Kún-Majsa, Szatmár m., Szabolcs m., Szolnok-Doboka m., Hunyad m. Lozsád, *tall* Duna mell., Cegléd, Szeged, Torontál m. ~ *tolú*, *tulú*, *tollú*, *tolyú*, *tollyu*, *tojú*, *tojju*, *tolu*, *tulu*, *tollu*, *tollyu*, *toju*, (*tolv-*, *tolyv-*), *toll* (l. MTsz. és Simonyi TMNy. 338—9) [**toló* < **tolo*g, v. ö. fönt *adú* ~ *odú* ~ *odó* (*adv-*, *odv-*)] | *tangyó* Székelyföld, Udvarhely m. ~ *tongyó* | *tanyhó* Erdővid. ~ *tonyhó*; l. MTsz., Nyr. 25:346, NyFüz. 17:8, 34:12, 38:13, 40:13, NyK. 31:377—8.

A szóbanforgó hangváltozás tehát már régen elég széles nyelvterületen megtörtént (az *a*-féle alakok már a XIII. században — esetleg korábban is — előfordulnak az oklevelekben, v. ö. fönt s. v. *Kapou*, és alább s. v. *akó* és *apró*). De hogy mekkora területen jött létre, azt egyelőre — míg nincsen elég nyelvjárási anyagunk — nehéz bizonyossággal meghatározni. Részemről valószínűnek tartom, hogy a hangviszony eredetileg egy bizonyos nyelvterületen egy bizonyos időben törvényszerűleg ilyenféle volt: *hord*, *hordani* ~ *hardó* (ɔ:hårdō), *kotol* ~ *katló*, *csorog* ~ *csargó*, *von* ~ *vanó*, stb. v. ö. fönt az ill. csángó szavakat. Olyanféle hangviszonyok, mint pl. a mostani csáng. Sz. *fog* ~ *fogō*, *forog* ~ *fo`rgō*, *folik* ~ *foľō*, *tojik* ~ *toiō*ss stb. ebben az esetben későbbi kiegyenlítődésként következmenyeinek magyarázandók.

A szóbanforgó régi hangváltozás nézetem szerint megmagyarázza az első szótagbeli *a*-t a következő régi török és szláv jövevényszavakban is:

apró [a régiebb irodalomban *o*-s alakok is fordulnak elő:

1268: *oprou* NySz., 1304/1464: *opro*, 1300, 1323, 1324: *oprod* OklSz.; az első oklevelekbeli *a*-alakok 1145/1443-, 1281/1347- és 1354-ből valók, l. OklSz.], v. ö. csag. *oprak* stb. l. Gombocz MNy. 3:24¹ | *kancsó* (*kancsú*, *kancsu* MTsz.), v. ö. csag. *končak*, *kondžak*, *kolčak* l. Gombocz MNy. 3:224 | *szarú-fa* 'querbalken, sparren' (? < **szaró-fa* < **szoró-fa*), ? v. ö. csag. *soruk* 'sátorkaró', stb. l. Munkácsi NyK. 21:126, 25:274, de v. ö. Gombocz MNy. 3:317; e szerint ezen szavak tehát már nem volnának kivételek azon szabály alól, amely szerint a török *o*-(*u*)-nak rendesen magyar *o* felel meg a főszótagban (v. ö. Munkácsi NyK. 25:274 és különösen Gombocz MNy. 3:329, 20 § és 396, 2 §);

akó [már 1226-ban *aco* OklSz.], v. ö. cs. *okov*, szrb. *okov* | *kabóca*, v. ö. úszl. *kobylica*, *kobilica* | *kanót*, *kanócz*, v. ö. cs. lengy. rut. *knot* | *Paloznak* falu Zala m.-ben [v. ö. 1086: *Ploznic*, 1079—80: *Poloznic*, 1109: *Poloznik*, *Polosinik*; az elsőszótagbeli *o*-betű = *o*] v. ö. szrb. *plosan*, *plosnat* és "szláv" *ploskū*, l. Melich: Szláv jövevénysz. I., 2:122 | *patkó* [v. ö. 1342: *Pothkow* OklSz.; az első szótagbeli *o*-betű = *o*], v. ö. úszl. *podkova*, t. *podkov*, *podkova*; — v. ö. Miklosich: Die slav. Elem.²

Ide tartoznak még valószínűleg a következő szavak:

daru, *darú* (*darv*-) (az első OklSz.-beli *a*-s alak 1368-ból való: *Daruas*) ~ 1367: *doruos* OklSz. (v. ö. osztj.: DN. *tōrə*, V. Vj. *tārəχ*, O. *ta'r* stb. l. Karjalainen MSFOu. 23:88 | vog. É *tāri*, T *tārə* stb., v. ö. Munkácsi NyK. 25:271).

falu (*falv*-) (az első OklSz.-beli *a*-s alak 1256-ból való: *-falua*) ~ *folu* moldv. (déli) csáng. Munkácsi Nyr. 9:482; 1222-től fogva a régiebb irodalomban többször: *folu*, *-folua*, *folud* OklSz., NySz.; 1525: *folnagy* VitkC, NySz. Különös figyelemre méltó a *Nagfalou* alak (1384) OklSz, nemkülönben *falo* (o: *faló*) MargL. (1510), NySz.; (v. ö. vog. T *pqol*, B *paul*, K *pöul*, *pgil*, KL *pgil*, P *powel* stb. 'falú', l. Munk.-Szil. vog. szójegyz. | osztj. O *pō, γḗl*, Vj. *pūγḗl*, DN *pūγḗt* stb. 'falú', Karjalainen MSFOu. 23:138 és 256—7; v. ö. Budenz MUSz.).

faggyú (1480: *Fagyw*, 1548: *fag'u*, OklSz., NySz.)

¹ Kétségtelen, hogy az említett oklevélalakokban az első szótagbeli *o*-betű csakugyan *o*-nak és nem *a*-nak olvasandó.

(*faggy-*) ~ moldv. csáng. Sz. *fodđjō*_Λ (v. ő. alább *o* ~ *a*) (v. ő. osztj. *polʹ* Budenz MUSz. 485, Munkácsi NyK. 25:270, Setälä NyK 26:400).

hamu (*hammu* NySz., MTsz.; *hama* 1512—3 NagyszC., 1516—9 JordC., NySz.) (*hamm-*, *hamv-*) ~ *chomuv* HB., 1211: *Homu-*, 1269: *homu-*, 1314: *Homvos*, OklSz., NySz. (v. ő. vog. T **khōlēm*, K **khulēm*, É **xulēm* | osztj. É *xojim*, D *xōjem*, l. Munkácsi NyK. 25:268; v. ő. Budenz MUSz. 86: "régibb alakjául tűnik föl: **homovo*").¹

hattyú (1282: *Hathias*, OklSz.) ~ 1282/1365: *Hothyas* ["így, többször"], v. ő. osztj. DN. *xo_Λdāη*, Trj. *k'o_Λff²dāη*, Ni. *xotāη*, Kaz. *xo_Λf²dāη*, O *xod²dāη*, l. Karjalainen MSFOu. 23:110 és 254 | vog. É **xgtāη*, K **khwtēη*, T **khutēη*, l. Munkácsi NyK. 25:269; v. ő. tör. *kotan* 'storch, pelikan', mong. *Xutan*, mandzsu *kutan*, *kōtan* 'pelikan', v. ő. Munkácsi Ethnogr. 6:136, Paasonen FUF.2:102—3.

lassú (1419: *Lassan*, OklSz.; 1436—9: *lasso* BécsiC, XV. sz. másod. negy.: *lassu* EhrC.) ~ XV. század másod. negy.: *losan*, *lossan* EhrC., NySz. (v. ő. vog. K **logšēx* 'lassan járó'; K **l_qšēl*, **logšēl*, KL **logšēl*, *lošit*, É **lāšēl*, T **lēčāl* 'lassan, csendesén', l. Munk.-Szil. vog. szójegyz., v. ő. Munkácsi NyK. 25:271); különös figyelemre méltó, hogy EhrC.-ben tehát *lassu* (<**lassó*, v. ő. *lasso* BécsiC.), de: *losan*, *lossan* [v. ő. főnt csáng. *hārdō_Λ*, de: *hord*; **kātłō_Λ* de: *ko-tōl*, stb.].

mag (1520: *mag*, 1552: *magh*, OklSz.; 1512—3: *maguay* NagyszC., 1562: *magw* Helt. UT., 1617: *magu* Lep. PTük., NySz.) (*magv-*) ~ moldv. csáng. Sz. *mog*; *mog* Bánffy-Hunyad, Abauj m., MTsz. [v. ő. alább *o* ~ *a*]; az oklevelekben: 1199: *Mog*, 1211: *Mochu*, 1237/1325: *Moch*, 1299: *Mogh* (v. ő. ? osztj. l. *mōx*, *mox*, S *mōk* 'junges tier; ei' Castrén; *mōx* 'fiók, kölyök; gyermek' Patkanov; vog. É *mongi*, **mun[~]i*, K **mon[~]*, v. ő. Budenz MUSz., Munkácsi NyK 25:269); [az alakváltozatokra nézve v. ő. főnt *tall*, *talv* (*talv-*) ~ *toll*, *tolu*, *tolú* < **toló* < **tolo*].

sajtó, alakváltoz. *sató* Somogy m. Kálmánca, Baranya

¹ A Halotti Beszéd féle *chomuv* szóban, úgy mint a többi fölhozott okleveles alakban is, az első szótagbeli *o*-betű nézetem szerint tehát *o*-nak (n e m *a*-nak) olvasandó.

m. Ormánság, Veszprém m. Zirc, *satú* Duna mell., Balaton mell., *satu* Dunántúl, Győr m. Rábaköz, Kis-Kún-Halas, MTsz.; a régiebb irodalomban: 1490: *satho*, OklSz.; 1436—9: *saito* BécsiC, 1466: *saitot* MünchC., 1617: *satyó* Lép. PTük, 1584, 1591, 1626—7: *sato* Born. Préd., Pécsi Ágost., Zvon. Post., 1636: *satú* Pázm. Préd., 1645: *sajtu* GKat. Váls. T. NySz. ~ *sotó* Palócság, Gömör m., Erdővid., *sotú* Vác, Mezőtúr, Békés m., *sotu* Soprony m. Horpács, Kisujszállás, *su'fu* (< **sotu*) Baranya m. Mecsekhát, Pest m., Arad m. Majláthfalva, Hajdú m., Zilah, Udvarhely m., Háromszék m., *sutú* Palócság, Gyöngyös, Gömör m., Rimaszombat, Cegléd, Kecskemét, Szeged, Csongrád m. Szentés, *sutyó*, *sutyu* Bors m., MTsz.; a régiebb irodalomban: 1494: *sotho*, OklSz.; XV. sz. másod. negy.: *sotó* EhrC, 1516, 1631: *sotú* GömC, Tel. Evang. II., 1645: *sutu* GKat. Titk. Érdekes, hogy ezen szó *a-s* alakjai főképpen Dunántúl, az *o-s* (*u-s*) alakjai pedig főleg a Palócságban és az Alföldön fordulnak elő (v. ö. fönt 244. l.).

szarv, *szaru* (1356, 1365: *zarw*, 1389: *zaru*, 1329/1417: *Zarwas*, OklSz.; *szarú*, *szaru* NySz.) ~ 1277: *Zoruos*, 1291: *zorwos*, 1347/1364, 1376: *Zorw*.

tapló (1478: *Thaplo*, 1506: *taplaia*, OklSz.) ~ *topló* Vas m. Körmend vid., Baranya m. Csúza, Palócság, Udvarhely m., MTsz.; hétfal. csáng. *toplō*_^; *topjó* Dráva mell., Baranya m. Csúza és Mecsekhát, *toplu* Vas m. Őrség, MTsz.; a régiebb irodalomban: 1546: *toplos*, OklSz.; 1621: *topló* MA. NySz. (v. ö. vog. É **täplēx*, K **täplēx*, T *täplīx*, v. ö. Munkácsi NyK. 25:271).

varjú, *varju* (*varnyú*, *varnyu*, MTsz.) (az első OklSz.-beli *a-s* alak: *Waryu* 1347) ~ 1265: *Worreozo-welgy*, 1341: *woryou*, 1342: *worrew*, 1346: *Voryu*, 1356: *Woryu*, OklSz. (v. ö. osztj. Kaz. *uor̥ṇa'*, Ni. *uor̥ṇa*, V. Vj. *u'ṛṇi'*, Trj. *'u'ṛṇi'*, DN *uor̥ṇāi'*, l. Karjalainen MSFOu. 23:62. és 247—9) —

és talán még ezek is:

aszó, a legrégebbi írott *a-s* alakok: 1055: *azah* (birt. személyraggal: *azaa*), 1265: *azov*, 1304: *azo*, 1324: *azou*, OklSz. ~ 1095: *ozou*, 1203/1254: *ozou*, *osou*, 1229, 1265: *ozou*, 1236, 1271, 1277: *ozov*, 1356: *ozou*, OklSz., NySz.; úgy az *a-s* mint az *o-s* alakok tehát egymás mellett fordulnak elő már a XI., XIII. és XIV. században. Lehetőnek tartom, hogy

itt is az *o*-hang az eredetibb az első szótagban; másképp Melich NyK. 35:116 [elfogadható etimológiai magyarázata ennek a szónak nincsen, v. ö. MNy. 2:310].

szalú, szalu (*szalv-*, v. ö. *szalval-* Háromszék m.) (1511: *zalw* OkISz.), v. ö. osztj. DN *sōγāt*, V. Vj. *sūγāl* stb. 'hohlbeil', l. Karjalainen MSFOu. 23:100, v. ö. Munkácsi NyK. 25:270, Paasonen Die fiugr. *s*-laute 57. [V. ö. magy. *szalu* ~ osztj. *sōγāt*, *sūγāl*, és magy. *falu* ~ osztj. *pōγāl*, *pūγāt*, *pūγāl* l. fönt.]

Az a körülmény, hogy a felhozott szavakban az első szótagbeli *a* mellett egy *o* hang is kimutatható vagy az élő nyelvben (*faggyú*), vagy a régi irodalmi nyelvben (*daru, hamu, hattyú, lassú, mag, szarv, varju; aszó*), vagy — ami fontos — mind a kettőben (*falu, mag, sajtó, tapló*), és hogy többször egy második szótagbeli *ó*-val — vagy az élő nyelvben (*faggyú, sajtó, tapló; aszó*) vagy a régi irodalomban (*falu, lassú, varjú*) — találkozunk (a többi esetben az eredetibb **ó* — ex analogia — kikövetkeztethető), valószínűvé (ill. lehetővé) teszi azt a feltevésünket, hogy az első szótagban itt is az *o* hang az eredetibb. Több esetben (v. ö. különösen *falu, faggyú, hamu, hattyú, varju; szalú*) a legközelebbi rokonnyelvek is — úgy látszik — inkább eredetibb *o* mint *a* mellett szólnak.

(Folytatjuk).

WICHMANN GYÖRGY.

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.

— Utolsó közlemény. —

Mondatkeveredés, mondatvegyülés.

A népnyelvben nagyon ritka a nyelvtanilag szabályos alárendelés. Ha mellérendeléssel, kötőszókihagyással el nem kerülheti, többnyire fölforgatja a szórendet. A mondatkeveredés lényege az, hogy a mellékmondat valamely mondatrésze a főmondat állítmánya elé kerül, valószínűleg azért, mert a képzetnek ez az előtérben álló eleme. A kiemelt mondatrész néha egész kifejezés, sőt egész mondat is lehet. Tulajdonképeni helye a mellékmondat kötőszava után volna. Ez a mondat szerkesztés a nyelvtanilag szabályos mondat mellett sokkal színesebb, fordulatossabb.

a) A relatív mondat tárgya a főmondatba kerül, bár a főmondat igéjének nem lehet tárgya. Leginkább használatos ez a „van . . . aki . . .” szerkezetnél.

Eszt a kis maradékot má nincs aki megégye? Ujságot nem vót, aki óvasott vóna. Ny. F. 37:51. Haldoklik az asszony: nyitott szempilláit nincs aki befogja. Nyg. 3:57. Kendet sincs az az Isten, aki kiállná. Ny. De mit volt mit tenni, már megesezt, a megtörténtet pedig nincs istennek az a teremtese, aki meg nem történtté tegye. Nyg.

b) A főmondatnak állítmánya elé a relatív mondatnak valamely más hangsúlyos mondatrésze kerül:

Ennek az embernek nincs az az Isten, aki kedvire tudna tenni. Ny. [E két mondat egymásra hatása: Nincs az az ember, aki k. t. t. + az Isten se tudna k. t.; vagy talán 'nincs az az ember' analógiájára; de lehet, hogy „nincs az az Isten teremtese”-ből rövidült meg]. Ezén asztán embél lëgyën, aki ê tud mënni. Bizony én rám sincs má, aki gondot visène. Ny. F. 37:52. A szegénynek nincs mibül adózni. D. Se testyinek se lelkinék nincs hová lenni. 3:30. A télen nem tom lëssz-e mit ennünk. Ny. Ezem má van mit fogni. Ny.

A kiemelt mondatrész rendszerint valamely határozó, amelynek helye a kötőszó után vagy a relatív mondat végén volna. Néha nem is venni észre azonnal, hogy a mellékmondat tagjait a főmondat választja szét, mert a kiemelt határozó a főmondatba is beleillik.

A mondatvegyülésnél a főmondat és a mellékmondat tagjai olyan szoros kapcsolatba kerülnek, annyira összekeverednek, hogy alig lehet részeit egymástól pontosan elkülöníteni. Tulajdonképen itt összetett mondatkeveredéssel van dolgunk:

Jó gonygyát viselëm : mindég aszt adok neki, amit tudok hosz szeret. Nincs semmi a világon, amihön ű asz nê hinné hogy ért. Annak segítët, akinek fët hogy nincs igaza. Maj mëglátom kisasszon, ha behozom [a bort], hogy mijen sebëssen lëssz aki mëgissza. Ny. F. 37:53. A király kihirdetette az egész országban, hogy aki a gyűrűjét meg tudja mondani hogy hol van, úrrá teszi. Ar. 254. Nem állotta mëg, hogy bé ne mennyen abba a szabába, amejikbe aszonta vót a vasfogú bába, hogy bé ne mennyen. 12:525. Itt a zakasztófa alatt van ajan víz, mejikkel ha megmossák a szemeket, megjön a szemek világa.

Ezen mondatvegyüléseknél a mondatok maguk mondatrészek gyanánt szerepelnek s a hangsúly szerint alakul a szórendjük.

A relativ mondatokkal helyettesített más mondatfajok.

A magyarban a melléknévi mondat szerepköre nem oly tág, mint a latinban, azaz ritkán fejez ki mást, mint egyszerű melléknévi vonatkozást. Eltérést leginkább csak a régi íróknál találunk, ez is latin hatás. A relativ mondatnak tehát a szerint hogy milyen mellékmondathoz áll legközelebb csak elvétve van megengedő, célhatározó, stb. jellege.

A *határozatlan névmásokkal szerkesztett relativ mondatok* legtöbbje vagy megengedő jellegű vagy fokozó értelmű. A relativ névmás összetett és pedig *vala-*, *bár-* és *akár-* elótaggal. Leggyakoribb az *akár-* összetétel, a *bár-* a népnyelvben nem használatos. A *vala-* összetétel kezd elavulni; *valamely*, *valaki* mint relativ névmás már sem a népnyelvben, sem az irodalomban nem használatos; többi alakja: *valahány*, *valamennyi*, *valamicsodás* szintén avulóban van, helyette az *ahány*, *amennyi* szerepel:

Valamennyi gácsér ruca, mind göndör annak a farka. Nd. Valamennyi kis leány van, mind hamis. Nd. Valahám menyecske csak van a világon, min jó vóna neki. Ny. Vigye el az ördög, valahány rossz kölök van a világon. Ny. Akarki tette, de okosan tette. Ny. Akarmi károd lesz, mekfizetem. Ny. Akarmibe fog, semmi se sül el neki. Ny. Bánom is én, akarmit is beszének. Nd. Nem kell nekem senkinek a leánya, akarhogyán kér is, akarmit ígér is, hiába. Nd. Akarmennyit dógozok, nem érik be vele. Ny. Akarmennyit istenkettem neki, nem fogadott szót. Ny. Akarmejjiket kérdeztem, és sé tutta. Ny. Am má nem igaz! Nem hazudik az én fiam, akarmijen csintalan is. Ny.

Gyakran használunk relativ mondatokat állapothatározásra is, vagyis a *relativ mondat állapothatározó mondat helyett áll*:

Néköm amennyi bajom van, elég volna hatnak is. Ny. Amennyi esze van, kitelik tülle. Ny. Az a por, amilyen meleg volt, úgy megsütötte a hátam. (D.-túl.) Amijen jó gyerekek az én Jóskám, mindenki szereti. Ny. Amijen jó dóga van, a püspökhé se cseréne. Ny. Amijen komisz nyelve kennek van Mári néni, az Isten örözzön tülle. Ny. Gondútam én, amillen böszmeforma, szeleburdi az e kiskerbe nízó fejrénép. 30:488. (hogy így jár.) Ez a gyerek csuda hogy a világon van még, amilyen beteg e' vót. Ny.

Ez a mondatszerkesztésmód rövidebb is lehet; ilyenkor már jóformán elveszíti relativ jellegét.

Amijen hóbortos, még megver. Ny. — Amijen bolom, még méktészi. Ny. Asz monta, hogy amég . . . oda nem aggyák, soha nem haggya é a poklot, mijen jó neki ott. 8:184.

A *helyhatározó mondat jelzői mondatul is szolgálhat* helyet jelentő főnevek mellett; ilyenkor hol = amelyben v. amelyen; hová = melybe v. melyre. Ez a használat ma már általános, megszokott; egyáltalán nem tekinthető hibásnak:

Egyszer beküldte az öreg halászt abba a városba — mert közel volt hozzájuk — ahol a király lakott. Ar. 93. Harmadnap abban a városban volt vásár, ahol a királyfi lakott. Ar. 282. Szeretném (!) tehát olyan birodalmat födözni föl, ahol a halálnak nincs hatalma. Ngy. 1:364, 367. Másnak kell [a gyereket] adni, idegen emberek közé, ahol tán soha se talál apja helyett apát. Ar. 44. [Tehát személyek után is].

Legkevésbé feltűnő ez a szerkezet akkor, mikor a főmondatban maga a jelzett főnév helyhatározó:

Hajtsd ki fiam ezt a kecskét legelni, de olyan helyre hajtsd, ahol jól lakhatik. Ngy. 1:453. Ez az a híd, honnét a hídpadlást a testvéred haza vitte. Kriza Vadr. 440. (= melyről.) A feleségét úgy szerette, hogy még a helyét is megfűta, ahová leült. Ar. 86. Elindultam, hogy majd valami jó helyet keresek magamnak, ahová lefeküdjem. Ar. 280.

A népnyelv szereti az ilyen mondatokban a relatív névmásnak helyhatározóval való helyettesítését.

Vannak olyan relatív mondatok, amelyek részint relativumok, részint hasonlítók. T. i. a relatív névmás nem a főmondat ugyanazon mondatrészére vonatkozik; hanem egy másik fogalommal hasonlítja össze. Ezen mondatokat, mivel a relatív mondat és a hasonlító mondat határán állanak, *hasonlító relatív mondatoknak* nevezhetnők:

A vásáron annyi vevője gyűn, amennyi majorság vót az udvaron a marha körül. 7:230. Ahány ház, annyi szokás. (Km.) Valahány csepp esik rája, annyi áldás szálljon rája. Nd. Ahány napra szén György nap előtt zöng a zég, annyi frt lössz egy köből búza ára. 4:83.

A *melléknévi mondat szerkezete gyakran összekeveredik a hasonlítóval*, de csak a *mint* kezdetűekben. A módhatározó és a hasonlító mellékmondatokban *mint amilyen*, *mint amennyi* mondatkezdet rendszeren középfokú és tagadó mondat után áll:

Többet kaptam, mint amennyit reméltem. N. Nagyobbnak tünteti fel a dolgot, mint amilyen. N. Olyan bolondnak ne nézzem, mint amilyennek lát-N. Még ójjan erőset se láttam napom csillagjában, mint te ehejt amijjen vagy. 29:536. A szoros fogság után annyi kincset adának a 12 tolvaj, hogy szinte 1000-annyi vót, mind ami (= amennyi) elveszett vala. 8:231. No még asztán nem is vót ám ú ojjan nagyon rossz ember, mint amijennek monták. 7:183. Nem nyugottunk annyit sē, mint amien két kutya hossza.

Ny. F. 38:46. Akkora sincs má a bűribű, mint amennyit a tenyeremre tun-
nénk fótozni. Ny. F. 38:46. Fűtölhetnél, ha ojan szép vónál, mint amijen
szépet láttam a templomba. 14:377.

a) A hasonlító mondatból hiányzik a mutató névmás
alanyesete:

Görbíti a száját, mint akinek dinnyeföd nem jutott. 10:524. (e. h.
mint az, akinek.) Örül mint kinek háza ég. (D.) Búsul mint akinek fejére
mongyák a kárhoztatást. (D.) Úgy jár, mint akinek a zóra vére foj. 7:32.
Csak ojan ember, mind akit a fúru kihány. 7:129. Mit settegsz ott, mint
aki ludat akar lopni. 15:235. Izeg-mozog mint a gyík, mint akit a bolha
csíp. 6:420.

b) Hiányzik a hasonlító mondatból a mutató névmásnak
birtokos, illetőleg tulajdonító alakja:

Ojjan savanyú a képe, mint (azé) aki a kovászt megette. 8:326. Úgy
áll a szája, mint aki a turóval észaladt. 10:329. Jól van dolga, mint (annak),
aki egy lovon szánt s az sem az övé. 10:427. Ojan rossz kedve vőt,
mint akinek kendérföd nem gyutott. 7:183. Csak leesett az álla, mint akit
akasztani visznek. Ngy. 2:451.

Mondattanilag teljesen szabályszerű a *mint* elhagyása s a
népnyelv sem teszi ki a hasonlító kötőszót az *annál* után:

Nincs annál jobb gané, melyet a gazda a maga lábán viszen ki a
szántóföldre. (D.) Nincs jobb kényér anná, akit otthon sütnék. Ny.

Csak ritkán fordul elő, hogy a hasonlító szócskát fölös-
legesen kitegye:

Olyan leány, mint amilyen ezrivel akad. N. Ha vóna meri, mint ami
nincs (e. h. Ha v. meri (= bátorság), ami n.) 9:331. Csak olyan ember,
mint amilyet a fúru kihány. 30:150. (amilyet h.).

Amilyen, minő, mennyi mai nyelvszokásunk szerint rende-
sen elvannak a *mint* nélkül, csak az egyenetlen hasonlításban
szoktuk kitenni a kötőszót. A népnyelv néha elkerüli a hasonlító
kötőszó fölösleges kitételét:

Szép, sē, csúnya sē, amijen lektőb van. Ny. F. 37:42. Mikorra én
felkelek, tele legyen a csűr annyi tiszta búzával, amilyet a galamb hord a
fiának. Ar. 53. Még ezek olyan maskara mondért sosē láttak, amilyet most
én viselők. 8:43. Jaj de jó lēnnē ēkkis pálinka: csak annyi, amennyibe ēl
lúd megdöglik (tréfás). Ny. F. 17:58. Amējjeⁿ sorba mēgēszi a kutya a
csontokat, ojjan sorba mēennek fīrhē [a lányok]. Ny. F. 34:137/8.

Mondatcsere.

A relativ mondatnak gyakran lehet okhatározói jellege, okhatározó kötőszó helyett tehát a relativum vezeti be a mellékmondatot:

Kikapott azé, amié (= mert) haszontalankodott. (Ny.; okhat. jelleg.). Hadd egyék meg a csúszó-mászó férgek, amért a királyt úgy rá merte szedni. Ar. 91. Asz monta, hogy [a leányt] amég oda nem aggyák, soha é nem haggya a poklot, mijen jó neki ott. 8:184. De nem is csodálom, [hogy ilyen haragos], mennyi mírget köllhet neki miatto megennyi. 30:488. Németgencs. [a kérdő meg az okhatározó mondat határán áll.].

Kérdő főnévi mondat helyett néha relativ mondatot találunk: ez átmenet kérdő és relativ mondat között:

Meglátszik, amelly téjben turo leszen. W. Phras. 11:474. (Megösmerni idejn, mejik tejbü lëssz túru. Bajmok. 8:428.) Csak asz mom meg, amijér adod. Ny. F. 33:42.

Gyakran áll a relativ mondat föltételes mondat helyett is; ilyenkor az aki relativum = ha valaki, pl.

Aki máma szántani akar, egész jó idő van (= ha valaki). Ny. Bizon szíp akinek esze nincsen, de mégis szebb akinek van (= ha valakinek). 10:523. Nbánya. stb, (l. 69. old.)

Relativ mondatokra sokszor hatással lehetnek a célhatározó mondatok, innen van az, hogy a célhatározó mondatban használatos fölszólító móddal találkozunk a relativ mondatban is. Ilyenkor a *relativ mondatnak célhatározói jellege van.*

Édes fijam mit kívánsz? Pénszt amivel megindujj? 8:231. Majd kotyvasztok valamit, amivel az éhedet elüsd. Ngy. 2:381. Kerestek embért, akitű vizet kérjenek. Ny. F. 16:54. Vót aranya, ennivalója meg fütükösse, akivel mást megverhessen, ha bántya. 10:428. Én elmenyek, hogy kapjak valamit, amivel feltámasszuk. 8:467. Aggyon valami ütlege, amivé beverhessem ezt a széget. 9:526. Ek kulacs bor ammellé [jó lenne], ki torkunkat mēkkenné. 8:285. Efutott hát a suszterhó fonalér, amivé a gérce bögyit bevarrhassa. 7:279. — Ez a használat latinos, azért áll az állítmány sokszor föltételes, illetőleg óhajtó módban.

Külömben is nagyon gyakori a *hogy* kötőszós mellékmondatnak relativ mondatval való cseréje. A főnévi mondatok közül leginkább a különféle jelzői mondatokban cserélődik fel a *hogy* kötőszó a relativummal. Néha a *következményes hogy-ot helyettesíti a relativ névmás:*

Nincsen az a szíp tál, akki össze ne zördűjön. Ny. F. 34:16. Egy bolond oly követ vethet a kútba, melyet tíz okos nehezen húzhat ki. D. Senki se oly jó, kirül ne beszéllettek volna valaha. D.

Latinos eredetű, de már meghonosodott az a használat, hogy *a relativ névmással a főmondatnak egész tartalmára rámutatunk*. A népnyelvben is eléggé gyakori, rendszeren előrebocsátott hosszabbfajta mondat után, amikor a két gondolat nem tartozik szorosan együtvé:

Én hála Isten! egészséges vagyok, amit kenteknek is tiszta szívemből kívánok. Ny. (e mondat sohase maradhat el nálunk a levélből.) A Cserekllye Jani mámma kidűtötte a tentát, amié asztán jó megnadrágóta a tanító úr. Ny. A sok vita után belép a menyasszony, és vele a szülei, az asztal mellé állanak, mire ékezdik a búcsúzóást. 29:284. Csitár. Nyitravid. A kastél tulajdonosa katona-strázsát állíttatott oda, mit jó drágán megfizetett volna, ha megállhatták volna hejüket. I:376. Szegedvid. A Mártnás ros ember, mi mihánt (= s e miatt) a zisten is a zemberek is megfizetik nekíe. 29:530. Csángó nyj. Hanēm a húsfordításnak is fogása van, mit ú köll mögtönni hogy a bográcsot . . . mögrázinti az embör. 8:86. Kkhalas.

De ily esetben is magyarosabb, ha a kötőszót kitesszük s a mutató névmást használjuk.

Latinos az a használat is, mikor a relativ mondatban *a névmás mellett még más kötőszó is áll*. A régi nyelvben elég gyakori a *hogy ki, hogy mely, hogy mi* kapcsolat, a mai nyelvben ritkán fordul elő, a népnyelv alig ismeri.

Láttam a zöd császárt ámottam, s annak vóna egy áma-fája, hogy akíjen három esztendeje áma nincsen. 10:43. Gyergyósztmiklós. (Érdekes különben, hogy a relativumhoz az *n* rag kötőhangzóval járúl; ugyanezt jegyzi fel Zolnai: Fehérmegyei nyelvsajátságok. 30:279.) A fiúkat ók annyira nevelték, hogy míg iskolába adták. Gyergyó. 8:228. Nincsen, hogy mit szítájanak. 4:237.

Valamivel többször fordul elő, hogy a relativumhoz hátúl függesztik a *hogy*-ot:

Nekem kell megtennem, mert látom, nincs aki *hogy* tegye. Adott az Isten nekem annyit, akiből *hogy* megélek. Veszprém. m.

A *hogy* kszó ily kapcsolatban fölöslegesnek látszik, a relativum magában is alárendelt viszonyt jelöl. Korábban ily kapcsolatban a relativum még közel állt az eredetibb határozatlan névmáshoz, amelyből fejlődött, a *hogy* kszó pedig a relativ mondatban kifejezett cél vagy következmény jelölésére szolgált.

Ide tartozik a *ha ki, ha mi*-féle összetétel is:

Ha kire nyelvvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. (D.) Ha ki ütheti a fájdalmat, minden perpatvarra még álmában is kész. D. (a szórend is érdekes.). A szívárvány végénél van a világ vége, ha ki oda megy, a szívárvány fölszívjá a mēnyországba. 22:378. Áracs, Zala m. Ne szóval, hanem kézzel [fogj] hozzá, ha mit akarsz (= ha akarsz valamit tenni.) 1:449. (l. 40 l.).

A hasonlító mondatban is előfordúl a relativum mellett a *hogy* kötőszó, ilyenkor csak ritkán áll *ahogy* alakban:

Dolgoznak, ki *hogy* tud (ahogy tud). Kitől *hogy* lehetett, vitték mindenfelé. Kriza Vadr. 398. De: Ki *ahogy* kötelezett, úgy oldozkoggýék. 6:82

A relativ mondatok helyettesítése.

A nép egyszerű gondolkodása módja nem igen kedveli a mellékmondatos szerkezeteket: a nép főmondatokban szeret gondolkodni. Hacsak teheti, elkerüli a melléknévi mondatot is.

1. A helyettesítés legtermészetesebb módja a mellérendelés, mely a gondolatmenetnek a legkényelmesebb; íróink is sok idegenszerűséget kerülhetnének el vele.

a) A mellérendelés egyik módja olyformán történik, hogy a relativ mondatot önálló alakban használjuk, azaz főmondattá alakítjuk.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egy szegény ember, volt neki egy legény fiacskája is. Ar. Megint előtalált egy kis fehér házat, abban is csak egy öreg asszony lakott. Ar. Mindahárom egy-egy nagy kutyává változott: azoknak Nehézmintaföld, Erősmintavas és Jólhall neveket adott. Ar. Volt a világon egy szegény asszony, annak volt egy kis kakasa. Nyg. 1:443. Egyet mondok, kettő lesz belőle. Ny.

b) Másik mellérendelő mód a *relativ névmás kihagyása a mellékmondatból*. A relativ névmás ezen elmaradását a mellérendelő szerkezet analógiájával magyarázhatjuk, sőt ezt sokszor meg is állapíthatjuk. Így gyakran elmarad a relativum, bár a főmondatban levő mutató névmás után elvárnök.

Az ifjúság aranyalma, méltó megőrizni. D. (Vehető azonban appositionnak is, bár a főnévi igenév nem ilyesmire mutat.). A szerencse nádszál, könnyen lehajlik. D. Olyan csikó ez a kese, három faluba sincs párja. Ny. Olyan tyúkom van, a főd alá tojik. 31:532. [tyúkom a főd a. t. \times olyan tyúkom van, amelyik a f. a. t.] Olyan leányom van, szősz a bele. 31:532. Ki látott má ilyen embért, mindig reggē gyün haza. Ny. Hát má hun ne! A Babos (ragadvány-név) olyan legíny, belekötne még az ördögbe is. Ny. Mikor utazott tovább, belejért egy olyan városba, abba egy lélek se vót. Nm. Somogy.

Különösen a költői termékekben marad el a relat. névmás:

Ez a kis lány olyan kis lány, maga jár a legény után Nd. Ez a verem olyan verem, ha nem hiszed, gyere velem, orrodát is belé verem. D. Nekem olyan asszony kell, ha beteg is keljen fel. Nd. (hallani így is: ki, ha beteg is, felkel.).

2. A ritmus, dallamosság vagy rím kedvéért vagy rövidség okáért néha *átalakul az egész relatív mondat igeneves szerkezetté*. Igen szép mondat szerkezet; régenté nagyon közönséges volt, ma már feledésbe merült s csak egyes szólások őrzik emlékét: madárlátta [kenyérdarabocska], napsütötte, kutyateremtette, ebugatta, főkép szitok-kifejezések; úgy látszik ezekből maradt a legtöbb. Nagy kár, hogy kivészett, már a nép ajkáról is csak ritkán hallani:

Jobb az Istenölte, mint az ember vágta. D. Könnyen gyült, könnyen hült. D. Későn főző, későn lakó. D. Hamar járó, hamar fáradó. D. A békeség szerető Istenét kedvellő. D. Talponálló kocsis nagyobb a letérdelt királynál. Mindenhe látó, semmivel bíró. 31:48. Korpa közé keveredőt megeszik a disztók. 7:32. Van-e kédnek így tevő ludambú? 7:333. Gy.-ját. Csináltak neki földig érő szoknyát. Ngy. 1:188. Kezeégett gyermek irtózik a tűztől Km. D. 1:73. Messziről jött ember azt mond, amit akar. Egyszer megcserélt ló könnyen cserébe megyen. D. Erősen felvont ij nagyhamar megszakad. D. Kelj fel disznóteremtette, mert megfognak, kelj fel kutyateremtette, mert fölakasztanak, ha föl nem kelsz. Ngy. 1:401.

3. Nagy ritkán más mellékmondat is helyettesíti a relatív mondatot.

Könnyen köpi markát, ha tolják szekere farkát. D. A szarka igen nagy mester s olyan fészket tud csinálni, hogy ahhoz a hējja, ölyű hozzá nem fér. Ngy. 1:492. Sohasem lesz olyan társam, mint te voltál édes társam. Ngy. 1:179. (I. a *van . . . aki* szerkezetnél.) — Gyakran a relatív névmást (aki, ami) a föltételes *ha* kszó és a határozatlan névmás helyettesíti: Aká-kivel esett találkozása, csak azt kérdezte tüle, nem tudna-e . . . 10:87. Somogy. Még valaki tyúkot nem ütött, aggyig ne adjon el másnak tojást. 10:525. Ha valakit a sors^r üldöz, aszt nehezen viszi a szerencse. 8:41. Ha valakit hideg ló, küggön é borér, de né fizesse ki ja zárát. 10:185. Ha valamivel vājok, meglátszik a kezem szennye rajta. 8:462.

Az ilyen helyettesítés a népnyelvben ritkábban fordul elő.

BATTA BéLA.

SEM ÉS SE.

(Mikes Kelemen apológiája.)

Az Ujság husvétii mellékletében van egy közlemény Maszák Hugótól. „Hypnoticus séance” a címe. Szerintem találóbb cím volna: „Hipnotizáltak séancea”. Ugyanis Maszák meghipnotizált egy csomó nyelvészt, és meghipnotizálta magát Mikes Kelemen ő szentségét, hogy beléjök szuggerálhassa azokat a zavaros eszméket, melyeket azon ihletett órákban koholt, mikor csapongó képzelete és mélységes honfibúja nyelvművelésre ösztönözte.

Van ebben a közleményben mindenféle. De semmi sincs benne több, mint botlás és tájékozatlanság. Különben az egész cikk azon hirlapi közlemények szellemére emlékeztet, melyeket néhai való jó Szarvas Gábor találóan „kurjantások”-nak keresztelt. (Nyr. 8: 1—7.)

Nos, hát ez a kurjantás tulajdonkép gyűlés a Mikes Kelemen elnöklése alatt. A gyűlés tagjai az elnökkel együtt úgy beszélnek s olyanokat mondanak, hogy beszédükből nyilván kiténik hipnotizáltak voltuk. Mert Brassai, Finály, s a gyűlés többi tagjai is csak hipnotizált fővel óhajthatják, amit Mikes Kelemennel mondat Maszák a gyűlés végén: „Vajha . . . a tanítók . . . a régi magyar írók és tudósok nyelvének elsajátítására serkentenék az ifjúságot!” Annak folytonos hangoztatása pedig, hogy csak „a mi erdélyrészi beszédünk” az igaz magyar nyelv, hogy csak a székely tud magyarul, a népköltészet tisztántúli csikósát juttatja eszünkbe, ki gúnyt űz a „dunántúli magyar ur”-ból, mert „Dunán túl a magyar iszik gláziából”. Azonban ez a naivság csak a népköltészetben szép és kedves. Ha nyelvész hangoztatná, kontár volna a neve. A legnagyobb méltatlankodással protestálunk tehát az ellen, hogy Mikes Kelemen ily kontár nyelvésznek tüntesse fel akárki is.

De még egy súlyosabb vád ellen is tiltakoznunk kell. T. i. Maszák nem tudja, hogy azt mondta, de akaratlanul is azt mondta, hogy Mikes nem tud magyarul, hogy Brassai, Gyergyai, Finály, Ballagi stb. nem tudtak magyarul.

„Ezidétt — ugymond Maszák — hazánkban sem író, sem tudós nem tud jól magyarul, nem tanulták meg és nem tudják a grammaticát, érzékek nincs, nem érzik belsőleg a magyar nyelv igaz szellemét, mivoltát.”

Pedig nem volna nehéz megtanulniok. Menjenek el Kovásznára, „ott a vásáron megtanítják” őket „kézzelfoghatólag Lázár Sándorné Huszár Rebeka vajnafalvi posztókereskedőné asszonyom”, hogy milyen „az ország nyelve”. Ott „a magyarság ma is úgy beszél, mint a törökországi levelek”. „A számításban a „czifrát” ma sem nevezi „nullának” az iskolásfiu, „zérus”-nak meg éppen nem”.

De leghesebben azért kél ki Maszák a mai magyar írók és tudósok ellen, mert „nekik a tiltó „se” egyértelmű a tagadó „sem”-mel”.

Hogy a „sem” tagadó, a „se” pedig tilt, régi hagyománya a nyelv-taníróknak. „sem, et dum vetamus, se, nec”- mondja Verseggy (Anal. 2: 404.). E hagyományhoz ragaszkodott Fogarasi a Művelt magyar nyelv-tan-ban (195—196. l.). Toldi hasonlóképen „A’ magyar nyelv’ rendszeré”-ben (355—357. l.). E különbségtétel még az Ihasz Magyar nyelv-tanában is előbukkan (21. kiadás 116. l.). Nos, ezt a hagyományt karolja fel Maszák is az

említett közleményben. A múlt évben pedig egy egész cikket írt róla Az Újságban.

A *sem* és *se* dolgában a vád Mikest is illeti s a „séance” többi tagjait, mert Toldi és Fogarasi kivételével elméletben is, gyakorlatban is elvetik e szigorú különbségtételt. Sőt meggondolva, hogy a Czuczor-Fogarasi-féle nagy Szótárban ez a szoros határvonal nincs meghúzva, Fogarasit sem számíthatjuk a hagyományos elmélet harcosai közé.

Gyergyai szerint „*semmel* nem él a magyar”. Szabályúl szeretné felállítani, hogy „*se*-vel él a magyar akár tagad, akár tilt” (Magyarosan, 10. l.). Ballagi Mór Teljes szótárában pedig ez olvasható: „*Se*, 1. k. sz. a. m. *sem*; (szój.) *most már se pénz, se posztó*; 2. tiltó szó, mely akkor használtatik, midőn az „*is*” a „*ne*” szócskában (így) olvad” (2:506.). Czuczor-Fogarasi „A magyar nyelv szótára”-ban ezt írja: „*Se*. II. Mint kötszó, az állító és, is kötszónak ellentéte, és nem egyéb, mint a *sem*-nek rövidülete”. III. Mint tiltó szócska, akkor fordul elé, midőn az *és* v. *is* a tulajdonképeni *ne* tiltó szócskába beleolvad”. (5:741—42.). Finály szerint „a két idioma *sem* és *se* a mai nyelvszokás szerint jelentésben nem különbözik egymástól, és nem lehet pl. rólok oly módon állítani fel szabályt, mint a *nem* és *ne* használatára, noha nem valószínűtlen, hogy tán eredetileg épen oly viszonyban voltak egymáshoz” (Hogy is mondják ezt magyarul? 289. l.).

Nem akarok itt a *se* és *sem* használatáról szólni; Simonyi oly tüzetesen s oly széles nyelvtörténeti alapon kifejtette ezt, hogy újat talán nem is lehetne mondani róla (A magyar köztöszök, 1:53—81.). Csak azt az esetet szeretném bő nyelvtörténeti adatokkal megvilágítani, mely gondolatom szerint oka volt a *se* elterjedésének a tagadó *sem* helyett.

Hogy a *sem* helyett *se*-t használtak, azt végig lehetne kísérni a kódexek korától a mai napig. Ez az alábbi adatokból is ki fog tűnni.

Van a *se* használatának egy esete: mikor valamely tiltáshoz egy másik tiltást kapcsolunk. Ne láss, *se* hallj; vagy szokottabban: *se* ne láss, *se* ne hallj. Mindakét használatra találunk példát a kódexekben is.

Vigiazianak, hogi el neh essenek, seh higienek az Eretneksegnek. (DebrC 128.). Neh zomorkogiatok, seh rettegietek. (U. o.)

Ne ityl kenesebeul keunyen, se ne legy gyanos. (Horv. C. 267.) El ne menjen, se ne szóljon. (Mik: Mul. N. 46.).

A tiltások kapcsolatának ez esetétől, vagyis az összetett tiltó mondattól meg kell különböztetni azt az egyszerű tiltó mondatot, melyben azonos viszonyrészek még pedig névszók vannak egymáshoz kapcsolva. Pl. Ne légy hozzá *se* hideg, *se* meleg.

Ne eskegetec se men're se földre. (Müncsh. C. 22.). Ne hamar tawoz-yatok el ty ezötökről meg se rettennyetek, se yewendő mondas myat se hyr mondas myat se lewel myat. (Érdy. C. Nyemlt. 4:44.). Se iarastokba, se allastokba, se eltezettekbe, es akarminemeu indulattokba ne legen valami olii ki valakinek nezeset meg bantana (Szt.-Ágoston reg. 23. Nyelv. és szépt. ért. 17:344.). Ne kéuánd felebarátod házát. Se feleségét ne kéuánnad, se szolgálíát, se szolgáló leánát, se öcrét, se számárát, se egeb ioszágát, ammi üue. (Dévai: Orthographia Ung. Toldy kiadása 104. l.). Semmikepen se

jobb kez fele se bal kezfele tüle el né tauózzal. (Telegdi: Az ker. fund. Ak. kiadás 100. l.).

A *se* használatának ezen esete szolgálhatott leginkább segítségére a *se* és *sem* kiegyenlítésének. A tiltás csak az ígére vonatkozik; az azonos viszonyrészek kapcsolatában a *se*-nek nem tiltó, hanem kapcsoló ereje[fontos reánk nézve. Épen, mint a *sem* nem tagadó szó többé, csak a *nem* szócskával megindított tagadásnak kapcsoló szava. Tagadás és tiltás a negatív irányban oly viszonyban áll, mint jelentés és parancsolás a pozitívban. Amint a jelentés és parancsolás kapcsoló szava egyformán lehet az *és* (nyílik a rózsá és ibolya; nyíljék a rózsá és ibolya), épúgy ebben az esetben semmi sem akadályozza, hogy a tagadás és tiltás kapcsoló szava egyforma ne legyen. Valóban az ilyen esetekben, tehát ahol a *se* > *se*-nek tiltó ereje s a *sem* > *sem*-nek tagadó értelme háttérbe szorult s csak kapcsoló képessége volt fontos, a két kötőszót nem egyszer fölcserélték.

Ily eseteket Simonyi is említ (MKszók 1:63.) s okát abban látja, hogy a kötőszó messzebb került az igétől. S valóban, az ígének, mint alább látni fogjuk, nagy hatása van a *sem* és *se* kötőszóra.

Hogy a *se* helyett *sem*-et használtak az ilyen esetekben, arra már nyelvemlékeinkben is találunk példát:

Ezt is hozza aggiuk hog az my borainknak sem korcjomara kezdetnek sem' pedig tele bornak iczejet senky fellieb ne kezdhesse Neg' penznel. (Sajószpéteriek végzése 2.) Neque eant ad balneas . . . Se ferdebe ne menenek, sem egeb herre háromnal keuesben (Szt. Ágost. reg. 47.; Ny. és Szépt. Ért. 17:352.). Vgy hog sem halal, sem egyeb ook tegedet megne vonyon az istennek zerelmetevl (Szt. Margit élete 17.). Azerth ne segyenlyed the ammy vrunknak testamentomiát (bizonsaag teteleth) sem engemet (Komjáthi: Szt. Pál levelei. Ak. kiad. 386.). Sem' ördögi incselkedés, sem világi hizelkedés és hatalmaskodás el ne vonjon istenünkötől. (Pázm. Préd. 334.).

Mindezen példák arról tanuskodnak, hogy azon esetben, ha a *se* nem ígére s következőleg nem egész mondatra vonatkozik, hanem névszóra, a mondat belsejében azonos viszonyrészekre, akkor *se*-nek csak kapcsoló értelme fontos. A szintén kapcsoló *sem*-mel fölcserélhető, anélkül, hogy a mondat értelmére zavarólag hatna.

Ez az eset, t. i. a *sem* helyett a *se* használata, régibb irodalmunkban csakugyan a fentebb tárgyalt esetben leggyakoribb, vagyis azonos mondatrészek, még pedig névszók kapcsolata alkalmával. Már a 16. században találunk rá példát. Pázmány ugyan ez esetben is szigorúan a *sem* pártján áll, de Mikes és Faludi ily esetekben mindig a *se*-t használják. S érdekes, hogy Mikesnél csak ily esetekben találtam a *se* használatát *sem* helyett, a tagadások kapcsolatának egyéb eseteiben mindig a *sem*-et használja. Már ez is továbbá az is, hogy a *se* használata *sem* helyett ily esetekben leggyakoribb, állításunk helyességét bizonyítja.

Immár természet szerént eg' keresztén sem tellésítheti be ap paránstolótócat, de Istennek hozzánk való keduéből maláztából aiándécából; az az, Christus Jesusnac am mi vrontnac általa minn'áian be tellésittüc, hog' se bün se öröc halál, se Istennek harahia (igy), se ördög, se pocócl raytönc el nem

hatalmazható. (Dévai: *At tiz parancsolat*: 56.). Töltés, se por nincs kezem alatt. (Rák. F.: *Lev. 1:117.*) Tíznek sincsen egy fa széke, se olyan ágya, mint nekem, se csak fa tábla is az ablakjokon. (Mikes: *Lev. 10. l.*). A házamban se szék, se asztal nem alkalmatlankodik. (Mikes: *Lev. 19.*). Oda se pap nem kívántatik a megesketésre, se más egyéb tiszt a contractus csinálására. (U. a. 70. lev.) Senkinek közüllünk lova nintsen, se semmi tábori eszközöze (U. a. 137. lev.). Nem tartván se Török, se Németh, vagy egyéb Armadában egy embert, a' ki vel megviaskodni ne merészlett volna. (P. Szegedi János: *Nagy-Szárnyú Saskecselyű. 32. l.*). A'ra se e' rövid időnek határa, se elmém alacsony volta elég nem lehetne. (Bodoki József: *Halotti tanítás Teleki Ádám holttesténél, 29. l.*). Se a közhaszon, se az Isten nintsen elfelejtve hazánkban. (Faludi: *NU. 27.*; *Jel. Ir. Isk. Tára 39.*). Se kérés, se biztatás, se fenyegetés nem fog rajtok. (U. o.) Se innen, se túl a tengeren mását nem látták. (U. o. 33. l.). Nem tűrhetem, mikor se az Istent, se az embereket nem kémélik. (Faludi, T. *Éjsz. RMKtár 18:153.*). Se az én ügyemet, se a Mustafa ügyét nem vittatom okokkal. (U. o.) Se szívem, se beszédem járása szerint volna. (Fal. *NA. 177.*). Összeállításom se teljességet, se rendszert nem igényel. (Brassai: *A magyar mondat. A. É. 1:397.*). Azonban a nemzeti szellem fuvallatának nem állhatott ellen se a közönség, se az irodalom. (Gyulai: *Vör. életr. 4:166.*). Se oka, se ereje nem volt a hitig emelkedni. (U. o. 257.). Nints oly vastag pennám, se oly rut festékem. (Faludi *NU. Jeles Ir. Isk. T. 39:37.*). Nints hatalmamban, se akaratomban. (U. o. 63.).

Ezek közt lehetne felemlíteni a *Szent Ágoston regulái*-ban talált adatot, mivel a *se* ott is nem ígére, hanem igenévre vonatkozik: nem kell egeknek neheznek lenni: se hamisnak latatnia. (Nyelv és Szépt. Ért. 17:341.).

Nos, e használat kétségtől legnagyobbat segítségére volt a *se* elterjedésének a tagadó mondat belsejében.

Egészen másként van a dolog, ha a *se* ígére irányul, vagy ha a *se* és *sem* egész mondatokat kapcsol. Ez esetben a *se* és *sem*-nek kétféle szerepet kell betöltenie: a kötőszóét, és ezenkívül meg kell határozni, hogy az ige tilt vagy tagad. Pl. Ha megölnek, se szólj. Se láss, se hallj. Ily helyzetben az ige nem engedi meg az oly szabad használatot, mint akkor, ha a *se* névszóra vonatkozik, vagyis csupán kapcsoló szerepét tartja fenn s szükségképpen távolabb kerül az igétől.

A *sem* is, ha egész mondatra vonatkozik, kétféle szerepet tölt be: a kötőszóét és a tagadó szóét.

Mivel mondatok kapcsolásánál kétféle szerepet kell betölteniök, ily helyzetben mind a *sem*, mind a *se* a betöltött funkciókhoz képest két szóra oszlott: a kapcsoló *se*-re és a tagadó *sem*-re, ill. a tiltó *ne*-re.

Régen mind a *sem*, mind a *se* betöltötte ezt a kettős szerepet:

Hog' ne latnanac valaha zemeckel, se fülöckel hallananac, se züüöckel ertenenec. Münch. C. 38.). El neh essenek, seh higienek. (Debr. c. 128.). Se mongiatok tizta lelkeket birnia. (Szt. Ágost. Reg. 25.).

Ma azonban inkább így mondanók e mondatokat: hogy ne lássanak, se fülökkel ne halljanak, se szívökkel ne értsenek; se el ne essenek, se ne

higgyenek; s ne mondjátok stb. Nyilván azért, mert érezzük, hogy a *se* egyedül győnge a kettős funkcióra, mert érezzük, hogy a *se* sokkal inkább kötőszó, mint annak meghatározója, hogy az ige tilt.

A *se* kettőosztlásának már a kódexekben is megtaláljuk példáját:

Ne ítélj könnyen, se ne légy gyanus. (HorvC. 229.) Ne legyen gondod róla, se ne akarjad. (U. o. 267.).

Pesti Gábor már szélteben így használja. S ez annak a jele, hogy a *se*-t kötőszónál egyébnek már nem érezte.

A tagadó kötőszóval, a *sem*-mel ugyanaz történt. Régebben egyedül is lehetett tagadást kapcsoló:

Nem volt, sem leezen. (ÉrdyC. Nyemlt. 5:299.). Sem siet, sem késik haragja Istennek. (Zrinyi.). Nem tudnanac, sem mernenec. (Born. Préd. 412.).

De lassankint itt is a funkció szerint a tagadást kapcsoló *se* és a tagadást kifejező *nem* lépett helyére:

Se nem tutta megnyomni okoskodással Eusebiust, se nem²akart engedni a világos igazságnak. (Fal. NU. Jeles Ir. Isk. T. 39:21.). Se nem hevek, se nem hidegek. (Misk. VKert. 275.).

Ma már általában ritkán használjuk egyedül a *semet*, ill. a *se*-t a tagadások és tiltások kapcsolatára. A mai nyelvben inkább ez járja: se nem volt, se nem lesz; se nem siet, se nem késik; se nem tudnának, se nem mernének.

Ime, a nyelvtörténet azt tanítja, hogy a *se* és *sem*-nek, mint tagadó kötőszónak, pontos megkülönböztetése alap nélkül való. Támogatására a nyelvtörténetből érveket meríteni nem lehet. Használatukban nem lehet korlátozni az írókat.

Ott, ahol a *se* a *sem*-mel nem cserélhető föl, mint a „Ha megölnek se szólj!”-féle kifejezésekben, szóval, ahol a *se* ígére, még pedig parancsoló módú ígére vonatkozik, ez a fölcserélés példáulan is, tehát ellene kikelni annyi, mint délibábokkal harcolni.

A Maszák közleményének jellemzésére pedig Tsétsi János, volt sárospataki professzor szellemes szójátéka illik legjobban:

„... Ausonium habet *R*; sic *Ro*-que Pelasgum;

Res habet Hebraeum, praetereaue nihil”.

Vagyis: ER-RO-RES (Errores).

CSÜRI BÁLINT.

GYERMEKNYELV.

1. Az analógia és a kombinálás a gyermeknyelvben.

Gyermekegyelvi megfigyeléseim közül az analógia és a kombinálás néhány érdekes példáját állítottam össze. Az analógia termékeivel leggyakrabban a szóképzésben és a szóragozásban találkoztam. Sok esetben eredményezte új szók alkotását. A szóképzéstől a gyermekek nem idegenkednek; gyakran tudatosan alkotnak új képzéseket, amelyeknek a jelentését maguk értik a legkevésbé. Különösen olyankor, ha valamely fogalom neve előttük

ismeretlen vagy nem jut az eszükbe. Így amikor egy alkalommal kis unoka-húgom a vízzel telt korsó felemelésével többször sikertelenül próbálkozott, panaszkodott: „Nem tudom ezt a *kancsót kancsalítani*.” A képzés egészen helyes, csak hogy a cselekvés fogalmát nem fűdi. Az analógiás képzéseket a gyermekek néha hosszú ideig megtartják. Többen egy időben ez állandó kapcsolatban lévő neveket: *Judit* és *Szidi* az analógia hatása alatt csakhamar *Judit és Szidit*-nek ejtették. A *Szidit* névhez később is ragaszkodtak, amikor e névkapcsolaton kívül használták. [Egy más családban tréfásan mondogatják: *Magdolna és Erzsolna*].

A szóragozás körében is elevenen hat az analógia. A „*mutati, (muti), láti, halli* e. h. *mutatja* stb., a *veti, kéri* analógiájára” (Nyr. 35:322.) a gyermeknyelvben általánosan használatos. A *-t* tárgyragot gyakran kötik akkor is kötőhangzóval a szótőhöz, amikor a nyelv szokás nem kívánná. Pl.: „*kalászt irtunk* az iskolában”.

Csapodi István (Nyr. 34:466.) szerint „ős kifejezés éled föl abban”, hogy egyik gyermeke következetesen *írásnak* mondotta a rajzolást. Az írás fogalmának ez a tágabb értelmezése, amint az idézett példa mutatja, a gyermekeknek szokásos, sőt általános sajátágnak tekinthető. A gyerek valószínűleg az írás gyűjtő fogalma alá sorolja mindazt, ami ceruza vagy toll használatával jár. A jelentésbeli eltérések a gyermeknyelvben amúgy is gyakoriak. A kifejezéseket, elnevezéseket csak idők múltán alkalmazzák a helyes értelemben. Amíg a tárgyaknak és cselekvéseknek helyes nevét megtanulják, se szere, se száma a tévesen használt szavaknak.

Sokszor a helytelen jelentéshasználat adja meg a kombináló szóalkotások és mondatfűzések magyarázatát. Ilyen kombinálódás eredménye pl. „*oltsa fel a villanyt*”. Ugyancsak ilyen gyakori eltérés a *tegnap* a *holnap* jelentésében.

A jelentésbeli eltérésre érdekes példát nyújt az igekötők szokatlan használata. Csapodi István és Kardos Albert (Nyr. 35:324.) említenek erre példákat, amelyekben az igekötő az alapszónak ellenkező jelentést ad. Éppen néhány napja hallottam ennek találó példáját: „A tanító az órákon néha *elálmódozik*, de az *álmából kimerülve* megint tovább magyaráz”. Tehát az *álomba merül* analógiájára alakult a felébredés helyett az álomból kimerülés!

A kombinálás talán a legszokottabb a gyermeknyelvben. A *csokréta* a gyermekek nyelvében nagyon elterjedt és talán innen került a felnőttek nyelvébe. A mondatszerkesztésben is nem egy példára akadunk. Álljon itt egy négyéves leányka mulatságos mondása, amelyben az ellentét a legerősebben hat: „*Szemem hallatára* mesélte el a történetet”.

VERŐ LEÓ.

2. Adatok a gyermeknyelvhez.

Nem szedem rendszerbe megfigyeléseimet. Csak néhány adatot jegyzek föl Piroska leányom beszédéből.

Az első értelmes hangkapcsolat, mit alig egy éves korában kimondott, ez volt: *pa* (apa). Később apikát, anyikát úgy hitta: *ipi, inyi*. Öreganyját, nagyanyját: *nana*. A Sándor gyereknek *áo*, később *Tátó*, *Tátóka* volt a neve.

Az apika cigarettája neki *ciszpisz*, *cipci* volt. A dohány: *dolán*. A fűszál álló füstre azt mondta: *pöl a pütyty!*

Neki minden muzsika: *cini*. A *cinis bácsik*, *ciniző bácsik*, *cinisek*, *ciniznek*. De mióta tamburásokat látott-hallott, azóta a *cinismuzsikából cimbora* lett (cimbalom + tambura). A *cimborások cimboráznak*. Az ének: *lali*. „A, *laliznak!*”

Az ő neve *T. Pilotka*. S ez két *név*. Az apié, anyié: *T. api*, *T. anyi*. A dadái: *T. dada*.

Fát fűrészrel (kézmozdulattal): *für-für!* Pecsényét süt: *sss-sss!*

Neki a bársony *barsán* volt. Barsán ruháját szerette *megsimálni*, mint a játék-báránkyát. Az igazi báránkyától félt, mert az nagyon *lárma*z.

Reggel azt mondta az anyjának: *vetkőztess föl!* A babát is *vetkőztessük föl!* Viszont: *öltöztessük le!*

A babakocsi takarója: *takarító*. A skatulyának *főteteje* (fődele) van.

Ha a székről le akar szállni: *hoppáztass le!* *szálltass le!*

Mézes (lekváros) kenyeret kér délelőtt. Korán van még, mondják neki.

Ugye még *hajcsizik?* — Kis idő múlva újra kér: *Már fölkel!*

Apró darabokra vagdalt húst eszik. Szépen, egyenként edd! mondjuk neki. *Sokanként* is lehet! mondja ő.

A bort elnevezte *tummi*-nak, mert, ha az üveg dugóját kihúzzák, *azt monaja: tumm!* A szódavíz meg: *suttyi*. Az meg: *sutty! bele a pohárba*. A bortól vagy savanykás ételtől összerázkódik, sunyorgat. Olyankor ő *villámlik*. Ni, de nagyot *villámtam*, *villámlottam*. (Közvetlen szemlélet. Látott távoli villámlást, a mikor „a felhő szeme rebben”).

Valamelyik játékaról lekopott a fösték. Apika, végy *aranyítót*, *aranyítsd be!* A doktor *Jankó* (doktorék kis fia) kocsiját is *bearanyították*. Az új cipő *koptalan* (mert a régi már kopott). A Sándor *elrongyosította* a nadrágját. Fölmászott a fára és *kirongyosította*. A karmoló cica *gorombázó*.

Eredj kicsit innen! — Hová *eredjek?*

A dada kérdi tőle: adott-e a babának is cukrot? — Felelet: *adottam*.

Szedd össze a játékokat! — mondjuk neki. Ugye, hogy ne legyen *szana*. Szanaszét heverő játékaról maga mondta: nézd api: milyen nagy *vásárság* van itt!

Valami csintalanság miatt megintették: Ez már nem játék, ez rossz-ság! — De, ez *játszaság!* erősködött.

Tavaly nyáron falun volt. Azóta sokszor emlegette a *falui* Örsikét. A dadának fáj a foga. Menjen el a *fogas bácsihoz* (fogorvoshoz)! — tanácsolta neki.

Hová mégy, apika? — kérdé egyszer. Iskolába, meg a kaszinóba. — Elég *egy is hová!* volt furcsa megjegyzése.

A szomszéd utca Kalap-utca. — Ugye, *ott csinálják a kalapot?* — okoskodott a kis etimológus.

A kétszersültét énevezte *süt sütemény*-nek (sült s.).

Az egyik-et a másik-tól soká nem tudta megkülönböztetni: Egyik fölü(l) van, *egyik levü* (alul).

Negyedfél éves kora óta sokat, s mindent tisztán, értelmesen beszél. Csak néha mond egyet-egyet régebbi szavai közül. De megjegyzi: ugye, akkor mondtam ezt, mikor picike voltam. Most alig öt éves.

TRENCSENY KÁROLY.

3. A gyermeknyelvből.

1. Kombinált szóalkotás.

Négy éves kis lányom mondja: „Jaj de *komorva* pofát vág az kutya!”

2. Mondatrészek hasonulása.

Ugyancsak ez a kis leány szemrehányást tesz 8 éves bátyjának.
„Palikám! Ha én *tréfára* mondom, te ne vedd komolyra.

K. A.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

I.

Állékonyság: A két lába rettentő állékonysággal gyökerezett a talapzatba. Molnár Ferenc, A Hét 16: 264. I. félév.

árguválódik: Mennyi ideig árguválódik ott a küszöbön. Csizmadia Sándor, Bp. N. 10: 217.

becsápol: . . . a hegyi szél ereje még a sűrű lucfenyő tűi közé is ostorral csápol be. Bársony Ist. (—ny) M. Hirlap 15: 115.

botrog: A bankár idegesen botrogott neje oldalán. Szemere György, Uj Idők 11: 247. I. félév.

ciheres: Alább csak ciheres az erdő. Petelei Ist. P. Napló 56: 106.

cölönk: Csak nézzen a cipőjére, tele van cölönkkel. Petelei J. P. Napló 56: 106.

csicsonkáz: Cipőik nincsenek nekik. Mezitláb csicsonkázzanak? Petelei, P. Napló 56: 355.

csiricsáre, csiricsárezás: Meguntam ezt a csiricsáre, zagyva életet. Bársony I. M. Hirlap 15: 113. — Mintha nagyon érdekesnek találta volna a benti csiricsárezást. Csizmadia S. Bp. N. 10: 217.

csönk: Lépjén ide erre a csönkre. Hadd szedjem le a sárt róla (a cipőről) Petelei, P. Napló 56: 106.

csudatékony (vö. *jótekony*): Arra a két első énekre nagy hatással volt az a csudatékony vérmesség. Viharos-

Gerő Ödön, P. N. 56: 113. — A nyugalom csudatékonyágát hirdetik rajzai. U. az, u. o. 56: 98.

csupog: Mint a telt bögrébe még mindig csupogó víz . . . Kazár Emil, M. Hirl. 15: 114.

csusák: Mindenféle ócska ruhákba, csusák-maradványokba volt erősen betakargatva. Csizmadia S. Bp. N. 10: 113. — . . . és nagyanyjáról maradt csusákja képezték öltözetét. U. az, u. ott 10: 217.

debernyáz: . . . a sógorod az éjjel mulatott, debornyázott. Gárdonyi G. P. Hirlap 27: 140.

elsikkad, kisikkad: A regruták arcáról elsikkadt a kényszeredett mosoly. Révész Béla, Népszava 33: 47. — Hát ez a követelés mért sikkadt ki a föliratból. Vészi József Bp. N. 10: 117.

gezemice: Az író . . . nagy hirlapi gezemice közé hordja a . . . virágokat. Mikszáth K. Almanach 1903-ra. Előszó.

hajkurász, meghajkurász: Az is egy tehénkét hajkurász maga előtt. Bársony I. M. H. 15: 269. — Nagy mélységéig és magasságokig fogom én ez évben meghajkurászni a magyar génuszt. Ady Endre (Dyb), Bp. N. 10: 157.

hunyász: Viszont nem fél és nem pirul Ebnél hunyászbabb koldus itt. Ábrányi E. költ., 73. I. (U. így

- Madách:** Ha istennek hatalmas ujja érint, Gyáván hunyász, rutul kétségb'eső. Emb. trag. VI. szín.)
- igenel:** A leány lehajtja fejét és igenelve bólint. Petelei, P. N. 56: 113. — ... az életet sem igenelni, sem megtagadni nem illik. Ady E. Bp. N. 10: 153.
- iszkol:** Csak a nagy robaj jelzi, hogy nagy vad volt itt, de észrevette az idegent s most iszkol. Bárony I. M. H. 15: 244.
- italoz:** ... akik italoztak, korhelykedtek. Révész B. Bp. N. 10: 276.
- kacarász:** Egyszerre csak berohan lelkendezve, kacarászva a Mari szolgáló. Kaffka Margit, Bp. N. 10: 232.
- karicsol:** ... már madarak is karicsolnak itt-ott. Rákosi V, Elnémult har., 275 l.
- kifirundvancigol:** ... mi módon lehetne Magyarországot a gazdasági függetlenségből kifirundvancigolni. Vészi J. Bp. N. 10: 134.
- komorkodik:** Már derengett, de a ligeti fák, bokrok még komorkodtak. B. N. 10: 139, 5. l.
- korotáró:** Másszor jött két ember: egy öreg magyar, meg egy korotáró. Tömörkény Ist. P. N. 56: 197.
- kotu:** A két kastély kuruc-labanc szemvillogással nézte egymást, noha jó távolság jutott közük, lép, zombék, kotu. Kazár E. M. H. 15: 114.
- lekoppadt:** ... lekoppadt ágaikkal nyulakodva föl a borus ég felé. Petelei, P. N. 56: 106.
- lepcsés:** A lepcsés nagy alsó ajka ... Ady E. Bp. N. 10: 213.
- lepogonyít:** A középiskolai oktatás bátor lepogonyítójának. Kenedi G. Az Ujság 3. 140.
- megdalmahodik:** S a gyermekes álom azóta megdalmahodott, színes lett, szépséges lett és meg is valósult. Viharos-Gerő Ö. P. N. 56: 200.
- meghibádzik:** ... s olyan összevissza nyelven kezdett el egyszerre beszélni, mintha meghibádzott volna az elméje. Kabos Ede, Bp. N. 10: 308. (Az eleven kulcs.)
- nyeszledt:** Mellette egy kis, kócos, lompos, nyeszledt kutya ... Rákosi V. Elnémult har., 219. l.
- ostobáll:** ... én mégsem ostobállottam ezt a megjegyzést. Jövendő 3: 8, 22. l.
- összekászolit:** A tanyaház rendszert a tanya közepén van összekászolitva. Homol, P. N. 56: 355.
- petek:** Mikor a korcsmában vót vele az a kis petekem, hát ugyancsak megállott a sarkán. Gárdonyi G. P. Hirlap 27: 140.
- pöttööm:** A pöttööm ember ... Szabó F. Bp. N. 10: 109.
- prűnnyög:** — Édes apa, — prűnnyögtünk mi utána ... Petelei, P. N. 56: 355.
- pussog:** De ő morogva elfordult, ha pussogtunk. Petelei, P. N. 56: 355.
- rapajoz:** Ugyancsak rapajozott a ténhén miatt az András bácsi. Szidta a gazdáját. Homok, P. N. 56: 203.
- reccsent:** ... ha ránk akarnak reccsenteni ... Vészi J. Bp. N. 10: 118.
- retyerutya:** Én ugyan a leányzót nem láttam még soha, nem is hallottam róla, de a retyerutyáját ismerem. Csizmadia S. Bp. N. 10: 354.
- sajgat:** Még most is sajgatja a keserűség. Szilágyi Géza, Figyelő 1: 412.
- savanyog:** Hát mit savanyogsz! Nem tetszik? Gárdonyi, P. Hirl. 27: 140.
- selymék:** ... parányi cipője megmerül a mocskos selymékben. Petelei, P. N. 56: 106.
- surbankó:** A gazda meg a surbankó fia bittal verték szét a bandát. Tömörkény I. P. N. 56: 197.
- sühölködik:** Ugyan kívül sühölködik apátok olyan nagyon? Csizmadia S. Bp. N. 10: 123.

szeszel, beszeszel: . . . gyakran szeszelt. Beült egy kocsmába és beszeszelt. Molnár F. A Hét 16: 264. I. félv.

szipog: Szipogott, mintha sütögették volna. Petelei, P. N. 56: 113.

szösszenet: . . . a gyönyörűen megírt hosszú hír az olasz szentimentalizmus szösszenete-e . . . Yartin, Az Ujság 3: 214.

szutyogat, megszutyongat: . . . az én rendes stréberem megszutyongat ezzel a kérdéssel. P. N. 56: 104. B. D. naplója. — . . . már február óta szutyongatták a visszavonulásra. Bp. N. 10: 228.

töttönpötty. Megáll a töttönpötty gyerek mögött . . . Balla Ignác, A Hét 16: 547.

vartyog: Hiába vartyogja Lichtenstein herceg, hogy a dualizmus . . . P. N. 56: 104. B. D. naplója.

vico: A cselédség lármázott, vicozott körülötte. Kaffka Margit, Bp. N. 10: 232.

SZÉKELY ARTUR.

II.

Anglomániás: Afféle anglomániás magyar, aki szívesebben eszi Londonban a ködöt, mint itthon a töpörtös pogácsát. Sebők Zsigmond. Pusztai élet. Bp. Hirlap 1902. dec. 25. sz.

belemelegszik: . . . folytatta mindjobban belemelegedve a nem neki való témába a gyáros. Abonyi Árpád Jövendő 3. évf. 42. sz. — Nincsen meg sem Ballagi teljes szótárában, sem a Nysz.-ban, sem Sim.-Bal. magy.-ném. szótárában.

élez: Meghiszem, ha minden este élezik (az ekevasat). P. Ábrahám Ernő: Demetert becsapják. Bp. Hirlap 1905. okt. 10. sz. — Más mint *élesít*. A MTsz.-ban: *mögéléz* (vésőt) Kapnik vidékén.

ellenakció: Nagyszabású ellenakciót indítottak az idegen befolyások megakadályozására. Marosán Viktor. Rákóczi-féle román egyházi imakönyvek. Bp. Hirlap 1902. dec. 25. sz.

ereszt: Különben hogy eresztett az esztendő? P. Ábrahám Ernő. Bp. Hirlap 1905. okt. 10. sz.

felfullad: Nem felel — rebegte felfulladva — de rágalmazni tud. Abonyi Á. Jövendő 3. évf. 42. sz.

féligformán: Féligformán kifordult a boltból. P. Ábrahám Ernő, Bp. Hirlap 1905. okt. 10. sz.

fölkivánczik: Sápadt arcán megjelent . . . , vegyest egy kis szelid maliciával s gyöngé árnyékával az ajkára fölkivánczozó gúnynak. Abonyi Árp. Jövendő 3. évf. 42. sz.

kimerészkedni: Hiányzik még valami, ami nélkül nem szabad a téli pusztára kimerészkedni. Sebők Zsigm. Pusztai élet. Bp. Hirlap 1902. dec. 25. sz.

kapcsolódik: . . . szemei mozdulatlanul, de fagyos ridegséggel kapcsolódtak a gyáros meghökkent szemeibe. Abonyi Árp. Jövendő 3. évf. 42. sz.

lehiggadt: Megható sorokkal kísérik egyesek adományukat. A fiatalok lángoló szavakkal, túlárado szóvirágokkal, az idősebbek lehiggadt bölcseséggel, komoly szomorúsággal emlékezel meg róla. Magyarország 1905. okt. 29.

lepipál: De mindnyájan le voltunk pipálva és elhallgattunk mikor . . . azt állította, hogy náluk a fogarasi havasokon megfagyott a higany a hőmérőben. Sipulusz. A hó alatt. Bp. Hirlap 1902. dec. 95. sz.

összevackol: Azzal kifordult, pipára gyújtott, összevackolta az ülést az saraglyán . . . P. Ábrahám E. Bp. Hirlap 1905. okt. 10. sz.

suhanás: Sápadt arcán megjelent

némi lány suhanása a számalomnak.
 Abonyi Árp. Jövendő 3. évf. 42. sz.
tatársípka: A nagy bundából és
 óriási tatársípkából a kasznár piros
 arca bukkant ki. Sebők Zsigmond.
 Pusztai élet. Bp. Hírlap 1902. dec.
 25. sz. BADÍNYI MÁTYÁS.

III.

Adósintér: . . a bőrnyzó adósintér
 az ankétet bezárja. Népszava, 1908.
 III. 11.

bosztoló: „Mig az okosfejű ló nem
 is próbálja, képes a bosztoló meg-
 szakadni a sebes futásban,” Mik-
 száth Kálmán. A Hét, 1908. III. 15.

bunkokrácia szót újabban (1908. III.
 19.) a Népszava elevenítette fel.

fenyegetkezik: „És csakugyan, mintha
 a technikai obstrukció réme fenye-
 getkezett volna.” Népszava, 1908.
 III. 22.

gyaratol: „ . . . programgyaratoló
 bizottság . . . ” Berzsem Jankó,
 1908. III. 15.

hirdető-ember: „Oly közömbösen hor-
 dozta maga előtt a szépségét, mint
 a hirdető-ember a plakátot . . . ”
 Herczeg Ferenc. Az Ujság, 1908.
 III. 19.

kolbász: „S még kolbászt csattantott
 ki ostorával a Timpi hátán.” Mik-
 száth Kálmán. A Hét, 1908. III. 15.

munkáltató szót a közönséges mun-
 kaadó helyett állandóan használja
 a szocialista irodalom.

összefondolódzik: „ . . . a hitvány
 összefondolódzott levelü kis sárgás

kukoricát meg valósággal leégeti.”
 Csizmadia Sándor. Népszava, 1908.
 III. 15.

összegöcsörödik: „ . . . úgy össze-
 göcsörödtem . . . ” Farkas Antal.
 Népszava, 1908. III. 15.

összekaristol: „ . . . egy szempil-
 lantás alatt összekaristolta a ha-
 tárt . . . ” Csizmadia Sándor. Nép-
 szava, III. 15.

rogyadozó: „ . . . egy kicsit rogya-
 dozóra álltak az inaik . . . ” Csiz-
 madia Sándor. Népszava, 1908.
 III. 15.

parázslík: „ . . . az ország más vi-
 dékein csupán parázslott a tűz s
 helyes intézkedésekkel el lehetett
 volna fojtani.” Acsády Ignác: A
 m. jobbágy. tört.

szorunkodik: „A sok ember . . .
 reszkette szorunkodott egymás mel-
 lett.” Csizmadia Sándor. Népszava
 1908. III. 15.

szutykos: „Néhány szutykos pipa-
 szárt rakott ki az asztalra . . . ”
 Mikszáth Kálmán. A Hét, 1908.
 III. 15.

udvaros: „Az udvaros menjen át a
 zsidóhoz és mondja meg neki . . . ”
 Lovik Károly. Az Ujs. 1908. III. 19.

verhetnékem: „Aztán kit verjek meg,
 ha rám jön a verhetnékem . . . ”
 Vulpes. A hét, 1908. III. 15.

visszaravaszzkodik: „Miután vissza-
 nyerte, visszarávaszkodta az éle-
 tet . . . ” Ambrus Zoltán. Uj Idők,
 1908. III. 15.

Kolozsvár. KRISTÓF DOMOKOS.

IRODALOM.

I. Orvosi nyelvművelés.

— *Nyelvtészeti Tanácsadó*. Orvostudományi írók használatára kiadta a Magyar orvosi könyv-
 kiadó társulat. Csapodi István, Imre József, Lenhossék Mihály, Székely Ágoston javaslatainak
 felhasználásával szerkesztette Jandrássik Ernő. Gyoma, 1908. Kner Izidor sajtójának nyomása. —

Amily örömmel adtunk hírt a katonai nyelvművelésnek helyes irány-
 ban való megindításáról, époly örömmel üdvözljük az orvosi nyelv terén
 megindult üdvös mozgalmat, mely szintúgy mint amaz a Magyar Nyelvör

hirdette elveket követi. Igaz, hogy az orvosi magyarság megjavítása érdekében már eddig is több történt, mint a katonai nyelv terén. Különösen Csapodi István buzgólkodott ez irányban évtizedek óta a M. Nyr.-ben és másutt közölt cikkeivel és munkáival; azonkívül Barts K. már tett kísérletet egy egész orvosi Antibarbarussal, a Középiskolai Múszótárban is megrostáltuk az egészségügyi műszókat. Újabban pedig többen idevágó értékes anyagot gyűjtöttek a régiségből s a népnyelvből.

Az érdekes és értékes füzetnek, amelyről ezúttal hírt adunk, anyagát összehordani segítettek Csapodi István, Imre József (néhai Imre Sándor fia), Lenhossék Mihály és Székely Ágoston. A szerkesztést a helyes irányú nyelv-művelésért régóta buzgólkodó Jendrassik Ernő végezte. Célja az, hogy irányítónál szolgált az orvosi könyvkiadó vállalat dolgozótársainak. A füzet három részre oszlik; tartalmukat ezek a címek jelzik: I. A magyar műszókról. II. Szóítvási hibák, németesség. III. Idegen szók, latinosság. Szépen mondja a bevezetés: „A nyelv voltaképpen a gondolkodás módja, módszere; a tudományos bűvázkodást éppen az élő nyelveken való tárgyalás termékenyítette meg. Kétségtelen ezek alapján, hogy minden önálló nyelv a gondolkodás önálló módszerét jelenti, amely, ha közvetve is, a tudományos gondolkodásnak új irányt adhat. Erre azonban magyaros magyar nyelvre volna szükség, nem olyanra, amilyent most jónak véelve használunk, amelynek a fele rosszul egyeztetett latinosság, a másik fele pedig németesség”. Az I. részben össze vannak állítva a legfontosabb orvosi műszók, illetőleg a hibás képzések kifogástalanokkal helyettesítve, pl. *agy: agyvelő; hörg: tüdőcső; vér: vérbő; bővérű, vérmes; vérszegény: vérefogyott, kevésvérű, vértelen; vény: rendelvény, orvosi r.* stb. (A „cikk: cikkely” cikkhez megjegyzem, hogy a *cikk* szóalak a népnyelvben is megvan.) A II. részben szó van a szórendről, a többes szám németes használatáról, németes igékről és igekötőkről, a határozókról stb. A III. rész az idegen, leginkább a latin műszók alakjait bírálja.

A II. s a III. részben itt-ott túlzásokkal és pontatlanságokkal találkozunk. Az érdekesebbeket sorra vesszük.

A 16. lapon ezt a kifejezést *az ajtót betenni* németességnek bélyegzi a szerkesztő s megjegyzéseit evvel a tréfás gúnnnyal fejezi be: „Tedd be az ajtót? Tedd be a szádat!” Ez olyan nyilvánvaló tévedés, hogy alig kell cáfolni. Már legrégebbi magyar evangéliomunk azt mondja, hogy *ajtó betéven* imádjuk Istenünket, s Petőfi is így szól Arany Lacihoz: „Szájadat betedd s nyisd ki füledet!”

A 18. lapon azt írja: „Hibás a többes a *némely, sok, mindama, számos, többi, csekély, közös* stb. szó és a legfelső fok után is (pl. *a legnagyobb hibák, a legtöbb szók*). Példa: az ujjfesztőknek csak kevés hatásuk van h. hatása van”. Már pedig sem a *csekély* szó, sem a felső fok nem zárja ki a többes számot. *Csekély hibák* és *a legnagyobb hibák* mindenképen kifogástalan szerkezetek. Az utolsó példában is *hatásuk* sokkal helyesebb mint az ajánlott *hatása*; különben a *hatásuk* nem is a hatás többesét fejezi ki, hanem az ujjfesztőkét (a hatás többségét ez fejezné ki: *hatásaik* v. *hatásai*). — Egy pár sorral alább azt írja: „Ha a mondatoknak csakugyan közös az *alanya*”. Itt is jobb: *az alanyuk*.

A 20. l. a *mutat* és *mutatkozik* használatát németesnek tartja az

ilyenekben: a köpetvizsgálat gümőkórra mutat; az örültség jelei mutatkoztak. Az én nézetem szerint mind a kettő kifogástalan. Az első helyett a szerző nem említ más, jobb kifejezést (igaz, magyarosabb ízű volna: gümőkórra *vall*), a másik helyett nem alkalmas az ő ajánlotta két ige: „*támadtak, kezdődtek rajta*”. A 23. l. is azt ajánlja: „*nyelvét mutassa h. öltse ki*”; amaz se hiba, nem is mondhatni, hogy a kettő egészen egyre megy. Több más kifejezés is méltatlanul került a németes igék jegyzékébe, így pl. *át-néz, átolvas, előáll, beáll.* — „Végre valamennyi *-írozni* és *-írozás* feltételül tilos” (24). Egy párt mégis talán ki lehet venni a tilalom alól; hisz a *masíroz* és *egzercéroz* a nép nyelvében is rég meghonosult (l. Nyr. 8:299).

Igen helyes tanács (26. l.), hogy „*miután-t* ne használjunk mint okhatározót, hanem csak mint időhatározót”. Az azonban túlzás, mikor így fejezi be a szakaszt: „De még az *után* értelmében is németes az ilyen mondatban: a beteg elment, miután sebe begyógyult h. a beteg elment sebe gyógyulása után”. De hát akkor melyik időhatározásban helyes, ha még ebben se? — U. o. nagyon is általánosítva mondja: „*után* az időjelzésben hibás, ha a jövőről van szó, helyette *mulva* van helyén”. Vö. *husvét után* vissza fogok térni, *szület után* beköltözünk a városba.

27. l. „Kírvó németesség az *ügy* használata a feltételező mellékmondat után következő főmondat elején. Pl. a mi a terapiát illeti, *ügy* (so) arra kell törekednünk”. Ez csakugyan rossz szerkezet, csakhogy ez nem föltételező mondat. Ámde a következő lapon csakugyan a föltételező szerkezetéről van szó: „Rossz a *ha—ügy*; a *ha* csak az *akkor*-ral rímel, de a legtöbbször sem az *ügy*, sem az *akkor* nem szükséges”. Már Arany János is megírta a Nyr. 1. évfolyamában, hogy nincs igazuk azoknak, akik *ha* után az *ügy*-öt hibáztatják s csak az *akkor*-t helyeslik. Egyik nyelvjárás ezt, a másik amazt használja. Ámde Jendrássik (uo.) az *akkor*-t is helyteleníti: „*akkor*, pl. *ha* a gümös folyamat előre haladt, akkor kénytelenek vagyunk... az *akkor* felesleges. Ez a tautologia igen gyakran fordul elő. A *ha—akkor* különben is helytelen, helyes az *amikor—akkor*, vagy a *ha* egyedül”. Már pedig mindenki érezheti és tudhatja, hogy a *ha—akkor* tökéletesen helyes és közkeletű kifejezés mód.

Legtöbb kifogás érheti a III. részt, mely általában is egy kissé zavaros és tévovázó. A szerző azt akarja, hogy a latin műszókat ne latinos alakjukban vegyük át, hanem csak úgyszólván a gyökertüket tartsuk meg, a latin szóvéget pedig egy-egy alkalmas magyar képzővel helyettesítsük, pl. *immunis* helyett mondjuk *immunos*, reális h. *reális*, klerikális h. *klerikális*, individuális h. *individuális*, ambulans h. *ambuláló*, arrogans h. *arrogáló*, kompetens h. *kompetáló* stb. stb. Ez nyilvánvaló túlzás és nyilvánvaló tévedésen alapszik. Sokszor hangoztatták ugyanis a nyelvészek, hogy *ha* át kell is vennünk egyes idegen szókat, ne vegyük át családostul, ne mondjuk pl. a német *Telephon, telephonieren, Telephonistin* példájára: *telefon, telefoníroz, telefonista*, hanem vegyük át az egyiket és alkossuk meg belőle a többi a magyar szóképzés alkalmas formáival, tehát *telefon: telefonoz, telefonos kisasszony*. És ezt az eljárást, amellyel számtalan idegen szóalaktól szabadulhatunk, igen sok esetben könnyen alkalmazhatjuk, mint Jendrássik példái közt is helyesek: *hysterikus* h. *hiszterias*, reumatikus h. *reumás*, „igazában *csúzos*), logikus h. *logikai*, fiziológikus h. *fiziológiai*, pesszimiz-

tikus h. *pesszimista* (pl. pesszimista fölfogás), naturalisztikus h. *naturalista* (pl. naturalista regény). De már ha az olyan rég meghonosult latinos alakok ellen küzdenénk, minő a *katolikus* vagy *luteránus*, akkor szélmalmok ellen harcolnánk (a szerző a *pápista* és *lutherista* szokat ajánlja helyettük, holott ezek is csak idegen képzésűek). Azt még éppenséggel nem szabad, hogy a latinból csak a „szógyököit” szakítsuk ki (32. l.): *immunis*-ből *immun*-, s aztán ebből *immun*-os. Ez ellenkezik a természetes nyelvfejlődéssel. Az idegen szónak nem hagyjuk el a végét, hanem legfőllebb megtoldjuk még egy hasonló értékű magyar képzővel, pl. *kocsmár*-os, *mészár*-os (az Ehr.-kódex a latin *caritas*-ból *karitás-ság*-ot csinált) stb.

Ezenkívül is sok apró tévedés van a III. részben, de mindezek a kifogások nem sokat vonnak le a füzet értékéből. Bizonyára tisztító és termékenyítő hatása lesz. Szerencsét kívánunk hozzá mind a magyar nyelv, mind a magyar orvostudomány érdekében.

SIMONYI ZSIGMOND.

II. Magyar nyelvtan franciák számára.

I. Kont: *Petite grammaire hongroise*. — Jules Groos, Paris, 1908.

Azt hiszem, még a gyakorlati célt szolgáló nyelvtanok megítélésében se lehet a tudományos szempontot egészen szem elől téveszteni; mert hiszen az ilyen nyelvtan is felöleli a nyelvnek szinte egész rendszerét, s bár anyagának elrendezésében minduntalan kénytelen a gyakorlati célnak engedményeket tenni, az egyes kérdések megvilágításában a nyelvtudomány eredményeit nem mellőzheti. De Kont nyelvtana az ilyen bírálatot is megbirja. Tanultsággal és lelkiismeretes gonddal megírt munka, amelynek több érdekessége van annál, hogy nyelvünket a francia nyelv világánál mutatja be, s hogy e tekintetben az egyetlen számbavehető mű. Bár a szerző előszavában hangsúlyozza, hogy egyedül a gyakorlati cél vezette, mégis úgy látszik hogy a tudomány forrásaiba való mélyedés ezt az elvet itt-ott öntudatlanul ellejteti vele, mert egyes részeiben olyan bő a nyelvtani fejtegetés, hogy még azok a művelt emberek is, akiknek ez a könyv első sorban íródott, Kont hallgatói az egyetemen, alig tudják a nyelvtan fordítási és olvasási szövegei alapján teljesen megérteni. Viszont egyes kérdések megvilágításában (ikes és szenvedő ragozás stb.) kár volt, éppen a könyv művelt közönségére való tekintettel, hogy a történeti szempontot a szerző figyelmen kívül hagyta, ahol pedig ügyelt rá, nem egyszer tévedésbe esett. Mindezek azonban csak olyan kifogások, amelyek ennek a kis könyvnek nagy értékéből nem sokat vonnak le; a magyarul tanuló francia igazán jó nyelvtant kap a kezébe, amely anyagának helyes elrendezésével és a két nyelv különbségeire való világos utalással tanulmányaiban megbecsülhetetlen kalauza lesz.

A könyvnek első része a magyar hangokat ismerteti és veti össze a francia nyelv hangjaival; ugyancsak ebben a részben nagyon helyesen mindjárt megemlékszik a magyar nyelvet az indogermán nyelvekkel szemben annyira jellemző hangzóiilleszkedésről. Aztán a tulajdonképeni nyelvtant adja, 40 leckében, megfelelő fordítási gyakorlatokkal s végül az egészet megtoldja rövid magyar-francia és francia-magyar szójegyzékkel. Engedje meg a szerző, hogy gyakorlati szempontból is felhívjam a figyelmét néhány

apró fogyatkozásra. A hangtani részben általában jól írja le a magyar hangokat, de szinte érthetetlen, hogy a nyílt *e-t* egészen kifeledte közülök. — Aztán úgylátszik, hogy a szerző magyar nyelvérzéke a hosszú külföldön való tartózkodása következtében nem egészen biztos: magyar példamondatai közül nem egy, bár a szerző az élő nyelvből valóknak tartja őket, idegenszerűen hangzik (pl. *j'ai un livre*: könyvem van, *j'avais une maison*: házam volt e h. van könyvem, volt házam; aztán a szenvedő igeragozás példáinak jó része.)

Ismétlem, ez a könyv, amelyben csak így böngészve lehet apróbb fogyatkozásokat találni, igen hasznos és igen gondos munka.

KERTÉSZ MANÓ.

NYELVMŰVELÉS.

Az új magyarság gyomjaiból. (Szemelvények az Az Ujság VI. évf. 78. számából). 12. l. („A hét.”): „következik a pointe: magunkban bizzunk! De *mire fel?* kérdezhetné a tanácsos”. A „mire fel?” ha nem sajtóhiba, hát valami ujdón sült germanizmus. — 13. l. („saját tudósítótól”): „N. a a család bérházait kezelte s *azok jövedelmét* (= *jövedelmüket*, l. Simonyi, Helyes Magyarság 81. l.) takarékpénztárba helyezte”. — 19. l. („Tengeren”, elbeszélés): — „De igen — mondá a leány, s *magában* jól esett a kapitány féltékenysége” (azt akarja mondani: nem árulván el, hogy jól esett neki a kapitány féltékenysége. Ugyanez a kifejezés helyesen alább, így „fogadkozott Bianca *magában*”). U. o. „hát csalhatnak az ön szemei?” — „Az én szemeim?” — Igen, Bianca, a *szemei* azt mondták” sat. (Nézz, rózsám, a *szemeimbe*?! L. Sim. H. M. 70. l.). — U. o. (Innen-onnan) „vita kerekedett *a felett*” (= arról). — 20. l. „helyesebb volna előbb a munkaadók szervezeteinek munkaközvetítésével kísérletet tenni” (= tenni kísérletet.). — 21. l. „kiszámíthatatlan az új találmány nagy *hordereje*” (= fontossága). — U. o. „a melyeket a levélhordók ismét a feladónak *kézbésitenék*” (= kézbesítenének v. adnának a kezébe). — U. o. „megszüntetni a könyvelési rendszerek azon szerteágazását, a melyek *révén*” (= amely miatt, a melynek következtében, — vö. Magyar Nyelv folyóirat 2:16. stb.) a pénzüintézetek könyvvitele — útvesztővé vált”. — 33. l. („Irta egy másik tanár.”) „a tanárság — hangosan *fajdul fel*” (= feljajdul) a tarthatatlan állapotok miatt”. U. o. u. az: „az ország kulturája keservesen *fogja megérezni*” (= meg fogja érezni), ha” sat. — U. o. („Katonai ügyek”) „nem érdektelen dolog, ha néhány véleményt közelebbről veszünk szemügyre” (= szemügyre veszünk). — 34. l. („Katonai ügyek”): „néhány újítást *vezetnek be* (einführen) tüzéségünk szervezetébe (= tesznek . . . ben). — U. o. „a *magasabb* (= nagyobb) ujonclétszámot”. — G. admirális a hadihajók építkezésénél (= építésében) az egyik rendszerről a másikra tér át”. (Vö. Sim. H. M. 31.) — „A franciák túl következtetlenségűek ahhoz (= nagyon is köv., semhogy . . . sat.) — „Franciáországának ez a . . . csatahajója 1895-től (= ből) származik” (= való). — 33—34. l. (Arányi Miksa tárcája: „Az író joga.”): „Az az ujság, a mely *bevezetné* azt a szokást, hogy” (= olyan új szokást kezdene, hogy . . .) — „vajjon ez *nem-e* havi folyóirat?” (= nem . . . folyóirat-e?). — „Az igaz-

gató, ki egyúttal *Mirbeau* (= M.-nak) jó barátja is, felkérte az író, hogy . . . a cselekményt módosítsa olyképpen, hogy mindenki ne ~~ne~~ mutathasson (kimaradt: *rá*) ujjal *ama halhatatlan* (= annak a halhatatlannak a) képmására, a ki *előhaladott kora ellenére* (= korosabb létére) fiatal és szép feleségét felhasználta arra, hogy részére pénzt kérjen kölcsön". (A mondat-szerkezet is szörnyen halmozott itt!). — „Az író (= az írónak) feladata és hivatása is *benyomása* (= benyomásának), *tapasztalata* (= tapasztalatának) és *képzelme* (= képzelmenek) hű leírását közölni". — „Az *alak* (= alaknak) természet után való lefényképezése sokkal nehezebb" (V. ö. Sim. H. M. 35. l.) — „a *legmagasabb* (= légfelső) osztályokhoz tartozó két úr". 37—38. l. („Egy szerencsétlen asszony"): „Igy történt, hogy a *sokat* (= sokaktól) csodált Jankának . . . sohasem volt vagyona, és bátyjával meghasonlott. *Erre* (világosság kedvéért itt helyesebb kitenni magát a főnevet: bátyjára) egyik szolgája végtelen befolyást gyakorolt". . . . „Minden támogatást *nélkülözve* (= semminemű támogatásban nem részesülve) kénytelenek voltak Stewarték szerényebben élni". . . . „Az önfejű Douglas lord csak akkor, mikor élete végét érezte, másította meg . . . makacs magaviseletét" (= csak akkor másította meg makacs magaviseletét, amikor sat. L. Simonyi, Helyes Magyars. 40. l.) . . . „Igy teljesült Janka halála után *annak* (= az ő) óhaja". . . . „Azt hinnék, hogy az ügy ezzel be volt fejezve. De az *távolról* sem (*nicht im entfernten*) történt, sőt ~~csak~~ most kezdődött". . . . „Csak Delamarre orvosnak nevét (= orvos nevét) tudta megnevezni". . . . „számos embert talált, kik a *Stewartokkal* (= aki Stewartékkal) találkoztak". . . . „a legtöbb történetíró *osztja ezen nézetet*" (osztozkodik e nézetben). — 38—39. l. („Nők világa"): „A tanítónők 56 % -a egy *éven belül* (innerhalb eines Jahres: egy év alatt; Sim. H. M. 24.) egyetlen napot sem mulasztottak (= mulasztott), 74 % -a pedig egy évben három napot mulasztottak". „célja megvédeni őket az izzasztó otthoni munka *elől*" (= munkától). . . . „beszüntetni (*einstellen*, = megszüntetni) a vásárlásokat az olyan üzletekben, ahol vétnek a munkásnők érdekeik (érdekei) ellen." — 39. l. („Porcellánokról"): „mellette egy katona áll s legyezővel hessegeti el a legyeket ura *felől*" (= urától v. uráról). — „A ki valaha megnézett (kimaradt: *egy*) Kinában készült . . . festményt". — 40. l. („Rétegezett gyümölcsmagvak vetése"): „A . . . magvakat tavasszal meg kell nézni s a *mennyiben* (insofern, helyesen: *ha*; l. Sim. H. M. 46.) csírázni kezdenének, . . . elvetjük a szabadba *azokat*" (= elvetjük őket).

KOMÁROMY LAJOS.

Magyar beszédünk.¹ A B. H. közölte e rovatban a *Nyelvőrnek* ama mulatságos cikkét, melyben kifigurázta a művelt magyar középosztály nyelvét. A *Nyelvőr* körülbelül százhusz nyelvünkbe becsempészett, nyakatekert idegen szavat közölt cikkében, de bizony tizszer annyi is van. Mi hirtelenében még hétszer annyi olyan, többnyire német szavat sorolunk föl, melyet í széltnében használ a középosztály.

Talán mindjárt az elején említhetjük a *vexlit*, melynek láttára a leg-

¹ Hajtmann Etelka cikkét (a múltévi Nyr.-ben), amely a városi középosztály nyelv zagyalékát mutatta be, több napilap s több iskolai hetilap átvette. Mink viszont átvesszük itt azt az érdekes folytatást, amely a B. H.-ban jelent meg névtelenül.

A szerk.

több apa *paff* lesz, (hogy egészen e nyelven beszéljünk), a következménye pedig, hogy a hitelezők *genzemarsban* vizitelnék nála. Hja, persze ide viszi az embert a *forpász*, *cupász*, *besszer*, *blind*, *káfolás*, *brennolás*, a *sampányer*, a *snapsz*, a *tréber*, a *glázi*, a *krigli*, a *stibli*, a *knikebain*, nem is említve a sok *spriccert*. No, de nem folytatjuk a *Nyelvőr* módján, hogy az utánpótlás nyavalyájába ne essünk, hanem egyszerűen fölsoroljuk a még nem említett közkeletű idegenséget, jórészt német szavakat.

A *konyha* mindjárt nagy bokrétával szolgál. Ott minduntalan cseng-zeng az ilyen szó: *rörni*, *dunszt*, *auszgzusz*, *snidling*, *veidling*, *beherli*, *virslí*, *krénvirslí*, *knédli*, *kuglóf*, *kompót*, *zeller*, *aufauf*, (felfujt), *koch*, *nikkerli*, *smarn*, vagy *smarni*, *zulc*, *gussz*, *szaft*, *nudli*, *cuspájz*, *roszprádlí*, *karmenádlí*, *prézli*, *spinát*, *pejsli*, *ress* (a pecsenye), *gábelfrűstük*; ott *dinsztelnek*, *kernvájh* tojást főznek, mindez pedig a magyar *koszt*. Kiegészíti ezt a cukrász az ő *cvibakjával*, *rolnijával*, *holipnijával*, *vaffnijával*, *pusszerlijával*, *indiánerjával*, amiből a magyar leányok és asszonyok szívesen *nassolnak*. De ad elég német nevű ennivalót a bolt is: *veknit*, *kiflit*, *rusznit*, *kvarglit*, *parizert*, *ringlit* (dobozban levő hal), *pfefferohnét*, (peveroni olasz szóból németesítve), ami akármilyen *pájlziban*, vagy *bumszti-pincében* is nagyon *smakkol* a magyarnak.

Nem csuda ezután, ha a him-kanári törvényes magyar neve *mandi*, a nőstényé *weibi*. A leányka gyakran *mauzi*, *krédli*, sőt *bászli*, *csapperli*, és néha *trampli*, az ifju pedig *gigerli*, *stuccer*, *stenker*, *krakéler*, *flaszter-tréter*, *spiller*, *haudégen*, *fírtli*, sőt *gimpli* és *trottli*. Ez ifjak közt nagyon sok a *raplis*, a ki mindenféle *stiklit* csinál és csak *bumliz* egész nap, vagy *duellál*, miközben kap, vagy ad egy kis *kracnit*. Némely *landpomarancs*, akinek jó *mundstiklije* van, nagyon megszólja őket, de az ilyesmit *galgenhumorral* fogadják, mert tudják, hogy a lányos mamák szívesen elcsipnék a *frakseszlijüket*, ha lehetne. A lányok *svermolnak* értük, mert kitünően járnak a *valcert*, nagy *spászmaherek*, mindjárt *sturmolnak* s úgy *frappirozzák* a kisasszonyt, hogy az kénytelen a *fehher* mögé bujni. Természetesen gyakran *foppolják* a lányokat, de megharagudni nem szabad, mert nagy az *anhangzlijük*. Egyébként néha *puccert* is kapnak, de olykor *cvikipuszit*, mely esetben a mamának reménye támad, hogy leányát, noha most a *mitesszerek* kissé eléktelenítik, szerencsésen *anbringolhatja*.

Ilyen népszerű szó a *stréber*, a *svindler*, *svindli*, a *kunszt* és a *kunsztstikli*, a lakosság egy részében az *unberufen*, amit akkor használnak, mikor valakiről jó hírt hallanak, vagy mondanak, az *ámpli* (ámpolna), a *gzindli*, a *fírnájsz*, a *reizemarsal*, a *gummirádlis*, a *bliccel*, a *kiszli*, a *bumlivonat*, a *cakni*, a *hakni*, a *sófli*, a *rigli*, a *hózedli*, a *pumpol*, a *gemacht*, a *gilt*, a *grószpapa*, a *grószmama*, a *berukkol*, a *grifli*, a *cirkli*, a *kripli*, a *radirozni*, a *trapp* és a *trappolni*, a *muff*, a *puff*, (a ruha ujján), a *smukk*, a *mancsetli*, a *krágli*, a *kravátli*, a *pacni*, a *csinákli*, a *rékli*, a *rokk*, a *brózcicer*, a *ziccer*, a *kibic*, a *rumli*, a *cipfli*, a *ficli*, a *bretli*, a *vacsní*, a *kapli*, (cipő orra), a *grosli*, a *biszli*, a *flaszter*, a *spulni*, a *sottis* kelme, a *strózsák*, a *frocliroz*, a *vicc*, a *procc*, a *snájdíj*, a *vaffenrokk*, a *stráf*, a *sróf*, a *trafálni*, a *rattler*, a *pincsi*, a *pezli*, a *stróf*, a *kaccantis*, a *kamásli*, a *mázli*, (a népszerűség egy részében), a *jäger*, a *smukkasztli*, a *smirgli* és *smirglizni*, a *simli*, a *sziivarspitz*, a *practli*, a *bremzol*, a *krántig*,

a *flanc* és *flancol*, *krenkol*, a *flangiroz*, a *klopfol*, a *traccsol*, az *auf sibol*, a *gönnol*, a *bergfex*, a *fixundfertig*, a *pikkje* van valakire, a *pehhje* van valakinek, meg a *vinket* ad a barátjának, az *abcug*, a *mismás*, a *némlich*, a *leider*, a *krévinkli*, és a *vinkli*, a *prakkolni*, *stempli*, *spászfögel*, *pehhfögel*, *rámol*, *paccer*, *klekszni*, *griff*, *suvix*, *vádtli*, *pakk* és *pakkolni*, *fehtolni*, (koldulni), *stiglic*, *üerciher*, *pertli*, *hózentráger*, *verkli*, *fiszlirozni*, *slejer*, *vurstli* (a Városligetben), *hecc*, *kugli*, *vandli*, *pub*, *bisszig*, *jakli*, *kapszli*, *vikszol*, *stander*, *bauernfenger*, *pucérj*, *fakszni*, *slepp*, *puffer*, *copf*, *sopp*, *stekli*, *pukli*, *klappol*, *svung*, *franzli*, *luftballon*, a *klaccs*, a *klaccsbruderrel* és *sveszterrel* s a jó Isten tudja még mi. Még az ilyen népszerűtlen szavak is közkeletűek: *rizli*, *frizli*, *sarlah*. És folytathatnók a felsorolást még sok hasábon át, mert a magyar közönség annyi fölösleges, torz idegen, főleg német szavat használ, hogy szinte fuldoklik áradatában a magyar nyelv.

(1907. IX. 21.)

BUDAPESTI HÍRLAP.

A jövő idő. Iróink és szónokaink nagyon is sűrűen élnek az egyszerű *ír* igealak helyett az összetett *íni fog* alakkal. Ennek a használatnak elrettentő példájául szolgálhat egy részlete annak az országgyűlési beszédnek, melyet Zichy János gróf mondott 1905. november 9-én. Pedig Zichy gróf az országházának gondosabb szónokai közül való. A kérdéses rész így hangzik: „A tanácsot majd az idő, a tapasztalat *fogja megadni*; *meg fogja adni* az a pillanat, amelyben *be fog kelleni vallani* azokat az ígéreket, amelyeket a miniszterelnök úr tett, *meg fog kelleni tölteni* azokat a kereteket, melyeket a miniszterelnök úr programbeszédében adott reális tartalommal.” Ilyen szőrt nyeteg *be fog kelleni váltani*-féle kifejezéseket kellett használni a *fog* erőltetése miatt, holott a nélkül az egész mondat egyszerűen így lenne: A tanácsot az idő, a tapasztalat adja majd meg; megadja az a pillanat, amelyben be kell váltani a miniszterelnök úr ígétét, meg kell tölteni azt a keretet stb. — Erről a hosszadalmas, nehézkes *fog*-os jövő idő használatáról a rövidebb egyszerűbb népies szerkezet kedvéért le kellene szoknia az irodalomnak.

(Tapolca.)

BUZÁS DEZSŐ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Plajás. Ezzel a nyelvtörténetünkben eddig ismeretlen szóval először az Erdélyi Múzeum Levéltárának „Apafi Mihály jegyzőkönyve” című kéziratot kötetében találkoztam. Rendesebb *plajás* alakján kívül előfordul *pléás*, ejtéssel is, valamint megvan mind a két alaknak -ság képzős hajtása is: *plajásság*, *pléásság*. Az adatok a következők:

1) 1667: „Porumbáki Fü *Pleas* [azaz: fő-pléás] honor[arium] . . . Porumbák vidiki fü *Plajas* administralt honor. fl. 20//.” (Apafi M. jk. 4b. l.)
 1668: „Alsó Perombáki fő *Plajás* honorariumát fl. 20//. Mardsinai Bóér János az negy Summas faluknak fő *Plajassa* adta honorariumat Dutka penzt fl. 10//.” (6. l.) „Három fő *Plajasok* honorariumat fl. 45//—” (uo.). „Minden fő *Plajás* uj esztendőben tartozik adni tiz tiz forint dutka penzt, avagy

Poltura penzt fl. 15//." (7. l.). 1670: „Harom fü *Pleasok* atta honorarium hat tallerokkal edgyütt teszen fl. 45//—" (8b. l.). „Boer Miklos küldött Radnothra *Plajasok* honorariumjat fl. 48//—" (9b. l.). „Item *Plajasok*. -s-Boer leveltül adót penzt fl. 75" (15. l.). 1670 kör.: „Minden Fő *Plajás* ujj esztendőbenn tartozik adni fl. 15" (13. l.).

2) 1667: „Harom fü *Plajasagru* honorariumot fl. 45//. Papok adajat fl. 50//. Boer Janos fü *Pleassagru* honor[arium] fl. 15//." (4. l.). 1668: „Mardsinai Bóér János [adott t. i.] *Plajassagbeli* birságh penzt fl. 38//—" (6. l.). 1671: „Administraltt Birsag penzt fl. 74//— Kett *Plajásság* honor[ariumját] fl. 30//—" (10. l.).

Legelső gondolatom az volt, hogy e fogarasvidéki gazdasági följegyzésekben fennmaradt szó csak oláh eredetű lehet, s az oláh szó jelentéséhez képest fogtam föl értelmét is. Közben Takáts Sándornak „Műveltségtörténeti közlemények" című cikksorozatában is (Századok 1908. évf. 332—333. l.) említve találtam a szót, még pedig a régi jobbágyvilág ismertetésében s ugyancsak fogarasi iratokból idézve, már ahogyan e műveltségtörténetirónk a régi műveltségi szókat idézgetni szokta. Ő ugyanis — nyilván a latin szövegekben előkerülő *plajasones* (vö. *huzarones* < *huszár*; *acones* < *akó* stb.) konyhalatin szóalaknak latinos olvasásából indulva ki s a dolog után tovább nem kutatva — egyszerűen *plájás*-oknak nevezi a mi *plajásainkat*, s minthogy a történetirók szokásos eljárása szerint minden idézetét mai helyesírással közli, nem állapíthatjuk meg: forrásaiban is ékezetes-e az első szótag vagy nem. Hogy azonban *plajás* és nem *plájás* volt az igazi régi ejtismód, azt több fontos körülmény igazolja.

Először is a mi elég nagy számú és pontos idézeteinkben az első szótag sohasem fordul elő ékezetes *á*-val, a *plajás*, *plajásság* írásmód azonban többször előkerül. Másodszor a *plajás* ejtés mellett szól a Tájszótár tanúsága, amit Takátsnak is módjában lett volna figyelembe venni. A szó ugyanis ma is él oláhos vidékek (Brassó vm. és Arad) magyar nyelvében, még pedig *plajás* és *palajás* alakokban, melyek a mi nézetünk mellett bizonyítanak. Legfontosabb bizonyíték azonban magának az illető oláh szónak alakja és ejtismódja.

Színnyei már kimutatta a *plajás* tájszónak oláh eredetét „A magyar nyelvbe átvett oláh szavak" című szövegtől dolgozatában (Nyr. 23: 483. *pala-jás* alatt). A szó eredetije az oláh *plăiăs* „montagnard, garde des frontières des montagnes" (Cihac: Dictionnaire d' étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars stb. 260. l.). A szó hangsúlya a második tagon van, első tagjának magánhangzója pedig rövid. Ez a rövid oláh gutturalis (velaris) *ă* hang (vö. Tiktinnél a Gröber-féle Grundrissban, I. 441) egyszersmind a magyar *pléás* változatot is megmagyarázza. Színnyei dolgozatából ugyanis azt látjuk, hogy az oláh *ă*-nak a magyarban részint *a*, részint *é* felel meg. Pl. oláh *mălaiu* ~ magy. *maláj*; ol. *mătasă* ~ magy. *matász*; ol. *nănaş* ~ magy. *nanás*. Másfelől: ol. *găleată* ~ magy. *gélyáta*; ol. *cătran* ~ magy. *kétrán*. (Az oláh szókat Ghetie szótárának írásmódjával írtam.) Ezek szerint tehát az oláh *plăiăs*-ból is (Cihac) *plajás* is, meg *pléás* is válhatott. Ez utóbbira nézve a *j* hiánya alapján (e. h. *plējás*) arra is gondolhatnánk, hogy talán magában a magyar ejtésben fejlődött ki utóbb, olyan változással, mint *kéált* az eredetibb *kajált*-ból (l. NySz. MTsz.), *rěa* az eredetibb **rajá*-

ból (vö. *raj-t-am*, **rajól* <-ról>). A *plajás* másrészt a mai népnyelvben a rendes ejtéskönnyítő változással *palajás*-sá változott (vö. *plajbász* > *palajbász* stb.). Mindezekből világos, hogy a Takáts-féle *plájás* ejtés valószínűtlen.¹

Ami a magyar *plajás*-nak régi jelentését illeti, az egybevág oláh eredetijének fönti értelmével, valamint a MTsz.-ban följegyzett ör-féle jelentésekkel. Egy 1711-iki latin irat Takáts idézete szerint azt mondja: „*plajasones* seu *semitarum custodes*“ (Század. 333. l. 4. jegyz.), amiből következik, hogy a *plajások* a mezsgyék és ösvények őrzői voltak. Takáts egyébként havasi kerülőknek mondja őket. A MTsz.-beli 3. jelentés: „a gombózásnál az ütésre szolgáló gomb v. domborúra kiveret régi pénz“ az ör-féle jelentéstől igen messze áll, és mint átvitelt sem tudom belőle megmagyarázni.

ZOLNAI GYULA.

Pungur Gyula gyűjtése.² . . . De még másra is bízattam és reá is vettem. Kimondhatatlanul bántott az az — állítólag — „magyar tudományos nyelv“, amely akkor a természetrajzi irodalomban uralkodott és minden ép nyelvérzéssel bíró embert meggyötört, sokakat elundorított, az oktatás terén pedig kimondhatatlan nagy kárt okozott. A feladat az volt, hogy vissza kell térni a nyelv ősforrásához, a nép nyelvéhez, annak természetrajzi szókincsét össze kell gyűjteni és evvel kell kiszorítani a nyelvújítók anyagát; ha nem is jut minden alakra, minden fogalomra népies magyar szó, az nem baj, mert a gyűjtött népies alak megnyilatkoztatja a nyelv szellemét és megjelöli az utat, a módot az alkotásra, mely a nyelv szellemének megfelel. Pungur Gyula a népnyelv természetrajzi, különösen állattani anyagának gyűjtéséhez hozzáfogott 1868-ban és folytatta a gyűjtést 1907-ig, tehát közel negyven évig; az utóbbi időben már rendezgetve az anyagot, küzködve a formával, amelyet a nagy tömegnek adnia kell, hogy könnyen kezelve, biztosan adjon felvilágosítást. Pungur Gyula gyűjtött a Székelyföldön, de leginkább a nyelvileg oly színes Szilágyságban, azonkívül az Alföldön, és felhasználta a tanítók körében szerzett összeköttetéseit is. Az ősfoglalkozások körében engem is támogatott.

Élete főművének, életcélnak azonban a Magyar Állatnevek című művét szánta és arra készült, hogy emberileg kimerítőt nyújtson. Arra készült, hogy az élő népnyelv közvetlenül gyűjtött anyagán kívül felhasználja java szótáraink, a kódexek és az újabban napvilágra került „szószedetek“ anyagát is és ne adja csupán a szorosan vett lexikális részt, hanem pótolja meg az állatnévhez fűződő folklorisztikai elemekkel is, hogy a műben a magyarosság

¹ Takáts egyébiránt említett közleményében a régi ejtésmód ellen ennél nagyobb botlást is elkövet, még pedig ugyanazon szóban immár másodszor. A szabados ácsokat ugyanis egy már kimutatott hibával ismét *szabados ácsik*nak nevezi (Század. 334. l.), a régi *cs* értékű *chi* betűcsoportot hibásan *csi*-nek olvasva (Vö. Nyr. 35: 337, 386, 430.) Dehát a műveltségtörténelemre nézve ugyancsak lényegtelen dolog, hogy *ácsok* faragták-e az épületek gerendáit, avagy *ácsik*. Z. Gy.

² Szép emléket állított Herman Ottó (Aquila c. folyóiratában és különnyomatban) nem rég elhalt hűséges dolgozótársának, Pungur Gyulának, akit ifju korában ő nyert meg nemcsak az állat-biológiának, hanem a népies állattani műszók összegyűjtése ügyének is. Az utóbbira vonatkozó részből ismertetés helyett mutatóváltást közlünk. (H. O. cikke függelékül P. Gy. gyűjtéséből mutatva lenyomatta a rigókra vonatkozó szócsoporthoz is).

szelele teljesen kibontakozzék. Mindazok, akik hasonló irányban működtek, tudják, hogy a nevekhez fűződő népnyelvi anyag a magyarságnál mondhatni páratlan. Ebben buzog a nép bölcsességének élő forrása, ebben nyilatkozik meg leginkább a legnemesebb szellemi sajátosság: a találó hasonlat, a példabeszéd és a legfőbb, a néphumor. Az összegyűjtött népnyelvi anyag roppant nagy és Pungur elég korán érezte meg, hogy azt fel kell dolgoznia — forma dat esse rei! Hitte is, hogy bírja — de a sors másképpen döntött! Ő nem tartozott a tüzes, gyors munkások fajához, akiknél a gondolat röpi, az ítélet villanásszerűen terem, a kettőt rögzítő toll pedig sebesen szárnyal. A szótár anyagát a Magyar Ornithologiai Központ vette őrizet alá, tehát megvan; de hol és mikor akad az az ifjú munkaerő, mely meghozza azt az áldozatot, hogy érvényesítse azt, ami másnak érdemét öregbíti? hol és mikor akad ilyen a mai korban!?

HERMAN OTTÓ.

Korszovágý-dolmány. Simonyi a ruhadarabok között, én a növényalkotórészek között kerestem a *korszovátot* és mindketten csak nagy nehezen, mondhatni összetett bizonyítgatás után jutottunk rá, s arra is csak mostanában, hogy a korszovát a ruhák között valami derék-félét, a növényrészek között pedig külső burok-félét jelent. Pedig a korszovát jelentése, egész mivolta rég tisztába van hozva; a korszovát ugyanis, mint ruhadarab már a millenniumra (1896?) megjelent A magyar viseletek története c. Nemes—Nagy-féle munkában (99. lp.) nemcsak meg van magyarázva, hanem több képen be is van mutatva. Eszerint a korszovát, másképen korszovágý-dolmány a sodronyos vasing fölött használt, rövid, ujj és nyak nélküli, testhez álló, tunikaszzerű, gyakran bőrből készült vagy legalább bőrral bélelt dolmány volt, tehát humeral vagy pectorale, a nép mai nyelvén *derékra való*. Most már kétségtelen, hogy a korszovát (korcovágý, korszovágý stb.) egyenest a német *kurzes wát*-ból származik és mint ilyen lett egyik legmagyarabb ruhadarabunkká, a 60-as évekből is jól ismert derékravalónkká. — Hát a korcos szoknyának nincs valami köze a korcoványos szoknyához és így a korszovához és társaihoz?

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

A csángók eredete. Minthogy jó magam is született csángó vagyok, aki eddigi életem javarészét közöttük — a szülői házban — töltöttem, megismertem, véremmé vált az ott dívó nyelv minden árnyalatával, kifejezésbeli formájával annyira, hogy még ma is ennek a hatása alatt állok és ezt beszélem. Ezek alapján feljogosítva éreztem magam arra, hogy Erdélyi L. értekezésének (Nyr. jan. és febr.) néhány tévedését helyreigazítsam. Hibája először is, hogy a hétfalusi csángókat egy kalap alá vonta. Persze Kolumbán Lajos is így tett, s Erdélyi őt követte. Hétfalu tulajdonkép két részből áll. Egyik része a teljesen egybeforrott Négyfalu, másik része a kevésbé összeforrott Háromfalu. A kettő közötti távolság körülbelül 6 km. Ez a távolság, illetőleg különbség megvan a nyelvjárásban is. Még a kevésbé figyelmes szemlélőnek is lehetetlen észre nem venni azt ez eltérő kiejtést és hangzást, ami jellemző úgy az egyik, mint a másik csoportra nézve. Erdélyi Lajos ezt nem vette észre, de még a többi kutató sem s így követte el azt a hibát, hogy

általánosította azokat a szavakat, melyeket Négyfalun másképen ejtenek ki, mint Háromfalun. Szerinte akkor Háromfalun is így beszélnek: *hojszu, ajszu*,¹ *ij* (így), *új* (úgy), *vigyájz, hajma, innyen, unnyan, minnyen* (ilyen, olyan, milyen). Ha annak a háromfalusi csángónak azt mondaná: Atyafi! te így szoktál beszélni! mindenképen tiltakozna ez ellen; mert úgy csak a *gulik*² beszélnek. A háromfalusiak ilyenformán ejtik ki: *hosszu* (igen ritkán *hojszu*), *igy, úgy, vigyázz, hagyma, ien, oan, mien*. Azt sem mondja a háromfalusi csángó: *üssünk a kutyát, látunk a madarat*, hanem: *üssük a kutyát, lássuk a madarat*. Amúgy csak Négyfaluban beszélnek. Erdélyi sok szót úgy írt le, ahogy a hétfalusi csángó sohasem szokta kiejteni. Nem helyes pl. *híták, portika*, hanem így: *híjták, portéka*. A *val* ragnak, ha az előtte levő szótagban á van, az *a* hangzója mindig *o*-nak ejtődik ki: *lábvol, apámvol, hátvol* jött bé az ajtón stb. Erdélyi *a*-val írta (*lábva*). A zseb-kendőre egyik faluban sem mondják *kusrova*, hanem *zsebrova*. A *flánér* (és nem *flanér*) sohasem volt mellény, hanem a rendes kabátot helyettesítette. Ma már a németes ruha mindinkább kiszorítja a használatból. Csupán a puszta ingre véve viselték. A jelenben, különösen télen, használnak u. n. *flánérlájbikat*; de ezek nem a tulajdonképeni flánérok, a formájuk különbözik. A *suba* nemcsak női-felső, hanem férfi-felső is, mert a férfiak szintén használják. A *findzsiacsákák* Erdélyi szerint tányérokat jelentenek, de ez nem áll. A *findzsia* csakis porcelláncsészét jelent; a más anyagból készült csésze: *csipor*. A findzsiában benne van a porcellán fogalma is s ezért a porcellántányért sok helyütt *findzsiástál*- vagy *findzsástálnak* nevezik; mások meg *porcolántál* v. *porcolántángyiér*nek mondják. *Petrezsejem* helytelen, helyes így *pēterzsejem*. Továbbá *vonuó, tiluó, vagdaluó, jejtüő, tüő, lüőcs, iele* a kiejtéssel nem egyeznek meg, mert Háromfalun: *vonót, tilót, vagdalót* stb. mondanak. A *bodócs* nem jelent éretlen gyümölcsöt, hanem fel nem pattant virágbimbót, pl.: *bodócsznak* a fák, kinyílt egy virágom, három még *bodócs*. „*Bucsálódik* = töpreng”; ez az értelmezés sem helyes. Apám, ha az istállóban marháktól eredő zörejt, dübörgést hallott, sokszor odaküldött ilyen parancsral: Eredj, nézd meg, melyik *bucsálódik*; lehet a Sugár beakasztotta a lábát! Töprengés tehát semmi esetre sem lehet, hanem inkább nyugtalankodás. *Hoas* csak Négyfaluban divik, Háromfaluban *havasnak* ejtik. A *borju* mind a hét faluban *bornyu*; a *faszola* pedig csak Négyfaluban *faszola*, Háromfalun: *faszojka*. A padlás is emitt *hibu* v. *hiba* és nem *hivu*. *Tökell*, a napról ilyent Háromfalun sohasem hallottam, hanem *tüzel*, azt igen. A családnevekre vonatkozó adatai sok helyütt hiányosak vagy tévesek. Azokat a csaiádneveket, amelyek Tatrongon szinte törzsneveknek vehetők, annyira általánosak, olyan helyeken emlegeti, ahol elvétele, ritkán fordulnak elő. Ilyenek: Gires, Szakál, Sára, Buna, Csabai, Molda, Mikes, Kajcsa, Bálint. Ezeket mindenütt említi, csak Tatrongon nem. Pedig határozottan állíthatom, hogy e nevek viselői jórészt Tatrongból háromlottak a többi falvakba, rendszeren házasság útján. Kétes némelyik névnek a magyarázata is. Azt mondja: „*Andir* (szász eredetű lesz)”. De talán inkább a háromf. *Andris* vagy a Négy-

¹ Csupán ezt az egy szót használják ilyen kiejtéssel.

² A hosszufalusiak gúnyneve.

faluban néha hallható Andor elváltozása.¹ A *Molda* név után zárójelbe teszi: „tán Moldva, oláh“. Habár a két név között édeskevés a különbség, mégsem vagyok hajlandó elfogadni ezt a következtetést. Kérdezősködtem e név eredete után, de a felelet mindig ez volt: csángó név az! viselője sohasem volt oláh! Maradjon hát meg *Moldának*, bár *Módának* ejtik ki, ahogy Csefkó Gyula is a Magyar Nyelvőr febr. számában a családnévek között közli. A családnévek közt E. *Éfri* helyett *Éfracim*-ot írt, ez pedig nem mindegy! Végül említ *Varró* nevet és egy *Konkol-Kwnkwł István* nevű egyént Tat-rangon. De sem az egyik, sem a másik nevet viselő csángó ember tudtommal most az egész faluban nem található.

PÁL ANDRAS.

Kacskaringós. Nyr. 36:355. Rubinyi Mózes a *kacskaringós* szót a *kacs* (szőlőkacs) + *keringő* (*karingó*) szókból magyarázza. De itt talán nem a szőlőkacs, hanem a horvát *kača* 'kígyó' (*kačati* kígyómódra tekereg, kígyózik, vickándozik) van meg a szó első tagjában. V. ö. „És ki vína bajt isten tüzes haragjával, Hosszú, *kacskaringós*, sistergő nyílával“ (Ar.) és „Járjál kuruc, te is, ha tudsz, lassú minéteket, lépi és fennyen tégy lábhegyen *kígyótekervényeket*“ (Horváth Ádám). A szóösszetételben, úgy vélem, alanyi viszony van: *kacskaringós*: *kacsa* (*kígyó*) + *karingós* épügy mint: *kezezagadós*, *fogafájós*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Balogsüti. (36:45) Halasiaktól hallottam először. Szatmár-szabolcsi hazámban a *sete-suta* járja. De evvel a kitétellem a Felső-Tisza népe nem tud úgy a szög fejére ütni, mint mikor a halasi *balogsüti* azt adja értésünkre, hogy afféle tutyi-mutyi, *molopotyi*, feje lágyára esett fajakóval van dolgunk, akinek talpra nem esik soha sem szava, sem tette; szóval, jól nem is süllhet el semmi tette. A MTsz. csak *balkezes* értelemben ismeri. (Vö. Nyr. 23:47.)

Órálló. (Izenetek. Dobsina. 36:144) A szerk. felsorolt példáihoz szerettem volna odaszúrni még egy párt. Pl. *vízálló hely*: tó, dsindsáshely, kopolya. *Vízálló csizma*. Az azbeszt-ruha *tűzálló*. Ilyen a cserép-, pala- és bádogtető és a *tűzálló fal* is.

Szárazfa. (36:483.) Hallottam így beszélni éltes, öreg emberről: „Nem hal a meg soha. Szárazfa!“ (Kibír mindent.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Somolyog. Mikszáth szókincséből szedegetvén a *somolyog* kifejezést is megemlíti Rubinyi. (Nyr. 37:81.) Ballagi A magyar nyelv teljes szótárában a *somolyog* kifejezést csillaggal jelöli meg s tájszónak tünteti fel. Dunántúl is sokszor hallottam ezt a szót, de ott inkább gúnyolódó színezettel

¹ *Andir* nevet apámtól is sokszor hallottam. Emlékszem jól, hogy mikor a mezőn kapáltunk és anyám elkésett a *déllet* (ebéd), ha türelmetlenkedtem emiatt, apám mindig evvel a tréfás mondókéval szüntette meg bosszankodásomat: „*Andirunk* a nagy késvel! Hák (hágj) fel a fenyőfára, néz meg, hogy hozzák-e a merindát!“ Minthogy én semmit sem tudtam erre felelni, felelt ő helyettem: „Huzzák, huzzák! Nagy kötélvel huzzák!“

használják oly egyénre, kinek a mosolygása nem kellemes, hanem valamelyes eltorzítása az arcnak. Az ilyen mosolygóra szoktak rászólni: *hát te még mit somolyogsz?* Nem lesz talán édektelen megemlíteni, hogy ezt a tájszónak vélt *somolyog* kifejezést már 1826-ban egész komoly tárgyú költeményben — balladában — alkalmazza a még akkor Sédél¹ (utóbb Toldy) Ferenc nevű fiatal versíró. A vers címe: *A' szőlőművelők* s a Felső Magyarországi Minerva 1826. februári füzetében jelent meg. Mátyás király ifjú vitézével Böröcz udvarába száll, ott megebédél s ebéd után *lovaglást rendeltete*. A király Hollóvár vidékén leszáll lováról s nézi, mint fáradnak a jobbágyok. A szorgalmas nép láttára „lelke egy szép tetre gyűl”, leszáll a büszke ménről, a szőlőbe lép, hol csodálkozva összevonul a dolgozó serény nép; elnémúl a füge ének, hogy a nagy urak jövének *és a kies vinczér-lyány* megvonul pirulva.

„Mért fel-hagyni a' dologgal,	Mond a Király <i>somolyogván</i> ,
<i>Jámborok</i> , ha vendég jó?	'S a' leánykát kezén fogván,
Mért megszűnni a' dalokkal?	Ásót kívánt adatni,
Jőj elé', kis éneklő.	'S az éneket folytatni.

'S egyéb szorgos művelőként
A' földet felbontotta.

Mátyás nagyúri kísérete megszorultságból követi a király példáját, de csakhamar kiizadnak az urak a meg nem szokott kemény munkától. A nagy Munkás ezt látva felmenti őket a dologtól, de komoly szemmel inti kíséretét, szólván:

„Illy fáradtság szerzeménye,
Mit gyakran egy óra' kénye
Feláldoztat veletek!” —
Ifjak! emlékezzetek.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Egy diákszólaról. Érdeklődéssel olvastam Benedek Károly cikkét a diáknyelvről (Nyr. 37: 126). A *hallgass Rappaport* szállóige keletkezésének magyarázata azonban téves. 1905 tavaszán az evangélikus gimnázium hetedik osztálya kirándult s az éjet Resicabányán töltötte. A nap kellemes fátadalmi után sokáig tartott, míg a kiránduló sereg elcsendesedett. Rappaport azonban még mozgott vagy beszélt, s ez az osztálytársak egyikét arra indította, hogy diákszokás szerint ráskandáljon: Hállgäss / Rappapört! Ezt a jókedvű alvótársak tüstént felkapták s most már kórusban zúgták s aztán itthon sokszor ismételték jóízűen tréfálkodva: „Hallgass Rappaport!” Hogy azonban e mondást mással szemben is, vágy pláne a Benedek közölte értelemben használták volna, arról nincs tudomásom, noha Rappaportnak mindvégig osztályos társa voltam.

BIHARI IMRE.

¹ Máshol *Schedel*nek írta, de a Felső Magyarországi Minervában *Sédél* alakban szerepel a neve! — A ballada azért is érdekes, mert tartalma megegyezik Garay költeményével: Mátyás király Gömörben.

Makaróni szók. (26: 294, 464.) A Szegedi Napló apróhirdetéseit közt a következőt olvastuk:

Kereskedelmista

ajánlkozik polgárista, alsó
kereskedelmista, esetleg
elemista tanítására . . .

A szegedi diákok meg így különböztetik meg magukat a megfelelő másik párhuzamos osztályba járó társaiktól: „Én á-ista vagyok, ő meg b é - i s t a, tehát nem járunk ugyanegy tanterembe“. Tudniillik ezt úgy kell érteni, hogy ő pl. az V. a-ba jár, a másik meg az V. b-be.

BARANYAI ZOLTÁN.

EGYVELEG.

Apponyi Albert gróf és a magyar kedélyesség. Április elején vendégeink voltak a berlini Kereskedők és iparosok egyesületének tagjai. Tiszteletükre ápr. 4-én lakomát adott Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter. Jelen volt Apponyi Albert gróf is és szokott ékesszólásával felelt egy német fölköszöntőre. Beszédének elejét így közölték a lapok (B. H. és Az Ujság IV. 5.):

„Ezután Apponyi Albert gróf mondott német nyelven hosszabb beszédet. Az előtte szóló — úgymond — említést tett Attiláról és a hunokról. Rég volt ez, s azóta bizony a magyarok igen kedélyes hunok lettek. Csupán két nyelv van az összes nyelvek között, ahol a *kedélyesség* szó megvan. A magyar nyelvben a *kedélyesség* szó egészen megfelel a német *Gemütlichkeit* szónak. A világ más nyelvén nincsen szó ezekre a fogalmakra, s ezért föl kell tételezni, hogy a világ többi népeinél ilyen nagy mértékben nem él ez az érzés, amelyet e szavak kifejeznek. Ez a kedélyesség természetes kapocs a magyar és a német között és ez többet ér sok mesterséges kapocsnál“.

Ez igen érdekes, de érdekes az is, hogy ezer esztendeig nem volt boldog a magyar, mert nem volt *kedélyes*: a kedélyességet, ezt a magyart és osztrákot összekötő természetes kapcsolatot, csak néhány évtizeddel ezelőtt teremtték meg a mi nyelvújítóink. Bugát Pál, a hírhedt szócsináló, azt írja róla 1843-ban Természettudományi Szóhalmaz című szótárában: „Prímus qui hac voce usus est, erat svadente Antalio [Antal Mihály akadémia tag] Bugát, sed hic non *kedély*, verum *kedvély* dixit, placuit tamen et sane euphonice recentioribus literam *v* eliminare et *kedély* dicere“. A Bugát és Toldy kiadta Orvosi Szókönyvben 1833-ban csakugyan *kedvély* van, de már két évvel utóbb „recentioribus placuit“ a *kedély* és *kedélyes*, t. i. a M. Tudós Társaság Zsebszótára szerkesztőinek, Vörösmartynak és Toldynak. A *kedélyt* és származékait igen hamar fölkapták (már Petőfinél is előfordul; így 1844-ben Szuppán Zs. Magyar nyelvtanában 1: 101. stb. s 1842-ben *kedélytelen* is Bajzánál), — noha semmi szükség se volt erre az újabb magyar-német kapcsolra (l. erről a Nyr. szerkesztőjének fejtegetését 30: 214.); a magyar nép mai napig se vette be, és — ha ez elég bizonyíték volna — joggal mondhatná valaki, hogy még mai napság is *kedély-telen* a magyar nemzet.

KESZTHELYI MIKLÓS.

A Magyar Nyelv kérelme. Lehr Albert a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén egy értekezést olvasott föl, amely többek között a következő mondatokat foglalja magában, mint az *ul-ül* ragos *hol* és *hova* kérdésre felelő, a nép ajkán élő határozóknak bizonyító példáit:

Ugy *fejül* találta szegényt, hogy a jászolnak tántorodott. *Fülül* rázd, hadd mérgesedjen. Ugy *szemül* vágta az ág, majd belevakult. Üsd *orrul* azt a kant, majd tágít. Kapd *szájul*, ha nem akar hallgatni. Addig kiabálj, míg *képül* nyallak. Jól *poful* teremtetted. *Homlokul* találta a golyó a szarvasbikát. *Halántékul* fáj a fejem. *Nyakul* törik ki a tinó, ha tanul. *Mellül* bökte a rúd. Fogd *kézül* azt a kis gyereket, mert majd az anyja helyett lép. Ugy *lábul* rúgott ez a béka csikó, hogy elég lesz félesztendő. *Térdül* dagadt a lábam. *Könyökül* vágtam a kezem az asztal sarkába. *Vállul* rándult meg a keze. *Bokául* hibbant meg a ballábam. Az igazi kutya a farkast is *torkul* fogja. Szegény ló *farul* égett meg, mikor kigyuladt a kocsiszalma. *Farkul* húzd azt a malacot, majd előre megy. Mindig *csípőül* üti magát, ha föl akar kelni. *Csánkul* fújta föl a keh a lábát. *Marul* harapta a pajtását. *Szárnnyul* lőttem, mindjárt leesett. Üsd *szarvul* azt a bikát, majd meghököl. *Szügyül* szúrta, nyomba összerogyant. *Köldökül* folyik a kis borju. *Májul* dagadt a hasa. Itt szúr a derekam, *veséül* stb.¹

Az értekezés mindezeket úgy tüntette föl, mint országszerte járatos kifejezéseket, amelyekről csakis a nyelvészek nem tudnak. „Aki a nép nyelvében jártasabb, . . az tudja, hogy alig van testrész, melynek nevéből *ul-ül* ragos . . határozókat ne képezne a nép”. „Efféle helyhatározók özönével vannak a nép nyelvében”. „A népnyelv arról tanuskodik, hogy *ul-ül* ragos időhatározók elég szép számmal vannak” stb.

Evvel szemben tízennégy debreceni tanár nyilatkozatot tett közzé, amelyben így szólnak:

„Alólirottak, kik a debreceni középiskolákban magyar nyelvet tanítotunk és tanítunk, akik továbbá nemcsak hivatásunknál fogva, hanem különös hajlamból is tudományosan megfigyeltük szülőföldünk, lakóhelyünk avagy csak ideiglenes tartózkodásunk magyar népének nyelvét és akik végül az ország minden részéből kezünk alá került magyar tanulók beszédén szerezhetünk tapasztalatokat, mi lelkiismereti kötelességünknek tartjuk kijelenteni, hogy a fent idézett kifejezéseket, a testrészek nevéből formált, *hol* és *hova* kérdésre felelő *ul-ül* ragos határozókat soha a magyar nép ajkáról nem hallottuk és így azokat létező valóságoknak, a magyar népnyelv tényeinek nem fogadjuk el mindaddig, amíg a legszigorúbb filológiai eljárás kétségtelenné nem teszi megvoltukat”.

A kérdésnek tisztázása végett a MNy. szerkesztősége fölkéri olvasóit: „figyeljék meg a népet szája íze szerinti beszélgetése közben, és ha ilyen

¹ Másféle főnevekből sok különös hely- és időhatározót idéz, amelyek „özönével vannak a nép nyelvében”, pl. *Völgyül* tarts a kocsin, hogy el ne vágódjék. *Lapul* tektesd azt a deszkát fenéknek (szekérbe). *Hegyül* üsd a szarvát, *tővül* nem érzi úgy. *Utul* állt, fogtuk, találtuk, érték. *Batul* jár ez az ökör, *jobbúl* nincs úgy keze. Mindig *ellenül* tujja, ha szegény ember rágyújt stb. — *Nappalul* bátran járatsz arra. *Délül* itattam meg, aztán márig szomjas. Már *hajnalul* kezdett csöpögni. Még *nyádrul* vettem ezt a koszos borjút. *Tavaszu*l raktuk el a gyökeres vesszőt stb. stb.

határozó szót hallanak vagy pedig ilyet már előbb is megfigyelték, legyenek szívesek a hallott mondatot a MNy. szerkesztőségének mielőbb beküldeni". — Csatlakozunk e kérelemhez és mind is szívesen fogadjuk e kérdésben dolgozóztársaink és olvasóink értesítéseit.

A MAGYAR NYELVŐR SZERKESZTŐSÉGE.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

Tündérszép Majlona.

(Folytatás.)

Most a Hód visszatér azon az uton, a melliken elindút, asztán oda ért ára az utra, abba a kis erdőbe, a hun évátak egymástú. Kihuzza a kést, hát az a fele véres, amére az ü bátya ment.

— Én istenem, most má tudom, hogy az én bátyám még van háva; de emégyék, megkeresem, ha csak a sirhalmát is megláthatnám.

Emént utána, asztá szinte az öreg asszonhó találkozott, asztám monta neki, hogy mi járadba van, hogy ü az ü bátyát keresi még a Princip Majlanát. Aszongya neki az öreg asszon:

— Tudod mit, kedves fiam, níz d a tē bátyát kübálvány, tizénkét éles kart hadakozik körülötte éjjē nappā. Ha te is uja gyöngē szivü lészō, tē is uj jársz.

Annak is adod zsirt, ü szinte kimēnt a tópartra, asztám mikor fōröttek, ü is fōvētte a középsō ruhát, vitte az öreg asszon háza felé asztán ü mek-keményítette magát, asztán nēm nízēt vissza; évitte a ruhát az öreg asszon-nak. Az öreg asszon pedig tüstint beledopta a tüzes kemēncének, asztá tovább nēm lētt ereje a tündér kiránénak.

Akkor busút a tündér kiráné, hogy a Napot jop szerette vōna urának, mincsem a Hódat, de mos má nēm tud rajta segitlenyi, mer a ruhájo elégett. Má most ot vannak egygyütt az öreg asszon házánā, asztā égyggy éca a égyggy ágyba is hátak. Hanēm a Hód mégmonta neki, hogy ü a kargyát köz-zépre tēszi, asztān hotyha ü hozzāja csak ē kisujjā is nyú, az a kard mingyā ē fog'gya vágnyi. De a tündérkiráné asz nem tutta mégányi, hogy a Hódhō hozzá nē ért vōna, körōsztū hajtotta a sejem keszkenyōt a kardon, a kar' pedig fölugrott, asztán két felé vákta; ére fölēbrett a Hód.

— Mi csinyász, aszongya, megmontam, hogy én hozzám nē égyggy. Mos tudom, hogy a kezedet évákta a kart.

Most a tündérkiráné aszongya:

— Nēm vákta ē, hanēm csak ēp próbát tēttem, hogy igaz-ē a mit montā, vagy nēm, hanēm most má látom, hogy igaz; többet nēm fogok hozzād nyúnyi.

Másnap rēggē fōkēnek, asztā buslakonnak mind a ketten. Aszongya a tündérkiráné:

— Hotyha találkozna ujan, aki am mellē a kübálvány mellē be tunna mēnnyi, ot van év vasvesszō, avvā a vasvesszōvē kübálvánt mégvágna,

abbú megin ujan embër lënne, mind előb vót, hanem nincs ujan ember, aki ahó férhetne.

Aszongya az öreg asszony a Hódnak :

— Tudod mít, fijam, ha tē szeretnéd a bátyádöt, még ëccër ujan embër vóna mind az előt vót, Adok én nekéd ujanⁿ zsirt, hol lész belüled em mihe, aki ujanⁿ sebésen tud röpünyi, hogy anná semmi a világoⁿ frissebben nēm tud röpünyi. Ha tē a kardok között be tunná csapónnyi, hogy a kard agyon nēm váгна, asztán a tüvihő lémászná, asztám mēkcsapkonnád, akkor megin ujan embër lënne.

De a tündérkiráné nēm akarta engennyi, mer fétette, hotyha eszt a kard agyonⁿ vág'gyo, hát sē egyyk sē a másik. De ü nēm engedēt neki, hanēm kért ujanⁿ zsirt, asztám mēkkente magát; hát lēd belüle ē kis mihe, asztán a kardok között addig addig rōpködöt, kerūgette, hogy ëccër csak a kardok közöd becsapódott, de a kard nēm ért hozzá, még a szárnyáhó sē. Lémászott a tüihől, a vas vesszōvē mēgvákta a kübálványt. Asztán ujan embër lēd belüle min vót. Aszongya nekije a kiráfi :

— Kedves öcsém, minek kētüttē fő, mikor ujan jóizüen aluttam ?

— Ó, aszongya, kedvezs bátyám, aluttá tē, míg a világ világ lēt vóna, ha én nēm lētem vóna. Mozs gyere velem az öreg asszoⁿ házáhó; má mos, hálá istennek, te is éledbe vagy, mēgván a Princip Majlana is, hanēm mos má a tied.

— Nēm, aszongya, kedves öcsém, a tied lēssz, mert tē vátottad mēg aszt is, mēg engēm is.

— Nēm, kedvezs bátyám, a tied, mer én a váron nēm tuttam vóna soasē körösztü gyünnyi, ha tē nēm lēttē vóna.

Itt a Nap évádúta, hogy üvé lēssz a Princip Majlana; émēnek az öreg aszoⁿhó; vannak mos má nagy örömbe. Mēg egy nap ot vannak, asztán utnak indúnak haza felé. Hát szinte a tündérkiráné is kapott ēl lovat az öreg asszontú. Hát űk mos utaznak hármán haza felé. Mikor gyünnek a legēső stáción, beszának a traktérhászho. Hát éca a lēfeküttek; a kiráfi a tündérkisasszonnyá egygy ágyba, a Hód pedig maga egygy ágyba.

— Asztán ü éca tizēnkēt órákkor nēm tudott alunnyi. Kimēnt az udvarra asztán a tündérkiránénak utánna mēnt a két hóvdamája. Aszongya az egyyk a másiknak :

— Kedvezs barátom, de szíp ép pár teremtés ez a Nap mēg a Princip Majlana.

Aszongya a másik :

— Szíp, szíp, de mi haszna ujan szípők, mikor űk haza érnek, a kirá mēg a kiráné nagyon örü nekik; hanēm a Nap, mikor a legēső kalány étēt bevész, attú szörnyü halát kő neki hānyi. Aki mi rajtunk kívü eszt hallotta asztám másnak mēgmōgya, av vājék térdik küvé.

Evvé éröpüt a két hattyu. A Hód pedig bemēgy a szobába, asztán lēfekszik az ü ágyábo. Avvá aluszik.

Szinte másnap megin utra indúnak. A másik stáción szinte utánuk mēgy a két hattyu. Megim mōgya egyyk a másiknak :

— Kedvezs barátom, de szíp ép pár teremtés ez a Nap mēg a Princip Majlana.

Aszongya a másik :

— Mi haszna ujan szípek, mikor űk haza érnek, a kirá még a kiráné nagyon örű nekijűk, hanem mikor a Nap a legēső findzsa kávét bevēszi, attű szörnű halát kő hānyi. Ki kettűnkön kívű asz mēkhallotta asztām másnok megmongya, av vājōn félíg küvé.

Evvē ēröpűt a két hattyu. A Hód pedig bemēgy a szobába, lēfekszik, asztān aluszik.

Harmadik nap szinte a harmadik stáción szinte kimēgy écaka tizēnkét órákkor. Megin utānnuk gyűtt a két hattyu asztān aszongya egyik a másíknak :

— Mijen szíp ēp pár terēmtēs ez a Nap, mēg a tündērszip Majlana.

— Bizon szíp, mer bizon több a vilāgon nincs, hanēm mi haszna ujan szípek, mikor haza gyűnnek, a kirá meg kiráné nagyon örűnek nekik ; hanem nevēt a kirāj ēp paripát, hogy ujan még vilāg nēm látott ; ēre a kirāfi fog legelōszőr fōlűnyi, hanem aszt űl lēdobgya, hogy ēsz szörnű halát kő neki hānyi. Aki esz kettűnkön kívű mēkhallotta asztām másnok mēg mongya, vājōn küvé asztān ēggyēm mind a tūzlāng.

(Folytatjuk.)

HALÁSZ IGNÁC.

Társzók

borbeszki ember: nem tudja mit beszél, bor be, esz ki.

csende, famaszadék: hulladék fa.

csihar, csiharos: filokszerától, perenoszporától kipusztúlt, *bengás* szőlőterület.

dadarékűnyi, kátoznyi, kajbányi: kiabálni.

déványos: déványos ojtvány, jól diszlik.

duroppónya: ne duroppűj, ne dudoggy, — ne felesűj!

dőngelet, dombolag: kis domb.

bégyókás, bengás: beteges.

hüppög: mikor sirás után nehezen vesz lélekzetet.

iszling: fészter, kis pajta.

kalistagűnyi: kóborogni.

kondé: nagy üres szoba.

kondé kálha: nagy kályha.

kurgyelek: nagy konyha.

lüle, lülés: gyermekjáték (*Hegymagas*. Zala m.)

lappant idő, borhús idő.

maszuka ember: gyarló.

ölbenylő kujcsvirág: primula. (Kis-Örs, Zala m.)

petyek, petyekes, pugyvás, szulos fa: pudvás fa.

prányás: latyakos.

paraszt van a sorba: hiányzik a tőke.

ricsakos: fekete a piszoktól.

rögény: hogy a *rögény* rág-gya ēg!

sorgyázik: úgy futott, csak úgy sorgyázott.

szeszereg: fázik vmitől, fél.

szegedés szűrja: szűrást érez.

tereptenyős a solata: terebélyes.

tőgyének a fák: fakad a bimbajuk.

topa, tonka: tompa.

(Zala m. Tapolca és Raposka).

VÁZSONYI IZIDOR.

IZENETEK.

Az Olcsó Könyvtár szerkesztőségének. Igen nagy élvezettel olvastuk vállalatuk egyik legűjabb fűzetét (1503—1505), Heine Henrik Utazás a Harzban c. kedves, hűmoros útirajzát, melynek vidámságát a fordító ugyan-csak megtoldotta a maga ötleteivel. Nem vagyunk annyira önzők, hogy ezek-ből a derűs percekből másoknak is ne szentelnénk egy-két pillanatot. Ime a

megjavított Heineből egy-két mutatvány (csak a legszembetűnőbbeket említjük):

Der Grüne wünschte, dass ich ihm ein Hotel in Göttingen empfehlen möchte, und ich riet ihm, dort *von dem ersten besten Studenten* das Hotel de Brühbach zu erfragen.

„... an ihrer linken Seite humpelte gar galant und *wohlgelaunt* ihr Cavaliere servente, der geheime Justizrat Cujacius, und riss beständig juristische Witze und lachte selbst darüber so herzlich, dass sogar die ernste Göttin sich mehrmals lächelnd zu ihm *herabbeugte* . . .“

Die mit breiter Selbstzufriedenheit *gleich darauf losdefinierten* und *distinguierten* . . .

Der Erzähler jener Neuigkeit war ein Schneidergesell, ein *niedlicher*, kleiner jünger Mensch . . .

Dort — sagte er — wohnen dumme Kropfleute und weisse Mohren — mit letzterem Namen werden die *Albinos* vom Volke benannt.

Die Leitersplassen sind kotig nass. *Und von einer Leiter zur andern geht's hinab*, und der Steiger voran, und dieser beteuert immer es seit gar nicht gefährlich . . .

Nach Luft schnappend *stieg ich* einige Dutzend Leitern wieder *in die Höhe* . . .

Mein Cicerone selbst war eine *kreuzerliche*, pudeldeutsche Natur.

Ich logierte in einem *Gasthofe* nahe dem Markte.

Aber vor Geistern fürchte ich mich *fast eben so sehr wie der Oesterreichische Beobachter*.¹

A Zöld arra kért, hogy ajánljak neki valami szállót Göttingában, én azt tanácsoltam, hogy *a legelső jeles diáktól* tudakozódjék a Brühbach szálloda után. (11. l.)

„... baloldalán gálánsan és *sze-szélyesen* ógott-lógott cavaliere servent-je, Cujacius, a titkos tanácsos jogi vicceket eregetve, s maga kacagott rajtuk oly szívből szakadón, hogy még a komoly istennő is több ízben mosolyogva *fordult el tőle* . . .“ (13,14.).

Akik határtalan önelégültségükben *szabadon definiáltak*, *distingváltak* . . .“ (14.).

Szabólegény volt, aki ezt nekem újságolta, egy kis *alacsony* fiatalember . . . (18. l.).

Ostoba golyvás emberek meg fehér szerecsenek laknak ott — mondotta — az utóbbi névvel az *albinokat* illetvén . . . (21.).

„A lépcsőfokok sárosak-lucskosak, *a lucsok egyik lépcsőről a másikra csorog*, s az előlmenő bányamester untalan bizonykodik, hogy ez egy csöppet sem veszedelmes . . .“ (26. l.).

Levegőért kapkodva *szálltam még le* egynehány tucat lépcsőn a *mély-ségbe* . . . (27.).

Vezetőm maga *érdemkeresztes* talpig német ember volt. (28.)

A piachoz közel eső *vendéglő udvarán* ütöttem tanyát. (V. ö. Gast-Hof. ; 37.).

De a kísértetektől majdnem úgy félek, mint az osztrák észlelőktől. (43.)

¹ Újság címe.

Ja, ich muss lachen, wenn ich bedenke, dass ich unbewusst jene Zauberformel ausgesprochen, wodurch unsere *Rot- und Blauröcke*, öfter als durch ihre schnurrbärtige Liebenswürdigkeit, die Frauen bezwingen; „Ich reise morgen fort . . .“

So soll künftig der Othello von einem wirklichen Mohren gespielt werden, den Professor Lichtenstein schon zu diesem Behufe aus Afrika verschrieben hat.

Dort über die Hügel ziehen in Nebelgestalten die *Geister der Väter*,

Dass auf der ganzen dunkeln Weenderstrasse keine einzige Laterne brenne, und man nicht einmal sehen könne, wem man die Fensterscheiben eingeschmissen habe.

Igen, mosolygok, ha rá gondolk, hogy öntudatlanul kimondtam azt a varázsigét, amelylyel a mi *piros és kék kabátunk*¹ gyakrabban győzedelmeskedik a női szíveken, mint önök szeretetreméltó bajusza: „Holnap elmegyek . . .“ (39.)

Igy ezután Othellot valóságos mór-nak kell játszani, Lichtenstein professzort e végre már megrendelték Afrikából . . .

„A dombok fölött az *Atyaisten* lelkének ködalakjai szállanak át.“ (79.)

Hogy az egész sötét Weenderstrassén nem ég egyetlen egy lámpa sem s az ember azt sem láthatja, kinek az ablakából dobták ki. (81.)

Nem tudjuk, most ki felelős az Olcsó Könyvtár szerkesztéseért (Gyulai Pál neve kétségtelenül mint alapítóé, csak kegyeletből díszlik a címlapon), de minden esetre a szerkesztőség gondatlanságának köszönheti a fordító — aki nek különben annyira tetszetős és magyaros a tolla — hogy munkája nem tisztult meg az ilyen furcsaságoktól, mielőtt kinyomatták. V. J.

P. Á. A növényneveket csak úgy közölhetjük, ha megállapíthatja, minden egyes név minő növényt jelöl.

R. I. *Miniatűr* (tkp. lat. *miniatura*) a középkori kéziratokban a skarlátvörös *minium*-festékkel készített rajzokat jelölte, de később, mivel e rajzok többnyire aprók voltak, e szót a latin *minor*, *minus* szókkal érezték rokon-nak, s így vette föl a *miniatűr* szó a mai jelentését.

Beküldött kéziratok. Deák B. Válaszok a szerk. kérdéseire. — Pál A. Csángó növénynevek. — Mészöly G. A HB. nem-másolat-voltáról. — Csefkó Gy. A Nyelvújítás szótárához. — Szabó J. Óh! A villamos vasutak nyelve.

Beküldött könyvek. Böngér J. Népiskolai m. nyelvtanaink története (Lampel, 2 K). — Schäfer I. A kalaznói német nyelvjárás hangtana (Akadémia, 1 K 20 f). — Szentimrey Gy. Tompa Mihály (Kókai, 1 K 50 f). — Vidor Marci: Az Arno partján. Versek (Bpest).

Paasonen H. Zur frage von der urverwandschaft der finnischugrischen und indoeuropäischen sprachen. (Különnyomat. Helsingfors.)

¹ Helyesen: piros és kék kabátosok; v. ö. a mi *vörös* sipkásainkkal.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A HALOTTI BESZÉD NEM-MÁSOLAT-VOLTÁRÓL.

Szinnyei József a Magyar Nyelv legeslegelső számában egy cikket tett közzé ily címűt: »A Halotti Beszéd másolat-voltáról.« Ebben először is — helyesen — megcáfolja Toldynak azon állítását, hogy a HB.-ben oly helyesírásbeli és nyelvtani egyenetlenségek volnának, melyek a HB.-et másolatnak bizonyítanák. Tovább azonban talál Szinnyei a HB.-ben olyan egy hangtani sajátságot, melyből ő is másolatnak ítéli e nyelvemlékünket. Szinnyei cikkének erről szóló részét, mellyel éppen nem érthetek egyet, szóról szóra idézem a következőkben:

... »Van a HB.-nek egy *hangtani* sajátsága, amely határozottan arra vall, hogy ezen nyelvemlékünk másolat, — úgy értvén a dolgot, hogy a reánk maradt szöveget a Pray-kódexbe nem maga a HB. fordítója írta bele, hanem más valaki. Ez a hangtani sajátság az, hogy a HB.-ben két külön nyelvjárásból, t. i. *ö-zőből* és *ě-zőből* való alakok vegyest fordulnak elő. Ilyenek:

1) *ö-zők* (*u*-val és *v*-vel írva): *zumtuchel* (szumtuchel), *terumteve*, *num* (háromszor), *vermut*, *szentucut*, *munhi*, *tumetivk*, *bennetuc* (olv. szömtökkal, terömtévě, nöm, vermöt, szentökök, mönny, tömetjök, bennetök) és még egynéhány;

2) *ě-zők* (*e*-vel és *i*-vel írva): *eleve*, *gimīlc*-, *gimīls*-(vagy *gīmīlc*-, *gīmīls*-, többször), *gimīlcīctul* (v. *gīmīlcīctul*), *meret*, *eneyc*, *evec* (kétszer), *mīge*, *nemenec*, *ember* (kétszer), *kegilm*-(kétszer), *lelic*, *kegiggen*, *erette*, *peter*, *ketnie*, *līlkiert*, *helhezie* (olv: elěvė,¹ gymēlcs- v. gyēmēlcs-, gymēlcsēktūl v. gyēmēlcsēktūl, mérētt, ěnnējk, ěvėk, mēgė, nēmėnek, embėr, kėgyilm-¹ lėlėk, kėgyidjėn,¹ ěrėttė, Pėtėr, kėtniė, helyhėzjė) és még egykettő.

Ezt a kétféleséget lehetetlen másképp megmagyarázni, mint

¹ Magam olvasása szerint: *elėvė* v. *eleve*, *kėgyėlm*-, *kėgyėdjėn*.

úgy, hogy az eredeti szöveget idegen ember másolta, aki más vidékről való volt, mint a fordító. Az előtte fekvő szöveget, mikor jól ügyelt rája, híven másolta, mikor azonban kissé lankadt a figyelme, egyes szavakat vagy szórészeket átirrt a maga nyelvjárása szerint. Tudjuk, hogy ez a régi másolóknál egészen közönséges dolog volt. (Szinte érthetetlen, hogy némely alaptalan állítás milyen könnyen talál hívőket és meny-nyire begyökerezik a köztudatba, noha egészen kétségtelen tények szólnak ellene. Ilyen az is, hogy a HB. *ö-ző* nyelvjárás szerint van írva. Dehogyan is van! Hiszen több benne az *ë-ző*, mint az *ö-ző* nyelvjárásra valló alak.)«

Idáig az, amit Szinnyei cikkéből itt idézni akartam.

Szinnyei e legfontosabb nyelvemlékünk nyelvjárásának megállapításában azt a hibát követi el, hogy összehasonlítja két fő nyelvjárásunk mai állapotával annak a hétszáz esztendőös emlékek nyelvjárását, s mivel az se az *ö-ző*, se az *ë-ző* nyelvjárás mai állapotával nem egyez, kész a sentencia, hogy a HB.-beli nyelvjárás két írónak, különböző nyelvjárást beszélőknek a nyelvéből van összekeverve, még pedig úgy, hogy inkább *ë-ző*, mint *ö-ző*. Ebből a módszerből hiányzik a történeti szempont, pedig e nélkül nyelvünk történetének egy emlékével se boldogulunk. Próbálja meg csak valaki *ö-ző*nek ismert nyelvemlékeinket összehasonlítani Nagykovács, Kecskemét, Szeged nyelvével: kiderül, hogy egyetlen keveretlen *ö-ző*, tehát nem-másolat nyelvemlékünk se akad egész 1844-ig — ugyanis abban az évben kelt Petőfinek ez a verse: »Hírös város az aafödön Kecskemét . . .« (Ebben már *scegin* és *mige* helyett *szögény* és *mög* van!) Az *ë-zés* és *ö-zés* ugyanis már a honfoglalás után a magyarság végleges letelepedésekor megvolt ugyan mint nyelvjárási különbség,¹ de nem oly mértékben, mint ma, midőn az *ë-ző* nyelvjárások *ë* hangjának az *ö-zőkben* — kevés kivétellel — következetesen *ö* felel meg. Az *ö-zés*nek illetően kifejlődése évszázadok folytonos munkája. Föltéve, hogy nyelvünk történeti korának kezdetén, midőn már észlelhető az *ö-zés*, lett volna mai értelembeli *ö-ző* nyelvjárás, azt *ë-ző* alakokkal kevertté tették volna a megrövidülő *é* hangok. Természetes tehát, hogy minél inkább megyünk vissza nyelvemlékeinkben, annál sürűbben fordulnak elő az *ö-zőkben*

¹ Balassa: A magyar nyelvjárások keletkezése, 32.

is az *ě* hangok, sokszor ott, hol ma az *ě-ző* nyelvjárások is *ő-t* ejtenek (*szěrnýű, gyětěr, fěšvény, kěnyěrěg*). Figyelembe véve azonban nyelvünknek azt a törvényét, hogy fiziológiai hangváltozással az *ě* hangból fejlődik ugyan *ő*, de viszont nem, *ő-ző* nyelvjárás emlékének kell tartanunk az oly nyelvemléket, melyben vannak oly alakok, melyek a mai *ě-ző* nyelvjárásokhoz viszonyítva *ő-zők*. 7

Hogy tehát a HB.-ben vegyest fordulnak elő *ě-ző* és *ő-ző* alakok, ez még nem bizonyítja azt, hogy a HB. nyelvjárása keverék, tehát hogy maga az emlék másolat. Ezt csak akkor lehetne állítani, ha az *ě-ző* és *ő-ző* alakok váltakozása következetlen volna, nevezetesen ha ugyanazon szó vagy szóelem hol *ě-zőnek*, hol *ő-zőnek* volna írva. Ez azonban éppen nincs így. Az *ěszik* íge ötször fordul elő, mind az ötször *e*-vel írva; a *gyümölcs* hatszor, mind a hatszor *i*-vel írva; a *kěgy*- mind a háromszor *e*-vel, a *kěgyělm*- képzője mind a kétszer *i*-vel; a *lělěk, lělki*- egymásnak megfelelően mind a kettő *ě-zőnek* írva; az *ěrěttě* a megfelelő *měrětt*-el együtt szintén; az *emběr* mind a kétszer *ember*-nek van írva. Viszont a többes második személyű birtokos rag mind a háromszor *-tők* s ennek megfelelően a többes első személyű is *-mők* s a többes első személyű személyrag is *-jők*; a nominativusban mássalhangzón végződő szókban a tárgyrag előtt a magánhangzó háromszor is *ő*, a határozó *-n* rag előtt s a többes *-k* előtt szintén, kivéve az egy *gimilcictul* alakot; *něm* (tagadó szó) mind a háromszor *nēm*. Láthatjuk tehát, hogy a HB. nyelvjárása feltűnően következetes, tehát nem két vagy több leírónak nyelvjárásából van összekeverve. Ha tehát Szinnye a HB. hangtani sajátosságából akar következtetni annak másolat vagy nem-másolat voltára, akkor épp az ellenkező eredményre kell jutnia, mint amire jutott: arra kell nevezetesen, hogy a HB. nem másolat.

Fölvetem azt a kérdést is, vajjon nem keverék-e a HB. nyelvjárása oly értelemben, hogy az egy leíróé ugyan, de az az egy ember két nyelvterületen is tartózkodott hosszabb ideig, egy *ě-zőn* és egy *ő-zőn*, úgyhogy — mint ma is igen sok tanult ember — keverék nyelvjárást beszélt s az egyik szót vagy szóelemet *ě-zőn*, a másikat *ő-zőn* ejtette ki? Ez ellen is bizonyíték ama tapasztalható következetesség. Nagyobb igazság kedvéért azonban tegyük meg azt is, hogy vizsgáljuk meg egyenként azokat a nem *ő-ző* alakokat.

Nagykőrösön nem-ő-ző alakban fordul elő több oly szó, melynek nem-ő-ző volta miatt hajlandó Szinnyei a HB. nyelvjárását keveréknek tartani. Világos, hogy ha azok az alakok Nagykőrös mai nyelvjárását nem vetkőztetik ki ő-ző mivoltából s nem teszik keverékké, nem a sok száz éves HB.-ét se. A dunántúli *ë-ző* nyelvjárásokban hallani: *lölköm*, de Nagy-kőrösön csak: *lelköm*, *lelköd*, *lelke*, *lelkös* állat stb. stb. A *nem* (genus) szó nem ismeretes; *nömös*-t ugyan mondanak, de nincs *nömzet*, *nömzetség*, *nömzetös* uram, hanem csak *nemzet*, *nemzetség*, *nemzetös* uram. *Kegyelöm*, *kigyelmed* van Nagy-kőrösön, nem *kögyelöm*, *kögyelmed*. A *mennyi*-t nem mondják *mönnyi*-nek. *Mentök* 'libero' nem *möntök*; *möntök*: 'itis.' A *mentés* nem *möntés*. Tehát ezekből is kitűnik az, hogy a *lilki ert*, *nemenec*, *kegilmet*, *kegilmehele*, *kegiggen*, *menyi*, *mente* alakok nem bizonyítékok a HB. ő-ző volta ellen.

Vegyük sorra a HB.-beli nem -ő-ző alakokat más szempontból!

A *lëgyën* első magánhangzója valaha hosszú volt: ma is él a *lëgyën*. Az *ëszik*-é szintén az volt. A *lëlki*- első magánhangzójának hosszúságát bizonyítja a *lëllek* szó. A *nëm* (genus) magánhangzójának eredeti hosszúságát a *minëmü* örzi ma is. A *köt* < *kët* eredeti hosszú magánhangzójára mutat finn megfelelője: *köyttä*-. A *mënni* alpszava a *mi* kérdő névmás; ismeretes a régibb nyelvből a *minyi* változat. A nyelvhasználat ebben is, az *ös* szóban is (*isemucut*) az *i* hangot mutatja eredetibbnek. A *gyümölcs* honfoglalás előtti török jövevényszó, mind a két magánhangzója *i* volt. *Pëtër* szláv jövevényszó; semmi esetre se vehettük át *Pëtör* alakban. Tudva ezeket s tudva azt, hogy mind a hosszú *é*, mind a rövid *i* csak *ë* hangon át válhatott *ö* hanggá, világossá lesz előttünk az, hogy szükségképpen kellett lenni oly időnek, melyben az elősorolt alakokat ő-ző nyelvjárásaink is *ë-zők*-nek ejtették. Érthető tehát, hogy ő-ző nyelvjárásunk hétszáz éves emlékében ez alakokat leljük: *legenec*, *eneyc*, *emdul*, *evce*, *lelic ert*, *nemenec*, *ketnie*, *menyi*, *isemucut*, *gimilcictul*, *gimilce tvl*, *gimils tvvl*, *gimilstvvl*, *gimilsben*, *gimilsnec*, *peter*.

Azt hiszem, senki előtt nem kétséges az, hogy ez elősorolt szókban az *ö* helyén *é* vagy *i* hang volt s hogy *Pëtör* szavunkban az *ö* hang nem eredeti. Próbáljuk már most így megfejteti a HB. többi nem -ő-ző alakját is.

Embër összetett szó, utótagja ugyanaz, ami a szintén összetett *férj* (>*fér-*) szavunké. Igazoltnak tarthatjuk tehát Budenz azon föltevését, hogy az eredetibb alak **embër*. Az *érëtt* névutóban véleményem szerint nemcsak a lokativusi *-t(t)*, hanem a lativusi *-é* is benne van, mint ezekben is: *előtt* (<*elë-tt*) *hanyatt* (vö. vog. *xâni*, *k'ânä*; **hanyá-tt*>*hanyatt*, mint *miátt*>*miátt*), *hosszatt* (vö. *hosszá* 'diu') Véleményem szerint tehát az *érëtt* névutó eredetibb alakja **érëtt*. *Mëg-* ige-kötőnk cseremisz megfelelőjének ragos alakja: *mönges̃*, *manges̃*; *ég* ígénk cseremisz megfelelőjének 1. személye: *ængem*. Ha e két cseremisz alakkal összevetjük magyar egyértékesüket, jogossá válik az a föltevésünk, hogy mint az *ég* ige maig, úgy egy ideig a *mëg-* ige-kötő is megőrizte az explozivája elől elveszett nazális emlékét hangzója hosszságában, hogy tehát amaz ige-kötő eredetibb alakja **mégé* v. **mëg-* s később rövidült meg, mint *mëg* (<*mëg*) kötőszavunk is. A *lëlek* szavunk vogul *läl*<*lälä*, *lili*, finn *löyly*, norvég-lapp *lëeüla*, *lëeüjli* megfelelői deverbális képzéseknek látszanak, tehát ez adatok és véleményem szerint a *lëlek* a deverbális *-ék* képzővel származott, mint *rejték*>*rejték* 'latibulum'. Ha pedig a *lëlek* szóban Szinnyeivel csak diminutív képzést látunk, akkor sem kell éppen az egyszerű *-k* képzőt gondolnunk benne, hanem az összetett *-ék* képzőt, s akkor a vogul *läl*, az osztják *lil*, a zürjén *lol*, a votják *luil*, az észt *leil* szavakhoz úgy viszonylana a **lëlék*>*lëlék*>*lëlék*, mint a vogul *püt*, az osztják *put*, a cseremisz *pot*, a finn *pata* szavakhoz a *fazék* (>*fazék-as*; vö: *könyék*>*könyék*>*könyök*.) Nem gondolom tehát merésznem azt a föltevésemet, hogy a *lëlék* eredetibb alakja **lëlék*. A *helyhëz* szóban — mint nemsokára bővebben ki fogom fejteni — a *-h-* nem képző, hanem oly hiátustöltőnek támadt elem, mely az alapszó teljesebb alakja meglétekor (**helye-*) került oda rákövetkező magánhangzó elé. Tehát szerintem a *helyhëz* szóban a *-h-* elemet nem számítva van denominalis képzőbokr, mely aligha más, mint az, mely a *fáész*, *fáíz* szóban jelentkezik. Föltevésem szerint a szóban levő alak így fejlődött: **helye-h-éz* > **helyhëz* > *helyhëz*, mint **viszo-h-á* ~ **viszo-j-á* ~ **viszo-v-á* > *viszha* ~ *viszja* ~ *viszva* > *vissza*. A *këgyelëm* szónak Budenz adta etimológiája alapján föltehetjük, hogy első szótaga valamikor hosszú volt. Az *-alom*, *-elëm* képzőt a frekventatív *-ál*, *-él* és a

deverbális főnévképző *-m* összetételének tartva, a *kégyélm-* második szótagának eredetibb hosszúsága is (**kégyélm-*) föltehető. A *kégyéd-* képzője frekventatív *-d*, melynek eredetibb finnugor alakja **-nd*; tehát a képző exploziváját éppugy megelőzte egy már elveszett orrhang, mint a *még-* igekötőnkét s *ég* ígénkét és valamint e két szónál az imént, úgy most is a szóban levő képzőnél föltehetjük, hogy az orrhang eltűntével az előtte lévő magánhangzó megnyúlt. Erre nézve a mi képzőnk rokon nyelvekbeli alakjait: moksza- mordvin *azā-nd-āms*, finn *rake-ntaa*, *rake-nd-aq-* vessük össze *ad* ígénk azon nyelvekbeli megfelelőivel: mordvin *andāms*, finn *antaa*, *anda-*. Ez összevetés után valószínűbb lesz az a föltevésünk, hogy valamint *ad* ígénk eredetibb alakja *ād*, úgy a *kégyéd-* ígée **kégyéd-* volt. Fehér vm.-ben az ajtó, mikor eresztékeiben tágulni kezd, úgyhogy rések kezdenek rajta támadni s a külső világoosság bever rajta, a belső mécsvilág pedig kiszűrődik rajta, akkor az ajtó nem *nyíladozik*, hanem *nyílódozik*. A fa pedig a szélben *hajlódozik* erre-arra. — A *rész* szó tárgyragos alakjában mai nyelvünkben a rag előtt nincs magánhangzó: *részt*. Ha Munkácsi etimológiája helyes (Nyr. 9 : 348), akkor a *részt* valaha **részé-t*-nek hangzott, ugyanis szerinte a *rész* szó egykor hosszú magánhangzóra végződött: **résző ~ *részé*.

Hátra volna még két szó: *ment* és *szégeny*. A *ment* ígéről már említettem, hogy annak nem-*ő-ző* alakja nem ellenkezik az *ő-ző* nyelvjárás természetével, s hozzátehetem még, hogy se *e-ző* alakja az *ë-ző* nyelvjáráséval (Tabajdon, Fehér vm., *ment* ,liberat,' *mènt* ,ibat'). A *szégeny* szót a Debreceni kódexbeli, *í-ző* nyelvjárással író negyedik kéz *í-ző*-nek írja: *zyghenyeknek* (525), *zyghenyeketh* (529). Úgy hiszem, ezeket hosszú *í*-vel kell olvasnunk és hogy a mai *szégeny ~ szegény ~ szögény* eredetibb alakja **szégény ~ szígény* volt. *Tész* ígénknek ma szintén nincs *í-ző* alakja: *tész ~ tesz ~ tősz*, de eredetibb alakja *tész(ën) ~ tisz(ën)* volt s az említett kódexíró így jelöli: *tyzem* (522). [Sylvester is; *tísz*, *tíszem* stb., l. NyK. 38 : 36.]

Mindezek után pedig nyugodtan állíthatjuk, hogy a HB nyelvjárása éppen nem keverék nyelvjárás, nem is *ë-ző*, hanem *ő-ző*, s *ë-ző* alakjainak nem-*ő-ző* voltát többé-kevésbbé meg is tudjuk magyarázni. Mindenesetre, ha nyelvelméinkben vegyest látunk *ë-ző* és *ő-ző* alakokat, ha egyéb okunk nincs rá, nem szabad nyelvjárásunkat keveréknek mondanunk, hanem igye-

keznünk kell belőlük megfejtetni az *ő*-zés történetét. Amennyiben egy egylapos nyelvelmélek alapján e kérdéshöz hozzá lehet szólni, úgy látszik a HB.-ből, hogy az *ő*-zés mássalhangzós ősi ragjaink előtt kezdődött a szótó végső hangzójában s összetett képzőink hangzójába jutott el legkésőbbre.

Íráshibát hármát talál Szinnyei a HB.-ban.

Az egyik ismeretes, t. i. hogy a *Mënyi mïlasztben* kezdetű mondatból kimaradt a latin szöveg *dominus deus*-ának megfelelő alany. A másik hibát Szinnyei veszi észre és igazítja ki, — helyesen — t. i. *turchucat* van *turchat* = *torkát* helyett. A harmadik íráshibára nézve lássuk Szinnyei szavait:

... Az *emdul* ('eendel') alak ... sok fejtörésbe került a nyelvészeknek, mert szemet szúrt benne az *m*, s ennek sehogy sem sikerült kielégítő magyarázatát találni. Pedig ennek, mint sok más dolognak is, amely érthetetlennek látszik, igen egyszerű a megfejtése. Az *emdul* hiba e helyett: *emdul* (azaz *ëndöl*; vö: mert valamely napon abban *ejëndesz*, halálnak halálával halsz meg, Károli bibl. Móz. I. k. II: 17). Ezt a hibát csak olyan ember követhette el, aki idegen szöveget másolt, mert az *m* csak az *m* hibás olvasásából származhatott.

Igy Szinnyei. Hogy az *emdul* íráshiba, abban valószínűen igaza van. Lehet, hogy igaza van abban is, hogy azt *eindul* helyett valónak tartja. Abban azonban semmi esetre sincs igaza, hogy azt *ëndöl*-nek olvassa; nincs pedig azért, mert az *-ënd* képzőnek nincs *-índ* változata. Tehát az *eindul* *i* betűjét *é*-nek kellene olvasnunk: *ëndöl*.¹ Lehet azonban az is, hogy *emdul* *endul* helyett való íráshiba, akkor az író azt a hibát követte el, hogy az *n*-nek egy szárával többet húzott; ez esetben azt az alakot *ëndöl*-nek kell olvasnunk.

Látván már most, ami van, íráshibáját a HB.-nek, tegyük azt a font egyik serpenyőjébe és tegyük másikába a keveretlen, következetes nyelvjárást: melyik nyomja le a másikat? Én ez utóbbit nézem súlyosabbnak s ha már másolat és nem-másolat közt kell választani, én a HB.-et nem-másolatnak tartom.

(Kunszentmiklós.)

MESZÖLY GEDEON.

¹ Ugyanazon okból én is így olvasom A m. nyelv című munkám 1907-i német átdolgozásában (ez egyúttal felelet Szeremley Cs. L. könyvről való ismertetésének egyik kérdésére NyK. 38: 183). Kettőnk nézetét megerősítik most az *-ënd* képző kiejtésére vonatkozó pontos adatok Trócsányi Z. értekezésében NyK. 1908. 20 és 52. — S. Zs.

A DATÍVUS TÖRTÉNETÉHEZ.

Ha két nép olyan szoros érintkezésbe jut, mint a honfoglalás idején a magyar az óbolgárral s a pannóniai szlávssággal, akkor a két nyelv nemcsak a szókincs, hanem a kiejtés s a nyelvtani szerkezet tekintetében is okvetetlen nagy hatással van egymásra. A magyar szlávistákat évtizedek óta úgy szólván megigézte a jövevényszók kérdése, mintha az egész nyelvtudomány csupa szófejtésből állana.¹ Pedig époly fontos, sőt még fontosabb az a kérdés, minő hatással volt a szlávsság a magyar mondat szerkesztésre. Egynéhány idevágó részletről már eddig is volt szó (de ez nem szlávistáink érdeme): régebben vitatták már az igeikötők használatában mutatkozó szláv hatást,² később érintették az infinitívus s egyes határozói szerkezetek használatának a szláv használattal való egyezését.³ De sok más tekintetben is érdekes ilyen összehasonlításokat tenni, hiszen a szláv nyelvekre nézve remek segéd-eszközzel rendelkezünk Miklosich összehasonlító mondattanában.⁴ Ezúttal csak két érdekes egyezést kívánok kimutatni, mely a datívus használatára vonatkozik.⁵

I.

Az első a datívusnak a főnévi igenévvel való sajátyszerű kapcsolata, az úgynev. *dativus cum infinitivo*. Nem szólunk itt az olyan kifejezésekről, mint pl. *csak nekem kell v. szabad kimennem*, mert itt a datívus szorosan a *kell, szabad* stb. szókhoz tartozik, hanem az olyan szerkezetekről, melyekben ilyen datívussal járó szók nincsenek, mégis datívus van s ez foglalja magában az infinitívusnak alanyát, cselekvőjét vagy pedig a *lenni* infinitívusnak kiegészítőjét. Ez a szerkezet egészen egyértékű a latin s görög *accusativus cum infinitivo* szerkezettel s valamennyi szláv nyelvben egészen közönséges pl. a gondolást, akarást, parancsolást,

¹ A cikkírónak nincs egészen igaza: csak azokra az érdemekre kell utalnunk, melyeket szlávistáink legrégibb helyesírásunk kérdésének tisztázása körül szereztek. *A szerk.*

² L. e. kérdéstről Budenz J. nagyfontosságú értekezését: A magyar *meg* igeikötőről, NyK. 2. k. [Vö. most Simonyi: Die ungarische Sprache 250—252. De ezzel szemben Asbóth O. cikkét a Nyelvtudomány f. é. első füzetében.]

³ Simonyi: A főnévi igenévről, Nyr. 19. k. és M. Határozók 1 : 26.

⁴ *Vergleichende Syntax der Slavischen Sprachen (Vergl. Grammatik. IV. Band). Zweiter Abdruck, Wien 1883.*

⁵ Ezt csak érintette Simonyi MHat. 1 : 307.

kérést jelentő igék mellett is. A magyar nyelvben nem terjedt el ennyire, hanem csak egyes esetekben használták vagy használják. Ez a két körülmény a szláv hatás mellett szól.

1. A régi nyelvben a *történik* ige mellett:

Ez ifjak közül kegyéglen *ha valamelyiknek történik vala megkórulnia*, a király ezt ottan kiviteti vala (KazK. 88). Történék ke[dég] e szent házasoknak Jeruzsálembe menniök (TelK. 20). Ne történjék nekem szólni ő szájával (NádorK).

2. A régibb s az újabb nyelvben, ha az alany infinitívus, az állítmány pedig melléknév vagy elvont főnév:

Ha *képös* volna annak lenni, hogy az ő testök pokol tűzébe vettetnéjük (Sándor K. 7). Az testeknek pogány módon morcongattatni éktelenség (Zvon. Post. 2: 414). Mivelhogy ez nagy veszedelem jobbára az egy asszony Hélena miatt történt, nem *méltó* annak egy óráig is élni. Melyet hallván a sokaság, hasonlóképen kiáltják, hogy nem méltó Hélenának élni (Haller: HHist. 3: 257). Nem méltó senkinek az örökségből kivettetni, azért, hogy a természetnek törvényét követi (uo. 2: 5). Atyának úgy bánni saját gyermekével, mint te bántál velem, ez hallatlan kegyetlenség (Pet. Tigris és h. 4: 8). — Ide csatolhatjuk ezt a mondatot is: A szív első lángjainak imígy visszacsapódni, s ezen visszacsapott lángnak el nem tudni oltódni, ily sorssal egy gyenge szűznek kín lehetett vívódni (Kisfaludy Sándor Tátika 1: 56).

3. Régibb szótárainkban néha pusztán magában is előfordul az infinitívus a cselekvőt kifejező datívussal, pl. »*megakadni a szekérnek*: implicari, impediri currum, des Wagens Hemmung« PP.; »adpluo: *ráesni az esőnek*« Márton J. lat.

4. A *lenni* mellett a kiegészítő névszó van sokszor datívusban (a régi nyelvben sokkal gyakrabban, mint a maiban):

Ki akar nyugodalmasnak lenni (Horv. K. 256). Ne akarj olyannak lenned, amely embör istent késérti (VitkK. 5). Irgalmasoknak igyekezzünk lenni egymáshoz (Born, Préd. 429). Egy titokzatosnak s érzelmesnek lenni akaró románc (Haraszi Gy. Jelentés az 1904-i Kóczán-pályázatról). — Feltette nyers és szemesnek *látszott* lenni. (Fal. 274). — Oktatta, magyarázta neki, milyen szép a megtérő élete, mit tesz erkölcsösnek lenni (Mikszáth). — Vak is láthatja, úgymond, hogy ma már leghasznosabb haszontalannak lenni (Arany: Arist. 3: 178). — Calepinus szótárában: proferre, *használatosnak lenni*. — Annyi művészetnek alkalmazása, mely a művészetet láthatónak lenni ne *engedje* (Tudománytár 1839. 118).

De az ilyenek előfordulnak a régieknél *-nek* nélkül is, újabban pedig többnyire emígy használják:

Eladott lenni: venire (Verancsics szótára). Akitől Luther kívánna szabados lenni (Balásfi, NySz). Inkább választottam elvetett lenni, hogysem

a bűnösök hajlékiban lakni (Madarász: Evang. 190). Egyből kettőt tenni, kettőből egy lenni, kiki ezt jól megfontolja, mert . . . holtig való állandó fogság (Amade: Vers. 65). — Márton József is így írja szótáraiban: inficio: rest, tunya, henye lenni; sich gleich bleiben in Reden etc.: állhatatos lenni. — Jó lenni nem tanult, mert annak született (Csokonai: A lélek halhatatl. VI.). Félnek rendzavarók lenni. (Petőfi).

Abból immár nincsen semmi, szűzi daccal tündér lenni (Arany: Rege). Legnagyobb cél pedig itt e földi létben ember lenni mindig, minden körülményben (Domokos napra). Becsületes lenni annyi mint egynek kétezerből lenni kiszemelve (Hamlet¹ 50). Úgyde azt hogy találád még ki, ennyi jóhoz, hogy megtanuljak sánta lenni is? (Aristoph. 3: 7). Nem jobb-e cserbe hagyva eddigi erkölceit, gaz s hitvány lennie? (uo. 177). Igyekezünk nyájas, kellemes, udvarias lenni (Hátr. próz. 223). Mely burleszk-lenni-akaró hangulatból aztán a költő egyszerre magas pathoszba szeretne ugrani (uo. 232).

Egy hon nemtője lenni, mi szép egy gondolat (Garai). Alázatos látszik lenni (Háromszék, M.-Nyelvészet 6: 233).

Kölni s mégis *igaz maradni*, ez a nagy feladat (Gyulai). Nem tartotta elégnak egy egész élet fájdalmának enyhítésére *Petőfi özvegye maradni* (Koltai: Arany J. 30).

Majdnem mindezekhez találni hasonló mondatokat a szláv nyelvekben (l. Mikl. 619—621): óbolg. *ne dobro jesti mnogomü bogomü byti* non convenit multos esse deos = nem jó sok istennek lenni; cseh: *»dobře živu býti a cnostně hodí se k zdraví těla i duše recte vivere (vivum esse) prodest etc.«* = jól élőnek lenni hasznosabb. — S a dat. cum inf. magában is előfordul szótári magyarázatban, úgy mint a magyar szótárakban. Miklosich egy orosz szótári példát idéz: *»pozasnuti wird akad. durch zasnuti mnogimü lat. multos obdormiscere* eklárt.«

5. A *kell, lehet, illik*-féle igék (és *szabad* stb.) mellett két datívus szerepel ma is érvényes szabály szerint: az egyik az igéhez, a másik az infinitívushoz csatlakozik, de ez a másik tkp. az elsőnek kiegészítője, s ez az állandó viszony őrizte itt meg a mai nyelvszokásban is az infinitívus melletti datívust:

Valamely lehetetlen a *tűznek melegnek* nem lenni, szintén olyan lehetetlen a *hitnek* teljességgel *gyümölcstelennek* lenni (Matkó: BCsákány 313). Néked enyémnek kell lenned (Kaz. Regék 230). Makverő embernek kell kendnek lenni (Nyr. 10: 327). Mindig tudja, mit mivel, tetteiért felelősnek kell [neki] *maradnia* (Greguss: Shak. 261). — Érdekes mondat a következő: *»Haszinte ily boszut álla is a szegény leányért, de annak nem kellett volna maga lenni hóhérjának; . . . akit annak előtte szeretett, . . . annak egyszersmind hóhérja lenni irtóztató kegyetlenség«* (Mikes 63. lev.).

6. A *hagy* igét csak ‚relinquere‘ értelmében kötjük össze a személy datívusával (*nekem nem hagyott a húsból, hagyj neki békét*), de ‚sinere‘ értelmében a személynek tárgyesete járul hozzá: *hagyj engem békével! mért hagyod így sírni ezt a gyereket?* Nem hadlak titeket dihösködnötök, ragadoznotok, téstova hánynotok (Telegdi: Fel. 7). Mire hadsz minket meghalnunk? quare morimur? (MA. Bibl. 1:45.) — És mégis azt mondjuk: *hadd* [azaz *hagyd* nekem, engedd nekem, hogy] *menjek!* S a régiségben és itt-ott még a mai dunántúli népnyelvben az infinitívus mellett is datívussal fordul elő a *hagy* és *enged* ige. Példák:

Igaz úton *engedj* énnekem tehozjád jünem (ThewrK. 238). Inté a szízeket, hogy a lámpásoknak meg ne *hadnának* alunnia (KazK.). Az ártatlanoknak csak sírni sem hadnak (RMK. 6:10). Mi ellenségink fáradt testüinknek nyugodni sem hagynak (85). Az holtaknak nem hadnak nyugodni, hanem az új csontjokat kihányják (Félegyh. Tan. 513). Már csak éjjel hagyna énnékem nyúgodnom (Balassa B. Szil. kiad. 37). Tűz engem is éltet, ha emészt is, s nem hagy veszni éltetnek (113). Az gazdagnak gazdagsága nem hágy néki alonni: saturitas divitis non sinit eum dormire (Kár. Bibl. 1:627). Nem hágy senkinek magán szegezettetni, hanem földhöz veri ellenségét (Pázm. Pr. 121). Ezokáért tégedet megnyomorított és éhöz-nöd hagyott teneked (Szárászi: Cat. Q 2). Kiknek felel Nagy Sándor: Én is örömet békességben laktam, de oly indulat lakik bennem, mely nekem nem hagy nyúgodnom. És ezeket szólván békességben hagyja őket (Haller: HHist. 1:44). A kis lánynak nem hágy alunni (ez a fiú, Vas vm.). Majd a mamája nem szereti, mert maga nem hágy neki alunni (Fehér vm. Rác-almás). Hagyjon nekem tolni (kis kocsiról volt szó, uo.).

Néha az infinitívus jelölte cselekvésnek alanya mellett (melyet a datívus fejez ki) ki van téve vagy oda van értve e cselekvésnek tárgya is, s ez a szerkezet újabb íróinknál is előkerül, sőt az *enged* igével egészen közönséges.

Mérges férgeknek rágniok és fuldálniok hadnak (téged, Peer K. 42.) Ez világi mulandó életnek ne hadd megcsalni magadat (Levt. 2:73). Ábrahámnak nem hagyja az Isten megölni őtet (Szék. Krón. 12). Ha kihoztál minket, Uram, Scythiából, ne hagyj pusztítani mi ellenséginknek (Thaly: Adal. 2:14). Oly lusta kelméből vagyunk, hogy rázni hagyjuk a vésznek szakállunk’ (Arany: Hami. 1. kiad. 126). Lásza Nyitra vármegye is, ha *engedik-e* ilyen kevés népnek magokat dúlatni és pusztítani (165). Nem engedem leszakasztanod (Ungv. Tóth L. Vers. 84). Világért sem engedte magát semmi asszonyfélének megcsókolni (Jókai: Eppur si m. 4:74). Egyetlen egyszer engedett egy pillantást vetni szívébe egyik rokonának (Jókai Emlékb. Jósika felett).

Ezt a szerkezetet sokkal könnyebb megmagyarázni az

infinitívus célhatározó értékéből, mint a tárgy nélkülit. »Ábrahámnak nem hagyja az Isten megölni őtet« = Ábrahámnak nem engedi át Isten Izsákot, hogy megölje. (Vö. »Szép arany hajait rózsákkal hintette, reggeli szellőnek fújni *eresztette*« Gyöngy. MV. 2 : 1 = eleresztette a szellőnek, hogy fújja. Pártaövének csatját néki tartani *adá*, PeerK. 3 *Kívánok* Istentől szerencsés pünkösdi ünnepet érni Kdnek, Lev. 2 : 315.) Ennek az analógiájára alakulhatott aztán a másik, a tárgy nélküli szerkezet, épúgy mint pl. az *akarov kenyeret enni* (= akarov kenyeret evésre) szülte ezt a tárgy nélküli szerkezetet, melyben aztán az infinitívus vette át a tárgy szerepét: *akarov enni*. — Ilyenformán a *nem hágy nekem nyugodni* féle mondatforma kifejlődhetett minden idegen nyelvi hatás nélkül. Mégis elég feltűnő, hogy a 'hagy' jelentésű igéknek ez a szerkesztése a szláv nyelvekben is megvan, s az eddig mondottak után itt is föltehetjük a történeti kapcsolatot. Szláv példa (vö. Mikl. 853—4): Óbolg. *ne daděša imi glagolati* Luk. ev. 4 : 41. (= »nem hagy vala [nekik] szólniok« JordK.)

II.

A másik nevezetes egyezés, amelyet ezúttal tárgyalni akarov, a datívusnak birtokosul, genitívus gyanánt való egyező használata. A HB. korában, mikor a datívusi *-nek* is félig-meddig még névutó volt, mert hiszen nem illeszkedett, mégis már genitívusul használták: *levn halalnec es puculnec feze, halalnec halalaal holz*. — Ugyanez a használat szlávság szerte egészen közönséges. Miklosich azt mondja róla: »A datívus kifejezi a hozzátartozás viszonyát, melyet genitívussal is jelölnek. Mint a megfelelő genitívus, ez a datívus sem az ígéhez s általa az egész mondathoz tartozik, hanem a főnévhez, s ennek jelzőjéül szolgál. Sokszor kétes, vajjon a datívust az ígéhez vagy a főnévhez kell-e érteni. Nem lehet föltenni, hogy a két kifejezőmód [t. i. a genitívussal és a datívussal kifejezett birtokviszony] teljesen egyértékű« (605). Miklosich számos idézete közül hadd említsek egy párt:

Óbolg. *poidemü vysi městu vašemu sūboru* = elmegyünk mindnyájan gyűlésteknek helyére; (*čisti*) *boga tvorlca nebu i zemi i morju i vsěmü*.. = teremőjét az égnek és földnek és mindennek..; *carlštvu ego ne budetl konlca* Lukács ev. 1 : 33 = az ő királyságának nem leszen vége (»ezt azonban másképp is lehet magyarázni«, mondja Miklosich, t. i. nem genitívusnak, vö. *věget vet neki* stb.) = szlov. *njegovemu kraljestvu ne bō konca*. Szlov.

bog je oče vsê m ljudem = Isten az atyja minden embernek; *vino zveseli srce človêku* = a bor földidítja szívét az embernek. Szerb *djevojke su iskop, ali i čast kući* = a lányok romlása, de díszé is a háznak. Kisorosz *pes psi brat* = kutya kutyának barátja; *smotry kôńca kôznôj spravi* = tekintsd a végét minden dolognak. Így a cseh, lengyel stb.

Különösen nevezetes az egyezés a szlávság s a magyar régiség és népnyelv közt a személynévmások datívusának birtokos használatában. Csak vessük össze egymással a következő két példacsoportot:

a) A magyarból:

De qui legen neki atia ozut nem tudhotyuc (Königsb. töredék). Ewneky teb tarsy ewrzewtek: plures ejus socii aspexerunt (EhrK. 63). Ewneky haznalattyarol mend ygen czudalkodnakuala: de perfectione [illius] omnes mirabantur (uo. 101). Megnyerytek ewnekyk lelkeket: animas illorum (uo. 105). Imadsagnac dičerete es v neki nag haznalat't'a (Guary K. 51). Lattuk neky czyllagat (DebrK. 335). En vagyon [vagyok] ty nektek vratok: ego sum dominus vester (JordK. 103). Hywa hwneky newet Jesusnak: vocavit nomen ejus Jesum (uo. 358). Mynekwnk Abraham atyank: patrem habemus Abraham (uo. 361). Gondolkodyk w neky terwenyebé: et in lege ejus meditabitur (KulcsK. 1.). Gyorsok w nekyk labok: veloces pedes eorum (KesztK. 43). Fwal wneky zele: flabit spiritus ejus (uo. 405. s még sokszor). Halwan az azzony nekem bezedemeth (TelK. 298). Lelki atyáimat nem tiszteltem és nekik parancsolatjokat nem tartottam (VirgK. 6). Akará neki szentségét megkémlelni (uo. 82). Én nem voltam nékőd ezelőtt es postád, most sem akarok lennöm (Levt. 1: 109). Ees legottan meg tyztwla neky poklossága: statim igitur purgata fuit ejus lepra (Pesti: Evang. 14). Én mostan csak szólok Pál apostolnak ő életiről, végezetre szólok néki haláláról (RMK. 4: 173). Mit kergetsz engemet? ne üldözzed nekem az én hiveimet! (uo. 175). Ki teneked egyik poffádat megüti (Born. Préd. 432). Megégette néki valaha az kezét (Decsi: Adag. 135). Hogy legyetec ő nékie örökös népei: ut haberet populum haereditarium (Kár. Bibl. 1: 161). Megvívuk ő néki minden városit: cunctas urbes ejus cepimus (MA. Bibl. 1: 158). Ő megtöri tenéked a' fejedet (GKat. Titk. 358). Ne nézzed Uristen nékünk mivoltunkat (Thaly: VÉ. 1. k.). Mihelt tenéked ez panaszkod hallám, mindjárt így szólék (Thaly: Adal. 1: 49). Nem mered ötet elhagyni távollétében s neki engedelme nélkül: tu n'oses le fuir en son absence et le quitter sans son aveu (Kaz. Munkái 1: 249). Mit gondol ő nekem akár szerelmemmel, akár fájdalammal? que lui importent et mon amour et ma douleur? (uo. 255). Ismerem, felele amaz; midőn együtt valék veled Belgrádnál, sok hőstetteit szemlélttem neki: sah ich ihn manche schöne Waffentat vollbringen (Kaz. Regék 39; így Kazinczynál még igen sokszor). Dies ist so seine Art: ez már neki szokása (Márton J. szótára). Ich bin so geartet: ez nekem természetem (uo.). Midőn Törtelyen hált, Vidát, nékie barátját, elmulasztotta meglátogatni (Szemere Pál Munkái 3: 108). Ott járt minálunk tudakozódni; mert a bátyám neki az ügyvéde (Mikszáth, MSzalón 1: 47). Hallottad te nekem

valaha egy zúgolódó szómat? (Baksay: GyÖ. 2: 204). Mért busulsz te bús gerlice, párod repül néked ide. — Nem kell nekem senki párja, ha az enyim el van zárva (Arany—Gy. Népk. Gy. 1: 213).

b) A szláv nyelvekből (Miklosich idézeteiből 607—609): Óbolg. *da mi podü krovü vülzeši* = hogy *nekem* tetőm alá bejőjj; *küde Avel, bratü ti?* = hol van Ábel, öcséd *neked?* *běžetü otü lica jemu* = futnak arcától *neki*. Szerb: *roditelj ni* = atyánk *nekünk*; *dao sam ti sinu* = odaadtam *neked* fiadnak, azaz a te fiadnak. Orosz: *ne znajemu tebê imenu* = nem tudjuk *neked* nevedet stb. stb.

Nevezetes egyezés még, hogy mind a magyarban, mind a szlávásban inkább csak nyomaték nélkül használják a névmásoknak ezt a datívus alakú birtokos szerkezetét; pl. *nekem ellopták a lovamat* (nyomatéktalan elbeszélő mondat) vagy *nekem a lovamat lopták el* (ha a lovon van a nyomaték), ellenben inkább: *az én lovamat lopták el*, mintsem *nekem lopták el a lovamat*.¹ Ezzel függ össze általában az a magyar nyelv szokás, hogy a nyomatékos birtokos jelzőnek többnyire nem datívusi, hanem ragtalan formája van.

Más nyelvekben sem ritkaság a datívusnak birtokosjelzői használata, pl. a görögben, a latinban (*Aurora Musis amica*, erről se hallott soha Ballagi Aladár, l. Ny. 33: 426), így egyes germán és román nyelvekben (l. Mikl. 611), sőt állítólag néhány finnugor nyelvben is,² de kérdés, ott mennyire terjed e használat, és egyezik-e oly szorosan a magyarral, mint a szláv nyelveké.

MARIÁNOVICS MILÁN.

¹ Vö. Brassai, A bővített mondat 15—16. l.: «Kihalt lenne minden nyelvérvék abból a magyarból, aki nem fogná fel az értelmi — nemcsak árnyalati — különbséget ezekben: Ez nekem *véleményem* (t. i. csakis véleményem, nem tudomásom, vagy kategorikus állításom.) — Nekem *ez* a véleményem. — Ez az *én* véleményem. Mily mesterséges konstrukciókhoz kellene folyamodni akár írja, akár sémiféle nyelvnek, ha a miénknek ezt a bámulatos szabotosságát és könnyűségét akarná utánózni!»

² M. Határozók 1: 307. [Néhány finnugor nyelv bibliafordításában, pl. a vogulban, cseremiszen, nyilván orosz-utánezat, l. most Szilasi M. értekezését: A fu. birtokos jelző, Nyelvészeti tanulmányok, ural-altaji nyelvtud. folyóirat, 1905, 19 és 32. — A szerk.]

A MOLDVAI CSÁNGÓ MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETÉBŐL.

(Harmadik közlemény.)

12. *o > â.

Főhangsúlytalan rövid o mindig â-vá változott, ha az előző szótág hangzója nem volt a rövid o.

Példák: *ā₁lām* 'álm', *ā₁lmāddāz*, *ā₁rās* 'áros, kereskedő', *ā₁tkāz₀dātt* 'átkozódott', *ālāsik* (<*ālosik), *ā₁lkāsik* (<*ā₁l-kosik), *āhāz* 'ahoz', *bā₁rkādik*, *bihālās* [»bivalyos«] 'bivalytulajdonos', *bī₁rkāzik* ~ *bī₁rkāzātt*, *bizān*, *e₁l-bolo₁d₁jītātt* 'elbolondított', *bq₁dārāg*, *buffāg*, *fo₁rg₀dātt* 'forgódott', *hi₁dāgāt* 'hivogat', *huzāgāt*, *ē₁fiu-kār* 'ifjukor, ifjukorban', *ē₁fi₁kār* 'éjfélikor', *hus-ē₁tkār* 'húsvétkor' [ellenben hangsúlyos állásban így: *i-korā₁s₁u*, *i-kor₁u* 'egykorú'], *llānā* 'llona', *karā₁s₁ān*, *kotkodā₁s₁ā₁l*, *l'ā₁s₁ā₁l* 'jászol', *murāk*, *sō₁gār*, *su₁nāg*, *tjuk-mān* 'tojás', [de: *mo₁n* 'here'], *š₁iāg* [»csivog«] 'lármáz', *tē₁zālā* 'téz-sola', *ugār₁kā*, *urāk* 'hurok', *vā₁d₁jān*, *vā₁d₁jā* 'vagyon', *vē₁kān* 'vékony', *vilā₁gān*; [ellenben pl. *bo₁ldogit*, *bolond*, *bolondok*, *gondo₁l*, *gondolok* stb.]

Külön megemlítendő, hogy a kötőszó »hogy« ebben az alakban van meg: *hād₁j*, mert rendszeren hangsúlytalan; a hataározó *hod₁j*? 'hogy?' ellenben mindig hangsúlyos.

Csak egy szót ismerek, amelyben a főhangsúlytalan o nem változott meg, habár az előző szótagban nincsen o: *š₁umo₁kā* [»csomojka«] 'rendetlen, cafatos (nőszemélyről)'. Lehet, hogy a rákövetkező i őrizte itt meg az o-t.

Munkácsinál is találunk (Nyr. 9 : 484) néhány a szóbanforgó hangváltozásra vonatkozó példát. Azonban arról, hogy ezen hangváltozás (az északi csángóknál) egészen törvényszerű, ő nem tesz említést.

A déli csángó kalagori és zsószeni nyelvjárásokban nem találkozunk evvel a hangváltozással, v. ö. Kal. *korā₁son*, Zsós. *karā₁s₁on* | Kal. *kotkodā₁so₁l*, Zsós. *kotkodā₁so₁l* | Kal. *kālāgo₁r* | Kal. *šā₁lā₁mon* 'Salamon' | Kal. *tē₁žo₁lā₁* | Kal. *vilā₁gon* | Zsós. *igoššā₁g* | Zsós. *š₁illog*.

A szóbanforgó hangváltozáshoz hasonló hangjelenségekkel találkozunk Erdélyben is, főképpen az u. n. királyhágóntúli nyelvjárásterületen. Így Balassa szerint

a Maros-szamosközi nyelvjárásban az első szótag után következő »szótagok *o*-ja már mindig nyiltabbá vált» pl. *ház^haz^z, ostar^t, bagaj^j, iszal^l, hízal^l, gondalam^m* stb.; »nem egészen következetes ez a nyiltabbá válás Kolozsvárott és környékén, itt inkább csak a ragokban ejtenek *a*-t.« A kükküllő-megyei nyelvjárásban »*o* helyén mindig *a* áll» (az első szótagban is, pl. *bar^r, att^t, fagják^k* stb.), l. Balassa: A magy. nyelvjárások 73—4, Horger NyFüz. 13 : 30. A Jánosfalvi nyelvjárásban (Bihar m.) »a nem hangsúlyos szótagban lévő hangzók mind nyiltakká váltak« (pl. *Jána^as^s, gyal^aga^asanⁿ, poka^al^l, cuka^ar^r, rekta^ar^r, piza^ak^k* stb.); Böszörményi Géza véleménye szerint Jánosfalva vidékének magyar lakossága »az erdélyi, torda-vidéki vagy alsófehérmegyei nyelvjárasterületről vált ki«, l. NyFüz. 29 : 12, 43. A tordai nyelvjárásban, Viski Károly szerint, »a köznyelv rövid *o* hangjával szemben *a* van általában hangsúlytalan (első szótag után következő) szótagban« (pl. *gyalag^a, lucsak^a, bizany^a* stb.), de »*o* van a második szótagban, ha az elsőben is *o* (ó, ô) van« (pl. *ostora^a, bogos^a, bolondazik^a* stb.; érdekes, hogy »a ragok előtti kötőhangzó s a *-hoz* rag«, szerinte »nem illeszkedik«, pl. *romlatt^a, mondam^a, hozad^a* stb., és hogy »kötőhangzó nem illeszkedik a *k* többesképző előtt sem«, pl. *botak^a, pókak^a* stb.), l. NyFüz. 32 : 14. Horger szerint a »Maros-Torda megye legdélibb sarkának négy községében, névszerint Erdőszentgyörgyön, Havadtón, Gyalakután és Kelementelkén és velük szemben, a Kiskükküllő túlsó oldalán, a már Udvarhely megyéhez tartozó Szentdemeteren«, tehát már székely területen, az *a* hangú szótagra következő *o* — »akár kötőhangzóként szerepel, akár a szó tövéhez tartozik« — *a*-vá vált, pl. *adak^a, ahaz^a, azak^a, hónapas^a, lakatt^a, választam^a* stb.; két esetben Horger hallott másféle magánhangzó után is nyiltabb hangot: *tuggyan* és *itthan* (Gyalakuta), l. NyFüz. 13 : 27. Hogy előfordul-e a szóbanforgó *o* > *a* hangváltozás talán egyebütt is Székelyföldön, arról egyelőre nincsen tudomásunk.

Látjuk tehát, hogy a főhangsúlytalan *o* nyiltabbá válása nem különleges moldvai csángó hangjelenség. Igen valószínűnek kell tartanunk, hogy az már a moldvai csángók kiválása előtt megtörtént: tehát elég régi hangváltozás.

Lehetséges, hogy e hangváltozás visszatükröződik ilyen-

féle, a régebbi irodalomban is néha néha előforduló esetekben mint pl. *Alachan* 1406; *Galambas* 1400; *Gyakar* 1364; *Karachan* 1225; *Vnaka* 1227, 1337, l. OklSz.

13. $*o(r) > *d(r) > \bar{a}_{\wedge}(r)$.

A Sz. *huñā_∧r* 'hunyor' szóban a szóvég az $-\bar{a}_{\wedge}r$ végű szavak analógiájára képződött (vö. pl. *gínā_∧r*, *husā_∧r*, *kosā_∧r*, *moš'ā_∧r*, *mozā_∧r*, *pahā_∧r*, *š'ā_∧sā_∧r* stb.) A várható, hangtörvény-szerű moldvai északi csángó alak ez volna: $*huñā'dr$ (vö. fönt $*o > d$).

14. $*o > \bar{o}_{\wedge}$.

1. A Sz. *hō_∧d* (így is: *ho*) 'hová' szóban az *o* valószínűleg *hō_∧l* hatása alatt hosszúvá vált.

2. A Sz. *mō_∧l'* 'moly' szóra valószínűleg az oláh *molie* (azaz *mōl'ie*) hatott, és úgy keletkezhetett a hosszú \bar{o}_{\wedge} -ja. Érdekes, hogy e szó magánhangzója a hétfalusi csángó nyelv-járásban is hosszú: *muō_∧i* Csernátfa (szláveredetű szó: vö. óeszl. *molī*, úszl. *molj*, l. Miklosich: Die slav. Elem.).

3. Sz. $\bar{o}_{\wedge}rs\bar{o}_{\wedge}$ 'orsó', vö. *óssó* Székelyföld, *ósó* Udvarhely m. Olasztelek, *ósó* Udvarhely m., MTsz.; a régebbi irodalomban: *oorsoo* 1526—7 ÉrdyC., *órsó* 1608 MABibl., l. NySz. (török jövevényszó: vö. bask. *orsok*, kaz. *orčok*, kirg. *uršuk*, kkirg. *oršuk*, *určuk*, stb. l. Gombocz MNy. 3 : 309.) — Az *o* itt, úgy látszik, régen és még a moldvai csángó különfejlődés előtti időben hosszúvá vált (az *r* előtt!); erre mutatnak az említett székely és a régebbi irodalomból idézett alakok.

15. $*o > u$.

A következő szavakban az első (ill. az első és a második) szótag eredetibb *o*-ja a következő szótagbeli *u* hatása alatt *u*-vá hasonult:

Sz. *buhudz* < $*bohudz$ 'bajusz' (vö. *bojsz* Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu, MTsz.).

Sz. *bu'ls'u* 'bucsu'; vö. *bolcsu*, *bócsu*, Székelyföld, *bocsú* Udvarhely m., *bócsú*, *bócsó* Gömör m., *bócsó*

Erdővidék, *bocsúz*, *bolcsuz* Hétfalu, *bocsuzik* Csík m.; *bucsu* Göcsej, Csallóköz, Heves m., Szeged, Bánság, *bulcsúzik* Gömör m., *bucsuzódik* Udvarhely m. Oláhtalu, MTsz.; hétfal. csáng. *bu_olf_su* Csernátfalu; a régibb irodalomban (*u*-féle alakok): *buču* 1483? GuaryC., *bulčut* 1512—3 NagyszC., *bulczut* XVI. sz. első negy. VirgC., *Bwczw*, *bwlchwyanak* 1526—7 ÉrdyC., *bucut* 1526—41 KazC., *bwlczw* 1531 ThewrC., *bulczuiáual* 1575 HeltKrón., stb. l. NySz. (török eredetű szó: vö. kún *bozak*, stb. l. Gombocz MNy. 3 : 69).

Sz. *bu_oru* 'borju', vö. *buru* Abauj m., MTsz. NyFüz. 13 : 33 (törökeredetű szó: vö. csuv. *p_oru*, *pru*, bask. *bo_odu*, csag. *bozagu*, stb. l. Gombocz MNy. 3 : 71.).

Sz. *tulu* < **tolu* 'toll', vö. *tulu* Székelyföld, Háromszék m., *tulú*, *túlú* Háromszék m., MTsz.; *tulu* Halmágy NyK 31 : 374.

Sz. *udu* 'odu', vö. *udu* Udvarhely m. Keresztúr vid., Székelyföld, *udvájába* Kolozsvár, MTsz.; *udú* Debrecen NyFüz. 26 : 6; a régibb irodalomban: *wdwnak* 1516—9 JordC., *wdwkbán* 1526—7 ÉrdyC., *vdúba* 1566 HeltMes., *udu* 1592 C., *udvasbélűfa* 1682 HallPaizs., *udúja* 1767 PPB., l. NySz.

Sz. *numuru* (< **nomoru?* v. **numoru?*; vö. *nyumas* 1413, *Nywmás* 1430 OklSz., *numtath* NémGl., l. NySz.), 'nyomorú'.

Sz. *sumuru* (< **somoru?* v. **sumoru?*; vö. *Szvmuro* 1238, *Zumorwfeyze* 1273, l. OklSz.; *zwmorwsagra* 1516—9 JordC., l. NySz.) 'szomorú'.

Ezek közül Munkácsinál is meg vannak említve *burju* és *udu*, és azonkívül még — valószínűleg valamelyik déli csángó nyelvjárásból —: *busza* és *ucsú* (l. alább), amelyek hiányzanak az északi nyelvjárásból (Munkácsi akkori véleménye szerint itt az első szótagban az *u* az eredeti magánhangzó, l. Nyr. 9 : 483).

Hasonló esetek még a következő szavak is, amelyek a moldvai északi nyelvjárásban nincsenek meg: *bosszú* ~ *bujszu* Hargita vid., *busszu* Udvarhely m. Fehér-Nyikó mell., *busza* Székelyföld, Udvarhely m. Száldobos, Háromszék m., Csík m., moldv. csáng. Klézse, MTsz.; Csík-szentdomokos NyFüz. 9 : 22, Halmágy NyK. 31 : 374 |

golyó ~ *guju* Baranya m. Csúza, *gujú* Baranya m. Ormánság, *gulyu* Dráva mell., MTsz. | *horó* ~ *huru* Győr m., MTsz. | *kohó* ~ *kuhu* Vas m. Őrség, MTsz. | *kotú*, *kotu*¹ ~ *kutú* Hegyalja, MTsz. | *kotú*, *kotu*² ~ *kutu* Kis-Kún-Halas, *kutyu* Szlavónia, MTsz. | *mókus* ~ *mukucs* Vas m. Őrség, Zala m. Hetés, Göcsej, Nagy-Kanizsa, Somogy m. Szőke-Dencs és Kálmánca, MTsz. | *ocsú* ~ *ucsu* Veszprém m. Devecser, Somogy m., Székelyföld, Háromszék m., Erdővidék, Csík m. Gyergyó vid., moldv. csáng. Klézse, MTsz., Balaton-felvid. NyFüz. 40 : 68, *ucsú* moldv. csáng. (Munk.), MTsz., Heves m. NyFüz. 16 : 7. || a régiebb irodalomban: *bwzwsagoth* 1504—60 Lev.T. I., *vtsus* 1592 C, *vtsu* és *oczu* 1621 MA, I. NySz.; *wczyu* 1605 OklSz.

Az idézett népnyelvi adatok közül a legnagyobb rész Erdélyből (különösen Székelyföldről) és Dunántúlról valók. Ezek arra mutatnak, hogy a szóbanforgó *o* > *u* hangváltozás már a moldvai csángók kiválása előtt megtörtént. Megjegyzendő, hogy a második szótagbeli *u* az említett esetekben »állandó» (vö. fönt 195).

A köznyelvben a *bucsú* *u*-s alakban honosult meg.

Vö. alább **ö* > *ü*.

16. **o* > *u*.

A következő szavakban, amelyek első szótagjában *u* van, a második szótagbeli hangsúlytalan *o* *u*-vá változott meg:

Sz. *hu.ʃjurō*_Λ 'hajlékony vessző' (vö. *hutyoró* Székelyföld, Háromszék m., MTsz.; a régiebb irodalomban: *hutyorodnak fel* 1655 ACsere Enc, I. NySz.).

Sz. *ňugutt*, 'nyugodt', *ňuguttam* 'nyugodtam' [ellenben: *ňugăstăk*, *ňugăsnăk*, *ňugădʃjă*_Λ], vö. *nyugutt*, *nyugunni* Háromszék m. Uzon, *nyugusznak*, *nyugunni*, *nyuguggyá* Udvarhely m., *nyugugyan* Hunyad m. Lozsád, MTsz. (vö. a régiebb irod.: *nywgonnak* EhrC., *ňugog'g'atoc* MünchC., *ňvgozik* DöbrC., *nyvgozyk* MargL., *nywgodnanak* JordC., *nywgozyk* KeszthC., *niugozik* VirgC., *nugogiatok* WeszprC., *ňvgodneek*, *nvgodny* ÉrtyC., *nyvgozyk* PeerC., stb. I. NySz.).

Sz. *sugul* 'szugoly', vö. *szuguj* Brassó m. Hétfalu, MTsz.; a régiebb irodalomban: *szugulya*, *szugulyában* Bercsényi Miklós Lev. (vö. még: *zvgholyaban* ÉrsC.,

szugolyája MABibl., *szugolyai* GKat. Válts. II., *szugolyája* Póslgasz., *Zugoly* DebrKer., stb., I. NySz.).

Sz. *surgus* 'szorgos' (vö. a régiebb irodalomban: *szorgos* PPBl., DEmb. GE., Megy3Jaj., Zrinyi I., KTör. Szján., Gyöngy-D. RK., stb., I. NySz.); vö. alább *u ~ o*.

Sz. *šugulā* ['csigolya'] 'nyakszirtgödröcske', vö. *csuguja* Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu, MTsz., Torda NyFüz. 32:16 (vö. a régiebb irodalomban: *Chygolya*, *czygolya* 1549, *chygola* 1551, OklSz.; *nyakchygolaton* HeltBibl., *nyakacsigolájánál* ErdTörtAd., *csigolyájátul* Mon. Irók. I. NySz.).

Sz. *šumuiāg* ['csomolyag'] 'göngyöleg' (vö. *u ~ o*).

Ugyanevvel a hangváltozással találkozunk még a következő szavakban is, amelyek a moldvai északi nyelvjárásban hiányzanak: *burkos ~ burgus* Alsó-Háromszék | *buros ~ burus* Székelyföld, Marosszék, Háromszék m. | *burtokos ~ burtukos* Háromszék m., Erdővidék, Székelyföld, | *cucoráz ~ cucuráz* Szolnok-Doboka m. | *hupota ~ huputa* Zala m. Hetés, Göcsej | *kukorék, kunkorík ~ kunkurík* Gömör m. Krasznahorka-Váralja | *kukorgó ~ kukurgó* Kalotaszeg | *kukorog ~ kukurog* Hegyalja | *kusornyó ~ kusurnyó* Félégyháza | *muszkoló, muszoló ~ muszculó* Tolna m., *muszuló* Nagy-Kanizsa, Somogy m. (vö. *muszultatnak* 1617 LépPTük., NySz.) | *szugolyék ~ szugujék* Aranyosszék, Hétfalu, *szubulyék* Székelyföld | *szupolykó ~ szupulykó* Székelyföld, *szupujkó, szupujka* Székelyföld, Háromszék m., I. MTsz.

A főt említett *ňugāstāk* 'nyugosztok', *ňugāsnāk* 'nyugosznak' stb. alakok is mutatják, hogy e hangváltozás már nem érvényesül törvényszerűen; ezt bizonyítják még ilyen példák mint Sz. *huzāgāt* (< **huzogāt*), *murāk, sulāk* 'sulyok', *suñāg, šumoika* 'csomojka', *uđārkā, urāk* 'hurok' (vö. főt **o > ā*). Itt is valószínűleg olyan régi hangváltozás maradékaival van dolgunk, amely valamikor szélesebb nyelvterületen történt. Arra mutatnak a főt említett szórványos adatok más nyelvjárásokból is, Erdélyből, sőt az Északi-Magyarországról és Dunántúlról is.

Világos különben, hogy a szóbanforgó hangváltozás már végre volt hajtvá, mielőtt a főt tárgyalt **o > ā* hangváltozás létre jött.

17. $*o > u$.

1. Sz. *ius* < $*vius$ < $*vios$ 'viasz', v. ö. *viusz* Brassó m. Hétfalu, MTsz., *vijusz* Halmágy NyK 31:374; a régibb irodalomban: 1436—9 BécsiC., XV. sz. második feléből AporC. és 1508 NádC.: *viuz*, l. NySz.; 1564: *vioznak* l. OklSz. (szláv jövevényszó, v. ö. óeszl. *vosku*, úszl. *vosk* és *vojsk*, szb. *vosak*, cs. *vosk*, Miklosich Etym. wbuch). — A hétfalusi és a halmágyi alak mindenesetre arra mutat, hogy az $*o > u$ változás nem különleges moldvai fejlődés. Az említett régi irodalmi *viuz* alak *u*-ja valószínűleg *u*-nak, és a *vioznak* alak *o*-ja *o*-nak olvasandó.

2. Sz. *mukk* < $*mokk$ ebben: *š'ere-mukk* 'makk', v. ö. a régibb irodalomban: 1211—52: *Moc*, *Mocud*, *Mochu*, *Moch*, *Mok*, l. OklSz. A Sz. *mukk* *u*-ja valószínűleg eredetibb *o*-ból fejlődött, és így e szó is tulajdonképpen azokhoz a szavakhoz tartozik, amelyekben a köznyelvi *a*-val szemben Sz. *o* áll (l. alább $o \sim a$). A felhozott régi irodalmi alakokban az *o*-betűt *o*-nak olvasom.

Munkácsi Nyr. 29:106 a *makk* szót kaukázusi eredetűnek tartja, vö. rutul *maχ*, cachur *mok*, thus *muχ*, ud *mäχ*, avar *miqq* 'eiche' (azaz: 'tölgy'; a thus szó 'eichel'-t, 'makkot' is jelent).

18. $*\bar{o}_{\wedge} > o_{\wedge}$, ill. *o*.

Sz. $lo_{\wedge}-h\bar{a}_{\wedge}t\bar{a}n$, de így is: $\bar{l}\bar{o}_{\wedge}-h\bar{a}_{\wedge}t\bar{a}n$ ebben: *l. j\bar{a}_{\wedge}r* 'lőháton jár' | $lo_{\wedge}-h\bar{a}_{\wedge}t\bar{a}ss$ és $\bar{l}\bar{o}_{\wedge}-h\bar{a}_{\wedge}t\bar{a}ss$ 'lőhátas' | $lo_{\wedge}-h\bar{e}^r$ és $\bar{l}\bar{o}_{\wedge}-h\bar{e}^r$ 'lőhere'.

Sz. $por\bar{a}_{\wedge}s$ ['pórász'] 'lőszőrből font bocskorkötő'; v. ö. *pórász* Udvarhely m. Olasztelek, Oláhfalú, Brassó m. Hétfalu, Csík m. Gyergyó vid., *pórász* Háromszék m. — A szó szláv eredetű: v. ö. óeszl. *povrazŭ*, úszl. szl. t. *povraz*, Miklosich: Die slav. Elem. A szláv *-ov*-ból a magyarban rendszeren *ó* lett; azt mutatják ebben a szóban is a csángó nyelv legközelebbi rokonai, a székely nyelvjárások is. A csángó rövid *o* tehát későbbben, Moldvában fejlődött. Megjegyzendő, hogy mind a két esetben a második szótag magánhangzója hosszú (ill. félhosszú).

19. $*\bar{o}_{\wedge} > *o_{\wedge} > u$.

Az eredeti hangsúlytalan $*\bar{o}_{\wedge}$ a következő szavakban, úgy látszik az $*\bar{o}_{\wedge}$ -fokon át u -vá változott:

Sz. *metulā* (< $*mātulā$ < $*māto_{\wedge}lā$ < $*mātō_{\wedge}lā$, l. fönt $*ā >_e$ 200 és $*o > ā$ 243. l.) 'motóla', vö. *matula* Vas m. Őrség, *matola* Győr, MTSz. hétfal. csáng. *mā.to_{\wedge}lā_{\wedge}* (Csernátfalú); *matolla* Csíkszentdomokos NyFüz. 9 : 29, *matóla* Balaton mell., Vas m. Kemenesalja, Tolna m., Háromszék m. Kovászna, Székelyföld, *matólla* Udvarhely m., MTSz., Halmágy NyK. 31 : 378, *matuólla* Pápa vid. NyFüz. 17 : 8; a régiebb irodalomban: *motollára* 1669 Póslgazs., *matóla* 1685 ComOrb., *motóla* 1629 MesésK., l. NySz. (szláveredetű szó: vö. szb. *motovilo*, l. Miklosich: Die slav. Elem.).

Sz. *rikuīt* (< $*rikoīt$ < $*rikō_{\wedge}īt$) 'rikolt', vö. *rikójt* Háromszék m. Orbai járás, Háromszék és Csík m., Csallóköz, MTSz., hétfal. csáng. *rikuīt* (Csernátfalú); a régiebb irodalomban: *rikoytok* 1592 Calepinus, *rikojtottam* 1791 GvadOrsz., l. NySz.

Sz. *sebufālā* (< $*sābu-fālā$ < $*sābo_{\wedge}-fālā$ < $*sābō_{\wedge}-fālā$, vö. fönt $*ā >_e$ 200—1 l.) 'Szabófalva'

Sz. *utullā_{\wedge}n* [*utólján*«] 'végén, utól' (vö. *utollyán* 1667 Sám3Fel., l. NySz.).

Sz. *vā_{\wedge}ru'llag* [*várólag*«] 'várván, mikor várt(am)'; szint-
űgy pl. *futu'llag* [*futólag*«], *menü'llag* [*menőleg*«], *vīrrādu'llag* [*virradólag*«], stb.

Hasonló esetek még a következők is: *csikuz* Vas m. Őrség ~ *csikózik* | *golubics* Vas m. Őrség ~ *golyóbis* | *forgudó*, Göcsej, *forguduk* Vas m. Őrség ~ *forgódó* | *huhukol* Zemplén m, Szürnyeg ~ *huhókol* | *iszkudik* Zala m. Hetés ~ *iszkódik* | *sasuka* Zala m. Hetés ~ *sasóka* | *tiluló* Fehér m. ~ *tilóló*.

Látjuk, hogy a szóbanforgó hangjelenség Magyarországon is előfordul, főképpen Dunántúl (Fehér, Vas és Zala megyékben). Valószínű, hogy e hangváltozás már a moldvai csángók kiválása előtt történt. Hogy a változás igazán az $*o_{\wedge}$ -fokon át ment végbe, arra mutatnak a fönt említett *matola* (Győr), *mā.to_{\wedge}lā_{\wedge}* (hétfal. csáng. Csernátfalú) alakok; erre nézve vö. még pl. *birtoka* Székelyföld, *birtyoka* Marosszék ~ *birtóka* | *bollyokás*, *ballyokás* Erdővidék ~ *bolyókás* |

csattolál Vas m. Kemenesalja ~ *csatólál* | *gomboda* Székelyföld, Aranyosszék, *gombota* Fölső-Csallóköz ~ *gombóda*, *gombóta* | *hiboka* Székelyföld ~ *hibóka* | *kotoka* Székelyföld ~ *katóka* | *komocsin* Békés m. ~ *komócsin* | *lapogya* Székelyföld ~ *lapótya*.

20. $*\bar{o}_{\wedge} > -u$, — $*\bar{o}_{\wedge} > -ü$.

A következő kéttagú szavakban az eredeti szóvégi $*\bar{o}_{\wedge}$, $*\bar{o}_{\wedge}$ u-vá, ü-vé változott:

Sz. *furu* 'furó', vö. *furu* Székelyföld, Háromszék m. Uzon, Erdővidék, Olasztelek, Székesfehérvár, *furú* Somogy m., *fúrú* Mezőtúr, MTsz., *fúrú* Bihar m. Jánosfalva NyFüz. 29 : 10, *fúru* Csíkszentdomokos NyFüz. 9 : 22, *furu* Zala vid. NyFüz. 9 : 36, Balaton-felvid. NyFüz. 40 : 12, Nagykanizsa NyFüz. 48 : 9, Pápa vid. NyFüz. 17 : 8, hétfal. csáng. *furu* (Csernátfal); a régebbi irodalomban: *furo* és *furu* 1272, *fwrw* 1498, l. OklSz., *furuual* 1569 ComBal., *hézagos furuval* 1676 OrvK., l. NySz.

Sz. *hessu* ($< *h\bar{a}ssu < *h\bar{a}ss\bar{o}_{\wedge}$, vö. fönt $*\bar{a} > e$ 200—1 l. és $*o > \bar{a}$ 243. l.) 'hosszú', vö. *hajszu* Udvarhely m. Zsombor, Csík m., Hargita vid., Székelyföld, MTsz., hétfal. csáng. *ho_{\wedge}ssu*, *ho_{\wedge}ssu* (Csernátfal); a régebbi irodalomban: *huzzyo* 1265; *hozyo*, *hozyou* 1326, *hozso* 1512, *hosszó* 1599, l. OklSz. *hoziu* 1436—9 BécsiC., *huzzw*, *huzu* XV. száz. másod. negy. ÉhrC., *huzo*, *huzu* 1530—2 TihC., l. NySz.

Sz. *ö_{\wedge}lšu* 'olcsó' (de: *ö_{\wedge}lš'ädik* $< *ö_{\wedge}lš'ö_{\wedge}dik$, vö. fönt $*o > \bar{a}$ 243. l.), vö. *olcsu* Háromszék m., *öcsu* Háromszék m., Székelyföld, l. MTsz.

Sz. *kettü* és *kettö_{\wedge}* (*kettö_{\wedge}dik* és *kettüdik*, *kettübe*, *kettüs*) 'kettő', vö. *kettü* Göcsej, Nyr. 13 : 217.

Sz. *kürtü* 'kürtő', vö. *kürtü* Fertő mell., *kirtö* Dráva mell. Kopács.

Sz. *külü* 'kölyü', vö. *külyü*, *külü*, *köjü* (hol? vö. MTsz.), MTsz., *külü* Háromszék m. (Kriza), Kis-Kúnság (Nyr. 23 : 142); a régebbi irodalomban: *külő* MA., PP., l. NySz. (vö. Gomhocz: Tör. jövevénysz. 97).

Sz. *med'd'jü* 'meddő', vö. *meddü* Soprony m. Szilsárkány, Székelyföld, MTsz.; Csíkszentdomokos NyFüz. 9 : 22, Gyergyó NyFüz. 20 : 38, hétfal. csáng. *meddü*, *meddü* (*meddün*, *meddük* (Csernátfal); a régebbi irodalomban: *meddü*, de *meddóc*

1551 HeltBibl. I. *meddũ* 1586 FélBibl., *meddũ* 1674 Apafi-Vend., *meddũ* MonOkm., *meddũn* 1682 Hall. Paizs.

Sz. *seprũ* 'seprő, seprű', vö. *söprũ-bũtũz* Székelyföld.

Sz. *ũlü* 'ölyv', vö. *ũlő* Abaúj m. Pusztafalu, *ũlü* Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m., *ũllũ* Udvarhely m., *ũllũ* Udvarhely m., Csík m., *ũjjũ* Szilágy m., *ölyũ* Kalotaszeg, Zsobok, *hũlü* Nagy-Kőrös, MTsz., hétfal. csáng. *ũlü* (Csernát-falu); a régiebb irodalomban: *ölyũ* 1551 HeltBibl., *ölyũ* 1645 GKatTitk., 1626—7 ZoonPost., 1629 MesésK., I. Ny.Sz.

Ide tartoznak még ezek is:

Sz. *fũsũ* 'fésű' (< **fejső*, **főšő* vö. Simonyi Nyr. 9 : 517, Munkácsi u. o. 556. I.), vö. *fīs ő* Esztergom, *fejsũ* Zemplén m. Szürnyeg, *fějsũ* Gömör m. *fīsũ* Dráva mell. Kopács, *fősũ* Veszprém, Torna m. Torna-Ujfalu, *fũsũ* Soprony m. Horpács, Cegléd, Szeged, Torontál m. Bihar m. Pocsaj, Debrecen vid., Szolnok-Doboka, *fũsũ* Szeged, *fũsũ* Répce vid., *fũsũ* Rábaköz és Vas m., Dráva mell. Kopács, Háromszék, MTsz., hétfal. csáng. *fě_šũ*, *fě_šũ* (*fě_šũt*, *fěšũje*, Csernát-falu); a régiebb irodalomban: *fěš ő* 1767 PPBl., *fũsũ* 1670 CzeglDág., 1682 Hall. Paizs.

Sz. *hětfũ* 'hétfő', vö. *hetfũ* Szlavonia, Debrecen, Torna m. Torna-Ujfalu, Nógrád m. Szécsény, *hetfũ* Debrecen, Udvarhely m. Száldobos, Háromszék m., Szolnok-Doboka m. Málom, MTsz., Torda m. NyFüz. 32 : 16.

Vö. még Sz. *de_ru* 'daru', *fe_lu* 'falu', *he_mu* 'hamu' fönt 246—8 I., és *se_pu* 'szapú'. *se_ru* 'saru', I. fönt 200—1 és Gombocz Tör. jövevény sz. 97, *betũ* 'betű' vö. u. o. 98.

Más hasonló esetek a moldvai csángóságon kívül pl. a következők: *ajtu* Göcsej ~ *ajtó* | *biru* u. o. ~ *bíró* | *borsu* Vas m. Őrség ~ *borsó* | *culhu* u. o. ~ *curhó* | *csidu* Bodrogköz ~ **csidó* | *siztku* moldv. csáng. (Munkácsi), *csiku* Göcsej ~ *csikó*, *csitkó* | *csinu* Hegyalja ~ **csinó* | *děsznu*, *děsztu* Vas m. Őrség, *desznyu* Baranya m. Nagy-Harsány, *disznu* Göcsej, *disztu* Vas m. Őrség, Zala m. Szentgyörgyvölgye, Göcsej, Hetés, Dobronak ~ *disznó* | *guju* Baranya m. Csúza, *gulyu* Dráva mell. ~ *golyó* | *gurgu* Vas m. Őrség ~ *gurgó* | *gyalu* Zala vid., Pápa vid., Torda ~ *gyaló* Abauj m. | *gyójtũ* Vas m. Őrség, Szalafő, *gyujtu*, Göcsej ~ *gyújtó* | *hásku* Vas m. Őrség, *hácsku* Göcsej ~ *hágcsó* | *hintu* Vas m. Őrség ~ *hintó* | *huru* Győr m. *horó* | *izzu*

Vas m. Őrség ~ *izzó* | *kágyu* Vas m. Őrség, Zala m. Szentgyörgyvölgye ~ *kagyló* | *kigyu* Göcsej ~ *kigyó* | *kuku* Vas m. Kemenesalja, Őrség ~ *kukó* | *kutyu* Vas m. Őrség ~ *kutyó* | *karu* Göcsej ~ *karó* | *pállu* Göcsej, *páru* Vas m. Őrség ~ *párló* | *poru* Zala m. Hetés, Dobronak ~ *porhó* | *sáru* Göcsej, *soru*, Vas m. Őrség, Baranya m. Ormánság ~ *sarló* | *sahu* Vas m. Őrség, *saju*, *sau*, *savu* Vas m. Őrség, Kerca, *sau* Göcsej | *sziu* Vas m. Hodos ~ *szijó* | *szotyú* Vas m. Őrség, Veszprém m., Zala m., Somogy m. Csurgó | *toplu* Vas m. Őrség ~ *tapló* | *táru* Göcsej, *tollu* Maros-Torda m. marosi alsójárás, *toru* Vas m. Őrség ~ *tarló* | *tilu* Veszprém m., Csetény ~ *tiló* | *túru* Baranya—Ózd vid. ~ *túró* | *vályu*, *válu*; *váju* Szatmár m. Patóháza, *vállu* Zala m. Túrje, Székelyföld, *vállú* Hétfalu (Horger) ~ *vájó* Abauj m. Forró-Encs, *válló* Palócság, *válló* Érsekújvár, Borsod m. Szíhalom, *váló* Borsod, Abauj m. | *vonyu* Vas m. Őrség ~ *vonó* | *acsku* Zala m. Hetés ~ *zacskó* || *besü* Vas m. Őrség ~ *belső* | *bőcsü* Csík m. Csík-Madaras, *bűcsü* Nógrád m. ~ *bőlcső* | *csöplü* Vas m. Őrség, Göcsej ~ *cséplő* | *erdü* Göcsej ~ *erdő* | *erü* Göcsej ~ *erő* | *essü* Göcsej ~ *eső* | *fekü-fa* Háromszék m., *átalfekü* Székelyföld, Háromszék m. ~ *fekvő* | *gözü*; *gözü* Nagy-Szalonta, *gözsü* Csallóköz, *güzü* Kis-Kún-Halas, Székelyföld, Háromszék, *güzsü* Kalotaszeg ~ *göző* Ipolyvölgye Kovár, *göző* Tiszahát, *gező* Palócság, *gezeő* Gömör m. | *gyöplü* Kecskemét, *gyöplü* Göcsej, *gyeplü* Bakonyalja, Balatonfelvid ~ *gyeplő* | *üdü* Vas m. Őrség, Göcsej, Zala m. Hetés, Dobronak, Alsó-Lendva vid. ~ *üdő*, *idő* | *gyöü* Hetés, Dobronak ~ *jövő* | *küllü* Vas m. Őrség, *küllü* Marcal mell., Csallóköz ~ *küllő* (hal) | *küllü* Vas m. Őrség, *küllü* Zala m. Szentgyörgyvölgye, Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m. ~ *küllő* (madár) | *mezzü* Vas m. Őrség, Zala m. Szentgyörgyvölgye, Göcsej, *mezzü* u. o. ~ *mező* | *söprü* Zalavid., Balatonfelvid., Nagykanizsa, Pápa vid. ~ *söprő* | *südü* Vas m. Őrség, *südü* Baranya m. Pellérd ~ *süldő* | *szütyü* Vas m. Vép vid., Zala m. Balaton mell., Veszprém m. Csetény, Alföld ~ *szütyő* | *tüdü* Göcsej ~ *tüdő* | *üszü* Göcsej ~ *üsző* | *vésü* Zalavid., Balatonfelvid., Nagykanizsa, *vísü* Pápa vid. ~ *véső*, stb.

A szóbanforgó hangváltozás tehát Magyarországon nem

csak Dunántul (vö. Balassa: A magy. nyelvjárások), hanem Erdélyben, különösen Székelyföldön, és néha az észak-keleti Magyarországon is megvan (Bodroghöz, Szatmár m.).

Némely dunántúli nyelvjárásban (Órségben, Göcsejben) a hangváltozás következetesen ment végbe (l. Balassa, i. h.), másutt azonban, úgy látszik, csak egyes szavakban történt. Így pl. többször éppen a moldvai csángóban találkozunk szóvégi ó-val, ő-vel, holott ugyanaz a szó másutt ú-, ü-végű lehet, pl. Sz. *bo`rsō*_Λ, *š`itkō*_Λ, *disnō*_Λ, *d`jālō*_Λ, *d`jui,tō*_Λ, *hā,kš`ō*_Λ, *hintō*_Λ, *sā`rlō*_Λ, *sāuō*_Λ, *tāplō*_Λ, *t`jilō*_Λ, *tō,rō*_Λ, *vā,llō*_Λ, *vē,sō*_Λ, stb. (vö. fönt a felhozott példákat).

Valószínűnek tartom, hogy az **ō*_Λ > *u* hangváltozás eredetileg a szóvégén történt (vö. magy. *fiu*, de: *fiók*), onnan azután vagy valamennyi esetben (Órség, Göcsej) vagy csak egyes szavakban általánosították ugyanannak a szónak a többi alakjaiba is; a Sz. *bo`rsō*_Λ, *dísznō*_Λ-féle alakokban ellenkezőleg a szóközépi ó-t általánosították.

Természetes, hogy e hangváltozás már a moldvai csángók kiválása előtt történt.

(Folytatjuk).

WICHMANN GYÖRGY.

A DIVAT.

Nem a férfi, nem is a nő divatról, hanem a nyelvi hibák divatjáról lesz itt szó. Említettem már egy ízben (Nyr 36: 406), hogy az újságok hasábjairól hogyan kel életre egy-egy rossz szó, szókép; hogyan terjed azután nagyhirtelen, kiirthatatlanul a köznyelvben. Pár esztendőnek előtte hire sem volt például a sok *kikapcsolásnak*, sem a *kivált*, *leszögez* igék most divó használatának.

Olvasunk ilyeneket: Különösen az az erkölcsi hatás, melyet ez a darab oly magyar szociologia *kivált*. (XX. század 908 május.) A közjogi csaták nem *válthattak ki* nagyobb hullámokat (u. ott februári szám). Nyilvánvalóvá lesz az a tétel, amelyet G. oly meggyőző erővel *szegezett le*. (Jogtud. Közl. 908 I. 17) Csak holmi sejtelmes villanás futott olykor keresztül agyamon, melynek *leszögezéséhez* sem akaratom, sem kedvem nem volt. (P. H. 908. IV. 29)

Tehát a darab erkölcsi *hatást vált ki*, a közjogi csata pedig *hullámokat* — gondolom: a rabságból, zálogból. *Leszögezik a tételt, az agy egy villanását*. Ez a tudomány legujabb csudája. A *kivált* — azt mondják — az elektromosság tudományából vett hasonlat, a *leszögez* pedig a bogarászatéból, merthogy a bogarakat szokják leszögezni, hogy el ne mászzanak.

De ehol még egy újdivatu szó, mely, mint a *kivált* s *leszögez*, jó mindenről; mely ápol s eltakar. Ez a

beállít. Ennek megértéseért nemcsak elektrofizikusnak, bogarásznak, hanem festőnek is kell lennie az embernek. Ugy gondolom legalább, hogy a képirás műkifejezése ez. Nem új szó, de eddig ismert értelmével nem tudjuk megfejtetni a mostani, nagyon változatos használatát. Eddig beállítottak valamit valamibe, a helyébe; beállít valahova, aki váratlanul ott terem; beállít a kapos, becsipett ember. Az itt következő *'beállítások'* azonban hihetően a festő alakjainak bizonyos világításba való beállítása analógiáján keletkeztek.

Vagy mit szóljuuk a nemzetiségi kérdés ilyen *beállítása*hoz? (XX. száz. 908. I.) Nem rossz az ügynökök különböző típusának *bedlítése* sem (u. ott). Mert az író úgy *bedlítja* történeteit (u. ott). A Palma di Palma a maga erős *bedlítéseival* pl. kitűnő egyfelvonásos lenne. (Új Idők 908. I. 12) Az asszonyt B. S.-nek hívták; ahogy H. L. *beállítja* őt ebbe a könyvbe. (A Hét 908 I. 19.) Olyan groteszk módon *állította be* a darab igazi lelkét. (Az Ujság 908 V. 10.)

Bedlitanak tehát: kérdést, típust, történetet, asszonyt, lelket s van bedlítés —, mint olyan'. Hogy nyelvbeli helyesség dolgában akárki fia nyelvészének mi a kifogása az ellen a divat ellen? Csak az, hogy magyar ember magyarán megmondja, mit akar, nem pedig ilyen mindent mondó, tehát semmit mondó, nesze semmi fogd meg jól-lal.

Összetételek. Ez ám a Csáky szalmája!

Volt már egyszer szó arról, hogy a *-lag-* *-leg* képzős szók főlemésztenek minden mondatrészt. Az ítéletet *bíróilag* mondják ki, a gyárat *orvosrendőrileg* (?) vizsgálják meg, a hírt *távíratilag* továbbítják stb. Könyelvünk újabb fejlődése azonban még egyéb ilyen csudát is teremtett. Beszédrészek, sokszor egész mellékmondatok is eltűnnek újfajta összetételek révén. Ismerte a hivatalos stílus már ezelőtt is a *számfejt*, *képvisel* igét, s különösen ez utóbbit már hasztalan is próbálnánk kiküszöbölni. (Érdekes, hogy az 1836: XII. t.-c. az *arányosságról* még így szól: 'Ilyeneknek kell tartani pedig azokat, kik . . . önmaguknak vagy azoknak, kiknek a belső telekben *képét viselik*, valóságos gyakorlatát megmutathatják.) Újabban azonban ezek mintájára, valóságos szörnnyetegek ütötték föl a fejüket. Ime egy sereg:

Kinél alázatosabban még senki sem *elnökbeszédezett* (Az Ujság 908. I. 24.) A költőnek egy a Petőfi-társaságban akkor felolvasott versét *legyorsírta* (P. H. 908. I. 26.) Valószínűleg *nászutazol* előbb egyet (u. ott 908. I. 29.) Azonfelül pedig egy kis futó hogy van mindiggel *belekézszorítod* az influenzát (A Hét 903. I. 26.) Csakugyan nem volna helyes, ha a költeményt *szinjátszanák* (u. ott 903. I. 5.) A leggyakorlottabb számfejtők sem tudnák pontosan *számfejtetni* (P. H. 908. III. 26.) E ragyogás mellett *öngyilkolnak* a magyarok (u. ott II. 21.) Amolyan *besajtóperelt* ujságírónak látszott (A Hét 908. I. 19.) Ajánlatos-e a gyöngén termő szőlőt *földtrágyázni*? (Borászati Lapok 908. III. 8.) Egy német lap a magyar kabaréjárványról *tárcacikkezik* (A Hét 908. IV. 26.) Malom alatt, ahol a nép *gyékénykaszinózni* szokott (P. H. 908. V. 4.).

Legyorsír, belekézszorít, szinjátszik, öngyilkol, besajtóperel, földtrágyáz és — tárcacikkezik! Aki magyar embernek ezektől a rémségektől sem mered a haja égne, annak elment — a haja. Az efféle összetételeket — azt

hiszem — eleinte elméskedésből fábrikálták, de most már komolyan is hiszik, hogy magyarul ír, aki így — szörnyír.

Ezekhez képest még istenesek az ilyen összetételek: *Flottarajongók* (B. H. 907. XII, 25.) E cikk már *nyomdakészen* állott (XX. száz. 908. II.) *Kolerabeteg Mekkaharándokok.* (P. H. 907. XII. 28.) *Sorsjegycsalás* Romániában (P. H. 908. I. 5.) *Rudmagasugrás* (u. ott.) *Világvármháboru* (Az Ujság 907. XI. 24.) *Jogállampolgári* minőség. (Jogtudományi Közlöny 908. I. 17.) *A hadseregszállítások* (minden nap.) Aki azon töri a fejét, hogy miféle összetételek ezek, azt nem sajnálom. Aki újságot olvas, ne legyen olyan istentől elrugaskodott idealista, hogy azt higgye: vannak a magyar nyelvnek törvényei is.

Bántóbbak az effélék: *Gyógyszálló Altvater* (B. H. 908. V. 6.) vagy a plakátok alján látható *Litografia Timár.* Ugyanilyen dolog a kereskedők írásaiban ez a jelzés: *kor. 4.* Mindezekben csak azt az elemi szabályt forgatják föl, hogy a jelző áll elül.

Megint más osztályba tartoznak az ilyenek: *Busbach Péter dr. jubiláris emléverseny* (B. H. 908. I. 2.) *Gróf Karácsonyi Mentő Estély* (u. ott 908. V. 1.) *József nádor akadémia* (!) (Az Ujság 908. III, 4.) *Károly kir. herceg kiállítás* (u. ott 907. II. 21.) A király kinevezte K. herceget a *Ferdinánd császár 4. sz. dragonyos ezredhez* őrnaggyá (B. H. 908. III. 10.) — Ezek voltaképpen ugyanolyan hibák, mint amilyeneket a fővárosi utcajelző táblákon látni: *Gróf-Zichy-Jenő-utca, Főherceg-Sándor-utca.* Föl kell bontani az efféle szerkezeteket így: B. P. dr., József nádor emlékére rendezett verseny, akadémia. Ferdinánd császárról elnevezett 4. sz. dragonyosezred. Gróf Zichy Jenő utcája. (L. Nyr. 28 : 321. irt cikkemet.) Ugyanigy a fent irt rossz összetételeket is: *Flottáért rajongók, nyomtatásra kész cikk, kolerában sinylő v. kolerás mekkai zarándokok, csalás sorsjegyekkel, ruddal való magasugrás. A belekészsorít, földtrágyáz-féle* igékbe bizony majdnem egész mondatok vannak belegyömöszkölve, de ha az újságírók egy kis kényelmességnél némely elemi nyelvi szabályt többre becsülnének, ez sem alaposáguknak, sem elmésségüknek nem ártana.

Létére. Sohasem lehetett annakelőtte ezt a szót ennyit olvasni, mint mostanában, vagy csak nem tűnt föl a használata, mert tudtak vele bánni. Ime:

Úri ember *létetre* írtódom az erősebb kifejezésektől. (P. H. 908. III. 26.) Komolyan azonban nem veszi a nő a házasságot, mert *gazdag létére* nincs a férjére szorulva (u. ott 907. XI. 15.) *Éleseszű ember létére* belátta (u. ott 908. V. 13.) *Tanult ember létére* jól ismerte a történelem nagy jellemeit (u. ott.) *Jogász ember létetre* res judicata előtt roppant nagy a respektusom (A Hét 907. XII. 24.) *Ellenzéki ember létére* összeveszett a kanton kormányával (u. ott. 908. II. 9.)

Mindezekben az író éppen az ellenkezőjét mondja annak, mint amit mondani akar, A *létére* szó alkalmazása ott van helyén, ahol ellentétet, nem vártat, meglepőt akarunk kifejezni. A fenti mondatok szerint azon kellene csudálkoznunk, hogy úri ember írtózik az erősebb kifejezésektől, hogy éleseszű ember belát valamit; meglepő lenne, hogy tanult ember ismeri a történelmet s hogy ellenzéki ember összevész a kormánnyal. Pedig ezek a mondatok egyszerűen meg akarják állapítani, mint magától

értendő dolgot, hogy — teszem — gazdag asszony nincsen anyagiakban a férjére szorulva, vagy hogy a jogász meghajol a res judicata előtt. Valamennyinek az a hibája: a *lévén*-t összezavarja a *léttre* szóval. Az előbbi kellett volna mindenüvé!

Igekötők helytelen használata is egyre jobban divatos. Tékozlóan bánnak ujságjaink különösen a *meg* igekötővel. Bajos megérteni, hogy minek toldják az itt következő mondatokban hozzá az igéhez ezt az igekötőt: Vivóink körében örömet kelt a hír (helyesen: az a hír), hogy a N.V.C. vivóversenyét az idén is *megrendezi* (P. H. 908. III. 26.) Ami azonban nem jelenti azt, hogy ne tennénk még egy kísérletet egy-egy finánciális szempontból sikeresnek ígérkező mérkőzés *megrendezésére*. (Az Ujság 907. XI. 26.) A M.A.C. karolta föl az eszmét, *megrendezvén* a csapatversenyt (u. ott III. 3.) A M.T.K. vasárnap *rendezte meg* bajnoki birkózóversenyét (u. ott 908. V. 5.) — Viszont következetesen elhagyják újabban az *elvállal* ige elől az igekötőt. Bántó nyelvi hibának érzem én ezt, mert az igekötős alak fejezi csak ki kellő nyomatékkal a kifejezés igazi értelmét. Hisz aki ezt az igét használja, az, ha a kép eredetére megyünk vissza, nemcsak azt akarja mondani, hogy valaki megpróbálja a terhet, felelősséget stb. a vállára rakni, hanem *rá is rakja*, vagyis nemcsak *vállalja*, hanem *elvállalja*. — Ide meg idekiváncozik az igekötő: A R. díjat M.T.K. *nyerte* (Az Ujság 907. XI. 29.) mert ez az egylet a díjat nemcsak hogy nyerte, hanem *megnyerte, elnyerte*.

Észbekap. Nem azért, mintha azt hinném, hogy a képviselő urak *fognak észbekapni* (A Hét 907. XII. 15.) Az az aknamunka . . . sírját ássa a magyarnak, ha *észbe nem kap* (B. H. 907. X. 11.) A borotvált arcu bűnös maga is *észbe kapott* (Uj Idők 908. I. 1.).

Az jut eszembe, amint a csecsemővel, aki még gügyögni sem tud, produkálják az okosságát. Kérdezik: hol a kis eszed; mire a kis lányelme odakap a fejéhez. Mással nem igen tudom megmagyarázni ezt a képtelen képet, aminek az időtlenségéhez még csak az kell, hogy birtokviszony nélkül használják. Ha már nem akarják ujságíróink a nagyon is markans *fejehez kap* kifejezést használni, írják: *észre tér*. Ez az értelme annak, amit mondani akarunk. Körülbelül még egy újmódi szó tartozik ide, ez:

lecsepül. Cs. F. és több hasonló nevű kollégája alaposan *lecsepülte* (P. H. 908. I. 8.) A másik szónok P. S. volt, aki főként a katonai büntető-törvénykönyv intézkedését *csepülte le* (u. ott. 998. I. 21.) A néppárt, mint kormánypárt *lecsepül* mindent (Az Ujság 908. I. 2.) — Azt hiszem, ez valami kombinált szóalkotás a *csép*-ből, meg a *csepü*-ből, merthogy az író a cséppel csepüvé vagy pozdorjává töri, csépelizel azt, amit lecsepül.

Szórendi hibák nagyon sűrűn fordulnak elő, kivűlt az igekötős igeek használatában.

De a nőcske mindenáron *visszahódítani szeretné* a kedvesét (P. H. 908. II. 1.) A négyéves mén a kivaggonirozásnál (!) annyira megsérült, hogy *kiírtani kellett* (u. ott 907. XII. 15.) A visszaélések nagyon *nehezen felfedhetők* (XX. Század 908. III.) Mert ő volt az, aki már 1897-ben *tudta volna megcsinálni* az önálló vámterületet (Az Ujság 907. XI. 28.) Akit ezért *vád alá helyezni akartak* (U. ott 907. XII. 13.) A jászol és szálna,

melyben feküdt is *kölcsönkérve volt* (B. H. 907. XII. 25.) Helyesen: *vissza szeretné hódítani, ki kellett irtani, nehézén fedhetők fel, meg tudta volna csinálni, vád alá akarták helyezni, kölcsön volt kérve.*

Még egy tipikus szórendi betegsége van az ujságírásnak: az *ám* szócskával kapcsolatos. Ime:

De ám a nagy Reklámnak már a nyomában vagyunk (Az Ujság 907. XI. 24.) *De ám* nagyon sokan vannak, akik kérdezik (u. ott.) *De ám* a lehetőségig megadja a magyar nemzeti követeléseket, *csak hogy ám* fel szabadítja egy a magyar, mint az osztrák területen levő nemzetiségi aspirációkat s azoknak kedvezéseket nyújt (P. H. 908. V. 6.) (Az utóbbi mondat egyébként is tömve van germanizmusokkal.) Helyesen: de már nyomában vagyunk ám, de sokan vannak ám. Meglehet azonban, hogy az író ezekben nem is a dicsekvő, erősítő *ám* szócskát akarja használni, hanem olyan értelmet akar a mondatnak adni, amihez *ámde, azonban* kell.

A **germanizmusok** dolgában az eddig való sok szép eredmény után sem szünetel az ujságírás. Holmi képez, kinéz, ellenében-féle öslény germanizmusok mellett szépen sarjadnak újabb hajtások. Se szere, se száma a tömérdek új németességnek. Mint az alábbi példákból látjuk, sokszor bosszantó, de egyben nevetséges módon fordítják le szöröstől-bőröstől az olyan német szólásmódokat, amikre sem különös jellemző erejükért, sem különös elmésségük kedvéért nincs szükségünk s mikre különben is van bőven megfelelő magyar kifejezésünk; úgy hogy használatukat semmivel mással nem lehet megmagyarázni, mint hogy az írónak német keérékre jár az esze, vagy pedig azt hiszi, hogy efféle izléstelenségekkel *'bájos negélyt kölcsönöz'* az írásának, mint Kazinczy írta valaha.

Tiszta némettség — teszem — a *magas lovon ülés* hasonlata (*auß hohem Rosse reiten.*) Kár oly *magas lóra ülni* (B. H. 907. X. 13.) Helyesen: Kár oly lóhátról, oly foghegyről, fennszóval beszélni, le-génykedni stb. Ha majd elérkezik az ideje annak, hogy *nagy lóra üljenek* és ujjat huzzanak a magyar állammal (u. ott 908. I. 4.) — Jobban vagyok *a hangomnál*, mint valaha (Az Ujság 907. XI. 26.) B. *teljes hangjánál* volt P. H. 908. II. 7.) (*bei Stimme*). Magyarul: megvan, java erejében van a hangja. — Olyan előkelő helyre került, ahol *a táblánál* csakugyan úgy ültek stb. (B. H. 907. XI. 28.) Ez a *tábla* — persze — *Tafel*, emez azonban a németben asztalt is jelent. (Lásd: *táblaolaj!*) — Tehát ahol gyakornok nincs, ott a bíró *nap mint nap* körmölgön maga (Jogtud. Közl. 907. XII. 26.) Ez a németnek szószerint való fordítása. Helyesen: *napról-napra*. — Ne pedig az az adófizető polgárok fillére árán *imádkozzon ki magának minden jót*. (P. H. 907. XII. 22.) Aki ilyen vadat leír vagy kinyomtat, ugyan soha sem fog e miatt a bűne miatt semmi jót sem kiimádkozni se magának, se másnak. Ugyanez a zsargon ez is: *De mit tesz Isten?* Hamis száaszt adtam neki. (Az Ujság 908. IV. 5.) (*Was tut aber Gott?*) Felfüggesztette a tárgyalást, hogy az esküdtek valami frissítőt *vehessenek magukhoz*. (B. H. 908. V. 6.) Aki nem tudja, hogy a német *etwas zu sich nehmen* evést, ivást jelent, az a B. H.-nak ezen a mondatán csak azt értheti, hogy az esküdtek azért szüneteltek, hogy valami frissítőt

— csenhessenek. — Míg ma szemmel látható a buzgólkodás, hogy palackokba *huzzák le* az azelőtt hordókban levő reakciós ideákat, (P. H. 907. XII. 22.) *Abziehen* itt magyarul: *lefejteti*. — Egy osztrák katonatiszt özvegyéhez utasított, kinek egy igazi Stradiváriusa *legyen* (Az Ujság 907. XII. 25.) Közkeletű pestiesség e h.: akinek úgy mondják v. állítólag S.-a van. Dorongot hajított a zsellérhez, és meg találta sérteni: azt hiszem *rá is ment*, mit a két esztendő bizonyít legjobban (P. H. 907. XI. 3.) Azt hinné az ember, hogy a dorong ment rá a zsellérre, pedig a zsellér ment rá az ütésre. *Drauf gegangen*, magyarul: belepusztult. Az élet szörnyű vonalat húzott keresztül a franciák számításán (P. H. 907. XI. 3.) *Einen Strich über die Rechnung ziehen*, magyarul: az élet csuffá tette a franciák számítását, dugába döntötte a tervüket. — Kapcsolatát jelenti egy nagy-multu osztrák családnak, mely a *legjobb uton van arra*, hogy magyarrá legyen. (Magyarország 907. XI. 19.) *Auf dem besten Wege*. Helyesen: biztosan elmagyarosodik. Programjáról csak annyit mondott, hogy *ilyet* még nem állapított meg (P. H. 907. XI. 20.) Milyet? — Ezennel tehát beszüntetem a lénungot (szórend!); *óriási*, tört ki a kacagás a deákból! (Uj Idők 907. XI. 20.) Ezért a *kolossal* kacagásért ugyan nem lett volna kár, ha bennetörött volna a deákban. — Sámson lesiklott minden pályáról s a virasztó hivatal éppen *jól jött neki* (Az Ujság 907. XII. 21.) *Es ist ihm gut gekommen*, magyarul: jól esett, kellett neki, jól járt vele, kapóra jött neki. — B. remekül tudta *kezelni* az urát (!) s jól *kijött vele* (B. H. 907. XII. 25.) Honnan jött ki? Magyarán: *összefért, megfért vele*. — A verseny, melynek kezdetben különös érdekességet *kölcsönözött* az a körülmény, hogy a mesterek között különbséget téve, *azok* két csoportban játszottak (Az Ujság 908. I. 3.) Az egyik germanizmus az *azok*, mit ki kellett volna hagyni, a másik a *kölcsönöz* (*verleiht*). Mert hát azután visszavehették az érdekességet? Mindenféle szépitő szert is avval ajánlgatnak, hogy az arcnak üde színt *kölcsönöz*. Én már csak azért sem vennék ilyen szert, mert csak kölcsönbe adja a szép színt, nem pedig örökbe. A finom A. azonban *nem veszi magának* a fáradságot (Az Ujság 908. I. 16.) (*Nimmt sich die Mühe nicht*.) Ez is kedvelt szólása a pesti magyarságnak; *veszi magának a fáradságot, bátorságot*. Az adásvétel egyébként is sűrűn szerepel az ujságokban, így — tesszem —: a fordulói a korcsolyázó gyönyörűen *veszi* (Az Ujság 908. I. 16.) Maróczy pedig — ha már győznie nem lehet — a játékot *remisre adja*. — Aki *kimondott* katolikus, azt üldözik. (B. H. 908. I. 26.) Bevezettek a nem *kimondottan empirestilusban* butorozott szobába. (Uj Idők 908. III. 15.) Ez *ausgesprochen* germanizmus. — Szóval úgy kell élniök, mint a tyukoknak, amiből nem az következik, hogy tojásokat *fognak rakni* (A Hét 908. III. 1.) *Eier legen!* Sch. ezzel egy igen figyelemre méltó újítást vezet be (Uj Idők 908. III. 29.) Honnan, hova vezetik? (*Einführen*.) De novemberben *hozzátok jövök* (Az Ujság 907. XI. 26.) Régi germanizmus; az írónak mindegy, ha jön, ha megy, mert németnek mindegyikre egyformán *kommen* a szava. Nyilván germanizmus ez is: a munkások *kiuzsorázása* (B. H. 908. II. 9.) (*Auswuchern*.) Mert az csak eléggé világos, hogy az esküdtek *befolyásolása* (!) *arra ment ki* (Az Ujság 908. V. 6.) *Ausgegangen!*

És ki tudná végét, és ki tudna mindent?

Sípbal, dobbal, nádihegedüvel hirdetjük a mi nemzeti kulturánkat. De jól is esnék hinnünk ebben, csak azt ne kellene látnunk, hogy ennek első, elemi eszköze: a nyelv tekintetében is ennyire németül, tehát ennyire csehül állunk! Pedig a magyar kulturának nagyon nagy darabja az ujság-írás s ezért míg ebben ekkora a magyar nyelv rovására a hányavetiség, léha nemtörődömség, le kell szállnunk — »a *magas lóról*.«

BUZÁS DEZSŐ.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Az alábbi szavak egy torockói XVIII. századbeli naplóból valók. A naplóíró, Bartók János, a század első felében élt. (»1714 be: Biro Simon Mihaj. Ek: hazasottam megh, apamis ebben holt megh.«) 1702—1764-ig történt dolgokat jegyeztetett nagyrészt emlékezetből. Ezen kívül könyörgeések, zsoltárok, versek s vagy négyszáz közmondás, azaz hogy »megh jedczesre való jeles dolgok« vannak naplójában. (V. ö. Földrajzi Közlemények XXI. k. 188. lapjával.)

Ágasvas. »Eben alitattak fel harminc vas csinallasra az nagy *agas vasbol* mivelest.«

Barmabb. »Mitsada annal *bormab* mint az ki az maga dolgait el hagyvan, masaknak nem tsak dolgakban, de megh hivalkadasakbanis szüntelen foglalatas.«

Búzhordás. »Esperest uram is ebben holt megh *buza hordaskor*.«

Csomó. »A' megh töltözesnek edes *csomoja*, az fajtalansagh s: csinatalansagh.«

Ezüstbányász. »Eben az esztendőbe: az *ezüst banyaszok* suljasan quarteljaztanak rajtunk.«

Ezüstfútatás. »Eben az esztendőbe: jöve be Virmon gjenelar, ez ada nagj szabadsagot az *ezüst futatasra*.«

Ezüstkohó. »Ebben bomlot el az *ezüst koho* is.«

Ezüstmunka. »Az *ezüst munkanak* is ekor löt vege.«

Fáradó. »Az a dítseretes alhatatosagh a' ki az viragzo haznak barrattja, es a' szerentsetlensseghre, s: keserüsegre jutatt haz nepenek szolgaja s: *faradoja*.«

Garáználkodás. »A' jatekaknak nezői gjakorta szidalamra *garaznalkadasra*, harczolasra es gjalazatra kelnek.«

Goszpergely. »Ebben az esztendőbe: öle megh az nemet Dobos Demen Gjörget *goszpergelyt* ütet az szajaba: s: a' agjara ment.«

Hebehurgyán. »Az hirtelenssegh, *hebehurgjan* ki mondatt törvenj banatott *vonszan* utana.«

Hiányosít. »Az atjadtol maradat öröghsegedet aligh ha megh nem *hijanasittja* bujdosasadban valo költseged.«

Irott törvény. »Nem szükségesekek az jo embereknek a' sok *írott törvenjek*.«

Kaszavas. »Hazat megh vöttük neki 100 forintan 17 *kasza vasan* örökösön.«

Képtelen. »Az jo leanj kerök az erköltsre vigyaznak inkab mint az ekesseghre, az *keptelen* abrazattollis viszsza nem üzettenek.«

Kincsetlen. »Senki nem irigjkedhetik az *kentsetlen* emberre.«

Királynéság. »Ebben töttek Maria Tresiat *kiralynesaghra*.«

Kucorodik. (A NySz.-ban csak egy adat van: Kucorodik: *kucorodik, gugyorodik SzD. [kauern].) »A' bölts ember sem jo szerentsejébe fel nem fuvalkodik, sem gonosz alapottjába: öszvenem *kutzaradik.*«

Kunyorgó. »Sok dolgak az *kunjar-goknak* megh engettetnek az ő szorgalmaztatások miatt.«

Liníázás. Erős *liniazass* pestis ellen az Olt vize mellett.« Ismét: »Ezeknek idejébe: is a lineara 4 katonát az taborba: 5: katonát kellett adni.«

Marcangat. »Nem lehet ollj szent dologh melljet az patvarkodo ragalmazó megh nem mer *marczan-gatni.*«

Marhadögi. »Orszagos *marha dögi.*«

Pejpező [selypítő]. »En lattam hogj az gyermekek, az *pejpezőknek*, fogytakazasakat mind addegh követtek, hogj . . . mikor igazan akartakis szollani nem szolhatanak.«

Pirongság. (A NySz.-ban csak Heltai munkáiból van idézve.) »Elegem vagjan nekem ha az en keves joszagam sem magamnak *pirangh-sagara* sem masnak terhere nintsen.«

Posztógúnya. »Ekor parontsoltatat hogj az paraszt ember csizmat *posto gunjat* köpönjeget ne vi-selljen.«

Szóba keverni. »Szokasok az kevelj aszszonyi allatoknak megh ferjeketis *szoban keverni.*«

Tatárság. »Ebben az esztendőbe jöve be az *tatarsag* Beszterczenell.«

Vasútő. »Senki hegedüvel nem ver szeget köfalban ha *vas ütő* nincs kezében.«

Verő. »Estenek vele(tle)nsegek is Vajda Mihalj az kö verő Vajdak *verejenel*, egy darab lecczel ugj talalt ütni egj olahot hogj megh holt.«

Verőkerék. »Ebben volt ismet negj rendbeli jegh eső negj rendbeli iszonju arvizek . . . hazakat . . . kohokat *verő kerekeket* . . vitt el.«

Verőskovács. »Ebben az esztendőbe: az urak tisztey eskettettek megh az *verős kovacsakat* az művelésre.«

VISKI KÁROLY.

Császár-madár. — Magyar neve már Ulysses Aldrovandus-nál is megvan. *Ornithologia* III. Köt. Index. 1637. (A NySz.-ban csak két ré-gibb adat.)

KROPF LAJOS.

Keresztfekő-csütörtök, a NySz. a *kereszt-fekő* cikkben idézi és jelentését nem állapítja meg. Az 1556-i levél, amelynek keltéből van ez a szó idézve, mint a Leveles Tárban való elhelyezéséből következtethetjük, május 22-e és a pünkösöd előtti vasárnap között íródott, tehát a keresztfekő-csütörtök alig lehet más, mint áldozó csütörtök. Hogy azonban ezt miért nevezték keresztfek[v]őnek, azt nem tudnám megmondani. Se Mátyás Fl., se Melich J. nem említi a magyar ünnepnevek közt. (NyK. 3. és 34. k.).

KOVÁCS MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A képzők eredete. Játszi szóképzés c. dolgozatom (Nyr. 1907.) egyik helyén bátor voltam annak a meggyőződésemnek helyet adni, hogy a szláv kicsinyítő képzőket a játszi képzés honosította meg nyelvünkben. Ez az állítás csak egy része egy általánosabb körű gondolatnak, melynek igazsága annál erősebb meggyőződésemmé vált, mennél többet gondolkoztam rajta.

Nem nagy készülettel, adatokkal támogatva fogom előadni ötletemet, — talán később lesz rá alkalmam és időm, — hanem mintegy csak matematikailag jelzem.

Már rég feltűnt nyelvészeinknek, hogy mily nagy szerepe van élő, népies képzőink előállításában a hibás képzőelválasztásnak. Az meg engem lepett meg, hogy a játszi szóképzés nyelvlélektani alapjául éppen ezt a hibás képzőelválgást találtam. A játszi-szó alkotója nemcsak ott vág el, képzőnek véve, egy hangcsoportot, ahol egy-két hang valóban képzőként szerepel, hanem onnan is, ahol képzőnek híre-hamva sincs. — Az előbbi több képzőbokról keletkezésénél világosan látható, az utóbbi nyilván mutatkozik a játszi szóképzésben.

Nyelvünknek éppen ragozó volta ad a szóvégnek nagy jelentőséget. Az élő beszédben kevés a ragtalan tőszó, a gondolatot képviselő hallható mondat részeit »vonzatok« kapcsolják egymáshoz, s a vonzatot jelző hangcsoportok vagy hangok a szavak végén állnak. Ezek után szembeszökő a szóvég fontossága. A szóvég a fejlődésben fontosságából nemhogy veszítene, hanem erősödik. Azonos vagy hasonló hangcsoportban végződő szavak önkénytelenül kiemelik e szóvéget; e kiemeléstől egy hajszál kell ahhoz, hogy fontossá, jelentős elemmé is váltsék. *Ribanc, labanc, gubanc!* Nehezen hiszem, hogy e három szó egy és ugyanazon, — valaha élő, de ma kihalt — képzőt őrizte volna meg. Az eredet különben itt mellékes, mihelyt homály borítja. Ha ma nem érzi a nyelv képzőnek, ha régente az volt is, ma nem képző. De mégis. Az öntudatlanul szót alkotó nép, az öntudatosan szót faragó nyelvújító képzőnek érzi, annak is veszi, általánosítja. Ime a szóvég fontossága a ragozó nyelvben. Amint dolgozatomban kifejtettem, ha csúfolódva megnevezek valakit vagy valamit, tulajdonképpen jellemezni akarom. A szláv vagy a cigány beszédében jellemzőnek talállok egy szóvéget, emitt, a magyarban, egy *ó* vagy *i* hangot. E jellemző részt jelenek tekintem s ráakasztom egy szóra, hogy messziről megismerhető legyen. Ez a játszi szóalkotás alapja.

Igen; de ha bármi eseményt, tárgyat, cselekvést akarok hangokkal megjelölni, nem arra törekszem-e, hogy minden kétséget kizáró, jellemző legyen kifejezésem? Azt hiszem, igen.

Ha valamely mozzanatos cselekvést akarok megjelölni, egy bizonyos hangcsoportot használok mindig (*-an, -int*), ha a cselekvés gyakoriságát akarom éreztetni, mindig ugyanazt a hangcsoportot használom (*-gat* stb.) Valószínűleg azért, mert ezt a hangcsoportot jellemzőnek találom. Jellemzés végett szóvégekhez rakom más szóvégektől elvéve, olyan módon, ahogy amazoknál foglalt helyet. S mentől csekélyebb testű (*-l, -n, -t, -at*) ez a jellemző szóvég, annál nagyobb az eshetőség, hogy a vele közvetlen érint-

kező többeli hang, főleg, ha több szóban ugyanaz, hozzáragad, vele megy s erősíti (-*an*, -*en*; -*al*, -*el*; -*gal*, -*gel*).

Ezeket kívántam előrebocsátani, hogy itt következő felosztásomat igazoljam.

A képző, eredetét tekintve, vagy önálló, külön értelmű szó volt, vagy csak egy-egy hang. Ez utóbbi inkább igei, az első inkább névszói fogalom kifejezésére.

I. A képzővé váló szó történetének kutatása igen érdekes, nem is nagyon nehéz; tanulsága nem sok, csak erősíti az előbb mondottakat, t. i. egy szó azért válik képzővé, mert jelentése, alakja, használata folytán alkalmassá válik bizonyos igei v. névszói fogalommodosítás állandó jellemzésére (pl. a *hat* ige). Ily eredetű képző minden nyelvben van, de nem sok.

II. Még kevesebb a tisztán képző tisztet teljesítő hang vagy hangcsoport, mely egyenesen erre a hivatásra állt elő. Röviden: kevés az alapnyelvi képző.

III. Legtöbb az ú. n. hamis analógián alapuló képző. A II. csoport képzői sokféleképen csoportosultak, sokféle szóvéghez csatolódtak. Egy-mással társulva, vagy az alapszó mozgatható, jellemzőnek látszó végső hangjait magukkal víve új képzőkké lettek. Ilyen módon keletkezett a legtöbb képző, ma pedig, mivel az I. módon kevés képző keletkezik, a II. pedig alapnyelvi időkre illik csak, a képzőkeletkezés rendes formájául tekinthetjük.

LACZKÓ GEZA.

Felső fok és tárgyas igeragozás. Nem tudom, vette-e más is észre, de nekem már többször megütötte a fületem egy-egy ilyen mondat: *A legtöbbet ő dolgozott, áldozott, szenvedett* stb. Hiába volt a tárgy előtt határozott névelő, az ige nem követte az általános szabályt és nem vette föl tárgyas személyragokat. De ez még hagyján! Egy-egy pongyolább beszédű vagy írású ember összeütközik a nyelvtannal akkor is, midőn nem maga a felső fokú melléknév a tárgy, hanem csak jelzője a főnévi tárgynak. Mert én elvétele még ilyen mondatot is hallottam: *A legnagyobb előmenetelt a harmadik osztályosok tették* (és nem: tették). Szeretném, ha csak a fülem csengett vagy a szemem káprázott volna, de ha másoknak is volt vagy lesz alkalmuk hasonló megfigyelésekre, akkor többé nem beszélhetünk hangtani vagy optikai csalódásról, hanem a nyelvnek számon tartandó és megmagyarázandó újabb jelenségeiről.

Utóirat. Hogy a határozott névelős felsőfok, mint tárgy alanyi ragozással is megáll, arra szolgáljon legfőbb bizonyítékul a következő adat, melyet perdöntő-ténynek nevezhetnék. Debrecen hivatalos lapjában, A Város 1908. évi ápr. 25-iki számában a Kossuth-szobor pályázati feltételeiben található e mondat: *melyek a legtöbb szavazatot nyerték*. E mondatot változtatlanul közölte négy helyi lap, amelyeknek négy szedője és négy korrektora nem akadt fenn az alanyi ragozású ígén, sőt a Kossuth-szobor bizottságában az előadó is *nyerték*-et olvasott, anélkül, hogy szükségesnek érezte volna *nyerték*-ké javítását.

Megfigyelésem helyessége mellett bizonyítékul szolgálhat még a *Debr. Reggeli Újság* f. évi ápr. 4. számában található ez a mondat: »a

sztrájkolók a legcsendesebb magaviseletet tanúsítanak,» F. évi ápr. 16-án pedig a debreceni szinpadról hangzott felém ez a mondat: »A legtöbb munkát az adott, hogy stb.«

KARDOS ALBERT.

A folyton-foly-féle kifejezések eredeti alakját és eredeti jelentését úgy állapíthatjuk meg, hogy minél régebbi ily kifejezésekből indulunk ki; mert annál nagyobb a valószínűség arra, hogy alak- és jelentés-változást még nem szenvedtek, tehát eredeti alakjukat és jelentésüket tisztán tünnetik fel. Régi példákat nem nehéz találni, mert az efféle kifejezések a régi, — 16. és 17. sz.-i — nyelvben sokkal gyakoribbak, mint a maiban. A NySz.-ban körülbelül 60 különféle igéből találunk ily kifejezéseket. Ha ezeket vizsgáljuk, csakhamar rájövünk, hogy *folyt* a befejezett cselekvés igeneve (főnévi árnyalattal); de mi az *-on*? Első tekintetre módhatározó ragnak tűnik fel; mintha *folyton*-ban az *-on* oly szerepet játszanék, akár csak pld. a *gyorsan*-ban az *-an*. Pedig nem úgy van! Az *-on* az efféle kifejezésekben eredetileg nem módhatározó rag, hanem az, amiből a módhatározó rag is fejlődött, t. i. helyhatározó rag. Ezt mutatja már az a különbség is, hogy a helyhatározó *n* csak *o*, *é*, *ő* hangzót tűr maga előtt, a módhatározó *-n* pedig rendszeren *a*, *e*-t követel.

Vizsgáljuk csak e kifejezéseket: *égtén-ég* és *égettén-éget*. Nem lehet-e ezek előrészt mint helyhatározót felfogni? Rögtön rájövünk, hogy igen, és világossá lesz előttünk e kifejezések eredeti alakja és jelentése: *égtén-ég* = az égett-en ég, azaz: azon ég, ami már égett; *égettén-éget* = azon éget, amit már elégetett vagy elégettek azaz: az elégetettén éget. Tehát azt mondhatjuk általában, hogy az efféle kifejezések eredeti alakjaiban az előrészt *n* helyhatározóragos igenév és eredetileg azt a helyet jelölte, melyen a kifejezés második részében kifejezett cselekvés vagy történés végbement.

Az a kérdés már most, hogyan fejlődött tovább e kifejezések jelentése. A NySz. erre úgyszólván megadja a feleletet azzal, hogy az egyes kifejezések jelentését latinul is közli. Ha az osztás alapjául e jelentést vesszük, két főcsoportot lehet megkülönböztetni:

1. az egyikben a kifejezés előrésze a cselekvésnek ismétlődését, gyakoriságát jelenti: *érkezten-érkezik* = frequenter pervenit (Born: Pred. 295); *esten-esik* = frequenter cadit (Fal: N. U. 266.); *érten-érik* = frequenter maturescit (Mih: ÖrökÉ. 166.) stb.

2. a másikban a kifejezés előrésze a cselekvésnek folytonosságát jelenti: *folyton-foly* = fluit incessanter (Pázm: Préd. 987.); *forogton-forog* = continue se versat (Lép: P. Tük. 2: 179.); *kerestén-keres* = incessanter quaerit stb.

Hogy e két csoport közül melyik a korábbi, azt most már nem nehéz eldönteni. Gondoljunk csak vissza az *égtén-ég*-re, az *égettén-éget*-re és ezek eredeti jelentésére, rögtön érezni fogjuk, hogy ezek értelméhez közelebb áll az ismétlődés, mint a folytonosság. Ezért fel kell tennünk, hogy a fejlődés oly rendben történt, hogy a helyhatározóból először a cselekvés ismétlődését, gyakoriságát kifejező határozó lett, azután ebből fejlődött a cselekvés folytonosságát kifejező határozó.

A fejlődést elég jól feltűnteti e három példa:

1. *égetten-éget*: helyet fejez ki, (ma már nem érezzük.),
2. *esten-esik*: ismétlődést,
3. *folyton-foly*: folytonosságot.

Ezek közül a helyhatározó jelentés elveszett; a belőle fejlődött másik két jelentés azonban egymás mellett megmaradt, de igen közel áll értelmük egymáshoz és a bennük levő *n*-t már nem hely, hanem módhatározó ragnak érezzük.

Végül még mint érdekes és jellemző dolgot felemlítjük, hogy az egész NySz.-ban egyetlen egy igekötős igéből alkotott ily kifejezés sem fordul elő. Ennek az oka talán az, hogy az igekötő a cselekvést nem mint gyakorit, folyamatosat, hanem mint egyszerit, határozottat s gyakran mint bevezetett tűnteti fel s így ezen kifejezések természetével ellenkezik, azért bennük nem fordulhat elő.

Leggyakrabban találjuk e kifejezéseket: Pázmány, Telegdi, Pósházi, Bornemisza, Geleji, Katona, Lépes Bálint és Faludi munkáiban, továbbá a kuruc költészetben.

CZUPPON ELEK.

Adatok a szöveggyűjtéshez. A nyelvfejlődés amaz igen érdekes alakjai, melyeket rendszeresen Simonyi tárgyalt legelőször (nemcsak nálunk, hanem egyáltalán) az élő népnyelvben s az alakuló irodalmi köznyelvben fordulnak elő a leggyakrabban. Szép munka volna, ha valaki a megkezdett csapáson tovább haladna. Különösen népünk nyelvét és újabb íróinkat kellene feldolgozni. Én csak egy-két adattal akarok hozzászólni.

Kimódol. Ambrus Zoltánnak »Fű a romok közt« című szép elbeszélésében fordul elő e sajátos szó (Az Ujság album-naptára 68. l. s azóta többször is találkoztam vele). A jelentése nyilvánvaló: módját ejteni. De hogyan keletkezett, mi az eredete? Mai népnyelvünkben nincs, de régi nyelvünkben volt ugyan egy *módol* ige, mely a latin *modulor*-ból keletkezett (*módol*: modulor, singen, »eine gewine Weise geben«; *módolás*: modulamen, »ein Gesang, Melodey« NySz. és PPB.). De ennek jelentése a szónak más forrására utal. A *kimódol* szó kombinatív szóalkotás. E két kifejezés elegyedéséből származott: *kieszel* × *módját ejti*.

Moldvánia. Mikszath írja (Pipacsok a buzában 226. l.) szegény Madzag Mátéról: »Valaha gazdag ember volt, gulyaszámra kupeckedett ökrökkel, tinóval, elhajtotta egész *Moldvania* országáig« ... Nyilván így keletkezett: *Moldva* × *Románia*.¹

RUBINYI MÓZES.

Mellékmondat helyett főmondat. Különös szokása Arany Jánosnak, hogy sokszor két egyrangú mellékmondat, rendesen rehatív mondat helyett egy mellékmondatot s egy főmondatot alkalmaz, úgy hogy a második mellékmondatnak a megelőzőkkel való kapcsolatát szerkezetére

¹ Néhány új adatot közöltem *Általános Nyelvtudomány* című munkámban is (48. l.). Egy kis tanítványom mondotta egyszer, amikor a Toldi cselekményét vázoltuk: »Ekkor Toldi *elmélalkodik*«; nem egyéb ez, mint *elméláz* × *elálmélkodik*.

nézve megláztja, mint holmi laza függeléket veti utánuk. Ilyenek pl. a következő szerkezetek: »Ki egyet agyarral halálosan sérte, úgy aztán a többi megharagudt érte« (Toldi) e h. ki egyet agy. hal. sérte s kire aztán a többi megharagudott. »Mint villám fénye, mely pillanatra földet és eget feltár, de míg ezt mondanók: nini! már a sötétség torka nyelte be« (Szentiv. álom¹ 146) e h. de melyet . . a sötétség torka nyelt be. »S ama tekintet, mely előtt hiány, vágy rejtve nincs, a szív nyitott könyv nála, látá, Godofréd vini hogy kíván . .« (Tassoból 8.) e h. melynél a szív nyitott könyv. »A hajdúvilág, a kuruc-labanc villongás, mely nemcsak szeme előtt folyt a népnek, hanem benne mozgott, benne lélekzett, hozzákötötte reményeit vágyait, szerencsáját« . . . (Hátr. próz. 12). — Az élőbeszédben ez a szabadabb szerkezet bizonyára gyakrabban előfordul, de az irodalomban Aranyon kívül nagyon ritkán. Ime két máshonnan való példa: »Őket tiszteljétek, állván széki előtt: kit a Sion hallott és örült e hírek« (MA. 97. zsolt.) »E művet, melyből már közöltünk mutatványt s közelebb bővebben is fogjuk ismertetni« (hirlapi cikkből). — Nem egészen ilyen Kísfaludy Sándornak következő mondata: »Ha sebe halálos volt, hát farkasok konca lett, kiknek mi csak nyomát láttuk, de a pecér észrevett« (Gyula 3:39). Itt hozzá van értve a *kiket* (= de kiket a pecér észrevett), mert különben így volna: de a pecér észrevette.

KEMENES PÉTER.

Bél.¹ Előljáróban mindjárt kijelenthetem hogy a *vörösbelű* e-je nem tollhiba. Az *apadt* címszó után azért írtam *lazabellűt*, mert a tájszavak magyarázata irodalmi nyelven történik, a *vörösbelű* pedig népies ejtés. Szülővárosomban, Baján, a *bellű* is előfordul ugyan, de a *belű* szokottabb, úgyhogy az én nyelvérzékem egyáltalán nem ütközik meg rajta. Így pl. a *vörösbelű* körtén kívül van még *vérbélű* görögdinnye, *zödbelű* sárgadinnye, *pirosbelű* narancs, stb. Zolnai cikkének olvasása után kérdezősködtem a *bellű*: *belű* írást a hétfalusi csángóság körében is. A csángó *belet* vesz a vágóhídon, *belet* tisztít a patakban és nem *bélt*; ezt mondja: *beled* és *beledet* a régies és Zolnai szerint szokottabb *béled*, *béledet* helyett. Természetes, hogy a *bellű-t* is *belűnek* mondja. A háromszéki használatról nincs közvetlen tudomásom. Csak odavaló tanítványaimtól kérdezgettem. S pusztán a gidófalviak mondtak *bellű-t*, a többiek, jelesül: az egerpatakiak, dálnokiak, torjaiak és papolciak a *belű* mellett erősködtek. Hogy igazuk van-e, vagy sem, annak Erdélyi Lajos a megmondhatója.

CSEFKÓ GYULA.

Tájszókról. [36 : 482.] *Rágós*: kemény, szijjas, nehezen rágható értelemben a népnél talán országos keletű szó. Szatmárt, Halast eleget hallottam.

Látomtól látomig: pitymallattól szürkületig. — Többször hallottam

¹ Zolnai (Nyr. 37 : 177.) kételkedett a *-belű* melléknévi alak megvoltában. A véletlen azt akarta, hogy ugyanabban a füzetben egy bajai néprajzi közleményben (190) előfordul ez a *-belű*: *vörösbelű körté*. Erre nézve kérdést intéztem a közlőhöz s itt adom válaszáat.

e kifejezést ugyanevvel az értelmzéssel. De hogy hol, ma már aligha tudnám urát adni. A kifejezést magát azonban ismerem, mint a tenyeremet.

Szurka-piszkál. Halason is hallottam így: »Mit szurka-piszkálok az embert?« Mit bántod, mit ingerled?

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Szájbé. Kecskeméti pásztorműszó. Azt az összeget jelenti, amit a jószágtulajdonos fizet a városi gazdasági hivatalnak a legelőre kicsapott marhájáért. — A kifizetett összeg nyugtája a *szájbércédula*.

BENKÓCZI EMIL.

Csenderes. A falumban, Etéden (Udvarhely-m.) van egy *Csender* nevű család, jobban mondva volt, mert ma már részben kihalt, részben eltávozott onnan. Tehetős kisbirtokos familia s a jó öreg Csender János megyebírája volt gyermekkoromban az etédi kálvinista egyháznak. Nem egyszer gondolkoztam, hogy ugyan mit jelenthet ez a név? Egészen más jelentést tulajdonítottam neki, mint Pápai Páriz a *csenderes*-nek. *Csender*-ről azt hittem, hogy a csenddel van összefüggésben. De tévedtem; mert ha *csenderes* annyi mint *bokros*, *csender* nem lehet egyéb *bokor*-nál.

GAGYHY DÉNES.

EGYVELEG.

Böngészet. Hírlapokban s folyóiratokban nem ritkán találkozunk egy-egy nyelvészkedő cikkel vagy cikkecskével, mely — noha rendesen nem céhbeli, hanem »műkedvelő« nyelvész írja — tartalmánál fogva megérdemli figyelmünket, sőt megérdemli, hogy a benne foglalt érdekes gondolatok vagy bár csak adatok kedvéért tudomásul vegyük s megőrizzük a nyelvészeti irodalom számára is. Már eddig is átvettünk lapjainkból egyes ilyen apróságokat, de ezentúl ebben a rovatban fogjuk őket időről időre csoportosítani.

1. Kezdjük néhány olyan hozzászólással, mely az olvasóink előtt eléggé ismert *Bécs-Wien*-féle vitára vonatkozik. A Budapesti Hírlapban f. évi VI. 2-án elpanaszolta valaki, hogy a külföldi múzeumok hazai helyeégeinket rendszeresen német nyelvükön emlegetik. Erre Lóczy Lajos a köv. levelet intézte a B.H. főszerkesztőjéhez (B.H. VI. 3.):

»A magyar helynevek és a külföldi muzeumok« közlésnek nagyon örvendtettem és azt fölöttébb helyesnek vallom. Hogy azonban ezen a téren való jogos óhajításunk teljesedjék, elengedhetetlenül szükségesnek tartom, hogy: Bécs, Boroszló, Drezda, Bréma, Norinberga, Lipcse stb., stb. helyett mi is Wien, Breslau, Dresden, Bremen, Nürnberg, Leipzig stb. neveket használjunk. Már pedig a magyar közvélemény, élén a Budapesti Hírlappal, ez ellen küzd. Kérlek, légy szíves ezt a fölszólalásomat közölni.

Rákosi Jenő a levélre ezt felelte:

Érdemes tudósunk és tisztelt barátunk álláspontja ismeretes előttünk,

de nem a miénk. Magyarországon ősi szokás, majdnem azt mondom, sablón, az újságokban fölpanaszolni azt, ha külföldön valaki Ödenburgot és Wieselburgot ír Sopron és Moson helyett, de egyszersmind ragaszkodni is a Bécshez és Boroszlóhoz. Ebben, azt elismerem, logika nincsen. Ellenben igazság, az van benne. Nékünk fáj helyneveink elnémetesítése, mert évszázadokon át magunkat is el akartak németesíteni. A helynevek elnémetesítése ennek egyik eszköze volt csupán. A Bach-korszak egy csomó oly városunkat is elkeresztelte németre, amelynek a multja nem adott volt német nevet. Ez részben bántó, részben nevetséges volt. De elnyomatásunknak, megalázásunknak volt cégére, hirmondója, bizonyítéka. A dolog e részében így áll a mérleg: Ha a mi helyeinket németül olvasuk (és nemcsak német, hanem francia és angol nyomtatásban is), ez minket bánt, elkeserít, mint megalázó és keserves helyzetünk jele, bizonyítéka vagy legalább emlékeztetője. Természetes hát, hogy minden magyar olvasó és újságíró fölháborodik, ha efféle kerül a keze alá. Így keletkezett az újdonság a Budapesti Hirlapban, amellyel most tisztelt barátunk, Lóczy Lajos triumfál rajtunk. Ellenben Németországra s a német nemzetre se veszedelmet, se bosszúságot, se gonosz emléket nem jelent, ha mi Leipzig helyett Lipszét, Wien helyett Bécsét írunk. Minden nyelvnek a géniusza terjeszkedik, hódít és átformál mindent, amihez hozzáfér, amibe beleütközik, ami átalakító erejét provokálja. Ebben az útjában nem a mi hivatásunk, hogy a magyar nyelv erejét hátraszorítsuk, a számunkra, szájizüinkre való munkájának korlátokat szabjunk. A magyar nyelv oly szuverén, mint bármely más nyelv és alkotásait, bármely térre terjeszkedik, nekünk védenünk kell, nem támadnunk és még a Földrajzi társaságnak is úgy kell a dolgát intézni tudni, hogy ebben hiba ne essék. Nékünk Bécs — Bécs, Boroszló — Boroszló. Mert magyar emberek számára írunk és nyomtatunk. Ha itthon sikerülni fog elfelejtetni a magunk népével a városok idegen nevét, nagyot cselekedtünk és fittyet hányhatunk annak, hogy Lueger ur ragaszkodik-e az Ofen-Pest-hez, vagy behódol nekünk. De megígérem tudós barátomnak, hogy abban a pillanatban, a mikor a francia könyv Londont ír és nem Londres-t, az angol Wien-t és nem Vienná-t, az olasz Páris-t és nem Parigi-t, — egy szóval, ha majd a gyilkos urak kezdik el a halálbüntetés eltörlését: akkor én is meg fogom fontolni, Lóczy Lajosnak van-e igaza, vagy a magyar nemzeti géniusznak. Mert a legislegutolsó argumentum, amelyre hallgatók, az, mintha azon a jogon, hogy én lemondok a magam magyar igazáról, én sikerrel várhatnám, hogy a német is lemond a magáéről. Nem, azért az objektív kölcsönösségért, amely Lóczy barátunkat vezet, azért nem köszönetet, nem viszonzóságot, azért csak gúnyt és hatót aratnánk.

Másnap viszont Lóczy Lajos a köv. fejtegetéssel válaszolt:

Nem hevenyészve, véletlen hangulatból vetettem föl én ezt a kérdést, hanem tervszerűleg.

Augusztus hónap elején Genève-ben a kilencedik nemzetközi földrajzi kongresszus egyik szekciója a helynevek nemzetközi nomenklaturájával fog foglalkozni. Ehhez nekünk kész, határozott és tiszta fölfogással kell járulnunk. Lehetséges, hogy a kongresszus kötelező szabályokat fog

a helynevek nemzetközi írására megállapítani.¹ Mert ne higgyük ám, hogy csak nekünk fáj, amikor Budapest helyett Ofen-Pesth-et, avagy Pécs helyett Fünfkirchen-t hallunk és még inkább, ha ilyet olvasunk. A német is elkeseredik azon, amikor Wien helyett Bécs-et és Leipzig helyett Lipschét lát fölünk. Valaminthogy nemzeti szókinségnek tekinti Ofent és Hermanstadt-ot ő is.

Meg azután nemcsak hogy tudja a mi Lipsch és Brezlau-os törekvésünket, hanem erős fegyverül is használja ellenünk.

1891-ben a berlini ötödik nemzetközi földrajzi kongresszuson óhaj-tásként ment határozatba, hogy a helyneveket a hivatalos névtárak szerint írjuk. Mi magyar geográfusok elkezdtük ezt a térképeinken, és a Földrajzi Közleményekben; a német és utánuk a francia atlaszok immel-ámmal tökéletlenül folytatták.

A legelterjedtebb és legbővebb Andrée-féle, Velhagen és Klasingtól Berlinben kiadott új atlasz azonban, mely Magyarországot négy lapon ábrázolja, ne csak helyneveinket, hanem hegységeinket, folyóinkat, tavainkat úgy írja, amiként mi óhaj-tjuk és amilyenül nekünk édes hangzásu. Itt küldöm ezt a négy lapot Andrée atlaszából. Kérlek, tekintsd meg és hasonlítsd össze a 15—20 év előtti német atlaszokkal. Vogel jeles kartográfus ezen térkélapoknak a szerzője.

Már most azt a kérdést vetem föl előtted: Kivánod-e, hogy nemzeti génuszunk ne csak a magunk körében ápol-tassék, hanem széles e földön elismerést nyerjen?! Ha igen, akkor a szigorú, kérlelhetetlen logikát kövessük és mi se érintsük mások érzékenységét; mert valódi, reális igazság csak logikus lehet. Minden egyéb csak képzeleti, érzületi, időleges igazság, mely másra kiáltó igazságtalanság is lehet. Ha a kongresszus a Budapesti Hírlap álláspontját fogadná el, akkor Vogel térképének legközelebbi kiadásánál a magyar nevek eltűnnek és ismét a 15—20 év előtti állapot kerül a külföldi, Magyarországot ábrázoló térképekre a nevek írásában. Vogel térképe lassankint azután visszánémetesitené a francia és angol térképeken, sőt a földrajzi irodalomban is Szegedet Szegedinre, Szabadkát Maria Theresiopel-re. Pedig ha a német Komorn-ról, Klausenburg-ról szól, azt valahogyan csak elviselem az ő nemzeti génuszát respektálva; de amikor a francia, angol vagy olasz is Komorn-t, Klausenburgot használ, akkor felforr a vérem.

Arról van tehát a szó, hogy vajjon legföljebb tíz szót itthoni nemzeti génuszunknak megmentsünk és ezen a réven a földkerekségen elvesszük a jogot és az igazságot magyar helyneveink respektálására, avagy a tíz szónyi veszteség árán megnyerjük földrajzi nyelvkincsünk általános elismerését!

A francia, amikor Londres-t, az angol amikor Vienná-t ír, tudja, hogy ezek szinonimák London-nal, Wien-nel, mert száz meg száz helyen látja

¹ A kongresszus csakugyan tárgyalta a kérdést, de még nem határozott, hanem «nemzetközi bizottságot» küldött ki, amelynek a jövő kongresszus elé kész anyaggal kell lépnie. A bizottsághoz utasították Cholnoky kolozsvári egy. tanár javaslatát is: «hogy a nemzetközi egységes elnevezés alapjául mindenütt az illető állam hivatalos helységnévtárát fogadják el.» Máday Andor jelentése, Az Újság, aug. 18).

ezeket az eredeti neveket. A külföldi ember azonban hogyan fog majd az ő térképeinek alapján tudomást szerezni arról, hogy Klausenburg és Kluzs helyes neve Kolozsvár? A német és román géniusz szerinti térképekről és földrajzi irodalomból semmi esetre sem; amit gyakrabban lát, azt fogja követni. A mi nemzetiségeink pedig az ő nemzeti, vagy nemzetiségi géniuszuk alapján bizony-bizony nem a magyar neveket fogják (persze nem hivatalosan) használni, hanem a külföldi irodalomban meghonosultakat. Jöjjünk rendbe ezzel a dologgal, szóltasd meg vezető szerepre hivatott lapodban a közvéleményt; hadd legyen irányítónk a genève-i kongresszuson! Utoljára is történjék az, amit a nemzet akar. A geográfiai nomenklatura gyakorlati eszköz nékem országok, nemzetek alapos megismerésére. A tudományos irodalom akármilyen természetű is, kövesse és használja ezt az eszközt egyféleképp. Költészet, szépirodalom írjon a szívnek; minden egyéb az észnek. A szívnek igazsága bizonytalan volt és marad mindig. Ime Björnson!

Erre *Rákosi Jenő* ismét így felelt:

Tisztelt és tudós barátunk e kérdésében nem szükséges, azt hiszem, a nemzetet megszólaltatni. A dologra igen röviden lehet válaszolni. Tegnap néhány sornyi megjegyzésembe is belekevertem, még pedig szándékosan a Földrajzi társaságot. A tudomány más szempont alá esik, mint a gyakorlati élet. A földabrosz pedig okmány, amelyen hitelesen kell állani mindennek. Olyan mappákat kell szerkeszteni, amelyekről hitelesen le lehet olvasni minden hely, hegy, víz és földrész nevét. Ennek kell a zsenévi kongresszus határozatának lenni. És ebben semmi sem akadályozhatja meg azt a kongresszust, sem az én makacs magyarságom, sem a még makacsabb angol ember, akit a guta menten megütne, ha valaki azt a lehetetlenséget kívánná tőle, hogy ő szóban vagy írásban a világ bármely városának ne angol vagy angolos nevét használja. Ha a kongresszus nem így határoz, akkor nem lehet komoly, tudós testületnek venni. Földrajzi tudós könyvek, térképek hiteles nevekkal tartoznak nekünk. Ellenben az élet gyakorlati forgalmában — szóval vagy írással — ujságban, szónoklatban társalgásban, nem-tudományos könyvekben magyar nyelven, magyar nevekkal kell élnünk vagy a nevek magyaros formáival. Hiszen angol és francia a mi városainkat is csak két okból írja németesen. Először, mert rendszerint német forrásból merít (magyarul nem tud a szegény); másodsor, mert a német nyelv rokonabb hozzá, hanghordozásában, kiejtésében valamelyest könnyebb neki, mint a magyar. Megnyugvással veszem tudomásul, hogy a német is boszankodik azon, ha Boroszlót írunk Breszlau helyett. Oka ugyan nincsen rá. Soha se fenyegette az elmagyarosítás veszedelme. Soha se sanyargatták a mi germanizátorainkhoz hasonló magyarizátorok. Miért boszankodik hát? Mi minden rejtett szándék és titkolt igény nélkül írunk Lipcsét. Mikor azonban ő a mi városaink német nevét írja, abban takart jogcímet tart fenn és táplálja a Drang nach Osten tanításait. A Bécs, Lipcse, Boroszló stb. egyszerűen a magyar nyelv törvényeinek a munkájából lett. Az Ödenburg, Klausenburg, Wieselburg régi nevek ugyan, de megváltozott lakosság és szellem tanyáz a falaik közt, mely tiltakozik az ellen, hogy az alldájs szellem e régi nevek alapján magának reklamálja új, becsületes magyar lakosságát. —

A Budapesti Napló június 28-iki számában azt olvassuk a napihírek rovatában:

Egy reggeli lap ma azt írja, hogy az új húszkoronás bankjegyek nagyon rövid életűek lesznek. Most bocsátották ki és máris bevonják. Bevonják pedig — a lap híre szerint — azért, mert a bankjegy magyar szövegében nem Wien, hanem Bécs szerepel. Tudakozódtunk e dologban a jegybanknál s ott kérdésünkre azt válaszolták, hogy a hír teljesen alaptalan. Rendben van. A dologhoz tehát nincs mit hozzászólni. De érdemes hozzászólni az állítólagos indító okhoz. Érdemes, mert unos-untalan kísért ez a kérdés. A Wien—Bécs-kérdés. Annyira vagyunk már, hogy a hivatalos lap sem képes megérteni, hogy mi itthon nem ismerünk Wient, csak Bécset. Ha Bécsbe megyünk, ha Bécsbe irunk, akkor legyen Wien, de itthon nincs Wien, itthon Bécs annak a városnak a neve. Mindenen, ami nekünk készül. Tehát a hivatalos lapon is, és a pénzen, a magyar pénzen is. És a közös pénznek a mi számunkra készült magyar szövegében is. Ezt már végre meg kellene állapítani illetékes és mértékadó helyről.

2. *Régi magyar községneveink.* A Budapesti Hirlap július 18-iki számának egy kis közleménye az aradmegyei oláh községnevek magyarosításáról szól. Ennek a közleménynek az a mondata, hogy egészen új, magyar képet nyernek a térképnek eddig idegen nevektől tarkázó részei — mint Buday László írja B. H. 1908. VII. 24. — tévedésen alapszik.

»Az idegen községnevek magyarosítása, vagyis új magyar nevekké való fölcserélése is jogunkban állana s még csak nem is lenne oly példátlan sovinizmus részünkről: Poroszország a pózeni helynevek erőszakos németesítésével ebben is elüljár. A valóság azonban az, hogy nem régi, idegen neveket magyarosítunk ok nélkül, hanem a régi magyar helynevet állítjuk vissza eredeti tisztaságában ott, ahol az a nemzetiségek ajkán elferdült és idegenszerűvé vált. Nagy tudományos aparátussal való munka folyik ebben a dologban, tallózás a régi magyar emlékek temetőjén, helyrehozása az elmúlt lanyha, érzéketlen századok mulasztásainak. Bihar, Arad, Hunyad hegyeiben magyar helynevek voltak régebben, a Bánság síkján magyar nevű falvak virágoztak, az ősfoglalóknak hirdetett tótok vidékein is jóformán csak magyar helynévről tudnak okleveleink. S a magyarság évszázadokon át közömbösséggel nézte, hogyan formálódnak át ezek a tősgyökeres magyar nevek lassacskán merőben idegenné. Az egyik helyen megtartották a magyar törzsnevet, csak nem tetsző, magyaros hangzóit gyúrták át idegenszerűvé, s megtoldották a nevet még magyartalanabbá tévő képzővel. Így lett Tolvajdból Tolvadia, Homokrévből Mokrin, Miháldból Mehádia, Kőkéndből Kikinda... de elég, a példa fáj, mondaná Arany János. A másik helyen még egyszerűbben és gyökeresebben ment végbe az átalakulás: a magyar nevet lefordították idegenre, s mind sürűbben használták, míg végre teljesen kiszorították vele az eredeti magyar nevet. Így lett Jófből Dobra, Királyházából Kralován, Feketeölgyből Válenyágra és így tovább, helyneveink hosszú, hosszú sorozatán keresztül. — Egy érdemes tudósunknak, Csánki Dezsőnek, évtizedek óta tartó, becses búváratai alapján, az országos levéltárnak hathatós támogatásával és okleveles tárainak a legteljesebb igénybevételével, nyelvtudós és történetkutató szaköröknek közreműködésével most folyik a restitutio in integrum, a régi

magyar neveknek eredeti jogaiba való visszahelyezése, ami tehát távolról sem magyarosítás és legkevésbé sem erőszakos, hanem minden pontjában tudományosan is megokolt. Éppen azért folyik a munka látszólag lassan (a közvélemény már régóta sürgeti teljes és minél radikálisabb befejezését), mert ily nagy alapossággal, a történelmi és földrajzi szempontoknak teljes érvényrejuttatásával készül. A történelmi igazság szeretete irányítja az egész munkát s ezért megmaradt idegen alakjában akárhány olyan név, amelynek ezen idegen alakjához fűződik valami történelmi emlék. De persze, apró-cseprő, helyi jelentőségű események nem vehetők történelemszámba, s nem is számíthatnak tulzott kegyeletre. Részemről azt hiszem, hogy ezek a jelentéktelenebb, idegen nevű községek a maguk javát mnnkálják, ha sietnek magyar nevet választani, még ha véletlenül történeti ok nem is szól mellette. Az ország forgalmi, gazdasági élete magyar; ennek az életnek a lüktetésébe az a falu kerülhet bele inkább, amelynek magyarul érthető, magyarul kimondható neve van. Idegen nevet a köztudat nehezen sajátít el, könnyebben elfelejt, s inkább hágy meg terra inkognitának, mint egy magyar nevet. Hogy csak egy példát idézzek, vajjon melyik név forgalomképesebb [olvasd: alkalmasabb a forgalomra]: Cigányos-e, vagy pedig — ahogy eddig hívták — Pakalesd-pantasesd-ciganyesd?»

3. *Szállok az úrnak.* Herman Ottó írja (B. H. 1908. VII. 3.) a következőket: »Maholnap nyolc esztendeje, hogy néhai Tóth Béla a címenek választott és már többször vitatott szólásról tárcát írt, amelyben Szvórényi, Szily és Schuchardt véleménye is sorra került [ezek annak idején a Nyr.-ben jelentek meg]. Én belefogtam egy levélbe, amelyben kimutattam, hogy más tudok, így más a meggyőződésem. Meg is írtam a lényegest; de nem küldtem el, mert nem volt időm a kikerülhetetlen — összetűzésre. Ez a levél most, hogy irataimon végig kell fésűlnöm, kezembe került s a következő kivonat talán megérdemli a közlést. — A *szállok az úrnak* szólás közvetlen tapasztalásom szerint nem bír sem a Szily-féle *salve*, sem a Schuchardt-féle *»ich steige dir eins vor«*, sem a többi változat értelmével, mert nem felköszöntő. nem is viszonzásra kötelező, hanem átszár-maztató mondas és a magyar korteskedésnek hatalmas eszköze. A korteskedésnek, amelyből egykoron bőségesen kivettem részemet (sokáig voltam képviselő!), földadata az is, hogy a bizonytalan elemeket megnyerje, különösen pedig megszólaltassa, színvallásra bírja felköszöntő alakjában, ennek legjobb alkalmatosságai pedig a kortes-lakomák. A fontosabb lakomák gondosan elő voltak készítve, különösen a felköszöntők sorrendje tekintetében. A dolog azután így ment: Szabó pártelnök felköszöntötte a jelöltet, ez a választókat, és azután következett a megállapított sor: Nagy uram alelnök *rászáll* Kovács uramra és felköszönti az elnököt, Kovács uram *rászáll* Kaszás uramra és felköszönti a községek küldötteit, Kaszás uram *rászáll* Ravasz uramra (mert nem biztos, valljon szint), hadd halljuk szép szavát stb. Ezek a felköszöntők mind úgy kezdődtek: »Uram, uram stb. szállok az úrnak!« Aki nem fogadta el a rászállást: kozmás volt. Ha meg akartam tudni valakinek az eszejárását, akkor odasúgtam valamelyik főembernek: *szálljon* valaki Pintér uramra, hadd halljuk szép szavát! Világos ebből, hogy a rászállás nem felköszöntő, nem jelenti ennek viszonzását sem, hanem *tovább adja, meg pedig kötelezőleg a szót, vagy a szó rászáll*

valakire, akár az örökség, hogy éljen vele. Hogy mire használja, az az ő dolga.»

Nyelvi iparművészet. Ilyen cím alatt közlik német lapok a következő hirdetést: »A mai kereskedő hova tovább jobban hasznosítja a művészetet üzlete érdekében: az építőművész mellett, ki házát építi és díszíti célszerűen, különösen a festőnek veszi hasznát, mert jó hirdető-rajzokat terveztet vele. De a legjobb hirdető-képeknel is fontosabb az üzleti nyomtatványoknak helyes nyelvi alakja, mert értelmes és nyomatékos formájuk előmozdítja az üzleteknek gyors és jövedelmező lefolyását. De az előkelő s mégis hatásos nyelvhasználat művészetéhez szakember segítségére van szükség. Erre a nyelv művészetre vállalkozik az új német szövművészet műhelye (*die Werkstatt für neue deutsche Wortkunst*) Lipcsében. Ez a műhely elvállalja a meglevő nyomtatványoknak átdolgozását, továbbá használati utasítások, hirdetések, árjegyzékek és áru-elnevezések tervezését. Elve, hogy a fogalmazásnak legjobb dísze a világosság és egyszerűség. Ugyanilyen elvek szerint gondoskodik a műhely a tárgynak megfelelő nyomtatásról is. (A műhelynek vezetője Hans Weidenmüller, Leipzig, Brandvorwerkstrasse 65.) — A német nyelvművelő egyesület folyóirata (*Zeitschrift des allgemeinen Deutschen Sprachvereins*) megjegyzi ehhez, hogy már az egyesület kebelében is szóba került az a terv, hogy nyelvművelő hivatalokat alakítsanak, hogy nyelvi tekintetben kifogástalan és jellemző áruneveket alkotásnak s minden tekintetben javítsák a kereskedelem nyelvét. Örömmel üdvözlí az új nyelvművelő vállalatot abban a reményben, hogy sikeresen fog működni a nyelvművelő egyesület szellemében.«

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

Tündérszép Majlona.

(Vége.)

Ittem mos má elindúnak mëgin harmannap haza felé. Annyíra hoty haza érnek ük az ü aptyuk házáhó. A kírą nagyon örü nekik, asztán nagy örömbé van az egész kírąji udvar. Másnap a kírą mingyá papot hozat, asztám megeskütteti üket, asztán tartyák a nagy lakodalmat. Mikor az urak beűnek az asztá mellé a vendégségű, — hát a kírą fia az ü feleségivé egymás mellé, a Hód pedig az ü bátyának szémköszti. Mikor ékezenek énnyi, hát mikor a kírą fia a legéső kalán étét be akarta vènnyi, előhuszta a kargyát, évakta a szájátú a kalánť levesestű egygyütt, hogy az ü bátya aszt be nē vèhesse. Evvē mingyá nagy zöndülés lett az urakná, hom micsoda dolog e', még a nyakát is évákhatta vóna. De ü nēm szót sēmmit sē, hanēm évett, a bátyának mëg vittek más kanalat asztán avval évett.

Itt észnek, isznak, mulatnak, annyíra, hogy a mulaccsák közöt viszik a kávét. Mikor a bátya fővəsi a findzsát, hát fővəsi a kardot, asztán ugy évakta a kezibű, hogy ezēr diribre darabra törött. Az urak megī zönöktek,

hom minek teszi eszt, de ü nēm szót sēmmit. Asztán vittek a kiráfinak más findzsát, abbú ivott.

Mikor vége vót a mulaccságnok, aszongya a király, hon nevétettem én nekéd ujam paripát, hogy ujan nem látot sēnki, ére még sēnki sē út; maj meglátom, hom mijeⁿ vitéz vagy.

Asszongya a Hód:

— De én is kimēgyēk kiráj atyám?

— Hát ki gyühecc.

Kimēnnek az urak, hom maj nézik, hogy a kiráfi hugyan vitészkēdik a paripán. A Hód is kimēnt, asztán oda át a lónak a fejihő. Mikor a nap föl akar a lóra únyi, elő huzza a Hód a dupla pisztót, asztán bele lú a lóba, asztán a ló azon hét megdöglött. Itten a kirá aszongya:

— Urak, mēk kő fognyi eszt a huncvutót, mer eb bizonyosan más kárt is akar tēnni, az én fiamat is agyon akarta lúnyi, mer irillētte a sorát.

Mingyá mēkfokták a Hódat, asztán avvá a siralomházba tették hof fölakasszák. Másnap kilenc órákkor késérték az akasztófához, asztán mikor oda késérték a sok népség niszte, asztán a Hód aszonta:

— Urak, mindēn halálos rabnak szabad az ü mondóját ēmondanyi, hát nekem is, ha megegennék, amit akarok, hogy megmonhatnám.

A kiráj asz monta, hosz szabacs-csak mongya amit akar. Hát az ü bátya is a Nap, az is ot vót feleségestű. Aszongya a legēső szová:

— Tudod-ē, aszongya, kedvezs bátyám, mikor a legēső stációra gyüttünk, a feleségēdnek a két hóvdámája utána gyütt asztán aszonta, hom mijeⁿ szép terēmtések vattok tik, de a másik aszonta, hom mi haszna vattok ujan szípek, a legēső kaná levestű mēkhasz, ha haza érték. Asztán aki esz másnak megmongya az térdig küvé vájon.

Akkor térdig küvé vát.

— Szinte mikor a másik stációra gyüttünk, akkor szinte utánnung gyüttek, asztán akkor is aszongya az ēggyik, hom mijeⁿ szíp ēp pár teremtés vattok. De a másik aszonta, hom mi haszna vattok ujan szípek, mikor haza ērsz asztán a legēső findzsa kávét mégiszod, mēkhasz. Aki pedig esz másnok ēmongya, af félig vájon küvé.

Akkor félig küvé vát.

Akkor monta a kirá: *bardon!* de a Hód aszonta:

— Semmi bardon, ha félig vagyok csuff, lēgyek egészen. — Mikor a harmadik stációra gyüttünk, a két hattyu is utánun gyütt. Az egyik aszonta, hogy mijeⁿ szíp terēmtés vattok; de a másik aszonta, hotyha haza érték, osztán ára a paripára ráúsz akkor ul ledop, hosz szörnyü halát ház. Azér vertem ki a kanalat a szádbú, azér törtem össze a findzsát, asztán azér lútem agyon aszt a lovat.

Akkor egészen kövé vát, asztán ugy ēgēt mind ész széna bog'gya.

Evvē a kirá nasz szomorúságba lētt, asztán az egész városnak, az egész népnek minnek jászúnyi kölletēt. Avvá haza mēntek, de nasz szomoruan, bánták a Hódat, hogy asz cselekētte vele a kirá, de má annak haszna nēm vót, mer segitēnyi sēnki nēm tudott. Hanēm mikor a kiráfiu esztendei házas lētt, utána két hónapra születēt nekik kégy-gyerēk. Écakai mikor má a gyerēkēk vótak fērtá esztendőssek, tizēnkēt órákkor főké a kirájnē, asztán aszongya az urának:

— Aluszol-é kedveseim ?

Aszongya : Aluttam, de má nem ászok.

— Tudod-é aszongya, ém mit ámosttam.

Aszongya : Ném tudom, ha csak nem monddod.

— Én aszt ámosttam, hon nekünk született kégy-gyereünk ; — igaz is — ha mink annak a kégy-gyerekek a nyakát évágnánk asztán ép pohárbo a vérit kifojatnánk, asztán évinnénk oda a te öcsédhő, asztán a kübálvánv avvá a vérré megöntenénk, abbú megin csak ujan embër vóna mind amijen vót. De a kiráj aszongya :

— Ó, aszongya, szivem, nē alugyá, nēm ámoce.

De az asszontú nēm marathatott, muszáj vót neki mēktēnnyi. Hát lēvitték ép pincébe a kégy-gyereket, mind a kettőnek évákták a nyakát asztán ép pohárba a vérit kifojatták, asztán évitték ahhó a kübálvánhő, asztá lēöntötte vele az asszony a kübálvánv. Mingyá émút a tüsz, asztán a kübálványbú ember lētt ujan min vót. Akkor aszongya neki a kirá fia :

— No, kedves öcsém, gyere haza !

— Nēm mēgyék addig haza, míg mēg nēm mongyátok, hogy én velem mi csinyátotok, hogy én ujan embër vagyok min vótam.

De a Nap nēm akarta mēgmondanyi. Hanēm az asszony aszongya, hogy én az éca a aszt ámosttam, hok két kizs gyereünk született ; — igaz is vót, — és ha mink annak a nyakát évágnánk, asztán annak a vérivē lēöntenénk, hát mēgen ujan embër vóna min vótá. Aszt mēktēttük, nēm is sajnálom.

— No, aszongya, mos má émēgyék veleték, hanēm nekēm mutasátok mēg aszt a kégy gyereket.

Mēg is mutatták neki a kégy gyereket a pincébe, asztán ű fokta aszt a két, akivē a kégy gyere nyakát évákták, asztán ű évákta a maga kis ujját. Ami vér abbú kifót, mēkkente a két kizs gyerekek a nyakát, asztán abbú megin ujan két kizs gyerek lēt, min vót.

Itt a kirá nagy örömbe lētt, másnap ujra tartott ēl lakodalmat örömbe asztán — most is ének, ha mēg nēm háta.

(Veszprém m. Bakony vid.)

HALASZ IGNÁC.

IZENETEK.

S. J. *Örökséget csinálni* — ez csakugyan nem magyaros kifejezés, nyilván a *főnyereményt csinálni* mintájára termett, de a minta is németes. Magyarosan *megüjtük a főnyereményt* és *örökséghez jutunk, örökséget kapunk* vagy egyszerűen *örökölünk*. Kazinczy azt is írta : *szerencsét csinálni!*

K. J. Hogy az a hetilap folyvást az anekdotának *poenjéről* beszél ahelyett, hogy a *poentjét* emlegetné (*la pointe*), az csakugyan emlékeztet a félműveltek szokására, akik a közebédet *tábledó*-nak mondják s így a *table d'hôte*-nak szóvégi *t* hangját elsikkasztják s ezzel a franciánál is franciábbak akarnak lenni, mert hallottak valamit harangozni, hogy a franciában a szóvégi *t* betűt nem kell kiejteni (mint mikor a hentes *charcuterie*-t irat ki a táblájára *charcuterie* helyett). A baklövést az is megkönnyítette, hogy csakugyan van »*poen*« is (*le point*), csakhogy az egészen mást jelent.

St. R. Szászsebes. Kérjük dolgozatát megtekintésre.

Beküldött kéziratok. Kemenes P. Szórendi különösségek. — Szilágyi Á. Az ő házuk és az ők házak. — Egri A. A határozó igenév. — Keszthelyi M. A határozó igenév. — Szász F. Székely nyelvmélekek. — Gellén E. Válasz az -ul ül dolgában [tagadó]. — Csúri B. Teleki József mint nyelvész. Sylvester és Donatus. — Kovács A. Egy különös szó. — Pál A.: Növénynevek. — Patyi I.: Különös összetételek. — Borbély Gy. A szegek földje, Göcsej.

Beküldött könyvek. A csiksomlyói főgimn. Értesítője. (Szlávik F. Egy csiks. iskolai dráma.) — Richter A. Emlékirat (a botanikus kert ügyében, Kolozsvár). — Mészöly G. Tinódi S. (Nagykőrös 1906. 2 K). — Mészöly G. Részek Seneca tragédiáiból. (Különny. Kunszentmiklós 1908.) — Bartha J. és Prónai A. Stilisztika a tképzők számára (Sz. István társ. 3 K 40 f). — Verő Leó: A beteg Henrik a mondában és költészetben (Bpest, Hedvig I. nyomdája. — Pintér J. A m. nemzet évlapjai a királyság megalapításáig. (Jászberény, Balázs F.) — A hosszufalusi polg. isk. értesítője.

E. A. Tunkelo: Alkusuomen genitiivi I. (Helsinki).

Melich J. Die Namen der Wochentage im Slavischen. (Különny. a Jagič-Festschrift c. gyűjteményből.) — J. Neuhaus: Kleine finnische Sprachlehre (Groos, Heidelberg, 1908). — Saalfeld G. Natur und Muttersprache (különny. 'Mélanges Godefroid Kurth'-ból, Liège).

Megjelent

a Nyelvészeti Füzeteknek újabb három száma:

51. *Batta Béla*: A melléknévi mondat népies használata.
52. *Vass János*: Fejezetek a népnyelv mondattanából.
53. *Dénes Szilárd*: Kossuth, a szónok. — Áruk egy-egy korona.

HELYES MAGYARSÁG. Irta Simonyi Zsigmond.

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908. 94079. sz. a.

Ára egész vászonkötésben 3 K.

Iskolai segédkönyvek. Kiadja Wellisch Béla, Szentgotthárd. (Egy-egy füzet átlag négy ív, ára 60 fillér.)

1. Simonyi Zs. *Jó magyarság*, a magyaros írásmód szabályai, szójegyzékkel.
2. Réger Béla: A magyar nemzeti irodalom tartalmi ismertetése. A VII. osztály számára.
3. Ugyanaz — a VIII. osztály számára.
4. Bálint Károly: Történelmi helynevek és műkifejezések szótára.
5. Borszay Dávid: A szóbeli egyenletek megejtése.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

Felolvasás a Nyelvtudományi Társaság 1908. évi márc. 10-én tartott ülésén.

Csúzy Zsigmondról eddig alig emlékezett meg a magyar nyelvtörténet. Ezentúl tudomást kell róla vennie és méltó helyet adnia szóalkotásunk történetében.

Az erős nyelvérzékű Kresznerics Ferencnek szeges figyelmét nem kerülte el Csúzy műveinek nyelvtörténeti fontossága; két munkájából: a Zengedező sípszó-ból, meg az Evangéliomi trombitá-ból 300—400 szót szedett ki s iktatott bele a maga érdemes szótárába. Ámde a NySz. ezeket se vette át pontosan tőle, hanem csak úgy fele részben. Olyan szót, melyet a NySz. csupán Cs.-ból idéz, mindössze 120-at olvastam össze (ezek közül is 35-re nincs idézete, pusztán utalása), pedig mi ez a csekély szám ahhoz a sok száz szóhoz képest, melyeknek Csúzy nevét kellene hirdetniök a NySz.-ban! Nem akarok ideje-multán céltalanul vádaskodni; mindamellett a következő számokat sine ira et studio is elő kell adnom:

Kerek számban szólva: — 1000 olyan szava és kifejezése van Csúzynak, melyekről a NySz.-nak egyáltalán nincsen — más írókból sem — tudomása; 200 olyan szava, melyeket a NySz. csupán szótárakból ismer; körülbelül 350 szava, melyekre a NySz.-nak csak egyetlen írói idézete, vagy utalása van (szótári előfordulás nélkül); majdnem 200 olyan szava, melyekre a NySz.-ban a szótári utalás mellett csupán egy idézet van. Ezeken kívül van mintegy 100 olyan szava, melyekről a NySz. mit se tud, noha Cs.-n kívül másutt is: íróknál v. szótárakban előkerülnek; és végül kb. félszáz olyan szava, melyekre a NySz.-nak csakis kódexekből van idézete.

Mindez pusztá igazság, amelyet Csúzy műveinek lelkiismeretes, ismételt áttanulmányozásával állapítottam meg!

Ám ez a nyelvünk történeti szótárára fontos, de egyébként száraz beszámolás magában véve még nem tenné meg-

okolttá, hogy én Csúzy szavairól külön értekezést írjak; mert hiszen kutató tiszttem véget érne azzal, hogy összegyűjtött adataimat a készülő új nagyszótár szerkesztőjének rendelkezésére bocsátom: ennél fogva más okát-alapját kell adnom jelen nagyobb terjedelmű szótörténeti tanulmányomnak. De mi legyen ez az ok és alap? — Semmi egyéb, mint hogy Csúzy *Zsigmond a 18. század-eleji magyar irodalomnak eddigelé figyelemre se méltatott nyelvújítója: szóalakító és szóalkotó, aki Faludit nagyon megközelítő nyomokat hagyott irodalmi nyelvünk szókincsének gyarapításában*. Ez már, úgy hiszem, elégséges ok arra, hogy szavaival behatóbban és részletesebben foglalkozzam s megismertetésükkel nemcsak a nyelvtörténeti tudást gyarapítsam, hanem egyszersmind a magyar nyelvtörténet nevében a kegyelet adóját is lerójam azon egyszerű Első Remete Szent Pál szerzetébéli Pap iránt, aki nagyszámú prédikációiban nem csupán a korabeli magyaroknak használt lelki tanításaival és vigasztalásával, hanem — bár eddig névtelenül — az utódoknak is nagy hasznára vált számos, részben önalkotta, részben elterjesztette szavának közre hagyományozásával. Tudnunk kell ugyanis, hogy Csúzy — *mai ismeretkörünkkel megállapíthatóan — nem kevesebb, mint hetedfélszáz szóval, átvitellem és kifejezéssel gazdagította irodalmi nyelvünket és — ezeknek a negyedrészt önmaga alkotta*.

A tudomány megörökíti azoknak nevét, akik találmányaikkal hasznára voltak az emberiségnek; a költészet története se feledkezik meg azokról, akik eredeti gondolataik v. érzéseik művészi kifejezésével gyönyörűséget szereztek kortársaiknak s az utódoknak: nem kevésbbé méltó dolog tehát, hogy a nyelvtörténet is híven följegyezze azoknak nevét, akik a nyelvnek föltalálói, sőt mondhatjuk: költői voltak, vagyis a született nyelvújítókét, kik a köz-szókincset életrevaló szóalkotásaikkal észrevehetően és maradandóan gyarapították. Annál nagyobb pedig az ilyenek érdeme, minél közelebb állanak alkotásaik a nyelv szelleméhez és minél nagyobb a közhasználatba átment szavaiknak a száma.

Különösen ebből a szempontból kívánok én jelen értekezésemben Csúzy Zsigmonddal foglalkozni. Részletesen vizsgálni fogom tehát szóalakításainak s alkotásainak módjait és eredetiségeit; érinteni fogom az elődökhöz való viszonyát s bőven tárgyalom majd az utódokkal, főleg Faludival, Baróttal

és Sándor Istvánnal való kapcsolatát; kiemelem jellegzetes összetételeit, képzéseit s használta idegen szavait; végül összeállítom mindama kifejezéseket, melyekkel irodalmi nyelvünket gazdagította.

Mielőtt kitűzött feladatomban megoldásába fognék, szükségesnek tartom előbb egyet-mást elmondani Csúzy életéről, egyéniségéről és műveiről.

Vajmi kevés, majdnem semmi, amit az irodalomtörténet életéről följegyzett. Szinnyei Magyar írók-jában csupán annyit mond róla, hogy »pálos rendi szerzetes és hitszónok; meghalt 1729. júl. 2. Laadon«.

Öt magyar munkája egytől-egyig prédikáció-gyűjtemény:

1. *Zengedező sípszó.* (Pozsony 1723.; gr. Koháry Istvánnak ajánlva; újévtől aprószentekig, ünnepi prédikációk; 754 lap és 63 l. somma [beszédvázlat]). S

2. *Evangeliumi kölcsönözött három kenyér.* (Pozsony 1724.; Szeleczy Márton pestmegyei alispánnak ajánlva; ádvent első vasárnapjától husvét után első vasárnapig, vasárnapokra való hármass predikációk; 662 l. és 7 l. somma). HK

3. *Evangeliumi trombita.* (P. 1724.; Keresztély Ágost prímásnak ajánlva; ádvent első vasárnapjától pünkösd utolsó vasárnapjáig, hitelemző beszédek; függelékül a nicaeabéli közönséges gyülekezet vallása c. hitvitázó irat; 776 l. és 34 l. somma). Tr

4. *Kosárba rakott aprólékos morzsalék.* (P. 1725.; gr. Koháry Istvánnak ajánlva; husvét után első vasárnaptól pünkösd után utolsó vasárnapig, hármass predikációk; 845 l. és 8 l. somma).¹ M.

5. *Egész esztendőre való hármass predikációk.* (P. 1725.; ez a műve igazában nem külön munka, hanem a 2. és 4. művének egybefoglalt kiadása).

A Nemzeti Muzeumban van egy kéziratban latin munkája is: *Idea boni regiminis monastico-regularis.*

Csak ennyit jegyzett fel az irodalomtörténet Csúzyról és műveiről. Ám munkáiból egyet-mást még megtudunk róla. Így a S.-ban olvassuk, hogy szerzetbe-lépte előtt katona volt: »Nehéz ugyan — mondja — a katonakenyér-is (mint szoktúk mondani, s-magam-is izleltem), de még nehezebb a szerzetesé« (19). A HK. előjáró beszédében megemlíti, hogy Apostoli hivatalát »Erdélyben és másutt« gyakorolta. Így többek közt a pápai rendházban is működött mint hitszónok, mert a S. nagyasszony-napi predikációját saját bevallása szerint a

¹ Az idézésüknél rövidítéseim: S. = Zengedező sípszó. — HK. = Ev. kölcsönözött három kenyér. — Tr. = Evangeliumi trombita — M. = Kosárba szedgetett aprólékos morzsalék.

pápai rendi templomban mondotta el. A M. előljáró beszéde szerint »fölsői parancsolatnyából« nagy szükség idején pásztori (lelkészi) hivatalt is viselt. Kinyomatott prédikációit előbb élő szóval több helyt elmondotta, mint erről bevezetőiben nem egyszer bizonykodik. Egyébként pedig nagy részüket a 17. sz. utolsó és a 18. sz. első évtizedében készítette. Hosszú életkort kellett érnie, mert a Fr. dedikációjában beteges öregségének telét emlegeti: In hyeme senectutis macidus iaceo truncus (8. l.). Tehát Gyöngyösi Istvánnak körülbelül kortársa volt. Ez kétségtelenül némi hatással is volt reá; bizonyítja néhány tőle vett idézete, meg azután több olyan szó, melyeket azon korban kívül csak Gyöngyösi használt, pl. *beköszön* (S. 38), *gyalázatvallás* (M. 310.), *leszel* (Tr. 409.), *megállít* (M. 106.), *nyomódik* (M. 344.), *öszveakad* (S. 22.), *szégyenvallás* (Tr. 693.), *tömlőcös* (Tr. 542.), stb. Nemcsak a theologiai, hanem a világi tudományokban is kiválóan jártas férfiú volt: tanusítja rengeteg számú talpraesett idézete nem csupán a bibliából és szentatyákból, hanem a klasszikus írókból is, különösen Horatius-, Ovidius-, Cicero- és Senecából. A korabeli magyar költészetet is ismerte, mert pl. Gyöngyösin kívül Benitzkiből is többször idéz. Sőt neki magának is volt költői tehetsége, miként ezt a S.-nak utolsó beszéde is mutatja, amelyet könnyen gördülő ősi tizenkettes sorokba foglalt; meg azután a klasszikus költőkből való idézeteit is rendesen sikerült verses alakban fordítja magyarra. Szónoki tehetségének pedig nem utolsó tanubizonyossága, hogy az ékesszólásban mindenütt első helyen álló jezsuiták is meghívták magukhoz prédikálni; így egy alkalommal külön meghívásra éppen alapítójuknak, szent Ignác-nak ünnepén szónokolt egyik meg nem nevezett (talán a budai) házuk templomában. De kétségkívül nemcsak mint hitszónok, hanem mint író is nem közönséges tehetséggel volt megáldva Csúzy páter. Különösen a leírásokban tűnik ki; ezekben többször valósággal művészi magaslatra emelkedik. A szokott magasztaló jelzők halmozása helyett idézem itt bizony-ságul a következő rövid mesteri rajzát a *bujdosó szegény legényről*:

Hát a-maz bujdoso szegény legény, vélték-e, mi-némű gyűmölcsel gyűmölcsözik?

Meg-vonta magát nagy alázatossan, s-azt vélnéd, hogy hatot nem tudna számlálni; egyelő-aránt ha hat ókrót saját tévővázva, mindgyárt

meg-tudgya olvasni, őrizni, hajtani; s-ezért-is neveztetik eke-szárasztónak. Ha kantárotlan lovat lát a rétben, meg-tudgya fékezni, fel-tudgya zabolázni, eszébe forgatván a-maz Magyar köz-mondást, könnyebb lovon járni, mint gyalog talpalni: a mit szeme meg-lát, keze ott nem hadgya; préda nyeresége, vonás vitézsége; bor-csiszár titulussa, tobzodás gyönyörűsége; egy szóval, gonoszság minden gyümölcse, és Szentségtelen Istentelenség. (M. 304.)

Nem nagyítok, ha azt állítom, hogy ennek a rövidsége mellett is jellemzetes, színes és plasztikus életképnek a régi prózai irodalmunkban egyáltalán nincsen s a versesben is kevés párja akad. Pedig ez Csúzynál nem áll egymagában; méltóan sorakozik melléje teszem a *csél-csap káromkodóknak* eme meglepően találó festése is:

Mit vélték? Mi-némű regulamentumot szabna? vagy-is mi-némű példát mutatna Judás [Machabaeus] a mostani csél-csap káromkodóknak? Kiknek fel-költők átok: mulatások szitok; s-le-fektek úndok morgolódás? kik meg-nem elégszenek a pártos eretnekekkel két vagy három sacramentommal: se héttel a Catholicusokkal, hanem százokat; sőt milliókat koholnak, s-fűznek össze? kiknek minden-napi imádságok: Adta teremtette: fogadások, órdóg ragadgya-el, rontsa, tórdellye, prénezzze, csipkézze; íssón-meg a gutta, vagy a lánczos menykő. Egy szóval minden szovok-járása, köz-beszédek, s-monda-mondájok gonosz szokásul bé-vett éktelen szitok; s-feslett káromkodás; úgy hogy örvendgyenek néha a gonosz szíülék, ha-hogy hallják gonosz magzattyokat frissen káromkodni mondván: bezzeg, ebből léssen jó katona, mert jól tud morogni; úgy-úgy jó katona; de nem az Isten, hanem az órdóg katonája (M. 673.)

Ugyancsak sikerült pl. a *bűnös képzelődésnek* következő festői jellemzése is:

Sokakban tapasztaljuk, hogy vala-merre feslett erkölcsök hanyatlík, azoknak képeket foglallják magokban:

Valamint a bor-csiszár részegesnek bor, s-kupa czimere, éles tőr a boszszullónak, képzés a hazugnak, úgy a dús-gazdag ezüstel arannyal mázollya-be szívét; pompával hizlallja a maga-hitt kedvét; s-szidalommal fenyi a vitéz fegyverét. Az átkozodónak Meny-követ, és guttát, poklot, és órdógót, s-ezer Sacramentomot. A tobzódónak, kinek haza Istene, velett asztalt, serleg bort, tyukot, ludat, pokát, és gőzös, ziros konyhát; s-egyéb nyalánkságot. A fajtalanak pedig veres énekeket [virágénekeket], dísztelen meséket, Nymfát, Venust, Cupidot, és sok trágárságot. (M. 393.)

Csúzy elmjének nem közönséges élére vallanak egyrészt ötletes szójátékai, másrészt tréfás és csipkelődő körülírásai.

Az előbbiekből szolgáljanak példakul a következők:

Cupido nyilával *Dám-vadakat* [= dámákat] vadász (M. 612.). Hazugsággal szoktak élni, s-sima-száju *füllent regimentében* [= a füllentők seregében] tiszteket viselni (HK. 10.). A gonosz Sátán több nyomdokit követő

pajk-társival járja a macskarát (= ravaszkodik HK. 573.). Azt aléttya senyedékes írásában, kinyomatott könyvében egy előhasika csiga-biga *Perdikátor*, akarom mondani *prédikátor* (Tr. 46.). Távoztassuk *perdikációjokat*, vagy-is *praedikációjokat* (Tr. 73.). Üdvösségesb-e az ilyen *Törökkel békelt*, és *zsidóval prémezett* poroszlonak nyomdokát követni? (Tr. 71.). Ha a *veszperesnek* [= *esperesnek*] egy, vagy két arannyal bé-kötötted szemét, a-menyiszer tettzett, feleségesedtél (S. 752.). Stb.

Az utóbbiak közül említésre méltóak ezek: *Górbék fiadnak újjai, s hozzájuk ragadnak tő, kés, kesz-kenyő* (M. 41.). *Lányod örömet nyallja a korso ajakát* (M. 41.). *Az Aszszony mindaddig dúdollya az útolsó Kyriet, míg a férfinak fel-gerjed haragja, a-vagy meg-indul régi maszlagja, s-aszszonyomnak keményen kenetvén, nagyon meg-kolompozza hátát* (S. 17.). *A káko bízt utálván, gyűlöli a vizet, nyallja a bort, mint a mézet; s-ezért is fel-önti hé-kőre mindenét; gyakorta kenyik tatár kancsukával annak vállát, és hátát, vagy égetlen hamuval dörgöllik az oldalát* (S. 739.). *Végre akasztófát virágoztatnak vele* (M. 41.). *Sokan egyelednek a Francia kelletlen atyafiságban, mert személy-válogatás-nélkül fitalankodnak* (M. 615.). Stb.

Csúzy műveiben számos történeti, néprajzi és etymologiai érdekességre akadunk. Néhányat főlemlíték közülük:

Cs. tudvalevően az egyetlen magyar eredetű szerzetnek, a pálos rendnek volt tagja, annak a rendnek, melyről a nagy Pázmány (ki jézsuita volt!) egyszer ezt a magasztaló nyilatkozatot tette: *Ha-ki Magyarország sorsos állapotját látni kívánnya, tekéntsé Első Remete Szent Pál szerzetét, és ha-azt virágjában tündöklenni láttya, tudgya-meg, hogy az országnak -is jól vagyon dolga, mert jó renden szénája* (S. 42.). Hogy mennyire elterjedt volt e szerzet hazánkban, arról fogalmat nyerhetünk Csúzynak azon állításából, mely szerint a török pusztítások és a reformáció viharai között 180, mondd: *száználvan roppant klastromuk* prédáltatott fel. S eme klastromok nagyságára fényt vet az a körülmény, hogy teszem a Buda feletti sz. Pál völgyében épült és sz. Lőrinczről nevezett kolostorukban *öt-száz szerzetes személy* volt (S. 351.). Ép ezért nem valószínűtlen Csúzynak azon tanuságtétele, hogy a pogány törökség II. Lajos szerencsétlen halála után csak az *ő kised szerzetéből két-ezer fel-szentelt Papnál többet hánya kardra* (S. 351.).

Egyebek között megemlékezik Cs. a reformáció történetéből ismeretes *Prinyi Péter és Petrovics Péter haláláról*: *Prinyi* — úgymond — keserves hoszsu rabságban hala- meg, Bécsben A. 1550. *Petrovizit* pedig Munkácson az oltárok, és képek rontásának alkalmatosságával (mellyben maga serénykedik vala inkább) a rángotott feszület úté agyban (Tr. 771.). Majd — fides penes auctorem! — így folytatja: Az elsőnek [Prinyinek]

holttestét-is (mellyet a mi Terebesi templomunkban temettek vala-el) majd minden esztendőben meg-üti vala a meny-kő, és a koporso fölött álló követ egyenessen a szívére szolgáló helyen lyúggattya vala (csudálatos dolog!) mind addig, míg száraz csontyait a szentek társaságából már az én időmben fraterim ki-nem hánták. S-az-úta vagyunk, teszi hozzá, csendesben, és bátorságosan a szörnyűséges égi háborútól, és az Isten csudálatos, mert nem égető, hanem csak rettentő, és az ő temetését, vagy-is holt tetemét ostorozó nyilától (Tr. 771.).

A S. nagyasszony-napi bucsui prédikációjában Pápa város reformációjáról a következőt mondja: Ez az egész város úndok eretnekségre vemedett vala, úgy hogy az údvariakon-kivül több egy Catholicus igaz kereszténynél lakos nem találtatott az egész városban; kit-is csufolodva *Pápista Pálnak* nevezének (S. 364.).

A sz. Fülöp és Jakab apostolok napjára való beszédében megemlékezik arról a hazai szokásról, hogy e napon *pünkösdi fákat* szoktak ajándékuul osztogatni (S. 161.). A *Keresztelő sz. János napi* prédikációjában pedig felhossa az ezen szent *estin a-vagy ünnepe-napján* szokásos honi *tűzgyullasztást és tűz-ugrálást*, amely szokás, mint mondja, némelyek szerint régi pogányoktól kölcsönözött majmoskodás; de szerinte talán, inkább sz. János példájára teszik ezt, »ki-is, látogatására men-vén, az Annyának Örsébetnek méhében viselős szűz Aszszonyunk, ugrált röpösött, szökdécselve örvendezvén az Annya méhében (S. 219.)«.

Egy csúfolódó népdaltöredéket is találunk Csúzynál, ezzel a megjegyzéssel: Az ó Testamentomban Törvény-szerént bort nem ittak a Papok; s-most-is vásott csintalansággal éneklük némelyek: *Azt mondják a Papok, hogy nem jó bort innia; hazúdnak a loncsosok* [vö. MNy. 1:277], *mert maguk is meg-iszszák* (S. 739.).

A *megjött Antal Budáról, zöld ágat hozott* régi szólásmódnak eredetéről ekkép tudáskodik Csúzy: Mi-némű, s-ki lött-légyen ez az Antal? Biró-e valóságosan? Fő-bíró, vagy vicze? a-vagy-is futoso, kit kis bironak szoktak nevezni? sokat azon hogy fúttassam elmémet, talám nem szükség; elég, hogy ő követségben járt s-zöld ággal (melly jó reménségnek jele) tért vissza házá-hoz (S. 184.).

A *boldogaszszony-katonája* gúnyos kifejezésnek (= gyáva) eredetéről ezt mondja: Régi eleink minnyájan Boldog Aszszony katonáinak neveztet-tenek; noha most csúfra fordítván ezt csak ki-neveti a vak-merő eretnekség (S. 528. NB. már Decsinél: Bódog aszszony katonája vgyan ő is: ollaris Deus. 22.). Érdekes az is, amit a *purgatorium* névnek tréfás alkalmazásáról mond: Némelyek [az eretnekek közül] káromkodván, a *konyhát* nevezik *Purgatoriumnak*, hogy im ott mellyesztik, és tisztogatják a tyúkokat, lu-

dakat, malaczokat, és egyéb asztalra vitetendő állatokat; némelyek a vitézlő rend részére szedett *portiokat*, melyek ki-tisztétták szuszékokat, ládájokat, s-meg-üréttik erszényeket (M. 370.). Stb.

Csúzy nagyszámú egyházi beszédeit saját állítása szerint az egy-ügyü szegényeknek és alacson renden levő közönségeseknek (S. Aj. lev. 4.) készítette; többnyire bárdolatlan dúrva poor parasztnak (S. Elülj. b. 2.) mondotta el; és nem a nagy elmék, hanem az egy-ügyűek, s-könyvek-nélkül szűkölködők kedvéért (HK. Elülj. b. 1.) tette papirosra is. Hogy az együgyü elnyomott pór-paraszt népet valóban szerette, beszédeinek sok helyéből kiviláglik. Nem egyszer kel ki a hatalmasok ellen, bátran szemükre hányva a szegény szolgarenden elkövetett igazságtalanságait. Mily erős meggyőződéssel és jellemző erővel festi teszem a hatalmasok és az alattvalók egyenlőtlen helyzetét a következő soraiban:

A hatalmasok tele torokkal nyelik még a tevéket-is; tépik, tórik, rontják a szép igazságot; és a törvény viaszszos orrát magok szájok izire facsarják; holott az egy-ügyü alatt-valoknak mingyárt torkán akad vagy a csekély szűnyog: s-nőha nem-is tudgya izit a-vagy búzít, s-melyik folyóvizben fogatott a keresett pisztráng, még-is nyakára kóttetik, torkára fojlatik a kellelten istráng . . . A hatalmasok szabadossan gázolják a törvényt; kőrmők vége-is meg-akad az alatt-valoknak a mostoha kelepcebén. S-ez az oka a-maz magyar kőz-mondásnak: A kis kurvákat ki-sóprik, ki-csapják; a nagyokat pedig pompással hintoban hordozzák: a kis lopokat akasztófára kóttik; a nagyokat pedig tisztre, s méltóságra emelik.

E néhány sorból is látnivaló, hogy Csúzy nemcsak apostoli hivatalt viselt az alacsonyrendűek között, hanem ezeknek valóban apostola is volt.

Hogy pedig kertelést nem ismerő prédikációinak hatása széles e hazában nagy lehetett, afelől alig támadhat kétségünk. Egyházi cenzorai magasztalva emlékeznek róluk; s előkelő mecénásai legjobb tanúságok reá, hogy nemcsak az együgyü nép, hanem az igazságos érzésű főbb renden levők is szívesen hallgatták v. olvasták szentbeszédeit.

Nem csupán tárgyainak alapos, sokoldalú ismerete, nem csupán szívet és elmét egyaránt megkapó bizonyításai, nem csupán anyagának világos elrendezése: hanem különösen erőt lehelő magyaros stílusa, szemén-szedett népi közmondásokkal és törül-metszett szólásmódokkal teljes, cikornyátlan, zamatos nyelve voltak azok a ható erők, melyek Pázmány

méltó tanítványát egyaránt kedvelté tették mind paraszt, mind úri hallgatói és olvasói előtt. Mert Csúzy Pázmánynak tanítványa, kit ha nem is mul felül az ész és tudás nagyságában, a kifejező erőben, a nyelvvel magyarán való bánásban alig marad el mögötte.

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

CSOKONAI MINT NYELVÚJÍTÓ.

I.

Közhitté terjedt el és még ma is felbukkan az a nézet,¹ hogy Csokonai inkább az ortológusok táborához tartozik, és szeretik őt Kazinczyval és nyelvújító körével szembeállítani.

Maga Kazinczy is, bármennyire kedvelte eleinte az ifjú poétát és magának kérte ki azt a szerencsét, hogy a »világ elé vezesse«, később mind több és több kifogásolni valót talál írásaiban és sem költői irányával, sem nyelvével nincs megelégedve.

Ismeretségük első idejében dicséri és buzdítja Csokonait. »Az úr versei — írja neki Kazinczy — igen kedvesen folynak s az ideák nemesek és nem földszint csúszók».² De az 1805. év márc. 15-én Szentgyörgyi Józsefhez írt levelében már kezdi Csokonai nyelvét szigorúbban megbírálni. Ebben a levélben röviden csak azt jegyzi meg, hogy »orthographiam, regulas grammaticales non custodit« (Kaz. Lev. II. 280).

Kazinczy túlfinomult izlése nem tudott megbarátkozni Csokonainak tösgyökeres magyar nyelvével. Innen magyarázható, hogy sohasem mulasztja el burleszk műzsája mellett nyelvén is egyet ütni. Imádott Daykájával hasonlította össze: »Dem liebenswürdigen Dayka glich Csokonai in seinen besten Arbeiten unter allen unseren Dichtern am meisten, nur waren seine Gefühle nicht so glühend, seine Sprache nicht so edel, oft wohl uncorrect und niedrig« (Kaz. Lev. VI. 49, 64). És ha e nyilatkozat nem is zárja ki azt, hogy egy más alkalommal ezt jegyezze meg róla: »eine reiche Sprache, viele Leichtigkeit in der Versification«, (u. o. VIII. 508), de általában az a véleménye az ő »mázolt« de »zsenivel mázolt« verseiről, amit egy

¹ I. Bánóczi József bevezetését Csokonai munkáihoz a Magyar Remekírók gyűjteményében 20. lapon.

² Kazinczy levelezése, II. 285. l.

Horváth Ádámlhoz írt levelében mond: »Én neki kevés mívét ismerem, amit kínos érzés nélkül olvashassak el« (Kaz. Lev. XI. 449).

És ebben az ítéletben egyetértett vele Kölcsey is a Csokonairól írt bírálatában, amidőn azt mondja: »Földi által vezetettvén a philológiába, kezdette ő is kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni s mivel ő ezt nemcsak kiáltozta, de cselekedte is, innen van, hogy az iskolai tonust, az alföldi provincializmust levetkezni nem igyekezett« (Kölcsey munkái: M. Remekírók 170. l.) és midőn kutatja, hogy miért nem tudta Csokonai »a maga expressióinak« »az ujság ingerét« megadni, ennek okát a köznép nyelvéhez való ragaszkodásban találja (u. o. 173. l.).

Kazinczy és Kölcsey kemény és igazságtalan ítéletét vakon elfogadták kortársaik, köztük Toldy is. De épen Toldy volt az, aki későbbben behatóbban foglalkozva Cs. műveivel, összegyűjtött munkái elé írt életrajzában rehabilitálta őt és megvédte azon vád ellen, mintha ő Földi tanítványa lett volna. »Csokonai ismerte és becsülte Földit, de vele kevesebbet érintkezett, mint Kazinczyval, és Földinek sem nyelvben, sem fordításban tanítványa nem volt, mint állíttatott. Nyelvben nem, mellyel Csokonai önteremtőleg bánt, de épen nem a népit, hanem a magyar sajtáságot tartván szem előtt, s ha a vidékiségből ki nem vergődött, oka nem Földi tana, hanem azon állapot volt, mely költői, sőt köznyelv kifejlése előtt természetes, nehogy mondjam szükséges: hiszen még Kazinczy sem bírta magát abban az időben a vidékiesség hatalmától egészen függetleníteni».¹

Toldynak e nyilatkozatából éppenséggel nem lehet azt kiolvasni, hogy Csokonai a népies irány ellen küszködött volna, amint ezt Haraszti Gyulánál olvassuk: »Megfoghatatlan — úgy mond — miképen tudják íróink azt állítani Toldy után, hogy Csokonai a népies irány ellen küszködött s Kazinczy volt neki jobb szelleme; hiszen Csokonai nem tett egyebet, mint Versegghiék irányát követte technikánk fejlesztése körül: ő tösgyökeresen magyaros, népies nyelvezetű, de nem oly művész a nyelv kezelésében, mint Kármán, ismeri a régibb irodalmat és ennek számos szavait újítja fel, számosan veszi föl a tájszavakat is, minden előzőjénél közelebb áll a népköltészet nyelvéhez«.

¹ Toldy (Schedel) Ferenc, Csokonai minden munkái: 1844; XCVI. l.

Mindez igaz, és Toldy arra a bizonyos »oskolai tonus«-ra gondolt, amikor azt mondta, hogy »nem a népit, hanem a magyar sajátságot« tartotta szem előtt. De viszont félig-meddig igaz az is, hogy »Kazinczy volt neki jobb szelleme« (ezt különben Haraszi később, Csokonai életrajzában belátja, Abafi: Nemzeti kvtár).

Valóban Csokonai »önteremtőleg« bánt a nyelvvel és bátran mondhatjuk, hogy tudatos nyelvújító volt. Csak nem tartozott ama »pajkos szófaragók közé, akiknek törvénytelen ágyból született csonka, béna idéltlenjeikről« legfőbb óhaja, »hogy önön bölcseikben fuljanak meg« (Cs. M. munkái 328), sem azok közé, akiknél »minden szónak olyan neoaquistica formán kell producálni a maga nemességét és diplomájának szinte a volgamelléki pusztákról, vagy a már leomlott Capitoliumból emanálnak kell lenni« (u. o.: az epopeiáról 827.). Nem maradi ortológus, de nem is vad neológus. Nyelvújító hajlamait féken tartotta és a túlzásoktól megóvta semmi befolyásnak nem engedő erős érzéke a tősgyökeres magyar nyelv iránt. Szükségét érzi a nyelvújításnak, sőt védi is azt. Egy fél-faragású nyelvben — úgymond — törnünk, rontanunk, építenünk, újítanunk kell. »A szózatoknak szaporításában áll a nyelvnek bősége, a nyelv bőségében áll a literatura kezdete... Kettőt szoktam én a magyar nyelv dolgában fejcsóválva nézni. Egyiket azt, mikor valaki azt mondja, hogy ez új szó! Mintha bizony nekünk meg kellene s meg lehetne azzal az egynehány scytha szóval érni, amit kacagányos apáink lóháton hoztak ki Európába...« (U. o. Kleist, jegyzetek 326.). Ha azt akarjuk, — mondja egy másik alkalommal — hogy jövőendőben a tudományos munkában, képzésben etc. előbb menjünk, sok szavakra s meghatározott értelműekre van szükségünk. Aki az új szavakat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a Caspium homokpusztája, ott életében sem hall egy új szót is (u. o. Dorottya 228).

Már ezek a kijelentések is mutatják, hogy Csokonai szívvel, lélekkel nyelvújító volt. És meg is állapította azokat az elveket, amelyeket a nyelv újítására és bővítésére szükségesnek tart:

1) Régi törzsökös eredetűeket új fényre kell hozni, 2) képezni kell szavakat a nyelvnek szokott rendi és országos törvényei szerint per analogiam, 3) tájszókat kell használni és

végül 4) az idegen szavakat magyar hangformájúvá kell tenni (u. o. Kleist jegyz. 328).

Lássuk most, mikép érvényesítette elveit:

A régi szavak felélesztésére különös gondot fordított. Ő maga — amint ezt Márton Józsefhez írt egyik leveléből tudjuk — több mint 2000 ilyen szót gyűjtött össze. »Már én az Urnak jelentésére s édes hazám s anyai nyelvem diszére és előmenetelére amit tudtam és amint tudtam a ritkább régi, kevésbé gyakorolt, nyomtatásban eszméletlen tartományos és mesterszavakból 2000 és egynehányat öszveszedtem« (u. o. Válogatott levelek 865).

A Kleist-fordításokhoz írt jegyzeteiben a következő szokat jelöli meg régi könyvekből vetteknek: *eszterág* (= gólya), *felocsódní*, *hullám* (= nagy hab), *hölgy*; továbbá ilyenek: *kóto*, *g*, *sullog*, *lomb* stb.

A *tájszóknak* egész légióját használja költeményeiben. A Kleist-fordításokhoz írt jegyzeteiben a következőket állítja össze: *bajboncs* = cserje (felföldi szó); *bigecs* = gyümölcsöskert (tiszamelléki); *boróka* = gyalogfenyő (felföldi); *cölöp* (tiszamelléki); *csermely* (felföldi könyvek); *duc* (tiszavidéki); *górálni* = hajítani (tiszavidéki); *harsányt* (dunamelléki); *kaján* = irígy (dunamelléki); *kajdászni* = lármázni (dunamelléki); *kókkadni* = hervadni (tiszamell.); *pardics* = elpusztított mező (tiszamell.); *pitymallik* (tiszamell.); *réja* = dal, *réjázni* (felföldi); *robaj* (dunamell.); *rügy* (erdélyi könyvek); *sörje* = esmeretes csemete, fekete gyűrű; *uszkuruc* = vadberkenye (felföldi).

Ezenkívül a sok közül még a következőket említjük:

bakar = bakator; könnyezzen a gohér s banderista *bakar* (E. 68¹)

bakma: nincsen hát barátom benned egy *bakma* is (E. 49²)

bangó (= hiú): *Bangó* képzelődés! — De nem bolondság-e háromszáz miliom ember boldogsága (E. 153) (Tsz = bamba)

begyéz: jertek *begyézni* rózsát (A. 319)

bojnyik (zsivány): népünk ezzel kerget be téged *bojnyik* fészkedbe (E. 20)

cula (l. MTsz. cula 2.): Tensur, egy *culától* én ezt fel nem veszem...

Didergett a *cula*, majd hogy meg nem fagyott (Dor. III. én.).

¹ Az idézetek: Toldy Ferenc kiadása, Csokonai minden munkái, Pest 1844. szerint vannak jelölve. Rövidítések: E: Elegyes költemények. H. E: Hátrahagyott elegyes költemények. D: Dorottya. L: Lilla dalok. A: Anacreoni dalok. K: A tavasz és némely apróbb darabok Kleistből. O: Ódák. B: Békaegérharc. Cs: A Csókók. T: Tempefői.

² a. m. *batka* [ered. *bapka*, *babka*; *bakma*: *bapka* = *sikma* MTsz.: *sipka*. — A szerk.

csegje (Isten úgy segéljen): úgy hogy sok ember *csegjével* is állítaná, hogy ismét a régi orr nőtt ki (K. 369, I. Nyr. 35 : 235)

csijés (csihés, I. Nyr. 37 : 27–8): Bár engem a jámbor becsül, *csijést* teszen belőlem (O. 398)

csikol (csiklandoz): addig *csikolt*, hogy szivem is rád hevült (O. 378) *dosztig* (= elég, szláv) ... hogy véle *dosztig* lakott volna (Am. 482)

felszemecskél: orrával *felszemecskéli* az asszú ágszálakat (K. 350)

gavar (gavallér): Követi sok *gavar*, csiripel utána sok dáma (E. 76).

hara (= szerzsák): És hogy én ne vegyek reám semmi *harát*, a magam képe is tud játszani maskarát (E. 48)

hirintőzik (hintáz): ha ily cirmos képpel *hirintőznék*, a veréb még felém jönni is vitáznék. (E. 48). A melynek sok pajkos szellő *hirintődzik* ágain (Tavaszi).

kagyló: »Túl a Dunán a csigának két nevét találtam: az első *kagyló*, melyet t. Fábián ur és Dr. Földi már bé is vettek, néhol *kagyllónak* mondják, második *puzsa*. Ez a két név jó volna két seregbeli névnek. A dialectusi *kagylló* pedig valamely jelesebb nemnek a nevének. Csigának maradna egyedül csak az olyan nem, a melynek héja valósággal tekergős, mint az igazándi csiga« (A. 307. j.)

kencsér (kenőcs) ... igyekeztem ... holmi ... fejr és piros *kencserekek* ... készítésével az emberi nemnek szolgálatjára lenni. (K. 368)

kiókumlálni (172, Dor. előszó),

lezsák (semmirekelő, rongy ember MTsz): Hát ez a sok *lezsák*, eszem-iszom pajtás ... (Dor. III. én.).

máslás: ez a butella *máslás* (A. 298). Ehhez a szóhoz Cs. a következő érdekes megjegyzést fűzi: »Sajnálatos dolog a nyelvre nézve is, de kivált a poesisra nézve, hogy a mi világszerte kedves és becses tokaji borunknak oly insonorus és nyomorék s hosszú neve van: *aszu-szőlőbor*. Hogy én a hazai termést mégis nemzeti szóval ejtsem ki, kénytelen voltam a *máslás* nevet venni fel, noha ez szegényebb neme a hegyaljai nektárnak«

méla (itt olyan értelemben, mint a Tsz.-ban: tréfálkozó, mókázó: ezeket a *méla* mesterségeket még az ebek sem ugatják (Karnyóné, 700)

pitizál: vigan ma barátom! és ha *pitizálunk*, Manciról is egy-két sort dallarizálunk (E. 75).

(Vége következik.)

WIDDER SALAMON.

SZÓRENDI KÜLÖNÖSSÉGEK.

A magyar szórend elméletének igen gazdag irodalma van, sőt Simonyi és Molecz már összefoglaló munkákban is tárgyalták, történelmi szempontból is. Azonban a magyar szórend annyira változatos, annyi finom csinja-binja van, hogy az eddigi munkákban korántsem tekinthetjük kimerítettnek. Ezúttal három olyan különösségre akarok rámutatni, amely az eddigi kutatók figyelmét vagy egészen elkerülte, vagy legalább nem kötötte le eléggé, pedig mind a három fölötte érdekes.

1. Mai irodalmi nyelvünk rendszeren ilyen szórendet alkalmaz: *nem volt szabad, nem volna kár*. Ellenben a régiség s a nép nyelve az efféle állandó szólásformákban nem az igét, hanem a *szabad, kár*-féle állítmánykiegészítőket teszi a tagadó szócska mellé. Példák:

Olyat myelnek, kyt *nem zabad volna* myelnyk (azaz mívelniök, Pesti G. Evang. 23). Fele mas barmot nem szabad volt öszue fogni (Dávid F. Utm. 96). Sylvesternek nem szabad lett volna el venni, mint hogy urunk sem vevé el a földi királyságot (Magyari: Orsz. roml. 31). Kiknec áldozattyockal nem szabad volna az ő áldozattyokat megegyelíteni (MA. Bibl. 1 : 56). Nem szabad vólt egyéb tüzet vinni az áldozatra (Pázm. Kal. 496). Erővel pedig nem szabad vólt megfogni a kezít (Apor: Metam. 332). Eleget mondtam én, de nem szabad vót (Mátyusföld, Nyr. 20 : 267). A régi nyelvben ennek a szólásnak még egy harmadik formája volt, t. i. *szabad nem volt*, l. NySz. (Így: Az a név, melyet szabad nem volt a zsidóknak kimondani. Pázm. Préd. 152. Oly helyeken áldozának, ahol szabad nem vala áldozni. Pázm.) — *Nem kár volna* őket tentába keverni (Arany—Gyulai: Népk. gy. 3 : 145). Vénasszonynak nem kár volna, ha pokolban láncon volna (uo. 241). — *Nem szükség volna* ide jőnőtök a Messiást keresni, mert köztetek jár, ha esmernétek őtet, de nem esmeritek (Telegdy: Evang. 1 : 56). Annac okaert most nem szükség volna felelnem (Telegdy: Felelet 118. RMKönyvtár). De ugyancsak Telegdy írja: Nem volna szükség minduntalan mutogatnod (uo. 127). — Mintha ez a szomorúság *nem elég volna* rajtam (Mikes Lev.). Meg karomlaa Christusnak mondasaat, hogy *nem ygaz volna* (ÉrdyK. 549). Azt a cipőt mesztélábra *nem nehéz vóna* főhuzni (Nép, Kecskemét). Savanyú az ecet, nem való ivásra, *nem való vagyok* én szeretőtartásra (Abafi: Göcseji népd. 71). Nem való volt ő oda (Ellenőr 10 : 532). De nem való volt a falu együgyű lakói közé (uo.). Az idén *nem ritkaság volt* látni másodszor érő epret (uo. 582).

2. Egy másik érdekes és ritka szerkezet a vonatkozó névmással járó kirekesztő szórend, úgy mintha a névmáson volna a mondat nyomatéka (holott a von. névmás rendszeren csak előkészítő része a mondatnak); pl. »A tisztesség egy drága fedezet, *mely alatt kell megjelenni* a világ piatzán a böcsületet szerető szívnek« (Benyák: Okos elmékl. 103. 1783.) Ennek a különös szórendnek az a magyarázata, hogy ilyen esetekben a vonatkozó névmás helyén tkp. hangsúlyos mutató névmás kellene: A tisztesség egy drága fedezet, *ez alatt* kell megjelenni . . . a böcsületet szerető szívnek. Hasonló példák:

Már most a padon, *a'hova van feltéve*, a moly edálja csak (Beregszászi, Felsőmagy. Minerva 1625. lap, — a padon, *mert oda van feltéve*, a moly edálja csak). Esett az eső, amit

én egyébiránt csak akkor vettem észre, mikor már sarat gázoltam a piac közepén, *ahol álltam egész délelőtt* (Pet. Utirajzok 23, MKtár, = *mert ott álltam egész délelőtt.*) Burbadge Jakab társulata — *melyhez került Shakspeare is* — Leicester gróf szolgálatában állott (Greguss Á. Shak. pályája 44, = B. J. társulata — *mert ahhoz került Sh. is* — L. gróf szolgálatában állott). A temesvári unitárius pap, Heltai utóda vagy kartársa, *kit tartok a mű szerzőjének...* (Imre S. Néphumor 52, = *mert őt tartom a mű szerz.*). Poroszország, *ahonnan terjedt el* az érettségi vizsgálati intézmény..., 1788 óta folyton revideál, változtat (Szigeti Istv. TanárKözl. 23 : 94). Ezért vannak annyira előtérbe állítva a külső formaságok, amelyek megtartásától függesztetik fel a vizsgálatnak szabályszerűsége (uo.). Ha tekintem az érettségi vizsgálat célját, tekintem az eszközöket, *amelyeket kell felhasználni*: látom, hogy... (uo. 95; ezt a példát nehezebb megmagyarázni, talán ez a kérdő szerkezet asszociálódott: ha tekintem, *minő eszközöket kell felhasználni*). Tudni akarják, mily mennyisége az a tudásnak, *amellyel akar* az abiturienst *indulni* az új pályára (uo. 96, = a tudásnak *mily mennyiségével akar... indulni*). Ázsiában, *hova helyezik* emlékeink az emberi nem bölcsőjét (idézve Nyr. 21 : 404). Ez az út, *melyen mégy el*, igen gonosz (Illyés : Préd. 1 : 492, 17. száz.; mintegy: *ezen az úton mégy el?* ez igen gonosz út). Egy hibáztatott ilyen szórendű mondatra azt jegyezte meg Arany János: »F.-ben maradt, *hová ment* közelebb anyja is: *elment*. — Ez különböző árnyalat« (l. Nyr. 25 : 357).

3. Kirekesztő szórendet használunk ma általánosan az ilyen idéző mondat szerkezetekben: »Jönnek! *kiáltott föl* Béla«. Mintha azt mondanám: Jönnek! *így kiáltott föl* Béla. Az *így-et* nem is kell talán odagondolni, hanem a megelőző idézett mondat szolgál az idéző mondatnak (*kiáltott föl*) mintegy hangsúlyos részül. De egyes esetekben jobban érezzük az ott lappangó *így-et*; pl. »De most elhallgass! *pattant fel* a doktor« (Jókai: Rab Ráby, 1. kiad. 1 : 140) = *így v. e szavakkal pattant fel*. »Éljen! *szökött fel* mindenki helyéről« (Tolnai L. Beszélei 2 : 43) = *e felkiáltással szökött fel*. »Adok érte egy véka ezüst huszast, mondotta az örmény. — Jaj, uram, drága portéka az, *kötötte meg* magát a szegény ember« (Arany—Gy. Népk. 3 : 382) = *e szavakkal v. ilyen kifogással kötötte meg magát*. — Néha nem ilyen idéző, hanem másféle összetett mondatok-

bán is találkozunk evvel a jelenséggel; pl. »Ennek hogy az útját valahol elvágja, *teszi most ki* éltét magyarok királya« (Arany TSz. 11:17) = hogy ennek az útját valahol elvágja, *azért teszi most ki életét*. »Akkor, mint nap előtt holló hamar elmén, *röppent el* egy árnyék Etel igaz lelkén (Arany BH.) = *úgy röppent el*.¹

Mármost egyes régiebb s újabb jeles íróknál s népnyelvi szövegekben az eddigittől eltérő szórendet találunk s erős a gyanúm, hogy ez az eredetibb, magyarosabb kifejezőmód:

Hogy-hogy, asszonyom? *felkiáltta* dom Sebastien (Mikes: MulN. 155). Igenis! *felkiáltta* a király (uo. 273). Ne gyötörd magad egyetlenem! *elkezdé...* (Kárm. Fanni 50). Hát még csak ma ment el Makó? *közbeszóla* (Viték. Munkái 2:5). De mégis — *tovább folytatá* — elmegyek hozzá (uo. 16, így 111, 125, 127, 131 stb.). S »ki van itthon, hej no?« *bekiált* (Arany: Az elhagyott lak). »De nézd csak, atyám«, *megszóla* a gyermek, »hiszen a tojások össze vannak törve« (Szvorényi: Olvasókönyv 15: 112). »Te nem hiszesz bennem«, *megjegyzé* a kísértet (Belényesi: Karácsonyi ének 23). »Én biz azt hiszem«, *félbeszakasztá* sógornője (uo. 85). »Nézz ezekre!« *felkiáltta* a szellem (92). Micsoda nap van ma? *lekiáltta* S. egy fiúhoz (121). Ön az! *felsikolta* (Belényesi, BSzemle 6: 171). »Eminenciád kivihetné ezt«, *tisztelettel jegyzé meg* a hírlapíró (uo. 13: 230; Belényesi általában mindig evvel a szórenddel él, vö. Nyr. 7: 267). Itt vagyok, itt! *elkezdí* a szép királyti (A szép királyti, székely mese Nyr. 29. k.). Itt vagyok, itt! *elkezdé-gelte* a királyti (stb. uo.).

KEMENES PÉTER.

KÜLÖNÖS SZÓÖSSZETÉTELEK A RÁBAKÖZI NYELVJÁRÁSBAN.

Hogy a szóösszetétel a szóalkotásnak egyik faja, arra különös világot vetnek a rábaközi nyelvjárásban a következő érdekes példák, melyekben az összetétel tagjai oly szorosan egybeolvadtak, akárcsak a tőszó és a képző, úgy, hogy alakilag a szó szinte egynek látszik. Mindennap hallani a Rábaközben ezeket: *vajallás kényiér, kertallaji embër, sëfüsëfús kerittës*; — »Istók is ott *szëmfüleskëdëtt*, pejjig sëlát, sëhall szegíⁿ« —

¹ A németben s a franciában is vannak a mienkkel összehasonlítható szerkezetek az idéző mondatokban s általában az olyanokban, amelyekben a mellékmondat megelőzi a főmondatot, pl. »da, sehen Sie!« *fuhr er fort*; *ich will kommen, sagte er* (e h. *er sagte*); *wenn seine Stunde schlägt, wird er erscheinen* (e h. *er wird erscheinen*). A híres Pott így elemzi ezt a szerkezetet (Etym. Forsch. 1: 375): »Im Deutschen wird bei vorausgeschickter Rede in dem Satze, welcher das Zitat bewerkstelligt, gleichsam konform mit einem »So sprach er«, auch an dem Subjecte eine Umstellung vorgenommen. Z. B. »Ich will kommen« oder »Er wolle kommen, sagte er« also 2., 1., während es zu Anfange 1., 2. heissen müsste [Er sagte: Ich will kommen]«.

Vaj aljá-ból lett *vajallás* melléknév s *vajallásson* határozó. — *Kertallaji* a. m. *kert-alja*-i s ebből ered: *kertallajjassan*. Bár e két utóbbi összetétel utolsó tagja már birtokos személyraggal van ellátva, minthogy a rábaközi egységes szótőnek érzi, ez esetben a birtokos személyrag után képzőt kapcsol a szóhoz s új szót alkot belőle. *Séfűsűfa*, licium (németül *Teufelszvrn*). — *Szëmfül*, pl. csupa szëmfül ez a gyermek (a. m. csupa figyelem!) Tovább képezve: *szëmfüles*, *szëmfülesség*, *szëmfülessen*, *szëmfüleskëdik*.

Érdekes összetétel az *ípkézláb* melléknév; pl. *Hiét gyerekm van, de háló(j) isten, mind ípkézláb*, vagy: *ípkézlábok valamennyen*. — Különös ez is: »Ollan kis *mitugrász* embër«, azaz: kicsiny és jelentéktelen, aki mégis föl akar tűnni. A *mitugrász* tárgy és személyragos igealak összetétele; legtöbbször melléknévi értelemben használatos. — *Lesvár* egy csárda tulajdonneve lett a *les-vár* igékből.

Igen gyakran használják nálunk az ikerszókat. Ezek közül érdekesek: *szuszimuszi* embër (aki szuszogva, lassan végez mindent); *ugri-bugri*, (eleven, élénk és fölületes, ellentéte a rábaközi nyelvjárásban: *nyomás*); *tësz-i-vësz-i* embër (aki hozzá is tesz, el is vesz mindenből valamit: szëpítget); — »ollan *tëdd-ide-tëdd-oda embër*« (akit mindenre könnyü rávenni); »*sëtëszëm-sëvëszëm* embër (közönyös). — Érdekes összetett határozók: *áto-botábo*, *keresztü-kasú*, *ides-örömet*; *nabbisz-tomba* (nagybíztoiban, nagybíztoiban, nagybíztoiban, nagybíztoinkban stb.), *kisvártotva*. Ez a két utolsó azonban már alárendelő összetétel. Különös mellérendelő összetétel van e metaforás jelzőjü szólásmódban: »*kutyamacska* barátság.« (Olyan barátság, amelyben igen gyakori az ellenségeskedés, civakodás, veszekedés.) Továbbá: *ëszëm-ëszom*, főnévként és melléknévként; pl. »*Nagy ëszëm-ëszom lësz mámo papiëkná*«. »*Utálotos ëszëm-ëszom embër!*« Sajátságos ez az összetett ige, *tíb-láb*, amelynek második tagja alakilag egy a *láb* főnévvel. Értelme: toporog, mocorog. Például: »Ez a gyermek mindig itt *tíb-láb* mellettem«. »*Në tíbgy-lábgy itt*, hanëm s'ëss [siess], vüdd ki(j)a kaszásoknak az ebüdet!«¹

¹ A *tíb* (hosszú *i*-vel) valószínűleg **típ*, a *típeg* töve, melynek hangzása a *láb* visszahatása következtében, annak analógiájára nyulhatott meg. Különös, hogy a *láb* szó képző nélkül áll ige gyanánt. V. ö. ezzel »A lúnak ngy lábo van, miëgis megbotlik« közmondás tréfás változatát: »A lúnak ngy botliktn van, miëgis *mevláblik*«. És ezt: »*kilából* valamely betegségből.«

Az alárendelő összetételek közül érdekesebb alanyos összetételek: *felémás*, *fejfájós*, *fülfájós*, *szemfájós*, *torokfájós*, *mellfájós*, *hasfájós*, *lábfejős*, *szüffájós*, (= szüffogásos, epileptikus), *derékfájós* stb. Ezek igen gyakoriak nálunk.

Tárgyas összetételek: *szájtáti*, [mondják így is: *szájbüök* és *tálottszájju*], *mitugrász* (»ollan kis mitugrász embër«), *békanyuzó* (a rossz kés), *sereghajtó* (aki leghátul megy), *kutyaszorítottó* [sikátor] *bagóleső* és *csuszaleső* (mindakettő a száj tréfás neve), *nyomoruságkergető* (gúnynév). Továbbá: *mitívő* (legyek), (én is) *ammondó* (vagyok), *sokírő* (sokaterő), *kendérasztó*, *birkasztó*; *háztüzníző*, *szénagyüjtő* (szénagyüjtő), *kukoricafosztó*; valamint ilyen alakban: *kendérasztónyi*, *birkasztatnyi*, *kukoricafosztanyi*, *kurumpikapányi*, *árpoaratnyi*, *püspöklátnyi*.

Érdekesebb jelzős összetételek: *innéplőruha*, *betívőfalat*, *halópor*, *jóduágos* (jódogos), *jóítkes*, *jóevő*, *kutyakemő* (-kemény), *kutyameleg* (v. ö. kánikula), *kutyajó*, *kutyarossz*, *haggyánforma* (aki mindent ráhagy az emberre, akit mindenre rá lehet venni), *szakajtózsompor*, *álomszuszi*, *magamszőőri*, *magadszőőri* stb., *magamforma*, *magunkforma* stb., *magamfajta*, *magunkfajta*, *fehércsikos*, *feketécsikos*, *fehértarka*, *feketétarka* (tehén), *pirostarka*, *fehírbabos* (kendő, ruha), *pirospötytyős*, *fiécsipejű*, *fiékező*, *fiélábu*, *fiészemű*, *fiéleszü*; *illenforma*, *ollanforma*, *haragosforma*, *szomorúforma*, *boszorkáforma*, *kisírtetforma*, *haláforma*, *embërforma* (a *forma* szó, bár idegeneredetű, a képző szerepét kezdi játszani); *ollanformán*, *szomorúformán* stb. Minduntalan hallhatók ezek: *jóformán* [valószínűleg], *rosszformán* vagyok a. m. gyengélkedem, *gondulomformán* (ahogyan jónak gondulla az embër).

Birtokos összetételek: *asztófia* (asztalfia, asztalfiók), *ládofija*, *vásárfija*, *szelekannya* (= szelek anyja, mondják férfira, nőre egyaránt, a. m. szeles), *foghíj* (pl. »Há! foghíja van annak a paripánok?«), s ebből ered: *foghíjas*; — *máshaj* (= más haja, paróka).

Határozós összetételek: *beharangszó*, *összömarik* és *összömarok*, *fenékiégtéjfő*, *nyakigláb* (hórihorgas ember gúnyneve), *füligszáj*. Továbbá: *világrovaló*, *ölbevaló* (kis gyermekről), *ölrevaló* (t. i. a fa és pedig két értelemben: 1) ami egy ember ölébe befér, 2) ami egy ölnyi tért tölt meg), *sütnyivaló* [szintén két értelemben: 1) illesztő (cájk); 2) ész],

semmirevaló, jábovaló, tűzrevaló (főnévileg is, melléknévilleg is használják): 1) tüzelő, 2) rossz, gonosz, ami tűzhalált érdemel; *rajtavaló*, pl. a rajtavalója sē ja züjjié, azaz: a ruha sem az övé. Főnévi igenévvel is gyakran: *énnyivaló* (értelme: 1) ételnemű, 2) kedves, szeretetreméltó), *innivaló* (innivaló), *harapnyivaló*, *tanúnyivaló*, *látnyivaló*, *tunnyivaló*, *mondanyivaló*, *keresnyivaló*, *szeretnyivaló* stb. stb.

Különösen érdekes még ez az összerántott szóalak: *mëccëk, mëccesz, mëcc vele, mëccünk, mëccëtëk, mëccenek vele*, ami ezeknek rövidítése: *mit teszek, mit teszesz, mit tesz vele?* stb. Még furcsább a többi időben és módban: *mëccëttem, mëccëttil, mëccëttil vele* stb.; a fölszólító módban: *mëccëk, mëccél, mëccën vele* stb.; a föltételes módban: *mëccenék, mëccenél, mëccene, mëccenénk, mëccenének, mëccenének vele? mëccëttem volna, mëccëttil volna, mëccëttil volna vele* stb. — Föltűnő, hogy ez az összerántott igealak csak az öregebb rábaköziektől hallható, a fiatalabbak már nem használják. Egyáltalán mióta a nép fiai többet forognak az urak közt, s mióta a nyomtatott betű ismerete s az újságolvasás szokása rohamosan terjed, az ifjabb ivadék nyelve sokat veszít a régi nyelvjárás tősgyökeres eredetiségéből, sajátságos jóizéből s ódon nemes színéből.

Mentsünk meg belőle valamit, ami még megmenthető!

PATVI ISTVÁN.

NYELVMŰVELÉS.

Édes magyar nyelvünk. »Szent jogunk van nekünk ahhoz, hogy a mi nyelvünket ápoljuk, védjük és terjesszük. Elévülhetetlen jog ez, amelyet nem engedünk eldisputálni magunktól senki által sem; amelyet szóba sem engedünk hozni, nem engedünk érinteni; mert az természetes joga minden nemzetnek;... és ha minden nemzetnek kincse a nyelve: a magyar nemzetnek nemcsak kincse; a magyar nemzetnek lelke; a magyar nemzet fejlődésének, a magyar nemzet boldogulásának, a magyar nemzet fönnmaradásának egyenes föltétele!...«

Széll Kálmán mondta ezeket a gyönyörű ígéket a Dunántúli Közművelődési Egyesület soproni közgyűlésén. Ha tőlem függne, én ezt az idézetet kifüggeszteném ökölnyi betűkkel minden magyar iskolában; minden magyar társaskörben, kaszinóban és testületi találkozások színterén. Oda tenném az iskolai könyvek első lapjára; és naponként elmondatnám a magyar gyermekekkel, akiknek vörökké kellene hogy válják; akik ez által nemcsak nemzeti érzésökben erősödnének meg holtukig, hanem abban a szívósságban és akarásban is, amivel azután később, mindig és mindenhol, minden nemzeti ügyet védenének.

A nagy és erőteljes duzzadó nemzetek, amelyek egymagokban is beláthatatlan időkre valóságos nagyhatalmai a világnak, ezt a mi érzésünket nem érezhetik, legfeljebb elképzelik. Miért is kellene a német, a francia, vagy az angol nemzeti ünnepeken a program egy részének éppen a nemzeti nyelv védelmére irányulnia; holott senki ott támadni nem meri? A nagy népek boldog és tudatos erejökben könnyen beérhetik azzal, hogy a magok nemzeti érzését és nyelvét mint magától értendő erősségeket: dicsőítsék. — A »jogos védelem« kényszerét nem ismerik ebben az irányban; nyelvök művelése közös nemzeti vágyuk, amelyben diadalmas jó kedvvel s bizalommal találkoznak. — Nem úgy, mint mink, akiknek akárhányszor kell a fiáért izguló oroszán morgását hallatnunk, ha másképp nem taníthatjuk tiszteletre nemzeti jogaink iránt azokat, akik bennünket még itthon is mint nyílt ellenségek vesznek körül.

Amit erről a témáról most Széll Kálmán elmondott, el kellett azt mondania valakinek, akinek a szava messzire elhallatszik. De hogy elmondta: jelenthet-e mást, mint hogy szükség volt ennek a nemzeti alap-törvénynek nagy súllyal latba eső hangoztatása? Nyilvánvaló, hogy az ő államférfiúi bölcsessége is ugyanígy ítélte. S ez nekünk, akiknek a szavát az ő hatalmas szava támogatja: nagy megkönnyebbülésünk. Legyünk hiálások érte. —

Egy tárcacikkelyt olvastam a minap, amely elejétől végig nyílt támadás volt az ellen a törekvés ellen, hogy a máig is forrongásban lévő magyar nyelvet tőlünk telhetőleg csíszoljuk, szépítsük, tökéletesítését úgy végezzük, hogy ne rontsunk rajta, amikor javítani akarnánk; ne tünetszük el belőle a nemzeti sajátosságokat és a különös zamatot, ami néha csak egy-egy kifejezésünknek magyar jellemzője, néha pedig mondatfűzésünknek az eredetiségében őriz az érdekes nyelvhagyományt és magyaros fölfogást.

Ime, hogy még az írói hivatott katonája is a saját legnagyobb erőssége ellen fordítja fegyverét! Támadja azt, ami nélkül le kell mondania az író egyik legnagyobb sikeréről: hogy gyönyörködtessen. Hogy éppen azokat gyönyörködtethesse, akiket leginkább érdemes, mert fejlett művészi érzékűek és ezen a jogon követelőbbek is azoknál, akiknek minden jó, kivált ha jobb nincsen.

A nyelv semmi más, mint a gondolat köntöse; de vajjon nem követelheti-e az értékes, a szép, az előkelő gondolat a hozzá méltó köntöst?! — Olyat, ami nem hétköznapi többé, hanem ünnepi; amely magasan áll a pongyola szabadosságok fölött, amiket a jó nevelés tulajdonképpen soha sem enged meg?

Ily nevelésű társaság elé, amelynek a lelki igényei az irodalmi finomságokat joggal követelik: minő merészség volna kócos rendetlenségben oda állani? Oly nyelven szólni ehhez a társasághoz, amely ha jó is arra, hogy valamely gondolatnak szükségből a köntösül szolgáljon: de csak elrontja laza művésziatlenségével a különben értékes gondolat hatását.

A legszebb természet is formátlannak mutatja a rossz szabású ruha; s nem ok nélkül olyan követelő a szépérzék mindenben, ahol a művészet már otthonos lehet. Hisz a sugalló hódításnak minden finomabb lélekkel szemben legdiadalmasabb fegyvere a szép.

Elemi dolog ez, amit senki sem tudhat jobban, mint az író, a költő, a szónok, — akinek (és bizony nem akiknek) mindene: a nyelv. A művészi nyelv, amellyel épp úgy eibüvöl, — amilyen hatástalan marad, ha a fülemle helyett a nádírgótól tanul dalolni.

A művészetek általában kozmopolita jellegűek; hisz »művész hazája: széles e világ« — és mégis nem az a művész jut-e legmagasabbra a pályafutásán, aki »nemzeti« tud maradni; vagy legalább ilyen ízű alkotásaiba teszi bele az ő művészi lelkét, erejét s varázsát?

Az irodalom, a költészet, s általában az a művészet, amelynek mindensége a nyelv, (hisz e nélkül meg sem születethetik), nemzeti alap és jelleg nélkül legalább is béna. Meg sem közelítheti vergődésével az igazi művészt, akinek a szárnyaló gondolatait csak a művészi nyelv által ismerhetjük meg úgy, hogy művészi gyönyörűségünk lehessen általa.

(B. H. 1908. VI. 3.)

—ny.

Olvasás közben. »Sem ez, sem az öccse Angliában sohasem viselik a bárói címet, de egyszerűen Mr. de Rothschildnak írják magukat. Miért *bárózzuk* tehát őt mi?« (Pázmándy D. írja B. H. 1907. IX. 18. Helyes igehasználat; vö. *uraz, kendez, magáz, kollégáz, szamaraz*, stb.) — *Ebbe az is tartozik*, amelyet én az ezredéves kiállítás ötletéből gyűjtöttem (Herman O. írja a Múz. Népr. Oszt. Értesítőjében 7 : 232; helyesen: *ebbe az is beletartozik*). — Síreliusnak Jankó buzdítása adta meg a *lökést* a szibériai rokonok halászatának tanulmányozásához. (B. Zs. írja uo. 278; furcsa igazán). — »Én ezt pszichológiai anachronizmusnak tartom és tisztára képtelen vagyok megérteni, miért kelljen a jelenkor országos ifjusági kongregációi mozgalmát hozzákötöni ezen pszichológiai anachronizmushoz mint »conditio sine qua non«-hoz peremptoriusan kimondván, hogy: *Aut sint, ut sunt, aut non sint*« (ilyen zamatos magyarsággal van írva egy egész cikk az Egyházi Közlönyben 1907. 420—421). — *Ankéta* (*ankét, enquete* helyett írja ismételve is »egy orvostanár« a középiskoláról szóló cikkében B. H. 1907. IX. 3; nem is rossz átalakítás a *rakéta, staféta* stb. mintájára). — »Kivette az ágyból az egyik dunnát, *felrepítette* [az az fölrepszettette, repeszt h. *reptt*, erre a használatra éppen Baranyából idéz egy Nyr.-beli adatot a MTsz.], kiöntötte belőle az összes tollat s aztán elkezdte a szobaajtót *ki s be tárogatni*; úgy röpült ki az ajtón a toll, mintha hó esett volna az udvaron«. (Pécsi Napló 1907. IX. 1. Érdekes ellentétes analógia: *kitárás* mellett *betárás*, mint pl. a *betakarás* ellentéte *kitakarás* stb. Az is érdekes, hogy ugyanaz a tárca megjelent a Bp. Hírlap IX. 29-i számában is, ott pedig ez a hely így van megváltoztatva: »Aztán a szobaajtót *ki-s benyitogatta*«). — Csak így lehet, mint e [szocialista] bizalmi férfiak szeretik mondogatni, *forradalmasítani* (B. H. X. 2). — Fontosnak tartom, hogy csak igazi elismert, az *idők bírálatát kiállta költői remekművek* kerüljenek olvasókönyveinkbe (írja Berta Ilona egy iskolai könyv bírálatában, Hiv. Közlöny 1907. 504). S éppen most olvasom Thewrewk Emilnek hasonló kifejezését az Ilias-fordításban 1 : 438: »S Chryses lánya kiszállt a tengert járta hajóból«. E kifejezések hamis analógia szülöttei, mint a *divatját multa játék* stb., amiket a Nyr. szerkesztője csak nem rég tárgyalt (36 : 203). — Mulatságos képzavar példája a következő: »A *maghintő keserű pohár*. No nem nagy sor,

ha Hentaller Lajost kissé elragadja a szónoki hiév és azt szavalja: 'távolítsák el a keserű poharat, mert ezzel ma még el sem képzelhető viharnak a magvát hintik el'. Egy keserű pohár, mellyel vihar magvát hintik Most a tigrisek nem ugranak dühödten a kormányra, hanem csak keserű poharat emlegetnek. Ez a nagy megszelídülés, hogy Hentaller-stílusban fejezzük ki magunkat, azt mutatja, hogy a kormány erős lába kiszedte a tigrisek talpából a méregfogakat» (Bp. N. 1907 X. 3). — Kötelességemnek tartottam *szembe legötlőbb hibáit feltüntetni* (Tanáregy. Közl. X. 13. Ez helytelen pontoskodásnak látszik; én úgy érzem, jobban volna: *legszembeötlőbb hibáit*.¹ — Nem szabad *bürokratikus*an *elsíbolni* az elhatározást (P. Hirlap X. 3. Ehhez nem kell kommentár). — »A folyosókon *peturbánkodás*. Az urak még most is adják a hazafit» (Az Ujság X. 17. Érdekes új képzés; a Katona József Petur bánja azaz Pétör bánja szolgál alapul). — »A *peturbánoknak* nem kell keseregni és jajgatni» (uo. X. 19). — A duruthy barlangban a *paläolith* [talán *palaeolith*] kulturréteg a barlangi medve, az *ös-ökö*, a rénszarvas és a ló csontjait tartalmazta» (Ortvay T. Az ősemlék táplálkozása 30. Félreértés! a német *Urochs*, *Auerochs* nem ős-ökröt jelent, hanem bölényt. Így uo. 65: »*ösökö*«. (Úgy rémlik, már másutt is olvastam.) — *Kérem szívesen tudomásul venni*, hogy én beszédemben a kutatás szabadságát nem is érintettem (P. N. 1907. XI. 21). A német eredetiben: Ich bitte Sie höflichst zur Kenntnis zu nehmen... A B. H. ugyanaz nap magyárosabban fordította: *Szíveskedjék tudomásul venni*, hogy... — A köv. napon egy mulatságos kezdetű levél jelent meg a P. N. hír rovatában: »Tisztelt szerkesztő úr! Szóval a kormány és a főváros egyaránt segíteni akar a lakáshiányon és lakásdrágaságon. Az én meggyőződésem, ki ily krízist már háromszor éltem túl, az, hogy semmi foganatja se lesz.« — »Ez adatok igen *közelfekvők* ahhoz, hogy ebben a Paksy Erzsébetben... magát Mikes néniét keressük (Irod. Közlemények 14: 304). Furcsa stílus, mondhatom. — »Ennyire nem *uralkodhatott el* rajta a keserű tapasztalatokból leszűrt elkeseredés» (P. N. 1907. XII. 7). *Eluralkodik* e h. erőt vesz, elhatalmasodik; egy idő óta többször olvasom már a Pesti Naplóban. — »E codex *régóta vonta magára* a tudós világ figyelmét» (e h. régóta magára vonta, Goldziher I. Emlékb. gr. Kuun G. fölött, 16. l.). — »Írói hírnév! Bolondos pillangó! *Ireg*, libben, mártogatja szárnyát a verőfényben«. (Mikszáth K. a Vas. Ujs. karácsonyi számában; szokatlan kifejezés, nyilván e h. *ireg-forog*.) [Olyan elvonás ebből az ikerszóból, mint *tipeg-topog* > *tipeg*, *izeg-mozog* > *izeg* stb., l. Simonyi: Elvonás 4—5.]

EGRI ANNA.

¹ Az olyan állandó összetételeket, minő ez a *szembeötlő* vagy *szembeszökő*, *szembe-tünő*, *előkelő*, *valószínű*, *bőkezű*, a mai szokás a fokozásban is együtt hagyja: *legszembe-tünőbb*, *előkelőbb*, *bőkezebb* stb., nem *szembe legtünőbb*, *előbbkelő*, *bővebbkezű* stb. Azelőtt mondták: *előbbkelő* s némelyek azt írják: *valóbbszínű*, de ezek ma szokatlanok. Arany azt írja: *bőszavúbb* (Próz. 157), Jókai: *éleseszerűbb* (A bécsui helyi akadémiában). De a *jótiű* és *jómódú* így fokozódik: *jobbziű*, *jobb módú* (tiltott gyümölcs *jobbziű*; szokatlan: *józiűben* Vas. Ujs. 27: 225). — Különbség is van néha a kétféle fokozás közt: *egyszerűbb* — *nagyobb-szerű*, *szűkebbelűbb* és *szűkebbkeblű*. — L. bővebben Szarvas G. Nyr. 16: 369. és Simonyi: Helyes magyarság 75.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Idegen. Kevés szó van a magyar nyelvben, mely a török nomád életet oly híven visszatükröztetné, mint a fennidézett szó, amiért is annak elemzését mindeddig nem igen kísérlték meg. *Idegen* vagy *üdegen* [NySz], nem egyéb, mint a középkézsi *üthen*, *üteken* = az elmenő, az aki a sátor vagy *aul* előtt elmegy és be nem tér, tehát idegen. Ennek ellentéte *konak* = vendég, azaz aki letelepszik, beszáll, a *kon* 'letelepedni' igéből. Evvel összefügg a keleti török példabeszéd: *Üthenge köz jok, konakga söz jok* = az idegenre ne nézz, a vendégre ne beszélj.

VÁMBERY ÁRMEN.

Érdekes jelentésfejlődések. *Ráfeledkezik.*¹ Az oláh *uita* 'elfelejteni' és *se uita* 'ránézni' a szótárakban, még a szövejtőkben is, el van egymástól különítve. A *uita* igének eredetije **oblitare* [*oblivisci* gyakorítója]; a másikat **tuitare* [*tueri*], **obitare* [*obire*] igékből származtatják.... Ez a különválasztás jogosult volna, ha a nyelvemlékek vagy a nyelvjárások a két igének egymástól különböző alakjait mutatnák, de tudtommal nincsenek ilyen eltérő alakok. A ránézés jelentése minden erőtetés nélkül megmagyarázódik a feledkezés jelentéséből [*se uita* szó sz. 'magát elfeledni, feledkezni']. A németben (s hasonlóképp más nyelvekben, pl. lat. *oblivisci sui*) a 'feledkezik, meg-, elfeledkezik' ige többféle átvitelben járatos; dicséző jelentéssel: 'a saját hasznáról megfeledkezik', gáncsoló értelemben: 'megfeledkezik az illendőségről', és erkölcsi tekintetben közönyösen is: 'elfelejti a saját állapotát, mivoltát' = 'más helyzetben, másnak érzi magát'. Az ilyen állapotot vagy belső ösztön idézi elő (merengés stb.) vagy külső benyomás (elragadtatás), és első sorban valami látvány: ahogy egy-egy látvány 'lebilincsel', 'elragad', ahogy 'elmerülünk belé', épúgy 'elfeledkezőnk, elfelejtjük magunkat miatta'. Épen mostanában olvastam egy halottról szóló visszaemlékezésben: »*Vor einem Bilde das ihn anzog, konnte er sich stundenlang vergessen*«. Ha a német azt mondja: *er lässt seinen Blick auf ihm ruhen* (oláh: *este tot cu ochi la el*), *er kann den Blick nicht von ihm wenden*, a magyar még fokozza a képet s így beszél: *rajta felejtí a szemét*. Ugyanez a szólás egészen külön esetre vonatkoztatva: *Mintha anyja a milói Vénus arcán feledte volna szemeit valaha* (Jókaiból idézi Simonyi: Német és m. szólások 397 a.; a német *sich an et. verschauen* értelmében talán még magyarosabb: *megcsodálni valamit*). A tárgyas *felejtí (feledi) magát* egyértékese a tárgyatlan (*el*)*feledkezik magáról* s ez a *magáról* el is maradhat, pl. *rajtam felejtkezik el szemed* (Vajda Jánosból idézi Simonyi: M. Határozók 1: 144, b).² Simonyi még ezt a kifejezést közli velem: *a terhes asszony ráfeledkezett vmely nyomorékra*. Molnár Albert szótára is följegyzí ezt az összetételt: *reá-feledkezik* »adstupet«, tehát ugyanolyan értelemben,

¹ A *Zeitschrift für romanische Philologie* 1. évi kötetéből. — Ezzel majdnem egyidejűleg, az Indg. Forsch. XX. Anzeiger 182. lapján az oláh *se uita*-nak egészen hasonló magyar-
rázata jelent meg (a megfelelő francia fordulatot is idézve: *s'oublier à quelque chose*, Zolánál is), de Schuchardt é azért érdekel bennünket, mert a magyar analógiára is hivatkozik.

² Vö. «Bátya, ne felejtkezz!» Arany: BH. — A szerk.

A szerk.

mint *red-bámul* »adstupet« (l. NySz. 1:809, 168). Vö. »*magokat elfelejtők, bámulók*: exstati« (a 18. száz. elejéről uo. 1:810). Így ma is a népnyelvben: *ráfeledkezik* »merőn bámul vmire« (Nyr. 15:573). Véleményem szerint tehát az oláh *se uita* eredetileg egyszerűen azt fejezte ki, hogy 'száját tátja, bámul', amit ma így mondanak: *se uita cu gura căscată*. A szájtátástól, bámulástól nagyon könnyen eljutunk a nézés képzetéhez; csak a latin *mirari* igét említem, mely a csodálás, bámulás jelentésétől eljutott a nézés jelentéséhez a román nyelvekben. Az olasz *badare*, mint a m. *bámulni* tkp. szájtátást jelent (ez a két ige talán mint hang-jelkép rokon is egymással, *bám-* h. a régi s a népnyelvben *báv-* is van¹) s aztán ugyanolyan irányban fejlődött: 'figyelmesen nézni', sőt egyszerűen 'figyelni, ügyelni', mint az oláh ige, pl. *nu trebuie sa te uiți la ce a zis = non devi badare a quel che ha detto* [ügyet se kell vetned arra, amit mondott].

H. SCHUCHARDT.

Az *öltő* szót, mely régi irodalmunkban is nagyon ritka,¹ újabban 'nemzedék' értelmében — mint tudjuk — Arany János hozta be az irodalomba (*emberöltő*, Keveháza, az egyszerű *öltő* prózában is 1861., l. Arany Próz. 338; emellett használja a régi *embernyomot* is: »Őt embernyomot is túlél a károgi varju«). — Nagyon nevezetes ennek a szónak jelentése fejlődése (már amennyire a rendelkezésünkre álló gyér adatokból sejthetjük). Először fölölteni való ruhát jelentett: *öltő* ruha: indumentum, Kreszn. Azután a páros testrészek ruhanaveiből, minő *egy öltő cipő*, *egy öltő harisnya*, *egy öltő nadrág*, kifejlődött e szónak 'pár' jelentése (erre érthetjük a Nyr. 17-századi idézetét is: Az igazat pénzen eladták, és a nyomorúltat egy öltő sarun). A moldvai csángó azt is mondja: *egy öltő galamb* (MTsz.). Ebből a 'pár' jelentésből fejlődött végül a 'csoport, csapat' jelentés: Néztam a csordát, *egy őteje* a kertek felé ment. *Egy őteje* ennek a libának rossz stb. (Bereg és Szatmár m. MTsz.) Innen *egy öltő ember* tkp. egy csapat, egy csoport az egymásra következő nemzedékek közül, a kortársak csapatja.

SIMONYI ZSIGMOND.

A határozó igenév. Mikor Gárdonyi Géza Láthatatlan emberét olvastam s mutatóványt közöltem érdekes nyelvi sajátágaiból a Nyrben (Olvasás közben, Nyr. 36:376), megjegyeztem magamnak sok helyen a határozó igenév használatát, de nem vettem föl böngészetembe, mert gyanakodtam a helyességében. Most, miután a Nyr. szerkesztője kimutatta e használat régiségét és népiességét, itt közlöm érdekes adalékul a Gárdonyi regényében talált példákat.

1. Tárgyas igékből: Itt már készen voltak a lyukak, és *ki volt taposva* a föld (Gárdonyi: A láth. ember 133). A folyosójátó már *nyitva volt*, s ott állt négy testőr (411). Mikor már minden *föl lesz írva*, szétosztjuk a zsákmányt a seregben (388).

¹ A NySz.-ban s az OklSz.-ban nincs meg; régiebb példát nem is tudok idézni, mint a következőket: »Egynehány öltő emberek« (Nagy S. Isten jósága a természetben 1794. 4, 452).

2. Tárgyatlan igékből: A Magyar nevű család *van* köztük legjobban *elszaporodva* (235). Utoljára csak egy marad, egy félig levágott nyaku római, kinek feje *a vállára van billenve* (345). Hogy mersz elejbém jönni? hiszen *te meg vagy halva!* (384.) A fővezér ott áll, de Edekon annyira *meg van zavarodva*, hogy nem látja (412). A lelki szem, az még *nincs* bennetek *fölnyílv*a (216). Én már *föl voltam öltözve* s vártam Emőkét (118). Gyolcs lepedő volt rajta... A többi pap is *így volt öltözve* (424). Előre készítettem rá a szememet, hogy templomi fényesség közé jutok: Atilla istennek *lesz öltözve* (38).

EGRI ANNA.

A határozó igenévről szóló tanulmányában (36:389) a Nyr. szerkesztője kiemelte, minő határozott különbség van e két kifejezésmód között: *öltözött* és *öltözve van, elszakadt és el van szakadva*. Hogy ezt a különbséget minő erősen érezzük, a mellett bizonyít nézetem szerint az a körülmény is, hogy sokszor az igenévi használatban is megkülönböztetik ugyanazt a két árnyalatot, pl. a *tudott* vagy *ismert* dolog helyett azt mondják a *tudva-levő* dolog, mert a *tudott*-ban a tiszta perfektum jelentését érzik: tudott róla az ember valamikor, ezelőtt, de most nem; amit most is tud, az *tudvalevő* (a görög *-menos*-képzős igenév). Szintén régi kifejezés a *nyilván-való*, ez is azért terjedt úgy el, mert a *nyílt*-ban inkább csak azt érezték, ami valamikor kinyílt, nem pedig azt, amin még most is láthatni e kinyílás eredményezte állapotot. Más példákat idézhetnénk, de ezek már szokatlanok, utánpótlást nem érdemelnek, többnyire csak a hivatalos stílusban, itt-ott ujságokban fordulnak elő:

Jrwan walo byzońsag (Székelyudv. kód., a. m. írott bizonyság, olyan, amely írva van). *Sűgya-való imádság* (Balásfi, 17. száz., id. Nyr. 3:407). Ha közönséges levél, *nyitva valótól* huszonnégy pínzt fizet (16. száz. NySz. 3:949). Milyen édes volt úgy vallani meg érzelmeinket, mint a *titkon eljegyezve levők* (Vikár B., BSzemle 75:259; szokottabban: mint akik titkon el vannak jegyezve, a titkon eljegyezettek, a titkos jegyesek). Az igazgatói teendőkkel ideiglenesen *megbízva levő* G. J. az igazgatást még vasárnap átvette (Egri Hiradó 1896. II. 18; helyesebben: megbízott). Az ide *mellékelve levő* portómentes levelezőlap (Herman Ottó, Néptan. Lapja 1899. 9. sz. 14). Az Erdélyi által *kiadva levő* mesék (Ethnogr. 14:198, az Erd. kiadta mesék). A váltótörvényszék által e pörben már *meghítelve levő* K. Fülöp (PNapló 1893. VII. 14. 9; helyesen: meghitelt). Az összes tűzérsegnél *alkalmazva levő* tábornokokat... Bécsbe rendelték (MHirlap 1896. II. 8; helyesen: valamennyi tűzértábornokot!). Közzolgálatban *alkalmazva levő* egyének (egy belügyminiszteri rendeletben e h. közzolgálatban álló v. alkalmazott egyének). A Szegeden *fogva levő* Lukács László mellett tüntetést provokált (MHirlap; inkább: a Sz. fogságban levő... v. L. mellett, ki Sz. fogva van). — Ilyen a fentebb már *említve volt* hely (Erdélyi J. Tanulm. 145). A már akkor is *emlegetve volt*... (Zichy Antal jelentése a Bródy-jutalomról 1897. e h. a már akkor is emlegetett...) A tőzsdén *el-terjedve volt* azt a hírt, hogy Thun beadta lemondását, a Fremdenblatt megcáfolja (Egyetértés 1898. X. 2. 1). E helyiség a célszerűtlen módon *elhe-lyezve volt* állattani intézet számára rendeztetett be» (Nyr. 8:73).

Ha ennyire visszük a szórszálhasogatást, utóljára annyira jutunk, hogy *szeretett gyermekem* helyett is azt fogjuk írni: *szeretve levő* gyermekem, mert hisz nem olyan gyermekről van szó, akit csak ezelőtt *szeretett* az ember, hanem aki most is »*szeretve van*«.¹

KESZTHELYI MIKLÓS.

Sylvester és Donatus az összetételről. Sylvester gramatikájának egy eléggé meg nem világított helyére akarom fölívni a figyelmet. Arra: hogyan vélekedik Sylvester Donatussal szemben az összetételről. Szegedy Rezső »Sylvester nyelvtana« című kimerítő tanulmányában igen szűkszavúan emlékezik meg e kérdésről. »Az összetételt — úgymond Szegedy — már oly szempontból is tárgyalja (Sylvester), melyre utódai alig gondoltak, tudniillik abból, hogy mennyire vannak meg világosan, vagy mennyiben homályosultak el az összetétel tagjai; de erre Donatus indította«. (EPhK. 23:140). — Szegedy megemlékezése szűkszavuságánál fogva nem emeli ki Sylvester eredeti felfogását *Donatusszal* szemben. Pedig igen érdekes tudni, min alapszik Sylvester eredeti felfogása. Sylvester ugyanis az összetételről így szól: »Figura nominum duae: Simplex, quae simpliciter profertur, ut *sapiens, eszes*; composita, quae suas habet partes, ex quibus componitur, ut *insipiens, esztelen*. — Nomina apud latinos, auctore *Donato*, quatuor, componuntur modis; tot et apud nos. Ex *duobus corruptis*, ut: iāmbor, üdne; ex *integro et corrupto*, ut: husít; ex *corrupto et integro*, ut: alpinz, alkocz. Integra fuerat: io ember, *üdös* nap, hus itel, alnaksagual uert pinz, alnaksagual csinált kolcz etc«. (Toldy: CGr. 26. l). Érdekes, hogy Sylvesternek e helyes, eredeti felfogása Donatus szűkszavú előadásának félre magyarázásán alapúl.

Donatusnak e kérdést illető helye a következő: Quibus modis nomina componuntur? Quattuor: ex duobus integris, ut *suburbanus*; ex duobus corruptis, ut *efficax, municeps*; ex integro et corrupto, ut *insulsus*; ex corrupto et integro, ut *nugigerulus*; aliquando ex compluribus, ut *inexpugnabilis, inperterritus*«. (ArsMinor; Keil, 4:355.) E szűkszavú felvilágosítást olvasva, azt hihetnők, hogy Donatusnak csakugyan volt némi sejtelme a helyesről, és sok érdeme van a Sylvester helyes felfogásában. Ámde olvasva az »*Instituta Artium*«-nak e pontra vonatkozó fejtegetését, csakhamar az ellenkezőről győződünk meg. Donatus ugyanis az illető helyen így fejti ki álláspontját: »Componitur autem nomen figura ex integro vel integris et corrupto. integrum vel integra sunt, quae solas partes orationis designant, ut puta: *Cicero, tu, lego, per. corruptum* autem est, quod nullam partem orationis demonstrat, ut puta: *les, por, nos, ras, cal, pur, ti, sa*... Composita figura nominum fit, ut diximus, duobus modis, hoc est ex integris, sive integro et corrupto... figura nominum ex integris componitur,

¹ Néha az -ó ő képzős igenév különbözteti meg a görög -menos-féle árnyalatot, különösen gyakran a régi nyelvben, pl. *szerető gyermekem*, innen még ma is *szeretőm* = meine Geliebte, továbbá *ívó víz, eladó leány* 'akit eladnak, akit férjhez adnak', *eladó búza* - vő. *eladott búza* stb. — Néha másféle kifejezéssel, körülírással lehet megkülönböztetni a két árnyalatot, pl. Brassai írja (A bővített mondat 5): »Magyar, *mívelt és mívelés alatti* nyelvünk a legjobb úton van arra, hogy olyan lingua franca legyen belőle».

quando duae vel eo plures partes orationis in uno nomine esse reperiuntur, ut puta *infelix*. In enim praepositio utriusque casus est et *felix* nomen nunc scilicet appellativum. eo plures partes orationis in uno nomine esse reperiuntur, ut puta *praesidia*. *prae* enim praepositio ablativi casus esse reperitur, *si* coniunctio ostenditur, *di* praepositio, quae loquellis deservit, accipitur, *a* autem praepositio ablativi casus esse dignoscitur. Figura nominum ex integro et corrupto componitur, quando in prima parte nominis pars orationis reperitur et sequens corrupta invenitur, ut puta *subtilis*. *Sub* enim praepositio utriusque casus est et *tilis* corruptum*. stb., stb. (Keil, 4: 53—54). Ne folytassuk tovább. Látjuk, hogy ez a legdélibábosabb szövejtés, melynél délibábosabb nem is képzelhető, s oly könnyű, hogy könnyebb már nem is képzelhető.

Azt hiszem, szükségtelen mondanom, hogy Sylvester Donatusnak e fejtegetéséről nem is tudott, különben az »Ars Minor«-ban talált magyarázatnak nem adott volna oly helyes értelmet, Donatus szempontjából pedig oly félre magyarázatot. Sylvester helyes felfogását csupán Donatus *Ars Minor*-a szűkszavuságának köszönhetjük. Egyébként Donatus fejtegetése sokkal világosabb a Sylvesterénél. Sylvester szóról-szóra átveszi Donatustól e kifejezést: *quattuor componuntur modis: ex integro et corrupto, ex duobus corruptis* stb., tehát, hogy a szavak összetételük idején alakulnak ily *ép* és *romlott* szókból, mint Donatus kifejti, nem pedig az alakulás ideje után homályosulnak, illetőleg romlanak el. Mondom, Sylvesternél még megvan e gyanus kifejezés. Ez s a végén az az odavetett mondat: »Integra fuerat (fuerant?): io ember stb.« két ellenkező felfogás kifejezője. Az előbbi azt mondja ki, hogy *épek*-ből és *romlottak*-ból vannak összetéve. Az utóbbi pedig azt mondja, hogy *ép* korukban ilyenek voltak: jó ember stb. s következőleg csak az összetétel után romlottak el. Ezek alapján nem merem oly határozottan kimondani Szegedyvel, hogy Sylvester helyesen gondolkozott, hanem csak annyit, hogy Sylvester sejtette a helyest, de érthetően kifejezni nem tudta.

CSÜRI BÁLINT.

Meghonosodott német szavak a szegedi tájszólásban. Azon érdekes és a nyelvbúvárnak felette értékes tájszólás, mely az Alföld egy nagy vidékét: nevezetesen Csongrád, Csanád és Békés vármegye egy részé jellemzi, töről metszett tisztasága mellett meghonosított és használ idegen nyelvekből átvett szavakat is megváltoztatott alakban és sokszor az eredetitől eltérő értelemmel. Ezúttal a német jövevényszókat állítom össze, adalékul a Nyr.-ben már ezelőtt is gyűjtött népnyelvi idegen elemekhez (l. Nyr. 30: 387—392, 540—543):

sparhet: Sparherd, takaréktűzhely, tűzhely; — *spórkassza*: Sparkasse, takarékpénztár; — *epcejd, epcejg, ekcejg*: Esszeug, evőeszköz; — *fédervájsz*: Federweisz, sápor; hallottam ugyanoly értelemben e szót: *pudervájsz* (»Nem mén föl a kis gyerököm lábára a cipő, mög kéne szórni egy kis púdervájsszá«); — *rokk*: Rock, a kabát; — *ibercíger*: Überzieher, felöltő; *strimfli*: Strumpf, harisnya; *strumpántli*: Strumpfbandl, harisnyakötő; — *slepp*: die Schleppe, az uszály, uszályhajó; *sleppöl*: kényeskedik; — *colostok*: Zollstock, mérővessző; — *silt*: Schild, címer; — *slingli*:

Schlingl, hurok (a gombkötő mesterember így nevezi a vitézkötést); — *stikköl*: sticken, hímez, kivarr; — *kseftöl*: Geschelt (üzlet, ügy) üzérkedik; — *handlé*: Handle, kalmár; — *kuncsaft*: Kundschaft, rendes vevő, vendég; — *svindler*: Schwindler, csaló; — *svindli*: Schwindel, csalás; — *drukheráj*: Druckerei, nyomda, »előnyomda«; — *fisér*: Fischer, halász (»A fisérok büszke népok«. Népdal); — *snájdér*: Schneider, szabó; — *tróger*: Trager (Träger), hordár; — *krájléráj*: Greisslerei, szatócs üzlet; — *spicli*: Spitzel, árulkodó; *susztér-májsztér*: Schustermeister; — *maisztrom*: májszter uram; — *lump*: Lump, korhely; — *fetter*: Vetter, bácsi (a szegedi ember fetternek hívja a bánáti svábokat, *némöt sógor, fetter* a szokásos megszólítás); — *nikszdájcs*, értelme: olyan nincs! jó is volna! — *jáger*: Jager, vadász; — *curikk*: zurück, vissza (a lovaknak, mikor visszatolatják a kocsit); — *hózen-tróger*: Hosentrager, nadrágtartó; — *slampos*, lompos, csatakos, die Schlampe; — *tringelt*: Trinkgeld, borraivaló; — *platt*: Blatt, levél, kártyalap; valakinek jó plattja van: jó képű; — *bank*: Bank, bank; — *hercig*: herzig, csinos, kedves; — *csuszpájz*: Zuspeis(e), főzelék; *pakaráj*: Backerei, sütemény; — *pakompar*: Backenbart, oldalszakáll; — *simföl*: schimpfen, korholni, kiszidni, megszólalni; — *smucig*: schmutzig, aljas, piszkos; — *ánzikc*: Ansichtskarte, képes levelezőlap; — *virtikli*: wirklich, valódi, igaz (virtiklinek mondják az olyan asszonyokat, akik jobban ruházkodnak s e mellett élelmesebbek; rossz értelemben megszólásképen is használják); — *riktig*: richtig, valóban, csakugyan; — *slucc*: Schlitz, hasíték (szoknyán); — *slussz*: Schluss, záradék (ruhán derékban); — *svártli*: Schwartl (Schwarzenwurst), disznósajt; — *fírer*: Führer, vezető, kalauz; katonáknál őrzetető; — *haptág, haktág*: habt Acht = vigyázz! — *táglikk*: alkalmas, valamire való, tauglich; — *masztrozni*; — *spitáj*: Spital, kórház (*ispitáj, ispodáj* alakban is); — *cibakk*: Zwieback, kétszersült; — *privadinér*: Privatdiener, magánszolga, tisztiszolga.

GOMBKÖTŐ ANTAL.

Az ő házuk és az ök házok. P. Thewrewk Emil azt írja a Nyr. 8: 38. lapján: »Tudtommal Hunfalvy volt az első, ki az *ő házuk*-beli *ő-t* az *ő háza*-beli *ő-től* megkülönböztette. A török, magyar és finn szók egybe-hasonlítása 102. l. Riedl (Magy. Gramm. 227. s újabb időben Joannovics (Nyr. 2: 211) az *ő házuk*-beli *ő-t* megint csak egyes számúnak nézte, miért is Simonyi Nyr. 5: 218. a kettő közti különbséget újra fejtegette. Hogy az *ök házuk* féle kitétel is járja, azt sem Riedl, sem Joannovics, sem Simonyi nem vette észre, pedig már Hunfalvy mondta volt i. m. 103. »Ha jól vagyok értesítve, Erdélyben így mondják: *ök dolga*«. Ime bizonyosságul egy pár példa: Az *ök* fogságukról így énekelének. (Népk. Gyűjt. I. 158.) Meg nem tudod az *ök* mozdulatokat (Mátisfalvi, Hóra pórh. 27.) Hogy az *ök* Városokba Ilyére bemenjünk (u. o. 43.) Az *ök* halálok után (u. o. 55.) Az *ök* beszéde (Thewr. Józ. Velencei szappanpor 96.)«.

Ámde nem Hunfalvy volt az első, aki az *ő* névmás egyesi és többesi használatát helyesen fogta föl, hanem már *Révai* megjegyzi (Gram. 348), hogy itt az *ő* többes szám s hogy »pronomina *mű* et *tű* habuerunt certe et *ű* socium pronomen eadem forma nuda plurale, alio formativo plurali non auctum«; és ismét (349): »Pluralia nuda *mű, tű, ű* distingvenda ab

alteris auctis, similiter sociis: *műk, tők, űk.* — Viszont Beregszászi a Felső-magy. Minervában helyteleníti az *ő ökreik*-et, szerinte csakis az *ők ökreik* helyes, mert — azt mondja — senki se beszél így: az *én ökreink* stb. Ujabban Brassai azt írja: »*Mi atyánk, ti részetek, az ők feltételei* — mindnyájan feddhetetlen és közönséges szölamok» (Néptanítók Lapja 10:26).

Az *ők házok* a legtöbb erdélyi nyelvjárásban és Mikestől kezdve sok erdélyi írónál is előfordul. Ime még néhány példa: Akkor pedig az *ők* Missionariussok: a Dervisek, azok predicalnak (Mikes, I. Petőfi-társ. Lapja 1:204). Rabbá estek tisztek, huszonhat *ők* számok (Thaly: Adal. 2:28). Az *ők* hírekkel (SzD., I. Horváth B.: SzD. kiadatlan költ. 110). *Ők* edényeik, *ők* munkájik stb. (SzD. Ki nyertes...). A mi kálvinistáink végtelen örömben vannak, én is kimondhatatlan örvendek, de nem az *ők* okokra nézve (Kaz. Lev. Sípóshoz 118). Megérintem röviden az *ők* nagy foglalatosságokat (Thewrewk J. Vel. szapp. 89). A buddhizmus az *ők* szemükben magasabb rangú, mint a keresztyénség (Prot. Közlöny, 1894. 174). A tót luteránusok cseh szentírást használnak, hanem hát ez az *ők* szegényeük (Nemzeti Iskola 1897. V. 8. 3.). Az *ők* elvők ez volt (Jancsó: Nyelvtudománytört. Tanulm. 126—7). Az alsófehérm. nyelvjárásban »a több. 3. szem. birtokosrag mellett a birtokos névmás is többesben van: *ők szüvek, beszeggyek, haragjak, arcájak*» (Nyr. 25:348).

Több birtokkal: Ezek az adófizetők az *ők* szegényes falvaikban mitsem tudnak az adóreformról (B. Hirlap 1894. XI. 9.).

Az *ők házok* helyett még a *ők háza* szerkezet is előfordul (minta-hogy az *urak házok* h. az *urak háza*), de sokkal ritkábban: Petrarca s Ariosto lelkei táplálták [egy orosz költőről van szó], s versei az *ők* kecsével és édességével bírnak (Tudománytár 4:70). A papság és szövetségei jósolgatják a rettenetes jövőt, ha nem az *ők* szája ize szerinti törvényeket alkotnak (Prot. egyh. és isk. lap 1894. 338). Az *ők* multjának történelme azt a szünet nélküli törekvést mutatja, hogy megmeneküljenek a magyar uralom pokoli kínjaitól (egy kolozsvári vádiratban, P. Napló 1893. IX. 5. 6). Az *ők* juha, és az *ők* juhái (Háromszék, MNyszet 6:213).

Nevezetes szerkezet még *ők velők, ők nálók, ők tőlük* e h. *ő velők, ő nálók, ő tőlük* stb., de ezt úgy látszik Erdélyben nem, hanem az Alföld északi részén használják: Én mán *ők* velők efelől tudok beszélni (Nyr. 6:227, Miskolc). *Ők* náluk, *ők* túllók (Nagykunság). *Ők* náluk megyek (Kis-újszállás).

SZILÁGYI ÁDÁM.

EGYVELEG.

Köszönés. A nemzetek történelmének kutatásánál megbecsülhetetlenek a régi idők nagyjait dicsőítő dalok, szájhagyományok sokat mondó jelenségei; pedig ezek többnyire csak egyeseket dicsőítettek. Mennyivel értékesebb ennél a tömeg gondolkozását, lelki tulajdonságait elének táró régi köszönési formák keletkezésének, elterjedésének megismerése, melyben a nagy néptömeg lelki világát látjuk megkristályosodva. Vajjon a ma széles körben elterjedt *alászolgája* köszönés nem hűen fejezi-e ki a kor embereinek alakoskodó, férfiatlan, átlagos vonását? ... Az *ajánlom magamat* a sze-

mélyi kultusz, az önérdék előretolásának nem hű kifejezője-e?... Nem is gondolunk erre, mikor használjuk! Mily magasztos, mily fölemelő e két dísztelen köszönési mód mellett az *adjon Isten jó napot!* Pedig ez utóbbit — e fönséges köszönést — ma leggyakrabban csak a falun halljuk, ahol tisztábbak az erkölcsök, istenesebbek az emberek s boldogabb a nép. Ha utódaink a mai nevelés keretében az *ajánlom magam és alázszolgája* köszönésekről gondolkodni fognak: alig dicsérnek meg bennünket.

(Néptanítók Lapja 1905. 16. sz.)

MIHÁLY FERENC.

Idegen gúnya.

Alázszolgája!...

Oh milyen cifra istencsodája!

Hogyan is ragadt reád, magyarom,

Mikor nem volt egy ősed se majom!

Hiszen van nekünk erős Istenünk,

Kitől egymásra áldást kérhetünk:

Ő ád jó reggelt, jó éjt, jó
napot

S botlásainkban bűnbocsánatot.

Nagy keresztünkre, melyet viselünk,

Jobbja nyitja fel réveteg szemünk.

Nem szolgaságra termett a magyar.

Nem lesz soha rab; nem, ha nem

— akar!

Akarni... merni... szegény
nemzetem,

E fogalmakra pirúlsz-e velem?

Elmélyedésed titkos percei

Látnak-e olykor könnyet ejteni

Az elalkudott ősi kincseken?!...

Bocsáss meg nekünk, édes Istenem!

Van szerencsém!...

(Sokszor milyen nagy!

Tőle az érzés a szívünkbe fagy.)

Mind német inge és nyájassága!

Mégis hordozzuk bambán utána...

Pedig nem kell ott a szeretetünk,

Csupán a vérünk, meg a kenyérünk.

Kit mink igazán kedvelünk, várunk,

Azt a jó Isten hozza mi-
nálunk.

És ha távozik az Ő hírével,

Szívet cserélünk igaz szívvel...

Aki őseink nyelvét, szokását,

Fajunknak összekapcsoló láncát,

Szégyenli, avagy léhán megveti,

Az a szent hazát sem szeretheti.

Csak félig magyar, félig idegen:

A szíve, lelke sivár, színtelen.

Előttünk csak egy oltár-tűz lobog:

Legyünk mindenha egész ma-
gyarok!

(Népkolai Tanügy 1905. V. 27.)

BORSODI LÁSZLÓ.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

N é p m e s e.

Erős János.

(A Kisküküllő felső folyásáról, Kibéd s vidéke nyelvjárása.¹)

Ecce há vót, hol nem vót, hállák-é, még heted hét országon is túl, vót egy szegény embër. Vót annak a szegény embërnek egyetlen egy fíja, s azt is Jánosnak hitták.

Nó hisze, ha annak, vót is dóga árva fejinek hállák, mert az egész élő falú a nevire kapott ahajt, s még a kancsi disznópásztor félmeztlábos fíja is utána kiabált: János, kell ẽ nekẽd májos? Há hogyne kellett vóna, árva fejinek, de ha nem vót.

Há csak annyi, hogy nõdögéle János fel azon, hanem idõ rátelve ójan erõs leve abból, hogy a csupa csuda; utójára másként se hívák, csak: Erõs Jánosnak.

Ecce há, mit gondol mit nem, azt hátározza, hogy õ biza elindul hetedhét országh ellen szerencsét próbálni.

Ha el, ment is el azon isten világ meddig, s ért ahajt egy nagy Küküllőhöz. Me erõst el vót tikkadva, há nekidõl a víznek, hogy ígyék egyet ahajt. Akkor láttya, hogy sze az a víz valahunnét ugyan, de erõst nem tiszta. Ennye — gondója magába — emmá nem lelkes állatnak való, csak utánna nézek, — mi a belpoklos átok zavarható úgy fel. Alig is menyen ahajt víz ellenibe egy balog hajításnyilag, s há láttya, hogy ahajt ül egy embër a víz mártján, s morzsálgattya azt a nagy erõsse szikla köveket a vízbe. Oda szól János:

— Hát te embër ezen a világon, nincs-ẽ neked egyéb dógod annál? Hanem az embër még a füle bojtyát se mozgattya a szóra.

Hallod-ẽ embër, vaj mi vagy — elkezdi János — ha annyi becsületet se tanultál napod világjába, hejből megtanítlak embërségre tudom Istenem!

De már erre csak felüté a tökjeit, hogy ki ember fíja mër úgy packádní vele?

— Ẽn, ẽn te piripócsi — elkezdi János — ha nem hiszed, s vagyon merszed, gyere küzsdõlõdni!

Hm — mongya az ember — velem még embër így nem komádzott a csillag alatt, há ẽn ammondó vónék, hogy fogjunk ehejt kezét, kössünk testvérséget, s mennyünk együtt a világnak, s ha kell még az operenciás tengërnek is, me aszt látom, hogy nem ingyen etted a sok puliszkát.

Há jó, ahajt összebárátkoznak, s utnak indulnak.

Ecce csak láttyák egy nagy erdõbe, hogy egy embër még a legnagyobb terhenyõ szálfát is, hogy ha horgas, csak úgy félerõvel hajtogattya egyenesre.

Há te embër — mongya János — nincs-ẽ egyéb dógod ezen a világon, hanem csak a? Gyere szegõgy mellénk, kössünk testvérséget, s mennyünk együtt a világnak, met hát látom annyi móggyát, hogy nem

¹ Ezt a pompás stílusbeli hûséggel fõljegyzetti mesét 1905-ben küldõtte be a közlõ.

zenki vagy te. Há jól van hallák-ë, s ahajt härman tovább indulának. Amint mennek, mendegélnek, találnek egy embért, ki a legerősebb acélvasat is csak úgy hajtogattya, gyúrja erre-tova, mint a lágy viaszt.

— Hej ember, ember — mongya János — hadd annyiba aszt a munkát, gyere velünk világot bélátni, szerencsét próbálni, s meglásd ahajt több hasznát veszed. El is indulának abból a helyből s úgy elvedettek Isten-világ meddéig, még egy üres kastéjba értek.

Ha igen biza el is hátározták ahajt, hogy ők onnét még egy lépetet se tesznek tovább, tугya meg az Isten. Másnapra virradva elégyszek, hogy mēnnyenek vádászni, a környéken egy pirinkót megismerkedni, hanem egyik otthon marad ebéd készíteni. A kocka Kőmorzsálóra esett, hát egy uristenes fazék hust a tűzhez készít a délebedre.

Eccé há koppantanak az ajtón, s avva még a szabadra se várva belépik egy inci-pinci, piripócsi pöttön embërke a hét singes hosszú szakállával, s ráacsarodik Kőmorzsálóra, hogy hamar azt az ételt, met ő ehés má.

Jaj hällod-ë komám, nem a te fogadnak főződik e.

Aszt má én mondom meg — elkezdi a tömpe.

Birokra kapta ahajt a Kőmorzsálót, s úgy teremté le, hogy abból a helyből térdig süjedd a földbe. Akkor a félíg főtt husról szürte a levet a Kőmorzsáló fejire, a hust egy befaló falásig megette mind, s aval: Isten veled s velem is — hällák-ë — ahogy jött úgy el is mene.

Jönnek haza délbe a társak, s hát ott láttyák Kőmorzsálót tehetetlenkedni térgyig a földbe.

Jól van! panaszolja Kőmorzsáló, hogy s mint jára ő.

Nó hällád-ë, ha úgy, én maradok itthon hónap, s majd akkor jöjjön el, meglátjuk, hogy hány hét a két hét, mongya Faegyenésítő.

Bezzög el is ment a, másnap is a toportyánnya, sétált nagy peckesen alá s fel a házba. Húzta nagy begyesen alá s fel a hét singes szakállát, de még rá is szóllott Faegyenésítőre, hogy: hamar azt az ételt!

Hogy monád te, peckes csuda állat, hers-mars ki a házból! Hanem az araszokra embernek se kelle ennél több, kapta Faegyenésítőt, s úgy teremté ahajt le, hogy derékig süppedett a földbe. Akkor vette az üstöt a tűzről, a fővő vizet szürte a Faegyenésítő feje tetejére, a hust megette s avval e megvan, ahogy jött úgy el is ment. Csak annyi, hogy ma se vót ebéd. Másnapra viradva Vasgyúró marada otthon. Hanem e csak annyi is vót né, mind a többi, csakhogy eszt má nyakig csapta a földbe.

Negyed napra kelve Erős János került a sorra. Renyekedett is eröst magába, hogy mit tegyen ő most, met hát ennek a dolognak a fele se tréfa. Jól van! addig s addig vikotálódik ott magába, amig hát csak ott a pöttön ember, s rá üvölt, hogy: hamar azt a hust. Hászé főzöm is én — elkezdi János — innét ngyan jut is, s ahajt marad is, henem az a baj, hogy nincs fánk a tűzre. Jó, hällák-e! ahajt neki állnak ketten egy nagy terhenyő fának s hasítani kezdék. Hogy adá hogy se az a jó Isten, a hét singes szakál úgy belé suvada nagy ügyibe a fa hasitékába, mintha éppe belé szabták vóna. Erős Jánosnak se kelle ennél több, bezzeg kikapá a fészét a hasadékból, s úgy oda fogá a kicsid embért a szakállánál fogvást az a fa, hogy uristenes tepedelme nem vala, hogy a szakállát többet ki-

vége abból. Há jó! délbe a pájtásokat bezzeg hogy terített asztal, főtt husebéd várta. Ha igen hát kérdik is hogy hogy s mint tevé eszt. Há én úgy, hogy szálla közé csiptetém a szákállát ahajt, aki nem hiszi hát mennyen nézze meg! Hisze nésték is azok, ércsék meg kietek, de csak annyi vót, me az a bakarasz oda leve a szálfával együtt. Nyomoszták is hejből, a szálla hejin, ahogy elgürzdölt, de egy lik szájánál el-lett földetlenül.

Mongya akkor János: ez az ut az ő házájába, mennyünk utánna!

Bezzeg, hogy oda lett a társak mersze, csak János egyedül tevé meg az utat a pöttön után.

Alig ért bé azon a likon, s máris egy valóságos eleven országba tálalá magát. De még nem is ójjan messze, ért egy rézvátat, s igen abba egy ójjan gyönyörűséges szép lőjánt, hogy akinél külömbet ne láss. Mongya a szépséges lőjannak, hogy ki, s mi ő, honnét s métt jöve eherré. Hej — mongya a szépséges lőján — erőst nehéz dolog legyőzni aszt. Hanem itt egy rézgyűrű, eszt huzd az ujadra, s tüstént erősebb léssz száz ember erejével.

Ei is vette János köszönömmel a rézgyűrűt, s avval abból a hejből tovėbb mene. Eccé hát ér ahajt egy ezüst várat, s abba egy ójjan szépséges ezüst lőjánt, akinél külömb a nap lőánya se lehetett. Mongya a lőjannak, hogy ki, s mi ő, s mit akarna. Hej — mongya a szépséges ezüst lány — nehéz dolog aszt a bakaraszt legyőzni, hanem itt egy ezüst gyűrű, eszt huzd az ujadra, s tüstént erősebb léssz 300 embėrnek az erejével, — háha megsegít.

Vette is János a gyűrűt s aval nagy izibe tovėbb lóduła onnét. Ugy elvederedett, akinél tovėbb nem lehetett már, s ért egy arany várat. S akatt abba egy ójjan gyönyörűséges szép lőányra, hogy annál külömb még egy herceg kisasszony se lehetett vóna. Itt is elmondja, hogy ki, s mi ő, s métt babukol erre.

Ej szép szál legény — mongya az arany lőján — azt a pöttönt legűnyolni (= legyőzni) erőst nehéz dolog, henem itt egy arany gyűrű, ezt huzd az ujadra, s hatszáz embėr erejével birsz többet vele, — hátha javadra lesz. Asztán éppen jókor vetted ide a cėlt, — legyen tudásodra, ójan természetű az a punktum, hogy álló hónapig egyet se aluszik, henem akkó ugy elalszik, hogy egy áldott hónapon keresztül örökös-örökké csak álmodik egy végbe. Most jár le az álom hónap, s ijenkor az étlenségtől csupán félerővel biró. Aval egy áldott minutumra megmagyarázá, hogy merre térjen jobbra, hol meg asztán balra, hol mennyen előre, s akkó osztán a jó Isten nevíbe uttyára ereszté. Na jó! alig ére bé János a nagy alvó palatájára, az ajtó nyításra megebred a babszem. Há ha meg, revekedett is akkorát Jánosra, hogy: az a rengeteg nagy palata talpig megcsendűlt belé, s ahány ablaka mind kifordula ahajt. Akkó osztán örre [ölre] mentek, birokra köttek, s csaptak ójjan uristenes küzdölődést, hogy a palata fejérmárvány padlója is mind szilatagba szakada belé. Csak annyi, hogy Isten segiccséggel Jánosé lett a viadal, fejít csillenté a pöttönnek, s aharról vissza tére az arany lőjánhoz. Aszt mongya akkor:

— Na szépséges arany hajú arany lőján, én legűnyolám aszt a toportyánt, ha te is ugy mind én, én a tőjéd, te az enyém, legűnyk mi

egymásé, ásó, kapas a nagy harang síró szava válasszon el münket, menyünk a hazámba. Az ezüst lejtánt is, a réz lejtánt is magához vevé, me azok is csak úgy vótak ott né, mind a 7 singes szakállú rabszógái. Ahogy a likhoz érkeztek, ültette János a réz lejtánt a kantárba a mejiken ő is lejtött vót, s ahajt megrántá a kötelet. Felhúzták a szépséges réz-lejtánt a társak. Henem amikó János hejett egy csudaszép lejtánt láttak kiszállni a kantárból, szinte egymás szemit kaparták ki, hogy mejiké legyen a.

Csak annyi hájják, hogy fehúzták az ezüst lejtánt, fel az aranyat is, — henem: aj szegény világ, s vetett ágy, s uram Jézus el ne hagygy; vót csudálkozás amijen a réz s az ezüst lejtánnal, de vót ojan a szépséges arany lejtánnal, hogy szeribe még a szájok is tátva felejtődött belé. Csak arra eszénkettek fel úgy ahogy, amikor az arany lejtán rējok veselkedétt, hogy: eresszék má vissza aszt a kantárt!

Mit gondol mit nem ahajt János, mikor akantár leérkezett, maga hejett követ tett belé, maga pedig fére huzódott aharrol. Bezzeg jól gondolta, első ésszel tette, me fél utról úgy vissza szalaszták a címborák aszt a kantárt, hogy a kő hét singnyire merült a földbe. Na! nem vót mit tenni Jánosnak, árva lelkinék annál több, utnak indult egy felé, maga se tudva merre felé, ha valamerről szógálatba kapna. Östére kelve elvederedik egy kis házikóhoz. Lakott abba egy vak pár ember. Az asszony eppe puliszkát főzött. Me erőst meg vót ehülve János, oda oroszodik, s mikor az asszony a puliszkát az asztarra kiborítá, ahajt egy szempercek alatt megevé felit. Azt mongya az embér, mikor a puliszka elfogyott má:

— Hallád-é te annyok, kisebb puliszkát főztél ma mind máskor?! Erősködik az asszony, hogy ő ahajt most is egy nyomott kupa lisztből főze. Henem a csak annyi, hogy még egyet kelle hogy főzzön. János csak szorgosan újból megevé a felit, s a vak ember ujra éhesen maradt. A szegény asszony Istent hittá Kirisztus uccsigennel segiccségül, hogy ő újból egy nyomott kupa lisztből főzött puliszkát.

Na, jó — mongya a vak embér — akkó valaki van a házunkba, s nagyot revekedik hogy: ki van a házába?

— Mi türés, tagadás, abiz én busitám ehejt, felele János.

— Te-é, te, hallád-e, há osztán ki, s mi járatbali vagy?

Jó! elpanaszlá János, hogy s mind áll a dóga.

Aszt mongya rá akkor az öreg:

— Erőst nehéz dolog innét a felső világba jutni. Henem nem messze van innét egy griff mádár, akinek a fiait a hét-fejű sárkány minden áldott esztendőbe fel szokta falni, éppe most az ideje újból, hogy a griff fiukat a sárkány megéggye, ha te Isten sen nevel legyőznéd a sárkányt, az öreg griff örömibe haza szállítá.

Há! utnak ered János aharrol hejből, s há ahajt fel is fel tálalá aszt a griff fészket. Eppe jókor, me jött úgy a sárkány is hogy, mind a bábák fergetege, s uristenes szerencsével János lett a győztes. Bezzeg vót-e öröm erre a griff fiókák köszt ojan amijen, de vót ójan az anya griffnél, hogy szeribe aszt se tutta, hogy dédelgesse aszt a Jánost. Kérdezte is hejből, hogy mi is lehetne a szíve vágya, ezér a nagy vitézi tettyiér.

Elémongya János, hogy neki semmi se egyéb, csak hogy feljuthatna a felső világba.

— Na, te derék legén — mongya az anya griff — én felsegítlek. Ój le egy bihalat, csináj annak a bőriből egy átalvetőt, tőcsd meg akkor annak az egyik felit hussal, a másikat vízzel, s amikor én az útközbe a fejemet jobbra tartom, hajccs hust belé, amikor meg barra, akkó öncs vizet, henem legyen rá gondod, hogy eszt mindenkö tegyed, me ha nem, ne aggya az Isten, de vissza esünk.

Há csak annyi, hogy aharrol utnak indulának, henem hét álló hétig örökös-örökké mentek, amég a lik felső szájához értek.

Akkó János megköszönte a griff szivességét, s aharrol tovább vederede egy felé az uton, ójan uristenetes csudaszerencsével, hogy eccer csak a szépséges arany lőján állott előtte. Haj édes szentem, kerekem — hallák-é — hogy omlának egymás nyákába, égen, met hát már az első minutumtól fogvást erőst egymásba szerelmesedének, úgy, hogy egymás nélkül tám még élni se tudhattak vóna.

El is mondá tüstént, ahajt egy nyuguba az arany lőján, hogy aszt a kantárt Jánossal a Kőmorzsáló ereszté vissza a lik szájáról, s hogy a Kőmorzsáló sanyargatá ötet feleségül, vaj akart vagy nem.

Há, csak annyi is leve, látták, hogy Erős János abba hejbe felkeresé a rosz máju Kőmorzsálót, a szemibe hánnya a bünnyit, hibáit.

Akkor osztán aszt mongya:

— Mutassa meg a jó Isten igaza, hogy ki a hibás. A nyílát elékapja, egy nyilvesszöt belé duvaszt, s abból a hejből kukkba lőtt vele. Mikor a nyilvessző vissza hulla, éppen a Kőmorzsáló fejire koppant, úgy hogy hejből átallikasztá aszt. A Kőmorzsáló is csak aharrol lefordula, s egy miccentések alatt vége leve. Akkor osztán János a szépséges arany lőjánt vette feleségül s ahajt még ma is boldogul élnek, ha meg nem haltak.

(Pócsfalva.)

ŐSZ JÁNOS.

Szólások.

Há mész? — Innej tovább.

Fülembe füstös! (cigányhoz).

Há való vagy? — Nő-keresdre.

Juó, különössen mikor aluszik; — juó, csak az ördögök rosszak, hogy ie nem vüszik.

Viccaiisan sug (hangosan).

Vüttö a leftet; — léliftút (elszaladt).

Tē juó vuóná halálnok (lassan jár).

Őcsém fikokas, heríd meg a tikokat.

Őcsém, ki aptya vagy? (Kis gyerekekhez tréfásan).

Görögű nevet; — itattya az egereket (sír).

Bácsi, vigē a nyujtónak; — b., gyerek a szekiér után; — b., forog a kerék; — b., uszik a lőcs (gyerekek szokták kiabálni a szekéren menők után).

Asszon hajt, szlé lessz.

Lēssz még Csicsuón bucsu! (fenyegetés).

Fié tiégilávó veri a mellit (hősieskedik).

Mit nekünk el lú; ha mēgdöglik, agyonüttük.

Inkább a has fakaggyon, mind ez a kicsin megmaradjon.

Ki én ingyiér két garas?

Maj mekkértedem túló, hoh hány nyuóc kalács (felelősségre vonom).

Ne vess erre a kis ujjomra; — nevesd egyenesre (a síró gyerekeket bosszantják így).

Vigyázz, mer fűszabadítlak; — segíték a bajjodonn (megverlek).

Sok gombuócot köll addig megénnöd, míg aszt tod, amit ién.

Akkor beszí, ha aszt megészöd, amit ién má megéttem.

(Rábaköz).

KISS SAMU.

Hutyu hilik kédet? — Tőcsse kéd meg eszta kondért (kondér, csobójó, csobánc: víz- vagy bortartó edény, kis kerek faedény, a kocsni oldalára szokták akasztani).

Emberebb, borabb (több főnevet fokoznak).

Émék óra fő, ére (elmegyek arra fel, erre).

Hejdide a házbó (gyere vagy jőjj ki a házból).

Borcsát iszik (bort). Sörkét iszik (sört).

De lájé az nem vót étt (itt).

(Dráva vidéke).

ZÁGONYI GYÖRGY.

Okos, mint a fokos. Abaúj-Sáros. (Az élcsekedőről használják).

Lóra katona, tehénre hajdú! Abaúj-Zemplén. (A gyaloghajdúkra vonatkozó csúfolás).

Megadja a módját, mint a cigándi lány a táncnak. Zemplén. (Arra mondják, aki túlságos buzgalommal, hévvel űz valamit).

Eltörődött, mint a karádi menyasszony a csónakban. Abaúj. (Arról használják, aki időnek előtte kimerül a dologtól).

Majd megtanítalak táncolni, mint az egyszeri asszony a fiát. Abaúj. (Arra mondják, aki valakit valamire nem a rendes úton-módon oktat rá).

Majd megtanítalak fűjni, a kesztyűbe dudálni! Abaúj-Sáros.

L. KECZER GÉZA.

Ugy földhöz rittyentlek, hogy édesanyád pili kálánvá szed fé.

Adjon isten jó emberrel ügyet s bajt, sőt s kinyeret s bőebb ismeretséget!

Nem vagyok ojan mind a tekenyőbali [így?! A szerk.] víz, hogy éccer ide loccsan, máccé meg esmét tova feccsen.

Hány hét a világ? Aki é nem tőt, mind hátra van.

Vigyázz, met bút látsz, (vagy nehogy bút láss).

Ne csufokoggyá, met az isten ugy felejt.

Követem igen szépen.

Isten maradjon kientökvé! Isten hirivé járjon! Isten hordojza békéé!

Éppeng a nyelvem *sükerin* van.

Éppeng az én szómat szóllá. — Szavába szóllék.

Elég a neki, hogy . . . Evvel és éröt érünk.

Adja isten kedves italára (egészségére az italt)!

Ökeme járt köt ember = világlátott.

Annak a világhatremtésin semmije sincs.

(Székelyföld).

GYÖRFFY IVÁN hagyatékából.

A' ténne bē a kaput! kb. a. m.: azt szeretném én látni! pl.: *a' ténne bē a kaput*, hogy engem nem vennének bē katonának!

Az emberek bundát viselnek. Arra mondják, hogy az *-ember*-rel végződő hónapokban már *fölillik* a bunda. Van egy szójáték is. A szövetség, vagyis *deáksziirt* másképen még *décbundának* is hívják és december hónapra azt mondják, hogy: *décbundás december*.

Egyék, nem lesz egyéb! Ezzel a mondással kínálják tréfásan a vendéget. Ezt az egyetlen igét, ezt is ebben az egy mondatban használják ikesen a fölszólító módban.

Elloptad a pap tyúkját: pöhöly van a hajadban.

Foga van a napnak: süt a nap, de azért hideg van.

Ha nincs pénz, ígyd' víz!: ha nincs pénz, igyál vizet.

Kisújtja a házat: kisöpri a szobát.

Más asztalához törli a kését: más cselédje, másnak a kenyerét eszi.

Nem bánomból lesz a bánom: óvatosságra intő mondas.

(Jászság).

szabó istván.

A sírás változatai: Eltört a mécsesse. Görbén áll a szája. Hízza a száját. Elkámpicsorította a száját. Rájött a hötyögés. Pityergőre áll a szája. Nyávog, mint a kis malac. Hegedűli a nótát. Bömböl, mint a bikaborju. Ordét, mint a fába szorult féreg. Elvesztette pikót! (A kis gyermekre mondják, mikor ok nélkül sír).

(Beregszász.)

szini peter.

Mikor a nép urasan beszél.

Bemegy a paphoz a kisháza ember s így jelenti be a halottját: »Tiszteletes uram: halotti alkalmatosságunk érkezett.«

Ugyanez embertől kérdi azután a pap, hogy járt-e gyakran templomba? (Vallásos volt-e?) Az ember így felelt: »Bizony kérem alászan el-el ment az, még csak birt járni, minden akadémiája mellett is.«

Három fiatal pap prédikált a református eklézsián husvét ünnepén. A szónoklatok végeztével kérdi az öreg pap egy jóképű magyartól, hogy hát melyiket vállalnák el papjuknak. Az ember így felelt: »Egyiket se, kérem alázattal, mert mi mindnyájan megelégedés céljával vagyunk a tiszteletes úr irányában.« — (Kisháza.)

A korcsma előtt így kérdi egy ember a bor árát: »Mit tárgyz itt egy liter bor?« — (Eger.)

Olyan here volt, hogy nagy here volt, oszt még se fogott a jószág. (fogott = húsosodott.) — (Apátfalva.)

Beszélgettek az 1863-i nagy szárazságról, s a többek közül egy ember így szól: »Bizony most is ott van a világ sora, ahun akkor vout.« (t. i. az idej szárazság) (Apátfalva.)

»Könnyű az ilyen egyes embernek, de nehéz annak, akire nyolc gyerek táogatja a száját.« (Eger) (egyes ember = nőtlen ember).

»Olyan hatósága, meg olyan erénye van ennek a bornak, hogy csak a magam rátájára is csak ilyent vönnék.« (Kecskemét).

Beállít az egri ember az állatorvoshoz és mondja: »Tessen égyönni,

mert a tehenünk méhhibádzott a bornyadásban.« — (Bornyadás = borjúadás s nem borjazás?)

Ha a nógádi magyart vádolják valamivel, hát nem azt mondja, hogy vállalom, v. tagadom, hanem »Nem pártolom.«

Mikor a bíró kihirdeti az ítéletet, s a fél nem nyugszik meg benne, nem azt mondja, hogy fellebbezek, hanem: »Nem állok neki.« — (Szentés.)

Egy községi közgyám jelentése az I. fokú gyámhatósághoz: »Az' holott hozzá édes jegyző uram az árva még mégcsak 8 éves lévén, nem tudja a lételt odasorsosítani, hogy a maga emberségéből megélhessen, azért tehát kellene egy olyan dicső észjárást feltüntetni, a mely az egyenjogultsági felvilágosultságot tanúsítaná.«

BENKÓCZY EMIL.

Tájszók.

Kipusztait: kibont pl. levelet.
banty: moha a fán.
kaporc, koporc: töpörtyü, pörc.
duruzsol, dorombézik: dorombol (a macska).
pilálni: ápolni (beteget).
fenyeres: lóherés föld.
dulongnak a macskák: civakodnak.
hideg darvaszt, hideg darvagat: hideg borzongat.
megérek haza menni: elég haza mennem, alig birok haza menni;
megéri a ló kihuzni a kocsit: alig bírja a ló kihuzni a kocsit.
kajdina: sült tojás, rántotta.
pirétoz kenyér: pirított kenyér.
bücske: vadrózsa termése.
kökönye: kökény szilva.
megveszi a magját: kiszedi a magvát, pl. uborkának, töknek.
szoplatni: szoptatni.
kenyér pirizsije: kenyérgyürkéje, a sütésnél kiforrt része.
cúka: zacskó.
darázs kohája: darázs fullánkja.
döngör: dombos rész, pl. a legelőn.
csahó: mókus.
mutasztí: mutatja.
merkőce: sárgarépa.
paslica: egérfogó (cserépszindelyből.)

egy szíjjás tészta: egy levél tészta.
tésztát szíjjok: tésztát sodrok.
gersca: golyva.
cikora: csira.
cima: kukorica csuta.
csáklány: mankó.
kobzék: kukorica héja, fosztalékja.
bica: gyümölcs csutája, szára.
szilvát puttyogatni: szilva magvát kiszedni.
kiázik: megizzad.
bombék: bimbó; bombégzik: bimbózik.
diót kúpni: zöld diót héjából kifejteni.
kukoricát kopozni: kukoricát fosztani.
csike: csirke.
rél: sir, ri.
talák: a búza bajusza.
vevőzni: vásárolni.
vetőzni: vetni.
ásózni: ásni.
sorvad: zsbongva fáj.
csuha: kabát.
füstös: piszkos.
dia: dió.
(Vaiszló, 1897.) BARTAL ANTAL.

Badirkál: babrál.
be van kaparászva: részeg, be-rugott.
becstelen: olcsó, értéktelen.

bécsajték, bicsajték: bicsak.
 bőhøj: buta, ostoba, számár.
 cseléd: ember (pl. igen jó cselédek azok, jó öreg cselédek).
 értékel: becsül; úgy értékelem: azt tartom.
 fatulkó: vézna, beteges.
 gajdol: gagyog (a gyermek, mikor beszélni tanul).
 gernács: giz-gaz, tűzrevaló for-gács.
 húzófa: a közönséges gerendákat tartó vastag mestergerenda, melyet a padláson (nem a házban belül) alkalmaznak, (a gerendákat csavarral erősítik hozzá).
 Isten: »Nem volt annyi istenem (v. lelke), hogy elmenjek: nem volt időm.
 kalingyászni: kotorászni, hadonázni.
 kotlófing: kártozás, (a tyúk utolsó tojása).
 kulina: a kemence előrésze, ahol befűtik.
 ledobban: elájul.

longa: nagy, hosszú [ember].
 maszték: madzag.
 mudirkál: babrál.
 murmuj: szótlan, fukar beszédű.
 pipaköszöntő: pipakupak.
 pongyolka: nem testhez álló kis női ruha.
 polizsnya, polozsnya: kiürített tojás (tyúk alá).
 puszli: férfimellény.
 se tí, se tó: se ide, se oda.
 sovány (nádudvari s.): soványan készített sült-tészta.
 sünyöl: úgy ahogy (nagyjából, felületesen) végez, művel vmit.
 toplec (= topa): nehéz lépésű, lomha, lassú járású.
 tuka: nehéz felfogású, bátortalan, bárgyú.
 tücskö: kis kabóca.
 újjas: kabát.
 vaksibila: rossz szemű, vaksi.
 vergál: következtet [? vö. MTsz].
 zangura (= gulásztá): a tehénnek ellése után való pár napi sűrűbb teje.

Szavak, melyek Hajdúnádudvaron is közhasználatúak, azonban a Tájosztárban Hajdú megyétől csak messze eső tájakon vannak jelezve:

babájka: kenyértésztából készült pogácsaszerű karácsonyi sütemény.
 cserfes: fecsegő, locsogó.
 csörmőj: nádtörmelék.
 fermeteg: fergeteg, zivatar.
 gombóta: reszelt tészta tejbe vagy vízbe főve.
 kaska: kisebb kosár.
 komacsésze: ételhordó edény, melyben enni-inni valót szoktak küldeni a keresztkomák a gyerekágyat fekvő asszonynak.
 kútrovás: kútkáva.
 lipáncsos: csenevész (baromfi).

ligetes: hézagos, ritkás, szórványos (vetés).
 ollóágas: szelementartó szarufák, melyek a felső végök felé egymásba vannak eresztve.
 rokoja: derékkaal összevarott szoknya eredetileg, ma már pusztán a szoknya is.
 szelemen: a szarufákat tartó vastag gerenda a tetőzet csúcsán.
 szekszemonta: készülődés, (de sok szekszemonta kell hozzá!)
 szérdiktúró: tehéntúró.
 vigájjos: ritka, szórványos.

Szó-lá-sok: Egy állapotba' van, mint a Samu nadrága. Él, mint Marci Hevesben (nagyon urason él.) Olyan, mint a kőrösi szentelt víz (= sovány, híg).

(Hajdúnádudvar.)

BLANÁR JÁNOS.

Delegti nap: dologtevő nap (hétköznapi); *hanyag víz* = langyos víz.
Pl. Nézd meg, hanyag-e má a víz a fazékba? (Kapunár, Rábaköz.) —

megdiberedett: kissé fagyott a sár vagy víz. (Al-Debrő, Heves m.).

fejel: vánkös; *ettéd, ettétek, emménk*: a tiéd, a tiétek, a miénk (uo.).

Ezek közül a *delegti, fejel, ettéd, emménk, ettétek*, gyönyörű példája annak, hogy mily erősen működik a nép nyelvében a magánhangzó-vonzás törvénye, s milyen szépen alakítja át a *mély és magas hangú szókából összetett szavakat* magas hangú szókká, mihelyt kivész a tudatból és a nyelvérzékből, hogy ezek összetett szók.

Egyhúsom. Hevesmegyében Al-Debrő környékén, de — úgyhiszem — az egész Felföldön általánosan használatos ez a szó ilyen értelemben: »Két órát aludt egyhúszomban.« »Ezt a kis földet egyhúszomban felszántom.« Van ugyanerre a fogalomra az irodalmi nyelvben szavunk, az *egyfolytdban*, de mégsem ártana amazt is felvennünk, hogy vele az *egy húzam*-ot kiküszöböljük.

HEVESI JÁNOS.

Csángó növénynevek.

boroslán: *Syringa vulgaris*.

hodolán: *Valeriana officinalis*.

gyöngyöcske: *Briza media*.

utilapi: *Plantago media*, — *maior*,
— *lanceolata*.

szulák: *Convolvulus arvensis*, —
sepium.

kászovirág: *Primula farinosa*, —
Columnae, — *Auricula*.

cintorja: *Erythraea Centaurium*.

puffogató: *Campanula glomerata*,
— *persicifolia*, — *carpatica*.

szenkucka: *Viola odorata*, *tricolor*,
canina stb.

ruzsincém: *Ribes rubrum*.

pétérzsejém: *Petroselinum sativum*.

bürök: *Conium maculatum*.

kálnofa: *Viburnum Opulus*.

bójjafa: *Sambucus nigra*.

makris: *Berberis vulgaris*.

havadi: *Narcissus poeticus*.

győcsvirág: *Leucojum vernum*, *Ga-*
lanthus nivalis.

kégyóvirág: *Scilla bifolia*.

őszvirág: *Colchicum autumnale*.

zászpo: *Veratrum album*.

salamás: *Allium ursinum*.

sóska: *Rumex acetosa*, *acetosella*.

geszkénye: *Aesculus Hippocastanum*.

kupafa: *Acer platanoides*.

vadborslán: *Daphne mezereum*.

haricska: *Fagopyrum sagittatum*.

vadszekfű: *Dianthus superbus*.

szekfű: *Dianthus Carthusianorum*.

madarkasóska: *Oxalis Acetosella*.

vackorkörte: *Pirus communis*.

segvakaró: *Rosa canina* és gyümölcsse.

csipkefa: *Crataegus monogyna*.

bisalmafa: *Cydonia vulgaris*.

véllejáró: *Chelidonium majus*.

galambvirág: *Trollius europaeus*.

szőröske: *Anemone Hepatica*, —
montana.

csormolya: *Melampyrum arvense*.

sojató: *Ranunculus Ficaria*; *Lactuca*
sativa.

szádokfa: *Tilia platyphylla*.

pimpófa: *Salix alba*, — *triandra*, —
fragilis.

egris: *Ribes Grossularia*.

faszójka: *Phaseolus vulgaris*.

repcsin: *Brassica Rapa*.

bábokalács: *Malva neglecta*.

ragadály: *Galium Aparine*.

árvoicsián: *Urtica urens*.

csián: *Urtica dioica*.

vérésvirág: *Onobrychis viciaefolia*.

legénvérecske: *Lathyrus sylvestris*.

baszapurdé: *Tragopogon orientalis*.

tyukvirág: *Taraxacum officinale*.

papkuszuromszémedet: *Chrysanthemum Leucanthemum*.

suska: fenyő-toboz.

martilapi: *Tussilago Farfara*.

musacél: *Matricaria Chamomilla*.

olávirág: *Calendula officinalis*.

pérnyike: *Neottia Nidus avis*;
Orchis maculata; — militaris; —
ustulata; Morio; *Anacamptis*
pyramidalis.

kutyatej: *Euphorbia Esula*, —
Cyparissias.

borsika: *Juniperus communis*.

kannasulló: *Equisetum arvense*.

édésgyűkér: *Polypodium vulgare*.

papmonya: *Helleborus purpurascens*.

bolondtító: *Lolium perenne*.

piszifüle: *Nonnea pulla*.

peszternók: *Pastinaca sativa*.

kömén: *Peucedanum palustre*.

balácsszar: *Viburnum Lantana*.

földi bójza, vadbójza: *Sambucus*
Ebulus.

gyöngyvirág: *Muscari racemosum*.

kankuska: *Erythronium Dens canis*.

rutafű: *Ruta graveolens*.

fecskevirág: *Dianthus diutinus*, —
deltoides.

háziruzsa: *Sempervivum tectorum*.

szederi: *Rubus caesius*.

kisasszonpapucsvirág: *Aconitum*

Napellus, — *Vulpara*.

kukukvirág: *Anemone nemorosa*.

kutyakapor: *Matricaria inodora*.

töröbbuza: *Zea Mays*.

rakottya: *Salix caprea*.

fiszfa, fizvessző: *Salix viminalis*.

csigója: *Salix caprea*, — *purpurea*.

tőcsérvirág: *Tropaeolum*.

léscsián:

vérehullófű:

kapsa: *Fragaria collina*.

kalafor: *Alectorolophus goniotrichus*.

szappanvirág:

fűvirág: *Gagea lutea*.

cigánpécér: *Pulmonaria officinalis*.

nyulrakottya: *Echium vulgare*.

kakasilla: *Gentiana verna*.

ördögboroda: *Plantago lanceolata*.

vadcsombor:

laboda: *Atriplex patulum*.

disznyókáposzta: *Sonchus laevis*.

büdöskati: *Pelargonium*.

ludláb:

tótrépa: *Helianthus tuberosus*.

guja:

fekete nadály: *Symphytum officinale*.

fekete üröm: *Artemisia vulgaris*.

tobák: *Nicotiana Tabacum*.

vénike: *Clematis Vitalba*.

szász-(száz)forint: *Bellis perennis*.

(Tatrag, Brassó vm.)

PÁL ANDRÁS.

Helynevek.

Községek: Szöllős-Györök, Szöllős-Kislak, Tót-Gyugy, Balaton-Csehi, Balaton-Orda.

Puszták: Kécs, Mamocs, Magyarós, Landord, Tömör, Rózsa puszta, Béndék, Petend, Sandi puszta.

Hegyek: Kis-Banyászó, Nagy-Banyászó, Havatető, Gérihég, Bánomhég, Jánoshég, Sandi, Harsány, Bárnévóna.

Düllők: 1. **Györkiek:** birórégi düllő, némési d., hosszú d., rekeszi d., diászói d., kisdöcsegi d., kis d., magyarósi d., mamocsi d., tömöri d., havatetői d., landordi d., papkúti d., kutyori d., eplényi d., paragrégi d.

2. **Kislakiak:** mernyei parlag, öreg-bozót, körtvélesi düllő, landordi d., kécsi d.

3. **Gyugyiak:** rigicai rét, hosszú mező, duzsina, jamai d. belső

gesztényés, külső gesztényés, glándi bërda d., lipác heggyi d., dóli földek, alsó gesztényés, pláni írtás.

4. *Csehiék*: gyaloguti düllő, kódus d., körösztfái d.; mandulafái d., nyilasi rét, bugaszég, nagyberék, szilas bakony, pusztá temető.

5. *Ordaiak*: falu elejé, szilvási düllő, tilosi rét, sárszegi d., *sastói* d., kiskuti d., szentgyörgyi d., magasfái d., hajgáló v. kisvár, csuhustói d., agarászi d., farkasháti d., öregtói d.

(Szöllős-Györök, Fölső-Somogy.)

CSAPODI ISTVÁN.

Debrecen helynevei: Ágod völgye. Álomzúg (puszta). Apafája (erdő). Arkupéter (Halom). Árkos (régí árok). Bálhegy, Bál tisztássa (tisztás, fátlan hely egy erdő részén). Bán (erdős pusztá). Barak. Basahalom (a nép azt mondja, a török emelte). Boldogfalva (elpusztult helység, most szöllős kert). Botosgödör. Citrahalom, Citrapál v. Citera halom. Csász (dombos, völgyes hely). Császárt útja (II. József 1770-ben itt átutazott). Csipőhalom. Cucca (ház után való föld). Dersihalom. Dunahalom. Ebes (pusztá.) Elep (pusztá). Erősluk (mély völgy). Etellaka (pusztá). Faluvégthalmom (közel hozzá Zám nevű falu volt). Fancsika (erdős pusztá). File halma. Földvár. Gilányi (csapszék). Futottak útja. Gömörő v. Gyömörő. Gugyori (csapszék). Gút, Kisgút, Nagygút, Savósgút (erdőség). Gyantafőző (hajdan a város könyvnyomdájához szükséges fekete festéket főzték itt). Haláp (Hlap név alatt a Nváradí regestrum szerint 1235-ben még falu volt, most pusztá). Halas rét. Hadházi piac (az 1831-diki kolera idején a hadháziak itt árultak). Hármás halom. Hegyes (pusztá, egy része a Gyulai gróf birtoka, s neve: Gyulai-Hegyes, emelkedett hely). Honvéd sírja (itt fekszik egy a forradalomban elesett honvédő). Hortobágy (folyó s pusztá). Isten földje (sokáig nem volt gazdája). Kádár árka (hasznoló nevű mérnök ásátá). Kadarcs (folyó volt). Kamarás halom. Kettős halom. Kis és Nagy kenderátó. Koronás halom. Köntösgát (gát és szőlőskert). Kösűszeg és Kösíszeg (pusztá). Kőudvar. Kőveshalom. Kúnpálhalom. Kúriarét (kaszáló). Látókép (csárda, magas helyen). Lató v. Látó hegy (szinte magos domb). Ludas rét (sok vad lúd volt ott). Lyukas halom. Macs (pusztá). Malom és Malom útja (pusztá, híres vizimalom volt ott hajdan). Máta és Máté (pusztá). Medvés folyás. Mélyföldes halom. Monóstor. Nádas halom. Nagy erdő. Nagy Sándor halma. Nyárjas halom (hajdan nyárfa termő hely). Ohat (pusztá). Ondód (ház után való földek). Ördög árka (nagy hosszú árok). Pac (erdős pusztá). Pacséri folyás. Palatinus hidja. Papegyháza (halom). Papere (ér). Paptava. Pajaros halom. Pallag (hajdan falu). Peccenpál halom. Pírcs v. pírcsi rész (pusztá). Pokolmező (lápos, ingoványos hely). Ré tisztája (egy erdőben tisztás). Savóskút (hajdan falu, most erdő). Simonyi gát. Soma (erdős rét). Szata (domb és kis ér). Szepes (hajdan falu, most pusztá). Szerencsi folyás (ér). Sziget vagy Szigetegyháza (hajdan falu most pusztá). Tatár ülés (völgy, apró dombokkal). Tekeszarva (hármás határ összeszegelése). Tóóc és Tóóc folyása (ér). Úrdomb. Zám (pusztá). Zelemir (csonka toronnyal, hajdan falu, most szántóföld). Zsomb v. Zsong (lapos völgy). Várhegy (erdős homokhalom). Vajda halom. Vedrő tisztája. Veker (szántóföld.) Vérvölgy.

Agárdi hegy. Bogdán gödre. Bakó telek. Bíró lapossa. Cégény lapossa. Cseke rakottyása. Cene telek. Bőr bokra. Csőreg völgye. Csürködi lapossa. Dári telek. Dobonyi kútja. Gyarmati lapossa. Gőnyei gazza. Petes tisztája. Cina gátja. Pongor telek. Porkoláb telek. Matyi fenék. Macsi Pálné tisztája. Kati hídja. Szalóki kútja. Vasné tisztája. Aklos hegy. Apró laponyag (sic). Bodzás telek. Bodzafató halma. Bokrétás fa. Borsós laponyag. Bivalyos. Büdöss ér. Büdöss kút. Csukás folyás. Csukás sarok. Egybokor hegy. Farkas-zug. Fehérnádtőfok. Fekete rét. Fekete völgy. Fényes tó. Fecskefok. Forráskút. Füzes fertő. Gyékényes fenék. Görbe rét. Görbe ér. Görbe halom. Halas lapos. Hosszú fenék. Hosszú telek. Hosszú szik. Hosszú hegy. Hunyoros rét. Káposztás telek. Kajla telek. Sárállás. Sáros ér. Szárcsás. Tökös tó. Tővises telek. Zúgó folyás. Virágvölgy. Kígyós lapos. Kígyós hegy. Kőrises erdő. Kőrises folyás. Kutya völgye. Lápos rét. Liba lapos. Ludas lapos. Méhes telek. Méhes laponyag. Méhes kert. Méhes hegy. Nagy állás. Olajútó. Récés. Aggrét. Bacsó telek. Bagosi zúg. Cigány telek. Csikós telek. Csizmadia telek. Csonka telek. Csőszhalom. Disznó tanya. Fűzfa csőszház. Hodályfenék. Juhos telek. Lovászok zúgja.

R. VOZÁRY GYULA.

Hegyek, dűlők, völgyek nevei: Csajdóna, Nagyárnyék, Hássaslápa, Cenevőgye, Cüvedény, Aramvőgye, Hásskut, Rézberke, Muszilapossa, Kődökkő, Szélespad, Patak vereje (= olyan verőfényes hely, ahova a nap süt), Bércfa, Nyírjes hajlás, Cserelápa, Sűrő mánás, Csurgólápa, Alamas árnyéka, Patakuta, Ivánné, Mátévőgye, Köveslápa, Alamas, Hálólápa, Atrássza, Macskalyuk, Szénásvőgye, Gergéd, Náméz (Nádméz?) Berkek (így, egy helyről mondva), Hasássza, Majkássza, Darasznyassza, Szappankő, Rusnyássza, Nyilasszó, Kövesverő (nap süt oda, nagy kő van ott), Kajtássza, Kővőgye, Buknássza, Kilincs, Káca, Mogyoróvőgye, Láz, Kerekvőgye, Eresztény, Túnenátu (tulnan által eső hely?) Mogyoróska, Derecske, Ravaszlyuk, Horrásszó, Dobra, Eperjes, Súlyom, Pétervőgye, Hosszúverő. (E helyneveket a helyzet sorrendje szerint közöltem.)

(Szent-Erzsébet, Heves vármegye, Felsőmátrai járás.)

Hármashatár (Domaháza, Szent-Erzsébet és Várasszó község felé ágazó út mellett,) Székfő, Vállós, Pataj, Fútyó, Pénzes, Remetefő, Remetelápa, Bércfa, Atrássza, Cserelápa, Paphegye, Macskalyuk, Námméz (Nádméz?) Szénalápa, Mocsolyás, Medves, Petres, Aramvőgye, Cenevőgye, Nyilasszó.

(Domaháza és Szent-Erzsébet közt.)

Vállós, Táborlápa (Táborlápa) Pénzes, Tőgyeslápa, Remete, Remetesarkágy, Sarkágy, Dobornya, Dobornyasarkágy, Papkútorma, Horvátné, Telekberke, Szédderjes, Részpéterné, Sároskút, Mocsolyás, Szék, Burjá, Pataj, Patajpaggya, Szarvaskő, Lénásszó, Ökörhegye, Kovasszó, Vermes. (A helyzet szerint írtam le.)

(Lelesz. Szent-Erzsébet mellett, Heves vármegye, Mátrai járás.)

Kerekhegy, Túnenátú, Tekeredő, Mogyoróska, Eresztény, Dobra, Eperjes, Hosszúverő, Cserelápa, Bolya, Halottak lapája, Kastélyos, Tete-

mea, Kecskelápa, Kútos, Mocsolyás, Tyúksütő, Botássza, Dóna, Szurdo-kallja, Meggyásszó, Merke völgye.

(Szent-Erzsébet és Pétervására közt.)

Disznásszó, Szúcsilápa (Szúcs község), Kísjancsi güdri, Serpenyő-lápa, Kölyűd, Szilakszó, Szikszó, Kuvasszó.

(Szent-Erzsébettől Eger felé.)

Rónalápa, Nagyvess, Borostyános, Hellásszó, Bagdasszó, Meggyásszó, Várhegy, Órhegy.

(A várasszói határban.)

R. VOZÁRY GYULA.

Szántók: Csepegő, Zugóberek, Nyíres, Cseretető, Hegymegett, Agyagos, Sárosút, Nyúlakkúttya, Közmező, Fénkövögy, Gállábja, Lejáró, Csákánkút, Bociszentegyház, Pad, Orát, Csúp, Hótnádós, Malomtere, Boc, Köveshágó, Sáfadomb, Hármosdomb, Óboc, Borzás, Széperdő, Somáj-vögy, Kerekerdő, Ploptyis, Kigyósmáj, Pogánkút, Kertekmegett, Farkasláb, Lónai ösvény, Eperjes, Halastó, Bátorhavas, Szenestönk, Ereszvény, Mocsárcsorgó, Ágozat, Doc, Kiságozat, Sárgapatak, Sárgaódal, Hosszúk, Közláb, Gyalai tekintő, Csóva, Körtvékut, Berkuc, Rózsadomb, Szilvástető.

Rétek: Orát, Mosórét, Réhejj, Sziget, Nagyrét, Csikóstó, Kenderkút, Ibrok, Horgos, Vistai árok.

Kaszdlók: Nádosi csorgó, A főrásoknál, Malomtere, Boc, Gyűrűs, Hidegkút, Halmok, Halmok ájja, Jóhejj, Veréberdő, Vistai patak, Kertek, Irtás, Szilvás ódal, Szilvás, Hordóskút, Nagyerdő, Cseresnyéskút, Remete.

Legelők: Dálnoki, Nyugvóhejj, Kertek dombja, Bátorhavas, Csóva.

Erdők: Nádoserdő, Kőszegő, Nyugvóhejj, Szárazpatak, Kertek dombja, Hidegkút, Bikárka, Szenpáli, Hosszuvögy, Kabósok dombja, Gödrök, Ördögjuk, Muzsdaj, Szálas, Ploptyis, Középór, Bagojsűrű, Tandierdő, Horgos, Középerdő, Kopaszdomb, Nagyerdő, Varárdomb, Kapulat, Hegyesdomb, Sötétút, Remete.

Szőlő: Sűjyedések.

Források: Hidegkút, Pogácskúti berek, Omlások, Diósberek, Eperjes, Ágozat, Mocsárcsorgó, Körtékút, Cseresnyéskút, Hordóskút, Szilvási kút, Remetekút, Zugóberek, Iboki kút, Kenderkút, A főrásoknál (sok forrás), Nyúlakkúttya, Oráti kút, A malomnál, Csákánkút. Benn a faluban: Kotóskút, Bodonkút.

Patakok: Sárgapatak, Medvéstorki vagy bagojsűrűi patak, Nádas.

Utcák: Felsőucca, Felszeg, Alszeg, Somáj, Borzás, Medvéstörök, Agyagos (= cigánysor.)

(Szucsák, Kolozs m.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Pestmegyéből itt közöljük Bagh és Majosháza községekben előforduló dűlők neveit, melyeket az ottani előljáróság értelmesebb tagjai magyarázattal láttak el.

I. Bagh községi dűlők. Malom dűlő, mert a Galga vize melletti malom mellett fekszik. Peres, hajdan az uraság és jobbágy közt peres

volt. Nagy völgy, domboktól körülvevett rétság. Rókaluk, gödrös hely, róka-vadászok látogatták. Hát hegy, a Rókaluk végében, hátság emelkedett hely. Száz öles, valamikor erdő volt. Hajas völgy, valamikor erdő volt, egykor hársfákkal volt benőve. [*Hásvölgy?* A szerk.]

II. Majosházi dülők. Rétalja a Duna felé, szántóföld, azelőtt rét volt. Füzes erdő, a Duna mellett szántó, azelőtt fűzfás erdő volt. Kertalja, szántó, a belsőségek végében fekszik, azért kertalja. Dunára dülő szántó, a Dunával hosszában húzódik. Pesti uti szántóföld, a pesti országutba vezető községi ut melletti dülő. Tóköze, kismajtényi rész, ha árvíz van, mindig tó lesz a szántóföld.

Közli Réső Ensel Sándor anyaggyűjteményéből

RÉSŐ ENSEL KÁLMÁN.

Szántóföldek. Templom mege, Tóhely, Kicsi templom mege, Telek, Sándor kútja, Patak mejéke, Kertremenő, Rövidláb, Torokárka, Nyíródal, Torok, Avastető, Búdöskút, Tóhát, Gyerútja, Sásamenő, Cseresznyéskert fele, Simonfele, Gödrösútfele. Horgas, Zalánpataka, Középláb, Külsőtorda, Belsőtorda, Kútfele, Átal, Házfele, Hosszú, Kétútköze, Kihágó, Cseralja, Kéncseskúttája, Lókert, Nagyágmezeje, Kishegye, Kústér, Borsóföd, Nagyágpataka, Kányásárka, Hidalja, Mocsár, Eger, Nagyágeleje, Nagyágarra, Vármege, Délető.

Erdők: Csere, Hereczóda, Somos, Kopac, Erdősverőfénye, Kétárok köze, Hatod, Nyírsorok, Gárdonteteje, Nagybérc, Úravassa, Várkútja, Szopányos, Szilos, Sárígmart teteje.

Rétek: Hosszúrét, Malompataka, Gáteleje, Csikós, Kétvízköze, Deme. Szentjános, Sirókutja, Tanorok, Kerülő, Botoskert.

(Oltszem. Háromszék megye.)

SIMON JÓZSEF.

Ragadványnevek

a szegedi kerületi börtön törzskönyvéből.

A Magyar Nyelvőr egy régi barátja szíves volt kieszaközölni, hogy Velzer Ferenc úr kijegyezte a szegedi kerületi börtön egész főnnállása alatt letartóztatottak ál- és gúnyneveit. A nagy fáradtsággal készült 1200 számra rúgó érdekes és becses jegyzékben minden fogolynak szülőhelye és nemzetisége is ki volt téve. Mi az itt következő kivonatban csak a magyar neveket vesszük számba s a szülőhelyet csak ott említjük meg, ahol az álnévben tájszót ismerünk fel v. gyanítunk. Helyszúke miatt a magyar neveket is csak válogatva közöljük.

Cselédes. Manó. Zsiros. Bokréta, Frum. Cinkos. Helbi. Mucsi. Tentás. Görcsi. Végső. Faluska. Főka. Here. Kossuth. Golyó. Pohos. Kutyatők. Barac. Meszet. Pöndölös. Nebizdrá. Kondri. Szegbelesi. Kanyéc. Kacor. Gilisza. Gombolító. Sárík. Lantos. Dohány. Májas. Védő. Bugar. Pántlika. Baltás. Szaniszló. Csonka. Suszter. Sámson. Csódör. Summás. Borona. Kuszi. Kislakatos. Kácsás. Bidli. Lärmás. Pór. Sülthús. Táltos. Zatykó. Mózes. Faragó. Kapcsos. Héja. Raj. Zörög. Kacsa. Fogdmeg. Lebuj. Sohoni. Veszett. Kaller. Libás. Sári. Izsó. Halbőr. Dobó. Rákosi. Tyúk. Kopogi. Pilla. Csátári. Tomaska. Mikó. Hódi. Tanács,

Nikotics. Jánosik. Cinege. Bajza. Szóda. Fercsi. Lajtos. Fiser. Loboár. Titi. Kripcsi. Pócsik. Gyevi. Tyukszi. Palóc. Mísik. Guba. Kornyak. Csecse. Zsirka. Dratár. Bura. Ecet. Fajszi. Habran.

Cucora. (Somogy.) Tizse. (Veszprém.) Matyó. (Bács.) Lili. (Somogy.) Kakó. (Pest.) Bali. (Heves.) Karámos. (Szabolcs.) Termés. (Sopron.) Gunyi. (Bács.) Kulics. (Zala.) Bogás. (Csongrád.) Gatyka. (Torontál.) Pétó. (Zala.) Sarkadi. (Csongrád.) Ürös. (Fehér.) Akasztói. (Bács.) Cibili. (Bács.) Bóha. (Bács.) Gera. (Csongrád.) Tóó. (Bács.) Dahó. (Jász-Nagy-Kun.) Csorga. (Bács.) Kalócs. (Heves.) Csutik. (Bereg.) Zuzora. (Zala.) Tuti. (Bács.) Esz-tojka. (Háromszék.) Gubi. (Heves.) Silye. (Abauj.) Hecsa. (Bács.) Báóó. (Zala.) Gyocsi. (Pest.) Kermalac. (Bács.) Merevény. (Veszprém.) Raki. (Heves.) Petus. (Temes.) Gózon. (Pest.) Baksa. (Zala.) Roguli. (Szabolcs.) Mikes. (Bars.) Turcsi. (Csongrád és Borsod.) Kukó. (Heves.) Vájás. (Csik.) Platten. (Torda-Ar.) Benkó. (Csong.) Rebik. (Abaúj.) Lobár. (Bács.) Bene. (Sopron.) Bacsék. (Csong.) Pötyke. (Pest.) Tizedes. (Pest.) Csutor. (Heves.) Reki. (Torontál.) Kurkó. (Csongr.) Karabács. (Csanád.) Zsikó. (Csong.) Gégó. (Pest.) Cidik. (Kisküküllő.) Gojó. (Borsód.) Bite. (Csongrád.) Dudrai. (Csongrád.) Dnija. (Pest.) Bankó. (Heves.) Geda. (Csongrád.) Csikán. (Bács.) Hucci. (Csongrád.) Bancsi. (Pest.) Burity. (Csongrád.) Tahó. (Pozsony. Águsz. (Csanád.) Dadara. (Bács.) Cepe. (Heves.) Zsikó. (Csongrád.) Törke. (Torontál.) Csaft. (Zala.) Gile. (Heves.) Cutra. (Csongrád.) Kukri. (Pest.) Bakró. (Pest.) Báló. (Pest.) Pumpi. (Győr.) Rézsi. (Torontál.) Csamangó. (Csanád.) Kakali. (Csongr.) Frösze. (Pest.) Bogács. (Heves.) Topár. (Csanád.) Csaú. (Abaúj.) Biba. (Bács.) Zsombó. (Csongrád.) Bera. (Nógrád.) Paksa. (Csongrád.) Jemetka. (Pest.) Csité. (Heves.) Pitle. (Heves.) Husla. (Bács.) Kocor. (Szolnok.) Gerócs. (Zala.) Bugyi. (Csongrád.) Suri. (Heves.) Topé. (Borsód.) Panyor. (Pest.) Gánya. (Bács.) Csabalya. (Csongrád.) Zsikó. (Csongrád.) Bojhoz. (Bács.) Bóba. (Csongrád.)

Gúnynevek.

Bekka, Berbécs, Bölbük, Bömbös, Börpuska, Bugyi, Bunda, Bünzerik, Bűzű, Cápó, Csibi, Csicsiri, Csidáj, Csutak, Döfös, Fataró, Gede, Góda, Guluc, Guzs, Harmatka, Ityikás, Jájá, Judás, Kukó, Minkó, Nupóc, Nyálas, Nyigócás, Pipás, Réz, Saté, Siklódi, Szalonka, Tátájé, Tátas, Tokány, Tucí, Tüker, Ugyazigazán, Vacsam, Vajas.

(Sáromerke, Marostorda vm.)

KRISTÓF DOMOKOS.

Népdalok.

*Husvéti dal.*¹

Ma vízbe vető hetfő, nekem is úgy tetszik
Látom fiatalok hogy egymást öntözik.
Ha kártyával öntjük nem leszen tisztesség,
Ha kannával ontjuk úgy leszen ékesség.
Öntünk asszonyt, gazdát a kedves párjával.
Várunk piros tojást de azt is párjával.

¹ Vö. Benedek Elek közlésével Nyr. 36 : 84. -- A szerk.

Elértük már a tavasznak kezdetét
 A szép virág szálnak látjuk kellemetét
 Zöld ágai le ne hervadjanak
 Nekünk szükségünkre meg is maradjanak
 Eljöttünk hozzátok ifju létünkre
 Hogy harmatot öntsünk ebbe az esztendőbe
 Mert ha meg nem öntsük erre az esztendőre
 Szépet nem virágoz nekünk jövőndőre.

Husvét másod napján vettem magam eszre
 Csukros vízi puskát tartok a kezembe
 Elindultam véle
 Szedjek piros tojást
 Ha nem adtok lányok
 Mind a vízbe hánylak.

(Háromszék vm. Gelence.)

MIHÁLIK IMRE,
 gazdálkodó.

Ki violát akar vetni,¹
 Nagy Pénteken vesse;
 Mert ugy bizony bőven terem
 S lesz elég teljesse.
 Babám akkor vetette,
 Körös vízzel öntözte,
 Fattyu nem is volt közte,
 Fattyu nem is volt közte.¹

(Alsófehérvármegye. A 19. század elején divatos éneke volt az ifjuságnak.)

Közli DEÁK FARKAS.†

Táncmondókák.

1. Három orsó hat gombojag tálán lesz egy pászma,
 Az én uram nem is tuggya mibű léssz gátyája.
 Fogja kê még a gyereket hagy ugrok a táncba,
 Karton kötő van előttem, kiszakad a ránca.
2. Uccu lábom nê hibázz,
 Tê még másik rá vigyázz!
3. Szivem szotty, Szotykorotty, Ha eleső, Kapaszkoggy!
4. Szekéródal, vendégódal
 Járjad, bolond, járjad,
 Ha tē asztat még nem járod
 Törjön ki a lábod!

(Bajmok, Bács m.)

RÉVÉSZ ERNŐ.

¹ A Nyr. régi gyűjtéseiből.

IZENETEK.

Sch. G. A *kaszárnya* szónak eredetije kétségkívül az olasz *caserna* és Gvadányi, kinél a NySz. szerint először fordul elő, csakugyan *m*-mel írja: »Másnap öszvegyűltünk egy nagy *kaszármba*.« Azonban mihozzánk a német *kaserne* s a tót *kasárňa* útján jött át (mint több más katonai műszó: a *verbuválás*, *pucoválás* stb.) Az olasz szónek *m*-es hangzása különben sem állna útjába e szóegyeztetésnek, mert kétségtelen, hogy az olasz szó is eredetileg **caserna* volt (a *casa* szóból a *cava*: *caverna*-féle képzés mintájára), az *m*-es alak valószínűleg az *arma* 'fegyver' szó hatása alatt keletkezett (vö. Diez: Etym. Wb.).

T. J. Az *azálea* neve görög szó s tkp. a. m. száraz; talán azért nevezte el így Linné, mert vadon csak a havasok csücsán terem, tehát elég száraz helyen. — A *prém* és az ég *pereme* egy és ugyanaz a szó (ném. *bräme*); vö. A pápisták külyebb is terjesztik a conciliumoknak *perémít* (NySz). Kékszinű a mente, báránybőr *perémes* (Arany: NC. 1 : 85.)

Sz. J. Fogadását elvesztette, mert mind a hivatalos iskolai, mind pedig az akadémiai helyesírási szabályzatot a Magyar Nyelvőr jelenlegi szerkesztője tervezte és fogalmazta. Az eltérések onnan származnak, hogy az Akadémia teljes ülése nem fogadta el a saját Nyelvtudományi Bizottsága kívánta újításoknak egy részét.

D. I. Minden érvényben levő helyesírási szabályzat nagy betűt kíván a kérdéses esetekben, s így — noha tökéletesen igaza van a dolognak kellemetlen oldalára nézve — az egyöntetűség kedvéért célszerű a nagy kezdőbetű alkalmazása.

Cs. B. Meglesz, de még nem tudjuk, mikor lehet.

P. M. Mikor jön az Öreg ábécé stb.?

Beküldött kéziratok. Kertész M. Személyragos igekötők. — Ádám I. Kimódol. — Székely A. Intés. — Vértés J. Nyelv és költészet. — Fülöp A. Zentai tájszók. — Kovács M. Megjegyzések. — Mariánovics M. Kétféle li. — Vass Á. Szólások, versek. — Keszthelyi M. Felső fok és tárgyas ragozás. — Borsodi L. Palóc szólások. — Prohászka J. Nyelvesztétika.

Beküldött könyvek. Gábor Ignác: A magyar ősi ritmus. (Lampel R. Ára 5 K). — Manninger V. (és Bakay L.) Onomatologia medica. Orvosi neveskönyv. (Eggenberger.) — Ujváry B. Francia és m. zsebszótár. 3. kiad. (Athenaeum, félbörk. 5 K). — Horváth C. A Margitlegenda forrásai (különny. a bp. IV. ker. reálisk. értesítőjéből).

Szily K. A magyar nyelvújítás szótára. II. rész. (Hornyánszky V.)

Emlékkönyv. Beöthy Zsolt születésének hatvanadik napjára írták tanítványai, barátai, tisztelői. (Athenaeum. 15 K).

Klasszikus regénytár VII. sorozat, 36.—39. és 40. k. (Révai-t.) — Réger B. Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Ismertető felolvasások (Szent-gothárd, Wellisch B. 2 K).

Beöthy-Badics: A m. irodalom története II. k. (Athenaeum.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ESEMÉNY A NYELVTUDOMÁNY TERÉN.

A folyó év augusztus havában volt az orientálisták nagygyűlése Kopenhága városában. Sajnálom, hogy nem lehettem jelen, ahogy szándékom volt, de azért sietek hírt adni arról a nevezetes fölföldözésről, amely a nagygyűlésnek valamennyi tárgya közt a legnagyobb föltűnést okozta s amelyről ott először számolt be a tudós világnak Le Coq, a keletturkesztáni porosz expedíció egyik vezetője, és Pischel, az ismert berlini szanszkritista.

Ama nagysikerű ásatások után, melyeket a közel multban a keleti (kínai) Turkesztánban végeztek s melyekben Stein Aurél honfitársunknak is olyan nagy része volt, újabban a porosz kormány is tudományos expedíciót küldött oda¹ s ma már a turfani kutatások rendkívül gazdag történeti, néprajzi és nyelvészeti fölföldözéseket hoztak napvilágra. A többi közt számos kézirat került elő, részint buddhista könyvek, részint pedig okiratok. A kéziratokban négy különféle nyelvcsoporthat találtak: egy részüknek ujgur-török a nyelve,² egy más része valamely még meg nem határozott mongol vagy török nyelv, a harmadik valami árja-féle,³ végre a negyediké kétségtelenül szintén indogermán nyelv, de minden ismert indogermán ágtól különböző és távolálló.

¹ Legújabbban a francia kormány is küldött oda expedíciót, hogy kivegye részét a nagyfontosságú kutatásokból. — Stein Aurél eleinte a déli részen, Khotanban ásatott, de két év óta ő is kiterjesztette kutatásait Turfan vidékére; visszatérőben Khotanból f. é. július 15-én levelet írt (közölve *The geographical Journal* októberi füzetében) s ebben röviden beszámol újabb fölföldözéseiről. Egyebek közt ismét talált ősrégi ujgur kéziratokat s a Khotan folyó ki-száradt medre mellett egy *Mazar-tagh* nevű dombot egy leégett erősség romjaival.

² Ezeknek a földolgozását Le Coq és F. W. K. Möller vállalta el.

³ Ez a nyelv az iránnal (perzsával) és indiaival (szanszkrittal) egyenrangú új ága az árja nyelvcsaládnak. Ránk nézve érdekes egyik sajátága, melyet Leumann említ (a *Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch.* f. évi kötetében közölt jelentésében): hogy a 21-től 99-ig terjedő számok úgy vannak szerkesztve, mint pl. a 11—29 a magyarban (egyébiránt több más nyelvben is), t. i. 'huszon-(föül) egy, huszon-(föül) kettő' stb.

Mindez — magának a dolognak rendkívüli érdekességén kívül — minket nyelvészeket sok tekintetben közelebb is érdekkel. Először is általánosságban az összehasonlító nyelvészeti módszer szempontjából: vajjon ezeknek az újonnan fölfödözött nyelveknek a vallomásai mennyiben fogják támogatni vagy megingatni a nyelvhasznításnak eddigi magyarázatait és föltevéseit. Másfelől a fölfödözött emlékeknek urálaltáji vonatkozásai kecsegtetnek fontos eredményekkel, még pedig nemcsak a török nyelvemlékek, hanem az az új, teljesen önálló indogermán nyelv is. Ez volt ugyanis az Ázsiában legmesszebb északra (az ész. szél. 43. fokáig) jutott indogermán népnek a nyelve, mely közeli és tartós érintkezésbe kerülhetett az urálaltáji népekkel, úgyhogy egyes műveltségi kifejezések közöségét is elvárhatjuk. De azonfölül ez az új nyelv olyan ősrégi elemeket is fölmutat, amelyek minden eddig ismert indogermánságnál ősbib nyelvállapotba vezethetnek vissza, s így az se lehetetlen, hogy újabb adalékokat nyerünk az újabban Wiklundtól vitatott finnugor-indogermán nyelvrokonság megítéléséhez. Mindez okoknál fogva a legjogosabb kíváncsisággal fogadjuk a berlini akadémia legújabb füzetét, mely az első hiteles, bár rövid jelentést közli arról a nevezetes nyelvről.¹

Ezt a nyelvet *tochar* nyelvnek nevezik, mert azt a népet, mely valaha e nyelven beszélt, bizonyos okok alapján azonosítják az ázsiai szkítáknak vagy indoszkítáknak avval a tochar nevű néptörzsével, amelynek első említését Strabónál és Dionysios Periegetesnél találjuk (*Tocharoi*). Az emlékek a jól ismert indiai *brāhmī* írással vannak följegyezve, úgyhogy a szakemberek könnyen és biztosan olvashatják. Azt a kis valóságos tartalmú szöveget, amelyet a berliniek közölnek s amelynek egy része Sákjamuniról vagyis Buddháról szól, rokонтartalmu szanszkrit szövegek segítségével fejthették meg. Az ezúttal közölt szöveg alig megy többre egy nagy nyolcadréti lapnál, annak is csak egy részét fordítják le, de ízelítőnek — nemcsak ebből, hanem más átvizsgált szövegekből is — közölnek egyes jellemző szócsoportokat és nyelvtani részleteket.

A rokonsági elnevezések és a számnevek első tekintetre meggyőznek e nyelvnek indogermán voltáról. Az atya *pāčar*,

¹ *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften* 1908. 39. füzet. A jelentést két berlini tudós írta, Dr. E. Sieg és Dr. W. Siegling, kik egy év óta foglalkoznak a tochar nyelvemlékek kibetűzésével és magyarázásával.

az anya *māčar*, a fitestvér *prāčar*, a leány *čkāčar* (megelőző *tkātar*-ból; ezek egyúttal mutatják a tochar nyelvet jellemző egyik hangváltozást: $t > č$). A számnevek közül 2 *we* (**dwe* helyett), 3 *tri*, 4 *štwar*, 5 *paŋ*, 6 *sak*, 7 *spadh*, 8 *okad*, 9 *ŋu*, 10 *sūk* (**dek* helyett), 20 *wiki* (vö. lat. *viginti*), 100 *kandh* (vö. *centum*), 60 *saksak* (*sexaginta*), *saptuk* (*septuaginta*), *oktuk* (*octoginta*) stb. A sorszámok képzője *-t*: *trit*, *štart*, *pant*, *skast*, *saptant*,¹ a 10. *škant* e h. **sākant*, ered. **dekomtos*. A létige *sem* (lat. *sum*), *semas* (lat. *sumus*). A névragozásból pl. a genitivus *s*-szel van: *ŋkat* 'isten': gen. *ŋāktes*. — Még néhány szóegyeztetés: *kus* = quis, *tu* = tu, *wir* = vir, *āljek* = alius, *wānt* = ventus, *ŋom* = nomen, *juk* és *jakwe* = equus, *por* = görög *pyr*, *okso* = ném. *ochs*, *maŋ* = ném. *mond*.

Ime a tochar nyelvnek *okso* szava lehet a török, mongol és magyar *ökör*-névnek a forrása (az árja nyelvekben *ukšán*, *ukhšan*): *okso*-ból válhatott a jakut *oyus*, oszm. *öküz*, csuv. *voyor*, mong. *ükür*, *uður* stb., s a mi nyelvünk ezt a mongol-csuvas *r*-es alakot vette át.

Nevezetes egy másik ilyen elterjedt egyezés. A török-mongol nyelvekben *tömen*, *tümen* stb. a m. tízezer, innen a régi magyar *tömény*, *temény* (l. SchlSz. 181. sz. és NySz. *temény-ezer*), mely tízezret és *töméntelen*-t jelentett. Megtaláljuk a szláv-ságban is: óbolg. *tma* tízezer, orosz *tma* töméntelen, perzsa *tūman* tízezer — és a tocharban *tmām* (**tmān* helyett*, mondják a közlők) szintén tízezer.

Tudjuk, hogy a *név* szó, mely a finnugor és szamojéd nyelvekben magashangú (*nām*, *nīm*, *nimi*, — *nem*, *nim* stb.), egyezik a mélyhangú indg. *nōmen*, *namen*, *nām* stb. szóval. Ismertünk ugyan eddig is magashangú alakot a szlávból, óporoszból s egy összet. nyelvjárásból,² de mégis érdekes, hogy a tochar nyelvjárások közül is — míg az egyikben *ŋom* van — a másokban *ŋem*-et találunk (szintügy *čmol*: *čmel* születés, *rake*: *reke* szó stb. — az utóbbihoz vö. óbolg. *reka* szók stb. stb.).

A mi hetes számunkat, mely eredetileg **sābet* volt (m. *hét*, vog. *sāt*, *sūt*, oszt. *sābet*, *tābet* stb.) az ind. *sapta*-val egyeztetették, tehát a *p* és *t* között utólag keletkezett volna a

¹ Irva a *dh* jegyével, de a közlők érvelése szerint itt ezt is *t*-vel kell olvasni; egyéb-iránt egy másik nyelvjáráásban (melyet az emlékek föltüntetnek) írva is *trite*, *pinkte* stb.

² L. Munkácsi: Árja és kauk. elemek 484.

magánhangzó. De a tochar *spat* 'hét' (ered. **sapat*, vö. *saptant* 70, ered. **sapatant*) a mellett látszik szólni, hogy az indogermánban is volt eredetileg magánhangzó a két mássalhangzó között (szintúgy a tochar nyolcas számban: *okat* = *octo* stb.; a hatos számnak *seks* helyett eredeti **sekes* alakja mellett szól a tochar *skast* 'hatodik' e h. **sakast*, az alapszám uo. ezzé rövidült: *sak*).

Nem lehetetlen, hogy viszont a tochar nyelv szerkezetében urálaltaji hatásokat fognak kimutatni. A névragozásában az a feltűnő, hogy a többes szám ragjai azonosak az egyes száméval, csakhogy állandó többesképző (-*antu*- vagy -*s*-) előzi meg őket, tehát úgy mint a magyarban vagy a törökben. Pischel a szóban forgó közlés utószavában meg is jegyzi: »A tochar névragozás nyilván idegenszerű. Az indoszkíták tehát épúgy bántak nyelvükkel, mint a cigányok az idegen nyelvű népek közt.«

Említsük még meg azt a föltűnő körülményt, hogy a tochar nyelvnek hangalakja és szókincse sok tekintetben nem az árja, hanem az európai indg. nyelvekkel egyezik, s akkor azonnal átlátjuk, hogy ez új nyelv tanuvallomása még az indogermánok őshazája kérdésében is nagy szerepet követelhet.

SIMONYI ZSIGMOND.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

Felolvasás a Nyelvtudományi Társaság 1908. évi márc. 10-én tartott ülésén.

II.

Nem vág ugyan feladatom körébe, hogy Cs. stílusának magyarosságát és népiességét is vizsgáljam, mindamellett érdekesnek tartom — bárha rövidebben — ezekre is kitérni. Nem hiába szónokolt és írt Cs. főképpen az együgyű, könyv nélkül szűkölködő népnek, tudta, értette nagyon jól, hogy csak a maga egyszerű nyelvén érkezhettek ennek eszéhez-szívéhez. Azért »nem pallérozott szó-fodorgatásokkal trágázta« (Tr. Elülj. b. 3.), hanem »kisdeden alkalmaztatta« (uo. 5.) s »mennél együgyűbben tette papirosra« (uo. 1.) beszédeit. A nép ajkán fakadt eredeti közmondásokkal, szólásmódokkal és tartalmas kifejezésekkel annyira bővelkednek prédikációi, hogy akár külön tanulmányt lehetne róluk írni. S hozzáteszem: nagy részük olyan,

hogy másnál nem kerül elő. Mily magyaros zamatú közmondásai teszem a következők:

A meg-aggott vén, és öreg embereknek bor bogarok, kása pecsenyéjek (S. 15).

Minden botnak végén a feje (S. 15).

Tulajdon jó hazánknak kedvesb vagy fűsti, és bízi, hogy-sem az idegennek valóságos pecsenyéje, s-ízi (S. 713).

Nem gyermeknek való a bor, mert meg-nem tudgya rágni (S. 735).

A ki a nád között ül, olyan sipot csinál, a mi-néműt szeret (S. 1).

A mi magától a Sátántól nem-lehet, meg-lehet a vén aszszonytól, a ki mindenkiben egy húron pöndül vele (HK. 483).

A lopásnak akasztás fizetése, a loponak akasztó-fa czimere (Tr. 97).

Szerencsés gyermek, a kinek pokolban mégyen szüléje (Tr. 591).

Az álnok Bironak, a hamis tanácsnak, a gonosz tanunak markában a szíve (M. 104).

A rongyos hóvolynek rozsdás a szablyája (M. 129.): amilyen az úr, olyan a szolgálja.

Közönségesen szoktúk mondani: *Több borjut visznek a Méh-szár-székből, hogy-sem mint ókrót, s-tyúk-tojást-is többet esznek az emberek, hogy-sem öreg tyúkot* (M. 384.): többen halnak el fiatalon, mint öreg korban.

Rossz púska az, melynek fogása nincsen (M. 471).

Az eredeti népies szólásmódoknak, szólamoknak és kifejezéseknek pedig Csúzy prédikációiban valósággal se szeri, se száma.

Shoktúk mondani: *jól ül ez, jól fekszik a-maz; az-az semmi-nélkül szűkölködik, jó renden szénája* (S. 713).

Ha a lelki tanéto feddi dorgállya a rossz erkölcsöket, *ottan el-dűl a szérdék, oda vagyon a barátság* (HK. 325).

Szedd rá, majd ki-jó a lapu, a búrján, a bőrők; s-el tóltvén a nyarat, ha nem tettczik a kapu-fa, ballagjon úressen a fagyon! (HK. 300).

Nagyon bányia itt a béka a deret, szeme fényét jeszegeted, fájos bibéjét tapogatod (HK. 407).

Vakarodgyál Sálán, másutt árúld cigány bénna lovadat! (HK. 439).

Nagy fába vágtd Péter a feiszét! iszonyú mélységnek ered vitorlátlan hajod! Nincs a dologhoz se irod, se szelenczéd (S. 431).

De mit kesergem ezt a temérdek gondviseletlenséget, nagy haszontalanól azután zárván az ajtot talám, mikor el-lopták a fakot (Tr. 33).

Meg-álly szabo a dombon, míg a kóntós el-készűl! (Tr. 760).

Senki értetlennek nem-mondaná magát, hanem értelmesnek, mondván: *Nékem is adott Isten eszet, s tudok vele élni; nem tókkal útótték fejemet, se nem szalma, a-vagy szecska agyam veleje* (M. 350).

Bor-csiszárokna shoktúk mondani, fejek fájván, *hogy csak a hajok fáj, mert annyiban hajtyák, mint a hajnak fájatlanságát* (M. 404).

Meg-emésztetnek a halak a halaktól, sőt még az emberek-is az emberektől; s-ezért shoktúk mondani köz példa-beszédben, *csuka az, s-a-maz ember* (M. 319).

Igazán nem tanúltak (a mint szokták mondani) *Pál érsek údvárában* (M. 712.) stb.

Álnok vádolóssal, és hízkelkedéssel *tisztébül ki-heverik* (HK. 150).

Hetet-számra sem *esznek egyest hasokkal* (HK. 300).

Ne *félre kaszályuk*, vagy *kopárra kapállyunk* kívül a mennyei cseledes ember szöllején (Tr. 160).

Az öregeknek *szívók-re* szól ez a levél (Tr. 75).

Az *ado-fizetésbül* nem *tágulunk* (Tr. 697).

Bócsületiben jár és emberségében (Tr. 597).

A kölcsönözésben *időt vetünk*, *napot szabunk* (Tr. 557).

Mind a két fülére mélyen *aluszik* (M. 44).

Munkájokat hirtelenkedvén, *történetre hadgyák*, *koczkára hagyítyák*, *vak sors-ra vetik* (M. 65).

Törvénytelenül *horgásznak tisztet* (M. 322).

Pompással vendégeskednek, csak hogy *egy kis hír*, *s-név bíz-re verekedhessenek* (M. 320).

Sírás-ra görbed a szájunk (M. 542).

Sóprú-re feneklik az ember (M. 378).

Csipkészen, lánczossan szitkozodhatnak (Tr. 231).

Oly *veszett bírdós*, valamint szinte maga az ördög (M. 72).

Keserőségek-által kell *bé-verekednünk* az mennyeknek országában (Tr. 335).

Ebben is *bé-ugrat* Kopasz János (Tr. 735).

Első alkalmatossággal *szembe-szókik* a jámbor kath. emberrel (Tr. 744).

Töldgya, *foltozza*, *szabja*, *csenkéttya*, *glossázza*, a-vagy-is *csávállya az Isten igéjét* (HK. 616).

Húzo-vonyo, eke-szároszto, nyúzo-foszto, *lovakat fel-nyúzó* (M. 38).

Részeges, *korcsoma-torok*, *dél-utánni* ember (M. 388).

Majd minden-nap *fűlig ivo* (M. 389).

Nyirett, s *czinteremet tóltó* Doctor (M. 804).

Szóval, miként e szemelvények nyilvánvalóan mutatják: Csúzynak stílusa a magyarosságnak és népiességnek legsajátosabb virágaival ékeskedik.

Kiegészíti ezt az a sok népi szó, melyeket kétségtelenül alacsony rendű hallgatóinak beszédéből vett át a maga nyelvhasználatába. Ilyenek pl. *biberkezés* (= babrás M. 292.), *börzös* (*börzös kéz* M. 717.), *bugyborékol* (M. 587.), *cirókál* (M. 320.), *csempesz* (= ravasz S. 402.), *csoroszlás* (Tr. 166.), *elkorhelykedni* (Tr. 537.), *darvas* (*darvas tőke* = gyümölcstelen Tr. 693.), *fejér-nép* (HK. 38.), *fészek-fentő* (S. 723.), *gúnyás* (Tr. 13.), *hé-kő* (= felső malomkő HK. 358.), *hervadoz* (S. 162.), *juhászkodás* (= meghunyászkodás Tr. 607.), *kehes* (Tr. 266.), *kendész* (= kutat S. 613.), *kobé* (Tr. 454.), *léhűtő* (Tr. 265.), *ördög-kápolnája* (= korcsma M. 639.), *pazdorol* (= pazarol HK. 358.), *peccen*

(= percen Tr. 7.), *pissog* (S. 149.), *póka-kakas* (S. 400.), *sillabikál* (S. 143.), *tarhó* (S. 566.), *torzonborz* (HK. 536.), *tökkel-ütött* (HK. 229.), *uszkorál* (S. 40.) stb.

Csúzy azonban nemcsak a már meglevő nyelvi anyagot használta fel nagy ügyességgel, hanem — hogy a saját szavát alkalmazzam rá: — »veleszületett» alkotó tehetségéből kifolyólag maga is gyarapította a köz-szókészletet eredeti talál-mányaival.

Ezzel eljutottam kitűzött feladatomnak legfontosabb részéhez: Cs. szóújításainak vizsgálatához.

Ismert valóság, hogy bármely nyelv irodalmi szókincsének egy tekintélyes része tudatos írói alkotás. A mélyreható eredeti elmék nem csupán sajátos gondolatokat szülnék, hanem eszméiket — a pillanatnyi szükségérzethez képest — elég gyakran maguk alkotta nyelvi formákban is testesítik meg. Minden nagyobb író gazdagítja több-kevesebb anyaggal a köz-nyelvkincset. S az írói nagyságnak kétségen kívül nem utolsó jele ennek a gazdagításnak mértéke. Ez áll minden nemzet és nyelv íróira egyaránt.

A magyar irodalmi nyelvkincsnek is egy nagy része írók alkotása és hagyománya. Nyelvtudományunk újabkori íróinknak e nembeli hagyományát már meglehetősen ismeri; sőt a mesterséges nyelvújítás alkotásait is jórészt összegyűjtötte; de aránylag nem sokat tett még annak felkutatására, mivel járultak a régebbi írók irodalmi nyelvünk s főleg irod. nyelvünk szókészletének gazdagításához. Az én jelen tanulmányom példa akar lenni nyelvész-társaim előtt az illetén kutatás gyökeresebb fogantatavételéhez.

Csúzy szóalkotásainak vizsgálata különösen érdekes betekintésre segít bennünket az igazi, vérbeli szóalkotók munkájába: láttatja velünk, mily úton-módon koholják és költik, alakítják s öltöztetik szavaikat. Észrevesszük, hogy ez az út és mód főként háromféle:

/ Az első, talán leggyakoribb az, hogy a köznyelvből vagy akár írótól vett szónak alakján valami változtatást tesznek: valamely részét kicserélik, megtoldják, avagy kurtítják. Az ilyen-mód készült szavak szorosabb értelemben még nem igazi szóalkotások, hanem jobban csak szóalakítások, nem új, hanem csak újdonszerű szók. A második, már inkább újító mód az, hogy az átvett szavak jelentését sajátos átvitelrel másra változ-

tatják. Végül a harmadik, legigazabb alkotás-mód az, mikor meglevő szók képmására, vagy a maguk apperceptiója szerint egészen új szókat teremtenek.

Csúzy szavai az alkotásnak eme három módját számos példában tüntetik elénk — mind az összetételben, mind pedig a képzésben.

Cs. szókészlete összetételekben igen gazdag; s kapcsolatai nagy részén meglátszik az öntudatos mester alakító és alkotó munkája.

Az átvette összetett szavaknak majd az első, majd a második részét cseréli fel többnyire szinonimával:¹

- A) csepegő-szemű C. : folyó-szemű HK. 568.
 forgó-szél C. : kergeteges-szél Tr. 122.
 kár-vallás C., MA. : koarc-vallás S. 720.
 meleg-természetű Mel. : hé-természetű S. 739.
 mennybe-kiáltó Guary C. : égbe-kiáltó Tr. 118.
 has-hizlaló Pázm. : test-hizlaló HK. 457.
 szentháromság-tagadó Pázm. : Krisztus-tagadó HK. 226.
 tanító-hely Páz. : oktató-hely Tr. 757.
 tanító-mester Com., Zvon. : oktató-mester HK. 655.
 távol-lét Helt. : messze-lét Tr. 683.
 utol-ér Matkó : hátul-ér M. 576. stb.
- B) bal-ítélet SBalog, Szeg. : bal-vélekedés HK. 173.
 ember-szeretés C. : ember-becsülés S. 244.
 elme-fárasztás Pázm. : elme-faggatás Tr. 116.
 ég-dörgés MA. : ég-zengés HK. 229.
 házi-hóhér Pázm. : házi-ellenség S. 741.
 hús-torony Pázm. : hús-halom S. Aj. lev. 4.
 hit-újító Pázm. : hit-igazító M. 776.
 köz-ember Ver. : köz-személy : HK. 171.
 kő-eső C. : kő-zápor M. 124.
 maga-hányás Pázm. : maga-vetés Tr. 681.
 szófia-beszéd MA. : szófia-mese HK. 432.
 pénz-halászó v. horgászó PP. : pénz-kaparító HK. 317.
 papi-öltözet Pázm. : papi-ruházat S. 557.
 szőlő-mű Sylv. : szőlő-munka S. 120.
 trombita-harsogás C. : trombita-kürtölés S. 134.
 újhit-faragó v. reszelő Pázm. : újhit-koholó Tr. 771.

Idevaló továbbá az az eljárása, hogy a kész összetételnek valamely tagját megrövidíti, vagy toldja, esetleg a képzőjén vagy ragján tesz változtatást:

¹ A más írókból vett példáimnál csupán az írók nevét jelzem, a műveiket nem. Az érdeklődő az utóbbiakat az előfordulás helyeivel együtt könnyen megtalálhatja a NySz.-ban. Névrövidítéseim azonosak a NySz.-éval.

Rövidítés: ellenkező-fél Zvon. : ellenző-fél Tr. 25.
 fenevad-állat Kár., Com. : vad-állat S. 666.
 közelvaló-lét Mon. : közel-lét HK. 128.
 mennykő-ütés Zvon. : kő-ütés Tr. 25.
 örökkül v. örökkön-örökké Ehr. C. MA. : örök-örökké M. 47.

Toldás: csoda-látás C., MA. : csodás-látás M. 148.
 csorgó-kút Lipp. : kicsorgó-kút S. Som. 38.
 szám-adatlan Pázm. : szám-adhatatlanul Tr. 502.
 szem-fülség Pázm. : szem-fülesség Tr. 538.
 szőlő-tőke MA. : szőlős-tőke M. 823.

Képzőv.rag- arcul-csapdosás TKis. : arcul-csapdozás Tr. 257.
 változtatás: pénz-keresés Pázm. : pénz-kereset M. 103.
 agyon-üt Helt., Decsi : agyban-üt Tr. 771.
 helybe-állít Hall. : helyre-állít Tr. 615.

Számos esetben akként változtat Csúzy a kész összetételeken, hogy 1. a második tag főnévi képzőjét melléknévivel, 2. a melléknévit főnévivel cseréli ki, vagy 3. a második tagot tovább képi:

1. egymás-szeretet MA. : egymás-szerető Tr. 362.
 elme-futtatás MA. : elme-futtató S. Aj. lev. 1.
 fő-szédelgés Mad., Com. : fő-szédelgő Tr. 186.
 fő-törés Pázm. : fő-törő Tr. 539.
 isten-tagadás Pázm. : isten-tagadó Tr. 761.
 szó-fodorgatás Pázm. : szó-fodorgató HK. 83.
 ünnep-szegés Pázm. : ünnep-szegő S. 103.
2. ember-becsülő Pető : ember-becsülés S. 244.
 gyümölcs-hozó Illy. : gyümölcs-hozás M. 301.
 had-verő Zrinyi : hadverés Tr. 315.
 igazság-szerető PéldK. : igazság-szeretet S. 663.
 isten-kisértő Guary C. : isten-kisértés S. 159.
 óra-mutató MA. : óra-mutatás M. 48.
 ujhít-faragó Pázm. : ujhít-faragás S. 667.
3. alatt-való Com. : alatt-valóság HK. Som. 2.
 bak-ló Zvon. : bak-lovas Tr. 176.
 bor-szesz Pázm. : bor-szeszes M. 623.
 fene-vad C., MA. : fene-vadság S. 666.
 jó-tehetetlen MA. : jó-tehetetlenség Tr. 434.
 kép-író C., MA. : kép-íróság M. 71.
 kór-beteg MA. : kór-betegség S. 51.
 nagy-asszony Winkl. C. : nagy-asszonyság M. 290.
 pénz-kórság Ma : SB. : pénz-kórságos Tr. 608.
 vas-derék Com. : vas-derekas M. 104.
 vég-bucsu Kájoni : vég-bucsuzás Tr. 275.
 zab-gyermek Ver., Pécs. : zab-gyermezség S. 257.

Nemcsak az összetett, hanem az egyszerű szókön is megnyilatkozik Csúzy alakító ereje, különösen toldásban, képző-változtatásban és továbbképzésben :

- Toldás: frisség Born. : frissesség HK. 154.
 szorgalmaztat Pázm. : szorgalmaztat HK. 175.
 fegyveresít Illy. : fölfegyveresít M. 277.
 gyalázódik Pázm. : legyalázódik M. 470.
 hibáz DEmb., Ben. : elhibáz M. 146.
 hivalkodni C., MA. : elhivalkodni HK. 164.
 tolong MA. : öszvetolong M. 24.
 vezérel MA. : visszavezérel HK. 197.
- Képző-
 változtatás: behálól C., Illy. : behálóz S. 668.
 cifrálkodik Mel. : cifrázkodik M. 809.
 csodálkozik C., MA. : csodáskodik M. 464.
 glosszál Alv. : glosszáz HK. 619.
 ollól Pázm. : ollóz S. 551.
 tévelyedhetetlen Pázm. : tévelyeghetetlen M. 280.

Ide veszem azon változtatásait is, midőn az igekötőket újakkal: ellentétesekkel v. rokonértelműekkel cseréli föl:

- beárkol MA. : felárkol Tr. 33.
 beföd MA. : leföd Tr. 305.
 bepálástol Káldi : lepálástol HK. 781.
 bepóláz Kár. : lepóláz S. 666.
 kicsuszamodik MA. Tan. : becsuszamodik S. 748.
 lebír MHeg. : felbír HK. 305.
 megbékóz C. : lebékóz Tr. 607.
 megmeztelenedik Decsi G. : lemeztelenedik HK. 114.
 megpalléroz Felv. : lepalléroz M. 665.
- Tovább-
 képzések: álorcáz Káldi : álorcázás Tr. 160.
 békételen MA. : békételenít M. 665.
 duskás Kár. : duskáskodik Tr. 110.
 ismerő MR., Pázm. : ismerős HK. 157.
 módatlan Pázm. : módatlanság M. 521.
 morzsalék C., MA. : morzsalékozik S. 13.
 nyughatatlan C., Pázm. : nyughatatlanít S. 146.
 oszolhatatlan C. : oszolhatatlanság S. 122.
 szólatlan Pázm. : szólatlanság Tr. 650.
 udvari Pázm. : udvariás Tr. 213.
 visszás MA., Fél. : visszáskodik M. 364.

A szóújítás második módját, t. i. az átvette szók közhasználatú jelentésének elváltoztatását szintén gyakran ejti meg Csúzy. Számos egyéni átvitele van, melyek közül több az irodalmi nyelvben is elterjedt. S átvitelei legnagyobb részt

természeteseknek tűnnek fel. Néhány érdekesebbet idézek közülök:

- féltő: teuer, lieb Decsi, Pázm. : eifersüchtig; féltékeny S. 28.
 gazdálkodik: beherbergen MA. : landwirtschaft treiben HK. 165.
 hátramaradás: das zurückbleiben Pázm. : schade HK. 460.
 him: stickerei MA. : beschöningung, umschweife HK. 25.
 holt-tetem: totenbein GKat. : leiche M. 673.
 javít: heilen; gyógyít Felv. : bessern; jobba tesz HK. Aj. lev. 3.
 javul: gesund werden Helt. : jobba lesz HK. 541.
 kacér: unkeusch C., MA. : geilheit; unkeuschheit HK. 574.
 kendő: handtuch C., MA. : bleiweiss, schminke S. 55.
 kiszolgál: verdienen C. : austeilen, vollbringen Tr. 591.
 kitesz: hinauslegen MA. : ausdrücken; kifejez Tr. 179.
 kockáz: mit würfeln spielen PPI. : aufs spiel setzen Tr. 649.
 kormány: gubernaculum MA. : gubernium, regimen [polit. ért.] S. 753.
 közbeszéd: sprichwort C., Helt. : gespräch Tr. 380.
 különb: dissimilis és diversus C., MA. : praestantior; vorzüglicher S. 312.
 mázól: tünchen, beschmieren MA. : male pingit, inquinat Tr. 189., M. 690.
 mesés: rätselaufgeber C. : märchenhaft; mesebeli M. 140.
 mesterség: kunst C., MA. : meisterstück M. 685.
 mezítelen: nackt C., MA. : nacktheit S. 76.
 mulatoz: cunctatur, időzik C., MA. : sich unterhalten S. 628.
 puszta: einöde, wüste C., MA. : meierhof HK. 150.
 ujság: neuigkeiten és neumond C., MA. : zeitung HK. 160.
 vadon: öde Érdy C., Pázm. : einsam »lappango vadon élet« S. 35.
 visszacáfol: wiederlegen Tel. : wiederrufen; visszavon HK. 171.

Végül az alkotásnak legsajátosabb módján, vagyis: meglevő szavak analógiájára, valamint a maga apperpepciója szerint is sok szót teremtett Csúzy.

Mind összetételei, mind képzései között elég nagy számmal találunk szokat, melyeket könnyen kimutatható analógiákra alkotott. Ilyen összetétele teszem:

- álom-néző Tr. 571. ~ csillag-néző Land., jövődő-néző Diósz.
 árnyék-élet M. 614., árnyék-dicsőség HK. 66. ~ árnyék-világ R. M. K.
 bor-özön S. 739. és tűz-özön M. 96. ~ víz-özön C.
 bor-kórság M. 626. ~ víz-kórság C.
 boszu-töltés Tr. 712. ~ kedv-töltés Pázm.
 dinnye-étel = dinnyeevés M. 734. ~ hús-étel Zvon. kenyér-étel Lép.
 esze-hagyott S. 109. ~ esze-felejtett Czegl., GKat.
 festett-kép S. 442. és öntött-kép HK. 500. ~ faragott-kép C., MA.
 fodorított-szó S. 301. ~ fodorított-haj MA.
 házi-szolga Tr. 353. ~ házi-tiszt Pázm.
 hideg-természetű Tr. 177. ~ meleg-természetű Frank.

hideggel-holt S. 514. ~ éhkel-holt MA., Kár.

igaz-vallás = confessio veri HK. 628. ~ igaz-mondás Érdy C., Pázm. közben-állás HK. 53., közben-álló HK. 62. ~ közben-járás C., MA., közben-járó C.

láb-futás S. 654. ~ láb-kapálás Bal.

maga-hagyott Tr. 687. ~ maga-feledt Tel., Pázm., maga-hitt MA.

orron-von = detorquet S. 752. ~ félen-von = detorquet Bal.

ország-vesztő S. Som. 42. ~ lélek-vesztő Zvon., esz-vesztő Sylv.

rút-illatú M. 759. ~ szép illatú Érs. C.

szín-hányó S. 774. ~ csel-hányó Telekesi.

vert-kép S. 422. ~ vert-arany MA.

merészebb: »agya-ütött kába szelesség« S. 66. ~ guta-ütött C., MA.

Világos analógiákra alkotott egyszerű szavai:

bekürtől = nagy zajjal bemegy S. 41. ~ bedobol Erd. Tört. Ad.

célos = opportunus M. 612. ~ rokonértelmű: helyes C., MA.

csecséz, pípez Tr. 591. ~ cifráz MA.

diadalmaskodik S. 132. ~ győzedelmeskedik MonTME.

durungoz HK. 138. ~ pálcáz MA.

egérel = alattomban fürkész ~ kémel MA.

eszesít S. 606. ~ meg-okosít MA : Tan.

feleségesít M. 796. ~ házassít MA.

felsólyáz S. 59. ~ felruház C., Hall.

feltrágyáz M. 586. ~ felcifráz Helt.

földesít Tr. 622. ~ meg-sárosít Pázm.

hárfáz S. 405. ~ citaráz Káldi Vö. »Dávid czitarás hárfája« S. 480.

kikürtől Tr. 541. ~ kitrombitál Bercs: Lev.

lefarag Tr. 663. ~ lenyes MA.

öszvetséges S. 39. ~ summás Illy., Pós.

potincáskodik S. 159. ~ hatalmaskodik MA.

rágalmazódik = calumniatur M. 440. ~ gyalázódik MA.

reáfen Tr. 739. ~ reáken Pázm.

sorsoz = sorti committit S. 68. ~ rokonértelmű: kockáz PPI.

szándékos »szándékos akarat« Tr. 40. ~ akaratos MA.

tenyerez Tr. 425. ~ öklöz CzechC.

tobákoz HK. 332. ~ dohányoz Gyöngy.

türtözködés Tr. 105. ~ tartózkodás, illetőleg

türtözködik (vö. türtözködhetlenség M. 448.) ~ szinonim: tartózkodik TörtT. képmására;

versel = verset költ v. mond S. 716. ~ énekel C., danol MA.

zsoltáros »zsoltáros próféta« S. 718. ~ énekes MA. Vö. »énekes zsoltár« M. 697.

zsoltároz S.23. ~ citaráz Káldi. Vö. »Dávid czitharas zsoltári« M. 94.

A kimutatható analógiákra alkotott szavai mellett sok összetétele és képzése akad Csúzynak, melyeknek biztos képmását nem találjuk, amelyek tehát minden valószínűség szerint egyéni felfogásának termékei. Ilyen összetételek és képzések:

- A) alma-falat S. 103.
 álom-beszélés M. 407.
 barom-indulat Tr. 169.
 célos-tárj S. 243.
 elme-koholás Tr. 221.
 gyanu-nyelv HK. 68.
 hideg-vén M. 357.
 hideggel-vett M. 748.
 hit-cselédje = hívó Tr. 745.
 jaj-fenyítés M. 131.
 játékos-ének = carmen musicum
 HK. 325.
- B) atyafiaztat = atyafiasan megegyeztet HK. 168.
 biboroz »a szegények, ha lehetne ma biboroznának« S. 527,
 erőszakoztat = erőszakol M. 569.
 fájtatlanság = érzéketlenség, fájdalmatlanság HK. 375.
 felfedezkedik Tr. 288.
 férgeskedik »dögletes gyümölcsökkel férgeskednek« 403.
 fiútalanság = fiúhoz méltatlan viselkedés S. 545.
 fületlenség = tettettett siketség Tr. 185.
- közben-lét S. 671.
 maga-java = önérdek Tr. 32.
 méreggel-prémezett (szem) M. 314.
 mézzel-himezett (beszéd) HK. 101.
 nyom-járó = követő M. 630.
 pecsétos-bélyeg Tr. 485.
 pára-lélek Tr. 601.
 próba-ostor M. 736.
 somma-beszéd = beszédvázlat S. 116.
 tövis-koronázás Tr. 509.
 ugyan-azon-lét M. 42. stb.
- fertőzködik = fertőzi magát S. 663.
 hasonlatság = discordia S. 249.
 hazafiúságtalanság Tr. 471.
 lépesedik = ragad Tr. 706.
 nyughatatlanít S. 146.
 nyűgösködik »ebben a kelepccében nyűgösködik M. 28.
 sámoloz »hóldal sámoloztatott« S. 251.
 szózatlanság HK. 375.
 törvényeskedik »a pártos zsidokkal mostohán törvényeskedik« M. 766.
 újjoz = újjal mutat Tr. 729.
 vigatlan = szomorú Tr. 91. stb.

Az előadtam példák minden kétségen kívül igazolják azon előrebocsátott állításomat, hogy Csúzy Zs. vérbeli nyelvújító, aki tudatosan alkotta ujdonszerű s egészen új szavait. Ebbeli eredetiségét mind szóalkotásai, mind különleges átvitelei, mind sajátos szóalkotásai bizonyítják.

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

SZEMÉLYRAGOS IGEKÖTŐK.

Nyelvünknek egy új szerzeményéről akarok számot adni. Új szerzeménynek nevezem azért, mert fejlődését és gyarapodását a nyelvemlékek korától mostanáig nyomon kísérhetjük, hogyha nem is adhatunk mindig számot azokról a tényezőkről, amelyek elterjedésében elősegítették. A *bele*, *hozzá*-féle határozóknak igekötő gyanánt való használatáról lesz szó. Nyelvészeink még nem igen foglalkoztak vele, csak Simonyi hívja föl rá néhány sorban (Nyr. 9:209) a figyelmet. Régibb kuta-

tóink közül Takács István (NyK. 3:213) szentel neki néhány sort egy jegyzetben: »A romlatlan magyar nyelvérzék mind annyiszor megbotránkozik, valahányszor effélét kell hallania vagy olvasnia: fultak sokan a vízbe? e h. fultak belé sokan a vízbe; nyúljunk az ételhez e h. nyúljunk hozzá az ételhez (mert nyúlni egészen más mint hozzányúlni)«.

Vele polemizál azután Vass József (NyK. 3:231), aki az ilyen Takács védte kifejezéseket pleonasztikusnak tartja és nem hiszi, hogy az igekötő nélküli és az igekötős szerkezet közt különbség volna, »hanemha tán egy kis nyomósító erő.«

Ezt a két nyelvészt itt csak a nyelvhelyesség kérdése érdekli; a történet világánál nézve a dolgot, nem a nyelvhelyesség köti le a figyelmünket, hanem az a kérdés merül föl első sorban, hogy milyen okok fejlesztették ki az ilyen szerkezeteket. Tudjuk, hogy az igekötők általában a nyelvnek kései hajtásai; amint a néplélek gazdagabbá és szövevényesebbé válik, tapasztalatokban gyarapodik, az emberek, események, jelenségek közt való viszonyt mind pontosabban ismeri föl, aszerint szükségessé lesz, hogy ezeknek a változatos időbeli, térbeli és egyéb vonatkozásoknak lehető pontos nyelvi kifejezést is adjon. A viszonyragok immár nem elegendők, támogatásukra szolgálnak az igekötők. A mi nyelvünk mai hazájában különös gazdagsággal fejlesztette ki őket, annyira, hogy igaz szerzeményét el is akarták tőle vitatni.¹

Különbéle vonatkozásoknak pontosabb megjelölése tehát az az ok, amely az igekötőket általában létrehozta. Ez ruházza fel az említett határozókat is az igekötő értékével. A *be* mint igekötő már régen gazdag alkalmazásban van, amikor a *bele* még csak szórványosan jelenik meg. Mi tette egyáltalán szükségessé, hogy a *be* mellett a *belé* is igekötői funkciót kapjon, amikor tulajdonképpen mindenik ugyanannak a viszonynak a kifejezésére szolgál? Egynehány példa mindjárt megvilágítja, hogy a kettő között mégis csak van különbség. E helyett hogy *bement az öreg asszony is a tanácsterembe* (Kálm. I. 242) nem mondhatjuk, hogy *belement a tanácsterembe*; vagy e helyett: *Egér, te beleűsz a zén fülembe* (NyF. 9:54) nem lehetne azt mondani: te *beűsz* az én fülembe. *Beleugrik* valaki a *vízbe* és nem

¹ L. Budenz J. A meg igekötőről. Bevezetésül: az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a m. nyelvre. (NyK. II.). [Továbbá: Simonyi, Die ungarische Sprache 250, és Asbóth, Nyelvtudomány 2: 27. — A szerk.]

beugrik a vízbe. A macska *belefokta* a szájába a gyüszüt (NyF. 9:55) és nem *befogta* a szájába. — Leuita zent Lewryncz ky Cristusnak zent zerelmeeben oly yghen *belee merewlt vala* (ÉrdyK. 2:190) és nem *bemerült vala*. A kincset *belevetette* a vízbe (Kálm. 1:241) és nem *bevetette*; viszont nem mondhatnók, hogy *beledobta labdáját a szobába*, hanem *bedobta a szobába*.

Ezekből a mondatokból az világlik ki, hogy míg a *be* inkább csak az irányt jelöli, addig a *bele* azt is kifejezi, hogy az illető hely anyag, amelybe vki v. vmi jut, teljesen körülfogja, beburkolja, vele mintegy közvetlen érintkezésben van. A helynek ezt a pontosabb, határozottabb megjelölését a birtokos rag által tudja a *bele* kifejezni. Hogy ez a különbség valóban megvan, azt legjobban bizonyítja az olyan ige, mint *fúl*, amely már magában is teljes elmerülést jelent; ezt az igét nem is lehetne egyáltalán *be* igekötővel mondani, csak *belefúl* van a mi nyelvünkben, de *befúl* nincsen. Hasonlóképpen *belemerülhet* vki vmibe, de *bemerülni* nem lehet.

Hogy tehát mikor alkalmaznak *bele* igekötőt, az részint az igének, részint a határozó alapszavának a jelentésétől függ.

Ezek közül a határozók közül legelőször a *reá* fejleszt gazdagabb igekötői alkalmazást. Azt hiszem, nem tévedek, ha ennek a régi nyelvből kimutatható gazdagabb használatnak az okát abban keresem, hogy a *reá* kifejezte helyviszonyt, nemkülönben a többi határozói vonatkozást egyáltalában nem lehet egyéb igekötővel kifejezni. Olyan dús fejlődésnek indul régi nyelvünkben, hogy sok helyütt akkor is használják, amikor ma egyáltalán nem élnénk vele, vagy pedig a mondatnak más fordulatot adnánk, pl. *Az elsew ponttra reea felel Fran. Maro* (ÉrdyK. 2:214), ma inkább *megfelel* v. *így felel*. *Erre reea felelnek zent yrasban ayoytatus doctorok* (uo. 664). Az nemes wrffyak *reea haylanak az kenyergesre* (uo. 83), ma igekötő nélkül.

A *hosszá* annak a viszonynak a pontosabb kifejezése, amelyet az *oda* határozó is kifejez; a *hosszá* és az *oda* közt ugyanolyan viszony van, mint a *be* és *bele* között: *odaért* a szent Péter *házához* (Kálm. 2:211). Én *hosszá* se *értem ehhö* a *kenyérhö* (Zala vid.); *oda* a hely felé való irányulást, *hosszá* a közvetlen érintkezést fejezi ki. Azt hagyaa, hogy *oda hoznaak* zent Istvan *testeehez* (ÉrdyK. II. 161.); de: mindenféle posztó és vászony *ruháimhoz... hosszá nyulhasson* (GSz. 7:329).

Mivelhogy ezek az igekötők a viszonyragok erősítésére szolgálnak, világos, hogy fejlődésük első idejében csak akkor teszik ki őket, hogyha az ige hangsúlyos. Csak későbbi fejlődés eredménye az, hogy egyes igék annyira összeforrtak velük, hogy akkor is kitesszük őket, ha az ige hangsúlytalan. Ma tehát az összes ilyen igekötős igéket két csoportra oszt-hatjuk: 1) olyanokra, amelyek az igekötő nélkül is állhatnak, 2) amelyek csak igekötővel.¹

Mindegyikre néhány példát idézünk:

Bele. 1. Az disznóc az tengerbe halánac (Kár: Bibl. 3:35), de *belehalának a tengerbe*. Mos má csakugyan *bele fojtotta a vízbe* a késértetet (Nyr. 3:371). Nem is találatot choc eg eretnek is, ki *bele* nem *kapot* volna az *írásban* (Mon. Apol. 316), de: A német megbékélvén a törökkel a *spanyolba kapa* (Mik. Lev. 87). Ha eljönnek, maj kiviszem én, oszt a nagy *vízbe belélőköm* (Nyr. 3:371). A kúcsot *belevetette* a vízbe (Kálm. 1:241). Őlöget csapkolódott felejük, egy (darázs) mégis *bele eresztette* e fullánggyát e *lábabo* (Nyr. 26:187). A macska *belefoktá* a *szájába* a gyűrüt (NyF. 9:55). Aval csak elé egy ezüst sipot, *belé* fuvint *abba* (Nyr. 32:405). *Bele-fúja* búját a birka bőrébe.

2. Méltóztassék Ngtok s Ketek ezen *dologban beletekintenie* (Lev. 2:312). Ebben az dologban mélyebben kell *belé tekinteni* (TörtT.² 1:229). *Belé halz* te az *álomban* (Decsi. Adag. 68). *Belé hal* e titokban az emberi elme (Emb. Gk. 4). Ilyenek még: *belebolondul*, *belefárad*, *belenyugszik*; (régen rendszerint: megnyugszik vmin: az isteni gondviselésnek *rendin megnyugodgyunk* Pázm.) Bezzeg hogy nem *nyugutt* ajan hamar *belé a dalagba* (Nyr. 32:404). Gyanú eloszlik, bizalom növekszik s Balázs a *szóba* is *belé melegszi* (Délib. H.).

Rá. Először azokat közöljük, amelyek ma már nem igen használatosak, de mutatják, hogy valóban eredetileg a hangsúly volt a létrehozójuk: *Yme myndenre akarad zerent reea felelők* (ÉrdyK. 2:361). Főzd meg erősen a tűznél, de *reá vigyázz*, hogy meg ne pergelődjék a vajban (Radv. Szak. 208). Az nemes wrfíyak *reea haylanak* az kenyergésre (ÉrdyK. 83).

Egyéb igék: az ew rwhayokat a zamarfya *reija terijtwen* (Pesti G. Ev. 166). Ha ez koráig *rá nem jött* is Komárra, *rá jó* (Tört. T. 7:258). Mikoron fel indultac vólna Judára *reáia úténec* az országra (Kár. Bibl. 1:392). Két száz katonákat magokkal vittének és a jantsárokra *reá ütöttenek* (Kónyi Rom. 123), de: Ellenségére akart *ütni*. (Fal. TÉ. 638). *Vigyázzunk rá* azért a' fején lévő seb-helyre (Hall. HHist. 2:194). Ment mendegélt, eccer csak *rátalált* eh hajlékra (Nyr. 3:468) — *Ráfeküdt* a padra (Nyr. 3:518). Akkó *rácsapkonnátoz* ára a köre (Kalm. 1:241). Az udvarbéliék igen szófogaatlanok, a boromra *reája akarnak kezdeni* (LevT. 2:342). *Rákezd* a nótára. *Rágyujt* a pipára, a nótára. Hogy a szakadásokat eltávoztathatnák, *reá mentek* arra (Bod. Pol. 2.) Az törven napra *rea nem ment* (RMNy. 2:73).

¹ Hangsúly és szórend tekintetében különben úgy viselkednek, mint a többi igekötők.

Jelente, hogy az törüent ez jövő penteken hatta volna kire w neki *rea kel-lene menni* (321). *Reá emlékezhétel* uram reá, hogy legkisebben sem oltalmazám magamat (Mik. Mul. 137). Idegen cselédek forganak mellettük, kik a szolgálatra jobban *rászülettek* (Horv. Ád.). *Rászülettett* volt az ékesszólásra (PPBl.). Annyi jó falatért már az istenre is *rá* lehetne *gondolni* egyszer napjában (Vas G. Nagy id. 142). Semmi kritika, mely a mosdatlan körmökre *rákoppantana* (Ar. Próz. 54). Cassio épen az az ember, a kit könnyű lesz még többre is *rácsábítani* (Greg. Shak. 251). A szokás *reá csalhat* ugyan a bűnre, de ki nem moshat belőle. (Fal. 95). Beszéllettem eleget s úgy látom, talán 150000 frtra *reávihetem* (Bercs. Lev. 379). *Rászállott* a varju a tőkére, *rászokott* a szemem az intésre (Kálm. 1:101). Ugy *ráillik* piros szádra, mint a pille a virágra (Kálm. 1:106). Nem is szabad vót semmi felé még csak *rá* se *néznem* senkire (Nyr. 9:50).

2. Az állandóan *reá*-val kapcsolt igék száma csekély: csak a *rábeszél*, *rábír*, *rászolgál*, *rááll* vmire — említhetők ilyenekül.

Hozzá. 1. Kyhöz mykoron zent Bernald *hozza meent* volna (ÉrdyK. 249). Gyüöljétek azt a mi gonosz, *hozza ragaszkodjatok* ahhoz, a mi jó (odientes malum, adhaerentes bono Komj. Róm. 12:9). Illyen ketestt the-zwnk, hogy az felwl megh mondott urak mynden marhankhoz *hozza niol-hassanak* (RMNy. 3:46). Estére kelve az elefánt az ő szokott háló helyére menván az ő fájához nagy bátran *hozzátámaszkodik* (Misk. VKert. 25). Mikor a ruha nem csak tagjaidhoz, hanem characteredhez is *hozzá illik* (Fal. NE. 29). Az majorság szőlők munkájához néha maga is *hozzátekintsen* (Gazd. Szemle 4:333). Az apja mingyá *hozzá út* a fazíkhó (Nyr. 4:139). Egyetek, majd asztán *hozzálássunk* a gyűrű kereséshez (NyF. 9:54).

2. Állandóan *hozzá*- igekötővel jár bizonyos jelentésben: *hozzá szól*, *hozzátörődik*, *hozzáfér*, *hozzávág* vmihez. Itt néhány olyan régi példát idé-zünk, amelyekben ezek az igék a mai nyelvszokástól eltérően igekötő nél-kül állnak: Nem is akar *semmihez szólni* (Lev. Tár 2:217, ma: *hozzá-szólni*). A királytul nagy jutalom ígérték annak, ki jobban *szóll* a dolog-hoz (Pázm. Préd. 1111, ma: ki jobban *szól hozzá* a dologhoz). Az ellen-séghez nem *férhattünk* Lévánál (RákGy. Lev. 146). A malomhoz nem *fér-hettek* (uo. 177, ma: *nem f. hozzá*). Oly hatalmas erővel *vág* Cédiushoz... (Hall: HH. 3:150, ma: *vág hozzá*).

Nagyon sűrű az igekötői használata a *neki* határozónak is, bár állandó kapcsolata nincsen: *nekimegy* a falnak, *neki-szalad*, *nekiadja magát* az ivásnak, *nekibátorodik*, *nekihevül*, *nekibolondul*, *nekibátorodik*, *nekiered*, *nekiesik*. A régiségben vele is ritkábban találkozunk, mint a mai nyelvben. Faludi például még így ír: Tűznek, vasnak mennek hírért, kis bérért (SzE. 514), ma inkább úgy mondanók: *nekimennek*.

Az eddig tárgyalt személyragos igekötők mind irány-jelentésűek voltak; sajátosságos, hogy nyelvünk különös gazdag-sággal csak ezeket fejlesztette ki, egyéb efajta igekötőkkel rit-kábban találkozunk. Még leggyakoribb a *rajta*- ilyen kapcsó-

latban: *rajtaüt, rajtakap, rajtaesíp, rajtaveszt*, sőt így is: *rajtamegy*. Továbbá *benne*: *benne van* a levélben stb. A régi nyelvben az *érte* is előkerül ebben az egy összetételben: *értévan*. Az halért mindenfelé *érte voltak* (LevTár 2:12). Itt mi is *érette vagyunk* a szántáson és vetésen (uo. 112. a mondat a *rajta-van* analógiájára van szerkesztve). Egyes esetekben a *vele* is igekötő szerepet kap: Mint a tik hogy mindenkor *velők jár* az ő fiaival, nem különben a mi urunk is megmarad mivelünk (T. 99). A zannyávó *vele táncót* a gyerek (Nyr. 8:82).

KERTÉSZ MANÓ.

CSOKONAI MINT NYELVÚJÍTÓ.

II.

Vegyük most a nyelvújítás szempontjából legfontosabb tevékenységét: az új szavak alkotását. Szily Kálmán, aki a nyelvújítás szótárában a földolgozott források között Csokonait is említi, csak 14 olyan új szót említ fel,¹ melyet Csokonai részint maga alkotott, részint divatba hozott. Ezek a következők: *ámulat, csermely, dühög, élvény, estike, gyám, huszár* (a sakkjátékban), *lépkedni, lomb, ör, pazér, réja, szirt, zengzet*.

Ez azonban korántsem meríti ki Csokonai nyelvújítói tevékenységét. Negyven olyan szót találtam Cs.-nál, amely a NyUSz.-ban egyáltalán nincsen felvéve, és huszonöt olyan szót, amelynek keletkezésére és használatára Cs.-ban korábbi adatot találunk, amelyet tehát a tudomány mai állása szerint Csokonai-nak kell tulajdonítanunk.

A NyUSz.-ban föl nem vett egyszerű szavak a következők:

1. Ámulás: Minden szép tudományoknak és mesterségeknek, jelesen a poesisnek is fő vége az ámulás (Täuschung, D. 172 : 1799). A NyUSz. csak az ámulat-ot említi, amelyet Helmezy szerint Baróti Sz. Dávid, Csokonai, Kisfaludy S. új életre keltettek: álmélat, Staunen értelemben. De Csokonai a régi ámul igének új értelmet ad, amint a következő idézetből kitűnik: A ki tehát azt hiszi, hogy az én poémámban leírott személyek lehetetlen hogy valóságos és élő személyek ne volnának . . . az minden becsülettel (engedelmet kérek a technikus terminusról) elámult (D. 172 : 1799).

2. Aranylik: Hosszas sorral aranylottak a kék selyem kárpiton (Cs. 548 : 1794).

3. Bálványol: Kít tegnap bálványolt a dáma, szemeit gúnyolva

¹ A NyUSz. I. részében.

hányja rá ma. (O. II. 407 : 1794). A NySz.-ban említett: bálványoz = Abgöttereien treiben. Cs. nemcsak új képzővel, de új tartalommal látja el az igét, mert itt annyit jelent, mint a mai bálványoz: vergöttern.

4. Bársonyollik: Úgy bársonyollik, oly szép, oly édes egy kerekded szeplőcske Lilla mélyén (A. 316 : 1802).

5. Bérces: Jer! magunknak fűzzünk szárnyakat, hogy ama bérces kőszalakat megtetézhezzük azokkal (O. I. 375 : 1804).

6. Búdit: Te vitéz tárogatód szavait búdítsd (O. II. 399 : 1804, analógiája zúg: zúdit, lóg: lódit).

7. Csiklandozat: Inatok felébresztettem édes csiklandozattal (L. II. 263 : 1794). NySz.-ban: csiklandozás.

8. Dalló (daloló): Min jajgatsz kis dalló (E. 95 : 1798).

9. Danlás: Ha attól szerfelett izgattatnak danlásra tánczra fakadnak (A. 291 : 1802).

10. Dühög: a darab felhők közt dühögve dorombol (E. I. 50. 1796). NyUSz. dühög-öt említ, de így nem találtam Cs.-ban.

11. Doboló: anapestus; az első láb lehet lassú is, doboló is (spondeus vel anapestus) (A. 299 : 1802).

12. Fellengős: ... mely alatt az éneknek fellengősebb nemét szoktuk érteni (A. 292 : 1802).

13. Féltes: Ilyen az Ámor tüze is; kicsinyt csillog, kicsinyt ég ő, míg a féltes bús szele is lángját nagyítani el nem jó. (H. E. I. 755 : 1796). A NySz.-ban: féltő = pretiosus, Cs. pedig féltékenység értelemben használja.

14. Függjön: A pacsirta az egekre, fenjen emelkedve száll, lenéz a boldog völgyekre, függően marad s jubilál (K. 334 : 1802).

15. Furcsa (comicum értelmében): Furcsa ez nekem annyit tesz, mint comicum (D. 174 : 1799).

16. Futó: Jambus, vagy futó láb az, melynek első tagja rövid, a hátsó pedig hosszú (A. 298 : 1802).

17. Gyepedzik: Felvészem a lantot s gyepedző sírod előtt keseregve ülök (O. 377 : 1804) NySz.: fölgyepez = aggere munio.

18. Gyúlható (gyúlékony): Az Ambra egy gyúlható gyanta neme (A. 310 : 1802).

19. Hamuhodik: Megkönnyezetlen kell hamuhodni hát akáoszod alján (O. I. 376 : 1804; vö. TMNy. 457).

20. Hars: Az ősz Duna vígan duplázta harsait (= harsogás) (E. II. 131 : 1801).

21. Hiedékeny: ... s hát te is oly hiedékeny vagy (Paszt. 469 : 1801).

22. Lassu (spondeus) l. doboló (A. 299 : 1802).

23. Mesézet: nem lett volna az egész mesézetnek kifejlődése igen együgyű? (D. 169 : 1799); ... így a mesézet is tarkább (u. o.); ... ebben az actio vagy a munkálkodás, melyet én a deák fabula után mesézetnek nevezek (D. 175).

24. Mesterkézetlen: ... e mesterkézetlen kertek (K. 352 : 1802). A NySz.-ban: mesterkélni; Kazinczy magáénak vallja = künsteln, Sándor István szerint: raffinieren.

25. Mezőségi (= vidéki) ... sem a mi mezőségi leánykáink nem szoktak oly gyakran menni a városba (Am. 493 : 1795).

26. Mocskatlan: Az angyal szép és ártatlan, nem esmér semmi hibát, szived és orcád mocskatlan néked is, angyal vagy hát (H. E. II. 777: 1797).

27. Munkálkodás: Ennek a képzelt személynek munkálkodást is (actio, Handlung) kívántam adni, hogy az interessjét a versezetnek azzal is neveljem (D. 169: 1799); ... ebben az actio vagy a munkálkodás... egészen költött (D. 175). Ez a szó megvan a NySz.-ban, de ott: operatio, laboratio, Arbeit, Beschäftigung-ot jelent, Csokonai pedig a mai: cselekvény számára foglalta le.

28. Nagyítás: A comicumnak természete megenged egy kis nagyítást (Übertreibung) (D. 175: 1799).

29. Olcsít: Bámitó mesterség olcsította a pazér drágaságot (Cs. 547: 1794).

30. Rézmzés: a Parnassus hegye, mely Phocisban volt és két tetejét az ég felé bocsátván, maga pedig theatrom formán borzasztó meredekséggel nyulván el, a nézőbe szent rézmzést okozott (A. 304 j: 1802).

31. Rézmzet: ... vagy erős rézmzetem áltat el? (O. I. 399: 1804).

32. Számosbít: Majd unokáitok fogják ősz korotokban számosbítani ez ünnepeket (O. I. 395: 1804).

33. Szépez: Az én Amaryllisem szép és nem szépezett (= szépített, festett) Áll. 585: 1790).

34. Tetszéség: Sárgán se mult el tetszésége, sárgán is ékes rózsá volt (E. III. 132: 1801).

35. Teljesded: Úgy vala a hősinnel elegyítve a rózsá teljesded és gyenge orcáimon (Am. 478: 1795).

36. Ugró: Csokonai jegyzete: springer a sakkbán (D. 191: 1799).

37. Üveglő: Az üveglő zuzon nem pirosollanak át a fenyvesek ágai (K. 365: 1802).

38. Virdító: Mennydörgő hanggal rablották a virdító berkeket (K. 332: 1802).

39. Viszontoz: Vagy mást vissza nem üt hangján a Daphne nevénél, e névnél, melyet kedvére viszontozá máskor (E. II. 125: 1800).

40. Vonkál: ...ökrök fognak téged e helyig vonkálni (H. E. II. 787: 1802).

Következnek azok a szavak, melyek Csokonainál korábban találhatók, mintsem akiknek a NyUSz. tulajdonítja és így újabb kutatásokig ezeket is a Cs. újításai közé számíthatjuk:

1. Andalít: A mennybe andalítja nectárja lelkemet (L. II. 266: 1794. NyUSz.: 1862, Cz. F.).

2. Arányos: Ha az én arányos szívem változna a szerelembe (O. I. 413: 1799, NyUSz.: 1808).

3. Arc: Kleist fordításokhoz írt jegyzetekben 1802, NyUSz. 1803.

4. Elérzékenyülés: Rendkívül való elérzékenyülés (A. 293: 1802, NyUSz.: elérzékenyült 1810, elérzékenyedni 1838).

5. Enyh: Hogy e cserfák setét enyhébe velek szemközt állítsatok (L. I. 201: 1794. NyUSz.: enyhe, Kazinczy 1808, Sándor I.-nál: enyh főnév és enyhés mnév 1803).

6. Enyhős szelek (K. 352:1802, NyUSz: 1803).

7. Fegyvertár: nem lesz senkinek panasz, teli a bellica cassa, s az armentarium (a hadi cassa s a fegyvertár) (B. 525 j.: 1795). A NyUSz-ban mint címszó Márton-ból idézve 1799-ből; a -tár szónál azonban a Debrec. Gramm.-ból 1795 is, Dugonicsnál: 1798.¹⁾

8. Felkent: A tiszta boldogság maga felkent fejemre ült (L. II. 267:1794, NyUSz.: Szemere 1815 körül a közbeszédéből idézi).

9. Halmaz: Ugyan tehát mit érsz azzal s mi hasznod e munkából, hogy kincseid nagy halmazzal gyűjtöd bé a ládába (E. I. 43:1796, NyUSz: 1835).

10. Hangszer: Sok szózat ez, de egy a hangszere (E. I. 19:1796, NyUSz.: 1832).

11. Himpor: ... enyelgő reszketéssel terjesztik el a himport a levegőn (Szeretet, 571:1794, NyUSz.: 1801).

12. Idomtalan: ... egy edomtalan molest... (Gal. 446:1795, NyUSz.: 1834).

13. Kanyarog: gyengén kanyarog ezer érzékeny hangok trilláján (K. 348:1802, NyUSz.: S. I. 1808).

14. Keletső: ... besütött a szála keletső ablakán (D. 222:1799). Cs. ehhez a szóhoz a következő jegyzetet fűzi: »Keletső v. napkeletső; keleti, napkeleti. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban és ítéletem szerint nagyon helyesen. Valamint ezekből: túl, innen, vég, hátul, elő v. elől, utol, közép stb. úgy nem tudom, mi oka lehetne kicsufolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagon az északső, napkeletső, délső, napnyugatső terminatio? Kivált hogy a -ső és -ső suffixumok mindig helyet jelentő szókhöz ragasztódnak. A NyUSz. első adata S. I. 1808, kelet és keleti.

15. Kígyódzó: Miértünk csörög a kígyódzó patak (K. 368:1802, NyUSz.: 1835).

16. Könny:s néhány könnyeket is ejte (K. 358:1802, NyUSz.: 1805).

17. Leventa: az ifjú levanták felserkentésére (E. I. 81:1797, NyUSz.: 1808. S. I.).

18. Majmol: Hogy ezt a festő kéz hiába majmolja (H. E. I. 714:1795, NyUSz.: 1808).

19. Méla: Az a méla Tempefői egészen mélévá tesz már tégedet (Temp. 596:1793, NyUSz.: 1807).

20. Rémllet: Hol rémllet ül s jég hallgatás (O. II. 498:1804, NyUSz.: 1834).

21. Sírbolt: még be nem fed a sírbolt (L. I. 264:1794, NyUSz.: 1808).

22. Szomj: tiszta forrásvízzel enyhül igaz szomja (E. I. 73:1796, NyUSz.: 1805).

23. Vidor: Így az ifjuság magja majd elrepül vidor tekintetéről (L. II. 271:1794, NyUSz.: 1808).

24. Világpolgár: hol örült, hol busult mint világ polgára (cosmopolita: Cs. jegyzete.) (H. E. I. 753:1793). NyUSz. Philosophiai műszótár szerint Döbrentei [szül. 1786] = Weltbürger.

¹ Simai: Dugonics, mint nyelvújító 22. l. (NyF.)

25. Vonszódó: fellobbant a hozzá vonszódó szeretet. (E. II. 144: 1804. NyUSz. 1811).

Aki ennyi új szót hozott forgalomba és köztük a legtöbbet szerencsével, arról csak az elfogultság állíthatja, hogy maradi volt. Használt és alkotott Csokonai ezeken kívül egész sereg összetételt, melyek a nyelvújítás szótárában nem találtak helyet. Csak az érdekesebbeket említem idézettel, a többieket — teljességre nem törekedvén — csak felsorolom.

Alhang: Majd döngő alhangja a sír mélyére vág (E. II. 94 : 1798.).

Aljnép: Ereszkedjék le az aljnéphez (K. 327 : 1802.).

Árnyékrajzolat: Vedd . . . ez árnyékrajzolatot (L. II. 277 : 1802.).

Edzőhely: Mihelyt lángoló szívemnek éri edzőhelyeit (L. I. 243 : 1802.).

Éjszín: . . . éjszín haboknak cseppjei. (éjszín tenger = Pontus euxinus: Cs. jegyzete) (H. E. I. 735 : 1793.).

Elepeszt: Úgy elepeszthetne egy gyönyörködés (P. 456 : 1795).

Elmecsendesség: Egyedül a szorgalmatosság . . . adja meg nekünk . . . az elmecsendességet (K. 368 : 1802).

Elősereg: = avantgarde (D. 207 : 1799).

Észcsíra: . . . melyek az észcsírárt elfojtják egészen (H. E. I. 736 : 1793).

Észhozó: Mulatnak ők Tokajban, az észhozó Tokajban (A. 305:1802).

Észrevétel: A régi kalendaristák . . . észrevételek szerint felrakta ennek a csillagzatnak járását (A. 301 : 1804). NyUSz: csak észrevétlen.

Fegyverropogás: A fegyverropogást kerülöd (K. 365 : 1802).

Felcsínoz: Mert magát szépnék látta fel nem csínozva is (A. 493 : 1796).

Felérez: Melítes felérezte magát (= felocsudott) (Cs. 345 : 1794).

Felszóval kizengé azokat (E. II. 96 : 1798).

Felvegyíti: Ha csak azt egy ilyen csókkal fel nem vegyíti Hébe (L. I. 265 : 1794).

Fennírás: Ily fennírása volt minden ajtónak (E. II. 97 : 1798).

Fogdmeg: Ilyenek az urak s városok fogdmegjei (Tem. 663:1793).

Fülepte: Ne térj odább Hafiznak fülepte sírja mellől (A. 322:1802).

Gondlepte: Ekkor gyenge babért fűzván gondlepte fejére (E. III. 128 : 1801).

Gondtörő: Lantom danolt Lyaenst, a sziveket feloldó | a gondtörő Lyaenst (A. 312 : 1802).

Gőzgömb: Földi hazád nagy tengelye végén | tágas gőzgömbet . . . hemperget (E. II. 129 : 1801).

— Gyanuper: Éltem mindjárt a gyanuperrel (Ul. 578 : 1790).

Gyásköd: A bársonyos hajnalra gyásköd árad (L. II. 271 : 1794).

Gyászszín: Félek ily gyászszínt ecsetemre venni (L. II. 272 : 1797).

Gyökérszó: Molnár Albert sok gyökérszókat megtartott számunkra (A. 302. j.: 1802).

Hajfodor: Vedd e fűrtöt hajfodromból (L. II. 277 : 1802). A NySz. csak ezeket említi: *hajfodorítás*, *-ító* és *-ító vas*.

Hantomb: Hol egy hantombon pihent vala (K 358 : 1802).

Hullámbérc: Kilátszik fenékfővénye a hullámbércek között (K. 350 : 1802).

Jégbolt: Ezelőtt jégbolt alól omlott ki ez (K. 358 : 1802).

Könnycseppjeid jegyző táblára hullanak. (K. 358 : 1802.)

Külportéka: . . . mert még a félénkség külportéka nálunk (Ausländisch Specerey: Cs. jegyzete) (E. II. 82 : 1797).

Magagyilkos: Egy kétségbeesett magagyilkosa (O. I. 390 : 1804).

Nagyító üveg: . . . s a melyet jó nagyító üvegen szemlélni ki-beszélhetetlen gyönyörűség (D. 225. j.: 1799).

Nemzörész: A növények nemzörései (D. 225. j.: 1799.)

— Nyelvbővítés: A leggazdagabb forrásait dugja be a nyelvbővítésnek (A 302. j.: 1802).

Szép-mesterség: Nem kevés veszteségével a szép-mesterségnek (A. 293 : 1802).

Színváltó: Szivárvány módra kitárván hangja színváltó nyakát (K. 340 : 1802).

Szófaragó: Sőt még a 17-ben is mutattad jelét ősi szófaragó (!!?) szabadságodnak (K. 326 : 1802).

Többszeg: Egy rendes többszeget tettek tetejére (E. I. 63 : 1796).

Üvegcső: (E. II. 129 : 1801).

Versnem: A matéria hasonló versnemet kívánt (K. 325 : 1802).

Vonó erő: A szeretet tiúkos vonó erő és sympathia (573 : 1794).

Záporbeszédű: Sem a hiú kacéroknek, minemű ama záporbeszédű stutzer, nem írok én (az első dolgozatban: pesti szavú: Toldy jegyzete) (E. II. 116 : 1800.)

Most az alkalmi összetételekből sorolok fel néhányat, amely tanúságot tesz Csokonai szóalkotó leleményességéről. Külön említem előrebocsátva a *köz-* és *rózsa-* összetételeit, melyek sem a NySz.-ban sem a NyUSz.-ban nem fordulnak elő.

Közboldogság, -fény, -gyalázat, -haszon, -hiba, -igazság, -lélek (= közönséges lélek) -megújulás, -munka, -nem, -öröm, -pásztor, -per, -próba, -veszély, -vigság, -virtus.

Rózsaajak, -bokor, -kötés, -liget, -lugas, -nyak, -szag, -szája, -szál, -tekintű, -zápor.

A következőknek csak előfordulásuk helyét teszem ki, idézet nélkül:

Ágfedél (K. 355), ágszál (K. 350), áldozóné (Cs. 553), álomhíntó (L. 245), ékesenszóló (D. 204), elbalzsamoz (L. 287), ellobban (L. 261), falomb (A. 301, NyUSz. tévesen 371), feléledez (H. E. II. 789), felmérge (Gal. 146), felrózsászott (L. 282), gyöngyalak (L. 268), gyöngyharmat (H. E. 751), gyöngyhó (H. E. 751), hamarszerelem (L. 277), hőszin (L. 273), jégsátor (L. 286), kifényesedik (H. E. 732), kipárollog (E. 165), kölcsön-

hűség (E. 107), könyvtár (A. 294 : 1804), körülszemlél (K. 350), kőszál (O. 375), kristályszín (E. 94), lángözön (K. 370), lángszárnyú (K. 351), lebágyadás (A. 319), lélekerő (O. 409), lelugoz (O. 385), leszelel (A. 294), megistenít (O. 402), meglelkesedés (A. 292), megvőlegényellik (D. 226), mellékszemély (D. 169), mellékkép (u. o.). melléktörténet (D. 175), mindenlátó (K. 335), mulólagyszín (O. 416), omlópatak (K. 330), örömező (K. 348), örömgengszet (Cs. 548), ráeszmélés (E. 150), remekkép L. 259), réttáj (K. 331), saskéz (L. 286), sírhalom (H. E. 716), szépnem (Szer. 572), szerelemraj (Ol 392), szerelemszín (K. 340), tóköz (K. 338), tűszerelem (L. 264), tűszem (L. 255), fűrés (Temp. 595), vadrózsaernyő (K. 358), virágliget (K. 352), vízbérc (K. 364), vízomlás (K. 358), zöldági (K. 350), stb.

Amily leleményes volt az összetételek szerkesztésében és használatában, oly bátor volt a szóképzésben. Sűrűn használja a nyelvújítók kedvelt képzőit. Így pld. a névszóképzésben: *-at*, *-et* (csiklandozat, versezet), *-vány*, *-vény* (élvény, hasogatvány, ragyogvány, szökevény), *-mány*, *-mény* (érzemény, tünemény), *-talan* (edomtalan, érzéketlen), *-nok* (titoknok). Igeképzők: *-g* (andalog, dühög, kanyarog), *-ít* (andalít, bokrosít, ocsít, búdít), *-z* (csinoz, szépez, viszonz), *-d* (feléled). Megpróbálkozik az analógiás képzéssel is, mint p. *hullámlík ~ villámlík*, *szállalok ~ szólalok*. (Mindkettő a Kleist-fordításhoz írt jegyzeteiben).

Csokonai valóban »önteremtőleg« bánt a nyelvvel, mint Toldy mondja. Kazinczy sok olyan újítását kifogásolta, amelyben a későbbi nyelvszokás Csokonainak adott igazat. Így pld. Kazinczy: ízetlennek és nagyon *apoietikos*-nak találta a *pil-langót*, melyet ő *lepének* nevezett (V. II. 280), vagy egy Kölcseyhez írt levelében »Kijegyezte ezeket a hibás mondásokat: *nálam* (apud me) melyet a debreceni példák szerint e helyett említ: *nálamnál* (prae me), *rózsaszálam! öszvecsúfol!* Én pedig mintsem szavamban téged csúfoljalak, szánlak inkább és magamban megbocsátok *gyöngyalak*. Kérem kedves Öcsém Uramat, elmélkedjék ezen elvont sorokon, ha azt kényes izlésű poeta megszenvedné e versében« (VI. 64).

Csokonai túlélte a széphalmi mester kényes ízlését.

(Vége.)

WIDDER SALAMON.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

1. Az elveszett paradicsom.

Milton után fordította Jánosi Gusztáv.

alattos: Magasabb rang alattosainknál irigyet szerezhet 2: 24.

csatás: Mennyet védő csatás hatalmak 6: 61.

engeszt: A haragos Istent időben engesszék.... 3: 187. Az Úr szívesen *engeszti* haragját 11: 886. *fölmagosult* 9: 677.

gyámolni: Bennem a homályt világosítsd, gyámold 1: 26.

lehaboz: A felvett salakot lehabozza 1: 705.

lobbogat: Csaták nemes hevére lobbogatták Őskor vitézit 552.

magzatos méhét kítárva rögtön 7: 454.

tévedhetőknek tarthatjuk tehát a jövőre őt 6: 428.

úrkodni hagyni egyenlők felett örök hatalmát 5: 826. Nem vonakszom Úrkodni 2: 450.

üld: Mocsáros völgyben üldi az Arimaspi 2: 945.

zöngé: Rejtelmes táncot lejtve zöngé dalra 5: 178.

CSERNA ANDOR.

2. Vegyes olvasmányokból.

bazsalyog: Boldogan bazsalygott le egy hintó üléséről. (Kincs, Egy kenyéren).

csirkadó: A csirkadó tavasz. (Domokos, Palika).

csuszlog: A tántorgó alak jobbra-balra csuszlog a járdán. (Munkácsi, Téli este).

fagyalék. Így nevezi egy fiúmei árjegyzék.

hazaffy: A függetlenségi párt öblös szájú hazaffyai. (Újlap. Vezércikk 1906. jan. 13.)

tét-vét: Minden tét-vét nélkül ajtót mutat neki. (A rejtett bűn. Leys után ford. Vass).

uszkároz: Ezüst színű vizén éneklő hatyúk uszkároztak. (A legdrágább szobor. A Sz. Istv. Társ. naptárából).

jutamodni: A szent áldozat hathatós segítségét felfogni igyekszik, hogy a pap magasabb szentségre juta-

modhassék. (Chaignon, A pap az oltárnál 9. l.)

megszinel: Derült humorral megszi-neli a belőlük alkotott képet. (Pintér, Ujabb elbeszélő irodalmunk Kath. Szemle 1897. 249. l.)

pirongszó: Ott sem mondott a pap nekem pirongszónál egyebet (Engem ugat... kezdetű népdal).

engeleg: Az *engeleg* földbe merítik kevély patkóikat. (VI. Henrik prólógusa).

észházasság: »Jövőhéten nősülök.«
»Természetesen *észházasság*.« — (Humor. Kép. Csal. Lap. 1904).

észlusta: Azt némely *észlusták* elnevezték. (Zádori: Jézus szent szíve 13. l.)

fog: István Magyarország fejedelmi székén helyet *fogott*. (Szalay).

földész: Atyja *földész* volt. (Zád. J. Sz. Sz. 136. l.)

CSERNÁK SZANISZLÓ.

IRODALOM.

Nyelv és költészet.¹

Weimarban 1903. október havában összegyűltek Németország pedagógusai s írói közül 225-en, hogy megvitassák azt a kérdést, miképen is lehetne az ifjúságot az anyanyelv helyes használatára szoktatni és a költői alkotások iránt való fogékonyságra nevelni.

Mert abban valamennyien megegyeztek, hogy a mai iskola bámulatos ügyességgel magyarázza agyon a legszebb költői alkotásokat. Valamennyire vastag rétegben rakódik rá az iskola pora. A »jegyzetekkel s tárgyi magyarázatokkal« ellátott kiadás biztos sírja a költő munkájának. A sok csilagtól s az ezernyi v.ö.-től nem látjuk — a költőt. Az olvasókönyvek hemzsegnak a költeményektől s az ifjúság még sem tud beszélni, írni. Művészi érzéke pedig egyáltalában nincs. Így kerül ki a középiskolából, így az egyetemről.

A művészi nevelésnek ezt a hiányát természetesen a nyelv éri meg a legjobban. A nyelv elkorcsosul, idegen elemek nyomulnak előtérbe s a nemzet legsajátosabb kifejező jegye lassan-lassan elhal.

Jól tudjuk — mondja Waetzoldt a gyűlést megnyitó beszédében — hogy az irodalom, a nyelv ma már nem az a nagy nemzeti tényező, mely a népet összetartja. Új, gyakorlati feladatok izgatják társadalmi és politikai életünket. Azok az idők, mikor egy könyv megjelenése nemzeti esemény volt, már elmúltak. Szó sincs róla, a poézisnek manapság rossz sora van! De ez épséggel nem jelenti azt, hogy vele szemben érzéketlennek kell lennünk; hogy művészi értékét meg ne becsüljük.

Ezeket az eszméket fejtegeti Waetzoldt s mingyárt rá is mutat a hiba forrására:

A költészetet korán visszük be az iskolába. Igen fiatalon tömjük tele az egyszerű, csak a legelemibb dolgok iránt fogékony gyermeki lelket költeményekkel, költői olvasmányokkal. S a legnagyobb baj: a tárgyalás módja.

A mai pedagógus szemében a költészet nem felüdítésre, nem művészi élvezet felébresztésére való, hanem arra, hogy épűgy mint az ábrázoló mértant, heti három órában reggel 8—9-ig »eltanítsa.« A költeményeket a vázlat, versmérték, tendencia stb. néven ismeretes Prokrustes-ágyába gyömöszölik bele, s mikorra onnan kikerülnek — iskolai feladattá válnak. Ezeknek a pedagógusoknak a negyedik parancsolatot ajánljuk megszívlelésre: Ne ölj!

Otto Ernst a kiváló német regényíró, nem rég még hamburgi tanító szintén az agyonmagyaráztatás ellen kel ki. Kiemeli, hogy a pedagógusok jelentékeny része a költeményeket az emlékezet fokmérőjének tekinti. Meyer ép e sorokhoz ért:

¹ Kunsterziehung. Ergebnisse und Anregungen des zweiten Kunsterziehungstages in Weimar am 9, 10, 11. Oktober 1903, Deutsche Sprache und Dichtung. (R. Voigtländer. Leipzig 1904. 80. 284. lap. Ára 1 márka 25 fill.)

»Dies alles ist mir untertänig.«

A tanító hirtelen rámutat Schulzéra: »Tovább!« És Schulze, anélkül hogy csak egy arcizma is megárandulna, folytatja:

»Begann er zu Aegyptens König...«

S a tanító meglegedett. De azzal nem gondol, hogy a szajkózásnak ez a módja a szavak helyes hangsúlyozásáról leszoktatja a fiút s nyelvérzékét is tönkre teszi.

A költeményeket éreztessük át a gyermekekkel. A ma íróit ne vessük meg, mert semmi sem avúl el gyorsabban, mint a költői nyelv. Miért vezessük a gyermeket ismeretlen, messzeeső nyelvterületre, mikor saját kora nyelvvel megismertethetjük? Ha a gyermek megismerte a jelent, csak akkor vezessük vissza a múltba!

De nemcsak a költeményekkel bánnak ily mostohán a tanítók. A prózát sem kímélik. A legtöbb pedagógus előtt újdonság, hogy a prózának is van bizonyos dallamossága, ritmusa, tempója s hogy a szünetekre (nyolcad s negyed) itt is ép úgy kell ügyelnünk, mint a versben. Az e téren való tájékozatlanságot legjobban az Ernst idézte meghatározás jellemzi, melyet pedagógus embertől hallott: »Próza alatt azt értem, mikor az ember úgy ír, ahogy akar.« — A prózával kell kezdenünk, hogy a költészetet megértessük. Kevesebb poézist, a poézis kedvéért!

A középiskolai fokon a stílus fejlesztésének eszközei az iskolai vagy házi írásbeli feladatok. Diez stuttgarti tanár nem tartja helyesnek azt a módszert, mely szerint valamennyi tanulónak egy kitűzött feladatot kell elkészítenie. Bajos is elgondolni, hogy 60 gyermek egyforma kedvvel s hozzáértéssel ír majd dolgozatot a »nagy szünidőről« vagy a még kevésbé ismert témáról, mely az »első napom az iskolában« hangzatos címet viseli.

A gyakorlatírás tárgya az elemi iskola s a középiskola alsóbb fokain ne legyen a nyelvtan köréből való!

Az írásbeli dolgozat: az egyéniség tükre. A gyermeket, az alkotó gyermeket akarjuk látni s nem a reprodukálót. A feladatnak előre való elmagyarázása, a »szempontok« megjelölése megöli a gyermek gondolatait. Az ilyen »közös megbeszélés« alapján készült dolgozatok a tanár előadásának jól-rosszul sikerült fonográflemezei.

A tanulók szabad tárgyválasztására sokkal nagyobb súlyt kell vetni, mint eddig tették. Hisz az egész iskolai életben ez az egyetlen alkalom a teremtő munkára. Irassunk le a tanulókkal a velük megtörtént eseményeket, de ne »taglaltassuk« a róka meg a holló meséjét, melynek különben is nem az a rendeltetése, hogy róla III. és IV. osztályú gimnázisták írjanak, hanem, hogy elolvassák s meg is értsék.

A Diez előadását követő vitában különösen Rudolf Schulze lipcsei tanító felszólalása emelkedett ki. Schulze a Diez javasolta szabad tárgyválasztást osztályában (elemi iskolai) használta is már. 76 dolgozat közül 28-at dialektusban írtak meg a tanulók! Alakjukra nézve 24 párbeszéd volt, sőt két szindarab is akadt közöttük.

Szakítanunk kell már végre Comeniusszal. Ma már tudjuk, hogy az ember mindent meg nem tanulhat. Az iskola nem zárhatja be továbbra is »formális fokozatai« közé a fejlődést kívánó gyermeki lelket.

A szókincs, mellyel a tanuló az iskolába lép, anyanyelvének rom-

latlan, tősgyökeres szókincse. Nyelve saját, egyéni nyelve, melybe durva kézzel, rombolón nem szabad belenyúlunk.

Figyeljük meg csak a tanulókat, hogy mily élénken, mily eleven színekkel festik le a velők megtörtént eseményeket. S minél inkább közledek az iskolai zsargon elsajátítása felé, annál jobban elnémul a kicsinyek ajakán nyelvük eredetisége, költői bája, romlatlansága.

A gyermek, főképp a vidéki gyermek egy csomó tősgyökeres szót, kifejezést, szólásmódot hoz magával, melyek nagyon sokszor eredetiek, sokszor naivak, de legtöbbször a dolgok helyes meglátásának, szemléletének a szülöttei.

Úgy gondoljuk, hogy a nyelvtani kategóriákat, amennyire csak lehet, melőzni kell. A kis gyermek ezeket az elvont, spekulatív fogalmakat egyáltalában nem képes felfogni, még kevésbé megérteni. A beszédnek nyelvtani kategóriák szerint való szétszedése a gyermeki elme számára fáradságos munka s a mellett, hogy célra nem vezet, az egységes szemléletnek is meggátolója.

Akik a nyelvtant az elemi iskolai fokon szükségesnek tartják a helyesírás elsajátítása miatt, azoknak azt feleljük, hogy a helyesírást gyakorlati, úgyszólván gépies módon kell tanítani. Ez napjainkban annál is inkább lehetséges, mert a helyesírásban úgyszólván a fonetikus irány felé haladunk.

A tanító ne boncolgassa a nyelvet, hanem ügyeljen arra, hogy a gyermek a szavakat, kifejezéseket helyesen válogassa meg. Ne állítson fel azonban únos-úntalan mindenfelé filalomfákat, mert végre is a gyermek sem erre, sem arra nem mer menni s félénkbeszédűvé válik.

A nyelvtan tanítása így alakul majd át a jelenkor iskolájában az anyanyelv tanításává. Az elemi és középiskola egyedüli célja e téren az lesz, hogy a gyermek helyesen tanuljon meg beszélni és írni. A nyelvnek grammatikai tárgyalása, ép úgy, mint a logika, az iskola legfelsőbb osztályába fog kerülni.

Schumann Pál drezdai tanár igen szépen fejtegeti a nyelvjárásnak, a tájszavaknak az iskolában való használatát. Mindenesetre helytelen eljárás, ha az iskolába lépő gyermekre azonnal rátámadunk: Te nem beszélsz helyesen! A te nyelved sokkal rosszabb, mint a miénk. Neked először is meg kell tanulnod — a beszédet.

A nyelvjárási sajátosságokat nem szabad az iskolából kiküszöbölnünk. Használjuk, ha azt akarjuk, hogy tanításunk sikeres legyen. Ne támasszunk tatóngó úrt az iskola és az élet között! A németek egyik nagy iskola-reformátora Gurlitt Lajos egyenest azt hirdeti, hogy az első esztendőben a tanítás a dialektus nyelvében történjék. A gyermekkel való szellemi érintkezés sokkal könnyebb, ha a gyermek nyelvén szólunk a kicsinyekhez. Ezt a célt szolgálta egy ideig a Németországban megjelenő »Der Hauslehrer.« Ez a folyóirat nemcsak mesékkel traktálta kis olvasóközönségét, hanem a napi eseményeket is (a lipcsei bank bukása, a venezuelai kormányválság stb.) a 8—12 évesek nyelvén tárgyalta. A mai nyelvészet nagy kincset lát a dialektusokban. S az iskola a nyelvnek ezt a legdúsabb erét leköti, hogy az iskolai zsargont juttassa uralomra.

Berthold Otto¹ hangsúlyozza, hogy a nyelvnek nemcsak helyi

¹ Archiv für Altersmundarten und Sprechsprache; szerkesztette B. Otto. Csak két füzetet jelent meg. 1903. 1. füzet 67 lap, 1905. 2. füzet 80 lap. Leipzig, Scheffer.

külömbbségeire, hanem életkoronként változó idői eltéréseire is figyelemmel kell lennünk. Ez az Altersmundart, az egyes életszakok nyelvjárása. Otto folyóirata gyorsírói feljegyzésekben mutat be néhány — gyermekektől elmondott — mesét (10, 8, 3 és 2 éves gyermekek Hófehérke és Csipkerózsza meséit).

Ezek a mesék bizonyítják, mennyire igaza van Schumann-nak, Gurlitt-nak és Ottónak. Az ifjú ábécéseknek eszük ágában sincs, hogy irodalmi nyelven csevegjenek. A falusi, vidéki gyermek: nyelvjárását, a fővárosi: a gyermekszoba szókinsét használja.

A weimari Kunsterziehungstagnak a nyelvjárás érdekében való küzdelme ma már eredményeket is tud felmutatni. A múlt évben adta ki Otto von Greyerz¹ az elemi iskola I. osztálya számára való ábécés könyvét. Ez a kis ábécé valóságos svájci nyelvjárású olvasókönyv, mely azonban a felnémétről sem feledkezik meg s ezzel is megismerteti lassanként kis tanítványait, közlővén a szöveget felnémet és svájci dialektusban.

A fővárosi ifjuságról Gansberg² gondoskodott. A nagyvárosi gyermek gyors, kapkodó, ideges stílusában írja le a falut, a mezőt, úgy amint a kicsinyek a vonatról látják vagy amint a két hónapi szünetben felületesen megismerhetik. A főváros nyelve, az örvendező, bámuló, minden csekélységen csudálkozó gyermek szava kiált felénk e könyvből. A fővárosi fiuké, leányoké, kik a gyermekszoba romlatlan szókinsét elviszik az iskolába, hogy hamarost felcseréljék a tanító úr szótárával.

A Gansberg megjelölte úton halad Paul Reiff,³ ki 125 tanuló dolgozatát közli könyvében. Csak a címekre hívom fel a figyelmet: 's Walterle kann laufen; Büeble, warum weinst; Mutter, der Hannesle hat mir mein Butterbrot genommen stb.

Mindezek a jelek azt mutatják, hogy ha ma még nem is haladunk a helyes úton, legalább a céllal már tisztába vagyunk. S ez sem megvetni való.

Ezt a célt a képzőművészetek terén is helyesen kellene kitűzni. A képzőművészek elrettentő példa gyanánt látják az iskolában tárgyalt költemények szomorú sorsát. S én megtudom érteni azt, midőn a képzőművészek a weimari kongresszus megnyitása előtt kérve-kérték Kerschensteinert, a kiváló müncheni pedagógust, e gyűlés elnökét, hogy ne hozzák szóba művészetüknek az iskolával való szorosabb kapcsolatát. A mai pedagógia a művészetet is hamarost meggyűlöltetné.

A költőknek s íróknak is tiltakozniok kellett volna, de vagy száz évvel előbb.

VÉRTES O. JÓZSEF.

¹ Kinderbuch für schweizerische Elementarschulen mit einer Fibel als Anhang. A képek Münger Rudolf-tól valók. 1907. Zürich.

² Gansberg: Streifzüge durch die Welt der Grossstadt-Kinder. 2. kiad. 1907. Leipzig, B. G. Teubner.

³ Praktische Kunsterziehung, neue Bahnen im Anfangsunterricht. 1907. Leipzig, B. G. Teubner.

NYELVMŰVELÉS.

Elmemozdító. Szily Kálmán a NyUSz-ban kételkedett, hogy e szó megvan-e a népnyelvben, Lehr Albert pedig a tavalyi Magyar Nyelvben azt írta, hogy »az új magyarok kezdik mondogatni: *elmemozdító*.« Akkor a Nyr.-ben két fölszólalás rámutatott a szónak népnyelvi forrására. Erre Lehr Albert, a mindentudó doktor, megeresztette egyik főmedvényét (MNy. 3 : 320) : hogy ő most se hiszi a szónak népi eredetét, hogy a bordalok nagyobb része nem tiszta népi termék, »ezt a köszöntőt se írta eredetileg a nép fia, legfeljebb egy nép embere; a nép csak rajta hagyta itt-ott a a keze szennyét« (így); s végtére, hogy ennek a bordalnak a többi szövege és néhány változatban az *elmemozdító* helyett szereplő *elneháborító*, *elnehódító*, *észvesztő*, *elnehódító* azt bizonyítja, hogy itt maga az *elmemozdító* is ilyesmit, egy szóval *részegítőt* jelent, nem pedig serkentőt, lelkesítőt, öneki tehát oka volt gúnnyal emlegetni a szóért rajongókat. — Ennek az egész okoskodásnak elhamarkodott, erőtetett, sőt nevetséges-voltát menten láthatta minden ítélni tudó olvasó, mindenki, akinek csak néminemű fogalma van az irodalmi nyelv fejlődése és fejlesztése módjáról. Tegyük föl (aminthogy nem áll), hogy a bordalra nézve igaza van az okoskodásnak, hogy a nép embere ebben az esetben nem a bornak első hatására célzott, amely serkentő, vidító, izgató,¹ hanem csakugyan gáncsoló értelemben alkalmazta: nem nevetséges ebből azt következtetni, hogy a szót csakis ebben az értelemben lehet használni? Lám, a *hírhedt* szó már régóta csak gáncsoló értelemben szeret előfordulni, Vörösmarty és Jókai mégis dicsőítő, 'nagynevű, híres-neves' értelemben használja: Hírhedett zenésze a világnak (Vör. Liszt Ferenchez). A *létére* legtöbbször megengedő a népnyelvben s még inkább az irodalomban (itt nyilván a hasonló alakú *dacára* hatása alatt), azért még sincs igaza sem a MNy-nek (a f. é. ápr. sz. borítékán), sem Buzás Dezsőnek (f. é. szept. Nyr. 316), mikor egyéb használatát hibáztatják. Használják biz azt közönyös, sőt a megengedővel éppen ellentétes okhatározó értelemben is: Révai, Kisfaludy Károly, Greguss, Gyulai, Csiky, Rákosi, Tóth Béla, sőt a csalhatalan Lehr Albert, s végül maga a nép is (l. Nyr. 14 : 323 és 15 : 346—7, 350, Tóth B. Nyr. 22 : 421). A *szélhámos* tkp. a szélső, lógós, tehát szabadabb járásu lovat, s átvittven szelest, szeleburdit jelent, s csak ritka helyen nevezték így a csalót. Mégis, mikor Tóth Béla ajánlotta, azonnal elterjedt mai jelentésében, s noha a nyelvészek gyanuba fogták s maga Tóth Béla is szeretne volna visszavonni,² mégis megmaradt irodalmi nyelvünk állandó becses birtokának. A *bók* és

¹ Vö. Csokonai versét (Anakr. dalok VII., a Múzsákról van szó):

De ma már nagyobb örömmel
Múlatnak ők Tokajban,
Az észhezó Tokajban,
S nektárral élnek ottan.

² A Szálló ígék 2. kiadásából kihagyta, a Pesti Hirlapban a *szédelgetőt* ajánlotta helyébe, pedig Szarvas G. mingyárt kezdetben védelmébe fogadta a *szélhámost* (Nyr. 22 : 328). Egyébiránt a Nyr.-nek 1896-ban ismételt kérdésére két vidékről a csaló jelentésében is közölték. Érdekes az egész dolognak a történetét a Nyr.-ben követni: a 7., 11., 22., 23. és 25. kötetnek számos helyén szó van róla.

bókol, mielőtt irodalmi szóvá lettek,¹ csak ilyen jelentésben voltak ismeretesek: *bókolot hajtok* 'fejemet le s felfelé emelgetem' (így), vagyis bólogatok, *bókolni* 'bólogatni, szundikálva le-leütni fejét': azért hát most talán visszatérjünk ehhez a népies használathoz és ne mondhassunk többé *bókol*, ne *bókolhassunk* a szép asszonynak, stb.? Ámde hogy ennyi szabadsága van az irodalmi nyelvnek, azt senkinek se kell bizonyítani, arra nem kell száz meg száz ismert példát idézni, azt Lehr Albert is jól tudhatta volna, ha egyáltalán eszébe jutott volna a kérdésnek ez az oldala. De őt a vitában elvakítja a csalhatatlanság nagyzásának örülete, s ilyenkor nem látja azt, amit minden olvasója meglát. S mivel ez esetben annyira nyilvánvaló volt okoskodásának egyoldalúsága és céltévesztése, egészen fölösleges lett volna részünkről a cáfolat, legfőlleg az azért térhettünk volna vissza a dologra, hogy Lehr önteltségének ez újabb bizonyítékára rámutassunk. De az már úgyis ismeretes és közmondásos országszerte.

Most azonban ő Csalhatatlansága teszi a dolgot újra szóvá a Magyar Nyelvben, — szóvá teszi a rosszhiszemű denunciació stílusában: »Vártam azóta s a tudományos tisztesség nevében méltán is várhattam, hogy [a] megnevezett urak szépen elismerik tévedésüket. De ők jobbnak látták hallgatni, mint szégyenkezni a Nyr. olvasói előtt.« — Kinek mondja ezt? Ignos fallit, notis est derisui. A magyar nyelvészek jól tudják, hogy a Nyelvőr sohase hirdette magát csalhatatlannak, mindig helyt adott az ellentétes nézeteknek, a helyreigazításoknak, a szerkesztők a saját nézeteik és munkáik ellen irányuló fölszólalásoknak is tért nyitottak, néha még egymással is heves vitára keltek. Ismétlem tehát: csak a rosszhiszemű denunciació beszélhet úgy, ahogy Lehr beszél a Magyar Nyelvben.²

Egyébiránt Lehr most a bordalnak ismét három változatát közli (az egyikben megint megvan az *elmemozdító*, egyikben pedig *elmebuzdító*), de legmulatságosabb a dolognak az a csattanója, hogy: »Egy év óta fekszik Bánóczy *elmemozdítója* nyitott koporsóban, szegezzük rá most a födelet,

¹ Új jelentéssel először Szemere Pál használta 1813. ápr. 15. levelében, még pedig nagyon érdekesen: »Ez megérdemelt egy bókol. (Csókol csók, bókol bók. Nevetséges írásban talán használni lehetne.)« Ezt a NyUSz. szerzője megtalálhatta volna a Kaz. Levelezésében is, de Szemere munkáiban is. Tessék elhinni, mind a két gyűjtemény nagyon használható forrás volna a nyelvváltás történetéhez.

² Mellesleg mondva, egészen fölösleges is volna, ha minden apró kérdésre nézve ismételtetné a két folyóirat egymás helyreigazításait, még olyankor is, mikor igaza van a helyreigazításnak (s nem olyan nevetséges, mint a Lehré volt). Ezt a legszigorubb irodalmi tisztesség se követeli. Ime egy argumentum ad hominem, amely a NyUSz-nak imént megjelent II. részében kínálkozik. Az I. részben azt állította a szerző, hogy a *hiány* »megvan már Hallernél a XVII. század végén.« Mink ezt helyreigazítottuk (32 : 544), hogy a *hiány* szó nem a XVII. századi Haller Jánosnál, hanem csak a XVIII. századi Haller Lászlónál fordul elő (1755). S íme, a NyUSzótár szerzője a II. részben most nem igazítja helyre az I. rész tévedését, hanem újra a XVII. századból kezelve a szót, azt írja: »*Hiány* megvan már 1683-ban, Okl. Sz.« (Ez ugyan még nagyobb tévedés, mint az első volt, mert az Oklevélszótárban nincs is semmiféle *hiány*, hanem csakis *hiányos* 1683-ból; de ez már 1683-ban se volt új szó, hiszen a NySz. is idézi régebbi forrásokból, nevezetesen Pázmányból is.) — Vagy egy másik példa: A MNyelvben megjelent egy nagyszabású tanulmány: A *nyíl*. Ebben a szerző tárgyalta a ló *nyír*-jának érdekes kérdését és nagy nyomattal vitatta, hogy ez nem lehet azonos a *nyíl* szóval. A Nyr-ben bebizonyítottuk, hogy ez nagy tévedés mind művelődéstörténeti, mind nyelvtörténeti szempontból. S íme a MNy. máig se világosította föl erről a tévedésről olvasóit. Pedig a MNy. csak tudja, mi a tudományos tisztesség!

majd eltemeti az irodalom. Az *anregend* pedig legyen ezentúl *gerjesztő*. Le roi est mort, vive le roi! — Csak egyet felejtett el: kimutatni, hogy vajjon a népnyelv (amelyhez az ő vaskalapos okoskodása szerint szolgailag kell alkalmazkodnunk) hol használja az *anregend* fogalmára a *gerjesztőt*?! Kár, hogy Lehr, ki oly jól ismeri a népnyelvet, mégsem ismeri elég jól. Nohát, a nép nyelve sehol ez országban nem használja *anregend* értelmében, de még csak ehhez valamennyire közel járó jelentésben sem, hanem — ahol egyáltalán él e szóval — pusztán és kizárólag a tűzgyújtásra való apró fát érti rajta! —

SIMONYI ZSIGMOND.

Hogy igen, hogy nem. A Politikai Hetiszemle valamelyik számában találtam e mondatot: »Hogy igen, hogy nem, de megtörtént.« Nem vetettem volna rá ügyet, ha egy különben jó nevű író nem követte volna el e csekély baklövést. Így azonban adom tudtára az illetőnek és ha volnának társai, az illetőknek, hogy e közbeszedi fordulat csak így hangzik és nem másképp: *hogy, hogy nem*. — Hogy e fordulatba miért nem fér bele az *igen* szó, azt felesleges, de még inkább bajos magyarázni. Legföljebb arra hivatkozhatunk, hogy a magyar állításnak nincs külön határozó szava, hogy a magyar állító mondatnak az az ismertető jele, hogy nincs ismertető jele.

KARDOS ALBERT.

Vö. Egyszer bevetődött, *hogy, hogy nem*, Budára (Ar : TSz. VI : 49). Hát egyszer csak, *hogy, hogy nem*, csakhogy egy nádszálat felhasított (Nyr. 4 : 474). — De ez a szerkezet nemcsak a *hogygyal*, hanem más ilyen kérdőszócskákkal is előtordul: Hová, hová nem lett? elosont a háztól (Arany: Toldi 8 : 9). Egy ember állt elő, kit, miért, miért nem? fekete embernek híttak a vidéken (Tompá stb., l. Lehr idézeit a Toldi említett helyéhez). Továbbá *nem* helyett a *sem, se* tagadó szócskával: Hogy adá, hogy se az a jó Isten . . . (Erős Jánosról való Székely mese Nyr. 37. okt.) Hát hogyan, hogyan se, . . elég az hozzá, . . tarisznyákra rakta az elemózsiát, vataléba a bocsárit . . (M. Hirlap 1891. 49. sz. melléklet). Pénzt mindig kapok kölcsön, pedig hun adom meg, hun se (Nép, Szabadka). Meddig, meddig sem : incerto tempore (Kreszn.). Ennek is tartozik, tudja Isten mennyivel, mennyivel se (Nép, Rácalmás). Sőt kérdő szó nélkül is: Árt, nem árt, én azzal keveset gondolok (Ar. Toldi 10 : 18). És köztűszókkal is : Nyolc órákor fölkelek, ha virrad meg, ha se (Nép, Keszthely). Ismét bezörgetek, akár kellek, akár sem (Arany lev. Petőfihez 1847. V. 27). Egyre megy, akár említi az ember, akár sem (M. Tanügy 1886. 26). Vö. akár . . s akár ne, EhrK., akár . . s akár nem, Fal. (MKötőszók 1 : 231—2). De talán az idő okosabbá tészén, *vagy* akarom, *vagy* sem (Mikes). Szüretre lett volna meg a dolog, de most már vagy lesz vmikor, vagy sem (Mikszáth: A jó palócok¹ 7). *Vagy* akarja, *vagy* sem (nicht *nem*), annak meg kell lenni (Verseghy: Sprachlehre 289). Verseghy szerint *vagy* sem helyett nem mondhatni *vagy nem*-et, pedig dehogy nem: Vagy akarta, vagy nem, kénytelen-kelletlen odadta. Én vaj öl meg, vaj nem, de én ennél tovább nem megyek stb. (népnyelvi idézetek, M. Kszók 1 : 114—5).

A szerkesztőség.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Megjegyzések a Halotti Beszéd nem-másolat voltához. Rendkívül érdekes, de egyúttal rendkívül nehéz kérdést feszeget Mészöly Geodeon, mikor az ö-zésnek fokozatos fejlődését vitatja. A kérdésnek velejére nézve igaza lehet: hogy t. i. ha majd kiderítjük az ö-zés történetét és fejlődését, ebben valami fokozatosságot fogunk megállapíthatni. Hisz még a legtisztább ö-ző nyelvelmélekben, pl. a Székelyudvarhelyi-kódex második részében is találunk ingadozásokat. És viszont, ha pl. Csánki Dezső történelmi földrajzát forgatjuk, sok ö-ző helynevet találunk a mai ẽ-ző és e-ző vidékeken is.

Úgy látszik, az ö-ző nyelvjárások ö-zése a ragokban és képzőkben, általában a második és következő szótagokban kezdődött. Ha csak beletekintünk a Nyelvelméltárba, látjuk, hogy az ö-ző kódexekben (GuaryK., NádorK., BirkK.) a szóknak első szótaga nem ö-ző: *kell, mennek, kenyeret, a meg¹ és fel* igeikötők stb. Különösen szembeűnő ez az ilyen szókban: *gyönyerködött* (GuaryK. 4. és többször), *tékéletös, földön* (SándorK.), *gyönyöröség* (Kesztk.) stb. Sokszor előfordul a *fëlötte* alak a kódexekben s még utóbb is, pl. FestK. 3, Kár. Bibl. 131 stb., *fëlöttébb* Born. Préd. 21, 410. A sopronmegyei Gyöngyös folyó egy 1225-i oklevélben *Gyngus*, azaz *Gyëngyös* (Nagy Imre: Sopron vm. tört. oklevéltár 1:8).² — Evvel a jelenséggel összevethetjük a maros-szamosközi nyelvjárásnak azt a sajátosságát, hogy a hangsúlyos szótagban többnyire megörzi az *o* hangot, míg a rákövetkező szótagokban *a*-ra változtatja: *ostar, dorang, mostaha* (holott a kis-küküllő-m. nyj. tovább megy: *gandalam, bar, fagják* . .).

De a részletes kutatásnak még sok tennivalója lesz itt. Minden esetre érdeme Mészölynek, hogy e fontos hangtörténeti kérdésre a Nyr.-ben fõlhitta a nyelvészek figyelmét. — A HB-beli kivételek magyarázata azonban nézetem szerint még nem mindenütt sikerült neki. Egy tévedést mingyárt könnyű lesz helyreigazítani. Hogy a *nēm* főnév a HB-ben nem ö-ző, a magánhangzónak szerinte föltehető eredeti hosszúságával okolja meg: »A *nēm* magánhangzójának eredeti hosszúságát a *minēmū* űrzi ma is«, mondja a 292. lapon. Amde a *minēmū*, noha már a 17. században találkoztunk vele (s néha a *valaminēmū, mindennēmū, semminēmū* alakokkal is), nem bizonyítja az *é*-nek eredeti hosszúságát. A hosszú *é* ugyanis leggyakrabban a *nēmi-nēmū* összetételben fordul elő s itt kielégítően megmagyarázza az összetétel első tagjának a hatása. Kétségtelenné teszi ezt a Simonyi idézte *nēmū-nēmū* és *seminū-nēmū* (Kombináló szóalkotás 1890. 7.), mert itt viszont nyilvánvaló az utótag kiejtésére való hatása. A *nēmi-nēmū* kiejtését követte aztán a *minēmū* és többi társa.

KOVÁCS MÁRTON.

¹ A NySz-ban egyetlen *mewg* van, de az illető okiratban — ahonnan idézve van — szintén csak ez az egy példa van rá, a többi előfordulásban mindig *meg*. Érdekes ezzel szemben már a kódexekben *mögött, mögöl, mögé*, mert névutó létűkre hangsúlytalanok, és analógiájuk szerint maga a *mög* szó is *ö*-vel.

² Igaz, hogy a HB. nyelvjárásában már hangsúlyos szótagban is volt *ö*: *szöm, nēm*, a JordK-ben is *szöm* stb. — [Viszont érdekes, hogy a Rozsnyó melletti Csucsom falu nyelvjárása, mellyel a hely színén ismerkedtem meg, maiglan sem ö-ző az első szótagban; azt mondják: *szēm, mēg*, stb., de *viszēm, égjēm*, sőt *tēsēm, vēsēm, mēnjēm* stb. — S. Zs.]

A betűk számaránya a magyarban. Egy jeles szakmunkában, mely a vizsgálóbíró teendőit tárgyalja,¹ a többi közt egy nagy fejezet a titkos írásokról és kibetűzésükről szól. A kibetűzésnek egyik fontos segédeszközét kapjuk, ha ismerjük a betűk számarányát és egyáltalán előfordulásuk föltételeit. Ha például tudjuk, hogy a németben leggyakoribb betű az *e*, akkor azt is tudjuk, hogy a titkos írásnak legtöbbször ismétlődő jegye az *e* betűt helyettesíti. Az említett német munka tehát részletesen tárgyalja a betűk előfordulását. Egy fiatal jogtudósunk, ki a német munkát magyarra fordítja, avval a kérdéssel fordult hozzám, hogyan és mivel helyettesíthetné a német nyelvre vonatkozó utasítást. Megpróbáltam tehát a következőkben összeállítani a magyar nyelvre vonatkozó idevágó fontosabb adatokat. Utmutatóim voltak egyrészt szótáraink betűarányai, másrészt nyelvünknek gramatikai szerkezete, szóragozásunk és szóképzésünk sajátosságai. A 4-ik pontra Tolnai Vilmosnak a M. Nyelvőrben közölt pontos számításait használhattam (Egynehány számadat a hangokról és betűkről, Nyr. 1906).

1. Jellemző a magyar írásra, hogy sokszor fordul elő *k é t e g y e n l ő b e t ű*, s az ilyen kettőztetett betűk mindig mássalhangzókat jelölnek (*vitte, üssön, azzal, porrá*, legtöbbször az ilyen nyelvtani alakokban). A szó végén az ilyen kettőztetett betű legtöbbször *tt* (*adott, tett*), szintén elég gyakran *dd* és *ss* (*engedd, vidd, fuss, szeress*), ritkábban egyéb mássalhangzó (*jobb, csepp, toll, fenn*).

2. A szó végén leggyakoribb egyszerű mássalhangzó a *k* (sokféle többes alakban: *házak, házunk, házatok, házuk, házaink* stb., *látunk, látatok*, stb., továbbá *látok* . . , *falnak, hegynek* . . .) és a *t* (tárgyeset: *ezt, sokat*; igék: *vet, arat, tanít, futtat* stb.), azután *l* (*attól, ebből* stb., *énekel, dobol*), *n* (*házon, menjen*-féle nyelvtani alakok), *m* (első személyű alakok: *házam, tudnám* . . .) és *s* (*fényes*-féle melléknévek és *-ás* és végű főnevek). — A magánhangzók közül a szó végén legsűrűbben az *a* és *e* fordul elő (*háza, látja, vinne, kösse*-féle 3. személyű nyelvtani alakok), azután *i* (*i* képzős melléknévek és *nézi*-féle igealakok).

3. A szó elején legtöbbször szerepel a *k* betű, majdnem minden tizedik szó vele kezdődik, kb. 9% (köztük legtöbb a *ki*-kezdet), aztán következik *e* és *é* (együtt 8%, legtöbb *el*), *f*, *m*, *sz*, *t* (7—7%, legtöbb *fel*-és *meg*), *b* (6%), *a* + *á*, *h*, *v* (5—5%), ritkább kezdőbetűk *d*, *j*, *o* (1·5%), legritkábbak *z* (zs-vel), *u*, *ü* (1—1/2%).

4. Egyáltalán leggyakoribb betűnk az *e*; átlag minden tizedik betű *e*; ha az *é*-t hozzászámítjuk, minden hetedik = 14%; — *a* + *á* 13%, *t* 8%, *l* 6%, *n* 5·5%, (*n* + *ny* 6·3%), *o* + *ó* 5·28%, *k* 5%, *i* + *í* 4 1/2%, *r*, *m*, *s* kb. 4, (*s* + *sz* 5·6%), *g*, *b*, *d*, *v* és *z* + *zs* 2·5-től 2·2%-ig (*g* + *gy* 4%), *ő* + *ö* 2%, *sz*, *h*, *j*, *gy* 2%-nál kevesebb, a többi betű egy-egy %-nál is kevesebb. — A magánhangzók 41 1/4, a mássalhangzók 58 3/4 százalékot tesznek. (Ezek az adatok Tolnai Vilmos pontos számításain alapszanak.)

5. A szónak második és utolsóelőtti betűje legtöbbször magánhangzó, különösen ha az első *s* az utolsó betű mássalhangzó. — Ha az első betű magánhangzó, a második mindig mássalhangzó; ha az utolsó magánhangzó,

¹ Hans Gross: Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. 5. kiad. München 1907.

az utolsóelőtti rendszeren mássalhangzó. Két magánhangzó a szó végén rendszeren *-ai -ei*, néha *ia ie* (*-nia nie*). — Az *y* rendszeren csak *n, g, t, l* betűvel, a *c* legtöbbször *s*-sel fordul elő (*cs*).

6. Egybetűs szó majdnem mindig az *a* névelő (ritkán *s* és *e*). Kétbetűs szó legtöbbször *az, és, ez, el, hi, be*, ritkábban *ne, le, se, te*. Hárombetűs szóban a középső betű rendszeren magánhangzót jelöl *hat, néz, kár, fal* . . ., ritkább esetek: *apa, adó, iga, égi* . . .

SIMONYI ZSIGMOND.

Jámbor. Szobámban voltam, mikor kopogtattak a betett, de be nem zárt ajtón. Minthogy éppen öltözködtem, nem azt kiáltottam, hogy: tessék, hanem előbb megkérdeztem, hogy: ki az? A meglepő felelet (amelynek hangjában rögtön apósomra ismertem) az volt, hogy: *jámbor!* — Tudjuk, hogy *jámbor* szavunk a *jó-ember* elhomályosult összetétele. A NySz. számos példával bizonyítja, hogy a XVII. sz. végéig (a legkésőbbi adat Haller Hármass Hist.-ból való) főnévként használták, de azóta már csak melléknévként járja. Főnévként való használatát sem a köznyelv, sem a MTSz. nem ismeri, de ez a kis jelenet arról tanuskodik, hogy a nép nyelvéből még ma sem veszett ki teljesen. Kérdezősködésekre ugyanis apósom elmondta, hogy az ő szülőföldjén, Gyergyóban, egészen általános szokás, hogy jó ismerősök az előbbihez hasonló esetben *jámbor*-ral válaszolnak. Lehetetlen föl nem ismernünk, hogy ez a tréfás válasz máig megtartotta a *jámbor* szó eredeti, főnévi jelentését.

Nehezen-hisző. A Nyr. 33 : 170. lapján Nagyszigethi Kálmán védi, Simonyi ellenben kétségbe vonja a *nehezen-hisző* igenév meglétét. Simonyi érvei alapján valószínű ugyan, hogy az igenévnek ilyen alakja nem lehetett valami nagyon elterjedt, de mégsem tarthatjuk sajtóhibának, mert a Wagner-féle Phraseologián kívül még másutt is találunk egy ilyen igenevet, még pedig már jóval előbb. Pápai Páriz Pax Animae-jában (1680. évi I. kiad. elől. besz. 3. l., 1775. évi 2. kiad. u. o. 3—4. l.) ezt olvassuk: »az emberi bölcsesség magát kelleto, elméket vidámító, örvendetes, nagy szabadságu, meszsze kiterjedő, mindenütt magával meg-elégsző, magának ura.«

A *nehezen-hisző* még esetleg sajtóhiba lehetne *nehezen-hivő* helyett, de *megelégsző* már aligha, mert *megelégvő* alak sohasem volt.¹ Hajlandóbb vagyok tehát inkább azt hinni, hogy a *hisz, megelégszik* hatása alatt néhanéha rátéved az ember nyelve és nyelve nyomán keze írása is a *hisző, megelégsző* alakra. De hogy ezek sohasem voltak meggyökeresedett nyelvi alakok, azt bizonyítja az, hogy Pápai Páriz ugyanazon helyen néhány sorral alább már ismét *megelégedő*-t ír.²

HORGER ANTAL.

¹ De volt *megelégedő!* — A szerk.

² Vö. Kazinczynál is: *elégsző, dicsekvő, öregsző, öregszeni, haragszani* stb. eff. és Ballagi szótárában: *nyugszani, menekszeni, törekszeni, veszezszeni, dicsekszeni, betegszeni* stb., I. TMNy. 273. és 270. a jegyzeteket és Nyr. 28 : 193, (Verseghynél *töreksző*, Toldy kiad. 108, 109), de még önáluk sincs *hisző, viszó, iszó*, vagy *hiszni, viszni, iszni*. — Vö. viszont az *észéget, hiszékeny*-féle újabb alakokat, TMNy. 259. — A szerk.

Kimódol (37 : 327.) E szónak az újabb nyelvfejlődéshez édes kevés köze van. Széltében használja a Duna-Tisza vidéke, Baranya, Somogy népe, s talán az egész ország ismeri. Talán azért feltűnő, mert ritkán fordul elő az irodalmi nyelvben. Jelentésében benne van az eszesség, találékonyosság; néha a sunyi alattomoságnak több-kevesebb árnyalata. — Csak Baranyában hallottam a *kimódol*-nak atyjafiát említeni ilyenforma vonatkozásban: hagyjunk rá még egy ujjnyit, hadd legyen meg a *módja* (jó állásu legyen a ruha). A kőműves egészen *módba tette* a házat (csínosan felépítette). No most már mégis csak van egy kis *módja* a széna-boglyának (megigazították). *Módatlan* = esetlen. — *Megadták a módját*, mint a páliak (vagy a szomszéd falubeliek) a csikóherélésnek, közmondás-szerű szállóige.¹

(Kölked.)

ÁDÁM IMRE.

Kétféle II. A MNyelv. 1 : 288. a következő kérdést olvastam :

„L. Gy. úr kérdi: Kassics Ign. *Praxis juridica civilis* című munkájában (1835. II. 282. l.) olvasom: »Consiliariis Intimis sequens deservit Cortesia, Comitibus: *Fidelis Nostri Nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis NN.*; Baronibus autem et Equestris Status Consiliariis Intimis misso ly *Spectabilis* ponendum *fidelis Nostri Nobis sincere dilecti Magnifici Baronis NN.*; aut si Nobilis fuerit, alioquin etiam ly *Baronis* omittendo.« Mit jelent itt (s utóbb még vagy 8-szor is előfordul) ez a *ly*? E kérdés annyival is inkább érdekes, hogy csallóközi és Galanta-vidéki emberektől, még magyar beszédjök közben is, hallottam használni ezt a *li-t*, az *éppen, csak, csupán csak* értelemben, pl. így: *li* azért (és nem egyébért) jöttem. — Ki tud e kérdésekre megfelelni: Mi és honnan van ez a latin *ly*? A szíves válaszokat kérjük f. é. szept. 1-ig a MNy. címére.«

A MNy. 2 : 470. lapján Viszota A. értesítése alapján közli Szily K., hogy a *ly* szócska már a középkori latinságban előfordul, nevezetesen Aquinói Tamásnál, s hogy némelyek az ó-olasz *li* névelőt látják benne, és úgy véli, hogy a scholastikából »jutott el azután a magyarországi latinság jogi műnyelvébe, s innen pedig magába a magyar közbeszédbe is.«

Az valószínű, hogy az a *ly* névelő (mi is lehetne más?), és alkalmazása hasonlít a görög *to* névelőnek latin szók előtt való használatához (mint pl. Szarvas Gábor is használja itt-ott a NySz. címszavainak latin fordításában). De az már lehetetlen, hogy az idézett csallóközi kifejezésekben is névelőt lássunk. Ott alig lehet más, mint a szlovén *li, le* szócska, amely szintén a. m. csak, bizony (*li* annyit is tesz, mint a magyar -e), *li priði!* gyere csak! stb.

MARIÁNOVICS MILÁN.

¹ Vö. »Megadta a módját, mint a luteránus pap a szüretnek (nagy készülletet tett, amihez nem kellett volna,« Hegyalja, Nyr. 5 : 30), Asztalt is terített csak úgy hevenyéből, . . . végre két almával a módját megadta (Arany : Toldi 4 : 10, I. Lehr jegyzetét e helyhez). *Se ügye, se módja*: mondják, ha vmely munka ügyetlenül, idomtalanul esik ki (stb. MTsz) — A *kimódol* ige használatára hadd idézzük még ezt az érdekes példát: »Az izmos kavicsos töltés úgy fut végig szép vonalban a mocsáros határon karfákkal beszegve, *hidakkal kimódolva*, mint egy kidudorodó paszománt« (Miksz. Nemz. ur.¹ 159). *A szerk.*

A szegek földje Göcsej. Zalavármegyében *Göcsejnek* hívják azt a *háromszög* alakú területet, melyet nagyjában három folyó határol: a *Zala*, *Kerka* és *Válicka* — mintegy a háromszögnek oldalaiként. Göcsejben a községek között is 14 »szeg« van: *Gerátszeg*, *Kustánszeg*, *Paraszaszeg*,¹ *Paisszeg*, *Barabásszeg*, *Varghaszeg*, *Pálfiszeg*, *Györfiszeg*, *Rózsásszeg*, *Kereseszeg*, *Tubolszeg*, *Milejegyházzseg*, *Gomboszeg* és *Zalaegerszeg*.² Megjegyzem, hogy Zalaegerszeget s talán Milejegyházat kivéve, a többi szegek régi nagybirtokos uraiktól vették az előnevöket.³ Zalaegerszeg a Zala és Válicka torkolásának mintegy 75—80 foku szegletében van Göcsejnek északkeleti határán.⁴

Engem régóta bánt ez a *Göcsej* szó; nem találok rá magyarázatot sem a régi emberek emlékezetéből, sem a tudósok magyarázatából, sem az okmányokból. Ilyenkor lehet, mert kénytelen az ember feltevésekre építeni s nem csuda, ha téved is. Ez a terület hápa-hupás, hegyes völgyes, dímbes-dombos, gidres-gödrös, girbe-görbe; s a nép tréfásan *Girgáciának* vagy *Gergáciának* hívja. Ennek a népnek még ősi tulajdonságából való az a vonás, hogy leleményesen, tréfásan, de természetesen és *jellemzetesen* nevez némely dolgokat s új nevet ad köz és tulajdonneveknek: *Aligvári kocsmá*, *Becsalí csárda*, *Nekeresd major*, *Nemadomzsidó*, *éles igyekezet*, *görbe igyekezet* (fejsze, kasza), *kelempájsz madár* (mókus), *toportyán féreg* (farkas, mint a keleti székelyknél) stb. Én azt hiszem, hogy a halmot, dombot *göcs*-nek nevezte egy időben, még akkor, mikor a régi magyar nyelvben az *elve* szó azt jelentette, hogy *túl*. S így *Göcs-elve* azt jelenti, hogy: a dombon túl. Minden falu túl van egy-egy dombon.

A *Göcs-elve*-ből épen úgy lett *Göcsej*, mint a *szék-elve*-ből *Székely* [?], az *erdő-elve*-ből Erdély. (Transsilvania). Kolozsvárt pedig mai napig is megmaradt a régi alak: *Hidelve* (a Szamos *hídján túl* levő városrész). Azt sem tartom azonban lehetetlennek, hogy *Göcsej* a *göcs-hely*-ből lett. Mondom mindez csak hipotézis, de amíg megfoghatóbb bizonyíték nincs, én főleg a *Göcs elvé*-be vagyok szerelmes.

(Zalaegerszeg).

BORBÉLY GYÖRGY.

EGYVELEG.

A Eszperanto hódít, még jobban, mint a néhai Volapük. Augusztus havában 1700 ember gyűlt össze Drezdában az eszperantistáknak IV. nemzetközi nagygyűlésére. A tárgyalásokon és társas összejöveteleken kívül eszperanto nyelven tartottak istentiszteletet és színi előadást is (Goethe Iphigeniáját játszották eszperanto fordításban). A mi oktatásügyi kormányunk is szükségesnek látta, hogy hivatalosan kiküldje a nagygyűlésben való rész-

¹ Hihetőleg: paraszt, paraszti. Egerszegen van *Paraszti* név.

² Érdekes, hogy e nevek közül Csánki Tört. földrajzában csak Egerszeg és Vargaszeg van meg, de azonfölül a cikkíróknál nem említett *Sárszeg* és *Zalaszeg*. — *A szerk.*

³ A birtokosok meg is vannak Csánkinál. — *A szerk.*

⁴ De a többi föl sorolt helység közül úgy látszik csak még az egy Rózsásszeg van két folyó szegletében. — *A szerk.*

vételre Medgyesi János tanárt, a Hungara Esperantista Societo megbizottját.¹ Talán arra a lehetőségre gondoltak, hogy nemsokára a német vagy a francia nyelv helyett az új világnyelvet fogjuk tanítani iskoláinkban.

A nagygyűlésről s a mesterséges világnyelvekről két budapesti napilapban jelentek meg érdekes cikkek: a Budapesti Hirlapban IX. 23-án Medgyesi János, az eszmének lelkes apostola, számol be a gyűlésről s a vele kapcsolatos úti élményekről, a Pester Lloyd-ban pedig két cikkben (szept. elején és végén) Hevesi Lajos ír a régibb és újabb világnyelvi kísérletekről, köztük több hazánkfiaéról is, de úgy látszik csak a magánkönyvtárában meglevő művekre szorítkozik s nem ismeri pl. az Eszperantónak legújabb s legfigyelemreméltóbb bírálatait (Brugmannét és Leskienét).²

Medgyesi örömmel jelenti, milyen fényes volt a siker, milyen könnyen megértették egymást a sokféle nemzet fiai stb.³ Igaz, hogy ott csupa művelt ember gyűlt össze, aki latinul és franciául tud, s az olyan hogy ne értené könnyen az Eszperantót, holott talán 90%-a latin-román szókból áll: »Simpla, fleksebla, belsona, vere internacia en siaj elementoj, la lingvo Esperanto prezentas al la mondo civilizita la sole veran solvon de lingvo internacia; ĉar, tre facila por homoj nemulte instruitaj, Esperanto estas komprenata sen peno de la personoj bone edukitaj. Mil faktoj atestas la meriton praktikan de la nomita lingvo«. — A nyelvtana is nagyon egyszerű, világos és logikus, holott — ha Bálint Gábornak hiszünk — »az élő nemzeti nyelvek mindenike csupán logikátlan szeszély alkotta valami« (így ítél B. G. a Barabás Ábel írta első magyar *Esperanto nyelvtan* előszavában 1898).

Más nyelvekből az Eszperanto szótárában igen kevés van, német bírálók föl is panaszták, hogy az Eszperanto szavainak csak 5%-a való a németből. Mit szóljunk mink? A magyar nyelvből még azok a szók sincsenek fölvéve, amik átmentek minden európai nyelvbe (*kocsi* stb.), s ha itt-ott találunk egy-egy magyaros hangzású szót, az is — szláv vagy olasz, pl. *kolbas*, *meč* (ol. *miccia* 'gyertyabél').

Az eszperantisták nemes törekvése és lelkesége minden esetre tiszteletet érdeml, bármennyire kételkedünk az új világnyelv életrevalóságá-

¹ Lakása: Budapest VIII. Alpár-u. 8. Készséggel ád fölvilágosítást az Eszperantóról tudakozódóknak. — A magyar eszperantistáknak havi folyóirata: *La verda standardo* (a zöld zászló), szerk. ifj. Marich Ágoston; ára 4 K. Szerkesztőség: Budapest, Üllői-út 59.

² Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen. Von Karl Brugmann und August Leskien. 2. kiad. 1907. Strassburg, Trübner. — Zur Frage der Einführung einer künstlichen internationalen Hilfssprache, 1908. ugyanott. — L. Rubinyi ismertetését a Nyelvtudomány című folyóiratban.

³ Élményei közül említsük meg a következőket: »Megtörtént, hogy egymásnak eszperantó szöveget olvastunk föl nemzeti nyelveinken, azért, hogy halljuk egymás anyanyelvének csengését. Én egy finn eszperantistával kerültem össze, midőn Berlinből Kopenhágába utaztunk s elmondtunk egymásnak számtalan közönségesen használt szót anyanyelvünkön, de bizony mi nem akadtunk nyomára tudósaink amaz állításának, hogy a finn és magyar nyelv rokon nyelv volna.« — Látszik, még műveltjeinknek is milyen hiányos ismeretük van a magyar nyelvrokonságról. Hiszen még jobb lapjainkban is folyvást ilyen nyilatkozatokkal találkozunk, minő a következő (B. H. 1907. VI. 23): »Tudósaink egy könnyelmű nemzedéke nagy fáradsággal rombolta a régi hitet, de pozitív adatokat nem tudott szolgáltatni sem a magyarok eredetére, sem a honfoglalás részleteire, sem a magyar nyelv rokonságára nézve.«

ban, ha a Volapük és számos elődje gyászos sorsára gondolunk.¹ Rendkívül érdekes lesz megfigyelni, vajjon megéle az új nyelv s megfelelő-céljának? —

Kuriózusmódon közöljük Jókai Mór pesszimista nyilatkozatát, melyet annak idején — mikor Zamenhof dr. Eszperantója először jelent meg a világ előtt — a Magyar Hirlapban közölt (1898. IV. 24):

»Régi fejtörés egy olyan általános nyelvnek a megteremtése, amelyen a Bábeltorony-építésnél összezavarodott emberiség megérthesse egymást.

Természetesen csak az írástudó emberekről lehet szó.

Magam is foglalkoztam ilyenforma kísérlettel. Ha jól emlékezem rá, a jövő század regényében.

Az én tervem azonban csak a közös »megértés«-t célozta elfogadható írásjegyekkel. Ilyen mindenki által jelenleg is használt közös írásjegyet, (jelképet) összegyűjtöttem kétszázat, melyeknek mindegyike egy fogalmat fejez ki. Ha ilyen írásjelt ezeret tudnánk megállapítani, akkor az ilyenekkel ellátott levelet olvashatnák minden nemzet és ország írástudói — kiki a saját nyelvén.

Ennek a rokonságnak köszönhetem, hogy a hasonló törekvésű emberbarátok világnyelvalkotó munkáik megküldésével megtisztelnék; sőt a véleményemet is kívánják megtudni e tárgyról.

Első volt a volapük nyelv tervezete.

Ennek a szerzője abból a föltevésből indult ki, hogy angolul okvetlenül tud minden ember. Innen támadt a címe is. *World* = világ; *speak* = beszél, tehát *volapük* = világbeszéd.

Az *r* betűt azonban teljesen mellőzi a volapük nyelv, mivelhogy azt a kínaiak nem tudják kimondani, tehát a mennyei birodalom lakóinak kedvéért valamennyi más nemzetnek le kell mondani erről a ropogós betűről; »ördögadta teringette« helyett így kell mondani: öldögadta telingette! — No de szerencsére, magyar szó nem fordul elő a volapük szótárban, ezt az egyet kivéve: *zab*. Már miért képviseli Magyarországot éppen a zab?

Az angolon kívül azután keveredik még a volapük nyelv közé német és francia, latin: valamennyi mind megcsonkítva, elkészörülve.

Hát az lehetséges, hogy az a százhusz millió ember, aki a kerek földön az angol nyelvet beszéli, ennek az alapján a volapük nyelvet is megtanulhatja; de minek tanulja meg, mikor igazi angol nyelven is megértheti egymást? Hát aztán a többi ezer millió ember hova legyen ámultában, aki egy szót sem tud angolul, németül, franciául? És aki valódi hajlamot érez idegen nyelv tanulására, a valódi, gyakorlati európai nyelv helyett miért tanulja meg annak a zsargonját?

Most ismét egy új világnyelv tervezetét küldték meg hozzám: címe »Esperanto« világnyelv, gyakorlati és elméleti módszer a Zamenhof-féle világnyelv néhány nap alatt való megtanulására, nyelvtannal, gyakorlatokkal és szótárral, írta Barabás Ábel, Kolozsvár.

¹ 1889-ben 283 volapük egyesület volt millió taggal, az akkori harmadik nagygyűlésen Párizsban mindenki volapük nyelven beszélt, s egy pár év múlva mind ennek a dicsőségnek vége volt. Igaz, hogy Schleyer Volapükjének se a szótára, se a nyelvtana nem volt olyan egyszerű, mint az Eszperantóé.

No hát nekem nem kellett hozzá néhány nap: egy óra alatt megtanultam az Esperanto nyelvet.

Hisz ez nem egyéb, mint megspanyolított diáknyelv, bele potyogtatott német szavakkal, amit minden ember megért, aki tud diákul, meg németül.

— Kie estas la knaboj? (Hol van a fiu?)

— Li estas en la gardeno (Kinn van a kertben.)

— Mia hundo vi estas tre fidela. (Az én kutyám nagyon hűséges.)

Jajh! Édes Zamenhof barátom! Ezt a világnyelvet régen feltalálták már Tallérossy Zebulon derék atyafiai, sőt még tökéletesebben, mert tótot is vegyítettek közé, meg magyart is: »Dobre ráno, barátom uram, quomodo placuit venire, csi na forsponte, csi na ájgene gelégenhájt?«

Az Esperanto világnyelv kilencven századrésze latin eredetű: én nem találtam benne se szláv, se magyar szót.

Ha tréfának nem venném az egész Esperanto világnyelv kísérletet, egész komolyan tiltakoznám annak Magyarországon terjesztése ellen.

Elég sokáig dominált Pannoniánkban a diák idioma, mint stylus curialis, diaetánkon, dicasteriumainkban, gymnáziumainkban, collegiumainkban, mint doctrina, — correspondentiáinkban, miket perillustres et generosi domini exhibeáltunk, sőt publicus conviviumainkban is, mint culinaris expediens, ne feminae sensum anecdotarum, et jocorum scurrillum intelligent; elég sokat mortificáltuk vele az intelligentiánkat, de anno ad annum. Quod Deus avertat, hogy még valami speciesben repatriáltassék!

Voltunk mi már latinusok egész a fülünk hegyéig. De legalább, ha az igazi diáknyelvet tíz évi magolás után a begyünkbe szedtük, a tudományosságunk egész bibliothékái nyíltak meg előttünk: gyönyörködhattunk a classicusokban. De ugyan mit nyissunk fel az Esperanto világnyelvvel?«

A gramatizálásnak kirívó példája. Az újabb pedagógiának küzdelme a lélekölő gramatizáló nyelvtanítás ellen eddigelé milyen kevés eredménnyel járt, semmi se bizonyítja jobban, mint egy »Igeragozás (vázlatos tanítás)« című cikk a hivatalos Néptanítók Lapja 1907-i 28. számában (akkor még nem Benedek Elek szerkesztette). Az a cikk mintát akart szolgáltatni a néptanítóknak, de valósággal elrettentő példája a leglélekölőbb gramatizáló módszernek. Izeltől közöljük az egyik pontját (az egész ilyen nyolc pontból áll s a végén még azt mondja a cikkíró: »Ezután következnek a részletekbe való belemélyedés és az igeragozásnak ortográfiai felhasználása!«).

»VI. Tárgyas és tárgyatlan ígék. T. Én tanultam a leckét. Mely tárgyra irányul itt a tanulásbeli cselekvés? Gy. Erre, hogy: leckét. T. Tehát a cselekvésnek ez a tárgya? Gy. Igen. T. Olvastam a verset. Mely tárgyra irányul itt az olvasásbéli cselekvés? Gy. Erre, hogy: verset. T. Tehát melyik a tárgya a cselekvésnek? Gy. Ez, hogy: verset. T. Mivel ezeknek az ígéknek: tanul, olvas, van tárgyuk, milyen ígék lesznek ezek? Gy. Tárgyas ígék. T. Mondjatok tárgyas ígék! Gy. Számol, farag, rajzol stb.

T. Én alszom. Mondhatom-e én ezt így: én alszom az ágya t! [!] Gy. Nem. T. Van-e tehát ennek az ígének tárgya? Gy. Nincs. T. Ha nincs, akkor milyen ige lesz ez, hogy: alszom? Gy. Tárgyatlan ige. T. Mondjatok tárgyatlan ígék! Gy. Jár, megy, ül, áll stb. T. A tárgyas

igének van mindig tárgya? Gy. Van. T. Hát a tárgyatlan igének? Gy. Annak soha sincs.

T. Írok. Tárgyas ige-e ez, vagy tárgyatlan? Gy. Tárgyas. T. Írok valamit. Tudjátok-e bizonyosan, egész határozottsággal, hogy mit írok? Gy. Nem. T. Tehát a tárgyat nem tudjátok határozottsággal? Gy. Nem. T. Csak határozatlanul? Gy. Igen. T. Ha csak határozatlanul tudjátok, milyen cselekvésű ige lesz ez? Gy. Határozatlan cselekvésű ige. T. Írtad a földadványt. Milyen ige ez: írtad, tárgyas, vagy tárgyatlan? Gy. Tárgyas. T. Teljes határozottsággal tudod a cselekvésbeli tárgyat? Gy. Igen. T. Tehát határozottan? Gy. Igen. T. Milyen cselekvésű ige lesz ez tehát? Gy. Határozott cselekvésű ige. T. A határozottságot és határozatlanságot közös névvel másképp alaknak is mondják. [!!] A tárgyas igéknek ehhez képest hányféle alakjuk van? Gy. Határozott és határozatlan alakjuk. T. Milyen alakú igék lesznek ezek: ír, tanulod, olvas, faragja, tanulunk, írástok, számolnak, számolják?*

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Sorjadoszt a szeme = szikrázott.

Feltűzni ésszel = felérni.

Felesleges iskola = felekezet nélküli, községi v. áll.

Gatyába bele török a zöldség = megfogja.

Dátum = ajándék (a tanítónak vitt csirke stb.)

Domesztika = failletmény, a tanítónak járó.

Beutazni gyalog.

Lebegőbe van a pör...

(Vas vm.)

STOLL ERNŐ.

Olyan ü a mellett min mikor az istenbogár a szűnyoggal indul el.

Haggyuk el mán aszt a sovánságot.

Ne jácc mán kis ján, maj képen cserdítlek! Merni kék aszt kanállal.

Ides! kenyeret *aggyík!* — Jukba lakik a *gyík.* — Sun te, sun!....
nizd mán Süsü Pétert! Jól van, azír be ne kapják. — Jó ember! szeresse meg eszt a tekenőt (vegye meg)! — Aggyík nígy pízír íletet (gabonapálinkát), olyat aggyík, amejk szídit.

Mit izensz Pali Nadnak (bal inadnak) — az isten álgya meg, vagy a fene rágya meg?

Hát ha olyan híres vagy, mondd el sebesen utánnam: Csínos, csíkos cincsészében cukros csirkecomb.

— Mondd el eszt: Mi a bíred Lecsuha? tajtíkpipa, csutora, natragatya, natrabunda, lipis-lapos kapocs rajta meg husz forint.

— A semmi. Mondd el te eszt: Szilárdi pap komámuram kapujában kilenc tarka-farka [így] kan kakukk kappan kípíbe kukorékol.

VASS ÁRPÁD.

Választáskor (amikor az »urak« nem hagyják szóhoz jutni az ellenpárt jelöltjét). Paraszt: Azt mán láttam, hogy az aluttéj mögbuggyanik; de hogy a téjfő mögbuggyanjék, azt még nöm láttam.

(Ráckeve, Pest m.)

Szalonnapiírtáskor: Tanétó úr! Ajnye mán no! Rosszul irdali maga a szallonáját! Így vagdali-e, nézze-e! Nem folyhati amúgy magát a zsír. Szálába irdali! Mer' tudja nem csorogi magát így le a zsír. (A nyárs hosszában kell vagdosni).

(Sándorfalva, Szeged mellett.)

MÁTRAI FERENC BÉLA.

Párbeszéddek.¹

(Két szomszéd Brassóba megy tűzifa-eladás végett.)

1. *Andér*: Istán szomszéd, hô há elménünk fakölteni (eladni) Barassóba?

Istán: Há én onnyan formán gondolám, hô elménék. Há te Andér, hán lóval mênünk?

Andér: Há te Istán, én usz-számítnám, hô né lóval mênék, me én a vén murga jápát (sárga kanca) es elúzöm.

Istán: Há akkor én es né lóval mênék; a rojba munzot (vörös csikó) én es elúzöm.

Andér: Há te Istán a te fád zöld-éé?

Istán: Há a biza, de mikor kérdé a tejens asszon, vaj a nacsás ur hó (hogy) aszu éé? az én karucámnak (szekér) egy néé (4) esztendős lókám (lócsöm) van, én azt meg fogom, eskümre mondom, hó ez a fa má néé éve szárad.

Andér: Há jól mondod Istán, én es majd ugy teszek.

2. *Andér*: Há jöheccéé Istán? háá hó költéd (adád) el a zöld fádót?

Istán: Há néé forinté s egy csokán (kanna) pálinkáé. — Há te hó szkepálál (menekültél) el a putrigojtól (potrohostól)?

André: Há énes néé ötvenéé (4'50) s egy csinzáka (porció) pálinkáé.

(Hosszúfalva).

HERRMANN ANTAL.

Közmondások.

(Sárközből.)

Aki a másét megeszi, a magáét kötve tartsa.

A *majd*-nak rendesen *nem* a vége.

A másénak Nebántsd a neve.

Bolond a bolond, ha mozsárban törik is.

Füle van a falnak, szeme az ablaknak.

Gyerekeknek kuckóban a helye.

¹ A 22 : 284 közölt párbeszéd 1. sorában olv. *tekericsd*, a 3. és 10. sorában *oberarcz*.

Halál ellen nincs orvosság. Tréfásan: Halál ellen nincs bujj kerbe
 Ha szortyog a hordó, seprő van csak benne. Így is: Üres hordó kong.
 Házi tolvajtól mentsen meg az isten.
 Jobb a rokont távolról szeretni (mint közelről gyűlölni).
 Jobb egy adjonisten száz fogadjistennél.
 Jóllakott méhnek nem szükség a virág.
 Ki csizmáját félti, ne járjon a sárba.
 Könnyű zavarosban halászni.
 Ki szemetet vet, dudvát arat.
 Könnyű a békát tó felé hajtani.
 Könnyű tizes (kepe) mellett buzafejet találni.
 Körmetlen macska nem tud fára mászni: nem vergődik zöld ágra.
 Szegény ember nem jut zöld ágra, ha csak fel nem akasztja magát.
 Lakva ismeri az ember egymást.
 Nem lehet egy libát kétszer koppasztani (egy rókáról két bőrt huzni).
 Szegény konyhának bolond a gazdaasszonya.
 Téged szidlak lányom, vedd magadra menyem.

DÁVID PÁL.

T á j s z ó k.

szuszoga: tészta, amely nincs gyúrva,
 leginkább túróval behintve.

jönnek: éjjel valamit megünnepelni (névnapot stb.)

öcsém asszony: öregebb asszony így szólítja a fiatalabbat.

varga vagy *papucsvarga* mindenféle mesterember, gúnyosan.

koriáció: kisebbszerű vendégség.

elángyrodott: rosszkedvű lett.

nemzet: nép. »Mennyi n. volt a piacon, mikor a coculista követ prédikált.«

bagazin: kamra, magtár, raktár.

bagony: vasúti kocsi.

szodé: telhetetlen, mértéktelen.

béved estéje: Szilveszter estéje.

búzaszemes kalács: amelyben nincsen semmi töltelék.

(Pest m. Soltt.) FODOR IGNÁC.

bécsipiros: élénk, vörös színű kelme.

bufli: kövér képű gyerek.

butu: ostoba.

breznialkodni: akkor mondják, midőn

a gyerek az ételt nem eszi, ha-

nem csak turkál, babrál bene s a tál körül kiszórogatja. »Ne breznialkodj!«

cicerézni: a kakas és a tyúk párosodása.

csoszka: kis gyermek, ki még nem tud járni, csak ide-oda csoszog.

görhöny: nyers burgonya megreszelve, kevés lisztel vegyítve s tep-siben sütv. Tótul: *gerheny*.

inter: százalék; tótul is *inter*.

herőke: forgács fánknak nevezett tészta; tótul: *herake*.

kísálkodni: midőn két gyerek egymást ingerli: »Már megint kísálkodtok!«

kunyerbálni: folyton kérni: »Ne kunyerbáj nekem itt!«

kopec: a szántóföld megjelölésére néhány kapahányásnyi föld; tótul is *kopec*.

lepsi: tétlenül ülő, midőn tenni kel-lene valamit; »Te lepsi mit ülsz itt!«

morzsoltka: reszelt tészta.

nyárika: női, kurta, nyári rékli.

piertli: kéve nagyságra kötött gallyak.

ruskó: a bor alja.

rihog: aki folyton nevet minden apróságon. »Ne rihogj!«

retkes kéz: kicserepezett, piszkos kéz; lábra: retkes lábú.

spirka: incselkedő leánygyermekre mondják; kedveskedő szó.

trityi: gyermekeknek rövid, térdig érő nadrág.

tappot: »Egy tappotnyira se mozdulj!«

torkos csütörtök = Hamvazószerda utáni csütörtök.

(Rákoskeresztur, Pest m.)

gülügömb: pityke, dolmánygomb, *sutyu*: sajtó (prés);

mutyog: lassan végzi dolgát.

ókonodik: alkonyodik.

dódé, hedre-budri: szeles.

süttülülü: aki minden tréfájába belesül.

féheles: bolondos.

düddő: magának való.

(Mocsa, Komárom m.)

csetres: pásztorgyerek (Bal-Füred.)

dóka: munkára hívó, jelző vaslemez. (Szionda, Csanád m.)

HUSZÁK JÓZSEF.

TÉGER BÉLA.

Családnevek.

(A nagy-lózsi anyakönyvből 1701—1808-ig. Sopron vm.)

Bontz. Kilipán. Palást. Bivási. Arculárius. Dongó. Kartács. Fattyu. Vak. Barát. Cser. Perek. Szük. Felelő. Zalámbi. Kírády. Pogácsa. Ruhás. Csórnyi. Téglá. Sörfőző. Csordos. Kincs. Egidí. Moravius. Lukás. Csígó. Hegye. Mesző. Bősze. Bölösi. Tuzok. Rienes. Gege. Bene. Nyikos. Janitsár. Dulicz. Mezző. Bodor. Bokán. Seregély. Látó. Tsöbör. Koronika. Sulok. Szelenczei. Maródi. Eszen. Burgus. Tüske. Szecskás. Esze. Matyi. Pajor. Vajj. Kalinko. Baltha. Forintos. Sallang. Sisak. Zeke. Pisak. Lencsés. Sáfár. Karabin. Sovány. Bogács. Matos. Forrasztó. Finta. Bortóti. Zsompör. Ankely. Pók. Keresztes. Gyűrű. Kum. Bárdus. Örökös. Hamar. Dilisán. Czinege. Szolma. Koczián. Bajodár. Pipás. Fördös. Nigri. Szeli. Híba. Bujtás. Mrázus. Bialyos. Medei. Rosta. Raskó. Himola. Koszák. Sebes. Suró. Heles. Kalapács. Cselle. Parrag. Vezikán. Jászol. Magyarász. Vesz-tigáll. Márván. Budoma. Czuppon. Banér. Savanyó. Skála. Géva. Peszlen. Erdőőrző. Koczár. Por. Farao. Szobor. Vados. Ujpolgár. Pörög. Haran-gozó. Ászló. Alak. Bocza. Borza. Panas. Zsidó. Bóka. Cserakó. Bohán. Aranyos. Tux. Jóh. Liszt. Pandur. Böcsön. Marka. Morcz. Pontyos. Zab. Phedeő. Kártó. Szívós. Frigy. Bujdosó. Fogoly. Rekhes. Csőr. Gyertyák. Tork. Módi. Bese. Luka. Vádli. Sormalmi. Kalapácsy. Tsákó. Versó.

BALOGH JENŐ.

Kele. Zsembe. Ragács. Vajó. Czudor. Bangó. Bózsvári. Mizser. Kubossi. Kuborczy. Mattos-Strangos. Fargúzs. Szörmók. (ez a kettő gúnynév). Balgó. Balya. Darabas. Bolyós. Tuza. Hajdara.

(Nógrád m.)

BALOGHY DEZSŐ.

1. *Komárom városában*: Bangha. Bocz. Czucz. Cziike. Csollány. Hevő. Hiszek. Keszegh. Konkoly. Könnyű. Pöcze. Rozs. Süvegh. Tuba. Tar. Villám.

2. *Aranyos falun*: Adományi. Falu. Koczor. Berky. Cseresnyés. Katona. Varju.

3. *Ó-Gyalla*: Mórocz.

4. Különböző helyekről: Bajcsi. Kiss. Sándor. Bathó. Tóth. Veres. Marcsa. Thaly.

(Csallóköz. 1897.)

SCHÖN JÓZSEF.

Állatnevek.

Kutyanevek: Bodri, Tisza, Maros, Kőrös, Mocskos, Hurka, Kolbász, Töporthy, Pici, Magyaró, Fickó, Puli, Puci, Kadét, Tyirajs, Nemulass, Gyönyörű.

Őkörnevek: Vidra, Liom, Keller, Csipkés, Bajor, Csákó, Gatyás, Boglyos, Sodró, Kontrás, Dudás, Csárdás, Dáma, Rigó, Bodor, Káplár, Bukor, Citrom, Rögő, Bogár, Büszke, Pogány, Pötyke, Timár, Gyilkos, Kávé, Gyopár, Szarvas, Bimbó, Cica, Badár, Dallos, Galamb, Táncos, Tigris, Kesej, Szilaj.

(Hantháza.)

LÁNYI BÉLA.

Bárány, Bárkány, Búnbó, Bicske, Bokros, Bokrétás, Bogár, Bodros, Citrom, Csákó, Csali, Cséta, Csira, Füge, Gyöngyös, Kajla, Kata, Kormos, Kökény, Narancs, Pirók, Rózsa, Szegfű, Szilaj, Trézi, Virág, Zsömle.

(Keszthely).

SIMAI ÖDÖN.

Helynevek.

Barátgödör, Kokastető, Kövestető, Kopaszhegy, Kőhát, Meleghegy, Liliomdomb, Hármostó, Pilikán, Paphegy, Selemhegy, Ujhegy, Verébhegy, Takács-temető.

(Keszthely és vidéke.)

SIMAI ÖDÖN.

Utcanevek: Alsó kis utca. Felső kis u. Bályok u. Felszeg u. Hatház u. Hétház u. Kankor u. Nagy u. Oláhság u. Orbán u. Sinyór u.

(Szilágy m. Kémer.)

VERESS MIKLÓS.

Badóréve. Bada-Alvinczi földek. Csónik. Csík vész. Csákányszög. Csonkás. Estrom. Fertőcske. Hilina-alja. Hosszú sor. Jesse. Jó kákások. Kecse nyék. Két malom köze. Kerna. Kopasz láz. Kovács bütyke. Lantos szög. Muszka berke. Nagy-Éger. Nagy gaz. Nyíres Patak zsombja. Rózsás. Szádok mező. Tó mege. Tó farka. Temető-sor. Tót láz. Vágás fenék. Vágás szög. Vizes láz. Zsoldok sűrűje.

(Szernye, Bereg m.)

FORGON PÁL.

Gúnynevek.

André, Bagós, Bankér, Banci, Baliga, Becek, Becána, Belbel, Bici, Bihal, Bircsi, Biskó, Birti, Bingyó, Bili, Biskó, Bogos, Boher, Böle, Bös-kölönt, Buják, Burdicsán, Bugyi, Busznya, Burung, Burug, Burcsi, Butukár, Bugyiga, Burrogtató, Bungesz, Buka, Bukszár, Buli, Bükő, Bütülő, Cibre, Cucorán, Cérnakáplár, Cucok, Cigánypap, Cinderdán, Csácsi, Csapás, Csámpós, Csabán, Csandali, Csáni, Cseszke, Cserkesz, Cemere, Csetent, Csi-porka, Csinusz, Csiliga, Csucok, Degány, Dekakürt, Degettgyáros, Deder, Denkő, Didáj, Diróka, Dina, Duka, Durumoly, Duci, Dorombi, Doles, Drega, Dregán, Döfi, Dungó, Elevenke, Esztőjka, Ekefej, Égbenéző, Facsormán, Falubúja, Farkalló, Futuc, Fogas, Föstösbene, Füttyő, Fürgentyű, Gancibiró, Gagyaszar, Galiga, Gagaliga, Gedány, Geringel, Gezder, Golacs, Gogós, Gömbő, Gönce, Görbös, Guzsori, Hamarfázik, Hámcsoka, Handon, Hogyhát, Hityu, Hiszek, Hodos, Hoppá, Halók, Halotting, Igazitom, Jáper, Jápa, Jágor, Juhbeles, Kakáli, Kalári, Kákány, Kalucsá, Kakasmarci, Kecskelábu, Kerengő, Kiflis, Kikis, Kicsera, Kocogánykirály, Kukancsi, Koppáncs, Kokolós, Kotyesz, Kotyán, Kopsi, Könyitő, Kőfenekű, Kuksa, Kukucsi, Kusnik, Kuki, Kutykó, Kupás, Kulí, Kutymony, Külüs, Kupa, Landon, Lala, Lecek, Lepényszájú, Lipicsán, Lisláng, Lombori, Lófej, Lúdkirály, Luti, Lürkőn, Lutyu, Makogó, Malir, Maravaszi, Máriás, Minánti, Mesztimók, Miszera, Mekkenes, Miféle, Mutyuk, Marica, Milla, Mínya, Móci, Mumács, Nyesti, Nyilas, Nyistkötő, Nyiga, Nyeszere, Nyicak, Nyuskuli, Nyóka, Nyunyuka, Parapács, Pattantyú, Paláté, Pálinkaúr, Pancéllaji, Peceneg, Pirgi, Pipe, Piszokúr, Pitán, Pintyi, Picus, Piri, Puki, Pikli, Pila, Peszleg, Pergát, Pojákó, Pongór, Pokszösz, Putyi, Puli, Puffantó, Pukuc, Pucbiró, Püskő, Récelépetű, Ricsak, Rupí, Röktön, Ráfel, Sápán, Senáj, Senki, Szekretárus, Síkkigyó, Sika, Sisi, Sinka, Sinduli, Seláj, Sölön, Suli, Sóska-poszta, Saska, Sutacap, Sanyarubarát, Súmpi, Szakálpál, Szárazgezder, Szaráku, Szélgábor, Szilvalé, Szimmanes, Rotyós, Részegmiska, Rátyi, Rogán, Rusáj, Táli, Tildi, Tarkony, Tengerimalac, Titok, Torompál, Tobis, Tojóka, Tobi, Totyós, Tokán, Tomacs, Töpöláda, Töltőtíkáposzta, Turóscapi, Urbán, Válás, Vakarú, Valencki, Vátó, Vaskó, Vaski, Vicogó, Zsámbér, Zsetu, Zsigora, Zsumata, Zikher.

(Csíkm., al- és felcsíki járás.)

MÁTHÉ DÉNES.

IZENETEK.

P. N. »A szlavóniai magyaroknál a récének a MTsz. szerint *pata* a neve, a spanyoloknál pedig a Z. d. allg. d. Sprachv. f. é. 146. l. szerint *pato*. Hogy került ez a szó a magyar nyelvjárásba?« Az eszékvidéki magyarok a kacsát patának és patkának nevezik, de ezeket a szókat nem a spanyoloktól, hanem kétségkívül a horvátoktól kapták: horvátul *patka* a kacsá, *patak* a gácsér. Hogy a spanyol szó hogy viszonylik a horváthoz, véletlen-e az egyezés vagy történeti kapcsolat van-e köztük, azt nem tudjuk megmondani.

L. A. A hegedűvonónak *nyirettyű* neve nem csinált szó, noha először a nyelvújítóknál, Barótinál, Barcafalvinál és Kazinczynál (Lev. 3:1) találkozunk vele. A MTsz. szerint komáromi szó ('kukoricából csinált gyerek-hegedű') s a szintén Komárom vidékén (Csallóközben stb.) honos *nyiret* igéből származik, mely szűkülést, visítást, éktelen lármázást jelent, s a *nyerit* igével is rokon. Barcafalvi a főnevet erdélyi szónak mondja, talán csak azért, mert Baróti élt vele, de a MTsz. szerint csakugyan a Székelyföldön is él *nyirettyű* alakban.

Sz. B. Ön azt állítja, Vörösmartynál is előfordulnak afféle most divatozó összetételek: »*hadgyűjt* 4 : 228 és *számkér* 4 : 349 (1863-i kiadás).« — Ez nagyon fölszínes állítás és félreértésen alapszik. A jelzett helyeken ugyanis azt olvassuk: »*hadgyűjtteni* ment« és »várjuk vádjaieért *számkérendők*.« Tehát nem igei, hanem igenévi összetételek! Hisz ha önnek igaza volna, akkor a nép nyelvében is szokott és szabályos összetételek volnának: *szénagyűjt*, *fahord*, *háztűznéz* stb. stb., mert *szénagyűjtteni*, *fahordani*, *háztűznézni* mennek! *Számkérendő* pedig szintén tárgyas igenévi összetétel, csak olyan mint a *számkérő*, *leánykérő*, *kegyelemkérő* NySz. stb. (Vö. Nyr. 4 : 388.)

H. M. Tessék lakása címét megírni!

M. I. Igaza van, a tulajdonneveket nem szabad önkényesen megváltoztatni, mint a MNy. teszi, mikor Tolsztojt *Tolstoj*nak kereszteli el (a márciusi borítékon) vagy Macchiavellit *Macchiavelinek* (*macchiavelizmus* 3 : 236). De már abban, hogy Tolna vármegye helyett *Tolna megyét*, sőt a iörvényes és hivatalos Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye helyett csak *Pest megyét* ír: nem láthatunk hibát. Ez csak olyan természetes rövidítés, mint pl. hogy Főherceg Sándor utca h. *Sándor-utcát* és Ferenc József rakpart h. *Ferenc József partot* mondunk (vö. a MNy. februári borítékát.)

B. I. Köszönjük a Koboz tréfás szeszélyes versére való figyelmeztetést (Az Ujság tárcájában 1908. II. 2.) Ime itt van:

Utaznom kölle Bécsbe.	A nemzethy uj rendszer
Bécs magyarul ma Wien.	Dicsó irányt követ:
Jegyet hát Wien-be kértem	Szótárbul is kitörli
S robogtam is dahin.	A gyűlölt Bécs nevet.
A névcserét az úton	Pokolba már e névvel!
Igen meggondolám:	Legyen az ördögé,
Magyar vezényszót pótló	Bár Bécsnek büszke vára
Vívmány ez is talán.	Mátyás hadát nyögé. — Stb.

F. I. A választ megtalálja a Pallas Lexikona s ó g o r s á g című cikkében.

Beküldött kéziratok. Horger A. Boromissza. Székely tájszók. — Prohászka J. Rikóti Mátyás. — Mészöly G. Hiátus-töltő mássalh. stb. — — Panaszi E. Arany J. egy szavához. — Alexics Gy. Buksi. — Pálfi M. Brassai széljegyzetei a Nyr.-höz. — Mártonfi L. Vérmező. — Benkóczy E. A palóc meg a tisztesség. Szólásmagyarázatok stb. — Csapodi I. Ismer-tetés. — Hajtai Ilona: Olvasás közben. — Sebők D. Gúnynevek. — Be-

lányi T. Fizetésrendezésünk. Felső fok és tárgyas ragozás. — Egri Anna. Olvasás közben. — Pál A. Csángó növénynevek stb. — Bérczi F. és Dóczi J. Az -ul ül ragos helyhatározók (tagadó válaszok).

Új könyvek. Nyelvemléktár XV. k. Szerk. Katona L. (M. T. Akadémia, 6 K). — Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. (M. Nyelvtud. Társaság. Ára 1 K). — Horváth C. Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda (M. T. Akadémia. 90 f). — Ortvy T. Emlékbeszéd Csaplár Benedek fölött (M. T. Akadémia. 1.20 K). — Kertész M. Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei (Különny. a Beöthy-emlékkönyvből).

Asbóth O. A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban (Akadémia; ára 1 K 20 f). — Melich J. Die Namen der Wochentage im Slavischen (különnyomat). — M. Népk. Gyűjtemény X. Hétfalusi csángó népmesék. Gyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Horger A., kiadta a Kisf.-társ. (Athenaeum. Ára 6 K). — Irodalomtört. olvasmányok. Szerk. Bartha J. és Prónai A. I—X. 1905—1907. (Szent István társ. Áruk 60 f — 1 K).

Kazinczy F. Levelezése. Közzé teszi Váczy J. 18. k. (M. T. Akadémia. Ára 10 K.)

Alexander B. Művészet. A művészet értékéről, a művészi nevelésről (Franklin társ., ára 4 K). — Oláh G. Keletiek nyugaton (Debrecen város könyvny. 1 K). — Kincses kalendáriom 1909 (2 K). — Réthy L. A békés- és aradmegyei Réthy-család történetére vonatkozó adatok. (Arad. Réthy L.)

Petőfi S. L'eroe Giovanni (János vitéz). Prima versione italiana di G. Cassone (Budapest, Franklin t.).

Gárdonyi G. Isten rabjai. Regény. (Singer és Wolfner. Ára 5 K). — Werner Gy. Forgách Simon. Rákóczi korabeli regény. (Négy kötet. Singer és W. 4 K).

Doktori értekezések: Trócsányi Z. A XVI. századbéli nyomtatványok e-jelölései. (Különny. a NyK-ből). — Simonyi K. A Lobkowitz-kódex hang- és alaktani sajátosságai. (Bpest, Bercsényi-nyomda.) Csoma K. Jászberény nyelve. (Franklin-t. ny.) — Tihanyi G. Helyesírásunk küzdelmei. (Budapest, Stephaneum ny.) — Stan V. Magyar elemek a mócok nyelvében. (Nagyszeben, Főegyházm. könyvnyomda.) — Schäffer I. A kalaznói német nyelvjárás hangtana. (Magyarorsz. német nyjárások, VI. füzet. M. T. Akadémia.)

A ciszterci rend névtára 1908—9-re.

Kalevalan runojen historia V.—VI. (Finn irod. társaság.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

FURCSA ÖSSZETÉTELEK.

Buzás Dezső mostanában tette szóvá (Nyr. 37:315) az összetételek terén elharapódzott legújabb divatot, mely a *képvisel*-féle szabálytalan szerkezeteket hirtelen annyira megszaportította. Magam is régóta figyelem ezt a furcsa állapotot s így szintén szolgálhatok egypár megfigyeléssel. De előre megjegyzem, hogy Buzás példái nem mind egyneműek, nem mind idevágók. Ilyenek: *tárcacikkezik*, *gyékénykaszinózni*, *besajtóperelt*, *ujszágíró*, *földtrágyázni*, *elnökbeszédezett*. Ezek lehetnek szokatlanok, lehetnek furcsák, de nem olyan összetett igék, mint a *képvisel* és *számfejt*-félék. Nem így keletkeztek: *tárca + cikkezik*, *gyékény + kaszinóz*, hanem *tárcacikk + ez(ik)*, *gyékénykaszinó-z* stb. S a Buzás említette *nászutaz* szintén keletkezhetett a *nászút*-ból. Ezek tehát összetett névszóból képezett igék, olyanok, mint pl. *fűszerez* (nem *fű + szerez*), *kardlapoz* (nem *kard + lapoz*), *sortüzel*, *megbaltafokoz* (Dugonics), *kiebrudal* (ebrudon vet ki),¹ *megkérdőjelez* (»megidézőjelezett« szó, Szarvas G. Nyr. 22:514). »Mikor *arcképeznek*, nincs másnak helye az atelieberben, mint a festőnek és a modellnek« (Jókai: Tengersizemű hölgy¹ 1:26). »Ha elindulsz, hogy Triesztbe *vasutazz*« (Fővárosi Lapok 17:700), »Kártyázott, *lóversenyezett* és *primadonna-kultuszt* üzött« (Szemere Gy., BH. 1908. IX. 3). Igy: *hangversenyez*, *vendégszerepel*. »De *föl* van *zöldgallyazva* az a kocsi« (Nép, május 1-én). — És ha Volf György azt írja a Tihanyi-kódexről, hogy »kitünő hűséggel másolta vagy helyesebben mondva *hasonmásolta* e kódexet Rómer Flórián«, természetesen nem úgy érti, hogy *hason másolta*, hanem *hasonmásolta*.²

¹ Eleblából (így, ebből: *elblába*) Beregszászi: Dissertatio. 86.

² Vö. Nyr. 4:491. — Brassai is téved, mikor a *fényképez* igét is ama »szörnnyetegek« közé sorolja, MMondat 3:57. — Vö. még: a *fogadatlansprókhátoroskodó* Filológus (MNy. 3:322); *királygyakorlatozik* 200,000 katona (Népszava 1908. IX. 13. 7); »Pest vm. *nemzeti komédiázik*« (uo. IV. 14. 4) stb.

Másképp vagyunk a *képvisel*-féle összetételekkel. Ezek valóban főnévvel összetett igék, még pedig többnyire tárgyi viszonyban: *képviseli* = a képét viseli, *kárpótolja* = a kárát pótolja. Ilyen összetételt a régiségben s a népnyelvben alig-alig találunk. Hogy szerkezetük szabálytalan és ellenkezik a magyar nyelvszokással, azt már sokszor elmondták, leghatásosabban Brassai, ki szerint »ez a borzasztó soloecismus a nyelvújítás dühének ellene álló erkölcsi korlát utolsó lécecskáját is elvágta« (MMondat 3:57), és Szarvas Gábor, ki szerint e *kárpótol*-féle összetételek »épolý rosszak, mint ezek volnának: *naplopok*, *csizmahúzó*k, *magvetek*«, s ha ahelyett hogy valakinek képviselője helyesen mondjuk, hogy *képviseli*, épolý okszerű ahelyett hogy a pápa Krisztus helytartója »a pápa Krisztust *helytartja*« stb. (Nyr. 15:225, 466, és 13:280). Az első ilyen példák megalkotásakor is megtévedt, hibás nyomon indult el a nyelvérzék, valami olyan okoskodásból, hogy ha *viselő* és *viselet* mellett van *visel* ige, akkor *képviselő* és *képviselet* mellett is lehet *képvisel* ige.¹ Része lehetett benne annak a törekvésnek is, hogy egy-egy német igét egységes igével s a némethez hasonló mondat szerkezettel lehessen lefordítani: *jemanden entschädigen*: kárpótol vkit, *jemanden vertreten*: képvisel vkit, *verteuern*: árverez, *protegiere*n: pártfogol (e h. kárát pótolja, képét viseli, árát fölveri, pártját fogja). Annyi bizonyos, hogy az első ilyen összetételek a nyelvújítás korában bukkannak föl. Eddigi tudomásunk szerint (vö. NyUSz) először a *gondvisel* ige tűnik föl 1786-ban,² azután a *pártfogol* 1829-ben, *végrendelkezik* 1837-ben, *képvisel* 1844-ben (1848-ban terjedt el, előfordul

¹ Így csináltak a *népfölkelés* hamis analógiájára *népfölkelőt*, sőt a *népvándorlás* mintájára *népvándorlót*: »Látjuk a népvándorlókat, amint jönnek keletről és elvesznek a nyugati szemhatáron« (B. H. 1906. VII. 30. 3). Így a *szociálpolitika* mintájára ezt az igét: »Csak szociálpolitikájának hát az urak minél többet a szocializmus ellen« (Népszava 1908. VII. 1. 2). Továbbá a *közhasználat(ú)*, *köztudomás(ú)*, *köztisztselet* analógiájára legújában *közismert*, *közérthető*, *köztisztíthatatlan*, holmi egyéni érdekek fűződnek a közpíszkossághoz.« Az Ujság 1908. V. 16. 7). — A *népfölkelés*ről azt írja Csapodi István Nyr. 19:285: »A törvénybe csupán a *népfölkelés* van beiktatva. De a *népfölkelőt* meg a *népfelekvőt* addig tréfálták mindenféle alakban, míg végre amaz minden jog és ok ellenére megvetette lábát; pedig épen olyan nevetséges, mintha az *országgyűlés* révén a képviselőket *országgyűlőknek* hinánk.«

² Kónyinnál: »A hátrahagyott árvák . . rosszul gondviselgetnek s neveltetnek« (Paraszt ember 347). — Időrendben Kazinczynak ez az összetétele következik: »Ezt volna jó *fejvenni*« (= der ist gut köpfen, Munkái 8:161). Az 1838-i Tájékoztatóban a *salapolni* szó így van értelmezve: *örömkidálozni*.

pl. Sárosy Gyula Aranytrombitájában, de Petőfinél is), *árverez* 1845-ben, *kárpótol* 1854-ben, *gyorsír* 1872-ben.

Volf György harmincöt évvel ezelőtt megjövendőlte a M. Nyelvőrben (2: 542), hogy »ha meghagyjuk a rossz példát, akkor hiába minden még oly hangos tiltakozásunk is, irodalmunk követni fogja s továbbra is csak *műtesz*, *távír*, *gyorsír*, *gondvisel* stb.« És jóslata beteljesedett. A hivatalok csakhamar *számfejtették* a fizetéseket,¹ a kereskedők *végeladnak* stb. Igaz, hogy a legtöbb ilyen kifejezés tréfás célzattal készült, talán azért, mert a megvolt példákat annyiszor emlegettük gúnyosan és tréfásan, — talán azért, mert a tréfás kifejezések egyáltalán kedvelik a szokatlan, szabálytalan formát, »rossz dolognak rossz szót! mint Plautus a comicum kedviért«, mondja Brassai (az idézett helyen; vö. a Játszi szóképzést, Laczkó Géza füzetét, NyF. 49. sz.). Így ítélhetünk meg talán néhány népnyelvi alakot is. Brassai csakugyan így magyarázza a *becsmérel* igét (a NySz-ban *becsméll* és *becsmérez*). Ezt lehet ugyan másképp is, többféleképp magyarázni, pl. a rokonértelmű *ocsmárol* analógiájából, mely az *ocsmár* 'ocsmány' származéka (noha viszont *ocsmárol* is keletkezhett az *ócsárol* és *becsmérel* keveredéséből), vagy a finnugor *-m* képzővel, mint *eszmél*, *kegymél* (Szinyeyi magyarázata NyK. 26; 4).² De Brassai nézetét támogatja egy másik ilyen tréfás összetétel: *ésméricssel* 'ésszel fel akar fogni', pl. »Hasztalan *ésméricskelek*, nem megy sehogy sem a fejembe« (Alföld, MTsz); *ésméricskelés* (Háromszék, MTsz). Ez nem lesz az *eszmél* származéka, inkább a *méricskél* 'méreget' igét láthatjuk benne. De már aligha ilyen összetétel a *számadol* ige (noha CzF. és Thewrewk E. annak tartja, az utóbbi éppen a *becsmérel* igére hivatkozva, Arany Aristophanesének glosszáriumában);³ ez valószínűleg a *számadó*ból van képezve, tehát tkp. **számadól*, mint *jövendöl* < *jövendöl*, *patkol* < *patkól*.⁴

¹ Minden állami fizetési könyvecske címlapján ott van: «Az évi járandóságok csakis a számejtő tisztviselők által... *számfejtettek*».

² Ugyanezt a képzőt látjuk a *bajmóldik* igében.

³ Egy csángó mondat így hangzik: «A többi a bojárnak bé kell hogy *számadódjék*» (MTsz), de ez más eset, mert itt a *szám* alanya az igének, mint pl. a *mennydörög* ige első tagja. Vö. Dessewffy J. gr. tréfás mondását: «Feleségemet a hideg lelte, a gazdaság mérgei pedig majd hogy engemet nem *hidegleltettek*» (I. Kaz. Lev. 8: 153). «*Hűlek lel*ni: febricitare» Murmellius szót. 977. sz. Továbbá: «Majd meg *ördög tördellek* én tégedet» (Gyarm. Nyelv-mester 1: 354). — *Ésméricskelés* Dugonicsnál is, id. NyK. 17: 63.

⁴ Igenevekből származnak a következők is: «Itt az aránt csak *képutálódnak* az pá-

Már most felsorolom azokat a példákat, amiket az újabb irodalomban megfigyeltem, a hetvenes, nyolcvanas évek óta. Mint e jegyzék mutatja, különösen a legutolsó években szaporodtak el nagyon az effélék s mai nap csakugyan divatosak is lettek: *gyorsír*: Kár, hogy valaki nem gyorsírta utána; egész florilegium lett volna belőle (Jókai: Rab Ráby, 1. kiad. 1879. 2:112; Buzás idézetei közt is: »versét *legyorsírta*«).

próbamozgósít: Fortifikálunk, próbamozgósítunk, lovaságot szaporítunk (Jókai, egy hirlapi cikkben, 1879? vö. alább *hadgyakorol*).

éjbuvárol: A Tartarusban »éjbuvárlanak« (Arany: Aristophanes 1879. Felhők 194. v., Arany maga teszi idézőjelek közé, mert a görög eredetinek tréfás összetételeit utánozza.¹

légevez: Hát aztán, hova *légevezel* most? (Arany J. nyomatta dült betűvel, uo. Béke 92).

istenimád: Nincs hely kicsinyednek, hol istenimádkhat (Latkóczy M. PhilKözl. 10:817. 1886, anapsztusok közt).

meg-névmagyárosítani: Ezeket mind könnyen meg lehetne névmagyárosítani (Bpesti Hírlap, a nyolcvanas években).

gyorshajtani: A főrendek megszavazzák a recepciót, ha a kormány engedi őket gyorshajtani (A Hét 1893. 4:285).

közigazgat: Ha valamely megye úgy közigazgatná magát, mint a főváros, rég kimondották volna felette a halálos ítéletet (Hoitsy Pál, Egyetértés 1897. XII. 23. 2; persze elég lett volna *igazgatná*, de azóta nagyon elterjedt ez az összetétel). Így közigazgatni nem szabad egy világvárost (Az Ujság 1904. III. 26. 2). Amíg ők vannak uralmon, arról volna szó, hogy az országot jól és becsületesen közigazgassák (uo. 1906. VII. 26). »Közigazgatnak .. Valóban érdekes ez a mi közigazgatásunk« (Bp. Napló 1908. IX. 2. 6).

el-hadgyakorol: Kár elhadgyakorolni azt a temérdek jó puskaport (A Hét 1897. 578; vö. *próbamozgósít*).

atyafilátogat: Élénkebb járás-kelés észlelhető, szomszédolnak, atyafilátogatnak (Pesti Hírlap 1905. X. 9, tárca).

pisták» (Pósaaházy: Igazság istájpja 2:365): *képutáló* 'képmutató'. »Sokat *bajviaskodol*« (1807-ből idézve Nyr. 25:282): **bajvivőskodol* × *viaskodol*. »Ezek a hivatalnokok nem a miniszter tudtával *ügyefogyatkoznak* a bureaukban« (Ellenőr 1874. 95. sz.): mintegy *ügyefogyotti-koznak* × *fogyatkoznak*.

¹ Thewrewk E. az Arany Aristophaneséhez való glosszáriumba nem vette föl; a következőt fölvette, de minden megjegyzés nélkül; csak a Lovagok 772. versében előforduló *számadoláshoz* jegyzi meg, hogy »*számadol* helyes alkotásu népies szó.»

műpártol: Műpártol tehát megint az Akadémia (Jövendő 1906. jún.).

fejszámolni: Bámulatos! hát te még fejszámolni is tudsz? (Az Ujság 1906. VII. 12. 12.)

népszínházigazgatni: Én kitűnően tudok népszínházigazgatni, higgye el! (Az Ujság 1906. XII. 25. 8.; nem olyan inf., mint *háztűznézni*, mert ez a szerkezet csak célhatározásban szabályos).

«képmutogat ma nekem meg a népnek, boldog is, aki beléphet» (Koboz krónikája uo. 1906. XII. 27).

főszerkeszt: Azt a lapot, amelyet én főszerkesztettem, megvették (Lengyel Z. nyilatk. 1906. VII. 4.)

műfelháborodni: Nem kell műfelháborodni (P. N. 1907. I. 20. 8.)

végelad: »A végeladás igen szépen sikerült. Az özvegynek tetszett... a nagy forgalom, és még hat hónap múlva is egész vígan végeladott« (Az Ujság 1900. IV. 21. 12.)

kárörvendez: Ahány magyarfaló a magyar törvényhozás színvonalának rossz jelén kárörvendez (Az Ujság 1908. III. 31. 1.).

le-részletfizet: Még le sem részletfizette az elsikkasztott pénzt, máris ír nekem .. (Az Ujság 1908. VII. 4. 2.)

körutazik: Rauch úr csakugyan tovább körutazik (Az Ujság 1908. VII. 8; vö. alább *kéjutazik*, *körforog*).

kéjutazik: A polgármester kéjutazik (Népszava IV. 1. 5.)

ki-tűzokád: »Minden nap kijelenti, mit kijelenti?! kítűzokádja Justh Gyula, hogy akkor ő lemond« (Népszava 1908. VI. 3. 5.)

világuralkodik: Ő uralkodni akar, még pedig világuralkodni (uo. VIII. 20. 5.)

bele-kézszorítod, színjátkszanák, öngyilkolnak — (Buzás idézeteiben); vö. »Ahol csak a kisasszonyom *színjátksz*« (Én vagyok a Fedák Sári szobalánya kezdetű kabaré-dalban).

körforog: Hogyan jöttél haza a Rákóczi-útról? Körforogtam (azaz körforgalmi villamos kocsin jöttem; budapesti párbeszéből).

És íme, éppen mikor e sorokat befejezem, olvasom Rákosi Jenőtől a következő mondatot: »*Népoktatunk, felnőttek-oktatunk, leánygimnáziumot csinálunk, harmadik egyetemet tervezünk*« (B. H. XI. 4.) S ugyancsak most olvasom Oláh Gábor új fü-

zetében (Keletiek nyugaton, 4. l.): »A halál a legnagyobb gavallér: mindent *végkielégít*».

Mit szóljon, mit tegyen a nyelvész? Beletörődjön ebbe mint a nyelvfejlődés megmásíthatatlan tényébe? vagy elítélje mint mulékony divatot? Egyelőre csak — fejszóvál, fejcsóvál.

SIMONYI ZSIGMOND.

HIÁTUSTÖLTŐNEK TÁMADT MÁSSALHANGZÓ MÁSSALHANGZÓ UTÁN.

Tova, tovább, továbbad szavainknak a MTsz. a következő alakjait mutatja:

1. *ta, tâ, taj, tđ*;
2. *toa, tóa, tua, toább, toébb, toíbb, tuább, tuábbat*;
3. *tova, tuva, tovább, tovébb, tovébb, tuvébb, továbbad, továbbat, továdabb*;

4. *tohi, tohíbb, tohibbé, tohábbat*;

5. *tojább, tojeb, tojébb, tujébb*.

E szavakban a *tő to-, tu-*, s megfelelője részint a nyelvünkbeli alakokhoz hasonlóan ragozottan, még pedig legtöbbször a *tova* ragjának megfelelőjével, részint önálló mutató névmásul fordul elő a rokonnyelvekben: votj. *tu* az; osztj. *to* az, *towə* oda; vog. *ta, tâ* az, *tou, tâu, tū* oda; f. *tuo* az, *tuohon, tuonne* oda stb.

A rag pedig a *tova* felsorolt változataiban *-é>e- ~ -í>i ~ -á>a*, s ez nem más, niint elavult *-é ~ í* irányragunk.

Tehát az 1. pontbeli alakokban a szótőnek és a ragnak magánhangzója egy szótaggá van összeolvadva, a 2. pontbeliekben a szótő magánhangzójára következik a ragé, a 3. pontbeliekben a szótő magánhangzója és a ragé közt a támadt hiátust egy *-v-* hang tölti be, a 4. pontbeliekben egy *-h-*, az 5. pontbeliekben egy *-j-* hang. Ez a három hang szokott nyelvünkben hiátustöltő lenni: *bial ~ bivaly ~ bihal; dió ~ díjő ~ divó* stb. stb.

Tova szavunkban ami rag van, azon rag van vissza és *össze* szavunkban is. Ezeknek következő alakjait találjuk a régi nyelvből (R.) és a népnyelvből (N.) a NySz.-ban és a MTSz.-ban:

1. *visza* R., N., *eszi* N.; *viszá*-(ja vminek), *viszá*-(járól néz vmit), *viszá*-(jára fordít vmit) Tabajd, Fehér vm.;

2. *viszva* N., *észve* R., *eszve* N., *észvén* R., *ösze* R., *öszvő* R., N., *öszvén* R., *öszvel* N.;

3. *viszha* R., N., *öszhő* N.;

4. *vijsza* (<**viszja*, mint *hojszu* < *hoszju*), *ösznye-visznja* (* < *öszje-viszja*, mint *bornyu* < *borju*) N.;

5. *visszá* R., N., *vissza*, *össze*, *essze*, *összi*, *esszi*, *összü*, *összö*, *összü*, *összi* N., *össze*.

Látjuk, hogy a *vissza* és *össze* alakjaiban a rag előtt a 2. pontban -v-, a 3-ban -h- jelentkezik, a 4. pontbeli alakok pedig azt bizonyítják, hogy voltak valaha ragjuk előtti -j-vel is alakok: tehát a *vissza* és *össze* szavainknak a 2. és 3. pontban felsorolt és a 4. pontbeliekből kikövetkeztethető változataiban a rag előtt ugyanazon mássalhangzókat találjuk, mint a *tova* 3., 4. és 5. pontbeli változataiban. E hangok — tudjuk — a raghoz nem tartoznak. De nem tartozhatnak a szótóhoz se: ennyit nyelvhasonlítás nélkül is megállapíthatunk. Mert hiszen a három hang közül egyik kettő se fejlődhetett a harmadikból, se mind a három nem vezethető le egy föltételezhető negyedikből. A magyarázata e hangok eredetének csak a következő lehet.

Nemcsak mai nyelvünkben, hanem nyelvünk legrégebb emlékeiben is csak magánhangzós alakját leljük szóban lévő elavult irányragunknak. Hogy magánhangzós alakja mily régi, ezt bizonyítja az, hogy a tihanyi apátság 1055-diki alapítólevelében a *reá* (<**rajá* vö. *rajt*) névutón nem hogy magánhangzóul, hanem az illeszkedés miatt mély magánhangzóul fordul elő; illeszkedése pedig természetesen már akkor végbe ment, mikor még az eredetileg mélyhangu szótó magánhangzója a rá következő -j- hang miatt magashanguvá nem lett. Tehát a szóban lévő rag már évszázadok óta magánhangzós alaku volt akkor, mikor még sok most mássalhangzón végződő szavunk teljesebb tövel, rövid magánhangzón végződve fordult elő a nominativusban is. A *vissza* és *össze* alakjaiban tehát a -v-, -h-, -j- hang hiátustöltőnek támadt, mint a *tova* változataiban; támadt pedig akkor, mikor még a szótó teljesebb, magánhangzón végződő alakban vette föl a már magánhangzós alaku ragot. Kellott lenniük tehát ily alakoknak: **viszo-v-á*, **viszo-h-á*, **viszo-j-á*, **öszö-v-é*, **öszö-h-é*, **öszö-j-é*. Csakis az ily háromtagu alakokból válhattak a rag megrövidülésével és a második,

gyöngébb hangsúlyú szótag magánhangzójának kiesésével a *vissza* és *össze* 2., 3. és 4. pontbeli alakjai. Háromtagu szavaink középső rövid magánhangzójának kiesése nyelvünkben régi és általános hangváltozás. Az OklSz.-ban 1217-ből van idézve *szolga* (< *szologa), 1226-ból *ásvány* (< ásovány), s a HB.-ben *jutva* van, nem < *jutova* (vö. göcseji *mondova*, *üttöve*).

Meg vannak tehát magyarázva a *vissza* és *össze* 2., 3. és 4. pontbeli alakjai. Világos, hogy ezekből pótlónyújtással lettek az 5. pontbeliek. Az 1. pontbeliek pedig vagy úgy lettek, hogy bennük eredetileg a szótő végső magánhangzója és a rag közt a hiátus, mint a *tova* 2. pontbeli alakjaiban is, be nem töltődve, a két szomszéd magánhangzó úgy összeolvadt, mint a *tova* 1. pontbeli változataiban; vagy pedig úgy, hogy az esetleg támadt hiátustöltő mássalhangzó kiesett s azután lett az addig elválasztott két magánhangzó eggyé, oly hangváltozással, mint pl. *tévének* > *tének* > *tőnek* 'faciebant'.

Elé, elő határozószavunkban *el-* a tő és szintén a *tova*-, *vissza*-, *össze*- beliekével azonos a ragja. Az *el-é*, *el-ő* alakban tehát a tő és rag viszonya olyan, mint az *össze* és *vissza* 1. pontbeli alakjaiban. A régi nyelvben gyakori *el-v-é*, úgy hiszem, a 2. pontbeli *visz-v-a* stb. alakoknak felel meg. A föltételezhető **elvé-n*-ből (vö. *öszvé-n*) az 5. pontbeli *vissza* stb. alakokhoz hasonlóan pótlónyújtással lett **ellén* > *ellen* (mint *innén* > *innen*) és a lokatívusi *-t*-vel megtoldva *ellent* (vö. *vissza* és *viszont*, *viszent* Istv.: Volt. 17. NySz.). A föltételeztem **viszo-v-á*, **öszö-v-é* alakoknak pedig a ma is élő *ele-v-e* felel meg és annak a régi nyelvben az *elé*, *elő* határozószóval azonos alkalmazással is járatos *elëve* v. *eleve* és *előve* változatai. Úgy gondolom, hogy eddigi fejtegetéseim világossá teszik azt, hogy az *eleve* nem, mint a mai nyelvtudomány tartja, az *elő* főnév ragozott alakja. Támogatja e véleményemet az is, hogy a kódexekben és régi nyomtatványokban nem *elő-ve* ~ *elé-ve* alakokat találunk, hosszú középső magánhangzóval, hanem *elëve* v. *eleve* és *előve* alakokat. Ez utóbbi alakok pedig nem magyarázhatók úgy, hogy a tő *elëv-*, *elev-*, *elöv-*, mert hiszen az *elő* főnév az *elé* > *elő* határozószó önállósult alakja, annak pedig hosszú *-ő* hangja, az irányrag, nem *-v-s* diftongusból fejlődött. Az *elé*, *elő* határozószóból úgy lett vminek *eleje*, mint a *hátul*, *vissza* stb. határozószókból vminek *hátulja*, *visszája* stb. Az

eddigiek nyomán és az eddigiek bizonyítékául megtaláljuk magyarázatát a tihanyi apátság alapító levele *eleuui* szavának is. »Posthec ad *eleuui humuk* inde ad harmu ferteu«. Szamota úgy olvassa és magyarázza: «*eleuui* = *elevi*, azaz *elői*. Semmi esetre sem azonos az *elv* = túl, szóval». (L. NyK. 25:133.). Zolnai ama szót az OklSz.-ban az 'anticus, vorder' jelentésűek közt közli; olvasásában ingadozik: «*elevi* v. *elővi*?» és megkérdőjelezi jelentését is: «*elő?*» Szerintem az *eleuui* jelentése 'elői' nem lehet, hanem csakis 'elő'. Hiszen se ma nincs *elői*-előtaggal összetett földrajzi nevünk, se régen nem volt, hanem igenis *elő*-előtaggal. Olvassuk csak az OklSz. adatait *Elő*; 2. alatt: *Előtő, Elómál, Elősár, Elörét* stb. Kérdés mármost, hogy olvassuk az *eleuui* szót, ha annak 'elő' (Előhomok) jelentést tulajdonítunk? Az oklevél írásmódja szerint az *uu* *v* hangot jelöl, az *i* pedig *i* vagy *í* hangot. Én tehát ama szót így olvasom: *elēvi* v. *elevi*. Ebben én az *-i*-t régi irányragunknak tartom (vö. *toi-bb, tohi, tohi-bb, összi, esszi, összi, messzi, messzi* stb.) a *-v*-t hiátustöltőnek, szóval az egész szót az *elő* határozószó *eleve* alakjához hasonló változatának, mely, mint az *elő* alak is az említett földrajzi nevekben, névszóvá önállósult.¹

Amint pedig magyaráztam a lativusi rag előtt a *tő* végső mássalhangzójának megnyúlását, (pl. **közö-v-é* > **közvé* > *közzé* 'inter'), természetesen úgy magyarázom az *e* raggal azonos translativusi (*-vá, -vé*) rag előtt is ugyane jelenséget (pl. **azov-á* > **azvá* > *azzá*), eltérően Szinnyeitől, mint ezt már egy cikkemben (MNY. 4:320) említettem is. Szinnyi magyarázata jelen cikkemet figyelembe nem véve se állhatna meg. Szerinte (l. MNY. 3:78) a *vízzé, vassá* alakok nem **vízvé, *vasvá* alakokból lettek, hanem **vízé, *vasá* alakokból a *vízzel, vassal* alakok hatására. Véleményem szerint a *-val, -vel* rag mind alakját, mind alkalmazását nézve annyira különbözik a translativusi ragtól, hogy arra nem hathatott. Hogy nem hatott, mutatja az is, hogy van *evvel, avval, emevvel, amavval* stb., de nincs *evvé, avvá* stb., hanem *ezzé, azzá*.

Jelen cikkemnek itt véget vetek. Véget vetek abbéli reményeségem nyilvánításával, hogy ennek alapján nyelvünk alaktanának sok kérdése lesz megoldható, sok képzőnk és ragunk,

¹ A NySz. 'primitus, antiquitus, prius' jelentéssel közöl *elēve* alakot is 1613-ból s 1626-ból és *elēvé* alakot 1630-ból s 1696-ból. Ha ez alakokat csakugyan úgy kell olvasnunk, azok véleményem szerint az *eleve, elevé* alakokból lettek az *elő* hatására.

illetve képző- és ragelemünk lesz megmagyarázható. Legyen szabad mindezekről apródonként beszámolnom, legközelebb pedig az e cikkben fejtegetett elvek alapján a Halotti Beszéd néhány szavának adnom magyarázatát.

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

NYELVESZTÉTIKA.

Ezen a címen igen elmemozdító, gondolatébresztő s nyelvészeink részéről figyelmet érdemlő sorokat ír Rubinyi Mózes a »magyar nyelv ékesszavú mesterének«¹ hatvanadik születése napjára kiadott emlékkönyvben (Beöthy Zsolt Emlékkönyv 458–463. l.). Szólnak pedig e sorok egy új módszerről, mellyel a nyelvész-tétikusok a stílusbeli, az egyéni nyelvjelenségeket kezdik újabban tanulmányozni. Ezt a tanulmányozást ugyanis — mint R. mondja — a modern nyelvlélektan úgyszólván teljesen elhanyagolta s ezt a súlyos mulasztást igyekeznek pótolni új módszerükkel a nyelvész-tétikusok.

Hogy miben áll ez a módszer, mi az alapja, milyen gondolat hatja át emez új irány törekvéseit: mindezt szabatos rövidséggel elmondja nekünk R. Megmondja azt is, hogy a megindító Benedetto Croce, a mai olasz esztétikai irodalom legkiválóbb képviselője, kinek munkája már németül is közkezen forog (Ästhetik als Wissenschaft des Ausdrucks und allgemeine Linguistik). E munkán kívül felsorolja az ez irányban dolgozni kívánókra való tekintettel — nagyon helyesen — a többi idevágó munkákat is.

Fejtegeti azután magának az *egyéni nyelvnek* eleddig még nem teljesen tisztázott fogalmát, kapcsolatban ismét egy-két munkának megemlékezésével.

De ránk nézve legérdekesebb és legfontosabb az, ami a cikkben ezek után az általánosságok után következik. Petőfi örökszép költeményeiből van kikapva néhány költői kép, melyek közül három az alkonyati, az esti pirt a *vér* hasonlatával képzelteni el, egy pedig a leáldozó nap piros sugarait a vörös bor színéhez hasonlítja. R. kimutatja ezekben a vér-metaforákban a nagy költő egyéniségének, szabadságért rajongó szívé-

¹ Simonyi Zsigmond szavai Magyar nyelvének II. kiadásában, az ajánlásban.

nek megnyilatkozását. — Petőfi egyéniségének, fiatalságának egy másik tulajdonságát is költői nyelvéből vett példákkal tünteti föl a cikkíró. A fiatalság kedves tulajdonsága Petőfinél a *«szuperlativusoknak sajátos kultusza»*. Ez tetszik ki az ott idézett illetén felső-fokokból: *szentek szentje, éjek éjjele, üdvök üdve, feleségek felesége* stb.

Evvel a lánglelkű lírikusunk nyelvéből vett két példával, a vér-metáforákkal és e sajátos felsőfokokkal, igen ügyesen igazolja R. a nyelvészeti eme nevezetes problémájának, az egyéni nyelv vizsgálatának fontosságát.

A cikkben azonban van valami felőlő. Nem említi a szerző az idevágó irodalmi smertetésénél Bajza József dr. cikkét (Bajza J. költői nyelvről, Nyr. 37: 13—25), melyet pedig a szóbanforgó új irány első fecskéjéül kellene üdvözlönnünk irodalmunkban.¹ Bajza t. i. szintén egy új nyelvvizsgálati módszert ajánl s ezzel — a tőle ú. n. *pszichológiai módszerrel* — vizsgálja nagybátyjának, a magyar kritika egyik első jeles harcosának, költői nyelvét.

Ez a Bajza-féle módszer, melyet megkülömböztet egyrészt a »dogmatikus eljárástól«, másrészt a »historiaitól«, voltaképen ugyanaz, amit R. állít elénk. Bajza is azt mondja, hogy a nyelv élettelen, csak a gondolat ad neki lelket, életet. A költő csak a külvilág számára használja a nyelvet, mert mi csak a nyelv útján érhetjük meg a lelkét eltöltő költői hangulatot, tartalmat. Így fogván föl mármost a nyelvet, a pszichológiai elemzésnél is elsősorban az illető költő költészetének lényegével igyekszik a vizsgálódó tisztába jönni, legalább főbb körvonalaiban. A tartalmi és hangulati alapsajátságok ismeretével veszi aztán vizsgálat alá a nyelvet, s így kapja meg a lélektani magyarázatát annak, hogy miért használta a költő ezt vagy amazt a szerkezetet, képet stb. Meg is mutatja Bajza, hogy e módszer egyes alkalmazásban milyen eredményes lehet. Két alaptulajdonságra, a *lágyságra* és az *irreálításra* vezeti vissza a vizsgált költő verseinek nyelvi jelenségeit, s ilyen módon egységes és tiszta képet nyújt nekünk a nyelvről.

Ennek a módszernek mindenesetre nagy jövője van, mert a nyelv, a stílus kétségkívül sok világot vet magára a költőre,

¹ Valószínűleg az az oka ennek, hogy R. cikke már át volt adva, hogy sajtó alá menjen, mielőtt emez napvilágot látott volna.

az íróra is, annak egyéniségére; hiszen már rég szállóigévé vált Buffon mondása, hogy a stílus maga az ember.

*

Rubinyi példáit szeretném még valamivel megszerezni. — Petőfit, mint ifjút, rendkívül jellemzi a heveség, s ezzel kétségkívül kapcsolatos képzeletének merész, szabad csapongása, gazdagsága. Ez a *nyugtalanság*, ez a *képzeletbeli gazdagság*, épen az, ami leginkább tükröződik nyelvében. Stílusának például egyik föltűnő vonása a díszítő jelzők nagy kiterjedésű használata. Ebben a stílusbeli vonásban is egyénisége mutatkozik. Hogyan?

Petőfi képzeletét minden dolog költőileg foglalkoztatta s annyira — mondjuk — fölwillanyozta, hogy messze röpdöső gondolatainak kifejezésére a szavak közönséges jelentései nem voltak eléggé költőiek, nem voltak képesek az ő csapongásával lépést tartani. Ezen a hiányon segítenek a díszítő jelzők nála, melyek a szók jelentéseit egy vagy több jellemző tulajdonság kiemelésével költőibbé teszik. Különösen olyankor szolgálják a célt a jelzők, mikor metafora vagy személyesítés rejlik bennök; mert mikor a szobájába betekintő holdról képzelete a kíváncsiság fogalmára ugrik, akkor egészen természetesen kínálkozik a *kíváncsi hold* kifejezés:

Mért tekintesz be szobámba?

Kíváncsi hold!

Ilyen metaforás jelző szám nélkül kerül elő Petőfinél:

Beszélgetnek sajkámmal a *fecsegő habok*. — Sík a pusztá, mint a *pihenő tó*. — Ott tenyészik a *bús árvalányhaj*. — Magas hegy tetején régi Buda vára merőn állva néz a *ballagó Dunára*. — Tán a *szánakozó csillagok* könnye folyt. — *Néma bánat* mély redői ráncolák. — Egy *vágtató patak* folyt ott a határ mellett. — A *vízbenéző hold* sugári ... stb., stb.

Ugyanezzel az egyéni, lelki tulajdonságával függ össze az a stílusbeli vonása, hogy ugyanazt a szót képzeletének gyors röptű munkája közben a legkülönbözőbb dolgokra alkalmazza. Elég e részben csak a *repül*, *száll* ige példájára hivatkoznunk. Ezt a fogalmat átviszi képzelete a madárról sok egyébre: *repül*, *száll* nála a gondolat, a sóhajvás, a lélek, az idő, a dal, az élet, az imádság, a remény, az álom, az ember stb., pl.:

Gondolatom sem száll falu határán túl (Három fiú).

Elmerengek *gondolkodva* gyakran,

S nem tudom, hogy mi gondolatom van,

Átröpülök hosszában hazámon (Dalaim).
 És végig szállok gondolatban
 A messzefekvő multakon (Szobámban).
 Mint galamb száll én felém az álom,
 De reám nem édesgethetem (Avagy én már...).
 Mikor isten a férfit teremté,
 Homlokára szállt sötét ború. (Felhő és csillag).
 Mennek, repülnek, mint a szél, s úzik
 Az ellenséget, mint a szél a port (A székelyek).
 A jók szívét pedig seregestül
 Szállták meg a mosolygó remények (Kun László krónikája).
 Eljő, eljő az a nagy szép idő,
 Amely felé reményim szállanak (Olaszország).
 Röpi a gyors idő fölöttünk (Tudod, midőn először...).
 Száll az idő, mint a pille (Ma egy éve).

A költő ifjúí, mozgalmas, nyugtalan lelke nem is képzelhet teljes nyugalmat, teljes csendet, mindenütt van nála valami mozgás, zaj. S ha költészetéből kikapunk egy pár olyan helyet, melyben a *csendet*, *csendességet* írja le, mindenütt — a legnagyobb csend festésében is — találunk valami mozgást, mely nem engedi, hogy a csend tökéletes legyen, pl.:

Csendesség van, *csak az ebek csaholnak*,
 Fenn az égen tündérszépen
 Ragyog a hold, a csillag (Boldog éjjel).
 Csend volt, méléza a természet
 Nagy ünnepélyesen,
Csak a békák kuruttyolának
 A szomszéd réteken (Első szerelmem).
 Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
Egy madár csak néha fütttyentett be,
 Nagy távolban a *malom zúgása*
 Csak olyan volt, mint szunyog dongása (A Tisza).
 Csendes a révkocsmáros háza,
 A szellő a bokrokat nem rázza,
 Semmi sem szól, *csak a Duna habja*,
 Mely a komp oldalát locsolgatja (Szilaj P.).
 Néma, csendes a világ körültem,
Távol szól csak egy kis estharang (Alkony).

Még szaporíthatnánk az illetén példáknak sorát, de ezekből is kitetszik, hogy teljes csend nincs sehol, valami mindig megzavarja. S éppen ez teszi kedvessé, ez veszi el a csend ridegségét, nyomasztóságát.¹

¹ A teljes csendet nem is szeretnénk pszichológiai okból, t. i. ehhez a némaságnak az érzetéhez a bizonytalanság, ehhez pedig az elhagyatottság képzete fűződik.

Ugyancsak képzeletének élénkségére, gazdagságára vall az is, hogy ugyanaz a dolog mindig más és más eszmét, gondolatot ébreszt lelkében. Hogy a Rubinyi idézte *alkony* példájánál maradjunk, ez is egyszer a *vért* juttatja a költő eszébe, máskor meg a *hervadt rózsát*, ismét máskor a *piros fátyolt* stb., stb.:

Foly a lemenő nap arany vére
 Violaszín hegyek tetejére (Ha én kedvesemről . . .).
 Mint kiűzött király országa széléről
 Visszapillant a nap a föld pereméről;
 Visszanéz még egyszer
 Mérges tekintettel,
 S mire elér szeme a túlsó határra,
 Leesik fejéről véres koronája (A pusztá télen).
 Olyan a nap, mint a *hervadt rózsá*,
 Lankadtan bocsátja le fejét;
 Levelei, a halvány sugárok,
 Bús mosollyal hullnak róla szét (Alkony).
 Ereszkedett már a nap lefelé,
 Festegette a bokrok levelét,
 Befestette pirosra, sárgára,
Piros fátyolt húzott a Dunára (Szilaj P.).
 Túl a réten, néma méltóságban,
 Magas erdő; benne már homály van,
 De az *alkony* üszköt vet fejére,
 S olyan, mintha égne s folya vére (A Tisza). stb.

Vagy ott van az *éj*, a kedvelt költői motívum, minő gondolatokra ragadja csapongó képzelete ennek a festésében! pl.:

Harmatkönnyűket sír még a *bús özvegy*,
 Az *éj*? midőn a csillagokhoz fölmege,
 És látja a sok árva magzatot (Kéket mutatnak . . .)
 — — — Eljött az *éjfé*,
 A szellemeknek fényes fejedelme . . .
 Kinek koronája dúsabb az övénél?
 S több *csillaggal* kinek van megrakva melle?
 De most koronáját letevén, a *holdat*,
 S mellén a *ragyogó rendjelek* nem voltak (Szécsi M.)
 Derült kék *éj* volt, tiszta csendes éj,
 Vidáman néztek felhőtlen magasból
 A földre a hold és a csillagok (Salgó).
 Kegyetlen téli *éj* vala,
 A téli éjszakák két zsarnoka
 Uralkodott: a hideg és sötétség (Az apostol) stb.

Nézzük még a *déliab* egy-két költői leírását, melyet a

magyar költészetben először Petőfinél lelhetünk föl (vö. Lehr, Toldi):

Délibáb, a puszták szép *tündérleánya* (A csárda romjai).
Ott van a délibáb
A láthatár szélén . . . nem kapott egyebet,
Egy ütött-kopott vén *csárdát emelt föl*, azt
Tartja a föld felett (Kis-Kunság).
Délibábok távol *tengerében*
Mint hajók *lebegnek* a tanyák (Elnémult a fergeg).

Nem szalaszthatom el az alkalmat, hogy végezetül Petőfi egyéni nyelvének még valami nagyon föltűnő vonására ne utaljak s ez a *virág*, a *madár* és a *csillag* nagy szerepe az ő költészetében. Nem mutathatom ugyan be ezt e helyütt számtalan összegyűjtött példammal, csak azt óhajtom kiemelni, hogy ezeket nagyon szereti, ezek nagyon sokszor előfordulnak költeményeiben. Ezt a tulajdonságát persze nagyon könnyű egyéniségének egy felöltő vonásával, a természet rajongó szeretetével kapcsolatba hozni.¹ Ha valamit nagyon szépnek akar föltüntetni, ezekhez hasonlítja, mert ezek a legszebbek neki: az égen a csillag, a földön a virág és a madár. — Mikor például örvendezik fia születésén, mikor maga előtt látja a legkedvesebbet, a legszebbet, akaratlanul is a csillag jut eszébe:

Csillagász lett végre is belőlem,
Itten állok *csillagom* előtt,
Arcvonásit hosszasán szemlélem,
S találgatom a távol jövőt (Fiam születésére).

Mikor feleségének nagyon szépet, nagyon kedveset akar mondani, akkor is a virág és a csillag szerepel nála:

Mosolyogj rám, édes feleségem!
Nincs *virág* a földön és az égen
Csillag, amely képviselhetné a
Kedvességben mosolygásodat (Mosolyogj rám!).

Mikor úton van s imádott felesége nincs vele, csupán szelleme kíséri híven, akkor is e szellem milyen alakban jár vele: szellő, alkony pírja, esti *csillag*, daloló *madárka* s kicsiny *virág* (Úton vagyok . . .).

Amikor aztán kedvese eszébe jut, mindent maga előtt lát,

¹ Petőfinek a természethez való viszonyát tüzetesen tárgyalta Lenkei Henrik (Petőfi és a természet 1892.).

ami neki szép, előtte kedves, a virágot, a madarat és a csillagot is, s azért ilyenkor összefoglalva egyszerre jelenik meg mind a három szóban levő dolog:

Eszembe jutottál, édesem,
 És most már úgy tetszik én nekem,
 Mintha itten a szomszédomba'
 Fülemile-*madár* szólana,
 S mintha *virágok* közt ballagnék,
 S csupamerő *csillag* voln' az ég. (Pusztá föld ez...).

Nem halmozom ez alkalommal ilyen irányú példáimat egymásra; ezt egy készülő nagyobb értekezésem számára tartom fenn, csupán az érdeklődés fölhívását célozzák soraim R. nyomán. Mert hát azt olvassuk a Nyr.-ben egy helyütt, hogy »nyelvészetünknek valóságos hamupipőkéje jeles költőink nyelvének elemzése« (37: 13). Pedig mint Rubinyi és Bajza említett cikkéből kitűnik, megérdemli e munka a fáradságot.

(Budapest, 1908. okt. 15.)

PROHÁSZKA JÁNOS.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

Felolvasás a Nyelvtudományi Társaság 1908. évi márc. 10-én tartott ülésén.

III.

Eredetisége mellett kiválik ötletessége, találékonysága is a fogalmak felfogásában s hangalaki kifejezésében egyaránt. Erre elegendő egyféle tanubizonyságot idéznem, t. i. tréfás és gúnyos szóalkotásait, melyekben hol a sajátos appercepció, hol a különös nyelvi kifejezés lép meg bennünket. Az elsőre példák: *cigány-vallás* (= csalás, csalfaság M. 785.), *fönneszedik* (= kevélykedik Tr. Előszó 5.), *füles-paripa* (= számár Tr. 289.), *hát-utolsó* (= alfél Tr. 663.), *itaista* (= hizelkedő Tr. 66.), *meglilomoz* (= mintegy liliummal ékesít, azaz: ártatlannak, szentnek nyilvánít Tr. 749.), *nyulászó-mise* (= elsiertet, elharmkodott m. Tr. 317.), *plutó-konyhája* (= pokol S. 401.), *rókáz* (= ravaszul elrejt S. 688.), *somfa-kenet* (= verés S. 17.), *udvari-tömjén* (= kopasz ígéret S. 20.), *veres-ének* (= szerelmes vers, virágének HK. 400.) stb.; példák a másodikra: *allamódisos* (= divatos S. 298.), *előhasika* (= pöffeszkedő Tr. 280.), *füllent-regiment* (= füllentők serege HK. 10.), *hegyke-bögyke* (= kevély Tr. 280.), *keresztényke* (= rossz keresztény Tr. 665.),

orrondi (= nagy orrú S. 277.), *udvariás* (= finomkodó Tr. 213.) stb.

Ki kell továbbá emelnem a szó-alakításban és alkotásban való magy a r o s s á g á t. Nyelvérzéke általában tiszta; alig vét a magyar nyelv szelleme ellen. Legtöbbször nyilvánvaló analógiákra alkot; de még sajátos szótalálmányaira is csak nagy ritkán lehet reásütni a magyartalanság bélyegét. Mindössze néhány szót találtam nála, melyeket nyilvánvalóan német mintákra teremtett, ezek: *hiúz-szem* (HK. 634.) ~ *luchsauge*; *majom-szeretet* (Tr. 79.) ~ *affenliebe*; *nap-óra* (M. 54.) ~ *sonnenuhr*; *rövid-látó* (M. 630.) ~ *kurzsichtig*; *rövid-látás* (M. 629.) ~ *kurzsichtigkeit*; *szárnyas-egér* (S. 716.) ~ *fledermaus*; *tánciskola* (M. 17.) ~ *tanzschule*. Ezek kivételével csak kevés oly szóra akadunk nála, melyeket magyarosság szempontjából gyanuba vehetünk.

Tehát: eredetiség, találékonyság és magy a r o s s á g azok a tulajdonságok, melyek Csúzy szavait általában jellemzik. Betetőzi pedig ezeket a könnyenérthetőség, amely bizonyára gyorsan utat nyitott nekik még a legegyszerűbb emberek emlékezetébe is.

Csúzy szóújító módjairól nem adnék teljes képet, ha nem felelnék meg arra a könnyen fölmerülő kérdésre: *vajjon ismeri és alkalmazza-e alkotásaiban az ú. n. szövegyítést és a kikövetkeztetést?*

Az elsőre nézve nyomban egész biztosan felelhetem, hogy ismeri és alkalmazza is. A *cifornya* (HK. 36.) szava például kétségen kívül kombinációnak: a *cifra* (Pázm.) és a *cikornya* (Czegei.) szók összeelegyítésének eredménye. Van azután egy másik különös szava, amely szintén csak ezenmód fejthető meg, s ez az *ifjudulás* (»a Papok-által juthatunk fel-tett célunkhoz, az-az *ifjudulásunk*-hoz« M. 550.). Első tekintetre sajtóhibának gondoltam, de csakhamar láttam, hogy nem lehet az, mivel másutt is előkerül Cs.-nál. Jobban szemügyre véve, rájöttem, hogy ez is csak szövegyítésből keletkezett. A régi korban t. i. egyaránt járatos volt az *ifjudni* (Decsi) és az *ifjulni* (Zrinyi) ige »iuvenescere; jung werden« értelemben. Csúzy a legnagyobb valószínűség szerint ezen két ige főnévi *ifjudás* és *ifjulás* alakjaiból szerkesztette össze az *ifjudulás* formát. Ugyancsak ily módon alkotta a *tettetős* (HK.) melléknevet is, t. i. a *tettető* (C. MA.) és a *tettes* (Ehr. C., Pázm.) elegyítéséből.

A *szemben-áll* (M. 824.) használta igéje alkalmasint szintén kombináció terméke: a rokonértelmű *szembeszáll* (Zrinyi) és *ellenáll* (C., MA.) igéknek összeelegyítése.

Nem lehet egyszerre ily határozott és kerek feleletet adnom arra a kérdésre: használja-e a kikövetkeztetést?

Hogy kikövetkeztetések vannak nála, az kétségtelen. Ilyenek a *kacér* (»unkeuschheit; tisztátlanság« értelemben HK. 574.), *purga* (= mentség Tr. 649.), *siker* (= foganat, haszon Tr. 254.), és a *tősgyökér* (»így vétetett-el az igazság boszszúálló fejszéje a férges gyümölcsöt termő gonosz fának *tős-gyökéré*ről« S. 645.) szavak. Csak az a kérdés: tőle származnak-e ezek az elvonások? — A *purga* szóalokról biztosan állíthatni, hogy nem. Ez a latin eredetű *purgál* igéből kikövetkeztetett főnév már Balásfinál is előkerül (Cslsk. 139.); s a legnagyobb valószínűséggel népi eredetű. A *siker* szó kétségtelenül kikövetkeztetés a *sikeres* (= fogatos, hasznos) melléknévből,¹ de csakis népi kikövetkeztetés eredménye lehet. Maradnak tehát a *kacér*, meg a *tősgyökér* szóformák.

Csúzy újíto módjainak tárgyalásában már szó volt róla, hogy az átvette szavakon többször végez kurtításokat; így az *ellenkező-fél*-ből *ellenző-fél*-t, a *fenevad-állat*-ból *vad-állat*-ot s a *mennykő-ütés*-ből *kő-ütés*-t rövidített. Nála kerül elő először az *út-fél* szóalak is ragtalanul (másoknál csak: *út-félen* és *út-félre!*). És valószínűen ugyancsak ő volt az, aki a *temető-hely* és *temető-kert* egykori összetételekből a *temető* részt kikapva, elsőnek kezdte magán alkalmazni irodalmunkban a »coemeterium; fridehof« fogalom jelölésére. Ezek alapján — úgy gondolom — bátran föl lehet tennünk Csúzyról, hogy a szóalkotásnak kikövetkeztető módját is ismerte.

A *kacér* név tudvalevően a középfelnémet *katzêr* szónak átvétele (l. Nyr. 24 : 295.); eredeti jelentése »sodomita«, majd utóbb tágítva »salax, lascivus«; ma is ebben az értelemben használjuk. A német eredetinek megfelelő *kacér* forma mellett egy továbbképzett *kacéros* alak is elterjedt nyelvünkben, miként Pápai Páriz szótárának első kiadása bizonyítja (a latin részében!): »Amatorculus. *Katzéros* inas«. Mivel pedig éppen Csúzy is használja többször ezt a *katzéros* tórmát (pl. »*kaczéros* Venus

¹ Előbb Csúzytól származottnak gondoltam (MNy. 4 : 131.); azonban Széll Farkas kimutatása szerint már Csúzy előtt is használták e szót (l. MNy. 4 : 231.).

búja fajtalanságival sokszor meg-fertőztetennek«. S. 35.): azért majdnem bizonyosra vehető, hogy ebből következtette ki a *kacér* szót »geilheit, unkeuschheit« jelentésében, amellyel másutt sehol se kerül elő. A *tösgyökér* főnév meg ugyancsak kétségtelen elvonás a *tös-gyökeres* összetett melléknévből; és mert e főnevet Csúzyn kívül tudtommal egy írónk sem alkalmazza: alig tévedek, ha kikövetkeztetését megint az ő javára írom.

Eme két világos példa alapján tehát most már megokoltan felelhetem, hogy Csúzy a szóújításnak kikövetkeztető módjával is élt.

Az eddig előadtam számos kétségbe nem vonható újítással eszerint eléggé meggyőzően kimutattam, hogy *ezen érdemes írónkban megvoltak mindazon tulajdonságok, amelyeknél fogva méltán állíthatom őt az igazi magyar nyelvújítók közé.*

Érdekes és érdemes dolog annak a kérdésnek vizsgálata: *mily kapcsolatban vannak Csúzy szóújításai egyrészt az elődökével, másrészt minő hatással voltak az utódokéra.*

A kérdés első felére bajos részletesebben válaszolnom, mivel az elődök újításai ma még számbavehetően nincsenek kimutatva; főleg nincsenek kimutatva az egyik legnagyobb magyar nyelvtehetségnek, Pázmány Péternek szóújításai. Pedig éppen Pázmány volt legnagyobb hatással Csúzyra. Már az eddig tárgyaltam példák is láttatják, Pázmánynak mily sok szavát alakította át a maga használatára. Ezek mellett sok olyan szót találunk nála, melyek kivüle csakis Pázmánynál kerülnek elő, tehát nagyrészt ennek az alkotásai. Ilyenek:

álomhüvelyező (HK. 499.)
 bűdösít (M. 549.)
 csinosság (M. 639.)
 életfogyató (HK. 360.)
 előrenézés (= providentia Tr. 688.)
 érzékenységes (S. 198.)
 eszeskedés (S. 529.)
 fagyosság (Tr. 567.)
 feddhetetlenség (Tr. 548.)
 felcsinosít (M. 21.)
 gondolatlanság (Tr. 772.)
 istenháza (S. 562.)
 istentagadás (Tr. 182.)
 jutalomosztás (Tr. 533.)
 karcsúság (HK. 467.)

kedvetlenkedik (Tr. 322.)
 megjózanít (M. 865.)
 megmaszlagosít (HK. 415.)
 mértéktelenség (S. 421.)
 micsodaság (S. 674.)
 mocskosság (Tr. 301.)
 nyakszakasztás (Tr. 378.)
 nyugosztal (S. 590.)
 orvosolhatatlanság (S. 654.)
 parasztház (Tr. 315.)
 példaadó (Tr. 666.)
 prófontház (Tr. 547.)
 rendtelenség (S. 375.)
 semmiség (S. Aj. lev. 6.)
 személyválogató (HK. 476.)
 szemérmestest (Tr. 769.)

szenháromságtagadó (Tr. 741.)	telhetetlenkedik (S. 17.)
szentségtelenség (HK. 622.)	tisztességkivánás (HK. 527.)
szümaridosó (HK. 526.)	utáltat (HK. 650.) stb.

De nemcsak Pázmánynak, hanem P. körének, különösen Káldi Györgynek, Illy és Andrásnak és Balásfi Tamásnak némi hatása is észrevehető Csúzy szókészletén.

Kálditól vett jellemzetes szavai: *bepalástol* (HK. 537.), *citarás* (M. 15.), *istentelenkedik* (S. 625), *oltalomhely* (M. 485.), *szentül* (= szentté lesz Tr. 362.), *vélt* (= putatitius M. 412.), *visszafélel* (M. 478.) stb.

Illy ésből való szavai: *befejezés* (HK. 200.), *középszer* (HK. 521.), *leír* (= depingit S. 375.), *megkovászósít* (Tr. 666.), *megvallás* (Tr. 47.), *orvosház* (S. 423.) stb.

Balásfiéval egyező szavai: *emésztődék* (HK. 394.), *flastromoz* (M. 378.), *ivadék* (= hafi S. 306.), *kapcafolt* (Tr. 528.), *szemérmetes* (S. 571.), *tündéreztet* (HK. 12.) stb.

A világi írók közül Gyöngyösi mellett, úgy látszik, még Zrinyi Miklós és Haller György voltak nyelvére valamelyes hatással.

Zrinyitől átvette szavaknak látszanak: *fegyverez* (S. 187.), *kitűnik* (= evanescit S. 105.), *őszvecsínál* (= composit M. 51.), *őszveromlik* (M. 359), *sáncásás* (HK. 138.), *szembeszáll* (HK. 245.), *vérontó* (HK. 630.), *vezérség* (S. 286.) stb.

Haller hatását mutatják: *berajzol* (S. 519.), *betegágy* (M. 616.), *felakad* (*Absolon hajánál fogva *akada-fel* a fára. S. 15. NB. Hallernél majdnem teljesen így!), *harchely* (M. 761.), *hőrcsökösködik* (HK. 610.), *őszvecsoportozik* (S. 371.) stb.

Mai tudásunkkal csak ennyit állapíthatunk meg Csúzynak elődeivel való kapcsolatáról.

Jóval több és fontosabb azonban, amit utódaira való hatásáról mondhatunk. Annnyira fontosabb, hogy *szavainak ismerete nem csekély mértékben módosítja az újabbkori nyelvújításról való eddigi véleményünket*. Csúzy szavainak vizsgálatából ugyanis kitűnik, hogy több száz szó, átvitel és kifejezés, melyeket eddig Faludi Ferencnek, Baróti Szabó Dávidnak, Sándor Istvánnak, avagy másoknak tulajdonítottunk vagy tulajdoníthattunk, megtalálható már a népszerű pálos hitszónok prédikációiban. De lássuk e dolgot részletesebben: tisztázzuk előbb külön Faludival való egyezéseit; s azután vegyük szemügyre Baróttal, Sándorral, meg egyéb nyelvújítókkal való találkozásait.

Az újabbkori szócsinálás megkezdője a közhit szerint tudvalevőleg Faludi Ferenc. »Számos új szót és fordulatot al-

kotott» — tanítja róla Simonyi Zs. Magyar nyelvének második kiadásában (176.). A NyUSz., amint összeszámláltam, körülbelül 100 új szót tulajdonít neki. A Nyelvőr 25. évfolyamában pedig (342—345. és 396—399. l.) Lukács Lőrinc egy meg nem nevezett társával több mint 600 szót sorol föl, melyekkel Faludi gazdagította volna irodalmi nyelvünket. E számot azonban mindenkinek kétkedéssel kell fogadnia, mert különben alig lehet megértenünk, miért nem iktatott be az újabb keletű NyUSz. Faludi alkotása gyanánt száznál több szót. A NyUSz. szerzőjének ezen óvatossága, úgy vélem, teljesen megokolt volt. Az a megállapítás ugyanis, hogy valamely szó ennek vagy annak az írónak egyéni alkotása, ez esetek többségében nem bizonyos, hanem csak valószínű értékkel bír, amennyiben régebbi írók műveinek szemesebb vizsgálatából akárhányszor kitűnik, hogy már előbb is használatban volt. Simonyi is megvallja Magyar nyelve első kiadásában, hogy néhány szó, melyeket azelőtt Faludinak tulajdonított, régebbinek bizonyult. Ha ismernők az újító írók nyelvi forrásait, könnyebb és biztosabb lenne eljárásunk. Ámde éppen abban van a bökkenő, hogy az újítások megállapítása nem egyszer e források hiányos ismeretével szokott történni. Így történt Faludi szóújításaival is: nyelvi forrásainak ismerete híján sokkal többet írtak a javára, mint amennyi jogosan megilleti őt.

Faludi nyelve, tudnivaló, nem a testőrök kezdette franciás új iskolához, hanem a Pázmány-korszakhoz kapcsolódik: ennek egyik legsajátosabb befejezője. Nyelvhasználata majd minden tekintetben a Pázmány-korabeli s a Pázmányt követő írókéval egyezik. Legerősebb, legészrevehetőbb benne magának a meszternek hatása. Szólásainak legalább is egy negyed része Pázmányból való egyenes vétel vagy átalakítás. Fennmaradt jegyzőkönyve is bizonyítja, mennyire igyekezett Pázmány gyökeres kifejezéseit maga számára értékesíteni. Ám emellett Pázmány követői is számottevő hatással voltak reája. Majdnem bizonyos, hogy a 17. század katolikus vitázó íróitól is tanult egyet-mást. Káldi, Balásfi, Illyés, Sámbar stb. népiesen magyar vallási művei nem kerülhették el a nyelvével oly öntudatosan bánó Faludinak szemes-szeges figyelmét. Az ő nyelvhasználata is tehát — szintúgy mint Csúzyé — könnyen érthetőleg közvetlen kapcsolatot mutat a követte elődökével. Éppen ezért, valámig nem ismerjük azon írók szó- és szóláskincsét, akiktől tanult, mind-

addig nem állapíthatjuk meg biztosan azt sem, mily újításokkal gazdagította a régebbiektől átvette nyelvi alapot. Még Pázmánynak szó- és szóláskészletét sem ismerjük oly behatóan, hogy szabatosan megmondhatnók, mennyit köszön neki Faludi; annál kevésbbé ismerjük Pázmány követőit. A jövő alapos kutatás bizonyára ki fogja deríteni, hogy Faludi többel tartozik az elődöknek, mint mostanig gondoltuk; ki fogja deríteni, hogy a szócsinálásban valójában kevesebb része volt, mint ma még hisszük felőle. Az én jelen tanulmányomnak idevágó eredménye feljogosít arra a reményre, hogy következtetésem mihamarabb igazolódni fog.

Csúzy Zsigmond is azon egyházi írók közé tartozik, akik Faludi nyelvére jelentékeny hatással voltak, sőt éppen Cs. az, aki Pázmány mellett legnagyobb mértékben hatott reá. Nem merész föltevést kockáztatok, mikor azt állítom, hogy *Faludinak Csúzy volt egyik tanító mestere a szócsinálásban*. Céltalan részletezés helyett bizonyáságul röviden elég annyit mondanom, hogy Faludi szakasztott olyatén módon alkotta újdonszerű és új szavait, kitételeit, amilyenekre Csúzy számos példával szolgált neki. S emellett nemcsak alkotásmódokat tanult tőle, hanem egyszerűsmind nagy számban vette át szavait és kifejezéseit a maga használatába. Nem kevesebb, mint 160 szót, átvitelt és kitévelt találtam meg Csúzy műveiben, melyeket eddig részben egyenesen Faluditól alkotottaknak, részint tőle elterjesztetteknek tartottunk.

A *védelem* szó teszem a NyUSz. (I. részének) állítása szerint Faludi elvonása a régi *védelmez*-ből, holott igazában jóval előtte már Csúzy is él vele: »Az egek Istenének *védelme*-alatt vagyon, a kinek jó Angyal kormányos vezére« (S. 467.). »A hit-cselédgyének némi-nemű *védelemre* fegyvert-is nyujtani szorgalmatoskodom« (Tr. 745.). Téved a NyUSz., mikor a *védelem* szót a *védelmez*-ből való elvonásnak állítja, mert valójában a *védelmez* a *védelem*-nek továbbképzése.

Mellékesen megjegyzem itten, hogy a Faludiról eddig terjesztett ama tanítás, mely szerint ő a megkezdője az elvonásnak (Simonyi, Magy. nyelv² 177.), egyáltalán nem állja meg a próbát. Meggyőzően biztos példákkal nem lehet ezt igazolni már csak azért sem, mert előtte mások (így Csúzy!) is éltek a szóalkotásnak ezen, a népnyelvben se szokatlan módjával. Különbözik pedig a *mohó* (< *mohon*) és a *kora* (< *korán*) szó-

alakok, melyeket a kikövetkeztetés legjellegzetesebb példáiul szoktak Faluditól idézni, véleményem szerint legalább is kétes elvonások. Ép ezért én nem tartom valószínűtlennek, Lukács Lőrinc azon állítását (Nyr. 25 : 399.), hogy »Faludinak nem volt köze a Wagner-féle Phraseológiában nagy számmal található elvonásokhoz«.

A *javasolni* igét is Faludi alkotásának mondja a NyUSz.;¹ pedig Csúzy több joggal tarthat reá számot, miként, a következő mondatai tanusítják: »Némelly Méltóságok atyai kegyességgel *jovasolták*, s-foganatos tanácsokkal ösztönöztek, hogy a közönséges keresztényi tudománynak, ha csak valamelly szükségesb részét is tenném papiros-ra« (Tr. Elölj. b. 1.). »Némelly egy-házi és világi Fő-Fő személyektől *jovasoltatván*, a jó-akaratu hiveknek tulajdon Magyar nyelven kívántam kedveskedni« (S. 745.).

A *megszólamlik* igét szintén Faludinak tulajdonítja a NyUSz., holott már Csúzy használja jóval előbb. »*Meg-szólamlott* mondván: imé az én szerelmesem szól nekem«. (S. 91.).

Több érdekes átvitelt is találunk Csúzynál, melyeket eddig csupán Faludi műveiben láttunk alkalmazva:

Ilyen például a *kormány* szó, melyet eddig az újabbi használatú politikai jelentésével csak Faluditól tudunk idézni: »A Török *kormány*nal mindenből ki-hültek« (S. 753.). Vagy teszem a *mulatozni* ige, amelyet »sich unterhalten« értelemben ugyancsak egyedül Faludiból ismer a NySz.: »Minden tartozkodás-nélkül bé-ment hajójában, s ott-is *múlatozott* kedvére« (HK; 630.). A *gyermek-játék* névnek Faludi-féle »*lusus infantium*, kinderspíel« jelentésben való alkalmazására szintén ráakadunk már Csúzynál: »Serényen, és nyersen kell a dolog-hoz nyúlni, az üdvösség állapottyában, melly nem *gyermek-játék*« (Tr. 690.) Érdekes az is, hogy pl. a *visszacáfol* igének sajátyszerű »*revo-cat*«, vagyis: visszavon értelemmel való használatát Faludin kívül Csúzynál is megtaláljuk: »A házasság olyan állapot, mellyben nincs proba esztendő, hanem *vissza-cáfolhatatlan*, meg-másolhatatlan állhatatosság« (HK. 171.).

Találkozik nem egy Faludi használta szólás is, melyeket Csúzy már alkalmaz prédikációiban. Ilyenek például: *futtatja*

¹ I. része, mert a legújabban megjelent II. részében már Kovács Jánostól van idézve 1746-ból!

s fárasztja elméjét, fülhegyre vesz, képét viseli, tekintetbe vesz stb.: »Sok-féle-képpen *fűttattak, s-fárasztották elméjüket*» (HK. 377. Vö. Faludinál: »*Futtattyák s fárasztják eszüinket*» UE. 37.). A Isten parancsolatit könnyen *fül-hegy-re vette*» (HK. 640. A NySz.-ban csupán Faludiból). Mártony János *képét viselvén, János vala benne*» (S. 577.). »Az ő *képit viselő* sínlő betegekkel irgalmas jót cselekesznek» (Tr. 624. A NySz. és NyUSz. egybehangzó állítása szerint Faludi hozta irodalmi forgalomba). »Jó példát akarván mutatni, hogy köllessék *tekéntetbe vennünk*, és tisztelnünk, a Papokhoz küldé Üdvözétőnk a megtisztult bél-poklosokat» (HK. 200. Ezen kívül csupán Faludinál: »A ki ezt *nem veszi méltó tekintetbe*, nem reméllő, hogy eszére térjen» UE. 420.).

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK MINT KARÁCSONYI ÉNEK.

A múlt év karácsonya táján történt, hogy böngészgetvén XVI.—XVIII. századbéli karácsonyi énekeink közt, egy helyen a Königsbergi Töredék okoskodó hangja ütötte meg fülemet:

Szűz leány itt az Anya
és a' Fiu Atya.
Isten hogy emberré lött,
vallyon ki hallotta?
ki szolgál, és Úr levén,

mindenütt jelen levén,
meg-nem tartathatik:
Távol vagyon, és közel:
nagy tsuda, mert elmével
meg-nem foghattatik.

E sorokat Szeleptseni *Cantus Catholici*-jének 1792-i kiadásában, a 12. lapon találtam. Tovább forgatva a könyvet, a 24. lapon *Más ének* cím alatt már nem csak ezzel a hanggal, ezzel az okoskodással, hanem a Töredék értelmével, sőt szavaival találkoztam:

Ez nap nekünk örvendetes nap,
bizony vigasságnak napja.
Mert született Uraknak Ura,
és Királyoknak Királya.
Méltó azon álmélkodni,
hogy Isten akart születetni
és hozzánk hasonló lenni.

*Tsuda dolog, uj és hallatlan
világ kezdetitől fogva.
Hogy tiszta Szűz fiat fogadna,
és szűzességben maradna.
Szűzessége megtartott,
Krisztus Királyt földre hozott,
s úgy megmenté e világot.*

A ritmustalan verssorokból kétségtelenül a Töredék következő sorainak változata csendül ki: »*ugy szólának: Világnak kezdetvitől fogva rachtok ez nem lött vala, hogy szűz leány fiót szülhessen, szűzségnek tüköre tisztán maradhasson és nekünk hirünk benne ne lejjessen*».

Ismeretes Beöthy Zsoltnak az a véleménye, hogy a K. T. verses maradvány. Ehhez a véleményhez csatlakozik másokkal egyetemben Zolnai Gyula abból az alkalomból, hogy 1894-ben a Königsbergi emlékek egyidejű

és rokon töredékek is napfényre jutottak. (L. Nyr. 1895.). Sőt tovább megy Zolnai s állítja, hogy az újabb töredékek is verses maradványok, hiszen »egész erővel csendül meg a ritmus a következő szavakban«:

Ihol vagyon szűz lőánnak lakadalma,
 Királyi magzatbólól támadatja,
 Dicső Áron ágbelől áradatja.

Ezzel a véleménynyel szemben Szilády Áron állítja (Akad. Ért. 1895), hogy »nincs elég okunk arra, hogy nyelvemléküket verses maradványnak tekintsük. Azok a ritmikusnak látszó sorok, amelyek az elébb és utóbb felfedezett töredékekből felmutathatók, a teljes vagy kiegészíthető szövegben nem folynak tovább; maga az angyali üdvözllet s egyéb részletek erőltetve is csak más ritmus szerint volnának hangozthatók«. Az itt-ott meg-megcsendülő hang, a históriai előadásnak hol hosszabb, hol rövidebb részletei Augustinus latin író stílusát utánozzák, mely stílus »fényes, ragyogó, sokszor rövid, numerikus, de mindig emelkedett gondolatokkal teljes mondatokban szónoki és költői fordulatokkal ékesen elmélkedik, buzgólkodik, fejteget és beszéli el mondatait«. Szilády szerint »ennek a modernak . . . csilláma szűródik át a magyar szövegen is«.

Az előkelő véleménynyel szemben én mindazáltal azt bátorodom hinni, hogy mindahárom königsbergi töredék verses maradvány. Még pedig ketteje (a régi és az újabbak közül az egyik, mely a réginek csaknem változata) karácsonyi ének. Erre az ítéletre késztet az, hogy mindkét töredék a szűzen szült s az anyja ölében tartott isteni gyermekén álmélkodik, mint későbbi karácsonyi énekeink legtöbbje. Hogy egyik a másiknak gondolatkörébe vág, rövid megfigyelés után szembeötlük:

Régi töredék:

hogy szűz lőány fiót szűlhessőn . . .
 Tudjuk latjuk őt szűz lőánnak
 ki ölőben tart csudáltus fiot
 — — — — —
 Ez az isten mint őt ősmérjük . . .

Újabb töredék:

látuk új látóküet:
 szűz lőán fiot szilőtt:
 miben . . . csudát mutott:
 és anya tartja ölőben . . .
 dicsőőségőt ment én tudom:
 fagadottjának lőnni . . .
 . . . és ősmérőm:
 ez szent ez nem őgyőb
 gyermek hancm isten . . .

Igaz, hogy ritmustalanok ezek a versek, de mégis azt tartom, hogy templomi énekek voltak. Középkori énekallamaink recitativ vagy gregorián (N. sz. Gergely-főle) dallamok, melyek híjával vannak minden mértéknek, s így egészen jól alkalmazkodnak úgy a ritmustalan latin szővegekhez, mint ezeknek fordításaihoz és átdolgozásaihoz vagy utánzataihoz.

Templomi liránk fennmaradt legrőgibb emlékei a XVI., sőt a XV. századig vezetnek vissza. Mert Kisdy Benedeknek *Cantus Catholici* néven 1651-ben, továbbá Szegedy Ferenc Lőárnak és Szelepcsőnyinek hasonló címen mintegy két ővtizeddel később megjelent énekyűjtemőnyeik bizonyára már az akkori időkhöz képest is igen régi énekeket foglalnak magukban. Előmulja ezt a nyelv ődonszerűségén kívül a verselés fejletlensége is, amellyel legtöbb helyen találkozunk. Pedig Balassi után több mint fél

századdal és Gyöngyösi korában a verselési készség nem állhatott már oly alacsony fokon, mint az említett gyűjtemények számos darabja mutatja. De érthetően beszél legtöbb darabnak címe is, így: *Más régi ének*.

Ha mármost meggondoljuk, hogy a jelen cikk elején közölt s a K. Töredék tartalmát habár részben is, de csaknem szószerint ismétlő vers föltétlen bizonyossággal karácsonyi ének: könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy ez utánzatnak eredetije: maga a Töredék sem egyéb karácsonyi éneknél! Erre mutat csonkán maradt első mondata is: »... *ugy szólának:*» Vajjon kik szólának úgy? Bizonyára a pásztorok, akik első látogatói és csodálói valának az isteni gyermeknek és szűzen maradt anyjának. (V. ö. a *Csordapásztorok*... kezdetű balladaszerű régi karácsonyi énekkel, ahol a pásztorok valóságos párbeszédet folytatnak a szűz anyával). Vagy talán a napkeleti királyok, akiknek bölcsességéről éppen föltehető a Töredék okoskodása.

A königsbergi emlékekben bírjuk tehát — hitem szerint — két legrégibb fennmaradt karácsonyi énekünket. Ez énekek a XV., XVI. században még emlékezetben, sőt talán használatban is voltak. Bátran lehettek, hiszen ismeretes másolataik is a XIV. v. XV. századból valók. Talán mint ódon-ságot még énekelték is. A XV. és XVI. századi efajta énekeinket ugyanez a ritmustalanság, ugyanez a hang és tartalom jellemzi, nyilván azért, mert egyazon latin forrásból merítvék. Csakhogy a königsbergi emlékek nyelvöknek erejével, gazdagságával és szépségével (az egyetlen, főntebb említett *Csordapásztorok*... kezdetű remeket leszámítva) kiemelkednek valamennyi későbbi társuk közül.

(Léva.)

KÖVESKUTI JENŐ.

IRODALOM.

A magyar orvosi nyelv.

~ Onomatologia medica. Orvosi neveskönyv. Irtá *Manninger Vilmos* dr. A boncolástani részt *Bakay Lajos* dr. (Bpest, Eggenberger, 1908.) — Nyelvészeti tanácsadó. Orvostudományi írók használatára kiadta a magyar orvosi könyvkiadó társulat. Csapodi István, Imre József, Lenhossék Mihály, Székely Ágoston javaslatainak felhasználásával szerkesztette *Jendrassik Ernő*. ~

A Bugát-féle nyelvújítás mondhatni a magyar orvosi nyelvet rontotta meg a legnagyobb mértékben, azért érthető, hogy a nyelvjavításnak is ezen a téren volt legtöbb dolga. Érdekes jelenség továbbá, hogy akik a magyar orvosi nyelv megjavításán fáradoznak, még most sem akarják az úgynevezett pótolhatatlan műszavakat meghagyni, tehát a nyelvújítással megalkudni.

Bugát az ő Szóhalmazában összehalmozott régi és népies jó kifejezéseket a legzöldebb új alkotásokkal, csak jó nyelvérzékű olvasó válogathatja ki belőle, mi jó, mi rossz. Hiszen a régi jó fekély szavunkra is ráfógták, hogy Bugát alkotása s azt akarták vele bizonyítani, hogy Bugát szavai közül is kerültek használható műszavak.

Orvosi szótárunk három volt eddig. 1861-ben jelent meg a Nékám-Poór-féle deák-magyar-német zsebszótár, 1863-ban e szótárnak magyardeák-német második része Hackelt és Szirtey szerkesztésében, ugyancsak Poór

kiadásában. E Poór-féle szótárakat ma már nem lehet kellő komolysággal végiglapozni.

A jobb útra térés első jelei mutatkoznak Balogh Kálmánnak 1883-ban megjelent Orvosi Műszótár-ában. Beveszi már a helyes kifejezéseket, de még makacsul ragaszkodik a régiekhez. Határozottan jóakaratot tanúsít a következő évben 1884-ben megjelent Bartsch-féle Orvos-Gyógyszerészeti Műszótár, ámbár sok rossz műszóval még ő se tud megbirkózni.

Újabb negyedszázad kellett, hogy a helyes útra tért magyar orvosi nyelv kifejlődjék. Ennyi idő kellett, hogy a régi irodalomból, meg a nép nyelvéből böngészett, avagy helyes nyelvérzéssel alkotott újabb műszavak megizmosodjanak, a nyelvújítás korcsai elsorvadjanak. Orvosi nyelvünknek mai állapotát híven tükrözi vissza Manninger könyve.

Nem akart teljes orvosi szótárt írni; nem is nevezi könyvét szótárnak, megelégszik a jó magyar zamatú, de szerényebb *Neveskönyv* elnevezéssel. Így aztán a tulajdonképeni szótári anyag mellett jól megférnek bizonyos népies, avagy elavult kifejezések is, melyeket a szerző sajnált mellőzni s meg akart a feledéstől menteni. Ilyen pl. a k ö l y k e s k e l é s, mint a pokolvar egyik kifejezője. Bevette könyvébe azokat a nagyobbára görög műszavakat, amelyeket újabban ugyancsak bőven gyúrnak össze az erre a célra különösen alkalmas görög nyelvből. Ezeknek összetakolt voltát már Hirschberg megvilágította. Jó részük talán majd divatját is mulja. A szerző helyesen cselekedett, hogy inkább csak magyarázatot fűzött hozzájuk. Nagy érdeme a könyvnek, hogy benne vannak mintegy kodifikálva azok a helyes magyar műszavak, melyeket a nyelvjavító mozgalom termelt. Pl. g é g e c s ő (légcső), t ü d ő c s ő (hörg), h á t s ó o r r l y u k a k (hortyok), v e r ő é r (ütér), v i v ő é r (visszér, vizér), p i l l a v á z (pillaporc) stb. Helyes tapintattal járt el M. a mellőzésre szánt korcsok dolgában is. Egészen kihagyta könyvéből azokat, melyeket már senki sem használ pl. r e c e g, ü t é r stb.; zárójelbe tette a már haldoklókat (p o r c); második műszóul meghagyta azokat, melyeket még használnak. Kár, hogy kimaradtak az ilyenek: l e n c s e h i a s s á g (aphakia), k ö z e l l á t ó s á g (nem közellátás), s z e m h i a s s á g (anophthalmus), s z e m t á g u l á s (bupthalmus), s z á r n y a s h á l y o g (pterygium). E csekély kifogás nem vonhat le semmit a derék munka érdeméből. Manninger könyve az egyetlen jó magyar orvosi szótár, a főntebb említettek ma már szóba se jöhetnek mellette.

Jendrassik nem szótárt írt, hanem tanácsokat ad azoknak, akik az Orvosi Könyvkiadó Társulat számára könyvet akarnak írni, hogyan írjanak helyes magyarsággal. Így aztán radikálisabb, annak is kell lennie, mert reméli, és remélheti is, hogy az újabb orvosi nemzedéknek helyesebb lesz a magyarsága. Bírálói izekre szedték szét, sok hibáztatott műszót védelmükbe vettek ellene, majd meg népiesebb sőt rusztikusabb kifejezéseket ajánlottak figyelmébe. Én a Gyógyászatban fogtam pártját a nyáron s most is csak jót mondhatok róla. Orvosi íróinkról általában el kell ismerni, hogy amilyen könnyen kaptak annak idején a nyelvújítás fonák szavain, annyira megvan bennök most is a hajlandóság, hogy befogadják a jó tanácsokat. Nem szabad olyan könnyen rámondani a legelterjedtebb korcsokra sem, hogy pótolhatatlanok.

CSAPODI ISTVÁN.

A magyar ősi ritmus.

(Gábor Ignác könyve.¹⁾)

Annál a szoros kapcsolatnál fogva, mely a magyar vers ritmusa és nyelvünk szerkezete között kimutatható, egész természetesen azt várhatná az ember, hogy a magyar versnek, a magyar vers ritmusának kutatói a nyelvtudomány munkásainak nyomdokába lépnek, s alkalmazzák az ő történeti módszereiket, vagy ami ezzel tulajdonképpen egyet jelent: az összehasonlítást.

Feltűnő jelenség, hogy mindazok, akik csak Arany Jánostól fogva napjainkig a magyar vers ritmusát tanulmányozták, ezt a ritmust nem mint fejlődő, történeti folyamatot tekintették, hanem úgy fogták föl, hogy a multban ugyanaz volt, mint a jelenben, s azok a törvények, melyek a mostani irodalom és népköltészet termelése alapján a magyar ritmusra nézve megállapíthatók, a multa is érvényesek. Mit sem törődtek azzal, hogy a jelen nép- és műköltészetéből elvont ritmikai és verstani törvények a legtöbb alkalommal cserben hagynak bennünket, hogyha a mult idők költői emlékeire akarjuk őket alkalmazni. Ilyenkor azonban nem az eddigi eredmények elégtelenségében keresik a hibát, hanem minden olyan versre, amellyel nem tudnak boldogulni e történeti módszer nélkül megállapított ritmus szerint, azt mondják, hogy a költő nem tudott verselni, nem volt ritmus-érzéke, vagy pedig a vers eredeti ritmusát a másoló barát íráshibái rontották meg.

Igazán különös! Még Anonymus latin prózájából is kiérezzük a magyar vers csendülését, hogyha ebben a magunk elméletének a megerősítését láthatjuk; de az a XIII—XV. századbéli magyarul író barát, akiben a keletről hozott magyar dalnak ősi ritmusa még valósággal elemi erővel élt, nem tudott verselni! — Ilyenformán aztán a magyar irodalomnak egészen a XVI. századig terjedő verses emlékeiben a ritmus kielégítő magyarázat nélkül maradt.

Gábor Ignácnak *A magyar ősi ritmus* c. könyve az első verstan munka irodalmunkban, amely a természetes, az egyedül helyes utat választva, a legrégebb verses emlékeink vizsgálatából, ez emlékeknek a rokon és egyéb népek költészeti maradványaival való összehasonlításából indul ki és így akarja kikutatni az ősi magyar ritmus mibenlétét. Ennek a könyvnek az eredményei annyira újak, annyira meglepők, annyira az igazság erejével hatók, hogy részletes ismertetése elől nem zárkozhatunk el.

A magyar verstan és ritmika terén ma Négyesy elmélete az uralkodó; ezért Gábor Ignác, Sziládynek a Régi Magyar Költők Tárában levő magyarázatain kívül, csak az ő munkáiban megnyilatkozó verstani és ritmikai felfogással vitatkozik; e felfogás szerint a magyar ritmusnak alapvető sajátága, hogy a magyar versnek nemcsak minden üteme, hanem minden sora is hangsúlyos szótaggal, lüktetővel kezdődik. Ezzel szemben Gábor könyve azt vitatja, hogy az ütem mindig lüktetővel kezdődik ugyan, de a verssor nem okvetlenül; más szóval a magyar versben lehetséges az ütemelőző (Auftakt). Ez a tulajdonsága a ritmusnak megvan valamennyi germán

¹ Budapest, Lampel R. Ára 5 K.

nép régi költészetében, megvan az ősi latin s a héber költészetben, és ami a legnagyobb súlyú bizonyítéka Gábornak, megvan a rokon népek: a vogulok és osztjákok költészetében is. Tüzetes vizsgálat és összehasonlítás alapján azt is kimutatja Gábor, hogy nemcsak ebben az egy tulajdonságban, hanem minden egyéb tulajdonságban megegyezik az előbb felsorolt népek ősi költészetének ritmusa a magyaréval. A mi ősi költészetünkben is eredetileg csak a hangsúlyos szótagok száma van meghatározva, a hangsúlytalan szótagok száma bizonyos határon belül szabadon váltokozhatik. Mégpedig a legősibb magyar verssor négy ütemből áll, mely két kétütemes rövid sorból van összetéve; a két rövid sor összefüzésére és az iktusok erősítésére szolgál az alliteráció. Mivel a hangsúlytalan szótagok száma szabadon váltokozhatik, az is megtörténhetik, hogy az ütem csak egyetlen nyomatékos szótagból áll.

Hogyha ma Arany János élne, nagyon megörülne Gábor felfedezésének; a magyar nemzeti versidomról írt tanulmányában ugyanis olyan fel fogás nyilvánul meg, amelynek nyomán elindulva már rég el lehetett volna jutni ahhoz az eredményhez, amelyhez Gábor eljutott. Értekezésében azt mondja: Nem szükség, hogy a hangsúly mindenkor az ütem elejére essék, de igen, hogy mindenik ütem egy hangsúlyos tag által legyen kiemelve, mint e népdalban:

*Bort ittam én || boros vagyok,
Haza mennék || de nem tudok,
Aki tudja || mért nem mondja,
Merre van az || ország útja. (Czuczor).*

Aranynak ez a ritmizálása tulajdonképpen nem más, mint annak az elismerése, hogy a magyar versben igenis lehet ütemelőző. Négyesy nem fogadja el Arany véleményét, s bár ő is azt tartja, hogy a magyar vers lüktető erejét a logikai hangsúlyból meríti, de szerinte olyankor, mikor az ütem elejére nem a logikailag is hangsúlyos szótag kerül, a logikai nyomtatót elhallgattatja a vers nyomtatója, más szóval ilyenkor az ütem elején levő logikailag hangsúlytalan szótag kap erős nyomtatót; a fenti vers két sorát Négyesy szerint így kellene ritmizálni:

*Haza mennék || de nem tudok.
Aki tudja || mért nem mondja.*

Az iskolában én is sokszor tapasztaltam, hogy tanítványaim, átengedve magukat a vers hullámzásának az erős nyomtatót az ütem első szótagjára hozzák ki; de ez a mai állapot, s meglehet, hogy csak rossz iskolás szokás; ha egyáltalán szabad a tekintéllyel való bizonyítás, ebben a kérdésben igazán bátran hivatkozhatunk Arany Jánosra.

Az alliterációt is a magyar ritmus elemének érzi Arany, bár nem ismeri még fel a régi verselésben való nagy szerepét. A Pannóniai ének és néhány gyermekdal, közmondás vizsgálata alapján azt mondja: »Ez aránylag gyér nyomok feltüntetésével nem akarom bizonyítani, hogy a bötürim nálunk valaha uralkodó volt; de hogy a magyar ritmus is fölvette olykor, s általa a hangsúly erősödést kapott, világos«. Már ő összeveti a magyar versnek ezt a sajátját az Edda-dalok szabályos alliterálásával, s

ha nem gyér nyomokon kell elindulnia, hanem ismeri a kódexek-korabeli nagyszámú verses maradványainkat, bizonyára nem habozott volna kimondani, hogy az ősi magyar ritmusnak az alliteráció alapvető sajátága. Erről a kérdéstről való egész fejtegetése arra vall, hogy e gondolatától a gyér nyomok mellett sem idegenkedett.

Aranynak az előbbi versen bemutatott ritmizálása az ütemek változó szótagszámának lehetőségét is bizonyítja. Mert ebben a sorban:

Aki tudja || mért nem mondja —

Arany és Gábor felfogása között csak az a különbség, hogy Arany a sor első felét egy ütemnek számítja, bár a hangsúly csak a harmadik szótagon van, Gábor pedig a sornak az iktus előtt lévő részét ritmikailag formulázva ütemelőzőnek veszi és a tulajdonképpeni ütemet a hangsúlyos szótagtól számítja, ilyen formán:

Aki | tudja || mért nem mondja —

vagyis az első ütem két szótagból áll (két szótag ütemelőző), a második négy szótagból.

Ezt az elméletet, amelynek csiráit ott találhatjuk már Arany felfogásában, a Königsbergi Töredéktől fogva egészen a Szigeti Veszedelemig úgyszólván valamennyi költői emlékünkné igazolja.

A Königsbergi Töredéket, amelynek a ritmusát ezideig nem sikerült kielégítően megfejteni, Gábor elmélete szerint egész pontosan ritmizálhatni ilyen formán:¹

Vilagnoc kezdetuitul	scuzsegne tukere
ez nem lev wala,	tistan maradhassun
hug scuz lean	es nekunk hirunc
fiot sculhessen,	benne ne leyessen.

Vagyis ez az ének négyütemes sorokból áll, a sorok mindegyike kétütemes sorból van alakítva, s e kétütemes sorokat az alliteráció fűzi össze. Megtaláljuk benne a hangsúlytalan szótagok változó számát, aztán a hangsúlyos ritmusra jellemző egyszótagú ütemet, meg az ütemelőzőt. (A | előtt levő rész ütemelőző.)

Ennek a ritmizálásnak a helyességét az ének kézírata is bizonyítja; ott ugyanis a szöveg egyfolytában van írva, de minden olyan rész után, melyet Gábor egy sorba írt (tehát fél verssornak tekint), pontot tett az író vagy másoló; ezek a pontok Gábor feltevése szerint a verssorok jelzésére szolgáltak. Érdekes, hogy az elkülönző pontok értékét illetőleg már ezelőtt 13 évvel ugyanerre az eredményre jutott Kalmár Elek is (NyK. 25 : 351), bár ezt az észrevételt a verstan szempontjából sem ő, sem Négyesy nem értékesítette. A véleményeknek ez összetalálkozásánál jobban bizonyítja a feltevés helyességét az a körülmény, hogy igen sok középfelnémet kódexben megtalálhatjuk ezeket a pontokat az egyfolytában írt verssorok szétválasztására.

A Szent László Királyról való énekben ugyanez a ritmus csendül fel teljes tisztaságában; csak az alliteráció eredeti rendeltetése kezd benne el-

¹ Mint már egyszer ő maga kifejtette a Nyr.-ben 33 : 540.

homályosodni, mert már jobbra nem a két sor összefűzésére szolgál, hanem egy-egy ilyen két-ütemes sor két iktusát erősíti:

Szent háromságnak	vagy te szol gája,
Jézus Krisztus nak	nyomdoka kö veti;
Te szent léleknek	tis zta edénye,
Szíz Máriának	vá lasztott vit éze.

Erre a versre eddig a 3, 2 + 3, 2 ritmust kényszerítették rá. E vers ritmikai vizsgálatának legérdekesebb eredményéül Gábor azt állapítja meg, hogy nem latinból való fordítással van dolgunk, amint eddig hitték, hanem a latin himnusz a magyar versnek a fordítása; t. i. a latin himnusz ugyanilyen váltakozó szótagszámu, alliterációval erősített négy ütemből áll, pedig ez a ritmus a latin költészetben már ekkor hosszú évszázadok óta nem volt használatos és a középkori egyházi költészetben egészen páratlan. A ritmuson kívül a két szövegnek tüzetes összevetése is ezt a föltevést bizonyítja.

Ilyenformán végig megy Gábor a 16. és 17. század minden nevesebb költői emlékéen és valamennyi meglepő következetességgel tanúsítja, hogy a szerző helyes úton jár. Figyelembe veszi a népköltészet termékeit is, és érdekes kísérleteket tesz abból a célból, hogy mai alakjukban is felfedezze ennek az ősi ritmusnak a nyomait. A regös énekek legjobban megtartották ezt a verselésmódot.

Láttuk, hogy a régi magyar négyütemes vers szótagszáma 7 és 16 között váltakozott; a mai alexandrinnak azonban csak 12 szótagja van. Ez nem hirtelen változónak, hanem hosszú, történeti fejlődésnek az eredménye, oka pedig a rím föllépte.

A rím egész természetesen megkívánta a szótagszámban uralkodó nagy szabadság korlátozását, mert hiszen a mai verselésben is azt látjuk, hogy csak egyenlő, vagy megközelítőleg egyenlő szótagszámú sorok csendülhetnek össze. Gábor könyve érdekesen mutatja meg, hogyan szorul össze ez a nagy szabadság 11—13 szótaguvá, majd következetesen 12 szótaguvá; de még az ilyen következetesen 12 szótagból szerkesztett versek első példáiban is fellelhetni ennek az ősi ritmusnak minden sajátosságát. Érdekes, hogy még Zrinyinél is csak a sorok szótagszáma van meghatározva, de a két félsor nem mindig tagolódik 6—6 szótagra.

Ebből a négyütemes versformából magyarázza meg és vezeti le Gábor a magyar költészet két- és háromütemes sorait.

Gábor kutatásainak eredményei nyelvészeti szempontból is értékesíthetők; már ő is többször felhívja figyelmünket arra az érdekes körülményre, hogy a régi költészetben sokszor külön hangsúlya van olyan szónak, amely ezt az önállóságát ma már elveszítette, pl. a Königsbergi Töredéknek e két sorában: megé | törje, -- megé | lelhesse — az ígékötő még annyira önálló, hogy külön ütemet alkot. Ezen a nyomon elindulva, meglehet, hogy több érdekes felvilágosítást kaphatunk nemcsak a hangsúly, de a jelentéstan kérdéseiben is.

Röviden ez ennek a könyvnek foglalatja. Ki tudja, nem lesz-e valaha fegyver annak a tudományos iránynak a szolgálatában, amely ma még csekély bizonyítéokra támaszkodva az indogermán és a finnugor nyelvek rokonságát vitatja!

KERTÉSZ MANÓ.

Stilisztika.

(A tanító- és tanítónőképzők I-ső osztálya számára. Szerkesztették *Bartha József* dr. és *Prónai Antal* dr.)

A tanítóképzők tanítás tervének változása következtében a kézikönyveknek egész sora jelent meg. Nem mondhatjuk, hogy közülük mindegyik nyeresége lett volna tanügyi irodalmunknak, de általánosságban a régiek fölött állanak, s az új utasítás kívánalmait szolgálhatják. Nagyobb haladást láthatunk a magyar nyelvi és irodalmi tankönyveknél. Mintha a tanítástervben kitűzött nemzeti feladatok fokozott gondosságra serkentették volna magyar nyelvi kézikönyvíróinkat; ennek eredménye több, helyesen szerkesztett a nyelvi és irodalmi anyagot áttekinthető módon tárgyaló nyelvtanunk, stilisztikánk, poétikai és retorikai tankönyveink. Ezek közül is kiválík a Szent-István-Társulat kiadásában a múlt évben megjelent, Bartha-Prónai írta *Stilisztika*. A képzők I-ső osztályának magyar nyelvi anyaga a nyelvtan s mellette a stilisztika. Ez utóbbinak tanítása az olvasmányok tárgyalásával kapcsolatban a magyar nyelvre fordítandó időnek legalább is felét kívánja, mert az így rakott alapokon épül a későbbi évfolyamok munkája. A szerzők ezt szem előtt tartották, mert stilisztikájuk alapján véve tartalmas irodalmi olvasókönyv, akként egybeállítva, hogy a képzőknek szóló jellege erősen kidomborodik. S ebben van a szerzők legnagyobb érdeme, amellyel a más, képzőknek írt stilisztikákat meghaladják. A prózai és költői olvasmányok egyik nagyobb csoportja az iskolai élet világába vezeti a tanulót, amelynek munkásává készül lenni. Figyelmet érdemel az a gondosság is, amellyel a népi költés termékeit mutatják be, a magyar népiéletet, természetét, szokásait ismertetik. A tanítónövendéknek már eleve meg kell barátkoznia a falusi élet viszonyaival, ismernie kell jövődő köre embereit, nem kevésbé értékelnie a nép nyelvének fontosságát. Bartha és Prónai stilisztikája ezt a célt különös gonddal szolgálja, sőt segítségével ahhoz értő tanár a nyelvtudománynak munkásokat is képezhet. Az olvasmányokat tartalmas jegyzetek kísérik, melyek a könyv használhatóságát csak fokozzák. Igaz, hogy egyik-másik helyen aprólékosságig mennek, de ezeket megbocsáthatjuk a méltánylandó lelkiismeretességért. Ezzel okolom azt a jegyzetben adott figyelmeztetést is, amelyben a népmesék közül csak a morális célzatuak felhasználása mellett szólnak. A népmeséknek oly nagy a hatása az iskolai nevelésben, hogy a megválasztásnál tisztán csak az esztétikai megfelelés jöhet számításba. Olvasókönyveinknél nagy ritkaság, hogy a ma élő költőket és írókat is szerepeltessék. Bartha és Prónai könyve ebben is kivétel, mert az újaknak is helyet enged, s elég szerencsés megválasztással. Az elméleti részek világos és szabatos stilizálásuk, s helyesen, a lehető legrövidebbre fogva, hogy inkább a tanuló öntevékenysége találja meg a nyújtott példában a magyar stílus helyességének és szépségének kívánalmait. A könyv kiállítása tetszetős, nyomása tiszta és betűi könnyen olvashatók. A szerzők sok tudással és tapasztalattal írt munkája megérdemli, hogy minél több képzőben használatba kerüljön, mert iskolai és tudományos szempontból egyaránt a legkiválóbb stilisztikai könyvek egyikét nyújtották.

GERENCSÉR ISTVÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Lapszéli jegyzetek. 1. *Somolyog* (vö. Nyr. 27. 280). E szó, bár gyakran találkozunk vele íróknál, kétségtelenül népies hangzású ma is. A nép beszédében szerteszét el van terjedve. Mondják Mezőturon, Szeged vidékén, Gömörben, Szatmárban, csaknem az egész Székelyföldön és Debrecenben is. Fontos, hogy nemcsak *mosolyog*, hanem *sompolyog* jelentéssel is használják Háromszéken (vö. Tsz.). Jellemző az is, hogy szólásokban is meg van őrizve: *somojog, mint az árpacipó, mint a vadalma*. Valószínű ugyanis, hogy ez a szó a *mosolyog*-nak hangátvetéses alakja. (Bár Fest Sándor munkájában: Hangátvetés a magyar nyelvben, NyF. 42, I. A., nem említi e szót). Az így keletkezett *somolyog* szívós életét erősíté a rokonhangzású és némileg hasonló jelentésű *sompolyog*; jelentés-csere is történt köztük. Bérczi F. 1826-ból idézi a szót. Hát bizony van ennél körülbelül kétszázötven esztendővel régibb adatunk is. »A calvinusok oly igen szépen *mosolyognac* es *somolyognak* föl gombolt aiakockal, mint ha ű bennec fordulna meg Salamonnac minden tudománnya (Monoszl.: Képt. 303. stb. I. NySz.).

2. *Kacskaringó*. Kőrösi magyarázata igen tetszetős (Nyr. 37 : 280). Csakhogy valószínűvé tételére a következőket kellene bebizonyítani: 1. hogy a horvát *kača* = 'kigyó' valóban átjött a magyarba s magában is használatos; 2. hogy ez a *kača* van a *kacskaringó* szavunkban. Az, hogy Horváth Ádámnál előkerül a *kigyó-tekervény*, nem bizonyítja, hogy a *kacskaringó* szó első tagja kigyót jelent.

3. *Nyelv-esztétika*. A Beöthy- emlékkönyvben közzétett cikkemben az egyéni nyelv oly sokat emlegetett, de rendszeresen oly ritkán kifejtett kérdésével kapcsolatban említém, hogy különösen Petőfi stílusán szépen ki lehet mutatni az egyéniség és stílus szoros kapcsolatát. E tétel (mint Szeremley Császár L. említi Bajza József dr. Bajza-tanulmányáról¹ szoltában EPHK. nov. szám) igen gyakran előkerül, de fájdalom, csak olyan általános megjegyzésekben és iskola-könyvek paragrafusaiban kell meghúzódnia. Az összefoglaló statisztikákon, a Beöthy-Emlékkönyv 459. I. jegyzetében említett műveken kívül még csak Kulcsár Endre cikksorozata érdemel figyelmet: Magyar nyelv-művészek (Nyr.) és Karl Bruchmann könyve: Psychologische Studien zur Sprachgeschichte, melyben sok ókori metafora vándorlása van megírva. Egy igen jeles munkára figyelmeztetett folyóiratunk szerkesztője: Die Formenverhältnisse des Wortschatzes und die sprachlichen Baustile, von Dr. Otto Kares, a Lazarus-Steinthal-féle Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, 17: 176—185, 315—344 stb. Erre még alkalmadtán visszatérünk.

Most csak Petőfi szertelen természetét kifejező, felsőfok-jelző stílus-sajátságait óhajtom megszerezni. A *feleségek felesége*-féle alakok mellett még egy egyéni vagy egyénileg sokat használt, felső fokot kifejező szerkeze van Petőfinek. Köznyelvünk ugyanis a *leg*-szócskát általában inelléknevek felső fokának képzésére használja. *Legszebb, legjobb* a közismert

¹ Az én cikkem már a szerkesztő-bizottság kezében volt, mikor Bajza közleményét olvastam. Megjegyzem, hogy Bajza értekezését sokkal értékesebbnek tartom, mint SzCsL.

alakok, de a főnév és melléknév külön kategóriáinak fiktív volta, az a tény, hogy egymásba minduntalan átömlenek, eléggé megmagyarázza, hogy főnevekkel is képezzünk efféle alakokat. »A haza *legkelete*, ahonnan elindult és *legészaka*, ahol bucsút mondott . . .« írja Beöthy Zsolt Mikes leveleskönyvéről. E szép és igen jellemző felső fok gyakran visszatér Petőfi költeményeiben. Le a hegy *legfenekére* (Kard és láncc). Amott fönn egy csillag ragyog a tiszta ég *legtetején*. A cseresznyefa *legtetejéről* (Helys. kal.); a Duna *legközepében* (u. o.); a föld *legközepe* (Lev. Ker. Frigyeshez). Ide tartoznak ezek is: Együtt ábrándoztunk a pusztá *legmélyén* (A gólya); . . . ez a fény ablakból világít az erdő *legmélyén* (János v. VI.) A kétféle Petőfi-felsőfok egyesül a következő példában: A *vén* butoroknak talán a *legvéne* Borbála kisasszony (Tábl. II. §).

4. *Utószó a csángó vitához.* Sajátos vitakozás fejeződött be a NyK. legutóbbi számában. Értjük és méltányoljuk a szerkesztő ama kijelentését, hogy a vita be van fejezve, hiszen Wichmann György A moldvai csángók nyelvjárásához című közleményemnek körülbelül kilencven, külső és belső okoknál fogva feltétlenül hiteles adatára csak gúnyolódással tud felelni, nekem pedig immár hozzátenni valóm a mondottakhoz nincsen. Hiszen én adatokkal bizonyítottam, W. pedig csak azzal tudta kétségtelenül elhamarkodott túlzását megtámogatni, hogy interdum dormitat ipse Homerus. Bizony Szarvas Gáborra vonatkoztatva ez esetben még a homerosi analogia is igaztalan és helytelen. Szarvas Gábor és társai még — álmukban sem hallhattak *š'* helyett *c*!! Ezt az akusztikai csodát — hiába erőködik Wichmann — úgyse fogja senkivel elhiteni. A további vitakozásnak tehát semmi helye és alkalmja sincs többé. De a Nyelvőrt, melyben az ott létezetteknek és nem létezetteknek bélyegzett adatok jó része megjelent, nyilván érdeklő, hogy miként állunk hát most már a csángó *cs ~ c* hangváltozás ügyét illetőleg. E kérdésre mindaddig, míg W. vissza nem vonja a NyK. 37. kötetében megjelent csángó nyelvjárási tanulmánya alap gondolatát, minden objektív bűvárnak így kell felelnie:

Szavahihető, magyarul jól tudó, ép fülekkel megáldott magyar bűvárok, nyelvészek és nem-nyelvészek, kik kint jártak a csángóknál, majdnem száz éven keresztül megfigyelték, hogy a csángóknál efféle alakok hallhatók: csengő h. *cengő*, dicsértessék h. *dicértessék*, nincsen h. *nincen*, csak h. *cak*, cseléd h. *celéd*, lelkecske h. *lelkecke*, böcsület h. *bücsület*, tanácsol h. *tanácol*, elkorcsosodott h. *elkorcoszodott* stb. stb. Ilyen adat, melynek feltétlen hitelessége be van bizonyítva, körülbelül kilencven van közölve a NyK. 257—265. lapjain. Megfigyelték, hallották e jelenséget Gegő Elek, Jerney János, Imets Fülöp Jákó, Kovács Ferenc, Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, Ballagi Aladár s e sorok írója. Ezekkel szemben Wichmann György — aki saját bevallása szerint egyetlen egy északi csángó helységben végzett tanulmányokat s a déli nyelvjárásokat csak onnan ismeri, hogy egy magát luzi-kulugeri-nak s egy magát zsószeninak mondó csángóval beszélt egy alkalommal a bákói piacon — ezekkel szemben azt állítja, hogy az egész *cs-c* megfigyelés csak legenda s a *cs* helyén *c* a csángóknál sehol, soha sem hangzott. — Kell-e ezt magyarázni? Nem! Valóban: sapienti sat!

RUBINYI MÓZES.

Boromissza. A *Boromissza* családnév szemmel láthatóan a *Bor-nemissza* névből változott el. Az *ē* helyén álló *o* nyilván magánhangzó-illeszkedés eredménye. De miért esett ki az *n*?

Hogy zárt szótag után álló szótagkezdő *v* a szó belsejében kiesik, az nyelvünkben egészen közönséges tünemény. Elterjedtségének bizonyítására felsorolom azokat az eseteket, amelyekről tudomásom van: *Árvapatak* (Szék. OklT. I. 68, 192., Orb.: Székelyf. III. 25.): *Árapatak* (helynév), *bërëtvá*, *borotva* : *bërëta*, *borota* (MTsz.), *dudva* : *dudó* (u. o.), *estve* : *este*, *-falva*, *-falvi* : *-fala*, *-fali* (TMNy. 335.), *hítves-társ* : *hites-társ*, *húsvét* : *husét* (MTsz.), *István* : *Ěstán* (Székelyf.), *kálvínista* : *kálomista*, *kedves* : *kedes* (MTsz.), *könyvecske* : *könyecske* (Hilib, Háromszék m.), *körtve* : *körte*, *kurva* : *kura-fi*, *morotva* : *holt-víz* : *mórta* (MTsz.), *olvaszt* : *olaszt* (u. o.), *orvos* : *urus* (u. o.), **örv-ügy* : *űrügy* (Nyr. 28 : 174), *pítvar* : *pítar* (MTsz.), *rézolva* (: lat. reserva?) tilos növendék-erdő : *rézola*, *rézula* (u. o.), *senyvedeg* : *rüh* : *senyvedeg* (u. o.), *sertvés* : *sertés* (u. o.), *sérvés* : *sérés* (u. o.), *szërvusz* : *szërusz* (Hétfalu, Brassó m.), *Szilvészter* : *Silëster* (Alsócsernáton, Háromszék m.),¹ *teremtve* : *terente* (Nyr. 1 : 423), *l. salvia* : *zsálya*. *Meté*, a *metisz* ige elbeszélő multja, a BécsiC.-ben még *metvé*, és Budenz szerint az ismert *alás*, *aló*, *fekés*, *fekő-félék* is nem a rövidebb töből való képzések, hanem valószínűbben *v* kiesése útján keletkeztek. (Ugor Alakt. 105.). A **hallvik*, *törvik*-féle igékben is úgy látszik így maradt el a reflexiv képző, és az *-atv*, *-etv* képző *v*-jének kiesése is alighanem az *üdetvitül*-féle ragos alakokból indult ki. Az ilyen hangtani helyzetben levő *v* elejtésére való hajlam tehát mindenesetre elég erősnek mondható. Egyéb mássalhangzók azonban csak nagyon ritkán esnek ki ilyenkor. Még leggyakrabban a *h*. Erre vonatkozó adataim: *bűzhödik* : *büszödik* (NySz.) *göthés*, *göthös* : *götés*, *götös* (MTsz.), *helyhöz* : *helyez*, *húshagyó* : *husagyó* (MTsz.), *korhol* : *kúrol* (u. o.), *lanyha* : *lanya* (u. o.), *nátha* : *náta* (Nyr. 32 : 310), *otthon* : *oton* (Nyr. 2 : 133.), *pókháló* : *pókáló* (MTsz.), *porhanyó* : *poronyó* (u. o.), *poshadt* : *posatt* (u. o.), *rothul* : *rothad* : *rotul* (u. o.). Ilyen helyzetben némelykor az *l* is kiesik: ném. *verlesen* : *fërézsol* : névsort olvasva számbavesz (*Fërézsólták* az embërekët s elindúltak az ërdöbe. Bánkfalva, Csik m.), *krumpli* : *krumpi*, *lajbli* : *lajba*, *sarló* : *saró*, *soró*, *strimfli* : *strimfi*, *tarló* : *taró*, *toró*. (L. ezeket a MTsz.-ban). Az *r*-re és *m*-re csak egy-egy példát tudok: *rëgruta* : *rëguta* (Nyr. 4 : 426), *esmënt* (ismét) : *esënt* (MTsz.) Az *n*-re se sokat: *is nem* : *sem*, *is nincs* : *sincs*, lat. *solemnitás* : *szolomitás* (Nyr. 4 : 479) és *miért* *nëm* : *miërëm* (Nyr. 4 : 181). Ezekhez hozzá lehetne ugyan csatolni a *Boromisszát* is, azaz föl lehetne ugyan tenni, hogy éppen olyan hangkopás útján keletkezett a **Bornomisszá*-ból, mint az idézett *miërëm* megelőző *miër* *nëm*-ből, de meg gondolva azt, hogy a szóbeli konsz. *n*-nek a magyar nyelvben való gyakoriságához képest a talált néhány eset nem tanuskodik nyelvünknek a zárt szótag után álló szótagkezdő *n* elejtésére irányuló erős hajlamáról (vö. a *v* és *h* kiesésének számos esetét!):

¹ Erdélyben ismerek egy *Serester* nevű magyar családot és tudom, hogy ugyancsak Erdélyben van *Serestély* nevű család is. A *Szilvészter* keresztnévnek Alsócsernátonban megfigyelt *Silëster* ejtése és a zárt szótag után következő szótagkezdő *v* kiesésére vonatkozó fennebbi példák e két családnév eredetét is megmagyarázzák.

valószínűbbnek fogjuk tartani, hogy *Bornëmisszá*-ból előbb hangzóilleszkedéssel *Bornomissza* lett, s hogy ebből aztán az értelmesítésre törekvő népetimológia alkotta a mai *Boromisszá*t. Annýt mindenesetre föl kell tennünk, hogy a népetimológia legalább is elősegítette, megkönnyítette az *n* kiesését.

HORGER ANTAL.

Buksi. Az oláhban *bocciũ*, *bucciũ*: plump, roh geformt, ungeschlacht (Tiktín: Wörterb.); *bot bocciũ*: breites, plattes Maul; *nas bocciũ*: Flachkopf (képletesen emberről: flachköpfig, beschränkt, blöde); *ghete bucciũ*: otromba cipő; *oaië buccie*: nagyfejű juh, stb. Jelent még: Mist-kehrer, Misträumer; továbbá (csak *bucciũ* alakban): azt a mészároszt, aki a vágóhidnál leöli a barmot. Az örmény gúnyneve is: *Zi-ĩ armean*, *zi-ĩ bocciũ*, t. i. ha örménynek monddod, azt jelentetted ki, hogy buta. Saineanu Lázár (*Influența orientală asupra limbii române*, Bukurest, 1900) török elemnek véli s a *bokči* 'vindangeur' szóból magyarázza (sobriquet que les Turcs donnent aux Arméniens). A török is úgy csúfolja az örményt: *Ermeni bokči*. Valószínű tehát, hogy a *buksi* a magyarban is török eredetű s nem német, amint Lumtzer és Melich véli (**bockschedl*-féle képzelt szóból származtatják); annál kevésbé a *bukik* ige származéka (Nyr. 36 : 453). A moldvai csángóknál élő *bokszi* (Nyr. 9 : 490) alak, azt tartom, az oláh *bocciũ* mása (Moldvában *bocșiũ*-nak ejtik.) Nálunk Magyarországon az oláhok nem ismerik a *buksi* szót (csak Moldvában és Havaselföldén járja). Egy gyermekénekeket és gyermekjátékokat tartalmazó könyvecskében (Bogdan-Hoya: *Cântece de copii si jocuri*, Brassó, 1905.) olvasom :

Éghiera béghiera bucsinduri
şolorigo húzindúri
Uschi túschî tóvaschi
Ári ciári ciábogári
Jést afără (25).

Ez a versike nagyon emlékeztet a magy. »egyedem, begyedem...« gyermekdalra. Egyébként is előfordul benne több magyar szó: *şolorigo* (szól a rigó?), *uschi* (uski), *ciabogari* (cse-bogár?); tehát a *bucsinduri*-ban is lehet, hogy a magyar *buksi* szó rejtőzik.

ALEXICS GYÖRGY.

Csokonai mint nyelvújító. Widder S. szorgalmasan és tanulságosan összeállította azt a szókészletet, amely Csokonait mint nyelvművelőt jellemzi, de összeállítása nem kimerítő. Nem is lehet, mert Csokonainak olyan gazdag a szókincse, hogy olyan rövid terjedelmű tanulmányban nem lehetett mindent fölvenni. Nézetem szerint mégis többet adhatott volna W., s egy pár föltűnő hiányt meg akarok említeni. A Csokonai fölélesztette régi szók közé tartoznak még ezek: *csergeteg* (patak, Első szerelemérzés, Toldy 1844-i kiad. 242; a régi nyelvmélekekben gyakori, de 1604 utánról nincs idézet a NySz-ban; vö. Kaz. Munkái 7. k. Glossz.) *Félisten* (Ódák 1 : 8; Calep., MA.), *nagyít* (kódexek és PPBl.); *lenge* (Ódák 2 : 3), *rukerc* (százszorszép, Anakr. d. A számóca; a költő maga Melius

Herbáriumára hivatkozik); *éden* (An. többször, a szentírás nyelvéből). A népnyelvből fölvetett szók közé tartoznak: *bókol* (hajlong értelmében, A reményhez 1802?; tudtomra ő az első, aki ezt a szót ilyen alakban használta az irodalomban, előbb csak Sz.D. Kisded szótárában; ¹ *cenk* (Kifakadás; *igazándi* (I. Nyr. 37 : 28); *mentsvár* (A magánossághoz; így 1814-ben Kováts József, Kaz. L. 12 : 22); *bogárszemű* Az XXII. dal), *kőkényszemű* (uo.; Faludinál: *szeme kőkény*); *szeghajú* (uo.); *poszpászt*, *posztpász* (csemege, Dorotya, Békaegérharc, I. Nyr. 28 : 176, 33 : 415), *hamuhodni* (Földi sírja fölött); *lopint* (An. 305. l, Schedel kiad.); *vagyonka* (1790. A pillangó és a méh) *vetél* (*mintegy keresztülvetéli vászonszálkint* Tavasz) stb. — Jövevényszavaink közül önála találjuk először az *azurt* (*az ázur menny* Ódák 1 : 8.) és a *milliárdot* (*négy milliárd ember* A lélek halh. II. vége felé). — De vannak Csokonainak más új szavai is, részben fontosak, amik régibb forrásból nincsenek kimutatva s így okvetetlen megérdemelték volna a fölemlítést. A *rózsás* melléknevet ő használja először mai költői jelentésében (*te illetéd rózsás újjoddal* Ódák 2 : 22, r. ábrázat, Elegyes v. A hízelkedő; rózsásodik Dor. IV). Önála találjuk legelőször a *lendül* és *fejlík* igét (noha amazt csak 1865-ből keltezi a NyUSz, emezt 1807-ből): »S egy szellet a rózsának bimbóiból kilendül* (An. végén). »Míg a természetből ki nem fejlettem volt* (Az álom). Még említhetném a *megkönnyeztetlent* (Ódák 1 : 2), a *téjhabot* (An. 19) stb. — Persze sok más érdekesség is van Cs. nyelvében, pl. *akastyáni* hegyek (174) s több eff. Egy jegyzete megmagyarázza a NySz-ban idézett *kákompillis* szót (Dor. III). — Furcsán járt Cs. a *kalamajka* szóval; úgy látszik, a *kamukával* tévesztette össze, mert azt mondja róla: »A k. egy szörből való fényes matéria, melyet kivált régi magyarjaink mentebélésnek viseltek* (Dor. IV).

SIMONYI ZSIGMOND.

Helyreigazítások. *Tollasmező. Lecsepül. Észbekap.* Alexics György (Nyr. 37 : 179) a »tollasmező« kifejezést oláh hatásnak magyarázza, mivel az oláhban *pană* nemcsak tollat, hanem virágot is jelent. Én ezt a magyarázatot kissé romantikusnak találtam, s olvastára nagyon szárnyaira vettem »a kételkedés, e barna denevér.« Hasonló példákön kezdtem törni a fejem. Eszembe jutott a latin *penna*, meg a mi *toll* szónk. De vele mindjárt eszembe jutott az a szép régi nóta is, hogy :

»Jaj, be hires, jaj be
Nevezetes a liba,
Be sok keserves verseket
Leír annak a tolla !«

Egyszersmind az is, hogy nagyapáink az utjokban talált ludtollakat gondosan összeszedték, elrakták a tükör mellé, s azokból faragtak ügyes kézzel íróeszközt, mikor szükség volt rá. Na, mondom ez nem hasonló példa. Én mindjárt tollhibának, vagy sajtóhibának gyanítottam az illető kifejezést, s azt sejtettem, hogy így van helyesen: »Csipkebokor tollós-

¹ Hajlong értelmében Csokonai után Verseghynél 1804-ben.

mező szélében.« Ismeretes dolog ugyanis, hogy a Székelységben a *tarló* szó ily alakban járatos: *tolló*. S a *tollasmező* kifejezés csak egyetlen egyszer fordul elő Mailand *Székelyföldi gyűjtésében* is (331. l.) Másutt sehol sem találtam e kifejezésre. A Tájszótár sem ismeri a *toll*-nak *virág* jelentését. De mindaddig nem nyilatkoztam, míg biztos tudomást nem szereztem a kérdésről. A fent idézett népdalt Parajdon jegyezte föl Mailand. Kérdésemre Molnár Ödön, parajdi ref. segédlelkész azt írta, hogy ő sohasem hallott a parajdiaktól *tollasmezőt*, hanem *tollósmezőt* igen, mert, úgy mond, az odavaló ember »nem azt mondja, hogy: *tarló*, hanem *tolló*.« Molnár Ödön s.-lelkész úr szavahihetőségében bízva kimondhatjuk, hogy Mailand *tollas mezeje* ha nem is szarvas, de legalább is *tollas* hiba a *tollós mező* helyett.

Buzás Dezső »újmódi«, tehát »hibás« szóknak bélyegezte a Nyr. szeptemberi füzetében (Nyr. 37 : 317) a *lecsepül* és *észbekap* kifejezéseket. Képtelen képnek mondja az *észbekap* kifejezést, melynek idétlenségét még fokozza, ha birtokviszony nélkül használják. A »fejéhez kap« kifejezéssel állítja párhuzamba s ennek analogiájával magyarázza. No már így csakugyan képtelen kép volna. De nézze meg csak Buzás a NySz. tudósítását. Ott épen hatféle jelentésben van idézve a *kap* ige, nem is számítva a szólásformákat. Az *észbekap* kifejezést a *kap* igének 'valamihez hozzájut' jelentésű használatával lehetne legjobban megmagyarázni, ha már mindenáron magyarázni akarjuk. Pl.; *erőre kap, lánggra kap*. Ez viszont egy még konkrétabb jelentésű használatból indulhatott ki, pl. az ilyenekből: *lóra kap, lábra kap*. (Felkelvén ott az földről *lábra kapa*. KTör: Ján. 17). A Tájszótárban ily adatot találtam: *észbe kap*: eszébe ötlík vmi, észreveszi magát idejekorán, mielőtt pl. elszólná magát. De magát az *észbekap* kifejezést is többször hallottam a néptől, még pedig ép ilyen jelentésben. Hogy miért van benne *ba-be* ragos határozó a *kap* mellett, s miért nem *ra-re* ragos? Talán kombináció útján keletkezett. Észbe vesz + észre kap = észbe kap.

Másik »újmódi« szónak a *lecsepül*-t említi Buzás. *Ujmódinak* már azért sem mondható, mert Pázmány, Czeglédi, Veresmarti, Pécsvárad mind jól ismerik és használják. (V. ö. NySz. I : 411) Buzás kombinált szóalkotásnak tartja a *csép*-ből, meg a *csepű*-ből, »merthogy az író a cséppel csepűvé vagy pozdorjává töri, csépli azt, amit lecsepül.« Talán tréfából mondja ezt. Hiszen nem olyan hallatlan dolog a magyarban a valaminek tartást, valaminek mondást jelentő *-l* képzős denominális ige. (V. ö. TMNytan 453. l.) Tudjuk, hogy *csepű*: a szősz alja, rossza, tehát *csepül, lecsepül* = csepűnek mond, csepűnek tart. (V. ö.: bünöl, Fal.; ural, okol stb.)

CSÜRI BALINT.

Magyar palatogrammok. A NyK. legújabb füzetében (38 : 193) Gombocz Zoltán magyar palatogramokat közöl saját kísérletei alapján. Bevezetésül mentegetőzik s igazolni akarja, hogy miért teszi közzé az ő rajzait. Ez a mentegetőzés teljesen felesleges, hisz Gombocznak nemcsak joga, hanem kötelessége is önálló fonétikai megfigyeléseket végezni s megfigyeléseit közzé tenni. Én 17 évvel ezelőtt végeztem stomatoskopikus

vizsgálódásokat, amikor ez a kísérletezés a kezdet nehézségeivel küzdött; azóta tökéletesebb eszközökkel, biztosabb módszerrel lehet dolgozni, tehát nem az a hiba, hogy most Gombocz is közli az ő rajzait, sőt inkább az a baj, hogy ez a csaknem két évtized mások ellenőrző és kiegészítő megfigyelései nélkül mult el. Gombocz az ő közlésének mentségéül említi, hogy az én sorozatom nem teljes, a fonétikai helyzettel járó ejtésbeli különbségeket nem tüntetem fel, az én palatogrammjaim »nem természetes, hanem ideális szájpaddlásba rajzolt, stilizált (!), asszimmetrikus palatogrammok«. S ezek alapján előbb csak sejteti, hogy az én palatogrammjaim rosszak, mert az egyes hangokra vonatkozó megfigyelések közti különbséget alig meri az egyéni kiejtés rovására írni; később aztán világosan megmondja, hogy az olyan palatogrammoknak, mint az enyéim (s említi Bremeréit is) »lehet ugyan demonstratív, didaktikai hasznuk, de tudományos értékük vajmi csekély.«

Ha elfogulatlanul össze hasonlítom Gombocz palatogrammjait az enyéimmel, el kell ismernem, hogy vannak köztük különbségek is, de sok tekintetben az ő rajzai igazolják az enyéimet, s ezt G. elfelejti megmondani. A különbség oka első sorban a használt mesterséges szájpaddlás különböző vastagsága és alakja. Ismételnem kell, hogy az én megfigyeléseim 17 évvel ezelőtt történtek s azóta a fonétikai kísérletezés általában s ennek körében a mesterséges szájpaddlás készítésének technikája is rendkívül haladt. Gombocz mesterséges szájpaddlása $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ milliméter vastagságú, az enyémmé vastagsága több volt mint egy egész milliméter, tehát a nyelv ugyanolyan magasságban nagyobb területen érintette, mint a vékonyabb szájpaddlást; ez a körülmény maga megmagyarázza a különbségeknek egy részét. Egy más részüknek oka egyéni. Gombocz a nyugati nyelvjárasterületről való, ahol egyes magánhangzókat (pl. *è, é*) zártabban ejtenek, mint az én otthonomban, a Duna mellett; különbséget okoz még a szájpaddlás alakja, az ejtés módja s az a körülmény is, hogy én az egyes hangokat külön, egymagukban ejtettem, Gombocz pedig hangsorban. Annál érdekesebb, hogy G. rajzai mennyiben igazolják az enyéimet, ha összehasonlítjuk Kingsley rajzaival (Int. Zschr. III.), pl a *k, g*, az *š, ž* s az *l* képeit. A szűk és széles ejtésű magánhangzók közt G. rajzai különbséget mutatnak, míg az enyéim nem s Techmer sem vett észre különbséget (Int. Zschr. IV : 157), Érdekes volna most már további megfigyelések alapján eldönteni, vajjon a megfigyelésben van-e a hiba, vagy pedig nyelvjárási, esetleg egyéni sajátsággal van-e dolgunk.

Végül még néhány szót a palatogrammok alakjáról. G. szerint az ideális szájpaddlásba asszimmetrizálva rajzolt palatogrammoknak tudományos értéke csekély. (Elhagytam a »stilizált« szót, mert G. ezt helytelenül alkalmazza; ezek nem stilizált rajzok.) Igaza van annyiban, hogy pontosabbak a hű rajzok s ma már arra kell törekedni, hogy minél pontosabb másait kapjuk az érintkező felületeknek. Ez azonban teljesen hű kép sohasem lehet, mert hisz ugyanaz az egyén sem ejti ugyanazt a hangot egészen egyformán s a rajznak ki kell egyenlíteni az esetleges eltéréseket. Maga Rousselot se kívánja a legtökéletesebb másolásmódot, a fotografálást. »Il n'y a aucune utilité à photographier les tracés. Comme on le verra, les tracés n'ont pas la rigueur mathématique qui justifierait une

méthode si précise, si dispendieuse et si lente.» (Principes, 59. l.) Az efféle megfigyelésekről csak azt mondhatjuk, hogy minél több, minél elfogulatlanabb vizsgálatra van szükség s arra kell törekedni, hogy a tudomány haladását, az eszközök tökéletesedését felhasználva az eredmény minél jobb, minél megbízhatóbb legyen.

BALASSA JÓZSEF.

Az őző ejtés fejlődése. Kovács Márton (Nyr. 37 : 417) egész új gondolatot lát Mészöly Gedeon cikkében (uo. 289), aki a HB-ben vegyesen előforduló *ē-ző* és *ō-ző* alakokat úgy magyarázza, hogy az őzés ekkor még nem volt olyan általános mint ma. Az őző ejtés fokozatos fejlődése nem új gondolat; részletesen tárgyaltam ezt a Magyar Nyelvjárások c. munkámban (124—5. l.), de mindenesetre Mészöly érdeme, hogy ügyesen és meggyőzően alkalmazza ezt a nyelvtörténeti jelenséget a HB. nyelvének magyarázatában.

BALASSA JÓZSEF.

Pata. (Nyr. 37 : 430). A kacsát jelentő *pata* szó török vagy keleti szó. Nevezetes dolog, néhány évvel ezelőtt egy gyöngyösi dajkától hallottam a gyerekszobában; hogyan került hozzá, Isten a megmondhatója.

PONORI THEWREWK EMIL.

A *pata* azok közé a szók közé tartozik, amelyek mindenfelé elterjedtek, de sehol se bizonyulnak őseredetieknek. Megvan az arab, újperzsa, örmény, kurd, spanyol stb. nyelvben; l Hübschmann : Armenische Grammatik 1 : 114, G. Meyer : Albanesisches Wörterbuch stb. [Hübschmann pl. azt mondja: »*bad* oder *bat*, Ente = neupers. *bat*, arab. *baṭṭ*, syr. *baṭṭā*, Ente. Herkunft unbekannt.«]

H. SCHUCHARDT.

Felső fok és tárgyaz igeragozás. Kardos Albert téved, ha azt hiszi (37 : 323), hogy az ilyen mondatfűzésben: »*A legtöbbet ő dolgozott, áldozott, szenvedett stb.*« a *legtöbbet* szó tárgya volna a mondatnak, s így valami különös sajátosság lappangana a felsőfok viszonyításában, és »megmagyarázandó újabb jelenséget« vél abban a szóviszonyításban. Nagyön egyszerű és könnyű a magyarázata. Az a felsőfokú melléknévi forma itt nem melléknév és nem is tárgya a mondatnak, hanem mint szó is, meg mint mondatrész is valóságos határozó. Köznapi beszédben csakugyan ez a forma járja változatlanul, de a művelt nyelv már alkalmazza a különféle határozási viszonyokhoz, mint: *többé, többször, több ízben* stb. V. ö. Már én többet, már én többet magyar huszár nem leszek. (Népd.) Többet ne lássalak nálunk! Egyszer megtettem, de fogadom, hogy többet nem teszem. Egyszer láttuk a templomban, aztán soha többet. Ezekben a *többet* egyáltalán nem tárgy. A felső fokot pedig több határozószó is elfogadja. Ami magyarázatra szorulna, az a *-t* képző ott a szó végén. Ez alkalmasint valami rokonságot tart azokkal a kiveszőfélben levő képzőkkel, amelyek olyan titokzatos erővel alkotnak határozókat, pl. *földszint* (hol?), *oldalt*

(hol, merre ?), *imént* (mikor ?), *hanyatt* (hogyan ?), *hasmánt* (hasonfekve) stb. A többi példa, amelyet Kardos A. idéz, arra az esetre nem alkalmas argumentum, egyik-másik nem is magyaros, de annyi szent, hogy nem is debreceni kálvinista írta, vagy mondta azokat.

BELÁNYI TIVADAR.

Kérdés, t. dolgozótársunk magyarázata kielégítő-e a *legtöbbet* esetében, s igaza van-e abban, hogy minden egyéb eset magyartalan. Az említett határozó pl. valóságos tárgy a köv. mondatokban: »Azok, kiknek a munkásosztály eddigelé a *legtöbbet* köszönhet, nem az ő osztályából kerültek ki.« (Népszava 1905. VI. 20). »Ő volt az, aki a *legtöbbet* kapott« (Az Ujság 1908. XXII. 2, 13). S már Kossuth Lajos mondta: »Az ausztriai nép irányában a *legszívesebb barátságot érez*« (t. i. a képviselőház, ha helyesen idézi Dénes Sz. NyF. 53 : 27). — Talán közelebb járunk a helyes lélektani magyarázathoz, ha azt mondjuk, hogy ilyenkor a határozott névelő rendszerint nem szükséges s a névelős és névelőtlen szerkezet elegyedéséből keletkezik az az új szerkezet; pl. a *legtöbbet* *őneki* köszönheti \times *legtöbbet* *őneki* köszönhet $>$ a *legtöbbet* *őneki* köszönhet. (Vö. *legtöbbször* vagy a *legtöbbször*; *legszebben* és : »mely is a bírói zsebben meghúzódik a *legszebben*« Ar. A fülemile; *leggyakrabban* és : »az alakuló irodalmi köznyelvben fordulnak elő a *leggyakrabban*.« Nyr. 37 : 325 stb.) — A szerkesztőség.

Bél. A 326. lapon mondottakhoz még hozzátehetem, hogy a *bélt* : *belet*, *bélü* : *belü* egyaránt használatos új állomáshelyem, Szigetvár vidékén. A *belü*, *belet* nyilván újabb rövidülés. Megjegyzem, hogy a *belü* a MTsz.-ban előfordul ebben a két szóban : *gyútbélü* (l. ezt a Nyr. 36 : 140. l. is) és *vérbélü*.

CSEFKÓ GYULA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók és szólások.

sólya: hajózsámoly
gyenge csozë: fiatal csavargó
burkony: kompborda
gányó: dohánykertész (*ganeo* = ré-szegember; ha jól indult a »plánta«, sohasem józan, nagyokat iszik a finác bőrére.)
kúrta farkú: rövidszoknyás, darázsderekú, telt menyecske.
kóty: túlérrett sárgadinnye
pipás kóty: egyik végén kidudorodott sárgadinnye

pityere, gugyori: nádkerítéses, nyílt-gödrü tetőnélküli árnyékszék.
császármicsodája: a vontatókocsi első tengelyén levő görbe szeg.
heprecsóré: ki mindenkinek tanácsot ad, s mindig beszél, ha nincs is reá semmi szükség.
csóré: leves, mely savóból és kenyérszeletekből készül.
bajdora: ringó-rengő járású félkegyelmű egyén.
 (Szentcs.)

A választásról beszél a kecskeméti ember: »Hárman, négyen, hát úgy köztársaságba mink is émöntünk a negyvennyócas körbe oszt parancsótunk a pénzünké' két liter bort.«

Olyan éles mint a *milling*.

Hencög, mint Kun Nina malacca a garasos kötélén.

(Kecskemét.)

BENKÓCZY EMIL.

Apafi Mihály fejedelemhez egy instantia.

Csikban Zsögödben Iako Bedenök Andorjás Uram alázatosan supplicál édes Uraságos Uram Kegyemödnék! A minapában ottogyéton a ponkon ahajos ahajban a tziher mellett szántunk vala; egyszer két varasbéka forma Kurutz köjkek reám találának, az egyik sárig cze dele szabásu, a másik egy nagy bolond hojszu koszt forma vasval ugy meg sudította és sonyorította, hogy még most es a vajnakomon a pillattya: Azért édes Uraságos Uram! Kukutsollyon alá kigyemöd onnét a hijjubol és hutyorítsa meg ezeket a varasbéka forma kurutz köjkeket: osztán édes anyámes kegyemödnék szettyel szottyalt hoda vakarut süit.

Bedenök Andorjás Uram.

Hátlapján: »Tréfa, Székely instantia«. — A Nyr. 2: 224 közölt székely instanciáknak változata. Kézirata az Erd. Múz. levéltára Aranka-féle gyűjteményében.

SZÁSZ FERENC.

Tréfás népdal.

Vírmezőben¹ feir lú,
Béhajtotta a bíró.
Úgy megrugta a bírót,
Mindjárt szörnyü halált hótt.

Falusi n a g y (?) tanácsok
Sirassátok bírátok.
Áj-váj be kár vót,
Be jó huzó-vonó vót!

Iletibe meghagyta,
Hogy a decka jó drága.
Hogy a decka jó drága
T i z e n ő t (?) forint ára.

Fontunk néki koporsót
Mogyorófából egy jót.
Oly szíleset, oly hosszut,
Lába, könyöke kinyúlt.

Felültettük egy padra,
Úgy csúsztattuk a kasba.
Két r o s s z (?) ökör kihúzta,
Csálé, Csákó a dombra.

Falusi n a g y tanácsok
Sirassátok bírátok . . . stb.

— — — — —

MÁRTONFI LAJOS.

¹ Vö. Vervölgy stb. MNy. 4: 352. — Az itt közölt tréfás népdalt nagy kedvvel énekelgettük 1869-ben Zilahon.

² Az aláhuzott és kérdőjelekkel kísért szavakra nem emlékezem már egész határozottan.

I Z E N E T E K.

P. E. Ön azt mondja beküldött cikkében, hogy Arany Kies ősz c. versében ez a kifejezés:

»És ha jó sugár, mely csábít
S el-elrugja csálvirágát:
Termő-elve ép marad«

találgatásra ad alkalmat, de eligazít Baksay Gyalogösvényének egy helye, ahol a gazda tavasszal lesi, a gyümölcsfái közül »melyik nem rúgja el a virágát« (Magyar Regényírók 37:512). »Mivel — mondja ön — minden fa elhullatja a virágát, erre nem ügyelne a gazda, de megvigyázza, — amit az elrugás egyedül jelenthet — hogy bodozódó csemetéin kibújnak-e a gyümölcsstermés biztató hirnökei«. És okoskodását így fejezi be: »Mikor tehát kies őszi időben a kacér napsütés másodvirágzást serkent, népies szóval ez így is mondható: ták és füvek csálvirágokat rugnak el.« — Ennyi naivság? igazán hihetetlen! Inkább azt kell hinnünk, hogy vagy tréfál, v. be akar csapni bennünket. De hisz ez országszerte ismeretes kifejezés (nemcsak egyik-másik vidéken, mint amiket Lehr tödöz föl, nagy garral országos divatjukat hirdetve): elrugja virágát a gyümölcsfa, a szőlőtő = idő előtt hullatja el, nem bírja megérlelni. Egyik legilletékesebb szakemberünk, Mágócsy-Dietz F. egyetemi tanár, volt szíves ebbeli kérdésünkre felelni: »A gyümölcsfa virágából rendes körülmények között termés, illetőleg gyümölcs fejlődik. A rendes körülményekhez hozzá tartozik, hogy a virág termőjének bibéjéhez a virágpor hozzá jusson és a viragot illetőleg a termőt beporozza, akkor aztán a termő illetőleg a termőben levő magkezdemény, vagy magkezdemények petesejtjét a porszemek megtermékenyítik. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy a magvak de egyúttal a termő is továbbfejlődik és lesz belőle termés illetőleg gyümölcs. Ez az állapot, amelyre a nép azt mondja, hogy a növény köt. És valójában ki is alakul a gyümölcs, ha csak fejlődésközben más valami baj nem éri. Ha a növény, illetőleg a virág nem köt, úgy hiába fejlődött és elpusztul, lehullva a növényről. A gyümölcsfa és általában a növény az ilyen viragot *elrugja*, de sok helyütt *lerugja*, és az ilyen növény *rug* vagy *rugós!* Különösen gyakori ez a szőlőn, amelynek több fajtája állandóan *rugós*. A nép azonban nem keresi mindég a rugás okát és ezért az »elrugás« alatt azt is érti, ha bármely okból a virág lehullik a fáról anélkül, hogy terméssé való fejlődését megkezdte volna, sőt rugásnak mondja azt is, ha a terméssé fejlődni készülő virág is lehullik. A gyümölcsfa tehát *elrugja a virágát*, ez azt jelenti, hogy a virág a virítás vége felé a hervadáskor egyszerűen lehullik a fáról látható ok nélkül«. — S hogy semmi kétség ne legyen, Baksay Sándor is szíves volt saját kezével értesíteni, hogy úgy értette a kifejezést, ahogy mindenki érti: a fa mingyárt a virágzás kezdetén elszórja virágát, a virág »lepörög csészéstől, pártástól, sőt kocsányostól.«

P. A. Hogy a MNy. szerkesztőségének van-e igaza, mikor a *holtbizonyost* otromba németességnek mondja (f. é. szept. borítékán) vagy pedig a MNy. nagy Csalhatatlanjának, mikor az Arany nyelvéhez is méltó népiességek közé sorozza (MNy. 2:122): nem akarjuk eldönteni, de annyi bizonyos, hogy egyiküknek nincs igazuk.

K. M. A magázás eredetéről l. Sim. MNy-ét 1. kiad. 1:8—10.

T. V. A *szipolyról* több adatot talál Nyr. 33:371.

J. B. A keresztnévek hivatalos használatára nézve most az 1906. évi »Utasítás az állami anyakönyvek vezetése tárgyában (221.—233. l.) az irányadó. E szerint a kérdezett neveket hivatalosan így kellene használni: *Lidia* (vagy pontosabban a kiejtés szerint hosszú *í*-vel), *Hermin* (nem *-a*), *Karolina* (nem *Karolin*, ez ugyan ellentmond az előbbinek), *Sára* és *Sarolta* (ez két külön név, nem egyértékű), *Stefánia* (*Istvánka* nincs is a hív. jegyzékben), *Friderika* (nem *Frida*, se *Frída*), *Eugénia* (*Jenőke* nincs), *Juliánna* (nem

lília), *Mariánna* (nem *Marianne*), *Róza* és *Rózsa* és *Rozália* (három külön névnek véve), *Augusztá* (nem *Ágosta*), *Paula* és *Paulín* és *Paulína* (három névnek véve, pedig *Paulín* és *Paulína* csakúgy viszonylik egymáshoz, mint *Hermin*, *Karolin* és *Hermina*, *Karolina*), *Viktória* (*Győzőke* nincs). Nem fordul elő a hivatalos jegyzékben *Leopoldína*, sem *Adrienne*, természetesen még kevésbé a szokatlan *Lipótka* és *Adrianna*.

S. O. A *roha* szó, mely Lipcsey Ádám versében fordul elő (»S ha elveszek és roha sírban a férgek rágiák agyvelőm«, Mohács és Vidéke 25. évf. 29. sz.), tudtunkkal csakugyan nincs megemlítve a szótárakban, de megvan pl. Jókainál is: »A vén fa rohává lett rég« (Egy az isten! 1 : 428). A szó (vö. *rohad* és *korhad*), úgy látszik, a *korha* melléknév mintájára készült (l. NyF. 11 : 28).

A. M. A *labirintus* szóról kétféle magyarázat van. A régibb magyarázat szerint egyiptomi eredetű, *Lope-roh'unt* temploma (Kiepert : Alte Geogr. 201, Nyr. 17 : 73), az újabb szerint Zeus *Labrandeustól* vette nevét, a káriai bárdos istentől, kit Krétán is tiszteltek s kinek jelképe, a kettős bárd (*labrys*) a nemrég kiasott ősrégi krétai királyi palota falain sűrűn előfordul (l. Láng N. a Beöthy- emlékkönyvben 166).

S. K. Kertész Manónak az Ármányról szóló értekezése a Nyr. mult évi decemberi füzetében jelent meg.

K. I. Azt kérdi, helyes-e, ha *dr. Sajó Pál* felesége, Kelemen Márta, *dr. Sajó Pálné*nek írja magát. Noha ez a kifejezésmód nagyon el van terjedve, mégsem lehet helyeselni, még pedig azért, mert kétértelmű: azt is érthetni rajta, hogy Sajó Pálné maga a doktor. Ebben az utóbbi esetben a kétértelműséget kizáró szerkezet ez lesz: *Sajó Pálné dr.* (vagy *Sajó Pálné, Kelemen Márta dr.*), az előbbi esetben pedig: *Sajó Pál dr.-né* (vagy *Sajó Pál dr.-né, Kelemen Márta*). Ha a doktor-nők száma szaporodni fog, talán nemsokára ők fogják követelni, hogy a kétértelmű cím használatát mint címbitorlást büntessék. (Helytelenítette már Csapodi I. B. H. 1905. II. 17.)

Pál A. közli velünk, hogy a *plajás* szónak *plájás* alakja ritkán ugyan, de előfordul Hétfaluban, mint *plajvász*, *palájvász* (plajbász) mellett is *plájvász* uo. (vö. 37 : 276 és MNy. 4 : 368).

B. D. Egy részüket közöljük.

Beküldött kéziratok. Kulcsár Gy. Az idegenszerű kifejezésekről. — Viski K. Székely hangszülőzəsi különösség. — Németh S. A domokosi nyelvjárás. — Leyrer M. Vezetéknév-halmozás. — Budai D. Népdalok, helynevek. — B. Takáts L. Tájszók. — Sebők D. Gúnynevek. — Benkóczy É. Mikor a nép urasan beszél.

Új könyvek és füzetek. Kicska E. A subiectum és praedicatum a grammatikában (Hornyánszky). — Paasonen H. Csuvas szójegyzék (Akadémia, 4 K). — Gombocz Z. Magyar palatogrammok. (Különny.) — Weiszely Ö. A modern pedagógia útján (Franklin, 1909. 8 K).

Iskolai segédkönyvek. Szerk. Réger Béla dr. (Szentgotthárd.) Wellisch Béla.) 1. Simonyi Zs. Jó magyarság. 2. Réger B. Irodalmunk tartalmi ismertetése. I. rész. A legrégibb időkől a nemzeti költészet koráig. 3. Bálint K. Történeti helynevek és műkifejezések.

A. Kannisto: Über die wogulische Schauspielkunst. Angaben über die Zahl der Wogulen. (Különnyomatok a Finnisch-ugrische Forschungen-ből.)

TARTALOM.

	Értekezések.	Lap
<i>Asbóth Oszkár:</i>	Zomak és szomoga	117
<i>Bajza József:</i>	Bajza József költői nyelvéről	13
<i>Balassa József:</i>	A mondat helyettesítői	150
<i>Batta Béla:</i>	A melléknévi mondatok népies használata 103, 152, 202,	249
<i>Benedek Károly:</i>	A mi diákjaink beszédéről	126
<i>Bitzó Sarolta:</i>	Nyelvprity	28
<i>Böngérfi János:</i>	Régi műszavaink	170
<i>Buzás Dezső:</i>	A divat	314
<i>Csefkő Gyula:</i>	A magyar nyelvújítás szótárához	129
<i>Csúri Bálint:</i>	Sem és se (Mikes K. apológiája)	258
<i>Dénes Szilárd:</i>	Kossuth Lajos nyelvművészete	49
<i>Erdélyi Lajos:</i>	A csángók eredete nyelvjárásaik alapján ... 1,	63
<i>Haiman Hugó:</i>	A magyar Simplicissimus	77
<i>Kardos Albert:</i>	A debreceni Fűvészkönyv új szavai	213
<i>Kemenes Péter:</i>	Szórendi különösségek	349
<i>Kertész Manó:</i>	Személyragos igeekötők	397
<i>Köveskúti Jenő:</i>	A Königsbergi Töredék mint karácsonyi ének.	456
<i>Kulcsár Gyula:</i>	Az idegen szavak átvételéről	145
<i>Mariánovics Milán:</i>	A datívus történetéhez	296
<i>Mészöly Gedeon:</i>	Mégy, mégyen	167
	A Halotti Beszéd nem-másolat-voltáról	289
	Hiátustöltőnek támadt mássalhangzó mással- hangzó után	438
<i>Pál Antal:</i>	Egy talmi-arany-magyarázatról	25
<i>Pálfi Márton:</i>	Brassai széljegyzetei a Magyar Nyelvőrhez	120
<i>Patyi István:</i>	Különös szóösszetételek	352
<i>Prohászka János:</i>	Nyelvesztétika	442
<i>Réthei Prikkel Marián:</i>	Csúzy Zsigmond szavai	337, 388, 448
<i>Simai Odön:</i>	A nyelvtörténeti szótárhoz	223
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Rövidítés mássalhangzók torlódása előtt	76
	Magyar elemek az európai nyelvekben	97
	Esemény a nyelvtudományban	385
	Furcsa összetételek	433
<i>Viski Károly:</i>	Magyar szók a mezőszégi oláhok nyelvében	218
<i>Wichmann György:</i>	A moldvai csángó magánhangzók történetéből 193, 241	303
<i>Widder Salamon:</i>	Csokonai mint nyelvújító	345, 402

Irodalom.

Német G.: A Vitkovits-kódex. <i>Rubinyi Mózes</i>	33
Mikszáth újabb munkáiból. <i>Rubinyi Mózes</i>	79
Viski K.: A tordai nyelvjárás. <i>Gesztesi Gyula</i>	82
Póra F.: A m. rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. <i>Rubinyi Mózes</i>	173
Bacsó Gy.: Az adavidéki nyelvjárás. <i>Csefkő Gyula</i>	225
Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve. <i>Prohászka János</i>	227
Orvosi nyelvművelés. <i>Simonyi Zsigmond, Csapodi István</i>	268, 459
Magyar nyelvtan franciák számára. <i>Kertész Manó</i>	271
Nyelv és költészet. <i>Vértess O. József</i>	410
A magyar ősi ritmus. (Gábor Ignác könyve). <i>Kertész Manó</i>	460
Stilisztika. (Bartha és Prónai könyve). <i>Gerencsér István</i>	464

Nyelvművelés.

(Az egyes szók a szójegyzékben is.)

	Lap		Lap
Néhány szó két igealakról. <i>Bor-sodi László</i>	36	Föltételez. <i>Csefkó Gyula</i>	232
Valami harminc. <i>Kovács Márton</i> ..	37	Az új magyarság gyomjaiból. <i>Komáromy Lajos</i>	272
Brassai brassói. <i>Zolnai Gyula</i> ..	83	Magyar beszédünk. <i>Budapesti Hírlap</i>	273
Helyreigazítások. <i>Joannovics Gy.</i> 132		A jövő idő. <i>Buzás Dezső</i>	275
A latin-görög szók magyaros alakjáról. <i>Zolnai Gyula, Simonyi Zsigmond</i>	133, 175	Édes magyar nyelvünk. — ny.	355
Színházaink és a magyar nyelv. <i>Hg. F.</i>	230	Olvasás közben. <i>Egri Anna</i>	357
Leiter Jakab s egyéb magyartalanságok. <i>V. D.</i>	231	Elmemozdító. <i>Simonyi Zsigmond</i>	414
		Hogy igen, hogy nem. <i>Kardos Albert</i>	416

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szók a szójegyzékben is.)

Korcovát. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	38	Nyelvtörténeti adatok. <i>Kovács M.</i>	236
A Mondolat csirája. <i>Kardos Albert</i>	39	Hétrétű ... <i>Csefkó Gyula</i>	236
Mankóczi István viselt dolgai. <i>Zolnai Gyula</i>	40	Plajás. <i>Zolnai Gyula</i>	275 (476)
Érdekes nyelvtani alakok. <i>Kovács Asztrik</i>	41	Pungur Gyula gyűjtése. <i>Herman Ottó</i>	277
A szocializmus szavai. <i>Kardeván Károly</i>	42	A csángók eredete. <i>Pál Aandrás</i>	278
Karácsony. <i>Mariánovics Milán</i> ..	43	Kacsaringós. <i>Kőrösi Sándor</i> ..	280
Felköszön. <i>Bérczi Fülöp</i>	84	Balogsüti, örálló, szárazfa. <i>Komjáthy Sándor</i>	280
Javítandó? <i>Trencsény Károly</i> ...	84	Somolyog. <i>Bérczi Fülöp</i>	280
Jabranesi. <i>Csefkó Gyula</i>	85	Egy diákszólásról. <i>Bihari Imre</i>	281
Helyreigazítások. <i>Csokán Pál</i> ..	85	Makaróni szók. <i>Baranyai Zoltán</i>	282
Evickél. <i>Kovács Márton</i>	86	A képzők eredete. <i>Laczkó Géza</i>	322
Nyelvpritty. <i>K. M.</i>	86	Felső fok és tárgyas ragozás. <i>Kardos Albert, Belányi Tivadar</i>	323, 472
Pápuska, párpisztoly. <i>Zolnai Gyula, Kardos Albert</i>	135, 233	Folyton-foly. <i>Czuppon Elek</i>	324
Korszovát. <i>Kardos Albert</i> ..	137, 278	Adatok a szövegnyitáshoz. <i>Rubinyi Mózes</i>	325
Tájszókról. <i>Simonyi Zsigmond, Pécsi János, Bagyary Simon, Komjáthy Sándor, Benkőczy Emil, Gagyhy Dénes</i>	137, 326	Mellékmondat helyett főmondat. <i>Kemenes Péter</i>	325
Gegyél. <i>Rubinyi Mózes</i>	138	Idegen. <i>Vámbéry Ármin</i>	359
Bél. <i>Zolnai Gyula, Csefkó Gyula</i> ..	177, 326, 473	Érdekes jelentésfejlődések. <i>H. Schuchardt, Simonyi Zsigm.</i>	359
Karácsony. <i>Melich János</i> ..	177	A határozó igenév. <i>Egri Anna, Keszhelyi Miklós</i>	360
Új többesszámu szerkezet. <i>Kardos Albert</i>	178	Sylvester és Donatus az összetételről. <i>Csüri Bálint</i>	362
Tollasmező. <i>Alexics György, Csüri Bálint</i>	179, 469	Meghonosodott német szavak. <i>Gombkötő Antal</i>	363
Vándormagyarok. <i>Verő Leó</i> ..	179	Az ő házuk és az ők házak. <i>Szilágyi Ádám</i>	364
A magyar Simplicissimus. <i>Pintér Jenő</i>	181	Megjegyzések a Halotti Beszéd nem-másolat voltaához. <i>Kovács Márton</i>	417
Véré, vésár. <i>Alexics György</i> ..	234	A betűk számaránya a magyarban. <i>Simonyi Zsigmond</i>	418
A körülírt mult-alakhoz. <i>Zolnai Gyula</i>	235	Jámbor. Nehezen-hiszó. <i>Horger Antal</i>	419
Kövesdy Pál nyelvtanához. <i>Alföldy Marcell</i>	236		

	Lap		Lap
Kimódol. <i>Ádám Imre</i>	420	Csokonai mint nyelvújító. <i>Kovács Márton</i>	468
Kétféle li. <i>Mariánovics Milán</i>	420	Helyreigazítások. <i>Csúri Bálint</i>	469
A szegek földje Göcsej. <i>Borbély György</i>	421	Magyar palatogrammok. <i>Balassa József</i>	470
Lapszéli jegyzetek. <i>Rubinyi Mózes</i>	465	Az ő-ző ejtés fejlődése. <i>Balassa József</i>	472
Boromissza. <i>Horger Antal</i>	467	Pata. <i>Ponori Thewrewk Emil, H. Schuchardt</i>	472
Buksi. <i>Alexics György</i>	468		

Egyveleg. Vegyesek.

Adatok irodalmi nyelvünk szó-		gyar kedélyesség. <i>Keszthelyi Miklós</i>	282
tárakoz. <i>Prohászka János, Klaniczay Sándor</i>	34	A Magyar Nyelv kérelme. <i>A Magyar Nyelvőr szerkesztősége</i>	283
Egy délibábos szófejtő. <i>Csúri Bálint</i>	182	A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Viski Károly, Kropf Lajos, Kovács Márton</i>	320
Az idegen szó, mint csínytevő. <i>Népiskolai Tanügy</i>	184	Böngészet.	327
Mit hoz föl védekezésül. <i>Szeged és Vidéke</i>	184	Nyelvi iparművészet.	333
Gyermeknyelv. <i>Verő Leó, Trencsényi Károly, K. A.</i>	262	Köszönés. <i>Mihály Ferenc</i>	365
Adatok irodalmi nyelvünk szó-		Idegen gúnya. <i>Borsodi László</i>	366
tárhoz. <i>Székely Artur, Badinyi Mátyás, Kristóf Domokos</i>	265	Az Eszperanto hódít.	421
Apponyi Albert gróf és a ma-		A gramatizálásnak kirívó példája	424
		Adatok irodalmi nyelvünk szó-	
		tárhoz. <i>Cserna Andor, Csernák Szaniszló</i>	409

Népnyelvi hagyományok.

Családnevek	45, 428	Természetrajzi mesék	45
Gúny- és ragadványnevek	141, 381, 382, 430	Hasonlatok	87, 142
Helynevek	94, 377—381, 429	Elbeszélés	88
Közmondások	143, 426	Állatnevek	429
Népmesék	185, 235, 284, 333, 367	Növénynevek	94, 376
Népdalok	382, 474	Népies orvosságnevek	188
Szólások	45, 86, 142, 239, 371, 425, 474	Párbeszéddek	238, 426
Tájszók	47, 90, 138, 189, 286, 374, 427, 473	Mikor a nép urasan beszél	373
Tréfás mondások, káromkodá-		Gyermekversek	95
sok	87, 140	Találós mesék	187
		Táncmondókák	383
		Szólásmagyarázatok	44

SZÓMUTATÓ.

- ad 294
aki, amely, ami
105
akó 246
apámé 143
apró 245
aszó 248
- bakacsín 27
bajdorgat 86
bajusz 305
balogsüti 280
báj- 21
becsukni 96
be, bele 398, 400
Benk 40
Bécs 101
bél 177, 326, 473
borjú 305
Boromissza 467
bók, bókól 415,
469
brassai-brassói
83
búcsú 305
buksi 468
- cammog 3
csecs 123
csendőérés 137,
327
csin 123
csöcsképű 48
- daru 246
dávidházi 191
- ebadó 48
egymás 165
egy pár pisztoly
233
egy pár puska
233
elmemozdító 414
elő-elé 121
embër 293
emdul 295
eszme 121
evickél 86
égten-ég 324
érétt (névutó) 293
észbecap 317, 470
- aggyú 246
falu 246
fazék 293
felköszön 84
folyton-foly 324
föltételez 222
furó 311
- ganaj 241
gegyl 138
Göcsej 421
gúnár 242
gyertya 198
gyümölcs 292
- ha 243
hagy 299
haj, héj 241
hamu 247
hanyatt 293
hatyú 247
helyhez 293
hetvenhétrétű
236
hét 387
hétrétű 236
hírhedt 414
hosszatt 293
hosszú 311
hozzá 399, 401
hunyor 305
- idegen 359
illik 298
- Jabrancsi 85
jámor 419
- kacéros 137
kacsaringós 280,
465
karaj 241
karácsony 43, 177
kaszárnya 384
kégyéd (ige) 294
kégyelém 293
kell 298
képezni 121
kides 41
kimódol 325, 420
király 199
kocsi 100
- korcovát 38
korszovát 137
korszovagy-dol-
mány 278
kölyű 311
- lassú 247
lecsepül 317, 470
légyn 292
lehet 298
lélék 293
létére 414
li 420
- mag 247
makk 309
meddő 311
megszámadás
236
mëgy, mëgyën
167
mennyi 292
ment 294
méröld 122
miatt 293
mielőtt 121
minémű 417
motóla 310
- nehezen-hiszó
419
neki 401
ném 417
név 387
-ng 17
nyelvprity 28
nyiregyházi 191
nyiretlyű 431
nyugodt 307
- odu 306
orsó 305
ökör 387
öltő 360
ölyv 312
- pandur 180
paraj 242
parázsa 201
pata 430, 472
pár pisztoly 233,
235
- pár puska 233,
235
pereme 384
Pétër 292
plajás 275
poráz 309
prém 384
- rá 400
ráfeledkezik 359
Rákos 98
rész 294
rikolt 310
- sajtó 247
sem, se 258
ski 143
sok 166
somolyog 280,
465
söttöyg 85
szádrétű 236
szegény 294
szélhámos 414
szomoga 117
szugoly 307
- tapló 248
taraj 242
téhát 197
tollasmező 179,
469
temény 387
túrótábla 236
- ugrodék 41
ura(m) 85
- valami 37
varjú 248
véré 234
vésár 234
vésárnap 197,
198
vász 309
vissza 293
- z 17
zomok 117
zömök 117

1908. JANUÁR 15.

I. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

✱

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM.

A csángók eredete nyelvjárásaik alapján. <i>Erdélyi Lajos</i>	1
Bajza József költői nyelvéről. <i>Bajza József</i>	13
Egy talmi-arany-magyarázat. <i>Pál Antal</i>	25
Nyelvprity. <i>Bitzó Sarolta</i>	28
Irodalom. A Vitkovits-kódex. (Német G. értekezése.) <i>Rubinyi Mózes</i>	33
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Prohászka János, Klaniczay Sándor</i>	34
Nyelvművelés.	36
Néhány szó két igealakról. <i>Borsodi László.</i>	
Valami harminc. <i>Kovács Márton.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások	38
Korcovát. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
A Mondolat csírája. <i>Kardos Albert.</i>	
Mankóczi István viselt dolgai. <i>Zolnai Gyula.</i>	
Érdekes nyelvtani alakok. <i>Kovács Asztrik.</i>	
A szociálizmus szavai. <i>Kardeván Károly.</i>	
Karácsony. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Népnyelvi hagyományok	44
Szólásmagyarázatok. <i>Galambos Dezső, Varga Imre.</i>	
Természetrajzi mesék. <i>Benkóczy Emil.</i>	
Családnevek. <i>Csefkó Gyula.</i>	
Szólások. <i>Décsi Lajos, Hollóssi Rupert, Jurassa Endre.</i>	
Tájszók. <i>Fülöp Adorján, Kori-tsánszky Ottó, Tarczai Lajos.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	48

Kérjük az előfizetés szives
megújítását!

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs. A magyar szórend* 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József mint szótáriró* 1.50 K
3. *Kocsis L. A mondatrészek Brassai mondatelméletében* 1.50 K
4. *Simonyi Zs. Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv* 1.50 K
5. *Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban* 1.50 K
6. *Rubinyi M. Két tanulmány a nyelvészet s nyelvnevelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat* 1.— K
7. *Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélektan* 1.— K
8. *Simonyi Zs. Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben* 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M. Nyelvjárási tanulmányok. Ára* 1.50 K
10. *Nagy S. A váci nyelvjárás. Ára* 2.— K
11. *Simonyi Zs. Elvonás (elemző szóalkotás)* 1.50 K
12. *Székely Á. Alanytalan mondataink alanyáról* 1.50 K
13. *Erdélyi L. Horger A., Szemkő A. Nyelvjárási tanulmányok. Ára* 1.50 K
14. *Simai Ö. Dugonics mint nyelvújító.* 1.50 K
15. *Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti Szótárról.* 1.— K
16. *Berze Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás.* 1.50 K
17. *Beke Ö. A pápavidéki nyelvjárás.* 2.— K
18. *Gácsér J. Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra.* 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt.* 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I. Nyelvjárási tanulmányok.* 1.50 K
21. *Kertész M. Analógia a mondat szerkesztésben.* 2.— K
22. *Vértés J. A gyermeknyelv hangtana.* 1.— K
23. *Szegleti I. A főnévi igenév Arany Jánosnál.* 1.— K
24. *Réger B. A határozott névmutató.* 1.50 K
25. *Beke Ö. dr. A Vogul határozók.* 2.— K
26. *Oláh G. A debreceni nyelvjárás.* 1.50 K
27. *Nádai P. A magyar népetimológia.* 1.— K
28. *Simonyi Zs. Az ikés ragozás története.* 1.— K
29. *Böszörményi G. A jánosfalvi nyelvjárás.* 1.— K
30. *Geleji Katona I. Magyar grammatikátska* 1.— K
31. *Teleky I. A tárgyeset Arany Jánosnál.* 1.— K
32. *Viski K. A tordai nyelvjárás.* 1.— K
33. *Beke Ödön. Kemenesalja nyelve.* 1.— K
34. *Horváth E. A bakonyaljai nyelvjárás. (Térképpel és rajzokkal)* 2.— K
35. *Szolár F. Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról* 1.— K
36. *Szeremley Császár L. Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Ára* 1.— K
37. *Bacsó Gy. Az adavidéki nyelvj., főtekintettel a mondattani sajátosságokra* 1.— K
38. *Szabó S. A szigetközi nyelvjárás* 1.— K
39. *Vikár B. A regös ének* 1.— K
40. *Édes J. A Balatonfelvidéki népnyelv.* 1.— K
41. *Búzás Gy. A németes ösztetételektörténete* 1.— K
42. *Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.* 1.— K
43. *Galambos D. Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról.* 1.— K
44. *Kräuter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára* 1.— K
45. *Pálfi M. Kolozsvári glosszák* 1.— K
46. *Melich J. A magyar szótáriróadalom. I.* 4.— K
47. *Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.* 1.— K
48. *Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.* 1.— K
49. *Laczkó G. Játszi szóképzés. Ára* 1.— K
50. *Klemm I. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból.* 1.— K
51. *Batta B. A melléknévi mondatok népies használata* 1.— K
52. *Vass J. Fejezetek a népnyelv mondattanából* 1.— K
53. *Dénes Sz. Kossuth, a szónok* 1.— K

1908. FEBRUÁR 15.

II. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM.

Kossuth Lajos nyelv-művészete. <i>Dénes Szilárd</i>	49
A csángók eredete nyelv-járásaik alapján. II. <i>Erdélyi Lajos</i>	63
Rövidítés mássalhangzók torlódása előtt. <i>Simonyi Zsigmond</i>	76
A magyar Simplicissimus. <i>Haiman Hugo</i>	77
Irodalom	79
Mikszáth újabb munkáiból. <i>Rubinyi Mózes</i> .	
A tordai nyelv-járás. (Viski K. tanul-mánya.) Ism. <i>Gesztesi Gyula</i> .	
Nyelv-művelés	83
Brassai—brassói. <i>Zolnai Gyula</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások	84
Felköszön. <i>Bérczi Fülöp</i> .	
Javítandó? <i>Trencsény Károly</i> .	
Jabrancsi. <i>Csefkó Gyula</i> .	
Helyreigazítások. <i>Csokán Pál</i> .	
Evickél. <i>Kovács Márton</i> .	
Nyelvpritty. <i>K. M.</i>	
Népnyelvi hagyományok	86
Szólások. <i>Vida Sándor. Ketskés Győző Zsigmond</i> .	
Tréfás mondások. <i>Volák Lajos</i> .	
Hasonlatok. <i>Bartók Jenő. Kiss Samu</i> .	
Elbeszélés. <i>Varga Ignác</i> .	
Tájszók a Székelyföld leírásából. <i>Benedek Marcell</i> .	
Növénynevek. <i>Simonyi Jenő</i> .	
Helynevek. <i>Csüri Bálint. Szánthó Gábor</i> .	
Gyermekversek. <i>Révész Ernő</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	96

Kérjük az előfizetés szives megújítását!

The first part of the paper discusses the importance of the
second part of the paper discusses the importance of the
third part of the paper discusses the importance of the
fourth part of the paper discusses the importance of the
fifth part of the paper discusses the importance of the
sixth part of the paper discusses the importance of the
seventh part of the paper discusses the importance of the
eighth part of the paper discusses the importance of the
ninth part of the paper discusses the importance of the
tenth part of the paper discusses the importance of the

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE

KÖNYVNYOMDA ÉS KIADÓHIVATAL

TELEFON 47. SZÉKESFEHÉRVÁR. SAJÁT HÁZ.

M. kir. postatakarékpénztári cheque-számla : 17057. szám. (Clearing-forgalom.)

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok,
folyóiratok, kiadványok,
művek és mindennemű nyomdai
termékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

1908. MÁRCIUS 15.

III. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

— — — — —
XXXVII. ÉVFOLYAM.
— — — — —

BUDAPEST, 1908.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: **Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.**

TARTALOM.

Magyar elemek az európai nyelvekben. <i>Simonyi Zsigmond</i>	97
A melléknévi mondatok népies használata. I. <i>Batta Béla</i>	103
Zomak és szomoga. <i>Asbóth Oszkár</i>	117
Brassai széljegyzetei a Magyar Nyelvörhöz. <i>Közli Pálfi Márton</i>	120
A mi diákjaink beszédéről. <i>Benedek Károly</i>	126
A magyar nyelvújítás szótárához <i>Csefkó Gyula</i>	129
Nyelvművelés	132
Helyreigazítások. <i>Joannovics György</i> .	
A latin-görög szók magyaros alakjáról. <i>Zolnai Gyula</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások	135
Párpuska, párpisztoly. <i>Zolnai Gyula</i> .	
Korszovát. <i>Kardos Albert</i> .	
Tájszókról. <i>Simonyi Zsigmond, Pécsi János, Bagyary Simon</i> .	
Gégyel. <i>Rubinyi Mózes</i> .	
Népryelvi hagyományok	138
Tájszók Szemere Pál munkáiban. <i>Simonyi Kálmán</i> .	
Tréfás kifejezések. <i>Erdős Dezső</i> .	
Gúnynevek. <i>Barcsa János, Feleki Sándor, Bodoki Zoltán, Révész Ernő, Téger Béla</i> .	
Hasonlatok és szólások. <i>Lőwinger Mór</i> .	
Szólások. <i>Horváth Kálmán</i> .	
Hasonlatok. <i>Varga Ignác</i> .	
Közmondások. <i>Volák Lajos</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	143

Tessék az előfizetést meg-
ujítani!

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE

KÖNYVNYOMDA ÉS KIADÓHIVATAL

TELEFON 47. SZÉKESFEHÉRVÁR. SAJÁT HÁZ.

M. kir. postatakarékpénztári cheque-számla: 17037. szám. (Clearing-forgalom.)

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok,
folyóiratok, kiadványok,
művek és mindennemű nyomdai
termékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

VERLAG VON KARL J. TRÜBNER IN STRASSBURG.

Die ungarische Sprache.

Geschichte und Charakteristik.

Von

Dr. Siegmund Simonyi,

o. ö. Professor der ungarischen Sprachwissenschaft
an der Universität Budapest.

Mit einer Faksimile-Tafel des ältesten ungarischen Sprachdenkmals, der
Leichenrede von 1220.

Gr. 8°. VIII, 443 Seiten. 1907.

Geheftet M. 9.50, in Leinwand gebunden M. 10.—.

Deutsche Bearbeitung
des von der Ungar. Akademie d.
Wissenschaften herausgegebenen
Werkes:

A M. Tud. Akadémia
megbízásából készült ily című
munka német átdolgozása:

A magyar nyelv.

A művelt közönségnek,

INHALT.

Einleitung. Geschichte der unga-
rischen Sprachwissenschaft.

ERSTER TEIL.

- I. Ursprung u. Verwandtschafts-
verhältnisse.
- II. Berührungen mit fremden
Sprachen.
- III. Sprachdenkmäler.
- IV. Die Volkssprache und ihre
Mundarten.
- V. Schriftsprache, Sprachneue-
rung, Sprachrichtigkeit.

ZWEITER TEIL.

- I. Lautgeschichte und Ortho-
graphie.
- II. Bedeutungslehre. Die Rede-
teile.
- III. Zusammensetzung und Stamm-
bildung.
- IV. Konjugation und Deklination.
- V. Der Satzbau.

TARTALMA.

Bevezetés. A magyar nyelv-
domány története.

ELSŐ RÉSZ.

A nyelvnek eredete és rokonsági
viszonyai.
Idegen nyelvekkel való érintke-
zések.
Nyelvelmékek.
A népnyelv és a nyelvjáráások.
Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelv-
helyesség.

MÁSODIK RÉSZ.

Hangtörténet és helyesírás.
Jelentéstan. A beszédrészek.
Összetétel és szóképzés.
Igeragozás és névragozás.
A mondatserkesztés.

1908. ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM.

Az idegen szavak átvételéről. <i>Kulcsár Gyula</i>	145
A mondat helyettesítői. <i>Balassa József</i>	150
A melléknévi mondatok népies használata. II. <i>Batta Béla</i>	152
Mégy, mëgyën. <i>Mészöly Gedeon</i>	167
Régi műszavaink. <i>Böngérfi János</i>	170
Irodalom	173
Póra F. A m. rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. <i>Rubinyi Mózes.</i>	
Nyelvművelés	175
A latin-görög szók magyaros alakjáról. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások	177
Bél. <i>Zolnai Gyula.</i>	
Karácsony. <i>Melich János.</i>	
Új többesszámu szerkezet. <i>Kardos Albert.</i>	
Tollasmező. <i>Alexics György.</i>	
Vándor magyarok. <i>Verő Leó.</i>	
A magyar Simplicissimus. <i>Pintér J.</i>	
Egyveleg	182
Egy délibábos szófejtő. <i>Csűrý Bálint,</i>	
Az idegen szó mint csínytevő. <i>Népiskolai Tanügy.</i>	
Mit hoz föl védekezésül? <i>Szeged és Vidéke.</i>	
Népnyelvi hagyományok	185
Népmese: Tündérszép Majlona. I. <i>Halász Ignác.</i>	
Találós mesék. <i>Engel Vilmos, Varga Ignác.</i>	
Népies orvosságnevek. <i>Benkóczy Emil.</i>	
Tájszók. <i>Csefkó Gyula, Stoll Ernő, Szeremley Császár Lóránd.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	191

Tessék az előfizetést meg-
ujítani!

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE

KÖNYVNYOMDA ÉS KIADÓHIVATAL

TELEFON 47. SZÉKESFEHÉRVÁR. SAJÁT HÁZ.

M. kir. postatakarékpénztári cheque-számla : 17057. szám. (Clearing-forgalom.)

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok,
folyóiratok, kiadványok,
művek és mindennemű nyomdai
termékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

VERLAG VON KARL J. TRÜBNER IN STRASSBURG.

Die ungarische Sprache.

Geschichte und Charakteristik.

Von

Dr. Siegmund Simonyi,

o. ö. Professor der ungarischen Sprachwissenschaft
an der Universität Budapest.

Mit einer Faksimile-Tafel des ältesten ungarischen Sprachdenkmals, der
Leichenrede von 1220.

Gr. 8°. VIII., 443 Seiten. 1907.

Geheftet M. 9.50, in Leinwand gebunden M. 10.—.

Deutsche Bearbeitung
des von der Ungar. Akademie d.
Wissenschaften herausgegebenen
Werkes:

A M. Tud. Akadémia
megbízásából készült ily című
munka német átdolgozása:

A magyar nyelv.

A művelt közönségnek,

INHALT.

Einleitung. Geschichte der unga-
rischen Sprachwissenschaft.

ERSTER TEIL.

- I. Ursprung u. Verwandtschafts-
verhältnisse.
- II. Berührungen mit fremden
Sprachen.
- III. Sprachdenkmäler.
- IV. Die Volkssprache und ihre
Mundarten.
- V. Schriftsprache, Sprachneue-
rung, Sprachrichtigkeit.

ZWEITER TEIL.

- I. Lautgeschichte und Ortho-
graphie.
- II. Bedeutungslehre. Die Rede-
teile.
- III. Zusammensetzung und Stamm-
bildung.
- IV. Konjugation und Deklination.
- V. Der Satzbau.

TARTALMA.

Bevezetés. A magyar nyelvtu-
domány története.

ELSŐ RÉSZ.

A nyelvnek eredete és rokonsági
viszonyai.
Idegen nyelvekkel való érintke-
zések.
Nyelvm emlékek.
A népnyelv és a nyelvjáráások.
Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelv-
helyesség.

MÁSODIK RÉSZ.

Hangtörténet és helyesírás.
Jelentéstan. A beszédrészek.
Összetétel és szóképzés.
Igeragozás és névragozás.
A mondat szerkesztés.

1908. MÁJUS 15.

V. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM.

A moldvai csángó magánhangzók történetéből. I. <i>Wichmann György</i>	193
A melléknévi mondatok népies használata. III. <i>Batta Béla</i>	202
A debreceni Füvészkönyv új szavai. <i>Kardos Albert</i>	213
Magyar szók a mezőségi oláhok nyelvében. <i>Viski Károly</i>	218
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Simai Ödön</i>	223
Irodalom	225
Az adavidéki nyelvjárás (Bacsó Gyulától). <i>Csefkó Gyula</i>	
Baróti Sz. D. nyelve (Klemm I. Antaltól). <i>Prohászka János</i>	
A magyar katonai műnyelv. <i>B. J.</i>	
Nyelvművelés	230
Szinházaink és a magyar nyelv.	
<i>Hg. F.</i>	
Leiter Jakab s egyéb magyartalanságok. <i>V. D.</i>	
Föltételez. <i>Csefkó Gyula</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások	233
Egy pár puska. <i>Kardos Albert</i>	
Véré, vésár. <i>Alexics György</i>	
A körülírt mult alakhoz. <i>Zolnai Gyula</i>	
Kövesdy Pál nyelvtanához. <i>Alföldy Marcell</i>	
Nyelvtörténeti adatok. <i>Kovács Márton</i>	
Hétrétű	<i>Csefkó Gyula</i>
Népnyelvi hagyományok	237
Népmese: Tündérszép Majlona.	
II. <i>Halász Ignác</i>	
Párbeszéd. <i>Bartók Jenő</i>	
Szólások. <i>Mikó Pál, Jenő Sándor</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	239

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE

KÖNYVNYOMDA ÉS KIADÓHIVATAL

TELEFON 47. SZÉKESFEHÉRVÁR. SAJÁT HÁZ.

M. kir. postatakarékpénztári cheque-számla : 17057. szám. (Clearing-forgalom.)

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok,
folyóíratok, kiadványok,
művek és mindennemű nyomdai
termékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Nyelvőrkalauz

a Magyar Nyelvőr I—XXV. évfolyamához.

Tartalomjegyzék, szómutató, tárgymutató.

Kiadja a Magyar Nyelvőr kiadóhivatala.

• Ár 5 korona; tanároknak és tanulóknak 2 korona. •

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ár
félbörkötésben 8 korona.

Második, magyar-német rész. Ár
félbörkötésben 8 korona.

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s u. baigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelv szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben felülmúlja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J. • Egész vászonköt. egy-egy rész 3 K 50 f.

HA FÁJ A FEJE,

ne tétovázzék, hanem használjon azonnal

24 pasztillát
tartalmazó
doboz 1 kor.
20 fill.

Beretvás-téle **MIGRÉN** -PASZTILLÁT

mely 5 perc alatt mindenféle természetű, ideges fejfájást még ha krónikus is megszüntet. Felülmul minden eddig ismert szert. Hatása bámulatos, még a leghevesebb fejfájásnál is.

Minden
gyógyszertar-
ban és
drogériában
kapható

Főrak-
tár :

Beretvás Tamás

gyógy-
szerésznél

Kispest,

Rákóczi-
utca 12.

☛ Ingyen postai szállítás 3 doboz rendelésnél. ☛

1908. JÚNIUS 15.

VI. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

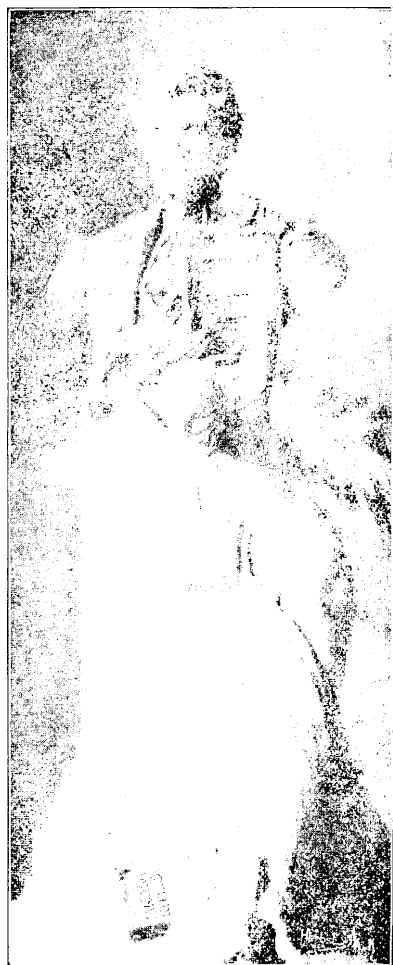

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—
XXXVII. ÉVFOLYAM.
—

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM.

A moldvai csángó magánhangzók történetéből. II. <i>Wichmann György</i> .	241
A melléknévi mondatok népies használata. (Vége.) <i>Batta Béla</i>	249
Sem és se. (Mikes K. apológiája.) <i>Csüri Bálint</i>	258
Gyermeknyelv. <i>Verő Leó, Trencsény Károly, K. A.</i>	262
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Székely Artur. Badinyi Mátyás</i> <i>Kristóf Domokos</i>	265
Irodalom	268
Orvosi nyelvművelés. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Magyar nyelvtan franciák számára. <i>Kertész Manó</i> .	
Nyelvművelés	272
Az új magyarság gyomjaiból. <i>Komáromy Lajos</i> .	
Magyar beszédünk. <i>Budapesti Hirlap</i> .	
A jövő idő. <i>Buzás Dezső</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások	275
Plajás. <i>Zolnai Gyula</i> .	
Pungur Gyula gyűjtése. <i>Herman Ottó</i> .	
Korszovagy-dolmány. <i>Kardos A.</i>	
A csángók eredete. <i>Pál András</i> .	
Kacsaringós. <i>Kőrösi Sándor</i> .	
Balogsüti, őrálló, szárazfa. <i>Komjáthy Sándor</i> .	
Somolyog. <i>Bérczi Fülöp</i> .	
Egy diákszólásról. <i>Bihari Imre</i> .	
Makaróni szók. <i>Baranyai Zoltán</i> .	
Egyveleg	282
Apponyi Albert gróf és a magyar kedélyesség. <i>Keszthelyi Miklós</i> .	
A Magyar Nyelv kérelme. <i>A Magyar Nyelvőr szerkesztősége</i> .	
Népnyelvi hagyományok	284
Népmese: Tündérszép Majlona. III. <i>Halász Ignác</i> .	
Tájszók. <i>Vázsonyi Izidor</i> ,	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	286

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
lelkészek, önképző körök és elemi
iskolák féláron kapják.

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE

KÖNYVNYOMDA ES KIADÓHIVATAL

TELEFON 47. SZÉKESFEHÉRVÁR. SAJÁT HÁZ.

M. kir. postatakarékpénztári cheque-számla : 17057. szám. (Clearing-forgalom.)

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok,
folyóiratok, kiadványok,
művek és mindennemű nyomdai
termékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYÜJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend 1.50 K
2. *Simai Ö.* Márton József mint szótáríró 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletben Ára 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv . . 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv művelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat . . 1.— K
7. *Gombocz Z.* Nyelvtörténet és lélektan 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjárás. Ára 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonás (elemző szóalkotás) 1.50 K
12. *Székely Á.* Alanytalan mondataink alanyáról . . 1.50 K
13. *Erdélyi L., Horger A., Szekő A.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára 1.50 K
14. *Simai Ö.* Dugonics mint nyelvújító. 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A Nyelvtörténeti Szótárról 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesmegyei nyelvjárás 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjárás 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra 2.— K
19. *Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt 1.50 K
20. *Szücs I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondat szerkesztésben . . 2.— K
22. *Vértess J.* A gyermeknyelv hangtana 1.— K
23. *Szeglety I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál . . . 1.— K
24. *Réger B.* A határozott névmutató 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjárás 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népe imológia 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az íkes ragozás története 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjárás 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska . . 1.— K
31. *Teleky I.* A tárgyeset Arany Jánosnál 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjárás 1.— K
33. *Beke Ö.* Kemenesalja nyelve. Ára 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjárás. (Térképpel és rajzokkal) 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról . . 1.— K
36. *Szeremley Császár L.* Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Ára 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adavidéki nyelvj., főtekintettel a mondattani sajátosságokra 1.— K
38. *Szabó S.* A s ígertközi nyelvjárás 1.— K
39. *Vikár B.* A regös ének 1.— K
40. *Édes J.* A balatonfelvidéki népnyelv 1.— K
41. *Búzás Gy.* A németes összetételek története . . 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvben 1.— K
43. *Galambos D.* Tanulmányok a magyar relatívum mondat-tanáról 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári glosz-szák 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár-irodalom. I. 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szerkezetek 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjárás 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szóképzés. Ára 1.— K
50. *Klemm I. A.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból 1.— K

1908. SZEPTEMBER 15.

VII. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

—•—
XXXVII. ÉVFOLYAM.
—•—

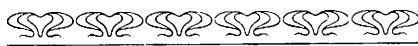
BUDAPEST, 1908.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

A Halotti Beszéd nem-másolat-voltáról. <i>Mészöly Gedeon.</i>	289
A dativus történetéhez. <i>Mariánovics Milán.</i>	296
A moldvai csángó magánhangzók történetéből. III. <i>Wichmann György.</i>	303
A divat. <i>Buzás Dezső.</i>	314
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Viski Károly, Kropf Lajos, Kovács Márton.</i>	320
Magyarázatok, helyreigazítások ...	322
A képzők eredete. <i>Laczkó Géza.</i>	
Felső fok és tárgyas ragozás.	
<i>Kardos Albert.</i>	
Folyton-foly. <i>Czuppon Elek.</i>	
Adatok a szóvegyítéshez. <i>Rubinyi Mózes.</i>	
Mellékmondat helyett főmondat.	
<i>Kemenes Péter.</i>	
Bél. <i>Csefkó Gyula.</i>	
Tájszókról. <i>Komjáthy Sándor,</i>	
<i>Benkóczy Emil, Gagyhy Dénes.</i>	
Egyveleg	327
Böngészet.	
Nyelvi iparművészet.	
Népnyelvi hagyományok	333
Népmese. <i>Halász Ignác.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	335

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkesek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
◉ mékek előállítására. ◉

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József* mint szótáríró 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletében 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány a nyelvészet s nyelv művelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat 1.— K
7. *Gombocz Z.* Nyelvtörténet és lélektan 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjárás. Ára 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonás (elemző szóalkotás) 1.50 K
12. *Szekély Á.* Alanytalan mondataink alanyáról 1.50 K
13. *Erdélyi L., Horger A., Szemkő A.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára 1.50 K
14. *Simai Ö.* Dugonics mint nyelvújító. 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A Nyelvtörténeti Szótárról. 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesmegyei nyelvjárás. 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjárás. 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra. 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt. 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok. 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondat szerkesztésben. 2.— K
22. *Vértés J.* A gyermeknyelv hangtana. 1.— K
23. *Szeglet I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál. 1.— K
24. *Réger B.* A határozott névmutató. 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók. 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjárás. 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népetimológia. 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az ikes ragozás története. 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjárás. 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska 1.— K
31. *Teleky I.* A tárgyeset Arany Jánosnál. 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjárás. 1.— K
33. *Beke Ödön.* Kemenesalja nyelve. 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjárás. (Térképpel és rajzokkal) 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról 1.— K
36. *Szeremley Császár L.* Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Ára 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adavideki nyelv, fő tekintettel a mondattani sajátosságokra 1.— K
38. *Szabó S.* A szigetközi nyelvjárás 1.— K
39. *Vikár B.* A regös ének 1.— K
40. *Édes J.* A Balatonfelvidéki népnyelv. 1.— K
41. *Búzás Gy.* A németes ösztetélekek története 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvben. 1.— K
43. *Galambos D.* Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról. 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári gloszszak 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár-irodalom. I. 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szerkezetek. 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjárás. 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szóképzés. Ára 1.— K
50. *Klemen I.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. 1.— K
51. *Batta B.* A melléknévi mondatok népies használatára 1.— K
52. *Vass J.* Fejezetek a népnyelv mondattanából 1.— K
53. *Dénes Sz.* Kossuth, a szónok 1.— K

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVII. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM:

Csúzy Zsigmond szavai. I. <i>Rétkei Prikkel Marián.</i>	337
Csokonai mint nyelvújító. I. <i>Widder Salamon.</i>	345
Szórendi különösségek. <i>Kemenes Péter.</i>	349
Különös szóösszetételek. <i>Patyi István.</i>	352
Nyelvművelés.	355
Édes magyar nyelvünk. —ny.	
Olvasás közben. <i>Egri Anna.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások ..	359
Idegen. <i>Vámbery Ármán.</i>	
Érdekes jelentésfejlődések. <i>H. Schuchardt, Simonyi Zsigm.</i>	
A határozó igenév. <i>Egri Anna, Keszthelyi Miklós.</i>	
Sylvester és Donatus az összetételről. <i>Csúri Bálint.</i>	
Meghonosodott német szavak. <i>Gombkötő Antal.</i>	
Az ő házuk és az ők házak. <i>Szilágyi Ádám.</i>	
Egyveleg.	365
Köszönés. <i>Mihály Ferenc.</i>	
Idegen gúnya. <i>Borsodi László.</i>	
Népnyelvi hagyományok	367
Népmese. <i>Ósz János.</i>	
Szólások. <i>Kiss Samu, Zágonyi György, L. Keczer Géza, Györffy Iván, Szabó István, Szini Péter.</i>	
Mikor a nép urasan beszél. <i>Benkőczy Emil.</i>	
Tájszók. <i>Bartal Antal. Blánár János. Hevesi János.</i>	
Csángó növénynevek. <i>Pál A.</i>	
Helynevek. <i>Csapodi I., R. Vozáry Gyula, Versényi György, Résző Énsel Kálmán, Simon József.</i>	
Ragadványnevek. — Gúnynevek. <i>Kristóf Domokos.</i>	
Népdalok. <i>Mihálik Imre, Deák Farkas. Révész Ernő.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	384

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS ÍRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs. A magyar szórend* 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József mint szótáríró* 1.50 K
3. *Kocsis L. A mondatrészek Brassai mondatelméletében* 1.50 K
4. *Simonyi Zs. Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv* 1.50 K
5. *Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban* 1.50 K
6. *Rubinyi M. Két tanulmány a nyelvészet s nyelvművelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat* 1.— K
7. *Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélektan* 1.— K
8. *Simonyi Zs. Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben* 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M. Nyelvjárási tanulmányok. Ára* 1.50 K
10. *Nagy S. A váci nyelvjárás. Ára* 2.— K
11. *Simonyi Zs. Elvonás (elemző szóalkotás)* 1.50 K
12. *Székely Á. Alanytalan mondataink alanyáról* 1.50 K
13. *Erdélyi L. Horger A., Szentkő A. Nyelvjárási tanulmányok. Ára* 1.50 K
14. *Simai Ö. Dugonics mint nyelvújító.* 1.50 K
15. *Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti Szótárról.* 1.— K
16. *Berze Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás.* 1.50 K
17. *Beke Ö. A pápavidéki nyelvjárás.* 2.— K
18. *Gácsér J. Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondatanra.* 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt.* 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I. Nyelvjárási tanulmányok.* 1.50 K
21. *Kertész M. Analógia a mondat szerkesztésben.* 2.— K
22. *Vértess J. A gyermeknyelv hangtana.* 1.— K
23. *Szeglet I. A főnévi igenév Arany Jánosnál.* 1.— K
24. *Réger B. A határozott névmutató.* 1.50 K
25. *Beke Ö. dr. A Vogul határozók.* 2.— K
26. *Oláh G. A debreceni nyelvjárás.* 1.50 K
27. *Nádai P. A magyar népetimológia.* 1.— K
28. *Simonyi Zs. Az ikes ragozás története.* 1.— K
29. *Böszörményi G. A jánosfalvi nyelvjárás.* 1.— K
30. *Geleji Katona I. Magyar grammatikátska* 1.— K
31. *Teleky I. A tárgyeset Arany Jánosnál.* 1.— K
32. *Viski K. A tordai nyelvjárás.* 1.— K
33. *Beke Ödön. Kemenesalja nyelve.* 1.— K
34. *Horváth E. A bakonyaljai nyelvjárás. (Térképpel és rajzokkal)* 2.— K
35. *Szolár F. Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról* 1.— K
36. *Szeremley Császár L. Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Ára* 1.— K
37. *Bacsó Gy. Az adavidéki nyelvj., főtekinettel a mondatnani sajátosságokra* 1.— K
38. *Szabó S. A szigetközi nyelvjárás* 1.— K
39. *Vikár B. A regösének* 1.— K
40. *Édes J. A Balatonfelvidéki népnyelv.* 1.— K
41. *Búzás Gy. A németes öszszeteltek története* 1.— K
42. *Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.* 1.— K
43. *Galambos D. Tanulmányok a magyar relativum mondatnáról.* 1.— K
44. *Kräuter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára* 1.— K
45. *Pálfi M. Kolozsvári glosszák* 1.— K
46. *Melich J. A magyar szótár-irodalom. I.* 4.— K
47. *Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.* 1.— K
48. *Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.* 1.— K
49. *Laczko G. Játszi szóképzés. Ára* 1.— K
50. *Klemm I. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból.* 1.— K
51. *Batta B. A melléknévi mondatok népies használata* 1.— K
52. *Vass J. Fejezetek a népnyelv mondatnából* 1.— K
53. *Dénes Sz. Kossuth, a szónok* 1.— K

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

— — — — —
XXXVII. ÉVFOLYAM.
— — — — —

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM:

Esemény a nyelvtudomány terén. <i>Simonyi Zsigmond</i>	385
Csúzy Zsigmond szavai. II. <i>Réthei Prikkel Marián</i>	388
Személyragos igekötők. <i>Kertész Manó</i>	397
Csokonai mint nyelvújító. (Vége.) <i>Widder Salamon</i>	402
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Cserna Andor, Csernák Szaniszló.</i>	409
Irodalom	410
Nyelv és költészet. <i>Vértes O. József.</i>	
Nyelvművelés.	414
Elmemozdító. <i>Simonyi Zsigm.</i>	
Hogy igen, hogy nem. <i>Kardos Albert.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások ...	417
Megjegyzések a HB-hez. <i>Kovács Márton.</i>	
A betűk számaránya. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Jámbor. Nehezen hisző. <i>Horger Antal.</i>	
Kimódol. <i>Ádám Imre.</i>	
Kéttéle li. <i>Mariánovics Milán.</i>	
A szegek földje, Göcsej. <i>Borbély Gy.</i>	
Egyveleg.	421
Az eszperanto hódít.	
A gramatizálásnak kirívó példája.	
Népnyelvi hagyományok	425
Szólások. <i>Stoll Ernő, Vass Árpád, Mátrai Ferenc Béla.</i>	
Párbeszéddek. <i>Hermann Antal.</i>	
Közmondások. <i>Dávid Pál.</i>	
Tájszók. <i>Fodor I., Huszák J., Téger Béla.</i>	
Családnevek. <i>Balogh J., Balogh D., Schön J.</i>	
Állatnevek. <i>Lányi B., Simai Ö.</i>	
Helynevek. <i>Simai Ö., Veress M., Forgón P.</i>	
Gúnynevek. <i>Máthé Dénes.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok Új könyvek	430

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

Tessék az előfizetést az év végén megújítani!

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE

KÖNYVNYOMDA ÉS KIADÓHIVATAL

TELEFON 47. SZÉKESFEHÉRVÁR. SAJÁT HÁZ.

M. kir. postatakarékpénztári cheque-számla : 17057. szám. (Clearing-forgalom.)

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok,
folyóiratok, kiadványok,
művek és mindennemű nyomdai
termékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

VERLAG VON KARL J. TRÜBNER IN STRASSBURG.

Die ungarische Sprache.

Geschichte und Charakteristik.

Von

Dr. Siegmund Simonyi,

o. ö. Professor der ungarischen Sprachwissenschaft
an der Universität Budapest.

Mit einer Faksimile-Tafel des ältesten ungarischen Sprachdenkmals, der
Leichenrede von 1220.

Gr. 8°. VIII, 443 Seiten. 1907.

Geheftet M. 9.50, in Leinwand gebunden M. 10.—.

Deutsche Bearbeitung
des von der Ungar. Akademie d.
Wissenschaften herausgegebenen
Werkes:

A M. Tud. Akadémia
megbízásából készült ily című
munka német átdolgozása:

A magyar nyelv.

A művelt közönségnek,

INHALT.

Einleitung. Geschichte der unga-
rischen Sprachwissenschaft.

ERSTER TEIL.

- I. Ursprung u. Verwandtschafts-
verhältnisse.
- II. Berührungen mit fremden
Sprachen.
- III. Sprachdenkmäler.
- IV. Die Volkssprache und ihre
Mundarten.
- V. Schriftsprache, Sprachneue-
rung, Sprachrichtigkeit.

ZWEITER TEIL.

- I. Lautgeschichte und Ortho-
graphie.
- II. Bedeutungslehre. Die Rede-
teile.
- III. Zusammensetzung und Stamm-
bildung.
- IV. Konjugation und Deklination.
- V. Der Satzbau.

TARTALMA.

Bevezetés. A magyar nyelv-
domány története.

ELSŐ RÉSZ.

- A nyelvnek eredete és rokonsági
viszonyai.
Idegen nyelvekkel való érintke-
zések.
Nyelvmlékek.
A népnyelv és a nyelvjárások.
Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelv-
helyesség.

MÁSODIK RÉSZ.

- Hangtörténet és helyesírás.
Jelentés. A beszédrészek.
Összetétel és szóképzés.
Igeragozás és névragozás.
A mondatzerkesztés.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

 SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVII. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1908.

TARTALOM:

Furcsa összetételek. <i>Simonyi Zsigmond</i>	433
Hiátustöltőnek támadt mássalhangzó mássalhangzó után. <i>Mészöly G.</i>	438
Nyelvesztétika. <i>Prohászka János</i>	442
Csúzy Zsigmond szavai. III. <i>Réthei Prikkel Marián</i>	448
A Königsbergi Töredék mint karácsonyi ének. <i>Köveskúti Jenő</i>	456
Irodalom	458
Az orvosi műnyelv. <i>Csapodi István.</i>	
A magyar ősi ritmus. <i>Kertész Manó.</i>	
Stilisztika. <i>Gerencsér István.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások	465
Lapszéli jegyzetek. <i>Rubinyi M.</i>	
Boromisza. <i>Horger Antal.</i>	
Buksi. <i>Alexics György.</i>	
Csokonai mint nyelvvújító. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Helyreigazítások. <i>Csúri Bálint.</i>	
Magyar palatogrammok. <i>Balassa József.</i>	
Az ö-ző nyelvjárások fejlődése. <i>Balassa József.</i>	
Pata. <i>Ponori Thewrewk Emil, H. Schuchardt.</i>	
Felső fok és tárgyas igeragozás. <i>Belányi Tivadar.</i>	
Bél. <i>Csefkó Gyula.</i>	
Népnyelvi hagyományok	473
Tájszók. <i>Benkóczy Emil.</i>	
Apafi Mihály fejedelemhez egy instantia. <i>Szász Ferenc.</i>	
Tréfás népdal. <i>Mártonfi Lajos.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok Új könyvek és füzetek	475
Tartalom. Szómutató.	477

Előfizetés egész évre (jan.—dec.)
 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók,
 lelkészek, önképző körök és elemi
 iskolák féláron kapják.

Tessék az előfizetést az év végén megújítani!